

UNIWERSYTET SZCZECIŃSKI
WYDZIAŁ PRAWA I ADMINISTRACJI

MGR PIOTR ZIELONKA

ZADOŚĆUCZYNIENIE PIENIĘŻNE ZA DOZNANĄ KRZYWDĘ
(ART. 445 § 1, ART. 446 § 4 ORAZ ART. 446² K.C.)

Rozprawa doktorska

Promotor:

dr hab. Zbigniew Kuniewicz, prof. US

Promotor pomocniczy:

dr Katarzyna Malinowska-Woźniak

Szczecin 2023

OŚWIADCZENIE DOKTORANTA

Oświadczam, że moja praca pt.: *Zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę* (art. 445 § 1, art. 446 § 4 oraz art. 446² k.c.)

- a. została napisana przeze mnie samodzielnie,
- b. nie narusza praw autorskich w rozumieniu ustawy z dnia 4 lutego 1994 roku o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. 2022 r. poz. 2509) oraz dóbr osobistych chronionych prawem,
- c. nie zawiera danych i informacji, które uzyskałem/ uzyskałam w sposób niedozwolony,
- d. nie była podstawą nadania tytułu naukowego lub zawodowego ani mnie ani innej osobie.

Ponadto oświadczam, że treść pracy przedstawionej przeze mnie do obrony, zawarta na przekazanym nośniku elektronicznym jest identyczna z jej wersją drukowaną.

Szczecin, dnia

.....

podpis doktoranta

OŚWIADCZENIE

Wyrażam/~~nie wyrażam~~ zgodę/~~zgody~~ na udostępnienie mojej pracy doktorskiej pt.: *Zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę* (art. 445 § 1, art. 446 § 4 oraz art. 446² k.c.)

Szczecin, dnia

.....

podpis doktoranta

OŚWIADCZENIE

Akceptuję ostateczną wersję pracy.

Szczecin, dnia

.....

podpis promotora

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	11
Wprowadzenie	1
Rozdział I. Odpowiedzialność z tytułu czynów niedozwolonych - zagadnienia podstawowe.....	7
1. Istota odpowiedzialności odszkodowawczej z tytułu czynów niedozwolonych.....	7
2. Zasada <i>neminem laedere</i>	9
3. Zasada pełnego odszkodowania	16
4. Rodzaje odpowiedzialności odszkodowawczej	20
5. Zasady odpowiedzialności odszkodowawczej	27
5.1. Zasada winy	28
5.1.1. Pojęcie winy.....	29
5.1.2. Pojęcie umyślności i nieumyślności	32
5.1.3. Okoliczności wyłączające winę	35
5.2. Zasada ryzyka	35
5.3. Zasada słuszności	36
5.4. Inne zasady odpowiedzialności	37
6. Przesłanki odpowiedzialności deliktowej	39
6.1. Uwagi wstępne	39
6.2. Zdarzenie wyrządzające szkodę	40
6.3. Szkoda	43
6.4. Związek przyczynowy	47
6.5. Bezprawność.....	50
7. Przyczynienie się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia rozmiaru szkody	52
8. Funkcje odpowiedzialności odszkodowawczej w reżimie deliktowym.....	61
9. Zadośćuczynienie pieniężne jako środek kompensacji szkody niemajątkowej.....	64
9.1. Uwagi wstępne	64
9.2. Fakultatywny charakter zadośćuczynienia	67
9.3. Satysfakcja jako cel kompensacyjny zadośćuczynienia.....	73
10. Podsumowanie	76
Rozdział II. Zadośćuczynienie pieniężne za uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia	79

1. Uwagi wstępne	79
2. Charakterystyka roszczenia	81
2.1. Zakres zastosowania art. 445 § 1 k.c.	81
2.2. Wymagalność roszczenia.....	85
2.3. Dziedziczenie i zbywanie roszczenia.....	90
2.4. Roszczenie o zadośćuczynienie w obcych systemach prawnych	94
3. Bezpośrednio poszkodowany	102
4. Przesłanki roszczenia.....	103
4.1. Uszkodzenie ciała i rozstrój zdrowia	104
4.2. Krzywda.....	108
4.3. Związek przyczynowy	112
5. Relacja art. 445 § 1 k.c. do art. 448 § 1 k.c.	115
6. Relacja art. 445 § 1 k.c. do art. 446 § 4 k.c. i art. 446 ² k.c.....	123
7. Wysokość zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę	126
7.1. Pojęcie odpowiedniej sumy zadośćuczynienia	126
7.2. Kryteria miarkowania zadośćuczynienia	130
7.2.1. Kryterium podstawowe – rozmiar krzywdy.....	134
7.2.2. Kryteria pochodne	140
7.2.2.1. Wpływ zdarzenia na dotychczasowe życie osobiste i zawodowe poszkodowanego	140
7.2.2.2. Wiek i stan zdrowia poszkodowanego	141
7.2.2.3. Postawa sprawcy szkody, rodzaj i stopień jego winy.....	142
7.2.2.4. Aktualne warunki gospodarcze oraz stopa życiowa społeczeństwa..	144
7.2.2.5. Kompensacja szkody majątkowej	151
8. Analiza orzecznictwa sądów powszechnych.....	155
8.1. Założenia i metodologia badań	155
8.2. Analiza poddanych badaniu spraw sądowych	158
8.3. Wnioski z analizy.....	167
9. Podsumowanie.....	169
Rozdział III. Wiąż rodzinna a dobro osobiste.....	173
1. Uwagi wstępne	173
2. Definicja dobra osobistego	174
2.1. Koncepcja obiektywna i subiektywna	175
2.2. Pluralistyczne i monistyczne ujęcie dóbr osobistych.....	180

3. Rozpoznawanie nowych dóbr osobistych	182
4. Ochrona dóbr osobistych.....	185
5. Osobisty i zindywidualizowany charakter dóbr osobistych.....	187
6. Wiąż rodzinna a dobro osobiste	191
6.1. Pogląd uznający wiąź rodzinną za dobro osobiste	191
6.2. Pogląd nieuznający wiążi rodzinnej za dobro osobiste	198
6.3. Charakterystyka wiążi rodzinnych	200
6.4. Kwalifikacja wiążi rodzinnej jako dobra osobistego sprzed 15 września 2023 r. i po tym dniu.....	207
7. Podsumowanie	217
Rozdział IV. Zadośćuczynienie za śmierć najbliższego członka rodziny.....	219
1. Uwagi wstępne	219
2. Charakterystyka roszczenia.....	220
2.1. Dopuszczalność roszczenia przed 3 sierpnia 2008 r. i po tym dniu.....	220
2.2. Zakres zastosowania art. 446 § 4 k.c.	230
2.3. Wymagalność roszczenia	235
2.4. Dziedziczenie i zbywanie roszczenia	238
2.5. Roszczenie o zadośćuczynienie w obcych systemach prawnych.....	243
3. Pośrednio poszkodowany	250
4. Przesłanki roszczenia	253
4.1. Śmierć najbliższego członka rodziny	253
4.1.1. Pojęcie śmierci człowieka.....	253
4.1.2. Pojęcie najbliższego członka rodziny	261
4.2. Krzywda	275
4.3. Związek przyczynowy	277
5. Wysokość zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę.....	278
5.1. Pojęcie odpowiedniej sumy zadośćuczynienia pieniężnego	279
5.2. Kryteria miarkowania zadośćuczynienia.....	286
5.2.1. Kryterium podstawowe – rozmiar krzywdy	290
5.2.2. Kryteria pochodne.....	300
5.2.2.1. Wpływ zdarzenia.....	301
na dotychczasowe życie osobiste i zawodowe poszkodowanego	301
5.2.2.2. Wiek i stan zdrowia.....	303
5.2.2.3. Postawa sprawcy szkody, rodzaj i stopień jego winy	305

5.2.2.4. Aktualne warunki gospodarcze oraz stopa życiowa społeczeństwa..	306
5.2.2.5. Kompensacja szkody majątkowej	308
6. Analiza orzecznictwa sądów powszechnych	313
6.1. Założenia i metodologia badań	313
6.2. Analiza poddanych badaniu spraw sądowych	314
6.3. Wnioski z analizy	321
7. Podsumowanie	324
Rozdział V. Zadośćuczynienie za niemożność nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej	328
1. Uwagi wstępne	328
2. Charakterystyka roszczenia	328
2.1. Dopuszczalność roszczenia przed 19 września 2021 r. i po tym dniu.....	328
2.2. Zakres zastosowania art. 446 ² k.c.	336
2.3. Wymagalność roszczenia	339
2.4. Dziedziczenie i zbywanie roszczeń	340
2.5. Roszczenie o zadośćuczynienie w obcych systemach prawnych	341
3. Przesłanki roszczenia.....	350
3.1. Ciężkie i trwałe uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia bezpośrednio poszkodowanego	351
3.2. Niemożność nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej między bezpośrednio i pośrednio poszkodowanym	355
3.3. Krzywda.....	362
3.4. Związek przyczynowy	364
4. Relacja art. 446 ² k.c. do art. 446 § 4 k.c. oraz do art. 448 § 1 k.c.	365
5. Wysokość zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę	368
5.1. Kryteria miarkowania zadośćuczynienia	368
5.1.1. Kryterium podstawowe - rozmiar krzywdy	369
5.1.1.1. Stany zaburzenia świadomości	371
5.1.1.1.1. Stan wegetatywny	371
5.1.1.1.2. Śpiączka	373
5.1.1.1.3. Stan minimalnej świadomości	374
5.1.1.1.4. Stan zamknięcia	376
5.1.2. Kryteria pochodne	377
6. Studium przypadku (<i>case study</i>).....	379

6.1. Założenia i metodologia badań.....	379
6.2. Analiza poddanych badaniu spraw sądowych.....	379
6.3. Wnioski z analizy	385
7. Podsumowanie	387
Zakończenie	392
Wykaz wykresów i tabel.....	398
Wykaz źródeł	399
Akty prawne	399
Wykaz literatury	405
Orzecznictwo sądowe.....	421
Wykaz orzeczeń sądów powszechnych w sprawach o zadośćuczynienie za uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia	437
Wykaz orzeczeń sądów powszechnych w sprawach o zadośćuczynienie za śmierć najbliższego członka rodziny	442
Pozostałe źródła	448
Streszczenie	450
Abstract.....	452

Wykaz skrótów

1. Akty prawne

- k.c. Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r., poz. 1610 ze zm.)
- k.c. austr. Kodeks cywilny austriacki z 1.6.1811 r. (ABGB – *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*, Justizgesetzsammlung Nr 946/1811), <https://www.ris.bka.gv.at/eli/jgs/1811/946/P1325/NOR12019069> (dostęp: 14.08.2023)
- k.c. czes. Kodeks cywilny czeski z 22.03.2012 r. (*Zákon občanský zákoník* z dnia 22 marca 2012 r., Zákon č. 89/2012 Sb.), <https://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/start.aspx> (dostęp: 15.08.2023)
- k.c. franc. Kodeks cywilny francuski z 21.03.1804 r. (Code Napoléon, Code civil des Français), https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/ (dostęp: 14.08.2023)
- k.c. hol. Kodeks cywilny holenderski (*Burgerlijk Wetboek Boek 6, Verbintenissenrecht*, Staatsblad 1992, 600), <https://wetten.overheid.nl/BWBR0005289/2023-07-01> (dostęp: 15.08.2023)
- k.c. niem. Kodeks cywilny niemiecki w brzmieniu z 2.01.2002 r. (BGB - *Bürgerliches Gesetzbuch*, BGBl. I s. 42, 2909; 2003 I s. 738 ze zm.), <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/> (dostęp: 26.08.2023)
- k.c. portug. Kodeks cywilny portugalski (*Código Civil*, Diário do Governo n.º 274/1966, Série I de 1966-11-25), <https://diariodarepublica.pt/dr/legislacao-consolidada/decreto-lei/1966-34509075> (dostęp: 14.08.2023)
- k.c. włos. Kodeks cywilny włoski z 16.03.1942 r. (*Codice Civile*, Gazzetta Ufficiale n.79 del 4-4-1942), https://www.gazzettaufficiale.it/atto/serie_generale/caricaDettaglioAtto/originario?atto.dataPubblicazioneGazzetta=1942-04-

04&atto.codiceRedazionale=042U0262&elenco30giorni=false (dostęp: 14.08.2023)

- k.k. Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r., poz. 1138 ze zm.)
- k.p.c. Ustawa z 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r., poz. 1550 ze zm.)
- k.p.k. Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r., poz. 1375 ze zm.)
- k.r.o. Ustawa z 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 1359 ze zm.)
- k.z. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. - Kodeks zobowiązań (Dz. U. z 1933 r. Nr 82, poz. 598 ze zm.)
- k.z. słow. Kodeks zobowiązań słoweński z 3.10.2001 r. (*Obligacijski zakonik*, Uradni list RS, št. 97/07),
<http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO1263> (dostęp: 15.08.2023 r.)
- k.z. szwajc. Kodeks zobowiązań szwajcarski z dnia 30.03.2011 r. (OR – *Obligationenrecht*, AS 27 317). Tekst dostępny na stronie: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/27/317_321_377/de (dostęp: 1.10.2023 r.)
- u.p.p. Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1545 ze zm.)

2. Organy orzekające

NSA	Naczelny Sąd Administracyjny
SA	Sąd Apelacyjny
SN	Sąd Najwyższy
SN (7)	Sąd Najwyższy w składzie siedmiu sędziów
TK	Trybunał Konstytucyjny

3. Czasopisma i publikatory

Dz.U.	Dziennik Ustaw
-------	----------------

MoP	Monitor Prawniczy
NP.	Nowe Prawo
OSA	Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSN	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna
OSNCK	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej i Izby Karnej
OSNKW	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa
OSP	Orzecznictwo Sądów Polskich
OTK-A	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego; zbiór urzędowy, Seria A

4. Inne skróty

art.	artykuł
cz.	część
lit.	litera
m.in.	między innymi
n.	następna (-e)
Nb	numer brzegowy
No.	number
np.	na przykład
nr	numer
pkt	punkt
por.	porównaj
post.	postanowienie
poz.	pozycja
pt.	pod tytułem
r.	rok
red.	redakcja
rozdz.	rozdział
s.	strona (-y)
t.	tom
tekst jedn.	tekst jednolity
tj.	to jest
tzn.	to znaczy
twz.	tak zwana (-e, -y)

uchw.	uchwała
ust.	ustęp
vol.	volumin
w zw.	w związku
wyr.	wyrok
z.	zeszyt
zd.	zdanie
ze zm.	ze zmianami
zob.	zobacz

Wprowadzenie

Problematyka kompensacji szkód niemajątkowych w postaci krzywdy stanowi jedno z najbardziej skomplikowanych zagadnień prawa odszkodowawczego. Krzywdy nie można bowiem wycenić, zaś postawiona *a priori* teza, że otrzymane przez poszkodowanego zadośćuczynienie pieniężne odzwierciedla rzeczywisty rozmiar doznawanych przez niego cierpień, może okazać się nieprawdziwa. Z oczywistych względów nie jest także możliwe skorzystanie przez poszkodowanego ze swego środka *restitutio in integrum* w celu przywrócenia stanu istniejącego przed wystąpieniem zdarzenia sprawczego, z którym wiązana jest odpowiedzialność deliktowa. Żadne bowiem środki prawne - zarówno te niemajątkowe, jak i majątkowe - nie są w stanie usunąć negatywnych przeżyć i emocji dotyczących sfery psychicznej, jak i fizycznej poszkodowanego. Mogą jedynie prowadzić do złagodzenia, ukojenia odczuwanego bólu i cierpienia, uczynienia życia poszkodowanego przyjemniejszym, czy też pomóc w zatarciu i zapomnieniu powstałej straty. Krzywda dotyka psychiki człowieka, jego subiektywnych, wewnętrznych, indywidualnych przeżyć, zaś jej rozmiar uzależniony jest nie tylko od przyczyn jej wystąpienia, lecz również od wrażliwości osoby poszkodowanej, od jej charakteru i innych indywidualnych właściwości. Kompensacja szkody niemajątkowej w reżimie odpowiedzialności deliktowej zakłada zatem ze swej istoty pewną nieprzewidywalność okoliczności wpływających na rozmiar doznawanych cierpień.

Zaznaczenia wymaga przy tym, że zadośćuczynienie pieniężne i krzywda są pojęciami mającymi silne konotacje aksjologiczne, które wpisują się w uniwersalną zasadę moralną i prawną zakazującą nieszkodzenia i niewyrządzania krzywdy komukolwiek (zasada *neminem laedere*). Zakaz wyrządzania krzywdy drugiej osobie obowiązuje w większości systemów prawnych i związany jest z zasadą nienaruszalności własności oraz ochroną dóbr osobistych. Uwzględniając zatem fakt, że zadośćuczynienie za krzywdę to idea moralna o rozległych implikacjach filozoficznych i teleologicznych, należy przyjąć założenie wstępne, że jest ono jedynie aktem zastępczym, które nie jest w stanie skompensować w pełni doznawanych przez poszkodowanego cierpień psychicznych i fizycznych.

Zakres badawczy niniejszej pracy obejmuje analizę dogmatyczną trzech uregulowanych w Kodeksie cywilnym roszczeń. Pierwszym z nich jest roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne za uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia (art. 445 § 1 k.c. w zw. z art. 444 § 1 k.c.), drugim – zadośćuczynienie za śmierć najbliższego

członka rodziny (art. 446 § 4 k.c.), zaś trzecim – zadośćuczynienie za niemożność nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej wskutek ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia u najbliższego członka rodziny (art. 446² k.c.). Głównym celem naukowym prowadzonych rozważań jest weryfikacja hipotezy, że obowiązujący na gruncie polskich rozwiązań prawnych model kompensacji szkód niemajątkowych, obejmujący wyżej wymienione roszczenia, jest niewystarczający i nieefektywny z punktu widzenia realizacji zasady równości wobec prawa, pewności prawa i przewidywalności rozstrzygnięć sądowych, a także efektywności dochodzenia zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę. Jej confirmacja bądź falsyfikacja pozwoli na stwierdzenie, czy aktualnie funkcjonujący model uznania sędziowskiego powinien zostać zastąpiony w całości bądź w części modelem opartym na taryfikatorach mających charakter normatywny bądź sądowy.

Podkreślenia wymaga, że wybór wskazanych roszczeń nie jest przypadkowy. Roszczenia z art. 445 § 1 k.c. w zw. z art. 444 § 1 k.c., art. 446 § 4 k.c. oraz 446² k.c. mają bardzo podobny charakter, co odnieść należy m.in. do przesłanek, w oparciu o które ustalana jest odpowiedzialność sprawcy szkody, czy też kryteriów służących określeniu wysokości należnego poszkodowanemu zadośćuczynienia pieniężnego. Co najistotniejsze, jeden czyn niedozwolony może stać się źródłem roszczeń zarówno na rzecz osoby bezpośrednio poszkodowanej, która doznała cierpienia wskutek uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia, jak również roszczeń na rzecz osoby pośrednio poszkodowanej, związanych z krzywdą wynikającą z faktu śmierci albo poważnego uszczerbku na zdrowiu najbliższego członka rodziny. Między roszczeniami dostrzec można zatem istotny związek mogący mieć wpływ na sposób interpretowania ich podstaw normatywnych, a przede wszystkim sposób ustalania rozmiaru doznawanej krzywdy. Stąd wnikliwa analiza roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne pośrednio poszkodowanego nie może być całkowicie oderwana od analizy roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne osoby poszkodowanej w sposób bezpośredni, w ramach którego udzielana ochrona na gruncie odpowiedzialności *ex delicto* jest niewątpliwie najszersza. Co więcej, wskazane roszczenia pełnią szczególnie istotną rolę w praktyce stosowania prawa, zwłaszcza na gruncie coraz większej liczby spraw dotyczących kompensacji szkód niemajątkowych, doznanych w ramach wypadków komunikacyjnych oraz błędów w sztuce medycznej, a także z perspektywy zagadnień związanych z odpowiedzialnością instytucji ubezpieczeniowych.

Aktualność i istotność wskazanej problematyki potwierdza bogata literatura prawnicza i orzecznictwo sądowe. Występujące odmienności w stosowanej metodzie wykładni przepisów oraz różnice poglądów, w zakresie kwestii fundamentalnych dla dochodzonych roszczeń, rodzą potrzebę udzielenia odpowiedzi na szereg pytań odnoszących się nie tylko do granic indemnizacji szkód niemajątkowych w polskim Kodeksie cywilnym, lecz również pozwalających na ustalenie optymalnego modelu, w oparciu o który mógłby przebiegać proces określenia wysokości zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę doznaną przez bezpośrednio i pośrednio poszkodowanych. Dodatkowym asumptem dla pogłębionych badań w tym zakresie stały się najnowsze zmiany legislacyjne w Polsce oraz w obcych systemach prawnych, dotyczące wprowadzenia nowej instytucji zadośćuczynienia pieniężnego ze zerwanie szczególnych relacji rodzinnych wskutek poważnego uszczerbku na zdrowiu najbliższego członka rodziny.

Mając powyższe na uwadze, uzasadnione było przeprowadzenie wnikliwej analizy w wyznaczonym temacie niniejszej pracy obszarze badawczym, jest nie tylko ważne poznawczo, ale również społecznie i praktycznie użyteczne.

Z tak określonym głównym celem rozprawy korespondują cele pośrednie, szczegółowo wyznaczone układem niniejszej pracy, która składa się z pięciu rozdziałów, zawierających przedstawiłony niżej przedmiot analizy.

W *Rozdziale I* zostały omówione zagadnienia mające wobec dalszych szczegółowych rozważań charakter wprowadzający. W tym zakresie wskazano na istotę odpowiedzialności odszkodowawczej z tytułu czynów niedozwolonych, wyjaśniono treść zasady pełnego odszkodowania oraz charakter zasady *neminem laedere* w polskim systemie prawnym, omówiono rodzaje, zasady oraz ogólne przesłanki odpowiedzialności odszkodowawczej w prawie cywilnym, a także przedstawiono funkcje odpowiedzialności odszkodowawczej w reżimie *ex delicto*. Istotną częścią rozdziału stały się również rozważania nad istotą zadośćuczynienia pieniężnego jako środka kompensacji szkody niemajątkowej, również z perspektywy celu kompensacyjnego świadczenia, jakim jest osiągnięcie przez poszkodowanego określonego poziomu satysfakcji w zamian za doznane uszczerbki. Dodatkowo poruszona została także problematyka zmniejszenia obowiązku odszkodowawczego w ramach instytucji przyczynienia się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia rozmiaru szkody.

Rozdział II niniejszej pracy poświęcony został analizie zadośćuczynienia pieniężnego należnego bezpośrednio poszkodowanemu za uszkodzenie ciała lub rozstrój

zdrowia w oparciu o art. 445 § 1 k.c. w zw. z art. 444 § 1 k.c. W pierwszej kolejności wyjaśniono charakterystykę badanego roszczenia, skupiając się na takich zagadnieniach jak: zakres zastosowania art. 445 § 1 k.c., ustalenie daty wymagalności roszczenia, czy określenie możliwości dziedziczenia i zbywania roszczenia. Następnie dokonano analizy pojęcia osoby bezpośrednio poszkodowanej, przesłanek omawianego roszczenia, a także relacji jaka zachodzi między art. 445 § 1 k.c. a art. 448 § 1 k.c., art. 446 § 4 k.c. oraz art. 446² k.c. Przedmiotem deskrypcji uczyniono również przyjęte rozwiązania normatywne dotyczące omawianego zadośćuczynienia w wybranych obcych systemach prawnych. Po drugie, skatalogowane i uporządkowane zostały, wyróżniane orzeczniczo i doktrynalnie, kryteria dotyczące ustalania wysokości zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę. Szczególną uwagę poświęcono wyjaśnieniu pojęcia sumy odpowiedniej zadośćuczynienia oraz charakterystyce krzywdy odczuwanej przez osobę bezpośrednio poszkodowaną, która podlega kompensacji na podstawie art. 445 § 1 k.c. Wyjaśniono również charakter kryterium aktualnych warunków gospodarczych oraz stopy życiowej społeczeństwa, uwzględniając przy tym wskaźniki o charakterze ekonomicznym, mogące mieć zastosowanie na gruncie konkretnych spraw. Szczególnym walorem prowadzonych badań jest dokonana analiza orzecznictwa sądów powszechnych, w której zawarto również informacje o charakterze statystycznym oraz wnioski co do stwierdzonych aktualnych tendencji orzecznich.

Przedmiotem badań w ramach *Rozdziału III* uczyniono problematykę kwalifikacji więzi rodzinnej jako dobra osobistego. W tej mierze przeprowadzono analizę dotychczasowej cywilistycznej definicji dóbr osobistych, sposobów rozpoznawania nowych dóbr osobistych oraz systemu ich ochrony na gruncie Kodeksu cywilnego. Zgłębiono również istotę więzi rodzinnej jako pojęcia wykraczającego poza nauki prawne. Dodatkowo zbadano, czy wartość ta powinna należeć do katalogu z art. 23 k.c. w świetle historycznej definicji dóbr osobistych na tle polskiego dorobku prawnego, także w świetle nowego brzmienia art. 448 § 2 k.c. Z uwagi na to, że więź rodzinna stanowi element wspólny dwóch kolejnych, poddanych analizie roszczeń z art. 446 § 4 k.c. oraz 446² k.c., wyodrębnienie badań w tym zakresie było niezbędne.

Rozdział IV swym zakresem objął zadośćuczynienie pieniężne za śmierć najbliższego członka rodziny. W pierwszej kolejności dokonano charakterystyki roszczenia z art. 446 § 4 k.c., w tym zakresu jego zastosowania, wymagalności, dziedziczności i zbywalności. Poruszono również istotny aspekt generalnej dopuszczalności roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za śmierć najbliższego członka

rodziny przed i po dniu 3 sierpnia 2008 r., tj. wejścia w życie art. 446 § 4 k.c. Przedstawiono omawiane roszczenie również z perspektywy ustawodawstw państw obcych. Następnie dokonano analizy pojęcia pośrednio poszkodowanego oraz przesłanek omawianego roszczenia, ze szczególnym uwzględnieniem śmierci człowieka oraz żałoby jako zjawisk stanowiących przedmiot analiz na gruncie różnych dyscyplin naukowych, a także pojęcia najbliższego członka rodziny. Analogicznie jak w *Rozdziale II* wyróżniono kryteria miarkowania zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę, a także przeprowadzono analizę orzecznictwa sądów powszechnych, w szczególności z punktu widzenia stosowanych kryteriów miarkowania zadośćuczynienia oraz wysokości zasądzanych kwot.

Ostatni *Rozdział V* poświęcono analizie wprowadzonego do Kodeksu cywilnego w 2021 r. roszczenia o zadośćuczynienie za niemożność nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej w razie ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia osoby najbliższej. Podobnie jak w przypadku pozostałych dwóch roszczeń, rozważania rozpoczęto od zbadania charakterystyki roszczenia, zakresu zastosowania art. 446² k.c., wymagalności, dziedziczności i zbywalności roszczenia. Poruszono także problematykę dopuszczalności dochodzenia roszczenia za zerwanie więzi rodzinnej w związku z uszkodzeniem ciała lub rozstrojem zdrowia najbliższego członka rodziny przed wejściem w życie przepisu art. 446² k.c. Ważnym punktem pracy stały się również dokonane uwagi prawnoporównawcze obejmujące analizę dopuszczalności badanego roszczenia w obcych systemach prawnych. Następnie przedmiotem analizy uczyniono przesłanki roszczenia, a także relację przepisu art. 446² k.c. do art. 446 § 4 k.c., zwłaszcza w kontekście wysokości zadośćuczynienia pieniężnego należnego pośrednio poszkodowanemu, a także ewentualnej relacji do art. 448 § 1 k.c. Analizie poddano także kryteria miarkowania zadośćuczynienia, w tym szczególną uwagę poświęcono wpływowi stanów zaburzenia świadomości bezpośrednio poszkodowanego, obejmującego stan wegetatywny, śpiączkę, stan minimalnej świadomości oraz stan zamknięcia, na rozmiar krzywdy doznanej przez najbliższych członków rodziny, będących osobami pośrednio poszkodowanymi. Tak ujęty interdyscyplinarny aspekt poruszonych zagadnień, należy uznać za istotny z punktu widzenia prowadzonych badań, zwłaszcza, że jak dotąd nie pojawił się on w wypowiedziach doktrynalnych i orzeczniczych. W tej części pracy, w odróżnieniu od dwóch pozostałych roszczeń, w celu analizy dość ograniczonej praktyki orzeczniczej dotyczącej omawianego roszczenia, wykorzystano metodę studium przypadku (*case study*).

Celowi pracy podporządkowane zostały również wykorzystane w pracy metody badawcze. W tym zakresie wykorzystano metodę formalno-dogmatyczną, opierającą się na wykładni tekstów prawnych wraz z wykorzystaniem dorobku nauki prawa cywilnego oraz orzecznictwa sądowego. Subsydiarny charakter pełniła metoda historyczna mająca na celu dostrzeżenie ewolucji badanych instytucji w oparciu o analizę prawa obecnie nieobowiązującego, a także metoda prawno-porównawcza, która poszerzyła aspekt poznawczy prowadzonych badań. Uwagi prawno-porównawcze objęły systemy prawne należące do europejskiej kultury prawnej, które wywarły istotny wpływ na obecnie obowiązujące regulacje polskiego Kodeksu cywilnego (w szczególności prawo niemieckie, francuskie, austriackie i szwajcarskie), a także te, których rozwiązania prawne jawią się jako szczególnie interesujące z punktu widzenia wyznaczonego obszaru badawczego (tj. prawo holenderskie, hiszpańskie, włoskie, a także portugalskie, słoweńskie, chorwackie i czeskie). Wykorzystano ponadto metodę empiryczną, która objęła nie tylko badania ilościowe w postaci badań statystycznych, ale również badania orzecznictwa sądów pierwszej instancji w zakresie spraw o zadośćuczynienie pieniężne, w tym metodę studium przypadku (*case study*). Pozwoliło to nie tylko na poznanie aktualnej praktyki orzeczniczej sądów w tej kategorii spraw, ale także przyczyniło się w istotnym stopniu do zbadania i zrozumienia mechanizmów decydowania o wysokości zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę w polskich sądach. Ponadto, dla wyczerpującego omówienia poruszanych zagadnień, w tym poszerzenia analiz o wymiar interdyscyplinarny, wykorzystana została literatura nieprawnicza z zakresu socjologii, psychologii oraz nauk medycznych, a także ekonomii.

Praca uwzględnia stan prawny na dzień 30 września 2023 r., w tym zmiany legislacyjne wprowadzone ustawą z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2023 r., poz. 1615), które weszły w życie w dniu 15 września 2023 r.

Rozdział I. Odpowiedzialność z tytułu czynów niedozwolonych

- zagadnienia podstawowe

1. Istota odpowiedzialności odszkodowawczej z tytułu czynów niedozwolonych

Odpowiedzialność odszkodowawcza w reżimie odpowiedzialności deliktowej jest częścią szerszej problematyki odpowiedzialności cywilnej¹, która jest – obok własności – elementem konstrukcyjnym systemu prawa cywilnego. Odpowiedzialność cywilna jest bowiem filarem prawa cywilnego, niezależnie od etapu jej historycznego rozwoju. Choć sama odpowiedzialność stanowi statyczny element prawa cywilnego, to jednak jej granice mają charakter dynamiczny. Zakres odpowiedzialności cywilnej (zarówno przedmiotowy, jak i podmiotowy) jest pochodną rozwiązań normatywnych, a także zmiennych w czasie ocen społecznych, mających podstawę w szeroko pojętym poczuciu sprawiedliwości.

Doznanie uszczerbku na dobrach prawnie chronionych wchodzących w sferę dóbr majątkowych bądź niemajątkowych (osobistych) powinno skutkować przede wszystkim tym, by ciężary tego naruszenia (skutki oraz konieczność restytucji bądź naprawienia) obarczały tę osobę, której konkretne dobra przysługują (*damnum sensit dominus*²). System prawny przewiduje jednak pewne rozwiązania obligujące osoby trzecie do naprawienia szkody w sytuacji zaistnienia określonych zdarzeń, które pozwalają na przypisanie im odpowiedzialności za powstanie uszczerbku³. W tym zakresie przepisy Kodeksu cywilnego odwołujące się do porządku ponoszenia odpowiedzialności za powstały uszczerbek, służą zabezpieczeniu tych dóbr przysługujących podmiotom prawa cywilnego, które ze względu na swoją szczególną wartość zasługują na ochronę prawną. Poszukując istoty odpowiedzialności odszkodowawczej w deliktowym reżimie odpowiedzialności odszkodowawczej, należy przyjąć założenie wstępne, że odpowiedzialność prawna to ujemne następstwa (konsekwencje) prawne określonego zdarzenia ocenianego negatywnie przez system prawny⁴. W prawie cywilnym

¹ Zob. szerzej o stosunku odpowiedzialności odszkodowawczej do odpowiedzialności prawnej i cywilnej M. Kaliński, w: *System Prawa Prywatnego. Prawo zobowiązań-część ogólna. Tom 6*, red. A. Olejniczak, Warszawa 2018, s. 9-13.

² Łac. *poszkodowany sam ponosi ujemne następstwa doznanego uszczerbku*.

³ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania-część ogólna*, Warszawa 2020, s. 85.

⁴ Powyższe rozumienie odpowiedzialności prawnej jest dominujące w doktrynie prawa cywilnego, zob. m.in. A. Śmieja, P. Machnikowski, w: *System Prawa Prywatnego. Prawo zobowiązań - część ogólna, Tom 6*, red. A. Olejniczak, Warszawa 2018, s. 369-370; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 19-20. Zob. szerzej o pojęciach „odpowiedzialności cywilnej” oraz „odpowiedzialności odszkodowawczej”

odpowiedzialność taka przybiera szczególną postać i wyróżnia się określoną cechą (*differentiam specificam*) w postaci rodzaju sankcji, którą jest obowiązek naprawienia szkody⁵. Istota odpowiedzialności odszkodowawczej wypływa bowiem z prostego założenia o potrzebie powstrzymania się od jakichkolwiek naruszeń cudzych dóbr (ochronie zastanych stanów rzeczy), a nadto konieczności – w razie zaistniałego naruszenia – kompensacji powstałych w ten sposób uszczerbków na rzecz poszkodowanego. W związku z tym w prawie obligacyjnym wyróżnić można szczególny rodzaj świadczenia, jakim jest świadczenie odszkodowawcze, polegające na naprawieniu (wynagrodzeniu) wyrządzonej szkody⁶. Każde naruszenie danego dobra powoduje po stronie podmiotu uprawnionego pozbawienie bądź ograniczenie możliwości korzystania z niego w dotychczasowym zakresie. Treścią świadczenia odszkodowawczego może być przy tym zarówno uzyskanie określonej wartości rekompensaty (np. w pieniądzu), czy też przywrócenie stanu, który obowiązywał przed wyrządzeniem szkody⁷.

Brak akceptacji dla naruszeń dóbr podmiotów prawa cywilnego jest immanentnym elementem prawa prywatnego⁸. Nie każdy jednak przypadek naruszeń rodzić będzie odpowiedzialność odszkodowawczą, a zatem „z samego faktu istnienia szkody nie wynika jeszcze obowiązek odszkodowania”⁹. Szkodą mającą znaczenie prawne będzie jedynie ten uszczerbek, z którego powstaniem przepisy prawa lub postanowienia umowne wiążą powstanie obowiązku odszkodowawczego¹⁰. Każdy przypadek naruszenia powinien być oceniany z uwzględnieniem okoliczności danej sprawy (*in concreto*), bowiem niekiedy samo naruszenie danego dobra z punktu widzenia interesu podmiotu, któremu to dobro przysługuje, bądź szerzej ujmowanego interesu publicznego, może okazać się dopuszczalne, czy pożądanе, a co za tym idzie – także uzasadnione¹¹.

M. Kaliński, *Szkoda na mieniu i jej naprawienie*, Legalis 2021, § 2; A. Stelmachowski, *Wstęp do teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1984, s. 308 i n.

⁵ K. Zagrobelny, w: *Zarys prawa cywilnego*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2018, s. 227.

⁶ W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 2009, s. 84-85.

⁷ W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania*, s. 84; B. Lackoroński, M. Raczkowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, Legalis 2021, komentarz do art. 415 k.c., pkt 9.

⁸ B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 10. Por. I. Koschembahr-Łyskowski, *Przepisy ustawy a prawo w prawie cywilnym. Studium z dziedziny prawa porównawczego*, Rocznik Prawniczy Wileński (rok VII) 1935, s. 17-20.

⁹ R. Longchamps de Bérier, *Zobowiązania*, Poznań 1948, s. 239.

¹⁰ K. Zagrobelny, *Zarys prawa*, s. 227.

¹¹ B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 10; Z.K. Nowakowski, *Wina jako podstawa odpowiedzialności za wyrządzoną szkodę*, Przegląd Notarialny 1950, nr 1-2, s. 136.

2. Zasada *neminem laedere*

Zadośćuczynienie za krzywdę stanowi ideę moralną o rozległych implikacjach filozoficznych i teologicznych. Ze względu na to silne powiązanie aksjologiczne szczególnie istotne jest, zwłaszcza dla późniejszych rozważań skupiających się na deskrypcji, a następnie ocenie efektywności modelu kompensacji szkody niemajątkowej za uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia oraz za śmierć najbliższego członka rodziny, uwzględnienie zasad prawnych i moralnych, stanowiących nośnik „wartości normatywnych”. Szczególnie istotne miejsce w tym zakresie zajmuje problematyka obowiązywania w prawie cywilnym, niekwestionowanej na gruncie moralności, zasady *neminem laedere*.

Wskazana zasada ma swoje historyczne korzenie w prawie rzymskim. Według Ulpiana *alterum non laedere* („drugiemu nie wyrządzać szkody) należy do zasad prawa obok *honeste vivere* („uczciwie żyć”) czy też *suum cuique tribuere* („każdemu przyznać, co mu się należy”)¹². Sformułowana przez rzymską jurysprudencję zasada prawa *neminem laedere* wpisuje się w etyczne postulaty realizacji dobra (*bonum*), słuszności (*aequum*) i sprawiedliwości (*iustitia*)¹³.

W doktrynie kwestia obowiązywania w prawie cywilnym zasady *neminem laedere* jest sporna. W tej mierze dostrzec można występowanie dwóch przeciwnych ujęć tej zasady - ujęcia dyrektywalnego oraz opisowego¹⁴.

W pierwszym ujęciu, zasada *neminem laedere* jest obowiązującą normą o szczególnie doniosłym charakterze, nadrzędną względem pozostałych norm systemu prawa. To stanowisko reprezentowane jest przez nielicznych przedstawicieli nauki prawa cywilnego¹⁵. Niekiedy pojawia się również w orzeczeniach sądowych¹⁶. Zasada *neminem*

¹² M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *Rzymskie Prawo Prywatne. Zarys wykładu*. Warszawa 2021, s. 25.

¹³ W. Litewski, *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001, s. 21; M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *Rzymskie prawo*, s. 25-26; tenże, *Alterum non laedere i uniwersalność rzymskich zasad prawa*, w: *Państwo i prawo w dobie globalizacji*, red. S. Sagan, Rzeszów 2011, s. 171-181; tenże, *Aequitas i iustitia w rzymskiej praktyce prawnej*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* 2019, vol. LXVI, sectio G, s. 174-175.

¹⁴ Zob. szerzej opracowania stanowiące metodologiczną rekonstrukcję wypracowanej w polskiej kulturze prawnej koncepcji zasad prawa: S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, *Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1974; S. Wronkowska, M. Zieliński, „Zasady prawa” w perspektywie teorii prawa oraz szczegółowych nauk prawnych, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1974, nr 36, z. 2, s. 1-14.

¹⁵ R. Longchamps de Bérier wskazał, że naruszenie funkcjonujących w społeczeństwie zasad ostrożności, którym każdy powinien się podporządkować, świadczyć może o zawinionym i bezprawnym zachowaniu - zob. R. Longchamps de Bérier, *Zobowiązania*, Lwów 1939 (wydanie anastatyczne Poznań 1999) s. 231). Zob. również Z.K. Nowakowski, *Wina*, s. 134-135. Autor w swoich rozważaniach na temat winy w prawie cywilnym podkreślił, że prawo jedynie wyjątkowo pozwala na wyrządzenie szkody.

¹⁶ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 30 sierpnia 1958 r. (2 CR 772/57, OSP 1959 nr 11, poz. 291), w którym wskazano, że „Na każdym obywatelu ciąży obowiązek dążenia do nieszkodzenia innym.

laedere stanowi normę współfunkcjonującą na gruncie systemu prawa prywatnego obok takich zasad jak: zasada swobody umów, klauzula *rebus sic stantibus*, czy też zasada *volenti non fit iniuria*¹⁷. Norma ta obowiązuje bez względu na wysłownienie jej w przepisie prawnym¹⁸. W tym ujęciu jest normą o charakterze ogólnym powszechnie obowiązującą, której adresatem jest każdy podmiot prawa cywilnego¹⁹. Z normy wywodzonej z zasady *neminem laedere* wynika zakaz wyrządzania bezprawnie szkody²⁰, a zatem obowiązek nienaruszania dóbr innych podmiotów prawa, a co najmniej powstrzymania się od takiego zachowania, które doprowadzić może potencjalnie do naruszenia tych dóbr²¹. Nie ma jednak zastosowania do oceny wykonywania uprawnień władczych państwa poprzez jednostronne kształtowanie sytuacji prawnej podmiotów prawa cywilnego w drodze wydawania decyzji administracyjnych, które wpisują się w ogólnie ujmowane *imperium*²². Wskazuje się jednak, że norma odczytywana z zasady *neminem laedere* jest zbyt ogólna, by możliwe było odtworzenie wszystkich przesłanek odpowiedzialności

Wypływa zeń nakaz zachowania takiej ostrożności, jakiej każdy człowiek w społeczeństwie przestrzegać powinien, aby drugim szkody nie wyrządzić. Naruszające ten nakaz działanie lub zaniechanie osób fizycznych jak i prawnych stanowi winę w znaczeniu obiektywnym, uzasadniającą z mocy art. 134 KZ odpowiedzialność sprawcy szkody, o ile można mu przypisać zły zamiar lub niedbalstwo.” Por. również wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 9 maja 1968 r., I CR 126/68, Legalis nr 13520 oraz z dnia 2 grudnia 2003 r., III CK 430/03, OSNC 2005 nr 1, poz. 10. Sąd Najwyższy wskazał w nich, że „Obowiązek należytej dbałości o życie i zdrowie człowieka lub nienarażania na jego utratę może wynikać nie tylko z normy ustawowej, ale także ze zwykłego rozsądku, popartego zasadami doświadczenia, które nakazują nie tylko unikania zbędnego ryzyka, lecz także podejmowania niezbędnych czynności zapobiegających możliwości powstania zagrożenia dla życia lub zdrowia człowieka”. Zob. również wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 10 marca 2016 r. (VI ACa 1905/14, Legalis nr 1472472), w którym Sąd uznał, że odpowiedzialność z art. 415 k.c. jest oparta na zasadzie *neminem laedere*, z której wynika ochrona szeroko pojętej wolności każdego z podmiotów prawa cywilnego wyznaczona przez wolność i prawa innych podmiotów.

¹⁷ B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 27.

¹⁸ B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 13 i 15. Autorzy ci wskazują również, że w przypadku odmiennego przyjęcia, system prawny posiadałby luki stanowiące konsekwencję braku ogólnej normy stanowiącej podstawę do ustalania podstaw odpowiedzialności odszkodowawczej *ex delicto*. Brak ogólnej normy odnoszącej się do zakazu naruszenia dóbr innych podmiotów prawa negatywnie wpłynąłby na cały system prawny. Doszłoby wówczas do nieuzasadnionego rozdrobnienia podstaw prawnych dotyczących ochrony dóbr. W celu przeciwdziałania temu zjawisku ustawodawca zmuszony byłby do podejmowania interwencji w zakresie każdorazowego uzupełniania systemu prawnego o kolejne regulacje, które w sposób kazuistyczny odnosiłyby się do poszczególnych stanów faktycznych możliwych do zaistnienia w praktyce.

¹⁹ B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 21; Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 25. Por. I. Koschembahr-Łyskowski, *Przepisy ustawy*, s. 17-20.

²⁰ Z.K. Nowakowski, *Wina*, s. 135 i n.; J. Górski, *Zarys prawa zobowiązań*, Poznań 1948, s. 52. Zob. również S. Sołtyński, *Licencje na korzystanie z cudzych rozwiązań technicznych*, Warszawa 1970, s. 172.

²¹ B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 18, 21.

²² P. Sobolewski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. W. Borysiak, Legalis 2021, komentarz do art. 417 k.c., pkt 42, 58; Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 25.

cywilnej. Wymaga ona zatem doprecyzowania i zabezpieczenia w innych przepisach, które określają zakres i sposób ochrony praw i wolności jednostek²³.

Warto również wspomnieć o skonstruowanej przez S. Sołtysińskiego koncepcji „prawa do ochrony deliktowej”, która polega na tym, że „każdy może żądać od osoby trzeciej, by postępowała ona z należytą starannością, tak aby nie wyrządzić bezprawnie szkody uprawnionemu”²⁴. Tak rozumiane prawo do ochrony deliktowej jest skuteczne *erga omnes*, zaś podmiotem tego prawa jest każdy. Podstawą do wyróżnienia owego prawa jest uznanie, że na gruncie odpowiedzialności deliktowej z art. 415 k.c. powstaje stosunek cywilnoprawny (stosunek deliktowy), przypominający konstrukcję dóbr osobistych²⁵. W konsekwencji prawo do ochrony deliktowej ma charakter bezwzględny, ponieważ uprawnionym jest każdy pomiot prawa cywilnego. Korelatem zaś istniejącego uprawnienia jest symetryczny obowiązek nieograniczonej liczby osób zobowiązanych. Cechą charakterystyczną tego stosunku prawnego jest to, że samo prawo do ochrony deliktowej formułuje bardzo ogólną przesłankę do wykreowania wynikającego z tego prawa roszczenia, zaś konkretyzacja jego treści i podmiotów dokonywana jest na etapie zaistnienia późniejszych zdarzeń²⁶.

W rozważaniach nad zasadą *neminem laedere* i wypływającego z niej powszechnego obowiązku nieszkodzenia, warto wspomnieć o poglądzie, zgodnie z którym w prawie obowiązuje również ogólna norma, która dopuszcza wyrządzenie szkody innemu podmiotowi jedynie w wyjątkowych przypadkach²⁷. Pogląd o obowiązywaniu tej normy ma złagodzić rygorystyczne ujmowanie omawianej zasady zakładające możliwość przyjęcia odpowiedzialności sprawcy w każdym przypadku naruszenia prawnie chronionych dóbr.

Znacząca część doktryny i judykatury odrzuca jednak koncepcję zasady *neminem laedere* jako obowiązującej w systemie prawnym normy, która skierowana jest do kogokolwiek oraz której treścią jest zakaz wyrządzania komukolwiek szkody. W tym znaczeniu zasada ta nie stanowi prawnie usankcjonowanego obowiązku, a także nie odpowiada koncepcji względnego bądź bezwzględnego prawa podmiotowego²⁸. Z reguły

²³ B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 18.

²⁴ S. Sołtysiński, *Licencje*, s. 170-171.

²⁵ Por. szczegółowe uwagi zamieszczone w Rozdziale III.

²⁶ Zob. szerzej S. Sołtysiński, *Licencje*, s. 174-175.

²⁷ J.M. Kondek, *Bezprawność jako przestępstwo odpowiedzialności odszkodowawczej*, Warszawa 2013, s. 72; Z.K. Nowakowski, *Wina*, s. 134-136.

²⁸ R. Strugała, *Dobra i interesy chronione w strukturze czynu niedozwolonego*, Warszawa 2019, s. 171-172.

przyjmuje się zatem opisowe ujęcie zasady *neminem laedere*, a więc jako pewien możliwy do osiągnięcia model ukształtowania instytucji prawnej, w tym przypadku odwołującej się do ochrony deliktowej, który może znaleźć zastosowanie w polskim porządku prawnym. W tym ujęciu, jedynym i podstawowym założeniem zasady *neminem laedere* jest to, by dobra podmiotów prawa cywilnego objęte zostały ochroną prawną mającą na celu bądź przeciwdziałanie ich naruszeniom, bądź też – w przypadku gdy naruszenie już nastąpiło – usunięcie skutków tych naruszeń w taki sposób, by w ostatecznym rozliczeniu interes poszkodowanego nie doznawał uszczerbku²⁹. Z aksjologicznego punktu widzenia oraz istoty ochrony prawnej rodzącej odpowiedzialność *ex delicto*, zasada ta stanowi wyraz wolności podmiotów prawa cywilnego, wyznaczonej przez prawa i wolności innych³⁰. To właśnie z niej wywieść można wniosek, że ochrona prawna udzielana podmiotom prawa w reżimie odpowiedzialności deliktowej skupiona zostaje wokół dążeń do utrwalenia zastanych stanów rzeczy³¹.

W literaturze wskazuje się również, że w polskim porządku prawnym nie obowiązuje powszechny obowiązek nieczynienia szkody innym, a zasada *neminem laedere* nie znajduje podstawy w żadnym konkretnym przepisie prawnym³². Zasada ta może stanowić jedynie podstawę do formułowania imperatywu, którego treść kształtowana będzie w zależności od konkretnych okoliczności sprawy, czy też powszechnie przyjętych standardów zachowania³³. Zauważa się również, że zasada ta ma bardzo ogólnie określony krąg adresatów i okoliczności zastosowania, nie ma możliwości precyzyjnego określenia zakresu obowiązywania tej zasady oraz abstrakcyjnego zachowania sprawcy, bądź dostosowania zakresu obowiązywania w sytuacjach, w

²⁹ B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 11-12; Ł. Żelechowski, *Ochrona oznaczeń odróżniających w prawie zwalczania nieuczciwej konkurencji. Zagadnienia konstrukcyjne*, Legalis 2019, rozdz. VI, § 2, pkt V; por. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Prawo do wynagrodzenia szkody wyrządzonej przez niezgodne z prawem działanie władzy publicznej*, w: *Księga XX-lecia orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, red. M. Zubik, Warszawa 2006, s. 503; Z.K. Nowakowski, *Wina*, s. 134-136; A. Kubas, *Zachowanie osób trzecich jako przyczynienie się poszkodowanego*, *Studia cywilistyczne* 1976, t. XXVII, s. 29.

³⁰ B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 11-12.

³¹ B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 11-12.

³² J.M. Kondek, *Bezprawność*, s. 74-75; A. Szpunar, *Czyny niedozwolone w Kodeksie cywilnym*, *Studia Cywilistyczne* 1970, t. XV, s. 51. Por. także wyrok Sądu Najwyższego z dnia 25 marca 2019 r. (I CSK 38/18, Legalis nr 1887491), zgodnie z którym treść art. 77 Konstytucji RP nie uzasadnia wniosku o istnieniu konstytucyjnej generalnej zasady *neminem laedere* („nikomu nie szkodzić”).

³³ B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 11-12, 22. Por. A. Kubas, *Wynagrodzenie szkody poniesionej w cudzym interesie*, *Studia Cywilistyczne* 1979, t. XXX, s. 49.

których dochodzi do konfliktu z innymi zasadami prawa³⁴. W konsekwencji nie ma również możliwości w oparciu o zasadę *neminem laedere* dokonywania abstrakcyjnych rozstrzygnięć. Dlatego zasada ta uszczegółowiona jest w tych przepisach, które określają zakres i sposób ochrony praw i wolności jednostek³⁵. Przykładem konkretyzacji zasady *neminem laedere* jest art. 415 k.c. stanowiący o najogólniej ujmowanym powszechnym obowiązku naprawienia szkody powstałej w wyniku zawnionego zachowania sprawcy. W konsekwencji na gruncie polskiego prawa zasada *neminem laedere* nie stanowi samodzielnej podstawy pozwalającej na przypisanie komukolwiek odpowiedzialności odszkodowawczej³⁶.

Odnosząc się do powyższej kwestii, w pierwszej kolejności należy zauważyć, że w polskiej kulturze prawnej w ramach dyrektywalnego oraz opisowego znaczenia zasad prawa można wyróżnić co najmniej pięć typowych sposobów ich postrzegania. W ramach ujęcia dyrektywalnego, o zasadzie - normie można mówić w trzech znaczeniach: po pierwsze, jako szczególnie doniosłej normie prawnej obowiązującej w systemie prawnym; po drugie, jako pomyślanej jedynie normie, która choć nie ma statusu obowiązującego w systemie, jej treść jest istotna ze względu na tworzenie lub stosowanie prawa; oraz po trzecie jako dyrektywie celowościowej (wyróżnianej głównie na gruncie procesualistyki wskazującej na sposób przebiegu procesu, który sprawnie prowadzi do realizacji jego funkcji). Natomiast w ramach ujęcia opisowego wyróżnia się znaczenie podstawowe i rejestrujące. Podstawowe znaczenie opisowe ujmuje zasadę jako wzorzec, który wskazuje na pewien możliwy sposób ukształtowania instytucji, a zatem na sposób rozstrzygnięcia określonych kwestii w ramach instytucji prawnej (zasada-wzorzec). Natomiast znaczenie rejestrujące opiera się na stwierdzeniu prawidłowości w

³⁴ J.M. Kondek, *Bezprawność*, s. 74-75; B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 18.

³⁵ B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 18.

³⁶ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 25. Por. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Problem definicji winy jako podstawy odpowiedzialności*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego* 1959, seria I, z. 14, s. 40; *taż*, *Wina jako podstawa odpowiedzialności z tytułu czynów niedozwolonych*, *Studia Prawno-Ekonomiczne*, 1969, t. 2, s. 97; R. Kasprzyk, *Podstawa roszczenia prewencyjnego*, *Palestra* 1989, nr 3, s. 18-19; Z. Banaszczyk, P. Granecki, *O istocie należytej staranności*, *Palestra* 2002, nr 7-8, s. 18-19; M. Kaliński, *Szkoda na mieniu*, § 5 pkt. IV.1. Por. B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 16-17, którzy wskazują jednak, że zasada ta częściowo znajduje usprawiedliwienie w art. 31 ust. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, zgodnie z którym „Każdy jest obowiązany szanować wolności i prawa innych. Nikogo nie wolno zmuszać do czynienia tego, czego prawo mu nie nakazuje”.

uregulowaniu instytucji prawnej (instytucjach prawnych) na gruncie obowiązującego prawa (zasada-stwierdzenie prawidłowości)³⁷.

Należy zauważyć, że powyższe sposoby rozumienia zasad, choć różnią się z semiotycznego punktu widzenia, pozostają względem siebie w ścisłym związku, ponieważ posiadają wspólne elementy treściowe (tę samą treść propozycjonalną³⁸), wskazujące ten sam prawnie doniosły stan rzeczy, choć w innym kontekście³⁹. Mówiąc zatem o zasadzie *neminem laedere* jako o zasadzie-normie, należy rozumieć obowiązującą na gruncie prawa normę nakazującą każdemu w określonych okolicznościach niewyrządzanie szkody drugiemu podmiotowi, w przypadku zaś jej wyrządzenia nakaz poniesienia odpowiedzialności odszkodowawczej. Zasada ta nie jest przy tym zasadą absolutną (zasadą „w czystej postaci”), ponieważ system prawny przewiduje pewne wyjątki od ponoszenia odpowiedzialności za wyrządzoną szkodę. Oznacza to, że z samego faktu wyrządzenia szkody nie wypływa jeszcze obowiązek jej naprawienia⁴⁰. Nie ulega przy tym wątpliwości, że przypisanie danemu podmiotowi odpowiedzialności za szkodę powstałą w wyniku deliktu wymaga istnienia wyraźnej podstawy prawnej. W konsekwencji nie zachodzi również ryzyko powstania odpowiedzialności absolutnej, a więc istniejącej w każdym przypadku wyrządzenia szkody. Podstawa ta, stanowiąc konkretyzację zasady *neminem laedere*, formułuje również przesłanki odpowiedzialności, które *de facto* determinują nie tylko istnienie odpowiedzialności, ale także jej zakres. Z kolei w ujęciu zasady-wzorca zasada *neminem laedere* oznacza obowiązek kompensacji szkody jako jeden z możliwych sposobów reakcji ustawodawcy na naruszenie interesów prawnie chronionych. W rozumieniu zasady-stwierdzenia prawidłowości zasada *neminem laedere* informuje, że ustawodawca w taki sposób uregulował odpowiedzialność odszkodowawczą, aby dobra podmiotów prawa cywilnego objęte były ochroną prawną, która ma na celu przeciwdziałanie ich naruszeniom albo usunięcie skutków tych naruszeń. Prawn doniosłym stanem rzeczy, który stanowi wspólny element treści przedstawionych różnych sposobów rozumienia

³⁷ Zob. również O. Bogucki, M. Zieliński, *Rozdział 1. Zasady prawa z perspektywy ogólnej teorii prawa*, w: *System prawa karnego procesowego, Tom 3. Część 1. Zasady procesu karnego*, red. P. Wiliński, Warszawa 2014, s. 74-76.

³⁸ Na przykład: prawda materialna, kontradiktoryjność, swoboda umów.

³⁹ O. Bogucki, M. Zieliński, *Zasady prawa*, s. 77.

⁴⁰ Podobnie K. Osajda, *Głosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 17 grudnia 2004 r. (II CK 300/04)*, Przegląd Sądowy 2006, nr 9, s. 179, przypis 22. Autor opowiadając się za obowiązywaniem zasady *neminem laedere* jako podstawie konstrukcji prawa obligacyjnego, wskazuje, że „nie sposób przyjąć, że dozwolone jest wyrządzenie szkody, a zabronione jedynie wówczas, kiedy przepis szczególnie tak stanowi – co najwyżej można powiedzieć, że bez stosownego przepisu nie ma odszkodowania”.

zasady *neminem laedere* jest stan niewyrządzenia szkody, a w przypadku jej wyrządzenia objęcie ochroną podmiotu poszkodowanego w ramach odpowiedzialności cywilnej sprawcy naruszenia.

Należy zauważyć, że niekiedy w szczegółowych refleksjach dogmatycznych, w tym w zakresie prawa cywilnego, pojawiają się odwołania do koncepcji pojmowania zasad prawa zapoczątkowanej przez Rolanda Dworkina, a następnie zmodyfikowanej i rozwiniętej przez Roberta Alexy'ego⁴¹. Koncepcje te traktuje się jako konkurencyjne względem koncepcji wypracowanej w polskiej kulturze prawnej. Nie dostrzega się przy tym, że koncepcja Dworkina i Alexy'ego stanowi teorię optymalizacji, a zatem poszukiwania najlepszego rozwiązania, nie zaś teorię zasad. Oprócz tej zasadniczej różnicy co do samego charakteru koncepcji, wykazują one jeszcze inne różnice dotyczące kwestii zaliczenia norm do zbioru zasad, rozróżnienia normy prawnej od przepisu prawnego, a także roli wykładni prawa. Ponadto zastosowanie koncepcji Alexy'ego wiąże się ze znaczącymi konsekwencjami dla polskiej kultury prawnej, które nie są dostrzegane przez jej zwolenników. Chodzi bowiem między innymi o konieczność zmiany wizji systemu prawa i uznania jego jednorodności, brak uniwersalności metod poznania prawa z uwagi na potrzebę opracowania metod interpretacji odmiennych dla zasad i reguł⁴². Z uwagi na powyższe należy jednoznacznie przychylić się do poglądu odrzucającego koncepcje zasad prawa Dworkina i Alexy'ego jako nieadekwatne do polskiej kultury prawnej.

Poczynione wyżej rozważania, a także rola zasad prawa w wyznaczeniu kierunków tworzenia prawa oraz kierunków jego stosowania, a w szczególności wykładni potwierdzają tezę, że zasada *neminem laedere* stanowi fundament odpowiedzialności *ex delicto*. Nie stanowi ona jednak podstawy przypisania danemu podmiotowi odpowiedzialności odszkodowawczej, a jedynie jest pewnym możliwym do osiągnięcia modelem ukształtowania instytucji prawnej w zakresie kompensacji szkód na rzecz poszkodowanych.

⁴¹ Zob. M. Wilejczyk, *Zagadnienia etyczne części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 2014, s. 92. Autorka stwierdza, że zdecydowanie bardziej adekwatne jest ujęcie zasad prawa przedstawione przez R. Dworkina i R. Alexego, w konsekwencji uznając, że zasady prawa są dyrektywami optymalizacyjnymi, niekonkluzywnymi i niedefinitywnymi, ze względu na to, że nie formułują nakazów i zakazów, a jedynie zalecenia.

⁴² Zob. szerzej O. Bogucki, M. Zieliński, *Zasady prawa*, s. 60-68. Zob. również L. Leszczyński, G. Maroń, *Zasady prawa. Ujęcie dogmatyczno-porównawcze*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2016, vol. XXV, 1, s. 317-327, którzy prezentują ujęcia zasad prawa we wszystkich szczegółowych naukach prawnych.

3. Zasada pełnego odszkodowania

Jak wskazano wyżej, w prawie polskim nie obowiązuje jedna ogólna zasada, której treścią byłby obowiązek kompensacji wszelkich, niezależnie od ich charakteru, szkód powstałych w dobrach podmiotów prawa cywilnego. Tym samym nie obowiązuje również przepis, który nakazywałby naprawę wszystkich powstałych po stronie poszkodowanego szkód niemajątkowych (*pretium affectionis*). W razie doznania przez poszkodowanego krzywdy związanej z naruszeniem jego interesów niepodlegających ochronie prawnej, nie ma możliwości przyznania mu jakiegokolwiek świadczenia kompensacyjnego⁴³. Ustawodawca wyczerpująco wymienił przypadki, w których poszkodowany może domagać się zapłaty na swoją rzecz zadośćuczynienia w razie naruszenia jego interesów⁴⁴. Obejmują one przepisy zawarte zarówno w Kodeksie cywilnym (zob. m.in. art. 417² k.c., 445 k.c., 446 § 4 k.c., 446² k.c. i 448 § 1 k.c.), a także przepisy zawarte w ustawach szczególnych⁴⁵. Przyznanie świadczenia poza tymi przypadkami, a także w aktualnym stanie prawnym, nie jest możliwe⁴⁶.

⁴³ L. Jantowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Lex 2022, komentarz do art. 445 k.c., pkt 1; A. Szpunar, *Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową*, Bydgoszcz 1999, s. 74-75.

⁴⁴ A. Ohanowicz, *Zobowiązania. Zarys według kodeksu cywilnego. Część ogólna*, Poznań 1965, s. 76; A. Ohanowicz, J. Górski, *Zarys prawa*, s. 47-48; J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 1.

⁴⁵ Możliwość przyznania zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę wyraźnie przewidywać musi określony przepis prawny. Niekiedy takie przepisy również odwołują się do regulacji ogólnych dotyczących odpowiedzialności za naruszenie określonego dobra, zawartych w Kodeksie cywilnym. Zob. w tym zakresie m.in. art. 78 ust. 1 ustawy z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 2509); art. 287 ust. 1 i 296 ust. 1 ustawy z dnia 30 czerwca 2000 r. - Prawo własności przemysłowej (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1170); art. 37 ustawy z dnia 26 stycznia 1984 r. - Prawo prasowe (tekst jedn. Dz. U. z 2018 r., poz. 1914); art. 4 ust. 1 ustawy z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1545 ze zm.); art. 6 ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego (tekst jedn. Dz. U. z 2021 r., poz. 1693). Możliwość zasądzenia zadośćuczynienia przewiduje także art. 46 § 1 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1138 ze zm.), zwanej dalej „k.k.”; art. 343 § 1, art. 415 § 1, art. 552 i n. ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks postępowania karnego (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1375 ze zm.), zwanej dalej „k.p.k.”; art. 94³ § 3 ustawy z dnia 26 czerwca 1974 r. - Kodeks pracy (tekst jedn. z 2023 r., poz. 1465). Zob. również art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 26 marca 2020 r. o zadośćuczynieniu rodzicom ofiar zbiorowych wystąpień wolnościowych w latach 1956-1989 (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 678). Zadośćuczynienie na gruncie prawa pracy za krzywdę spowodowaną mobbingiem w miejscu pracy, które odnosi się do dobra osobistego w postaci zdrowia, w ostatnich latach zyskuje coraz większe zainteresowanie - zob. m.in. uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 5 października 2006 r., I PZP 3/06, OSNP 2007, nr 11-12, poz. 151; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 21 czerwca 2013 r., III BP 4/12, Legalis nr 768574; z dnia 22 stycznia 2015 r., III PK 65/14, OSP 2016, nr 4, poz. 34; z dnia 5 lipca 2017 r., II PK 201/16, Legalis nr 1668831; z dnia 8 sierpnia 2017 r., I PK 206/16, Legalis nr 1682593. Zob. także uwagi J. Matys, *Model zadośćuczynienia pieniężnego z tytułu szkody niemajątkowej w kodeksie cywilnym*, Warszawa 2010, s. 55-62.

⁴⁶ J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 1.

W doktrynie wyróżniana jest jednak inna zasada, której podstawą jest art. 361 § 2 k.c. Określana jest ona mianem zasady pełnego odszkodowania (pełnej kompensacji szkody)⁴⁷. Reguła ta stanowi jeden z fundamentów cywilnego prawa odszkodowawczego⁴⁸. Oparta jest na słusznym założeniu, że powstałe po stronie poszkodowanego prawnie relewantne uszczerbki winny zostać naprawione, przy czym kompensacja obejmuje ich pełną wysokość. Zasada ta odnosi się zarówno do powstałych w dobrach prawnie chronionych poszkodowanego uszczerbków majątkowych, których naprawa następuje w formie wypłaty odszkodowania, jak również do powstałych szkód niemajątkowych, których kompensacja następuje w formie zapłaty zadośćuczynienia pieniężnego.⁴⁹ Oczywiście jest, że na rozumienie zasady pełnego odszkodowania wpływa charakter określonej szkody. W przypadku szkód niemajątkowych zasada ta doznaje zatem określonej modyfikacji w zakresie, w jakim możliwe jest określenie właściwego świadczenia kompensacyjnego w świetle rozmiaru krzywdy odczuwanej przez poszkodowanego, przy uwzględnieniu funkcji kompensacyjnej zadośćuczynienia, a zwłaszcza osiągnięcia poziomu satysfakcji przez uprawnionego. Realizacja zasady pełnego odszkodowania zakłada także, że samo świadczenie kompensacyjne nie może przewyższać rozmiaru doznanego uszczerbku, gdyż w przeciwnym razie może stanowić nieuzasadnione wzbogacenie poszkodowanego⁵⁰. W przypadku uszczerbków niemajątkowych dla prawidłowego ustalenia wysokości należnego stronie świadczenia

⁴⁷ Zgodnie z art. 361 § 1 k.c. zobowiązany do odszkodowania ponosi odpowiedzialność tylko za normalne następstwa działania lub zaniechania, z którego szkoda wynikła. Z kolei zgodnie z § 2, w powyższych granicach, w braku odmiennego przepisu ustawy lub postanowienia umowy, naprawienie szkody obejmuje straty, które poszkodowany poniósł, oraz korzyści, które mógłby osiągnąć, gdyby mu szkody nie wyrządono.

⁴⁸ J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 258.

⁴⁹ Zasada pełnego odszkodowania ma zastosowanie zarówno do szkód majątkowych, jak i niemajątkowych. Por. J. Panowicz-Lipska, *Majątkowa ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1975, s. 72. Autorska stwierdza, że art. 445 k.c. wyraża zasadę pełnego odszkodowania zmodyfikowaną w porównaniu z art. 361 § 2 k.c. ze względu na odmienny rodzaj szkód. Zob. także wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 4 grudnia 2001 r., SK 18/00, OTK 2001, nr 8, poz. 256. W doktrynie obecne jest jednak stanowisko zakładające, że zasada pełnego odszkodowania nie może mieć zastosowania do szkód niemajątkowych. Przy ustaleniu wysokości zadośćuczynienia brak jest możliwości wykorzystania tych samych kryteriów, za pomocą których dokonuje się ustalenia szkody majątkowej. Szkoda niemajątkowa jest trudna do oszacowania i wyrażenia w formie pieniężnej. Por. A. Szpunar, *Zadośćuczynienie*, s. 182; M. Kaliński, *Szkoda na mieniu*, § 11 pkt III.2. Również J. Matys zauważa, że można jedynie próbować „zrekompensować” wyrządzoną szkodę niemajątkową przy wykorzystaniu instytucji zadośćuczynienia pieniężnego. Takie zadośćuczynienie nie jest jednak w stanie całościowo naprawi powstałego uszczerbku nie majątkowego. Por. J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 260. Podobnie Sąd Najwyższy w uchwale składu siedmiu sędziów z dnia 21 listopada 1967 r. (III PZP 37/67, OSNCP 1968, nr 7, poz. 113). W uchwale tej stwierdzono, że „obowiązująca przeto w zakresie poniesionej szkody materialnej zasada naprawienia jej przez sprawcę w wysokości efektywnej, rzeczywiście poniesionej przez poszkodowanego, nie może mieć pełnego zastosowania przy określeniu wysokości należnego zadośćuczynienia”.

⁵⁰ J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 258.

uwzględnienie zasady pełnej kompensacji wymaga uwzględnienia nie tylko czynników o charakterze obiektywnym (mających zastosowanie w każdej sprawie), lecz również czynników odwołujących się bezpośrednio do osoby poszkodowanej, tj. czynników indywidualnych⁵¹.

Zauważyć należy, że faktyczne zastosowanie wskazanej zasady na gruncie omawianej problematyki związanej z odczuwaniem przez poszkodowanego krzywdy czy wymiaru zadośćuczynienia pieniężnego za cierpienia psychiczne i fizyczne napotyka znaczne trudności. Przede wszystkim stwierdzić należy, że na podstawie przepisów Kodeksu cywilnego możliwość zasądzenia zadośćuczynienia występuje wyłącznie na gruncie reżimu deliktowego⁵². W przypadku szkód niemajątkowych brak jest jednego skutecznego i obiektywnego mechanizmu pozwalającego na określenie rozmiaru doznanych przez poszkodowanego cierpień. Nie wiadomo zatem, w jaki sposób wycenić w pieniądzu doznawaną krzywdę, zaś wszelkie próby wykreowania wzorców oceny w tym zakresie narażone są na ryzyko podniesienia zarzutu arbitralności. Co więcej, cel określający treść zasady pełnej kompensacji szkody niekiedy limitowany jest przez instytucję miarkowania odszkodowania (*ius moderandi*) określoną w art. 440 k.c. poprzez faktyczne obniżenie ustalonego uprzednio zadośćuczynienia⁵³.

W ramach zasady pełnego odszkodowania należy również zwrócić uwagę na istotny aspekt, który związany jest z zaliczaniem na poczet doznanych przez poszkodowanego szkód niemajątkowych świadczeń otrzymywanych przez niego w ramach określonego rodzaju stosunku ubezpieczeniowego. Nie ulega jednak wątpliwości, że środki pieniężne przekazane poszkodowanemu mogą mieć znaczenie dla rozmiaru doznanej przez niego krzywdy, gdyż wpływają pozytywnie na jego stan psychiczny i fizyczny. W tym zakresie wskazać należy, że środki uzyskane ze świadczeń społecznych powinny tak samo wpływać na proces ustalania krzywdy, jak środki uzyskane od

⁵¹ M. Wałachowska, w: *Odpowiedzialność prywatnoprawna. System Prawa Medycznego. Tom 5*, red. E. Bagińska, Warszawa 2021, s. 792.

⁵² Obecnie obowiązujący Kodeks cywilny nie zawiera odpowiednika art. 242 Kodeksu zobowiązań, który przewidywał możliwość zasądzenia zadośćuczynienia pieniężnego w oparciu o reżim odpowiedzialności kontraktowej. Zob. uwagi J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 5. Por. w szczególności orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 6 października 1953 r., II C 1141/53, OSNCK 1955, nr 1, poz. 4, a także uchwały Sądu Najwyższego: z dnia 25 lutego 1986 r., III CZP 2/86, OSNCP 1987, nr 1, poz. 10; z dnia 19 listopada 2010 r., III CZP 79/10, OSNC 2011, nr 4, poz. 41; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 kwietnia 1966 r., II PR 102/66, Legalis nr 12644. M. Wilczyńska, *Przyznanie zadośćuczynienia w ramach reżimu kontraktowego - wnioski de lege lata i de lege ferenda* (w:) *Wokół rekodyfikacji prawa cywilnego. Prace jubileuszowe*, red. P. Stec, M. Załucki, Kraków 2015, s. 317 i n.; R. Trzaskowski, *Zadośćuczynienie za krzywdę związaną z niewykonaniem lub nienależytym wykonaniem zobowiązania*, *Przeгляд Sądowy* 2006, nr 5, s. 21 i n.;

⁵³ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 444 k.c., nb. 18.

sprawcy. Jeśli uprawniony uzyskał środki z ubezpieczenia społecznego, to również one pozwalają z reguły na wdrożenie skutecznego leczenia, które może zmniejszyć odczuwaną przez poszkodowanego krzywdę. Środki takie odejmuje się od wysokości odszkodowania obejmującego koszty bieżącego utrzymania, zwiększonych potrzeb, ewentualnej renty z tytułu utraty zdolności zarobkowej (jeśli renta wyrównuje szkodę) oraz wydatków stałych, które poszkodowany ponosił w związku z dotychczasową aktywnością życiową⁵⁴. Warto również odnotować, że jeśli poszkodowany otrzymał świadczenie z ubezpieczenia społecznego, to powinien on wykorzystać je na pokrycie bieżących i zwiększonych potrzeb życiowych⁵⁵. W przypadku niewykorzystania środków na ten cel, istnieje podstawa do faktycznego obniżenia kwoty zadośćuczynienia o wysokość jednorazowego odszkodowania z ubezpieczenia społecznego⁵⁶. Odmienne potraktować należy sytuację, w której poszkodowany otrzymał od instytucji ubezpieczeniowej z tytułu ubezpieczenia osobowego określoną kwotę w celu wyrównania doznanej przez niego szkody niemajątkowej. Jeśli stroną umowy ubezpieczenia jest poszkodowany, to otrzymana kwota nie powinna być zaliczona na poczet zadośćuczynienia, gdyż służy ona pełniejszemu zrekompensowaniu powstałej szkody na osobie. Ponadto sprawca nie może odnosić korzyści z dodatkowego ubezpieczenia, którego koszty ponosił poszkodowany. Jeśli jednak stroną umowy jest sprawca, to wypłacona kwota na rzecz poszkodowanego powinna być odpowiednio zmniejszona. Zgodnie bowiem z zasadą *compensatio lucri cum damno*, wysokość należnego poszkodowanemu zadośćuczynienia pieniężnego powinna zostać stosownie obniżona, o wartość uzyskanych przez poszkodowanego z tego tytułu korzyści⁵⁷. W zależności od okoliczności i treści umowy, ubezpieczyciel będzie mógł domagać się od sprawcy zwrotu tej kwoty na zasadzie regresu. Należy również zauważyć, że zgodnie z art. 10:103 PETL⁵⁸ przewidziana jest konieczność odliczenia od odszkodowania korzyści, jakie poszkodowany otrzymał w związku ze zdarzeniem, chyba że byłoby to

⁵⁴ Chodzi na przykład o wydatki związane z dojazdem do pracy. M. Kaliński, w: *Zobowiązania. Część ogólna*, A. Brzozowski, J. Jastrzębski, M. Kaliński, E. Skowrońska-Bocian, Warszawa 2021, s. 256.

⁵⁵ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 12.

⁵⁶ Zob. zwłaszcza wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 lipca 2009 r., I PK 68/18, OSNP 2020 nr 7, poz. 66.

⁵⁷ Zob. uwagi J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 302; A. Szpunar, *Zadośćuczynienie*, s. 156-157.

⁵⁸ Zasady Europejskiego Prawa Czynów Niedozwolonych (ang. *Principles of European Tort Law*, PETL) stworzone zostały przez Europejską grupę ds. prawa deliktowego (ang. *European Group on Tort Law*), która skupia uczonych w dziedzinie prawa deliktowego. Misją grupy jest przyczynienie się do wzmocnienia i harmonizacji prawa deliktowego w Europie, zarówno na szczeblu krajowym, jak i unijnym. Zob. art. 10:301 (3) PETL, <http://www.egtl.org/docs/PETLPolish.pdf> (dostęp: 18.07.2023).

sprzeczne z celem korzyści. Przyznanie odszkodowania nie może prowadzić do wzbogacenia poszkodowanego⁵⁹. Realizacja zasady pełnego odszkodowania wymaga zatem uwzględnienia także przypadków limitujących jej zakres poprzez obniżenie należnego stronie świadczenia.

4. Rodzaje odpowiedzialności odszkodowawczej

Odpowiedzialność za szkodę może wynikać albo z umowy albo z przepisu prawa⁶⁰. W polskim prawie cywilnym pod pojęciem rodzajów odpowiedzialności rozumie się zawarty w systemie prawnym zespół reguł wyznaczających ramy i charakter odpowiedzialności odszkodowawczej⁶¹. Zgodnie z tradycyjnym ujęciem, mającym swój rodowód już w prawie rzymskim, a także kontynuowanym w nieobowiązującym już Kodeksie zobowiązań⁶², przyjętym następnie w Kodeksie cywilnym⁶³, co do zasady istnieje dwupodział reżimów odpowiedzialności na odpowiedzialność deliktową (zwaną *ex delicto*) oraz odpowiedzialność kontraktową (*ex contractu*)⁶⁴. Obok tych reżimów wyszczególniane są jeszcze dodatkowe reguły mające w zasadzie charakter uzupełniający względem dwóch uprzednio wskazanych. Ich rolą jest uzasadnienie reguł odpowiedzialności określonych w przepisach szczególnych. Również sam reżim odpowiedzialności *ex delicto* stanowi zbiór tych rodzajów odpowiedzialności, których nie można zakwalifikować jako *ex contractu*⁶⁵. Scharakteryzowanie tych rodzajów odpowiedzialności jawi się jako konieczne dla wyjaśnienia w dalszej części pracy istoty odpowiedzialności i roszczeń wymienionych w art. 445 § 1 k.c., 446 § 4 k.c. oraz 446² k.c., a także samego, przyznawanego na ich podstawie zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę. Panujący w prawie polskim dualizm rodzajów odpowiedzialności nakazuje zadać pytanie o to, którego z rodzajów odpowiedzialności dotyczy odpowiedzialność cywilna, której podstawą są podane wyżej przepisy.

⁵⁹ M. Wałachowska, *Wynagrodzenie szkód deliktowych doznanych przez pośrednio poszkodowanych*, Warszawa 2014, s. 39.

⁶⁰ A. Ohanowicz, *Zobowiązania*, s. 78.

⁶¹ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 88.

⁶² Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. - Kodeks zobowiązań (Dz. U. z 1933 r. Nr 82, poz. 598 ze zm.).

⁶³ Nie bezpośrednio, lecz z niektórymi modyfikacjami.

⁶⁴ T. Palmirski, *Obligaciones quasi ex delicto (maleficio) ze studiów nad źródłami zobowiązań w prawie rzymskim*, Zeszyty Prawnicze UKSW 2002, Nr 2.2, s. 24-26; R. Longchamps de Bérier, *Zobowiązania 1939*, s. 234-244, 351-375; A. Ohanowicz, *Zobowiązania*, s. 79-80; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 88-90; K. Zagrobelny, *Zarys prawa*, s. 228.

⁶⁵ A. Ohanowicz, *Zobowiązania*, s. 80-81.

Reżim odpowiedzialności *ex delicto* charakteryzuje się tym, że odwołuje się do różnych stanów faktycznych, w których dochodzi do wyrządzenia szkody zarówno w wyniku popełnienia tzw. deliktów *sensu stricto*, jak i czynów, które nie noszą cech zawinionego zachowania⁶⁶. Szkoda powstaje niezależnie od stosunków zobowiązaniowych, które mogą łączyć strony, zatem ma ona charakter pierwotny oraz jest źródłem nowego – powstałego z mocy prawa – stosunku obligacyjnego⁶⁷. Taka szkoda podlega kompensacie na rzecz podmiotu, który doznał konkretnego uszczerbku. Istotne jest także to, że relacje między dwoma podmiotami nie mają charakteru stosunku prawnego, lecz jest to wyłącznie relacja faktyczna, która częstokroć staje się efektem czynników od nich niezależnych⁶⁸. Jako przykład wskazać można chociażby relacje sąsiedzkie, czy fakt wspólnego podróżowania jednym środkiem komunikacji w tym samym czasie.

Generalnym przepisem regulującym na gruncie polskiego prawa cywilnego odpowiedzialność za szkodę stanowiącą wynik zdarzenia nazwanego czynem niedozwolonym jest umiejscowiony w zespole przepisów księgi III, tytułu VI Kodeksu cywilnego art. 415 k.c., zgodnie z którym *kto z winy swej wyrządził drugiemu szkodę, obowiązany jest do jej naprawienia*. Przepis ten obowiązuje w formie niezmienionej od 1 stycznia 1965 r., a jego treść normatywna jest analogiczna do uprzednio obowiązującego art. 134 k.z.⁶⁹. Artykuł 415 k.c. uznawany jest za wyraz obowiązywania w polskim systemie prawnym reżimu odpowiedzialności deliktowej, określającym

⁶⁶ B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 80; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 88.

⁶⁷ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 1, 2; I. Długoszewska-Kruk, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Legalis 2020, komentarz do art. 415 k.c., nb. 1.

⁶⁸ B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 5.

⁶⁹ Brak zasadniczego przemodelowania podejścia do reżimów odpowiedzialności na gruncie Kodeksu zobowiązań oraz aktualnie obowiązującego Kodeksu cywilnego powoduje, że uzasadnione jest pomocnicze wykorzystywanie dorobku polskiej doktryny i orzecznictwa wypracowanego aż do 1964 r. Artykuł 134 k.z. stanowił bowiem, że „kto z winy swej wyrządził drugiemu szkodę, obowiązany jest do jej naprawienia”. Wskazuje się, że przepis ten wzorowany był na art. 1382 francuskiego Kodeksu cywilnego z 21 marca 1804 r. (fr. Code civil des Français lub, po 1807 r. - Code Napoléon), wedle którego „każdy iakizkolwiek czyn człowieka, który sprawuie drugiemu szkodę, obowiązue tego do nagrodzenia, z którego winy nastąpiła” (zob. *Kodeks Napoleona z przypisami. Xiąg trzy, Warszawa 1810*, Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego; <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/3661/edition/6697/content>; dostęp: 14.08.2023 r.). W związku ze zmianami legislacyjnymi wprowadzonymi w ustawodawstwie francuskim, od 1 października 2016 r., odpowiednikiem powyższego przepisu jest art. 1240 Kodeksu cywilnego francuskiego, który zawiera treść normatywną identyczną do tej z art. 1382 (por. Ordonnance n° 2016-131 du 10 février 2016 portant réforme du droit des contrats, du régime général et de la preuve des obligations; <https://www.legifrance.gouv.fr/>; dostęp: 17.08.2021 r.). Zob. również Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 18. W prawie francuskim obowiązuje inne podejście do kwestii związku przyczynowego czy zbiegu roszczeń z tytułu odpowiedzialności kontraktowej i deliktowej (Zob. B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 37).

zarówno podstawowe przesłanki odpowiedzialności, jak i przyjmującym za podstawową zasadę odpowiedzialności - zasadę winy⁷⁰. Stanowi również odpowiednik regulacji prawnokarnych i administracyjno-karnych w sferze obowiązków cywilnoprawnych⁷¹. Istotne znaczenie dla obowiązywania odpowiedzialności *ex delicto* ma ponadto art. 31 ust. 2 Konstytucji⁷², w zakresie w jakim statuuje zasadę ochrony wolności i praw podmiotów przed działaniami innych. Zatem zastosowanie ogólnej formuły deliktu rozciąga się na wszystkie podmioty prawa cywilnego oraz wszystkie zachowania, które skierowane są na wyrządzenie szkody drugiemu⁷³. Dotyczy zatem nie tylko osób fizycznych, ale również osób prawnych oraz jednostek organizacyjnych, którym ustawa przyznaje zdolność prawną (por. art. 33 k.c. i 33¹ k.c.) z uwzględnieniem ich specyfiki poprzez powiązanie możliwości przypisania winy osobie, która pełni funkcję organu (art. 416 k.c.)⁷⁴.

Reżim odpowiedzialności deliktowej odróżniany jest w prawie polskim od reżimu odpowiedzialności kontraktowej (szkód kontraktowych, *ex contractu*), którego normatywną podstawą jest umiejscowiony w zespole przepisów księgi III, tytułu VII, działu II Kodeksu cywilnego art. 471 k.c. Zgodnie z tym przepisem „dłużnik obowiązany jest do naprawienia szkody wynikłej z niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania, chyba że niewykonanie lub nienależyte wykonanie jest następstwem okoliczności, za które dłużnik odpowiedzialności nie ponosi”.

Pomiędzy reżimami odpowiedzialności deliktowej (*ex delicto*) i kontraktowej (*ex contractu*), tj. wynikającej z niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania, zachodzą istotne różnice, wpływające na sposób, w jaki ewentualne roszczenia wywiedzione z tych podstaw podlegają ocenie w kontekście ich zasadności. O ile bowiem w przypadku odpowiedzialności deliktowej źródłem powstania zobowiązania jest samo zdarzenie sprawcze, o tyle w przypadku odpowiedzialności kontraktowej źródłem tym jest naruszenie treści jakiegokolwiek łączącego strony stosunku zobowiązaniowego⁷⁵.

⁷⁰ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 18; I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 1; B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 80.

⁷¹ B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 5.

⁷² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.). Zgodnie z art. 31 ust. 2 „każdy jest obowiązany szanować wolności i prawa innych. Nikogo nie wolno zmuszać do czynienia tego, czego prawo mu nie nakazuje” (por. także B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 5).

⁷³ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 20.

⁷⁴ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 20.

⁷⁵ I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 1; K. Zagrobelny, *Zarys prawa*, s. 228.

Zakres odpowiedzialności ujęty został zatem dość szeroko, jednakże nadal wężej niż zakres odpowiedzialności deliktowej. Zachowanie naruszające treść stosunku charakteryzować musi się zatem określonym rodzajem bezprawia, rozumianym jako naruszenie treści uprzednio istniejącego stosunku obligacyjnego (bezprawność względna)⁷⁶. W reżimie odpowiedzialności *ex contractu* obowiązek naprawienia szkody ma charakter nie pierwotny, ale następczy (wtórny)⁷⁷. Przy tym w reżimie odpowiedzialności *ex contractu* obowiązek naprawienia szkody uzależniony jest od uprzedniego istnienia między podmiotami określonego stosunku obligacyjnego oraz niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania stanowiącego treść tego stosunku⁷⁸, przy jednoczesnym uwzględnieniu obowiązków wynikających z ustawy, zasad współżycia społecznego i ustalonych zwyczajów (art. 56 k.c.).⁷⁹ Uzyskanie rekompensaty za powstałą szkodę jest pośrednim środkiem uzyskania skutku, który zakładał pierwotny stosunek zobowiązaniowy⁸⁰.

Pomiędzy reżimem odpowiedzialności *ex delicto* i *ex contractu* występują również inne różnice. Wymienia się wśród nich: sposób ustalenia podmiotów bezpośrednio poszkodowanych, a tym samym uprawnionych do żądania naprawienia szkody, odpowiedzialności za czyny cudze i własne (również współsprawców bądź współodpowiedzialnych za szkodę), kwestię możliwości dochodzenia roszczeń dotyczących naprawy tzw. szkody przyszłej, dopuszczalność niektórych sposobów naprawy szkody, ustalenie wysokości szkody, czy formułowania żądań w zakresie zapobieżenia szkodzie, jak również sposób określenia momentu wymagalności roszczenia, przesłanki i terminy przedawnienia, rozkład ciężaru dowodu dla przesłanek odpowiedzialności, zwłaszcza winy⁸¹.

Wśród istotnych podobieństw wymienia się m.in. to, że w przypadku obu reżimów poszkodowany – zgodnie z ogólną regułą z art. 6 k.c., która określa ciężar dowodu – ma obowiązek wykazania faktu powstania oraz wysokości szkody, a także związku przyczynowego między nią, a zachowaniem sprawcy (ewentualnie dłużnika)⁸². Przepisy art. 361-363 k.c. mają zatem zastosowanie wówczas, gdy szkoda wynika z czynu

⁷⁶ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 3.

⁷⁷ I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 1.

⁷⁸ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 88.

⁷⁹ B. Ziemianin, w: *Prawo zobowiązań. Część ogólna*, red. B. Ziemianin, E. Kitłowski, Warszawa 2013, s. 173.

⁸⁰ K. Zagrobelny, *Zarys prawa*, s. 228.

⁸¹ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 2; W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania*, s. 287.

⁸² W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania*, s. 286-287.

niedozwolonego, jak i postanowień łączącej strony umowy⁸³. Dodatkowo, zarówno na gruncie odpowiedzialności deliktowej, jak i kontraktowej, podstawową zasadą odpowiedzialności jest zasada winy, zaś inne zasady, zwłaszcza ryzyka, wykorzystywane są o wiele rzadziej⁸⁴. Sam fakt, iż pomiędzy stronami uprzednio istniał określony stosunek zobowiązaniowy, który może rodzić odpowiedzialność *ex contractu*, nie stoi na przeszkodzie przypisania sprawcy odpowiedzialności również na gruncie reżimu deliktowego⁸⁵. Uznać należy, że zakresy odpowiedzialności *ex delicto* i *ex contractu* krzyżują się. Poszkodowanemu przysługiwało będzie zatem roszczenie na podstawie instytucji zbiegu odpowiedzialności oraz zbiegu roszczeń, na co wskazuje treść przepisu art. 443 k.c.⁸⁶. Ten sam fakt (zaistniały stan rzeczy) może zatem odpowiadać zakresowi zastosowania więcej niż jednej normy⁸⁷, a odpowiedzialność z tych tytułów może powstać równolegle. W takiej sytuacji dochodzi do tzw. zbiegu roszczeń o naprawienie szkody będącej wynikiem działania lub zaniechania stanowiącego niewykonanie lub nienależyte wykonanie istniejącego uprzednio zobowiązania z roszczeniem o naprawienie szkody wynikającej z deliktu, czyli naruszenia powszechnie obowiązujących norm prawnych bądź pozaprawnych⁸⁸. Taki zbieg określa się jako kumulatywny⁸⁹. Jednoczesne zaistnienie dwóch podstaw odpowiedzialności nie powoduje, że wskazane reżimy wyłączają się wzajemnie⁹⁰. Oznacza to, że poszkodowany, chcąc uzyskać rekompensatę w pełnej wysokości za doznany uszczerbek, może powoływać się na dwie podstawy odpowiedzialności sprawcy, przy czym powinien on jednak skonkretyzować swoje żądanie i wskazać, z którego reżimu chce skorzystać. Nie jest przy tym dopuszczalne swobodne mieszanie norm przynależnych obu rodzajom

⁸³ K. Zagrobelny, *Zarys prawa*, s. 228.

⁸⁴ W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania*, s. 287.

⁸⁵ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 3; S. Garlicki, *Glosa do wyroku SN z 28.4.1964 r., II CR 540/63*, Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych 1965, Nr 9, poz. 197, s. 419; W. Robaczyński, P. Księżak, *Niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania jako czyn niedozwolony*, w: *Czyny niedozwolone w prawie polskim i prawie porównawczym*, red. M. Nesterowicz, Warszawa 2012, s. 339; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 205.

⁸⁶ M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 787, 815; K. Osajda, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. W. Borysiak, Legalis 2023, komentarz do art. 443 k.c., pkt 32-38.1. Zgodnie z art. 443 k.c. „okoliczność, że działanie lub zaniechanie, z którego szkoda wynikła, stanowiło niewykonanie lub nienależyte wykonanie istniejącego uprzednio zobowiązania, nie wyłącza roszczenia o naprawienie szkody z tytułu czynu niedozwolonego, chyba że z treści istniejącego uprzednio zobowiązania wynika co innego”.

⁸⁷ A. Ohanowicz, *Zobowiązania*, s. 81.

⁸⁸ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 3; W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania*, s. 286.

⁸⁹ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, art. 415 k.c., nb. 3. Co do zbiegu norm w ogólności zob. A. Ohanowicz, *Zbieg norm w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 1963.

⁹⁰ W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania*, s. 287.

odpowiedzialności, w tym podstawy prawnej i przesłanek odpowiedzialności odszkodowawczej, ustalenia kwestii winy sprawcy szkody, terminów przedawnień, czy wykorzystania domniemań ciężaru dowodu w zakresie odpowiedzialności kontraktowej⁹¹.

Zbieg roszczeń powinien poza tym doznawać ograniczenia, a nawet wyłączenia w przypadku, gdy na podstawie samego stosunku zobowiązaniowego strony postanowią ograniczyć możliwość dochodzenia ewentualnych roszczeń jedynie do odpowiedzialności kontraktowej sprawcy⁹². Są również przypadki, w których o wyłączeniu jednej z podstaw odpowiedzialności decyduje przepis ustawowy. Artykuły 435 k.c. (w zakresie odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez ruch przedsiębiorstwa lub zakładu) i 436 k.c. (odpowiedzialność posiadacza pojazdu) wyłączają bowiem zastosowanie odpowiedzialności *ex contractu* w razie wyrządzenia szkody komukolwiek, zatem również podmiotowi, z którym sprawcę szkody (dłużnika) łączył węzeł obligacyjny⁹³.

Obok reżimów odpowiedzialności *ex delicto* i *ex contractu*, doktryna wyróżnia także inne rodzaje odpowiedzialności. Wynika to, z przyjętego przez niektórych przedstawicieli doktryny założenia, że dotychczasowy podział jest niewyczerpujący⁹⁴. Wyróżnia się po pierwsze odpowiedzialność gwarancyjną, która oparta jest na fakcie, że pomiędzy dwoma podmiotami dochodzi do zawarcia umowy zobowiązującej jedną z nich do naprawienia szkody, która jest skutkiem zaistnienia określonego, wymienionego w łączącej strony umowie, stanu rzeczy⁹⁵. Świadczenie to jednak ma charakter pierwotny (co stanowi cechę odróżniającą od typowej odpowiedzialności *ex contractu*), a nie następczy (wynika z umowy, a nie z niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania)⁹⁶. W odróżnieniu od odpowiedzialności *ex delicto*, obowiązany do świadczenia nie jest sprawca szkody, lecz inny podmiot. Odpowiedzialność taka występuje zazwyczaj na tle umów ubezpieczenia, zatem podmiotem odpowiedzialnym jest ubezpieczyciel⁹⁷. Nie jest wykluczone, by odpowiedzialnością gwarancyjną

⁹¹ A. Ohanowicz, *Zobowiązania*, s. 81; W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania*, s. 288-289

⁹² Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 11 sierpnia 2018 r., VI ACa 602/16, Legalis nr 1789070.

⁹³ W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania*, s. 288.

⁹⁴ M. Kaliński, *Szkoda na mieniu*, § 4 pkt I i wskazana tam literatura.

⁹⁵ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 89; W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania*, s. 86.

⁹⁶ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 89.

⁹⁷ Por. np. art. 805 k.c., jak również regulacje prawne zawarte w ustawie z dnia 7 lipca 2005 r. o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich (art. 5 ust. 6, art. 6 ust. 1, 2, art. 10c ust. 1, 4; tekst

obejmować także umowy, których przedmiotem jest objęcie ochroną wierzyciela przed zaistnieniem określonych ryzyk⁹⁸. Jako drugi, dodatkowy rodzaj odpowiedzialności wyróżnia się niekiedy odpowiedzialność za produkt niebezpieczny⁹⁹.

W doktrynie zauważa się nadto, że w ramach odpowiedzialności *ex delicto* oraz *ex contractu* nie mieszczą się te przypadki ponoszenia odpowiedzialności, w których szkoda wyrządzona zostaje w wyniku działania zgodnego z prawem. Do takich przypadków zaliczyć należy odpowiedzialność za legalne wykonywanie władzy publicznej (art. 417² k.c.), jak również przypadki wykonywania własnych praw podmiotowych (np. art. 142 k.c., 149 k.c., 182 § 1 k.c.), oraz sytuacje, kiedy szkoda poniesiona zostaje we wspólnym bądź cudzym interesie (art. 438 k.c.)¹⁰⁰.

Odnosząc się do powyższej kwestii, uznać należy, że tradycyjny dychotomiczny podział podstaw (rodzajów) odpowiedzialności jest wystarczający. Odpowiedzialność *ex delicto* oraz *ex contractu* mają bowiem charakter podstaw modelowych, o najbardziej ogólnym charakterze. Kreowanie nowych reżimów stanowi zaś w większym lub mniejszym stopniu ich rozdrobnienie bądź pewną modyfikację¹⁰¹.

jedn. Dz. U. z 2019 r., poz. 477), czy w ustawie z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (art. 4, art. 9, art. 9a, art. 11, art. 23, art. 34, art. 44, art. 50, art. 59, art. 67; tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 2277 ze zm.).

⁹⁸ Np. umowa o zaciągnięcie zobowiązania albo spełnienie świadczenia przez osobę trzecią, umowa o zwolnienie dłużnika od obowiązku świadczenia przez osobę trzecią (art. 391 k.c., 392 k.c.), czy inne umowy zawierane w ramach swobody kontraktowania (art. 353¹ k.c.). Por. W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania*, s. 86; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 89; K. Zagrobelny, *Zarys prawa*, s. 227.

⁹⁹ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 16; K. Zagrobelny, *Zarys prawa*, s. 229.

¹⁰⁰ W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania*, s. 86; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 89-90; Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 4, 15.

¹⁰¹ W literaturze wspomina się także o szeregu innych przepisów prawnych, które stanowiąc mają podstawę do wyszczególnienia innych reżimów odpowiedzialności. Aktualnie dyskutowany jest charakter tzw. odpowiedzialności przedkontraktowej (*culpa in contrahendo*), którego cechą charakterystyczną jest naruszenie obowiązków w zakresie postępowania w dobrej wierze w trakcie procesu zawierania umów-zob. M. Bławat, *W sprawie zmiany klauzuli rebus sic stantibus (Uwagi na tle postulowanej odpowiedzialności odszkodowawczej za naruszenie obowiązku negocjacji)*, *Transformacje Prawa Prywatnego* 2015, Nr 4, s. 5-6; W.J. Kocot, *Odpowiedzialność przedkontraktowa*, Warszawa 2013, s. 54-55. Odpowiedzialność ta wyrażona ma być ona m.in. w art. 39 k.c., art. 72 § 2 k.c., art. 103 § 3 k.c., art. 387 § 2 k.c., 390 § 1 k.c., 391 zd. 1 k.c., 566 § 1 zd. 2 k.c. oraz 574 zd. 2 k.c., art. 721 § 2 k.c., 736 k.c. Niekiedy utożsamiana jest ona z reżimem odpowiedzialności deliktowej, niekiedy kontraktowej, a jeszcze kiedy indziej traktowana jest jako oddzielny podtyp odpowiedzialności (Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 4, 14). Do odpowiedzialności deliktowej zalicza się także przypadki odpowiedzialności uregulowane w przepisach szczególnych, w tym: w ustawie z dnia 14 czerwca 1960 r. - Kodeks postępowania administracyjnego (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 775 ze zm.) - art. 161 § 3; w ustawie z dnia 26 czerwca 1974 r. - Kodeks pracy (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1465) - art. 114 i n.; w ustawie z dnia 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (tekst jedn. Dz. U. z 2022, poz. 1233); w ustawie z dnia 4 lutego 1994 r. - o prawie autorskim i prawach pokrewnych (tekst jedn. Dz. U. z 2021 r., poz. 1062); w ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks postępowania karnego (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1375 ze zm.) - art. 552 i n.; w ustawie z dnia 9 czerwca 2011 r. - Prawo geologiczne i górnicze

5. Zasady odpowiedzialności odszkodowawczej

Zasady odpowiedzialności odszkodowawczej są pojmowane w dwojaki sposób. Z jednej strony, rozumie się przez nie wypracowane przez doktrynę i judykaturę reguły pozwalające na ustalenie, któremu podmiotowi należy przypisać odpowiedzialność za uszczerbek powstały w wyniku danego zdarzenia szkodzącego¹⁰². Stanowią one zatem pewne ogólne założenia wyjaśniające sens społeczny i mechanizmy rządzące przypisaniem określonym podmiotom obowiązku naprawienia szkody¹⁰³. Z drugiej strony, są także wyrazem odkodowanych motywów legislacyjnych ustawodawcy, stanowiących podstawę do obciążenia konkretnej kategorii podmiotów określonym zakresem odpowiedzialności¹⁰⁴.

Polski system prawny zakłada pluralizm zasad odpowiedzialności odszkodowawczej. Dominującą zasadą jest zasada winy, którą odróżnia od pozostałych zasad to, iż do przesłanek odpowiedzialności odszkodowawczej zalicza się wina własna osoby zobowiązanej do naprawienia szkody. Charakter uzupełniający lub pomocniczy mają zasady odpowiedzialności typu obiektywnego (przedmiotowego) takie jak: zasada ryzyka, zasada słuszności, zasada gwarancyjno-repartycyjna¹⁰⁵, a także wyróżniana

(tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 633 ze zm.) - art. 145-146; ustawie z dnia 20 lipca 2017 r. - Prawo wodne (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1478 ze zm.) - art. 468 i 469; ustawie z dnia 6 marca 2018 r. - Prawo przedsiębiorców (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 221 ze zm.) - art. 46; ustawie z dnia 29 listopada 2000 r. - Prawo atomowe (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1173). Obecne są też inne pozakodeksowe uregulowania odpowiedzialności odszkodowawczej za szkody wyrządzone przy wykonywaniu władzy publicznej - zob. Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 17).

¹⁰² Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 85.

¹⁰³ W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania*, s. 211; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 85; B. Ziemianin, *Prawo zobowiązań*, s. 181.

¹⁰⁴ J. Kuźmicka-Sulikowska, w: *Zarys prawa cywilnego*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2018, s. 309. Zob. również P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 385. Autorzy charakteryzują zasadę odpowiedzialności jako „ideę przyświecającą ustawodawcy podczas tworzenia określonej podstawy odpowiedzialności”, która „znajduje następnie swój konkretny wyraz w przesłankach odpowiedzialności” (pozytywnych oraz zwalniających z odpowiedzialności).

¹⁰⁵ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 85. Por. w zakresie podstaw odpowiedzialności w reżimie *ex delicto* i *ex contractu* także B. Ziemianin, *Prawo zobowiązań*, s. 181-184, 205. Wyróżnienie zasady winy, zasady ryzyka i słuszności miało miejsce już na gruncie poprzednio obowiązującego KZ. R. Longchamps de Bérier wskazywał, że „zgodnie z dotychczasowym prawem, KZ nie opiera obowiązku odszkodowania tylko na jednej podstawie a mianowicie na zasadzie winy, lecz także na innych zasadach, a mianowicie bądź na zasadzie szczególnego ryzyka (np. art. 151, 152 i 153), bądź na zasadzie słuszności (np. art. 143, 149). Stosunek tych podstaw odpowiedzialności do siebie przedstawia się w ten sposób, że główną i normalną jest zasada winy, w szczególnych zaś okolicznościach wchodzi w zastosowanie pozostałe dwie zasady. Natomiast w żadnym przypadku nie jest wystarczającą podstawą odpowiedzialności samo spowodowanie szkody” (R. Longchamps de Bérier, *Zobowiązania*, s. 241.).

niekiedy zasada absolutna, czy też dążąc do oddzielenia winy do przesłanki bezprawności, zasada bezprawności¹⁰⁶.

Z uwagi na bogactwo możliwych stanów faktycznych uzasadniających zadośćuczynienie za krzywdę w reżimie odpowiedzialności deliktowej, przed przystąpieniem do szczegółowej analizy przesłanek odpowiedzialności odszkodowawczej, należy syntetycznie scharakteryzować wyżej wskazane zasady.

5.1. Zasada winy

Zasada winy jest zasadą o charakterze ogólnym i zarazem podstawowym. Wywodzi się z funkcjonujących na gruncie prawa rzymskiego pojęć powstałych dla opisanego stosunku psychicznego sprawcy szkody do popełnianego czynu, a tym samym uzasadniających przypisanie mu odpowiedzialności¹⁰⁷. U podstaw zasady winy leży etyczne założenie, że ten, kto w sposób zawiniony wyrządza swoim zachowaniem (działaniem lub zaniechaniem) innemu szkodę powinien wyrównać poszkodowanemu doznaną przez niego szkodę¹⁰⁸.

Odpowiedzialność na zasadzie winy ograniczona jest jedynie do zawinionych zachowań sprawcy szkody, odpowiedzialności osób zobowiązanych do nadzoru (*culpa in custodiendo*) albo osób powierzających wykonanie czynności drugiemu (wina w wyborze – *culpa in eligendo* i wina w dozrze), właścicieli i osób posługujących się zwierzętami¹⁰⁹.

Podzielić należy pogląd, zgodnie z którym zasada winy ma rolę dominującą, na co wskazuje wciąż najwyższa liczba przypadków, co do których zasada ta ma zastosowanie. Niekiedy wskazuje się jednak na coraz większe znaczenie zasady ryzyka. Zasada winy ma zastosowanie wszędzie tam, gdzie żaden przepis nie pozwala na zastosowanie innej zasady odpowiedzialności odszkodowawczej, mających charakter uzupełniający lub pomocniczy¹¹⁰. Ustawodawca niekiedy wprost odwołuje się w

¹⁰⁶ Zasadę bezprawności wyróżnia np. B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 7, a także P. Machnikowski, A. Śmieja, *System* s. 386, którzy ponadto wyróżniają zasadę absolutną.

¹⁰⁷ Wśród tych pojęć wymienić należy np. *casus, culpa, dolus*. Por. Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 31.

¹⁰⁸ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 86; J. Kuźmicka-Sulikowska, *Zarys prawa cywilnego*, s. 310.

¹⁰⁹ R. Longchamps de Brier, *Zobowiązania 1948*, s. 241-242.

¹¹⁰ B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 38; P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 386-387; Z. Masłowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 2, red. Z. Resich, J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, J.I. Bielski, Warszawa 1972, s. 981; Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do

przepisach prawnych do pojęcia winy, np. w przypadku art. 415 k.c. i 416 k.c., w innych zaś przypadkach powiązanie treści przepisu z tą zasadą wynika z jego interpretacji, co ma miejsce np. w przepisach odwołujących się do winy w nadzorze (art. 427 k.c.)¹¹¹.

5.1.1. Pojęcie winy

Pomimo, że wina należy do jednych z podstawowych elementów odpowiedzialności prawnej, nie została jak dotąd zdefiniowana w żadnym akcie prawnym, zaś w doktrynie prawa ujmowana jest niejednolicie. Zdefiniowanie pojęcia winy na gruncie reżimu odpowiedzialności deliktowej ma podstawowe znaczenie nie tylko dla kwestii ustalenia odpowiedzialności za szkodę niemajątkową oraz późniejszych szczegółowych rozważań dotyczących wysokości zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, ale także dla innych dziedzin prawa cywilnego.

Poszukując odpowiedzi na pytanie, czym jest wina na gruncie odpowiedzialności deliktowej, należy przyjąć dwa założenia wstępne. Po pierwsze, należy uznać tożsamość pojęciową winy w prawie cywilnym i w prawie karnym. Oznacza to, że prawo cywilne, a zwłaszcza dział regulujący czyny niedozwolone wykazujący ze swej istoty najsilniejsze powiązania z prawem karnym, nie powinno ujmować winy w sposób jakościowo odmienny od prawa karnego, pomimo zachodzących oczywistych różnic między tymi gałęziami prawa¹¹². Konsekwencją przyjęcia tezy o jedności winy w prawie cywilnym i karnym jest możliwość czerpania przez doktrynę prawa cywilnego z teorii winy wypracowanych przez naukę prawa karnego.

Po drugie, należy przyjąć, że wina jest odrębną od bezprawności kategorią pojęciową¹¹³, zaś za zawinione może być uznane zachowanie bezprawne. Stąd też należy odrzucić dość powszechnie dawniej wyrażany pogląd, również obecnie pojawiający się w literaturze i orzecznictwie sądowym, zakładający obiektywny element winy (bezprawność zachowania, a więc niezgodność zachowania się z obowiązującymi normami postępowania) oraz element subiektywny (dotyczący stosunku woli i

art. 415 k.c., nb. 7. Z kolei Z. Radwański uważa, że zasada winy nie ma prymatu nad innymi zasadami (zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 88).

¹¹¹ J. Kuźmicka-Sulikowska, *Zarys prawa cywilnego*, s. 310.

¹¹² Zob. M. Sośniak, *Bezprawność zachowania jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej za czyny niedozwolone*, Kraków 1959, s. 81; M. Zelek, *Wina w prawie karnym i w prawie deliktów-przyczynek do dyskusji na temat tożsamości pojęcia winy w prawie polskim*, Acta Iuris Stetinensis 2019, nr 2, s. 123.

¹¹³ Jest to pogląd przeważający w nowszej literaturze, zob. np. P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 411-412; J. Kuźmicka-Sulikowska, *Zasady odpowiedzialności deliktowej w świetle nowych tendencji w ustawodawstwie polskim*, Warszawa 2011, s. 85; M. Zelek, *Wina*, s. 113. Zob. jednak M. Wałachowska, w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna (art. 353-534)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Lex 2018, komentarz do art. 415 k.c., pkt 12; J.M. Kondek, *Bezprawność*, s. 197 i n.

świadomości działającego do swojego czynu). W tym ujęciu zachowanie jest zawinione, gdy istnieją podstawy do jego negatywnej oceny z punktu widzenia obu tych elementów (tzw. zarzucalność postępowania)¹¹⁴. Należy zauważyć, że odróżnienie winy od bezprawności ma walor porządkujący, ale również uwzględnia brak uniwersalnego ujęcia bezprawności nie tylko w prawie cywilnym i w prawie karnym, ale również w obrębie działów prawa cywilnego. Oznacza to, że czynem bezprawnym w prawie deliktów może być czyn, który z punktu widzenia prawa karnego bezprawny nie będzie. Ponadto czyn uznany za bezprawny na gruncie na przykład przepisów prawa rodzinnego dotyczących winy w rozkładzie pożycia małżeńskiego, nie będzie miał tej cechy ani w prawie karnym, ani w prawie deliktów.

Doktryna prawa cywilnego w rozważaniach nad pojęciem winy czerpała z ustaleń doktryny prawa karnego, która wypracowała zasadniczo dwie, zróżnicowane wewnętrznie teorie winy – psychologiczną i normatywną. Stąd też należy przedstawić główne założenia karnistycznych teorii winy, ponieważ sięgnięcie do prawa karnego jest warunkiem koniecznym, do zgłębienia istoty pojęcia winy w prawie deliktów. Teoria psychologiczna, która ujmowała winę jako stosunek psychiczny sprawcy do popełnionego czynu, ma już jedynie znaczenie historyczne¹¹⁵. Według obecnie przyjmowanej teorii normatywnej winą jest globalna ujemna (negatywna) ocena zachowania sprawcy w całości okoliczności popełnienia czynu, nie zaś wyłącznie stosunek intelektualno-wolicjonalny sprawcy do czynu zabronionego pod groźbą kary. Normatywna koncepcja winy występuje w dwóch wersjach: czystej i kompleksowej. Ogólnie rzecz ujmując, w wersji kompleksowej na treść winy, rozumianej jako zarzucalny stosunek psychiczny sprawcy do czynu, składa się umyślność oraz nieumyślność. W czystej koncepcji istotą winy jest zarzut, iż sprawca dopuścił się bezprawnego czynu zabronionego w sytuacji, w której mógł on się tego czynu nie dopuścić (nie występowała anormalna sytuacja motywacyjna). Dochodzi w tym przypadku do oddzielania winy od umyślności i nieumyślności, które stanowią znamiona czynu zabronionego, nie decydując o przypisaniu sprawcy winy¹¹⁶.

¹¹⁴ Zob. np. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 26 września 2003 r., IV CK 32/02, *Legalis* nr 222769; z dnia 7 maja 2008 r., II CSK 4/08, *Legalis* nr 164722, postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 5 października 2011 r., IV CZ 64/11, *Legalis* nr 464093, a także M. Serwach, *Wina jako zasada odpowiedzialności cywilnej oraz okoliczność zwalniająca z obowiązku naprawienia szkody*, *Wiadomości Ubezpieczeniowe* 2009, nr 1, s. 86.

¹¹⁵ Szerzej Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej*, Warszawa 2012, s. 292-293.

¹¹⁶ Szerzej Ł. Pohl, *Prawo karne*, s. 293-297; M. Zelek, *Wina*, s. 116; T. Przesławski, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. R. Stefański, *Legalis* 2018, komentarz do art. 9 k.k., pkt 6.

W starszej literaturze prawa cywilnego wyróżniono, nawiązujące w pewnym zakresie do karnistycznych koncepcji, trzy teorie winy: obiektywną, subiektywną, a także obiektywno-subiektywną¹¹⁷. W założeniu teorii obiektywnej winę stanowi niezgodność zachowania sprawcy szkody z określonym porządkiem prawnym, co oznacza nie tylko niezgodność z samym przepisem bądź przepisami, ale także z wartościami pozaprawnymi, takimi jak np. zasady współzycia społecznego, dobra wiara, dobro dziecka, zasady uczciwego obrotu¹¹⁸. W ujęciu tej teorii zasadnicze znaczenie ma to, czy sprawcy można przypisać zarzut niewłaściwego zachowania się¹¹⁹, co oznacza, że wina jest utożsamiana z bezprawnością. Druga ze wskazanych teorii, tj. teoria subiektywna (wina *sensu stricto*) winę sprowadza do stosunku psychicznego sprawcy do dokonywanego przez niego czynu, niejako w oderwaniu od kwestii bezprawności działania¹²⁰. Ustalenie winy odbywa się poprzez stwierdzenie, że świadomość i wola sprawcy szkody ukierunkowane są na popełnienie czynu zabronionego według obowiązującego porządku prawnego¹²¹. Teoria subiektywna stanowi niewątpliwie odbicie wypracowanej na gruncie prawa karnego teorii psychologicznej. Trzecia teoria obiektywno-subiektywna (tzw. dualistyczna koncepcja winy) ujmuje winę jako pojęcie dwuelementowe. Pierwszym z nich jest element podmiotowy, odwołujący się do sfery psychicznej człowieka, świadomości, możliwości przewidzenia, a także stosunku wolicjonalnego do określonych skutków zachowania. Z drugiej zaś odnosi się do ujemnej oceny zachowania sprawcy (strona przedmiotowa bezprawności)¹²². Zatem wina oznacza możliwość przypisania określonej osobie (sprawcy czynu niedozwolonego) nagannego zachowania, sprzecznego z obowiązującym porządkiem prawnym (kryterium obiektywne), a także nagannego stosunku tej osoby do zachowania wywołującego szkodę

¹¹⁷ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 21; I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 5.

¹¹⁸ I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 5.

¹¹⁹ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 33. Por. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Zakres niedbalstwa jako podstawa odpowiedzialności cywilnej z tytułu czynów niedozwolonych*, Nowe Prawo 1956, Nr 3, s. 60 i n.; też, *Problem definicji winy jako podstawy odpowiedzialności*, s. 27 i n.; J. Dąbrowa, *Wina jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej*, Wrocław 1968, s. 134 i n.; W. Czachórski, w: *System Prawa Cywilnego. Prawo zobowiązań. Część ogólna, tom III, część 1*, red. W. Czachórski, Ossolineum 1981, s. 539 i n. i wskazana tam literatura; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 213; M. Kaliński, *Szkoda na mieniu*, § 3 pkt II.

¹²⁰ I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 5. Zob. także R. Longchamps de Brier, *Zobowiązania 1948*, s. 245; Z. Masłowski, *Kodeks*, s. 983; W. Czachórski, *System*, s. 539. Zob. również wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 maja 2008 r., II CSK 4/08, Legalis nr 164722.

¹²¹ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 33, 35.

¹²² Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 21, 22; I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 5, 6.

rozumianą jako umyślność bądź niedbalstwo (kryterium subiektywne)¹²³. Pomijając ujmowanie bezprawności jako elementu obiektywnego winy, koncepcja ta wydaje się nawiązywać do kompleksowej normatywnej koncepcji winy.

Należy zauważyć, że obecnie sposoby ujęcia winy w doktrynie prawa cywilnego z reguły nawiązują do normatywnej koncepcji winy w wersji kompleksowej, przy czym raczej nie dostrzega się odmian tej koncepcji i istniejących między nimi różnic w zakresie ujmowania umyślności i nieumyślności¹²⁴. Niewątpliwie w prawie deliktów kwestia oddzielenia winy od umyślności i nieumyślności z reguły nie będzie miała takiego znaczenia jak w prawie karnym, z uwagi na fakt, że dla powstania odpowiedzialności odszkodowawczej wystarczające jest wystąpienie winy sprawcy. Nie ma zatem z reguły potrzeby ustalania, czy sprawca chciał, czy też godził się na popełnienie deliktu, czy też przewidywał możliwość popełnienia czynu niedozwolonego. Ponadto mając na uwadze obecną niekonsekwencję terminologiczną ustawodawcy w uregulowaniach Kodeksu cywilnego polegającą na równoczesnym używaniu zwrotów „wina umyślna” oraz „umyślność”, możliwe są do przyjęcia obie wersje koncepcji normatywnej winy¹²⁵.

Niemniej jednak, realizując postulat systemowej czystości konstrukcji prawnych, a zatem w zgodzie z zasadą jedności winy na gruncie prawa cywilnego i karnego, winę w prawie deliktów należy rozumieć według czystej teorii normatywnej. Rozróżnienie bowiem winy od umyślności i nieumyślności jest szczególnie pożyteczne choćby w sytuacji umownego ograniczenia odpowiedzialności deliktowej za szkody powstałe na skutek umyślnego zachowania¹²⁶. Ponadto umyślność i nieumyślność zachowania sprawcy mogą stanowić kryteria ustalania wysokości zadośćuczynienia, co stanowić będzie przedmiot późniejszych pogłębionych rozważań.

5.1.2. Pojęcie umyślności i nieumyślności

Należy zauważyć, że z uwagi na brak w Kodeksie cywilnym definicji umyślności i nieumyślności, nauka prawa cywilnego czerpie z treści normatywnej art. 9 k.k. Zgodnie z brzmieniem tego przepisu czyn zabroniony popełniony jest umyślnie, jeżeli sprawca ma zamiar jego popełnienia, to jest chce go popełnić albo przewidując możliwość jego

¹²³ I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 6; B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 73, 74.

¹²⁴ Słusznie zwraca na to uwagę M. Zelek, *Wina*, s. 121.

¹²⁵ Ustawodawca posługuje się zwrotem „umyślność” np. w art. 473 § 2 k.c., art. 928 § 1 pkt 1 i 3 k.c., art. 1008 pkt 2 k.c., zaś zwrot „wina umyślna” występuje np. w art. 151 k.c., art. 757, art. 777 § 1, art. 788 § 1 i 3 k.c.

¹²⁶ Słusznie zwraca na to uwagę M. Zelek, *Wina*, s. 122.

popelnienia, na to się godzi. Z kolei zgodnie z § 2 tego przepisu, czyn popelniony jest nieumyślnie, jeżeli sprawca nie mając zamiaru jego popelnienia, popelnia go jednak na skutek niezachowania ostrożności wymaganej w danych okolicznościach, mimo że możliwość popelnienia tego czynu przewidywał albo mógł przewidzieć.

Umyślność występuje zatem w zamiarze bezpośrednim (*dolus directus*) bądź w zamiarze ewentualnym (*dolus eventualis*). Umyślność w zamiarze bezpośrednim oznacza, że sprawca świadomie działa w celu wyrządzenia drugiemu szkody. W zamiarze ewentualnym oznacza zaś, że sprawca zdaje sobie sprawę z możliwości wyrządzenia szkody i jednocześnie wyraża na to zgodę¹²⁷.

Nieumyślność w ujęciu prawa karnego występuje w dwóch postaciach: lekkomyślności (sprawca przewiduje możliwość popelnienia czynu, ale bezpodstawnie przypuszcza, że uniknie jego popelnienia) oraz niedbalstwa (sprawca w ogóle nie przewiduje możliwości popelnienia czynu zabronionego, choć obiektywnie mógł to przewidzieć)¹²⁸. W prawie cywilnym zaś nieumyślność występuje wyłącznie w postaci niedbalstwa rozumianego jako niedołożenie należytej staranności¹²⁹.

W zakresie ustalenia mierników należytej staranności należy pomocniczo wykorzystać tzw. wzorzec należytej staranności, którego źródłem jest, mający zastosowanie zarówno w reżimie odpowiedzialności kontraktowej, jak i deliktowej, przepis art. 355 k.c. Zgodnie § 1 tego przepisu, dłużnik obowiązany jest do staranności ogólnie wymaganej w stosunkach danego rodzaju (należyta staranność), zaś według § 2 tego przepisu należyta staranność dłużnika w zakresie prowadzonej przez niego działalności gospodarczej określa się przy uwzględnieniu zawodowego charakteru tej działalności. Wzorzec ten służyć ma ustaleniu poziomu intensywności naruszeń ze strony sprawcy¹³⁰. Obiektywizacja kryterium staranności następuje zatem przy wykorzystaniu pewnego abstrakcyjnego kryterium, zgodnie z którym w miejsce cech indywidualnych sprawcy wpisuje się cechy, które powinien mieć każdy przeciętny człowiek, przy

¹²⁷ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 32; B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 75. Por. orzecznictwo dotyczące należytej staranności wymaganej od notariusza, w tym m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 12 czerwca 2002 r., III CKN 694/00, OSNC 2003, nr 9, poz. 124; wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 9 kwietnia 2002 r., I ACa 1317/01, Legalis nr 537354.

¹²⁸ Ł. Pohl, *Prawo karne*, s. 154-155.

¹²⁹ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 215; Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 32; I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 7.

¹³⁰ Zgodnie z art. 355 § 1 k.c. dłużnik obowiązany jest do staranności ogólnie wymaganej w stosunkach danego rodzaju (należyta staranność). W treści § 2 tego artykułu wskazano jednocześnie, że należyta staranność dłużnika w zakresie prowadzonej przez niego działalności gospodarczej określa się przy uwzględnieniu zawodowego charakteru tej działalności.

jednoczesnym uwzględnieniu specyficznych cech charakterystycznych dla sprawcy w stosunkach danego rodzaju. Specyficzne cechy charakterystyczne sprowadzone zostają niemalże wyłącznie do poziomu wykształcenia, czy szczególnych kwalifikacji zawodowych sprawcy szkody¹³¹. Stopień staranności ustalony *in abstracto* kształtowany będzie zatem dynamicznie w zależności od faktycznych stosunków stanowiących element danej sprawy¹³². Dopiero tak wykreowany model może być zestawiony z faktycznym zachowaniem sprawcy i rozważany na tle konkretnego przypadku¹³³. Mimo wykreowania pewnego ogólnego wzorca ocenie indywidualnej powinny być nadto poddane okoliczności danej sprawy¹³⁴. W efekcie – dla przykładu – innej ocenie powinno podlegać zachowanie lekarza, który dokonuje operacji na stole operacyjnym w bardzo dobrze wyposażonym szpitalu, a lekarza, który – mimo takiego samego wykształcenia – dokonuje operacji w szpitalu polowym w obecności dużej liczby rannych, z wykorzystaniem gorszej jakości narzędzi, w celu uratowania życia poszkodowanemu.

W literaturze w zakresie badania winy sprawcy szkody wskazuje się także zaproponowany przez Stanisława Grobla dwuetapowy test winy. Zgodnie z nim w pierwszej kolejności odtworzeniu podlega wzorzec należytej staranności. W drugiej kolejności odtwarzane są szczególne cechy podmiotowe sprawcy szkody, uwzględniające jego stan fizyczny i psychiczny, jak również wszystkie inne okoliczności mogące wpływać na zachowanie staranności wymaganej w stosunkach danego rodzaju. Zgodnie z testem badaniu podlegałyby również umyślność (zamiar bezpośredni bądź ewentualny) zachowania się zgodnie ze wzorcem, co miałyby polegać na uwzględnieniu okoliczności subiektywnych i obiektywnych. Szczególne znaczenie nadawane jest czynnikom

¹³¹ Tak M. Sośniak, *Należyta staranność*, Katowice 1980, s. 186 i n.; T. Pajor, *Odpowiedzialność dłużnika za niewykonanie zobowiązania*, Warszawa 1982, s. 206 i n.; S. Grobel, *Niektóre aspekty winy w prawie cywilnym*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego 2011, nr 10, s. 72. Indywidualizacja miernika staranności następować może np. w przypadku lekarza. W wyroku z dnia 10 lutego 2010 r. (V CSK 287/09, OSP 2012, Nr 10, poz. 95) Sąd Najwyższy wskazał, że jeżeli zachowanie lekarza przy dokonywaniu zabiegu medycznego odbiega na niekorzyść od przyjętego, abstrakcyjnego wzorca postępowania lekarza, przemawia to za jego winą w razie wyrządzenia szkody. Wzorzec budowany jest według obiektywnych kryteriów takich jak poziom fachowości, poniżej którego postępowanie lekarza powinno być ocenione negatywnie. Właściwy poziom fachowości wyznaczają kwalifikacje (specjalizacja, stopień naukowy), posiadane doświadczenie ogólne i przy wykonywaniu określonych zabiegów medycznych, charakter i zakres doksztalcenia się w pogłębianiu wiedzy medycznej i poznawaniu nowych metod leczenia. Chodzi tutaj o wymaganie od lekarza wysokiego poziomu przeciętnej staranności jako staranności zawodowej. Dopiero według tej miary zachowanie lekarza powinno być oceniane.

¹³² S. Grobel, *Niektóre aspekty winy*, s. 72.

¹³³ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 23 maja 2013 r., III PK 99/12, Legalis nr 750383.

¹³⁴ B. Ziemanin, *Prawo zobowiązań*, Warszawa 2013, s. 173.

subiektywnym, gdyż one mogą wpłynąć na podwyższenie lub obniżenie wymagań stawianych sprawcy¹³⁵.

5.1.3. Okoliczności wyłączające winę

Z poczynionych wyżej szczegółowych uwag dotyczących pojęcia winy na gruncie deliktowego reżimu odpowiedzialności odszkodowawczej wynika, że może ją ponosić wyłącznie człowiek, który działa z odpowiednim rozeznaniem, a więc człowiek poczytalny i dojrzały psychicznie. Stąd też przepisy Kodeksu cywilnego przewidują okoliczności, które wykluczają możliwość przypisania winy sprawcy szkody, tj. niepoczytalność (art. 425 k.c.) oraz brak wymaganego wieku (art. 426 k.c.).

Niepoczytalność oznacza zatem stan wyłączający świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli. Stan ten może być spowodowany chorobą psychiczną, zaburzeniami psychicznymi oraz niedorozwojem umysłowym, ale także ułomnością fizyczną. Ponadto nie można przypisać winy osobie, która znalazła się w stanie niepoczytalności na skutek użycia napojów odurzających albo innych podobnych środków, jeśli ten stan został wywołany bez winy sprawcy szkody (art. 425 § 2 k.c.).

Druga okoliczność wyłączająca winę sprawcy polega na nieosiągnięciu przez niego trzynastego roku życia (art. 426 k.c.). Przyjęta przez ustawodawcę wiekowa dolna granica odpowiedzialności deliktowej uzasadniona jest poziomem rozwoju intelektualno-emocjonalnego małoletnich.

5.2. Zasada ryzyka

Początków kształtowania się podstaw odpowiedzialności na zasadzie ryzyka upatrywać należy w rozwoju technicznym stanowiącym konsekwencję osiemnastowiecznej tzw. rewolucji przemysłowej. Powstające wówczas nowe formy działalności w postaci fabryk wykorzystujących np. siły przyrody, nie pozwalały na proste powiązanie odpowiedzialności fabrykantów z dotychczas powszechnie wykorzystywaną zasadą winy¹³⁶. Cechą charakterystyczną odpowiedzialności opartej na zasadzie ryzyka jest to, że jest ona oderwana od ewentualnej kwestii przypisania sprawcy winy za powstanie szkody. Jawi się zatem jako surowsza¹³⁷. Podmiot odpowiedzialny, w

¹³⁵ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 34. Por. także J. Kuźmicka-Sulikowska, *Zasady odpowiedzialności deliktowej*, s. 129-130.

¹³⁶ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 86.

¹³⁷ J. Kuźmicka-Sulikowska, *Zarys prawa cywilnego*, s. 310.

związku z tym, że dla realizacji własnych celów, w ramach działalności posługuje się osobami albo określonymi urządzeniami, ponosi ryzyko wyrządzenia komukolwiek szkody wynikającej z realizacji własnych interesów, nawet jeśli nie sposób przypisać mu winy w danych okolicznościach. Bez znaczenia pozostaje także bezprawność zachowania¹³⁸.

Do odpowiedzialności deliktowej opartej na zasadzie ryzyka odwołują się następujące przepisy Kodeksu cywilnego regulujące odpowiedzialność za szkodę: wyrządzoną przez podwładnego – art. 430 k.c.; przez wyrzucenie, wylanie, spadnięcie jakiegokolwiek przedmiotu z pomieszczenia – art. 433 k.c.; przez posiadacza budowli – art. 434 k.c.; przez ruch przedsiębiorstwa lub zakładu – art. 435 k.c.; przez posiadacza mechanicznego środka komunikacji – art. 436 k.c.¹³⁹.

Z odpowiedzialności na zasadzie ryzyka podmiot ponoszący odpowiedzialność może się zwolnić wykazując zaistnienie tzw. okoliczności egzoneracyjnych. Okoliczności te stanowią kluczową różnicę jaka zachodzi między zasadą ryzyka a tzw. odpowiedzialnością absolutną. Treść przepisów kodeksu cywilnego wskazuje na to, że katalog okoliczności egzoneracyjnych jest w niektórych przypadkach otwarty (por. art. 434 k.c.). Ustawodawca niekiedy wprost jednak odwołuje się do takich zdarzeń jak np. wyłączna wina poszkodowanego lub osoby trzeciej, bądź siła wyższa (tzw. *vis maior*; art. 435 § 1 k.c.)¹⁴⁰.

5.3. Zasada słuszności

Istotą zasady słuszności jest przypisanie odpowiedzialności za szkodę konkretnemu podmiotowi jedynie ze względu na szczególne okoliczności, w których wyrządzono szkody, które mają silne uzasadnienie aksjologiczne oparte na względach słuszności i zasadach współżycia społecznego¹⁴¹. Zastosowanie tej zasady jest mocno ograniczone i ma miejsce wówczas, gdy ustawodawca wprost odwołuje się do kryterium pozaprawnego¹⁴². Funkcjonuje ona jako zasada subsydiarna. Zastosowanie zasady ma charakter szczególny, wyjątkowy, i dotyczy sytuacji, gdy nie jest możliwe zastosowanie

¹³⁸ J. Kuźmicka-Sulikowska, *Zarys prawa cywilnego*, s. 310; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 87.

¹³⁹ I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 4.

¹⁴⁰ J. Kuźmicka-Sulikowska, *Zarys prawa cywilnego*, s. 310. Na temat pojęcia siły wyższej zob. szerzej Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 86-87; B. Ziemiński, *Prawo zobowiązań*, s. 183.

¹⁴¹ R. Longchamps de Bérier, *Zobowiązania 1948*, s. 242-243; I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 4; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 87.

¹⁴² J. Kuźmicka-Sulikowska, *Zarys prawa cywilnego*, s. 311.

zasady winy, czy zasady ryzyka¹⁴³. Odpowiedzialność oparta na zasadzie słuszności wyrażona jest w tych przepisach, które przy ocenie zasadności roszczenia odwołują się, po pierwsze, do kryteriów pozaprawnych, z drugiej zaś strony, wzmacniają zastosowanie zasady poprzez podkreślenie konieczności uwzględnienia szczególnych okoliczności sprawy. Z taką sytuacją mamy do czynienia w art. 417² k.c., gdzie ustawodawca wprost powołuje się na *względy słuszności* przy ocenie roszczenia o naprawienie szkody na osobie i o zadośćuczynienie w związku ze zgodnym z prawem wykonywaniem władzy publicznej, przy czym szczególną okolicznością jest niezdolność poszkodowanego do pracy lub jego ciężkie położenie materialne. Artykuł 428 k.c. wspomina zaś o konieczności zastosowania zasad współżycia społecznego w przypadku braku zobowiązanych do naprawy szkody, gdy sprawcą jest osoba, która z powodu wieku albo stanu psychicznego lub cielesnego nie jest odpowiedzialna za szkodę (nie można przypisać jej winy). Do zasad współżycia społecznego ustawodawca odwołuje się również w art. 431 § 2 k.c. w związku z roszczeniami o naprawienie szkody wywołanymi przez zwierzę, w sytuacji, gdy osobie, która je chowa albo się nim posługuje, nie można przypisać odpowiedzialności. W takiej sytuacji uwzględnieniu podlegać powinny wszystkie okoliczności sprawy, a zwłaszcza porównanie stanu majątkowego poszkodowanego i tej osoby¹⁴⁴.

5.4. Inne zasady odpowiedzialności

Przedstawiciele doktryny niekiedy oprócz zasady winy, ryzyka oraz słuszności, wyróżniają zasadę gwarancyjno-repartycyjną, zasadę absolutną oraz zasadę bezprawności.

Zasada gwarancyjno-repartycyjna ma zastosowanie jedynie w sytuacji uprzedniego istnienia pomiędzy podmiotami prawa stosunku zobowiązaniowego. Obecnie charakteryzuje się silną tendencją rozwojową¹⁴⁵, pełniąc jednak jedynie funkcję pomocniczą w ramach odpowiedzialności deliktowej. Istotą tej zasady jest to, że podmiot zobowiązany (np. ubezpieczyciel¹⁴⁶) przyjmuje na siebie pewne ryzyko zaistnienia określonych zdarzeń, a tym samym – w przypadku ich zaistnienia – odpowiedzialność za

¹⁴³ I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 4.

¹⁴⁴ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 87; J. Kuźmicka-Sulikowska, *Zarys prawa cywilnego*, s. 310; I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 4;

¹⁴⁵ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 87.

¹⁴⁶ Por. W. Warkańko, *Ubezpieczenie a odpowiedzialność deliktowa*, w: *Studia z prawa cywilnego*, Warszawa-Łódź 1983.

powstałe szkody¹⁴⁷. Przykładem omawianej zasady jest np. umowa ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych¹⁴⁸, na podstawie której ubezpieczyciel zobowiązuje się do naprawy szkód powstałych w wyniku działania każdej osoby, która kierując pojazdem w okresie trwania odpowiedzialności ubezpieczeniowej, wyrządzi szkodę w związku z ruchem pojazdu. Stąd też zasada ta ma szczególne zastosowanie w reżimie odpowiedzialności *ex contractu*.

Pochodną zasady ryzyka jest z kolei zasada odpowiedzialności absolutnej (bezwzględnej)¹⁴⁹. Jej cechą charakterystyczną jest brak możliwości egzoneracji, a zatem wyłączenia odpowiedzialności¹⁵⁰. Obowiązek naprawienia szkody, podobnie jak w przypadku odpowiedzialności gwarancyjno-repartycyjnej, pojawia się poprzez sam fakt zaistnienia szkody oraz związku przyczynowego między nią, a wystąpieniem określonego zdarzenia (zachowania człowieka bądź innego zjawiska, w tym np. powodzi, huraganu, pożaru). Bez znaczenia pozostaje kwestia winy podmiotu sprawczego, zgodność zachowania z prawem (brak uwzględnienia bezprawności), względy słuszności, czy zasady współżycia społecznego¹⁵¹. Odpowiedzialność taka zawarta jest w treści art. 430 k.c., jak również np. w ustawie z dnia 13 października 1995 r. – Prawo łowieckie¹⁵².

Dodatkowo, w doktrynie wyróżnia się, na gruncie obowiązujących aktualnie art. 417 k.c. i 417¹ k.c., odpowiedzialność opartą na zasadzie bezprawności¹⁵³, co związane jest z niezgodnym z prawem działaniem lub zaniechaniem przy wykonywaniu władzy publicznej. Wskazane przepisy nie uzależniają możliwości przypisania odpowiedzialności od przesłanki winy w zachowaniu sprawcy. Co więcej, nawet gdyby tak było, to taki zabieg oceniany byłby z perspektywy sprzeczności z przepisami rangi konstytucyjnej¹⁵⁴. Odpowiedzialność na zasadzie bezprawności nie jest również powiązana ze względami słuszności czy przesłanką bezprawności¹⁵⁵. W literaturze

¹⁴⁷ B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 8.

¹⁴⁸ Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (tekst jedn. Dz. U. 2022, poz. 2277 ze zm.).

¹⁴⁹ J. Kuźmicka-Sulikowska, *Zarys prawa cywilnego*, s. 313.

¹⁵⁰ Przykładem jest przypadek wyrażony w art. 100 i n. ustawa z dnia 29 listopada 2000 r. – Prawo atomowe (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1173).

¹⁵¹ J. Kuźmicka-Sulikowska, *Zarys prawa cywilnego*, s. 314.

¹⁵² Ustawa z dnia 13 października 1995 r. - Prawo łowieckie (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1082).

¹⁵³ J. Kuźmicka-Sulikowska, *Zarys prawa cywilnego*, s. 312.

¹⁵⁴ Por. J. Kuźmicka-Sulikowska, *Zarys prawa cywilnego*, s. 312. Zob. także wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 4 grudnia 2001 r., SK 18/00, OTK 2001, nr 8, poz. 256.

¹⁵⁵ Por. J. Kuźmicka-Sulikowska, *Zarys prawa cywilnego*, s. 312-313.

wskazywane jest, że zasada bezprawności stanowi pochodną zasady ryzyka, choć pogląd ten spotyka się z krytyką¹⁵⁶. Za odrzuceniem tego poglądu przemawiać ma to, że art. 417 k.c. i 417¹ k.c. statuuje odpowiedzialność za własne czyny Skarbu Państwa (a nie za cudze), nie określają okoliczności egzoneracyjnych, czy też brak jest uzasadnienia w ich treści motywu polegającego na przyjęciu, że określony zakres działalności zawsze wiąże się z pewnym ryzykiem wyrządzenia szkód¹⁵⁷. W zakresie działalności władzy publicznej z założenia brak jest miejsca dla jakichkolwiek nieprawidłowości mogących prowadzić do wyrządzenia uszczerbków w dobrach prawnie chronionych uczestników obrotu cywilnoprawnego.

6. Przesłanki odpowiedzialności deliktowej

6.1. Uwagi wstępne

W doktrynie prawa cywilnego wyodrębniono trzy podstawowe przesłanki, których zaistnienie warunkuje powstanie cywilnoprawnego obowiązku naprawienia szkody po stronie określonego podmiotu. Pierwszą z nich jest określone zdarzenie (fakt), z którego wystąpieniem ustawa wiąże skutek w postaci obowiązku naprawienia szkody. Drugą przesłanką jest zaistnienie samej szkody podlegającej naprawieniu. Trzecią przesłanką, zgodnie z art. 361 k.c., jest tzw. adekwatny związek przyczynowy, który musi zaistnieć pomiędzy określonym faktem, a szkodą, czyli skutkiem naruszenia konkretnego prawnie chronionego dobra¹⁵⁸. Związek przyczynowy pozwala na ustalenie zakresu szkód podlegających kompensacji¹⁵⁹. Dla prawidłowej oceny stanu faktycznego sprawy pod kątem odpowiedzialności za powstały uszczerbek, istotne znaczenie ma kolejność badania wystąpienia wskazanych przesłanek. Przyjmuje się bowiem, że w pierwszej kolejności stwierdzeniu wystąpienia powinno podlegać określone zdarzenie (fakt) stanowiący w istocie działanie bądź zaniechanie sprawcy szkody, w tym dokonanie oceny bezprawności jego zachowania i zawinięcia. Następnie należy zbadać wystąpienie podlegającej kompensacji szkody i jej rodzaju po stronie poszkodowanego. Dopiero łączne stwierdzenie wystąpienia zdarzenia sprawczego oraz zaistnienia szkody pozwala na podjęcie analizy ostatniej przesłanki w postaci normalnego związku

¹⁵⁶ W tym zakresie zob. J. Kuźmicka-Sulikowska, *Zarys prawa cywilnego*, s. 312-313.

¹⁵⁷ J. Kuźmicka-Sulikowska, *Zarys prawa cywilnego*, s. 313.

¹⁵⁸ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 6; I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 2; B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 35.

¹⁵⁹ J. Kuźmicka-Sulikowska, *Zarys prawa cywilnego*, s. 307.

przyczynowego¹⁶⁰. Dla przyjęcia odpowiedzialności danego podmiotu za szkodę wymagane jest stwierdzenie kumulatywnego wystąpienia powyższych przesłanek¹⁶¹.

Żaden przepis nie przewiduje domniemania istnienia powyższych przesłanek, dlatego każdorazowo ciężar ich udowodnienia – stosownie do dyspozycji art. 6 k.c. – spoczywa na osobie, która wiąże z danymi faktami korzystne dla siebie skutki prawne, tj. na poszkodowanym¹⁶². Wyjątek stanowi jedynie wina w nadzorze oraz występujący w jej ramach związek przyczynowy pomiędzy niedochowaniem nadzoru a naruszeniem dobra (art. 427 k.c.)¹⁶³.

6.2. Zdarzenie wyrządzające szkodę

Dla reżimu deliktowego przesłanką warunkującą przypisanie odpowiedzialności odszkodowawczej jest zdarzenie (fakt), z którego wystąpieniem ustawa wiąże skutek w postaci obowiązku naprawienia szkody. Takie zdarzenia określane są mianem czynów niedozwolonych (zwyczajowo nazywanych deliktami¹⁶⁴), które zostały uregulowane w przepisach art. 415-449 k.c. w Tytule VI Kodeksu Cywilnego¹⁶⁵. W doktrynie wskazuje się, że samo pojęcie czynu niedozwolonego ma znaczenie jedynie techniczne¹⁶⁶, przy czym umiejscawiać je należy przede wszystkim w kontekście odpowiedzialności deliktowej.

Zgodnie z aktualnie dominującym ujęciem czyn niedozwolony jest zdarzeniem, z którym ustawa łączy powstanie obowiązku odszkodowawczego¹⁶⁷. Pojęcie to obejmuje przede wszystkim zawinione działania lub zaniechania człowieka, które prowadzą do zagrożenia lub naruszenia prawnie chronionych dóbr innego podmiotu prawa¹⁶⁸. Efektem

¹⁶⁰ I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 2. Zob. także wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 20 września 2017 r., I ACa 410/17, Legalis nr 1696473.

¹⁶¹ I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 2.

¹⁶² Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 55.

¹⁶³ B. Lackoroński, M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 35; Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 19.

¹⁶⁴ Podkreślić należy, że zakres znaczeniowy pojęcia czynu niedozwolonego jest znacznie szerszy od pojęcia deliktu. Delikt obejmuje bowiem wyłącznie działania ludzkie i zawinione. Jak się jednak wskazuje, zamienne wykorzystywanie pojęć „czyn niedozwolony” i „delikt” dla opisanie tej samej kategorii zdarzeń w prawie cywilnym nie niesie za sobą żadnych negatywnych konsekwencji, stąd też jest powszechnie akceptowane. Zob. Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 3; W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania*, s. 210; M. Raczkowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, Legalis 2020, komentarz do art. 415 k.c., pkt 3; J. Kuźmicka-Sulikowska, *Zarys prawa cywilnego*, s. 308; B. Ziemanin, *Prawo zobowiązań*, s. 192.

¹⁶⁵ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 204.

¹⁶⁶ M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 1. Por. W. Warkało, *Trzy znaczenia terminu „czyn niedozwolony”*, *Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego* 1959, Nr 5.

¹⁶⁷ B. Ziemanin, *Prawo zobowiązań*, s. 191.

¹⁶⁸ B. Ziemanin, *Prawo zobowiązań*, s. 192.

takich zachowań może być powstanie konkretnego uszczerbku w tych dobrach, który nosi miano szkody¹⁶⁹. Pod pojęciem czynu niedozwolonego rozumie się ponadto inne zdarzenia w postaci zachowań ludzkich (niezawinionych, pozostających niezależnymi od woli ludzkiej) oraz zdarzenia znajdujące się co do zasady poza sferą ludzkiej działalności, powodujące obowiązek naprawienia powstałego uszczerbku, w postaci m.in. wyrządzenia drugiemu szkody przez zwierzę, ruch przedsiębiorstwa, ruch mechanicznego środka komunikacji, zawalenie się budowli lub oderwanie się jej części¹⁷⁰. Te ostatnie zdarzenia stanowią jednak w większym lub mniejszym stopniu pochodną czynów człowieka¹⁷¹. Z powyższego wynika zatem, że czyny niedozwolone obejmują różne zdarzenia, których zaistnienie powoduje zmaterializowanie się roszczenia o charakterze prewencyjnym bądź o naprawienie szkody¹⁷².

Czyn niedozwolony jest samoistnym i pierwotnym źródłem powstania po stronie podmiotu odpowiedzialnego (dłużnika) zobowiązania do spełnienia świadczenia na rzecz podmiotu, który doznał uszczerbku (wierzyciela)¹⁷³. Treścią powstałego zobowiązania jest obowiązek naprawienia wywołanej szkody. Podmiot, który doznał szkody (poszkodowany) może domagać się od dłużnika spełnienia na swoją rzecz świadczenia odszkodowawczego w postaci np. zapłaty określonej sumy pieniężnej¹⁷⁴. Samo świadczenie, którego treścią jest kompensacja powstałej w wyniku czynu niedozwolonego szkody, określane jest jako świadczenie pierwotne, gdyż aktualizuje się dopiero w momencie zaistnienia zdarzenia wywołującego szkodę, która podlega kompensacie¹⁷⁵. Do wskazanego świadczenia zastosowanie mają ogólne reguły odwołujące się do przesłanek odpowiedzialności odszkodowawczej w postaci zdarzenia wywołującego szkodę (tu czyn niedozwolony), sposobu ustalenia szkody oraz ustalenia adekwatnego związku przyczynowego pomiędzy nimi¹⁷⁶.

Zdarzenia wchodzące w skład przesłanek odpowiedzialności odszkodowawczej *ex delicto* podlegają w przepisach kodeksowych pewnej systematyzacji, która oparta jest

¹⁶⁹ M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 1.

¹⁷⁰ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 204.

¹⁷¹ M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 2.

¹⁷² I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 2; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 204; M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 3.

¹⁷³ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 1; W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania*, s. 210; B. Ziemiński, *Prawo zobowiązań*, s. 191.

¹⁷⁴ I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 1.

¹⁷⁵ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 205.

¹⁷⁶ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 205.

na rozróżnieniu postaci tych zjawisk (kształtu zdarzeń) objawiających się w świecie zewnętrznym. Ustawodawca kreując ową systematykę oderwał ją od systematyki właściwej dla zasad odpowiedzialności (zasada winy, zasada ryzyka, zasada słuszności), które nie odgrywają w tym zakresie większego znaczenia¹⁷⁷. Zdarzeniami, z którymi ustawa w reżimie odpowiedzialności deliktowej łączy obowiązek naprawienia szkody, są najogólniej ujmując:

- 1) czyny własne, do których odwołują się przepisy art. 415 k.c., art. 416 k.c., art. 417 § 1 k.c., art. 417¹ k.c., art. 417² k.c., a także art. 422 k.c. - art. 426 k.c., wyjątkowo art. 428 k.c.;
- 2) czyny cudze, które uregulowane są w przepisach: art. 417 § 2 k.c., 427 k.c., 429 k.c., 430 k.c., art. 433 k.c. w zakresie, w jakim zajmujący pomieszczenie odpowiada za działania osoby trzeciej;
- 3) wyrządzenie szkody przez funkcjonariuszy Skarbu Państwa i państwowych osób prawnych oraz jednostek samorządu terytorialnego - art. 417 k.c., art. 417¹ k.c., art. 417² k.c., które niekiedy wpisywane są w odrębną grupę przepisów określających odpowiedzialność organów władzy publicznej;
- 4) wyrządzenie szkody przez zwierzęta - art. 431 k.c.;
- 5) wyrządzenie szkody przez rzeczy - art. 433 k.c., w zakresie zawalenia się budowli - art. 434 k.c.;
- 6) wyrządzenie szkody przez działanie sił przyrody - art. 435 k.c., 436 k.c.;
- 7) poniesienie szkody związanej z ochroną interesów lub praw własnych lub cudzych, w tym poniesienie szkody we własnym lub cudzym interesie lub poniesienie szkody przy odwróceniu wspólnego niebezpieczeństwa (art. 438 k.c.), a także powstanie stanu zagrażającego powstaniem szkody (obowiązek zapobieżenia szkodzie) (art. 439 k.c.)¹⁷⁸;
- 8) wyrządzenie szkody na osobie (art. 444 k.c. – art. 446² k.c.);
- 9) wyrządzenie szkody w związku z naruszeniem dobra osobistego (art. 448 § 1 k.c.);
- 10) wyrządzenie szkody przez produkt niebezpieczny (art. 449¹ k.c. - 449¹⁰ k.c.)¹⁷⁹.

¹⁷⁷ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 11; W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania*, s. 212; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 205.

¹⁷⁸ Podobna systematyka występowała na gruncie poprzednio obowiązującego KZ. Por. R. Longchamps de Bériet, *Zobowiązania*, Lwów 1939 (wydanie anastatyczne Poznań 1999), s. 231.

¹⁷⁹ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 7; B. Ziemiński, *Prawo zobowiązań*, s. 192.

Za zdarzenie szkodzące nie będzie można uznać zachowania, w wyniku którego dany podmiot wyrządza szkodę samemu sobie. Poszkodowany co do zasady powinien bowiem ponosić nie tylko ryzyko, ale również negatywne następstwa zdarzenia sprawczego w postaci uszczerbku w przysługujących mu dobrach zarówno majątkowych, jak i niemajątkowych. Powyższe założenie wyraża funkcjonująca w nauce zasada *damnum sensit dominus*. Warunkiem funkcjonowania tej zasady jest, by uszczerbek nie stanowił wyniku działania bądź zaniechania osób trzecich¹⁸⁰.

6. 3. Szkoda

Odnosząc się szczegółowo do samego zagadnienia szkody na tle odpowiedzialności deliktowej wskazać należy, iż przepisy Kodeksu cywilnego nie zawierają jej definicji legalnej. Pojęcie to określane jest w oparciu o znaczenie funkcjonujące na gruncie języka powszechnego¹⁸¹, a także definicje zawarte w przepisach szczególnych¹⁸². Zgodnie z pojęciem doktrynalnym przez szkodę rozumie się wszelkie uszczerbki w dobrach lub interesach prawnie chronionych, których doznał poszkodowany wbrew swojej woli. Jeśli zaś uszczerbek doznany został zgodnie z wolą danego podmiotu, to nie może być on określany jako szkoda. Mowa tutaj w szczególności o poniesionych wydatkach, nakładach, czy pomniejszeniach majątku w wyniku dokonania czynności prawnej rozporządzającej lub zobowiązującej¹⁸³. Szkoda wynikała będzie przede wszystkim z zachowań pozostających w sprzeczności z obowiązującym porządkiem prawnym, gdyż pojęcie szkody odwołuje się do interesów oraz dóbr zasługujących na ochronę prawną¹⁸⁴.

Należy podzielić pogląd ujmujący szkodę w szerokim znaczeniu¹⁸⁵, a zatem odnoszący się do uszczerbku występującego u poszkodowanego zarówno w sferze

¹⁸⁰ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 27.

¹⁸¹ Zgodnie ze słownikowym znaczeniem przez szkodę rozumie się m.in. stratę materialną lub moralną, czyli szeroko pojęty uszczerbek. Por. hasło „szkoda”, w: *Słownik Języka Polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/szkoda.html> (dostęp: 21.07.2021 r.); w: *Słownik Języka Polskiego pod red. W. Doroszewskiego*, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/szkoda;5504115.html> (dostęp: 21.7.2021 r.).

¹⁸² Dla przykładu wymienić należy m.in. ustawę z dnia 13 kwietnia 2007 r. o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 2187). Zgodnie z art. 6 pkt 11 tej ustawy przez szkodę w środowisku rozumie się „negatywną, mierzalną zmianę stanu lub funkcji elementów przyrodniczych, ocenioną w stosunku do stanu początkowego, która została spowodowana bezpośrednio lub pośrednio przez działalność prowadzoną przez podmiot korzystający ze środowiska”.

¹⁸³ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 95; W. Czachórski, *Prawo zobowiązań w zarysie*, Warszawa 1968, s. 111-112.

¹⁸⁴ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 95.

¹⁸⁵ Na temat kontrowersji, czy pojęciem szkody objąć należy wyłącznie uszczerbek typu majątkowego, czy także niemajątkowego zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, Warszawa 2020, s. 95-96.

majątkowej (tzw. szkoda majątkowa), jak i niemajątkowej (tzw. szkoda niemajątkowa). Przyjęcie powyższego poglądu niesie ze sobą szerokie implikacje w sferze interpretacji przepisów, zwłaszcza odnoszących się do odpowiedzialności deliktowej. Jeżeli bowiem w przepisie mowa o szkodzie, uznać należy, że chodzi także o uszczerbek typu niemajątkowego.

W zakresie szkody majątkowej wyróżnia się tzw. szkodę rzeczywistą (*damnum emergens*) oraz szkodę stanowiącą utratę korzyści (*lucrum cessans*). *Damnum emergens* oznacza zmniejszenie aktywów lub zwiększenie pasywów w majątku danej osoby. Z kolei przez *lucrum cessans* rozumie się zysk (powiększenie aktywów), które poszkodowany najpewniej byłby w stanie osiągnąć w normalnym toku rzeczy, tj. w razie niewystąpienia zdarzenia wywołującego szkodę¹⁸⁶.

Ustalenie rzeczywistego rozmiaru szkody majątkowej w postaci straty bądź utraconych korzyści w całym majątku poszkodowanego (a nie przy uwzględnieniu jedynie bezpośrednich skutków zdarzenia sprawczego) odbywa się przy wykorzystaniu tzw. metody różnicowej (dyferencyjnej)¹⁸⁷. Metoda ta pozostaje zgodna z art. 361 § 2 k.c., który w procesie ustalania szkody wymaga wystąpienia tzw. adekwatnego związku przyczynowego¹⁸⁸. Pozwala ona także, przy stwierdzeniu tożsamości zdarzeń, na zaliczenie uzyskanych przez poszkodowanego korzyści w procesie ustalania szkody (*compensatio lucri cum damno*)¹⁸⁹. Niekiedy metoda różnicowa nie ma całkowitego zastosowania. W procesie ustalania wysokości szkody brane są pod uwagę przede wszystkim określone elementy majątku poszkodowanego, na które dane zdarzenie miało wpływ. Wynika to z faktu, że ustalanie różnicy pomiędzy wartością całego majątku poszkodowanego zarówno przed, jak i po wystąpieniu czynnika szkodzącego pozostaje niepraktyczne oraz nadmiernie utrudnione. Wyboru tych elementów dokonuje zazwyczaj poszkodowany poprzez wskazanie, których należących do niego sfer majątkowych dotknęło konkretne zdarzenie sprawcze¹⁹⁰. Przepisy szczególne przewidywać mogą także konieczność zastosowania metody obiektywnej w procesie ustalania wysokości szkody¹⁹¹. Istotą tej metody, w odróżnieniu od metody różnicowej, jest porównanie

¹⁸⁶ A. Ohanowicz, J. Górski, *Zarys prawa*, s. 49.

¹⁸⁷ Szerzej zob. A. Ohanowicz, J. Górski, *Zarys prawa*, s. 47; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 97-98.

¹⁸⁸ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 98.

¹⁸⁹ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 99.

¹⁹⁰ M. Kaliński, w: System Prawa Prywatnego. Prawo zobowiązań – część ogólna. Tom 6, red. A. Olejniczak, Warszawa 2018, s. 84-85; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 98.

¹⁹¹ Np. art. 788 § 1 k.c. w zakresie szkód związanych z przesyłkami; art. 849 k.c. w zakresie ograniczenia odpowiedzialności hotelarza. Por. szerzej Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 98.

wartości naruszonego konkretnego dobra bądź dóbr zarówno przed, jak i po wystąpieniu danego zdarzenia szkodzącego. Z kolei szkoda niemajątkowa na gruncie przepisów cywilnoprawnych określana jest mianem krzywdy, zaś kwotę pieniężną, która ma stanowić za nią rekompensatę określa się jako zadośćuczynienie¹⁹². Tym samym ekwiwalentem odszkodowawczym szkody majątkowej jest „odszkodowanie”, zaś szkody niemajątkowej „zadośćuczynienie”¹⁹³. Krzywda oraz zadośćuczynienie stanowią zatem szczególny rodzaj szkody i odszkodowania¹⁹⁴.

Należy zauważyć, że o ile w przypadku szkody majątkowej ustalenie jej wysokości przebiega w prosty sposób, tj. poprzez porównanie stanu majątkowego poszkodowanego przed i po wypadku (metoda różnicowa), o tyle ustalenie szkody niemajątkowej napotyka znaczne trudności ze względu na brak jednolitych kryteriów ustalania należnego poszkodowanemu świadczenia odszkodowawczego.

Ze względu na naruszone bezpośrednio dobro poszkodowanego rozróżnić należy także szkodę na mieniu oraz szkodę na osobie¹⁹⁵. Powyższe rodzaje szkód mogą być skutkiem jednego zdarzenia¹⁹⁶. W razie wystąpienia np. wypadku komunikacyjnego, szkoda, którą doznaje poszkodowany może być wielowymiarowa. Przybrać może ona postać szkody na osobie, gdzie np. w sferze niemajątkowej dochodzi do uszkodzenia ciała poszkodowanego pasażera bądź kierowcy, a w sferze majątkowej powstaje konieczność poniesienia wydatków związanych z leczeniem. Szkoda może również przybrać postać krzywdy, np. cierpienie psychicznych i fizycznych, których doznaje poszkodowany w trakcie prowadzonego procesu leczenia powypadkowego. Nadto, skutkiem wypadku może być szkoda na mieniu, np. uszkodzenie pojazdu, którym poruszał się poszkodowany. Szkoda na mieniu oznacza wyłącznie szkodę majątkową, tj. bezpośredni uszczerbek w majątku osoby poszkodowanej polegający na zniszczeniu bądź uszkodzeniu rzeczy ruchomej, nieruchomości, bądź spowodowanie konieczności poniesienia określonych wydatków¹⁹⁷. W ich przypadku ustawodawca w aktualnym stanie prawnym nie przewiduje kompensacji mających w nich źródło i towarzyszących

¹⁹² W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania*, s. 85; I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 2; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 96.

¹⁹³ W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania*, s. 85; W. Warkało, *Odpowiedzialność odszkodowawcza. Funkcje, rodzaje, granice*, Warszawa 1972, s. 128-129.

¹⁹⁴ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 96.

¹⁹⁵ A. Ohanowicz, J. Górski, *Zarys prawa*, s. 48; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 96.

¹⁹⁶ I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 2.

¹⁹⁷ I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 2.

im uszczerbków niemajątkowych¹⁹⁸. Szkoda na mieniu, w odróżnieniu od szkody na osobie, ma postać straty, jakiej doznaje poszkodowany w swoim mieniu (*damnum emergens*) oraz utratę korzyści, jakiej poszkodowany mógłby się spodziewać, gdyby szkody nie wyrządzono (*lucrum cessans*)¹⁹⁹. Tutaj mamy do czynienia z sytuacją, kiedy uszczerbek dotyczy składników majątku poszkodowanego.

Pod pojęciem „szkód na osobie” w prawie polskim rozumie się wszelkie uszczerbki stanowiące konsekwencję pozbawienia poszkodowanego życia, uszkodzenia jego ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, a także naruszenia innych przysługujących mu dóbr osobistych wymienionych w art. 23 k.c.²⁰⁰. Stąd szkoda na osobie nie odnosi się bezpośrednio do uszczerbku występującego w dobrach majątkowych poszkodowanego, lecz związana jest z wartościami niemajątkowymi²⁰¹.

W języku prawniczym określenie „szkoda na osobie” nie jest użyte przypadkowo. Stanowi ono emanację określonego założenia, że przedmiotem ochrony, które może zostać naruszone w wyniku określonego zdarzenia, jest również „osoba”, czyli człowiek (istota ludzka)²⁰². Konsekwencją naruszenia „osoby” może być zaistnienie określonej szkody majątkowej, bądź powstanie u poszkodowanego ujemnych przeżyć w sferze psychiczno-emocjonalnej, czyli szkody niemajątkowej określanej mianem krzywdy²⁰³.

Warto również podkreślić, że jedynie osoba fizyczna zdolna jest do odczuwania ujemnych przeżyć psychicznych. Dlatego też podmiotem uprawnionym do dochodzenia roszczeń wynikających ze „szkód na osobie” jest jedynie osoba fizyczna²⁰⁴. Nie ulega przy tym wątpliwości, że specyfika osób prawnych i jednostek organizacyjnych nieposiadających osobowości prawnej, którym ustawa przyznaje zdolność prawną sprawia, że kwestia możliwości zapłaty na ich rzecz zadośćuczynienia pieniężnego w związku z naruszeniem dobra osobistego pozostaje niejednoznaczna. Jednostki te nie posiadają cech wyłącznie właściwych osobom fizycznym. Z drugiej strony, są one jednak

¹⁹⁸ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 274-275.

¹⁹⁹ P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 383-384.

²⁰⁰ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 274; N. Rzewuska, *Prawo cywilne*, s. 327.

²⁰¹ I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 2.

²⁰² K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 444 k.c., nb. 3; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 275.

²⁰³ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 252; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 274-275; N. Rzewuska, *Prawo cywilne*, s. 327. M. Kaliński stoi na stanowisku, że pojęcie szkody na osobie nie obejmuje przypadku szkody niemajątkowej, co wynikać ma z treści art. 417² k.c., przy czym przed jego wprowadzeniem w 2004 r. uzasadnione było stanowisko przeciwnie.

²⁰⁴ Tak odnośnie do art. 445 k.c. A. Olejniczak, w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania-część ogólna*, red. A. Kidyba, Lex 2022, komentarz do art. 445 k.c., pkt 5. Podobne rozwiązanie funkcjonowało na gruncie Kodeksu zobowiązań. Zob. J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 48-49.

uczestnikami obrotu gospodarczego i jako takie dysponują pewnymi interesami niemajątkowymi (np. renomą). Stosownie do treści art. 43 k.c. przepisy o ochronie dóbr osobistych stosuje się odpowiednio do osób prawnych. Artykuł 43 k.c. nie wprowadza ograniczeń w zakresie „odpowiedniego” stosowania przepisów dotyczących ochrony dóbr osobistych osób fizycznych. Jednakże w przypadku osób prawnych i jednostek organizacyjnych nieposiadających osobowości prawnej, którym ustawa przyznaje zdolność prawną zastosowanie może mieć – w przypadku niektórych dóbr osobistych – jedynie art. 448 § 1 k.c.²⁰⁵. W takim przypadku zastosowanie art. 448 § 1 k.c. polega na obiektywnej analizie kryteriów naruszenia dóbr. Dlatego też sama kwestia odczuwania krzywdy rozumianej jako negatywne przeżycia w sferze psychicznej i fizycznej stanowi domenę osób fizycznych. W ich przypadku, w sytuacji ustalania rozmiaru krzywdy wynikającej z naruszenia danej wartości niemajątkowej podlegającej ochronie prawnej, pomocniczo uwzględniane są dodatkowe kryteria subiektywne²⁰⁶. Stanowią one konsekwencję właściwej dla każdej osoby fizycznej indywidualnej wrażliwości na sytuacje stresowe, ból, zdolność adaptacji czy inne cechy charakteru i osobowości. W przypadku zaś osób prawnych, z uwagi na oczywisty brak cech ludzkich, nie sposób wyodrębnić powyższych czynników.

6. 4. Związek przyczynowy

Wystąpienie związku przyczynowego pomiędzy zdarzeniem a szkodą stanowi ostatnią przesłankę odpowiedzialności odszkodowawczej. Pojawiające się na tym tle powiązanie kauzalne musi zatem zaistnieć między pewnym zdarzeniem znajdującym odzwierciedlenie w świecie zewnętrznym (faktem) a sytuacją poszkodowanego w sferze podlegających ochronie i przysługujących mu interesów (szkodą)²⁰⁷. Stwierdzenie występowania związku przyczynowego ma nie tylko wpływ na możliwość przypisania danemu podmiotowi odpowiedzialności, ale przede wszystkim pozwala na określenie wysokości i rodzaju doznanej szkody, jak również wysokości świadczenia, które stanowić ma rekompensatę za powstały uszczerbek.

²⁰⁵ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 285. Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 15 grudnia 1975 r., I CR 887/75, Legalis nr 19160; z dnia 24 września 2008 r., II CSK 126/08, OSNC-Zb. Dodatkowy 2009 nr B, poz. 58; wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 14 maja 2015 r., I ACa 24/15, Legalis nr 1285096. Odmiennie wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 13 grudnia 2012 r., VI ACa 675/12, Legalis nr 739274.

²⁰⁶ Por. Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne*, s. 208; J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 296. Wyroki Sądu Apelacyjnego: w Katowicach z dnia 6 września 2013 r., I ACa 322/13, Legalis nr 1229715; w Krakowie z dnia 10 października 2013 r., I ACa 891/13, Legalis nr 1002295.

²⁰⁷ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 90.

Zgodnie z art. 361 § 1 k.c. „zobowiązany do odszkodowania ponosi odpowiedzialność tylko za normalne następstwa działania lub zaniechania, z którego szkoda wynikła”. Przepis ten ma zastosowanie do tych zdarzeń prawnych, które obejmują nie tylko działania i zaniechania człowieka, lecz także inne zdarzenia prawne, z którymi związana jest odpowiedzialność odszkodowawcza²⁰⁸. Aktualnie powszechnie akceptowana jest teoria tzw. adekwatnego związku przyczynowego, tj. związku, w którym określona szkoda jest typowym następstwem określonego zachowania się sprawcy. Wersja obiektywna tej teorii zakłada konieczność odwoływania się do reguł ustalonych w sposób obiektywny, rzeczywisty, niezaangażowany, a niewywodzących się z wiedzy samego sprawcy szkody, czy wiedzy potencjalnego modelowego sprawcy, który powinien dysponować określoną wiedzą na tematy wymagające wiedzy specjalnej (np. inżynier, handlowiec, lekarz)²⁰⁹. Ustalenie związku przyczynowego odbywa się zatem w oderwaniu od ewentualnej winy sprawcy²¹⁰. Teoria ta nakazuje również uwzględnienie wyłącznie niektórych skutków zdarzenia sprawczego, które określa się mianem „następstw normalnych”, a więc takich, które stanowią oczywiste następstwo określonych zdarzeń²¹¹.

Realizacja teorii adekwatnego związku przyczynowego w wersji obiektywnej odbywa się dwuetapowo. W pierwszej kolejności badane jest to, czy dany skutek w ogóle pozostaje w relacji przyczynowej (kauzalnej) z konkretnym zdarzeniem sprawczym, a zatem, czy w ogóle pojawiłby się, gdyby to zdarzenie nie nastąpiło (test warunku koniecznego, *sine qua non*). Stwierdzenie występowania takiego związku nakazuje zbadanie następnie, które ze skutków stanowią następstwa „normalne”, czyli takie, które określić należy jako oczywiste następstwo określonych zdarzeń w danym układzie odniesienia, uwzględniającym określone prawidłowości związków przyczynowych, znane dane statystyczne, czy obowiązujące prawa naukowe, a także modele wzorcowe, jeśli dla danego skutku brak jest wcześniejszych wskazań statystycznych²¹².

²⁰⁸ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 91.

²⁰⁹ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 91.

²¹⁰ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 91.

²¹¹ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 91. Zob. także wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 listopada 2002 r., I CKN 1215/00, Legalis nr 57268.

²¹² Tak Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 91. Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 11 grudnia 1965 r., I CR 326/65, OSNCP 1966 nr 10, poz. 167 (normalne następstwo bawienia się włóczniami), z dnia 29 czerwca 1974 r., II CR 341/74, OSP 1976, Nr 11, poz. 205 (niewykonanie obowiązków ciążących na kontraktującym normalnie powoduje niezyskanie przez producenta oczekiwanych zbiorów), z dnia 21 stycznia 1974 r., I CR 762/73, Legalis nr 17690 (rozpylenie środków chemicznych normalnie powoduje wytrucie pszczół).

Wskazać należy, że teoria adekwatnego związku przyczynowego nie zawsze zakłada każdorazowe wystąpienie określonego skutku w razie zaistnienia danej przyczyny. Niekiedy stwierdzenie bezwzględnego występowania związku przyczynowego między zdarzeniem a skutkiem (np. w sprawach dotyczących tzw. procesów lekarskich) nie jest możliwe²¹³. Określony skutek uznany też będzie za pozostający w związku przyczynowym, gdy nastąpi, choć z bardzo dużym prawdopodobieństwem nie powinien w ogóle mieć miejsca. Z drugiej strony, dany skutek, mogący z bardzo dużym prawdopodobieństwem potencjalnie wystąpić w danych okolicznościach, może w rzeczywistości w ogóle nie mieć miejsca²¹⁴. W pewnych przypadkach zupełne ustalenie występowania związku przyczynowego nie będzie nawet możliwe. Dotyczy to tych stanów faktycznych, w których dana przyczyna pozwala jedynie na ustalenie pewnej ewentualności wystąpienia określonego skutku²¹⁵. Doktryna i judykatura w takich sytuacjach uznaje za wystarczające ustalenie odpowiednio wysokiego stopnia prawdopodobieństwa wystąpienia następstw typowych²¹⁶.

Wskazać dodatkowo należy, że niektóre przepisy szczególne przewidują odstępstwa od teorii adekwatnego związku przyczynowego (art. 361 § 1 k.c.). W tej mierze dochodzi zazwyczaj do rozszerzenia odpowiedzialności również na szkody powstałe w wyniku tzw. przypadku, które nie miałyby miejsca w sytuacji, gdyby zobowiązany zachował się zgodnie z treścią zobowiązania²¹⁷ (*casus mixtus*, art. 478 k.c., 714 k.c., 739 k.c., 841 k.c.)²¹⁸. Ustawa przewidywać może również wprowadzenie w miejsce związków kauzalnych tzw. związków normatywnych (np. art. 422 k.c.), czyli związków kształtowanych dowolnie przez ustawodawcę²¹⁹. Brak jest również przeszkód do uznania, by strony określonego stosunku zobowiązaniowego mogły dowolnie kształtować zakres skutków, za które odpowiedzialność ponosił będzie podmiot

²¹³ Zob. szerzej M. Sośniak, *Cywilna odpowiedzialność lekarza*, Warszawa 1968.

²¹⁴ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 93-94.

²¹⁵ Dotyczy to np. tzw. procesów lekarskich, w których niekiedy związek pomiędzy zachowaniem osoby świadczącej usługę medyczną a poszkodowanym tym zachowaniem jest trudny do stwierdzenia (również ze względu na niedoskonałości współczesnej aparatury diagnostycznej czy dotychczasowy stan wiedzy) i pozwala jedynie na przyjęcie wysokiego prawdopodobieństwa jego powstania. Zob. wyroki Sądu Apelacyjnego w Krakowie: z dnia 21 maja 2018 r., I ACa 1184/17, Legalis nr 1814869; z dnia 17 maja 2018 r., I ACa 1266/17, Legalis nr 1814880.

²¹⁶ I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 2. Por. także wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 19 sierpnia 2008 r., V CSK 491/07, Legalis nr 313326; z dnia 28 lutego 2006 r., III CSK 135/05, Legalis nr 108226, a także wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 30 kwietnia 2015 r., I ACa 1752/14, Legalis nr 1285506.

²¹⁷ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 94.

²¹⁸ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 94.

²¹⁹ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 94.

zobowiązany do spełnienia określonego świadczenia. Dotyczy to np. odpowiedzialności za następstwa bezpośrednio na podstawie stosunków ubezpieczeniowych²²⁰.

6.5. Bezprawność

Na wstępie należy przypomnieć, że wina jest odrębną od bezprawności kategorią pojęciową, a zatem należy odrzucić tradycyjny pogląd zakładający, że bezprawność jest obiektywnym elementem winy.

Językowa analiza pojęcia bezprawności pozwala uznać, że ma ono wyłącznie negatywny kontekst. Samo znaczenie słownikowe prowadzi do wniosku, że bezprawność oznacza coś niezgodnego z prawem, przez to prawo zabronione²²¹. Bezprawność rozumiana jest tak samo bez względu na dziedzinę prawa, w której się pojawia. Odniesienie ma ona do szerokiego katalogu stosunków społecznych, przy czym wyznaczana jest treścią tych stosunków²²². Dodatkowo, bezprawność ma charakter *stricte* obiektywny, nie podlega również stopniowaniu²²³. W doktrynie ukształtowało się kilka ujęć bezprawności w reżimie odpowiedzialności *ex delicto*. Zgodnie z pierwszym z nich bezprawność oznacza sprzeczność z obowiązującym porządkiem prawnym²²⁴. W tym zakresie sprzeczność z prawem nie oznacza tylko i wyłącznie sprzeczności z przepisami prawa, a ściślej - naruszeniem nakazów i nakazów wyrażonych w obowiązujących przepisach, ale także niezgodność z innymi, nieustanowionymi przez prawodawcę, a obowiązującymi normami odwołującymi się do wartości aksjologicznych²²⁵. Te drugie normy wyznaczają nakaz takiego postępowania, by swoim zachowaniem nie wyrządzać szkody innej osobie²²⁶. Według drugiego ujęcia o bezprawności zachowania możemy mówić w przypadku jego sprzeczności z prawem pozytywnym, lecz także z zasadami

²²⁰ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 94. Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 7 maja 2009 r., IV CSK 16/09, Legalis nr 264459; z dnia 4 listopada 1977 r., II CR 355/77, OSN 1978, Nr 11, poz 205.

²²¹ Por. Słownik Języka Polskiego PWN, „Bezprawny”, <https://sjp.pwn.pl/sjp/bezprawny;2444003.html> (dostęp: 21.07.2021 r.), Słownik Języka Polskiego pod red. W. Doroszewskiego, „Bezprawny”, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/bezprawnos;5412742.html> (dostęp: 21.07.2021 r.).

²²² Z. Banaszczyk, *Kodeks, komentarz do art. 415 k.c.*, nb. 38; Por. M. Sośniak, *Bezprawność*, s. 102; M. Kaliński, *Szkoda na mieniu*, § 7 pkt 2; Z. Jędrzejewski, *Bezprawność w prawie cywilnym i karnym a zasada jedności porządku prawnego (jednolitego ujęcia bezprawności)*, *Ius Novum* 2008, nr 1, s. 74 i n.

²²³ I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks, komentarz do art. 415 k.c.*, nb. 7.

²²⁴ Z. Banaszczyk, *Kodeks, komentarz do art. 415 k.c.*, nb. 37.

²²⁵ W. Dubis, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Legalis 2017, komentarz do art. 415 k.c., nb. 8; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 21 maja 2015 r., IV CSK 539/14, Legalis nr 1310270.

²²⁶ M. Raczkowski, *Kodeks, komentarz do art. 415 k.c.*, pkt 45; Longchamps de Bériér, *Zobowiązania* 1939, s. 235; L. Domański, *Instytucje kodeksu zobowiązań: komentarz teoretyczno-praktyczny: część ogólna*, Warszawa 1936, s. 603-604.

współżycia społecznego oraz dobrymi obyczajami²²⁷. W tym znaczeniu zatem zakres obowiązywania norm posiadających uzasadnienie aksjologiczne w kontekście bezprawności doznaje ograniczeń. W trzecim ujęciu, zachowania nie można uznać za bezprawne, gdy jest sprzeczne z zasadami współżycia społecznego lub dobrymi obyczajami, a nie jest sprzeczne z przepisami prawa bezwzględnie obowiązującego²²⁸. Oprócz zasad współżycia społecznego, wymienia się nadto szeroko ujęte reguły ostrożności, zasady wykonywania zawodu, zdrowy rozsądek²²⁹. Wyżej wskazane sposoby ujmowania bezprawności wynikają niewątpliwie z tego, iż nie jest możliwe, aby regulacje prawne objęły swoim zakresem wszystkie możliwe zachowania zasługujące na negatywną ocenę moralną, uzasadniającą obowiązek rekompensaty wyrządzonej szkody.

W szerokim ujęciu zachowaniem bezprawnym, co zresztą wynika z wyżej wskazanych koncepcji bezprawności, będzie nie tylko takie zachowanie, które jest sprzeczne z przepisami prawa powszechnie obowiązującego (bezprawność bezwzględna), lecz również sprzeczne z treścią łączącego strony stosunku obligacyjnego, w zakresie chociażby kryterium należytej staranności (bezprawność względna)²³⁰. Bezprawność względna dotyczy naruszenia norm składających się na treść stosunku zobowiązaniowego, a więc odnosi się do niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania²³¹. Koncepcja bezprawności względnej przyjmowana jest niekiedy także na gruncie deliktów. Ma to miejsce wówczas, gdy dane zachowanie rodzi skutki, którym można było zapobiec, w sytuacji, gdyby adresat normy zachował się zgodnie z jej treścią²³². Dodatkowo, zarówno na gruncie deliktów, jak i umów, bezprawność

²²⁷ Zob. np. Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 39; M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 42, 48; P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 416-417; W. Czachórski, *System*, s. 533-534; J.M. Kondek, *Bezprawność*, s. 75-78; Z. Masłowski, *Kodeks*, s. 982; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 21 maja 2015 r., IV CSK 539/14, Legalis nr 1310270.

²²⁸ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 40; M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 42. Zob. także wyrok Sądu Najwyższego z dnia 19 października 2012 r., V CSK 501/11, Legalis nr 561321.

²²⁹ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 40. Por. R. Longchamps de Brier, *Zobowiązania* 1939, s. 231 i n.; M. Sośniak, *Bezprawność*, s. 102 i n.; W. Czachórski, *System*, s. 533 i n.; Radwański, Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 200.

²³⁰ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., nb. 42, 43. Por. np. M. Krajewski, *Niezachowanie należytej staranności-problem bezprawności czy winy?*, Państwo i Prawo 1997, nr 5, s. 32 i n.; Z. Banaszczyk, P. Granecki, *O istocie*, s. 17.

²³¹ M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 47; M. Sośniak, *Bezprawność*, s. 173-175; T. Pajor, *Odpowiedzialność*, s. 190.

²³² Tak w szczególności: J. Jastrzębski, *O granicach kompensacji, w: Odpowiedzialność odszkodowawcza*, red. J. Jastrzębski, Warszawa 2007, s. 14-15; M. Kaliński, *Szkoda na mieniu*, § 9 pkt III.2.

zaniechania występowała będzie w razie uprzedniego istnienia nakazu działania bądź współdziałania, zakazu zaniechania albo spowodowania skutku przez zaniechanie²³³.

System prawny przewiduje także przypadki, które uzasadniają wyłączenie bezprawności zachowania sprawcy (tzw. kontratypy). Do najważniejszych z nich należą: dozwolona samopomoc (art. 343 § 2 k.c., art. 342 k.c.), obrona konieczna (art. 423 k.c.) oraz stan wyższej konieczności (art. 424 k.c.). Ponadto okolicznościami wyłączającymi bezprawność są: zgoda poszkodowanego, działanie na własne ryzyko, wykonywanie uprawnień, które doprowadziło do wyrządzenia szkody oraz działanie z pobudek altruistycznych, czy też klauzula sumienia²³⁴.

W doktrynie wyrażony jest pogląd, że wyróżnienie ww. okoliczności wyłączających bezprawność determinuje jednocześnie rozróżnienie bezprawności zachowania sprawcy szkody, jak i bezprawności samej szkody, które nie zawsze będą pozostawały w stosunku implikacji²³⁵. Wystąpienie okoliczności wyłączającej bezprawność będzie czynnikiem, który uzasadnia jedynie pojawienie się skutku niebędącego skutkiem bezprawnym, lecz występującym w związku z zachowaniem sprzecznym z porządkiem prawnym²³⁶.

7. Przyczynienie się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia rozmiaru szkody

W polskim prawie zasada pełnego odszkodowania, stanowiąca o konieczności nałożenia na podmiot zobowiązany obowiązku naprawienia szkody w pełnym wymiarze, nie ma charakteru absolutnego. Od zasady tej istnieje kilka wyjątków, dzięki którym możliwe jest ograniczenie obowiązku odszkodowawczego podmiotu zobowiązanego do naprawienia szkody. Takim wyjątkiem jest istotne z punktu widzenia deliktowej odpowiedzialności odszkodowawczej przyczynienie się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia szkody.

²³³ Z. Banaszczyk, *Kodeks, komentarz do art. 415 k.c.*, nb. 42. Por. także wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 20 stycznia 2009 r., II CSK 423/08, Legalis nr 235147; z dnia 19 lutego 2003 r., V CKN 1681/00, Legalis nr 61228.

²³⁴ Zob. więcej Z. Banaszczyk, *Kodeks, komentarz do art. 415 k.c.*, nb. 44-54; M. Raczkowski, *Kodeks, komentarz do art. 415 k.c.*, pkt 71; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 210. Por. T. Kaczmarek, *O tzw. okolicznościach „wyłączających” bezprawność czynu*, Państwo i Prawo 2008, nr 10, s. 25.

²³⁵ Z. Banaszczyk, *Kodeks, komentarz do art. 415 k.c.*, nb. 41.

²³⁶ Z. Banaszczyk, *Kodeks, komentarz do art. 415 k.c.*, nb. 44; M. Raczkowski, *Kodeks, komentarz do art. 415 k.c.*, pkt 72.

Wyszczególnić można także instytucje, wchodzące w skład tzw. *ius moderandi*, tj. obowiązku lub możliwości organu orzekającego do zastosowania w sprawie instytucji miarkowania odszkodowania²³⁷. Jedną z nich oparta jest na konieczności faktycznej i wyrażona jest w art. 322 k.p.c.²³⁸, zgodnie z którym jeżeli w sprawach o naprawienie szkody, o dochody, o zwrot bezpodstawnego wzbogacenia lub o świadczenie z umowy o dożywocie ustalenie faktycznej wysokości poniesionej przez dany podmiot szkody jest niemożliwe, nadmiernie utrudnione lub oczywiście niecelowe, sąd uprawniony jest do zasądzenia na rzecz poszkodowanego sumy, która według jego oceny opartej na wszystkich okolicznościach sprawy jest najbardziej odpowiednia. Z kolei przykładem miarkowania odszkodowania opartym na konieczności prawnej jest zasada *compensatio lucri cum damno*, która sprowadza się do zaliczenia na poczet szkody korzyści uzyskanej przez poszkodowanego, pozostającej w normalnym związku przyczynowym z danym zdarzeniem sprawczym.

Na gruncie odpowiedzialności cywilnoprawnej istnieje możliwość obniżenia należnego stronie odszkodowania w sytuacji, gdy skutek zawinionego zachowania się poszkodowanego dojdzie do powstania lub zwiększenia rozmiarów doznanej szkody²³⁹. Normatywną podstawą przypadku przyczynienia się poszkodowanego do powstania lub powiększenia szkody jest art. 362 k.c., który stanowi, że jeżeli poszkodowany przyczynił się do powstania lub zwiększenia szkody, obowiązek jej naprawienia ulega odpowiedniemu zmniejszeniu stosownie do okoliczności, a zwłaszcza stopnia winy obu stron. O kwalifikacji zachowania poszkodowanego w kontekście ewentualnego przyczynienia się można mówić wówczas, gdy w świetle okoliczności danej sprawy, szkoda nie stanowi wyłącznie wypadkowej zdarzenia, za które odpowiedzialność ponosi sprawca szkody, ale jest również efektem zawinionego zachowania samej osoby poszkodowanej. Do zdarzeń leżących po stronie sprawcy i stanowiących przyczynę powstania szkody włącza się element względem nich konkurencyjny, będący wynikiem oceny zachowania poszkodowanego względem ciężających na nim w danej sytuacji

²³⁷ Z. Banaszczyk, w: *Kodeks cywilny. T.I. Komentarz. Art. 1-449¹⁰*, red. K. Pietrzykowski, Legalis 2020, komentarz do art. 362 k.c., nb. 4; W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania*, s. 95.

²³⁸ Ustawa z 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r., poz. 1550 ze zm.).

²³⁹ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 8; G. Koziół, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Legalis 2020, komentarz do art. 362 k.c., nb. 4; P. Sobolewski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. W. Borysiak, Legalis 2022, komentarz do art. 445 k.c., pkt 4. Por. także m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 28 lipca 1970 r., I CR 304/70, Legalis nr 14727; z dnia 4 września 2009 r., III CSK 26/09, Legalis nr 285218.

obowiązków²⁴⁰. Poszkodowany może przede wszystkim - zazwyczaj poprzez swoje działanie - doprowadzić do sytuacji, w której gdyby nie jego określone zachowanie, to szkoda mogłaby w ogóle nie powstać, albo powstałaby, lecz w mniejszym rozmiarze²⁴¹. W sytuacji, gdy w procesie tym za poszkodowanego występuje inny podmiot, np. reprezentant czy członek organu, to dla stwierdzenia zaistnienia przyczynienia się ocenie podlega również jego zachowanie²⁴².

Instytucja przyczynienia się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia rozmiaru krzywdy nie może stanowić samodzielnego kryterium ustalania wysokości zadośćuczynienia pieniężnego. Badanie wysokości należnego stronie odszkodowania w sprawach z elementem przyczynienia się poszkodowanego przebiega bowiem dwuetapowo. W pierwszej kolejności badane są przez sąd przesłanki odszkodowawcze, a następnie przesłanki przyczynienia się poszkodowanego pozwalające na zmniejszenie ustalonej uprzednio wysokości świadczenia. Te drugie przesłanki pozostają w zasadzie analogiczne do przesłanek odszkodowawczych. W pierwszej kolejności bada się bowiem zachowanie poszkodowanego, również pod kątem jego zawinienia i bezprawności, a dopiero potem analizie podlega ustalenie wpływu na rozmiar szkody oraz istnienie związku przyczynowego. Jednocześnie zaznaczyć należy, że samo stwierdzenie przyczynienia się poszkodowanego jest jedynie warunkiem miarkowania odszkodowania. Ustalenie tego faktu rodzi konieczność uwzględnienia przez sąd wszystkich okoliczności sprawy w celu ustalenia, w jakim rozmiarze zmniejszenie odszkodowania ostatecznie winno nastąpić²⁴³. W miarkowaniu odszkodowania nie ma bowiem automatyzmu, a jedynie zawinione przyczynienie prowadzi w zasadzie do konieczności obniżenia odszkodowania²⁴⁴.

²⁴⁰ G. Kozieł, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 1.

²⁴¹ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 20-23; G. Kozieł, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 5, 8. Zob. E. Łętowska, *Przyczynienie się małoletniego do wyrządzenia szkody*, Nowe Prawo 1965, nr 2, s. 132. Por. także wyrok Sadu Najwyższego z dnia 14 marca 2019 r., I PK 260/17, OSNP 2019, Nr 10, poz. 121.

²⁴² G. Kozieł, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 1. Zob. E. Bagińska, *Teoria odpowiedzialności częściowej (proportional liability) jako koncepcja sprawiedliwego rozłożenia ciężaru odpowiedzialności deliktowej (wprowadzenie do problematyki)*; Gdańskie Studia Prawnicze 2016, t. 35, s. 51 i n.

²⁴³ G. Kozieł, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 10; T. Dybowski, *W sprawie przyczynienia się poszkodowanego do powstania szkody*, Nowe Prawo 1977, nr 6, s. 838. Zob. także wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 18 lutego 2009 r., II PK 154/08, Legalis nr 242493; z dnia 19 listopada 2009 r., IV CSK 241/09, Legalis nr 304048; z dnia 17 czerwca 2009 r., IV CSK 84/09, Legalis nr 266542.

²⁴⁴ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 12.

Zaznaczenia wymaga, że wśród wszystkich występujących w polskim prawie wyjątków od zasady pełnego odszkodowania²⁴⁵, instytucja przyczynienia się poszkodowanego, o której mowa w art. 362 k.c., zasługuje na szczególne uwzględnienie z punktu widzenia praktycznych rozważań dokonywanych w niniejszej rozprawie. Analiza orzecznictwa sądów powszechnych w sprawach o zadośćuczynienie na podstawie art. 445 § 1 k.c., art. 446 § 4 k.c., art. 446² k.c. wskazuje, że instytucja przyczynienia się poszkodowanego z art. 362 k.c. bardzo często jest przedmiotem zarzutu zgłaszanego przez stronę pozwaną. Jego celem jest częściowe lub całkowite wykazanie bezzasadności żądań strony powodowej właśnie z tego względu, iż poszkodowany swoim zawinionym zachowaniem przyczynił się bądź do powstania szkody (gdyby nie zachowanie poszkodowanego do szkody mogłoby więc w ogóle nie dojść), bądź do zwiększenia jej rozmiaru (szkoda powstałaby, ale nie osiągnęłaby określonych rozmiarów). W reżimie odpowiedzialności deliktowej instytucja przyczynienia się poszkodowanego jako wyjątek od zasady pełnego odszkodowania ma zatem realny i bezpośredni wpływ na ustalenie wysokości zasądzonej przez sąd kwoty pieniężnej tytułem zadośćuczynienia.

Założeniem omawianej instytucji jest to, że skoro poszkodowany swoim zachowaniem wpłynął bezpośrednio lub pośrednio na powstanie lub zwiększenie rozmiaru uszczerbku w swoich dobrach, to i on winien ponosić negatywne rezultaty swojego postępowania. Zgodnie z zasadą *quod quis ex culpa sua damnum sentit, non intellegitur damnum sentire*, nikt również nie powinien ponosić negatywnych konsekwencji tego, że poszkodowany działa przeciwko swoim dobrom i sam wyrządza sobie szkodę²⁴⁶. Istota przyczynienia się poszkodowanego koresponduje z teorią adekwatnego związku przyczynowego²⁴⁷, w tym z założeniem o konieczności obciążenia podmiotu odpowiedzialnego jedynie za ściśle określone skutki zdarzenia szkodowego. Stwierdzenie zaistnienia takiego zachowania się poszkodowanego, które z jakiegokolwiek przyczyny będzie mogło być uznane za przyczynienie się do powstania lub zwiększenia

²⁴⁵ Odnotować warto, iż według odmiennego stanowiska, art. 362 k.c. nie stanowi odstępstwa od zasady pełnego odszkodowania, zaś kwestia przyczynienia się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia rozmiaru szkody nie pozostaje w sferze normalnego powiązania ze zdarzeniem, z którym ustawa wiąże odpowiedzialność danego podmiotu-zob. J. Rezler, *Naprawienie szkody wynikłej ze spowodowania uszczerbku na ciele lub zdrowiu (według prawa cywilnego)*, Warszawa 1968, s. 48; T. Pajor, *Uwagi o przyczynieniu się poszkodowanego do powstania szkody*, w: M. Pyziak-Szafnicka (red.), *Odpowiedzialność cywilna. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Adama Szpunara*, Kraków 2004, s. 155.

²⁴⁶ M. Kaliński, *Szkoda na mieniu*, § 7, pkt II.

²⁴⁷ G. Koziół, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 1, 3, 4, 6; Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 3; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 362 k.c., pkt 2.

szkody, bez jednoczesnego określenia związku przyczynowego z powstałą szkodą, nie będzie pozwalało na obniżenie należnego stronie odszkodowania. Uwzględniając jeszcze funkcję kompensacyjną odpowiedzialności odszkodowawczej, takie ujmowanie omawianej instytucji – co wielokrotnie podkreślane jest w doktrynie – uznawane jest za czynnik gwarantujący realizację funkcji sprawiedliwego rozłożenia ciężaru odpowiedzialności²⁴⁸. Skoro bowiem szkoda stanowi wynik jednoczesnego działania zarówno sprawcy szkody, jak i poszkodowanego, to brak jest uzasadnionych argumentów dla uznania, by obowiązek odszkodowawczy sprawcy szkody wykraczał poza normalne następstwa jego działania i swoim zakresem obejmował także skutki zawinionego działania poszkodowanego.

Przyczynienie się do powstania lub zwiększenia rozmiaru szkody podlega ocenie z perspektywy zachowania bezpośrednio poszkodowanego danym zdarzeniem. Dotyczy to również przypadków rozpatrywania spraw z udziałem pośrednio poszkodowanych, w których badaniu podlega nie tylko zachowanie tych osób, lecz także zachowanie bezpośrednio poszkodowanego²⁴⁹. Artykuł 362 k.c. nie różnicuje bowiem rodzaju szkód ani uprawnionych do dochodzenia ich kompensacji na bezpośrednio lub pośrednio poszkodowanych²⁵⁰.

W niektórych stanach faktycznych okoliczności dotyczące ewentualnego przyczynienia się pośrednio poszkodowanego, czyli podmiotu, który co do zasady nie bierze udziału w zdarzeniu sprawczym, mogą pozostawać relewantne w procesie ustalania stopnia zawinienia podmiotu odpowiedzialnego umożliwiające zmniejszenie obowiązku naprawienia szkody. Dodatkowo, w przypadku roszczeń określonych w art. 446 k.c. czy art. 446² k.c. kompensacji podlegają szkody poniesione przez osoby poszkodowane w sposób pośredni, stąd ocena ich zachowania, oprócz zachowania

²⁴⁸ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 1; G. Kozieł, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 1, 5; E. Bagińska, *Teoria*, s. 51 i n.

²⁴⁹ Tak też w kontekście art. 446 § 4 k.c. L. Jantowski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 24; K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 33; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 64; zaś odnośnie art. 446 § 3 k.c. A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 20; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 809-810; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 130. Por. także wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 12 lipca 2012 r., I CSK 660/11, Legalis nr 544283; z dnia 12 września 2013 r., IV CSK 87/13, Legalis nr 728663; z dnia 7 lutego 2019 r., II CSK 1/18, OSP 2020, nr 3, poz. 22; wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 28 stycznia 2014 r., I ACa 940/13, Legalis nr 993914. J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 314-315. Odmiennie P. Józwiak, *Zmniejszenie odszkodowania w razie przyczynienia się zmarłego wskutek czynu niedozwolonego*, Państwo i Prawo 2011, nr 12, s. 80-90.

²⁵⁰ P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 64.1.

bezpośrednio poszkodowanego, jest niezbędna dla prawidłowego określenia zakresu obowiązku odszkodowawczego.

W doktrynie wypracowano dotychczas kilka koncepcji odnoszących się do istoty przyczynienia się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia szkody²⁵¹. Należy zauważyć, że wszystkie te koncepcje przewidują adekwatny związek przyczynowy między zachowaniem poszkodowanego a powstałą szkodą. Pierwszą ze wskazanych koncepcji jest koncepcja kauzalna (tzw. *causa concurrens*, przyczyna współistniejąca), która przewiduje wyłącznie wymóg istnienia adekwatnego związku. W tym przypadku bez znaczenia pozostaje fakt, czy samo zachowanie poszkodowanego jest obiektywnie niezgodne z prawem czy też jest zawinione²⁵². Drugą koncepcją jest koncepcja obiektywnej nieprawidłowości zachowania poszkodowanego, która dodatkowo wymaga, aby zachowanie poszkodowanego było niezgodne z prawem lub zasadami współżycia społecznego (obiektywna nieprawidłowość)²⁵³. Trzecią koncepcją jest koncepcja zawinionego przyczynienia (*culpa concurrens*), która stawia jeszcze surowsze wymagania w postaci winy poszkodowanego²⁵⁴. Ostatnia koncepcja zakłada, że o ustaleniu konkretnych zachowań poszkodowanego determinujących fakt przyczynienia się do powstania lub zwiększenia szkody decyduje sama zasada odpowiedzialności sprawcy szkody. Jeśli odpowiedzialność sprawcy skupiona jest wokół bezprawności oraz winy, to wówczas bezprawne i zawinione zachowanie poszkodowanego uzasadnia odpowiednie zmniejszenie świadczenia odszkodowawczego. Z kolei jeśli sprawca szkody odpowiada na zasadzie winy, to ustalić należy, że również zachowanie poszkodowanego było zawinione. W przypadku odpowiedzialności na zasadzie ryzyka, konieczne jest stwierdzenie obiektywnie nieprawidłowego zachowania się poszkodowanego²⁵⁵.

W orzecznictwie sądowym, z czym należy się zgodzić, za najbardziej trafną uznaje się drugą ze wskazanych koncepcji. Zachowanie poszkodowanego do uznania spełnienia

²⁵¹ P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 362 k.c., pkt 1-2; Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 5; G. Kozieł, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 5.

²⁵² Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 103; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 362 k.c., pkt 1; G. Kozieł, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 2.

²⁵³ P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 362 k.c., pkt 1.

²⁵⁴ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 103; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 362 k.c., pkt 1.

²⁵⁵ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 103; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 362 k.c., pkt 1. Za tą koncepcją opowiedział się Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 17 kwietnia 2015 r., I CSK 216/14, Legalis nr 1260019, wskazując, że „przy odpowiedzialności na zasadzie ryzyka, obok wymagania adekwatnego związku przyczynowego, do zastosowania art. 362 k.c. wystarczy obiektywna nieprawidłowość zachowania się poszkodowanego. Jeżeli natomiast odpowiedzialność za szkodę oparta jest na zasadzie winy, nieodzowną przesłanką przyczynienia się poszkodowanego jest jego zawinienie”.

kryteriów z art. 362 k.c. musi pozostawać obiektywnie nieprawidłowe, a więc niezgodne nie tylko z powszechnie obowiązującymi przepisami prawa, lecz również z wartościami aksjologicznymi, których wyrazem są zasady współzycia społecznego. Jeśli poszkodowany postępuje prawidłowo, to jego zachowanie nie może prowadzić do powstania szkody jako normalnego skutku zdarzenia sprawczego²⁵⁶.

Wskazać należy, że brak jest jednolitych kryteriów, w oparciu o które możliwe byłoby ustalenie stopnia przyczynienia się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia rozmiaru szkody. Przyjęcie jako podstawy ustalenia przyczynienia się poszkodowanego do powstania szkody koncepcji odwołującej się do obiektywnie nieprawidłowego zachowania poszkodowanego, pozwala sądzić, że najważniejszym elementem w procesie ustalenia stopnia przyczynienia się jest - zgodnie z brzmieniem art. 362 k.c. - stopień winy sprawcy szkody w porównaniu ze stopniem winy samego poszkodowanego. Wskazać jednocześnie należy, że porównanie stopnia winy sprawcy szkody i poszkodowanego znajduje zastosowanie nie tylko na gruncie odpowiedzialności opartej na zasadzie winy, ale także dotyczy tych przypadków, gdzie odpowiedzialność oparta jest o zasadę ryzyka czy słuszności. W tych przypadkach bowiem może dojść również do odesłania do kryteriów oceny stopnia winy osoby trzeciej, a nie samego podmiotu odpowiedzialnego za powstałą szkodę²⁵⁷.

Do kategorii zachowań stanowiących przyczynienie się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia rozmiaru szkody, zwłaszcza w sprawach, w których poszkodowany doznaje uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia, zaliczyć należy niepodjęcie przez poszkodowanego leczenia i rehabilitacji, pod warunkiem że miał taką możliwość, a świadomie z niego zrezygnował²⁵⁸. Co do zasady poszkodowany nie ma obowiązku podjęcia leczenia niwelującego szkodę na osobie. W pewnych okolicznościach jednak takie zachowanie powodować może zwiększenie rozmiaru doznawanych cierpień fizycznych i psychicznych, a nawet trwale uniemożliwić poszkodowanemu powrót do pełni sprawności. Z kolei jako przyczynienia się

²⁵⁶ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 103-104. Por. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 20 września 1975 r., III CZP 8/75, OSN 1976, Nr 7-8, poz. 151; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 14 lutego 2001 r., I PKN 248/00, OSNP 2002, Nr 21, poz. 522.

²⁵⁷ P. Sobolewski wskazuje, że „postępowanie się terminem stopnia winy w odniesieniu do poszkodowanego jest skrótem myślowym, ponieważ niewłaściwe kierowanie własnymi sprawami, prowadzące do powstania lub powiększenia szkody, nie jest zachowaniem kwalifikowanym jako zawinione. Dla potrzeb art. 362 k.c. ustawodawca nakazuje jednak porównać stopień winy poszkodowanego i sprawcy szkody”. (zob. P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 362 k.c., pkt 13-14).

²⁵⁸ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 254-255.

poszkodowanego nie można zakwalifikować: zachowania stanowiącego jego typową reakcję na zagrożenie ze strony sprawcy szkody (np. odruchy bezwarunkowe w reakcji na zagrożenie, reakcje typowe, reakcje na lęk)²⁵⁹, zachowania czyniącego zadość obowiązującemu prawu lub zasadom współżycia społecznego²⁶⁰, zaistnienia czynników i okoliczności niezależnych od woli poszkodowanego, wyłącznej świadomości wystąpienia czynnika szkodzącego²⁶¹.

Stwierdzenie występowania związku przyczynowego między zachowaniem poszkodowanego a powstałą szkodą umożliwia sądowi zastosowanie instytucji miarkowania, tj. zmniejszenia wysokości odszkodowania i tym samym dokonania realnego odstępstwa od zasady pełnego odszkodowania²⁶². W procesie oceny zachowania poszkodowanego nie bez znaczenia są indywidualne okoliczności danej sprawy, których pominięcie może skutkować błędną oceną zachowania poszkodowanego w kontekście jego przyczynienia się do powstania szkody. Ma to szczególne znaczenie w sprawach, w których poszkodowany „czysto formalnie” przyczynia się do powstania szkody, ale dokonuje tego z uwagi na szczególne motywy, kieruje się szlachetnymi pobudkami, ratuje dobro innych podmiotów, narażając jednocześnie swoje życie i zdrowie²⁶³.

Kryteriami miarkowania odszkodowania mogą być w zasadzie wszystkie okoliczności zaistniałe na gruncie danej sprawy²⁶⁴. Stąd katalog kryteriów oceny stopnia przyczynienia się poszkodowanego nie jest w żaden sposób ograniczony. Decyzja co do tego, którym z tych elementów nadać znaczenie większe, a którym mniejsze, należy do sądu dokonującego analizy okoliczności występujących w konkretnej sprawie. Wśród przykładowych kryteriów miarkowania odszkodowania wymienić należy, oprócz wspomnianego porównania winy obu stron, również ocenę naruszenia reguł postępowania w danych okolicznościach (bezprawność), ocenę roli obowiązków naruszonych przez strony i ciężaru tych naruszeń, czy też analizę motywów postępowania, stopnia znajomości zasad prawidłowego postępowania, specyficznych cech osobistych, rozmiaru doznanej szkody majątkowej bądź niemajątkowej, przebiegu

²⁵⁹ G. Kozieł, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 6.

²⁶⁰ Przykładem zachowania może być przejście przez jezdnię w miejscu do tego przeznaczonym (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 26 maja 2000 r., I CKN 1326/99, *Legalis* nr 47926).

²⁶¹ Zob. np. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 lutego 1997 r., I CKN 82/96, *Legalis* nr 30678.

²⁶² Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 8; G. Kozieł, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 5, 8.

²⁶³ G. Kozieł, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 7, 10.

²⁶⁴ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 14; G. Kozieł, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 5.

zdarzenia sprawczego²⁶⁵. Samo ustalenie przyczynienia oraz związanych z tym proporcji zawinienia stron nie pozwala na bezpośrednie przełożenie na kwestię miarkowania szkody²⁶⁶. Decyzja co do zastosowania miarkowania nie jest także swobodną decyzją sądu, wymaga precyzyjnego uzasadnienia, z powołaniem się na konkretne czyny, pobudki, charakter naruszenia obowiązujących reguł²⁶⁷. W praktyce stopień przyczynienia mierzony jest najczęściej poprzez zastosowanie miernika procentowego, który pozwala w sposób precyzyjny na zredukowanie obowiązku odszkodowawczego.

Na tle praktyki rozpoznania spraw z elementem przyczynienia się poszkodowanego pojawia się istotny dylemat, czy stwierdzenie faktu przyczynienia się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia rozmiaru szkody obliguje sąd do obniżenia wysokości należnego odszkodowania, czy jedynie daje mu taką możliwość. Zgodnie z dominującym poglądem rola kognicyjna sądu ogranicza się jedynie do możliwości obniżenia wysokości odszkodowania. Sąd nie ma zatem możliwości pozbawienia strony całości odszkodowania w sytuacji stwierdzenia wysokiego stopnia przyczynienia się. Mniejszościowy pogląd zakłada zaś, że sąd uprawniony jest do całkowitego pozbawienia strony odszkodowania²⁶⁸. Należy podzielić pogląd, zgodnie z którym w oparciu o art. 362 k.c. sąd jest uprawniony wyłącznie do obniżenia wysokości należnego poszkodowanemu odszkodowania ze względu na jego przyczynienie się do powstania lub zwiększenia rozmiaru szkody. Nie jest zaś uprawniony do całkowitego pozbawienia go jakiegokolwiek świadczenia ze strony sprawcy szkody. Wynika to wyraźnie z treści art. 362 k.c., zgodnie z którym obowiązek naprawienia szkody ulega *odpowiedniemu zmniejszeniu* stosownie do okoliczności, a zwłaszcza do stopnia winy obu stron²⁶⁹. W sytuacji, w której poszkodowany przyczyniłby się do powstania lub zwiększenia rozmiaru szkody tak bardzo, iż uzasadniałoby to całkowite zniwelowanie obowiązku odszkodowawczego, należałoby zadać pytanie, czy w takiej sytuacji w ogóle

²⁶⁵ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 14, 15. Por. także wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 22 lutego 2019 r., IV CSK 152/18, Legalis nr 1878756; z dnia 30 kwietnia 2019 r., I CSK 32/18, Legalis nr 1920532; wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 7 czerwca 2018 r., V ACA 465/17, Legalis nr 1809641.

²⁶⁶ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 18-19.

²⁶⁷ Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 lutego 1971 r., I PR 106/70, Legalis nr 15180.

²⁶⁸ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 13; G. Kozieł, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 9; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 104-105; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 362 k.c., pkt 9.

²⁶⁹ S. Garlicki, *Czyny niedozwolone*, Warszawa 1965-1966, s. 92-93. Odmiennie K. Mularski, który twierdzi, że przyczynienie się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia rozmiarów krzywdy stanowić może okoliczność przemawiająca za oddaleniem powództwa o zadośćuczynienie pieniężne. Por. K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 4.

należy rozpatrywać ewentualną możliwość przypisania danemu podmiotowi odpowiedzialności odszkodowawczej względem poszkodowanego.

Problematyczna okazuje się także kwestia, czy art. 362 k.c. stanowi przejaw „sędziowskiego wymiaru odszkodowania”, również w zakresie w jakim sąd ma możliwość odstąpienia od obniżenia świadczenia odszkodowawczego²⁷⁰. Za najbardziej przekonujący uznać należy pogląd, który zakłada, że samo ustalenie przyczynienia się poszkodowanego nie obliguje sądu do zmniejszenia odszkodowania. W procesie ustalania wymiaru odszkodowania przyczynienie się poszkodowanego stanowi jedynie element stanu faktycznego. Niemniej sąd ma na podstawie art. 362 k.c. swobodę w ustaleniu skutków przyczynienia się, tj. ma możliwość odstąpienia od miarkowania odszkodowania, a tym samym do obniżenia odszkodowania, jak również może obniżyć odszkodowanie w jedynie symbolicznej wysokości. Może mieć to miejsce w sytuacji nikłego stopnia przyczynienia się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia rozmiaru szkody albo w sytuacji, gdy co prawda zachowanie poszkodowanego w oparciu o kryteria obiektywne uznać należy za nieprawidłowe, to podjęte ono zostało w oparciu o szlachetne pobudki²⁷¹.

8. Funkcje odpowiedzialności odszkodowawczej w reżimie deliktowym

Odpowiedzialność odszkodowawcza pełni różne funkcje. Ich ogólna charakterystyka jest analogiczna w reżimie deliktowym, jak i kontraktowym. W literaturze wymienia się zasadniczo trzy funkcje odpowiedzialności odszkodowawczej: kompensacyjną (inaczej wyrównawczą), wychowawczo-prewencyjną oraz represyjną²⁷².

Istotą funkcji kompensacyjnej jest to, że uzyskany w jej ramach ekwiwalent wyrządzonej szkody służyć ma wyrównaniu uszczerbku, którego poszkodowany doznał w swoich, podlegających ochronie prawnej, dobrach. Realizacja tej funkcji różni się w przypadku szkód majątkowych i niemajątkowych. O ile w przypadku tej pierwszej naprawa szkody następuje w drodze przywrócenia stanu poprzedniego (restytucji naturalnej) lub zapłaty odszkodowania, to w przypadku szkody niemajątkowej (krzywdy) kompensacja nastąpić może jedynie poprzez zapłatę określonej kwoty pieniężnej

²⁷⁰ G. Kozieł, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 8; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 362 k.c., pkt 9.

²⁷¹ Z. Banaszczyk, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 5, 10; G. Kozieł, *Kodeks*, komentarz do art. 362 k.c., nb. 9, 10.

²⁷² W. Czachórski, *Zobowiązania*, s. 86; A. Ohanowicz, J. Górski, *Zarys prawa*, s. 48; M. Kaliński, *Szkoda na mieniu*, § 11; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 786; B. Ziemiński, *Prawo zobowiązań*, s. 193; M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 28, 29.

(zadośćuczynienia pieniężnego)²⁷³. Zadośćuczynienie służyć ma przede wszystkim zrekompensovaniu poszkodowanemu powstałego w wyniku danego zdarzenia uszczerbku w dobrach niemajątkowych, w tym tych, które będzie odczuwał w przyszłości, a także umożliwić mu osiągnięcie określonego poziomu satysfakcji wynikającej z możliwości zaspokajania potrzeb w związku ze zwiększoną konsumpcją („kompensacji konsumpcyjnej”)²⁷⁴. Z drugiej strony, zadośćuczynienie nie może stanowić jakiegokolwiek zysku poszkodowanego ponad powstałą szkodę, a nadto nie może ono być dodatkową sankcją dla sprawcy²⁷⁵. W literaturze zauważa się także, że w ramach funkcji kompensacyjnej wyróżnić można funkcję repartycyjną, która polega na jej urealnieniu poprzez wykreowanie odpowiednich mechanizmów odpowiedzialności²⁷⁶. Należy zauważyć, że niewątpliwie wyznaczenie wysokości wynagrodzenia pieniężnego z tytułu doznanego przez poszkodowanego cierpienia psychicznego i fizycznego jest trudne do określenia. Niemniej jednak, zadośćuczynienie ma na celu rekompensatę doznanego bólu, a także ma służyć uzyskaniu przez poszkodowanego poczucia satysfakcji rozumianej jako wynagrodzenie za doznaną krzywdę, a zatem powetowania doznanych cierpień.

Funkcja wychowawczo-prewencyjna odpowiedzialności odszkodowawczej zakłada możliwość przeciwdziałania kolejnym naruszeniom dóbr podmiotów prawa cywilnego poprzez zniechęcenie potencjalnych sprawców do dokonywania działań niezgodnych z prawem²⁷⁷. Ma ona również wpływ, choć mniejszy, na podmioty, które ponoszą odpowiedzialność za działania sprawcy, którym przysługiwać może roszczenie regresowe²⁷⁸. Ryzyko poniesienia odpowiedzialności wywiera istotny wpływ na sferę motywacyjną takich podmiotów, pozwala na ukształtowanie bądź przemodelowanie ich dotychczasowego systemu wartości oraz zaimplementowanie konieczności poszanowania dóbr innych uczestników obrotu prawnego. Wskazana funkcja realizowana jest nie tylko w ramach obowiązujących przepisów, lecz również

²⁷³ B. Ziemiański, *Prawo zobowiązań*, s. 193.

²⁷⁴ W. Warkało, *Odpowiedzialność*, s. 128; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 786-788.

²⁷⁵ A. Szpunar, *O zadośćuczynieniu z tytułu uszkodzenia ciała*, *Studia Iuridica XXI/1994*, s. 176; M. Pazdan, *Dobra osobiste i ich ochrona*, w: *System Prawa Prywatnego. Tom 1. Prawo cywilne-część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012, s. 1285-1286.

²⁷⁶ W. Czachórski W., *Prawo zobowiązań*, s. 117.

²⁷⁷ B. Ziemiański, *Prawo zobowiązań*, s. 193.

²⁷⁸ M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 786.

wydawanych orzeczeń sądowych czy zawieranych ugód sądowych i pozasądowych²⁷⁹. W ślad za prawem karnym, w ramach wyżej wymienionej funkcji wyróżnić można prewencję generalną – polegającą na powstrzymaniu jakichkolwiek sprawców od popełniania czynów mogących rodzić po ich stronie obowiązek odszkodowawczy oraz prewencję indywidualną, która dotyczy tych, którzy w przeszłości ponieśli już określone wydatki związane z wypłaconym odszkodowaniem, zaś obecnie unikają zdarzeń, które mogłyby prowadzić do postawienia ich w analogicznej sytuacji²⁸⁰. Funkcja prewencyjno-wychowawcza wpływa bezpośrednio na ograniczenie przypadków wyrządzenia szkód, ze względu na nieodłączny element kary, uzależniony od wysokości wyrządzonej szkody²⁸¹.

Nadto, w ramach funkcji represyjnej (penalnej) odpowiedzialność odszkodowawcza ma stanowić w niektórych przypadkach karę dla sprawcy szkody poprzez nakazanie mu spełnienia określonego świadczenia (zapłaty określonej sumy pieniężnej) na rzecz podmiotu, który nie był poszkodowanym, np. na rzecz organizacji społecznej²⁸². Tak ukształtowany obowiązek odszkodowawczy zbliżony ma być do kary grzywny znanej w prawie karnym²⁸³ i nie polega wyłącznie na przywróceniu utraconych dóbr poszkodowanemu. Funkcja represyjna w odniesieniu do zadośćuczynienia ma podstawę m.in. w przepisie art. 448 § 1 k.c. Represja w tym przypadku skupiona jest wokół tego, iż poszkodowany może domagać się przyznania odpowiedniej sumy pieniężnej dla siebie lub na wskazany cel społeczny (wcześniej wyłącznie na rzecz Polskiego Czerwonego Krzyża)²⁸⁴. W doktrynie wskazuje się również, że funkcja represyjna widoczna jest także wówczas, gdy stopień zawinienia sprawcy szkody brany jest pod uwagę jako czynnik wpływający na wysokość należnego stronie poszkodowanej zadośćuczynienia pieniężnego²⁸⁵. Funkcja represyjna pełni rolę pomocniczą względem funkcji kompensacyjnej odpowiedzialności odszkodowawczej²⁸⁶.

²⁷⁹ I. Dyka, *Zasady przyznawania i ustalania wysokości zadośćuczynienia pieniężnego w razie naruszenia dobra osobistego*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2001, nr 3, s. 637; B. Ziemianin, *Prawo zobowiązań*, s. 193;

²⁸⁰ B. Ziemianin, *Prawo zobowiązań*, s. 193.

²⁸¹ W. Czachórski, *Zobowiązania*, s. 86-87.

²⁸² M. Kaliński, w: *System Prawa Prywatnego. Prawo zobowiązań-część ogólna. Tom 6*, red. Adam Olejniczak, Warszawa 2018, s. 73; M. Raczkowski, *Kodeks*, komentarz do art. 415 k.c., pkt 28; A. Śmieja, P. Machnikowski, *System*, s. 374-380

²⁸³ B. Ziemianin, *Prawo zobowiązań*, s. 194.

²⁸⁴ Nowelizacja dokonana została art. 1 ustawy z dnia 23 sierpnia 1996 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 144, poz. 542). J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, Warszawa 2010, s. 56-57.

²⁸⁵ Tak M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 786.

²⁸⁶ B. Ziemianin, *Prawo zobowiązań*, s. 193.

9. Zadośćuczynienie pieniężne jako środek kompensacji szkody niemajątkowej

9.1. Uwagi wstępne

Postrzeganie istoty i funkcji zadośćuczynienia pieniężnego jako instytucji prawa prywatnego ulegało w polskim prawie zmianom na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci. Wpływ na to miały nie tylko liczne zmiany cywilizacyjne, polityczne, społeczne i gospodarcze, względy światopoglądowe czy ideologiczne. Duże znaczenie miało przy tym ujęcie zadośćuczynienia jako roszczenia zasądzanego uznaniowo, co powodowało jednocześnie pozostawienie sądom swobody w ustalaniu jego wysokości na podstawie indywidualnie dobieranych kryteriów²⁸⁷. Choć z dzisiejszej perspektywy zadośćuczynienie pieniężne nie stanowi już instytucji o enigmatycznym dla kultury prawnej charakterze, to nadal sprawia wiele trudności w zakresie wykładni i stosowania przepisów prawnych stanowiących podstawy normatywne kompensacji szkody niemajątkowej.

Analiza historyczna problematyki poruszanej w niniejszej pracy ma istotne znaczenie dla zrozumienia istoty zadośćuczynienia. Stąd jako uzasadnione w tym zakresie jawi się dokonanie kilku uwag natury ogólnej. Instytucja zadośćuczynienia wywodzi się z dawniej funkcjonujących kar prywatnych, okupu, czy tzw. „krwawej zemsty”, która pełniła przede wszystkim funkcję represyjną. Dopiero z biegiem lat, w tym po okresie antycznym, gdzie dominowało prawo rzymskie (*Lex XII tabularium*), funkcję tę zastąpiła funkcja kompensacyjna. W Polsce okresu średniowiecznego aż do XVIII w. rozpowszechnione były instytucje będące pierwowzorem zadośćuczynienia, tj. kara prywatna, nazywana „główszczyzną” bądź „nawiązką” w zależności od rodzaju uszczerbku, jakie miały kompensować. Od XIX w. głównym celem tej instytucji zadośćuczynienia stała się naprawa doznanej przez poszkodowanego szkody niemajątkowej²⁸⁸. Pierwsze typowe sprawy o zadośćuczynienie pieniężne za doznaną przez poszkodowanego krzywdę toczyły się w Polsce w tzw. dwudziestoleciu

²⁸⁷ Por. m.in. zestawienie kryteriów sporządzone przez J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 25-37.

²⁸⁸ J. Matys wskazuje, że w dawnym prawie polskim „główszczyzną” określano karę prywatną przyznawaną przez sąd przy zabójstwie, zaś „nawiązka” występowała przy zranieniu lub pobiciu, a także w razie zniewagi szlachcica, złamaniu miru, czy gwałtu. W późniejszym okresie główszczyzną (w razie męzabójstwa) oraz nawiązkę uzupełniano tzw. karą wieży, czyli czasowym uwięzieniem. W zakresie ewolucji instytucji zadośćuczynienia w ujęciu historycznym por. szerzej J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 16, 23-62; Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową. Rozwój i funkcja społeczna*, Poznań 1956, s. 9-164; A. Szpunar, *Zadośćuczynienie*, s. 19-24; M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę*, Toruń 2007, s. 18-25.

międzywojennym. Instytucja zadośćuczynienia postrzegana była przy tym jako instytucja nowa. Wcześniej funkcjonowały bowiem jedynie konstrukcje prawne w postaci nawiązki za ból i cierpienie, tzw. pokutnego, czy odszkodowania za szkodę doznaną w wyniku niesłusznego skazania²⁸⁹. Prawo państwa polskiego, po odzyskaniu niepodległości na początku XX wieku, pozostawało pod silnym wpływem obcych ustawodawstw, które sukcesywnie oddziaływały na polską kulturę prawną od końca wieku XVIII. Jednolita instytucja zadośćuczynienia nie była znana ustawodawstwom państw zaborczych, tj. prawu niemieckiemu, austriackiemu, czy rosyjskiemu, które obowiązywały na ziemiach polskich do 1934 r.²⁹⁰. Wydaje się jednak, że najnowocześniejsze rozwiązania w tamtym okresie zawierał *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*²⁹¹, w którym ustanowiono ogólną zasadę, że odszkodowanie pieniężne za szkodę niebędącą szkodą majątkową przysługuje jedynie w przypadkach przewidzianych w ustawie (§ 253), a także przewidziano możliwość dochodzenia zadośćuczynienia w razie uszkodzenia ciała lub zdrowia, pozbawienia wolności, uwiedzenia niewiasty na skutek zbrodni lub występku, groźby lub nadużycia stosunku zależności (§ 847)²⁹². Zadośćuczynienie znane było jedynie ustawodawstwu francuskiemu, do którego pośrednio odnosił się art. 1382 Kodeksu Napoleona, mający zastosowanie (w różnym czasie) w Księstwie Warszawskim, Królestwie Polskim oraz Wolnym Mieście Gdańsk i Wolnym Mieście Krakowie. Przepis ten określał przypadki kompensacji tzw. krzywdy moralnej (*dommage moral*) i – co istotne – umożliwiał dochodzenie roszczenia nie tylko przez osoby poszkodowane w sposób bezpośredni, lecz również poszkodowanych pośrednio²⁹³.

W dniu 1 lipca 1934 r. przyjęto w polskim porządku prawnym nową regulację kompleksowo normującą przypadki dochodzenia zadośćuczynienia przez

²⁸⁹ J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 42-45. Możliwość przyznania poszkodowanemu „pokutnego” regulowały takie przepisy jak art. 23, 90 i 121 ustawy z dnia 5 lutego 1924 r. o ochronie wynalazków, wzorów i znaków towarowych (Dz. U. 1924, nr 31, poz. 306 ze zm.); art. 62-64 ustawy z dnia 29 marca 1926 r. o prawie autorskim (tekst jedn. Dz. U. Nr 36, poz. 260); art. 1 pkt 2 ustawy z dnia 2 sierpnia 1926 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (tekst jedn. Dz. U. Nr 56, poz. 467). Z kolei instytucja odszkodowania za szkodę (w tym krzywdę moralną) doznaną w wyniku niesłusznego skazania przewidywał art. 627 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. - Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 33, poz. 313).

²⁹⁰ Por. orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 30 czerwca 1951 r., C 649/50, OSN (C) 1952, nr 2, poz. 44. Jak wskazano w orzeczeniu ustawodawstwa zaborcze znały tylko pojęcie krzywdy moralnej, doznanej wskutek naruszenia praw osobistych, jak np. prawa do wolności, czci, nazwiska, wizerunku itp. Zob. także J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 26.

²⁹¹ *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* (ABGB), który wszedł w życie 1 stycznia 1812 r. (Justizgesetzsammlung nr 946/1811), <https://www.ris.bka.gv.at/eli/jgs/1811/946/P1325/NOR12019069> (dostęp: 14.08.2023), zwany dalej „k.c. austr.”.

²⁹² J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 35-39.

²⁹³ J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 39-42.

poszkodowanych zawartą w Kodeksie zobowiązań. Instytucji tej poświęcono w szczególności Oddział 7. „Odszkodowanie za uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia, za pozbawienie życia, pozbawienie wolności i obrazę czci” w ramach rozdziału IV. „Czyny niedozwolone”. Wówczas odpowiednikiem dzisiejszego art. 445 § 1 k.c. był art. 165 § 1 KZ, stanowiący, że w razie uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, pozbawienia życia, pozbawienia wolności lub obrazy czci, sąd może przyznać poszkodowanemu lub instytucji przezeń wskazanej stosowną sumę pieniężną, jako zadośćuczynienie za cierpienia fizyczne i krzywdę moralną. Dochodzenie zadośćuczynienia przez najbliższych członków rodziny zmarłego umożliwił z kolei art. 166 KZ (dzisiejszy art. 446 § 4 k.c.), który stanowił, że w razie śmierci poszkodowanego wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, sąd może przyznać najbliższym członkom rodziny zmarłego lub instytucji, przez nich wskazanej, stosowną sumę pieniężną, jako zadośćuczynienie za doznaną przez nich krzywdę moralną. Jednocześnie całkowicie zrezygnowano z możliwości kompensacji szkód niemajątkowych na rzecz osób bliskich osoby bezpośrednio dotkniętej czynem wyrządzającym szkodę, a nadto szeroko zostały ujęte podstawy odpowiedzialności, gdyż roszczenia z art. 165 k.z. i 166 k.z. uzasadniała obecność każdej z zasad odpowiedzialności, tj. winy, ryzyka i słuszności²⁹⁴. Kodeks zobowiązań był podstawą orzekania o zadośćuczynieniu aż do 1965 r. Między 1945 r. a 1964 r. podlegał on interpretacjom właściwym dla dokonywanych w tym czasie przemian ustrojowych. Istotne znaczenie dla rozpoznawanych spraw o zadośćuczynienie miały dokonane obszerne zmiany procedury cywilnej, na podstawie których Sąd Najwyższy przed rokiem 1949 r. pełnił rolę sądu kasacyjnego od wyroków sądów drugiej instancji²⁹⁵, zaś po tym roku przyjął rolę sądu rewizyjnego (od spraw rozpoznawanych w pierwszej instancji przez sąd wojewódzki) oraz rozpoznawał rewizję nadzwyczajną²⁹⁶.

Sprawy o zadośćuczynienie pieniężne od 1 stycznia 1965 r. prowadzone były już w oparciu o unormowania zawarte w aktualnym Kodeksie cywilnym²⁹⁷. Wejście w życie nowych przepisów stało się okazją do ponownego rozbudzenia dyskusji na temat istoty i

²⁹⁴ J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 46.

²⁹⁵ Por. art. 431 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. - Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. Nr 83, poz. 651), art. 424 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. - Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz. U. nr 112, poz. 934 ze zm.).

²⁹⁶ Por. art. 370 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. - Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz. U. nr 43, poz. 394 ze zm.). Zob. ustawa z dnia 20 lipca 1950 r. o zmianie przepisów postępowania w sprawach cywilnych (Dz. U. nr 38, poz. 349 ze zm.).

²⁹⁷ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 94).

przesłanek odpowiedzialności deliktowej w zakresie roszczeń dotyczących szkód na osobie. Kolejne zmiany ustrojowe po 1989 r., przemiany społeczne i gospodarcze, a także zmiana charakteru Sądu Najwyższego jako ponownie sądu kasacyjnego (poza tokiem instancji)²⁹⁸, do chwili obecnej wywiera wpływ na postrzeganie spraw dotyczących szkód na osobie, a w szczególności na wysokość zasądzonych świadczeń oraz branych pod uwagę przez sąd orzekający kryteriach ustalania wysokości zadośćuczynienia²⁹⁹. Znaczenie ma również postępująca europeizacja polskiego prawa prywatnego, zwłaszcza w zakresie regulacji objętych prawem deliktowym, nie tylko poprzez implementację prawa europejskiego do prawa krajowego, lecz również wzorowanie się na regulacjach obowiązujących już od wielu lat w ustawodawstwach państw zachodnich.

9.2. Fakultatywny charakter zadośćuczynienia

Ustawodawca w przepisach Kodeksu cywilnego, które przewidują możliwość zasądzenia na rzecz poszkodowanego zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę, tj. w razie naruszenia dobra osobistego - art. 24 k.c., art. 445 § 1 i 2 k.c., art. 446¹ k.c., i 448 § 1 k.c. oraz na gruncie art. 446 § 4 k.c. i 446² k.c., zakłada tzw. fakultatywność zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę. Fakultatywność ujęta została także w art. 417² k.c., lecz w tym przypadku stanowi ona konsekwencję odwołania do odpowiedzialności na zasadach słuszności, która ma charakter uznaniowy³⁰⁰.

W wymienionych wyżej podstawach prawnych ustawodawca konsekwentnie posługuje się sformułowaniem, że „sąd może” przyznać poszkodowanemu odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę w razie naruszenia jego słusznych interesów podlegających ochronie prawnej. Użycie przez ustawodawcę funktora modalnego stanowiło celowy zabieg legislacyjny, co powoduje, że podjęcie decyzji co do przyznania poszkodowanemu świadczenia od podmiotu ponoszącego odpowiedzialność za szkodę niemajątkową należy wyłącznie do sądu orzekającego zarówno pierwszej, a w niektórych przypadkach również drugiej instancji. Decyzja taka

²⁹⁸ Zob. ustawa z dnia 22 grudnia 2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy - Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. z 2005 r., nr 13, poz. 98 ze zm.).

²⁹⁹ Zob. m.in. zestawienie sporządzone przez J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 25-37.

³⁰⁰ J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 6. Artykuł 417² k.c. daje poszkodowanemu możliwość żądania zadośćuczynienia pieniężnego w razie doznania krzywdy związanej ze zgodnym z prawem wykonywaniem władzy publicznej, gdy okoliczności, a zwłaszcza niezdolność poszkodowanego do pracy lub jego ciężkie położenie materialne, wskazują, że wymagają tego względu słuszności.

może się kształtować odmiennie w zależności od okoliczności sprawy³⁰¹. Sąd nie ma jednak możliwości niczym nieograniczonego (dowolnego, arbitralnego, swobodnego) decydowania o przyznaniu świadczenia na rzecz uprawnionego. Fakultatywność w tym zakresie stanowi bowiem element tzw. „prawa sędziowskiego”, w ramach którego sąd dysponuje określonym luzem decyzyjnym. W każdym jednak przypadku sąd zobligowany jest do uwzględnienia istotnych dla danego roszczenia przesłanek materialnoprawnych³⁰². W tych warunkach sąd ma możliwość nie tylko przyznania uprawnionemu zadośćuczynienia pieniężnego, lecz również odmowy przyznania świadczenia w ściśle określonych i obiektywnie stwierdzonych przypadkach³⁰³. Stanowisko sądu w tym zakresie powinno zostać uzewnętrznione w ustnych motywach lub pisemnym uzasadnieniu rozstrzygnięcia³⁰⁴. Fakultatywność uwzględnienia roszczenia uprawnionego nie polega zatem na typowo uznaniowym podejmowaniu decyzji w sprawach o zadośćuczynienie pieniężne. Pomimo celowego pozostawienia sądowi określonego poziomu swobody w decydowaniu o zasadności roszczenia, sąd powinien oceniać dane roszczenie zawsze z perspektywy wszystkich okoliczności sprawy. Obowiązkiem sądu jest przy tym ocena roszczenia w sposób nieskrępowany, uwzględniający również to, czy w danych okolicznościach przyznanie zadośćuczynienia pieniężnego odpowiadałoby wymogom słuszności bądź sprawiedliwości³⁰⁵. Rolą sądu jest weryfikacja zasadności zgłoszonego roszczenia oraz ustalenie takiej wysokości zadośćuczynienia, by przyznane stronie świadczenie pozwalało na złagodzenie

³⁰¹ Funktory modalne „musi” i „może” występujące w języku prawnym pełnią szczególną funkcję, gdyż służą rozróżnieniu nakazów i zakazów o charakterze obligatoryjnym („musi”) bądź fakultatywnym („może”). K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 3. Por. także wyrok Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 1998 r., II CKN 663/97, Legalis nr 348472.

³⁰² J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 7; J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 264-265; K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 3; A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 24; A. Rzetecka-Gil, w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Zobowiązania-część ogólna*, Lex 2011, komentarz do art. 446 k.c., pkt 31; M. Safjan, w: *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz. Art. 1-449¹⁰*, red. K. Pietrzykowski, Legalis 2020, komentarz do art. 446 k.c., nb. 37; R. Strugała, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Legalis 2021, komentarz do art. 445 k.c., nb. 5; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 788. Por. m.in. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 lutego 2005 r., SK 49/03, Dz. U. 2005 nr 27, poz. 233; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 30 października 2002 r., V CKN 1456/00, Legalis nr 60119; z dnia 25 sierpnia 2011 r., I CSK 54/11, Legalis nr 1195523; z dnia 14 listopada 2013 r., IV CSK 121/13, Legalis nr 830516; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 2019 r., II CSK 604/18, Legalis nr 1973130. Fakultatywność roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia obecna była również na gruncie Kodeksu zobowiązań.

³⁰³ A. Szpunar, *Zadośćuczynienie*, s. 81.

³⁰⁴ J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 6; M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 37; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 5.

³⁰⁵ J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 7-8; A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 19; K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 3; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 286.

doznanych cierpień, a tym samym realizację funkcji kompensacyjnej odpowiedzialności za szkodę niemajątkową.

Wątpliwości budzić może to, czy zasadne jest przyznanie poszkodowanemu zadośćuczynienia w tych sprawach, w których obiektywna ocena okoliczności prowadzi do wniosku o bardzo małym stopniu naruszenia np. zdrowia poszkodowanego bądź wystąpienia u niego krzywdy niewykraczającej poza standardową, łagodną reakcję na zdarzenie szkodzące. Konstrukcja przepisów oraz pozostawiona sądowi swoboda w orzekaniu zadośćuczynienia pozwala w tym zakresie na eliminację przypadków drobnych naruszeń dóbr, które obiektywnie nieść mogą za sobą nieznaczne krzywdy po stronie poszkodowanego. Z perspektywy roszczeń analizowanych w niniejszej pracy dotyczy to zwłaszcza roszczenia określonego w art. 445 § 1 k.c. Mniej wątpliwości pojawia się w odniesieniu do roszczeń z art. 446 § 4 k.c. oraz art. 446² k.c., gdzie podstawowymi przesłankami są najcięższe gatunkowo naruszenia dóbr osobistych w postaci zdrowia, w razie śmierci poszkodowanego oraz wywołania u niego ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, skutkującego niemożnością nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej. W razie drobnego naruszenia dobra sąd powinien oddalić powództwo kierując się założeniem, że nieszkodliwe, drugorzędne czy mało znaczące naruszenia (np. uderzenie ciała powodujące jedynie lekkie zaczerwienienie) nie powinny stanowić przedmiotu zainteresowania organu orzekającego (zgodnie z zasadą *de minimus non curat praetor*)³⁰⁶. Dlatego też w każdej sprawie o zadośćuczynienie pieniężne, uwzględnienie zgłoszonego roszczenia powinno zostać poprzedzone nie tylko stwierdzeniem naruszenia wartości chronionej prawnie, lecz również ustaleniem stopnia przekroczenia określonego dopuszczalnego poziomu obcowania z daną wartością, co ma również znaczenie jako kryterium ustalania wysokości świadczenia. W doktrynie zauważa się, że decydujące dla uznania przekroczenia „niezbędnej powagi” dóbr osobistych w postaci zdrowia, integralności cielesnej wolności czy integralności seksualnej, mają być dokonywane w społeczeństwie oceny³⁰⁷. Wyrażane przez poszkodowanego subiektywne odczucia o naruszeniu dobra (np. histeryczna reakcja na

³⁰⁶ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 3; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 285-286; J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 8. Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 15 grudnia 1970 r., II CR 535/70, Legalis nr 15029; z dnia 23 stycznia 1974 r., II CR 763/73, OSPiKA 1975, nr 7, poz. 171; z dnia 27 listopada 1975 r., II CR 604/75, Legalis nr 19126.

³⁰⁷ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 3.

lekkie skaleczenie) nie są dla sądu wiążące, choć mają pewien walor dowodowy, dlatego samodzielnie nie mogą przesądzać o możliwości skutecznego dochodzenia roszczenia³⁰⁸.

Fakultatywność zadośćuczynienia pieniężnego nie będzie jednak pozwalała na oddalenie powództwa przez sąd w sytuacji, w której powód wykaże wszystkie niezbędne przesłanki pozwalające na uwzględnienie żądania, a pozwany nie wykaże okoliczności, które pozwolą na obalenie słuszności zgłoszonego roszczenia³⁰⁹. W samym procesie przyznawania zadośćuczynienia pieniężnego, w tym przede wszystkim ustalania wysokości świadczenia, sąd dopuścić się może szeregu błędów metodologicznych. Rażąco naruszenie reguł przyznawania i ustalania wysokości zadośćuczynienia pieniężnego, w tym przyjętych kryteriów, poprzez np. przyznanie zawyżonego bądź zaniżonego świadczenia, może się stać przedmiotem nie tylko zarzutów apelacyjnych, lecz również kasacyjnych³¹⁰. Poza tym sąd może również dokonać błędnego wyboru i niewłaściwej oceny obranych kryteriów, błędnej wykładni przesłanek roszczenia, czy niewłaściwego ustalenia stanu faktycznego sprawy.

Inaczej należy ocenić sytuację, gdy poszkodowany świadomie rezygnuje z domagania się od podmiotu odpowiedzialnego zapłaty zadośćuczynienia pieniężnego w odpowiedniej do stopnia doznanych cierpień wysokości, domagając się w zamian tzw. „symbolicznej złotówki”³¹¹. Ekonomiczny sens domagania się od podmiotu odpowiedzialnego wypłaty zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę istnieje wówczas, gdy żądana kwota odpowiada określone, podlegającemu kompensacji rozmiarowi doznanego przez poszkodowanego cierpienia psychicznego i fizycznego. Ubieganie się przez poszkodowanego o kwotę rażąco niską w świetle oceny wszystkich okoliczności sprawy, a zwłaszcza oceny poziomu przekroczenia progu obcowania z wartością prawnie chronioną skutkującą powstaniem krzywdy prawnie relewantnej, podważa ten sens. Takie powództwo powinno być oceniane z perspektywy fakultatywności roszczenia o zadośćuczynienie i stanowić podstawę dla oddalenia powództwa. Brak jest bowiem uzasadnienia dla wypłaty na rzecz poszkodowanego

³⁰⁸ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 3.

³⁰⁹ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 285-286.

³¹⁰ Por. uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 31 stycznia 2008 r., III CZP 49/07, OSNC 2008, nr 6, poz. 55; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 15 września 1999 r., III CKN 339/98, OSP 2000, nr 4, poz. 66; z dnia 18 kwietnia 2002 r., II CKN 605/00, Legalis nr 277418; z dnia 5 grudnia 2006 r., II PK 102/06, OSNP 2008, nr 1-2, poz. 11; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 4 października 2002 r., III CZP 62/02, OSNC 2004, nr 1, poz. 7; a także wyrok Sądu Apelacyjnego z dnia 18 stycznia 2020 r., VI ACa 505/20, Legalis nr 2553790.

³¹¹ W praktyce dostrzegana jest tendencja do zaokrąglania dochodzonych i zasądzonych kwot zadośćuczynienia, z pominięciem groszy czy nawet złotówek. Por. również M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 261.

zadośćuczynienia pieniężnego w wysokości jedynie „symbolicznej”, mającej niewielkie znaczenie lub niewielką wartość materialną. Ponadto zniekształca to sens najistotniejszej w reżimie deliktowym funkcji kompensacyjnej zadośćuczynienia³¹². Co więcej, żądanie kwoty w symbolicznej wysokości pozbawia poszkodowanego możliwości uzyskania wyższego świadczenia w przyszłości oraz nie pozwala mu na uzyskanie faktycznych środków do zniwelowania skutków zdarzenia szkodzącego³¹³. Stanowi to zatem działanie niekorzystne dla poszkodowanego. Przyznanie poszkodowanemu drobnej kwoty zadośćuczynienia pieniężnego powinno być rozpatrywane bardziej jako udzielenie mu jedynie rekompensaty moralnej³¹⁴. Rekompensata taka nie spełnia jednak wymogów stawianych formie naprawy szkody niemajątkowej w postaci kwoty pieniężnej. Jedyną formą dania poszkodowanemu satysfakcji w wymiarze pozaekonomicznym w razie wyrządzenia mu określonych szkód niemajątkowych byłoby wyrządzenie analogicznych szkód sprawcy. Posługiwanie się jednak swoistym *lex talionis*³¹⁵ nie znajduje uzasadnienia w przepisach prawa polskiego jako sprzeczne z zasadami panującymi w polskim systemie prawnym. Ubieganie się przez poszkodowanego o rażąco niską kwotę zadośćuczynienia pieniężnego stwarza również jedynie pozory kompensacji uszczerbku niemajątkowego. Dlatego też brak jest zarówno prawnego, jak i ekonomicznego uzasadnienia dla kompensowania przypadków drobnych naruszeń dóbr osobistych drobnymi kwotami³¹⁶. Trudno bowiem określić, co dokładnie kompensować mają drobne kwoty przyznane poszkodowanemu oraz na co przynoszącego satysfakcję poszkodowany może przeznaczyć przyznane mu świadczenie.

Za oddaleniem powództwa bądź za wymierzeniem zadośćuczynienia pieniężnego w niższej wysokości, aniżeli żąda tego poszkodowany, mogą przemawiać także inne okoliczności szczególne. Chodzi między innymi o zdarzenia, w ramach których nie

³¹² Hasło „symboliczny”, Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/symboliczny.html> (dostęp 20.03.2023 r.). M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 795.

³¹³ A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 19; J. Panowicz-Lipska, *Majątkowa ochrona*, s. 120 i n.; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 286. M. Safjan twierdzi z kolei, że przyznanie poszkodowanemu symbolicznej złotówki jest formą niemajątkowej ochrony dóbr osobistych i jest dopuszczalne w procesie cywilnym. Por. M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 18. Zob. także A. Szpunar, *Powództwo o symboliczną złotówkę*, NP 1973, nr 2, s. 200.

³¹⁴ A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 19.

³¹⁵ Istota prawa talionu (łac. *talio*-odwet, łac. *talis*-taki sam) oparta była na zemście prywatnej. Zakładała, że sprawcę powinien spotkać skutek identyczny ze skutkiem jego własnego bezprawnego działania. Instytucja funkcjonowała w szczególności w czasach starożytnych, w tym m.in. w Ustawie XII tablic. Zob. Katarzyna Sójka-Zielińska, *Historia prawa*. Warszawa 1986, s. 21, a także M. Kaliński, *System*, s. 14.

³¹⁶ Zdarzyć się może, że koszty postępowania mogą wielokrotnie przewyższać należne poszkodowanemu zadośćuczynienie.

dochodzi do naruszenia dobra osobistego lub innej wartości niemajątkowej, jak również o sytuacji, w których do takiego naruszenia dochodzi, lecz nie występuje po stronie poszkodowanego krzywda (np. w postaci bólu czy stresu)³¹⁷. Wymienić można taką sytuację, w której choć dochodzi do powstania u poszkodowanego krzywdy, to jej wymiar jest bardzo niski i wynika z następczego dążenia przez podmiot odpowiedzialny do zmniejszenia bądź całkowitego usunięcia skutków naruszenia wartości prawnie chronionej³¹⁸. Należy zauważyć, że nie każde naruszenie może prowadzić do powstania krzywdy, ponieważ zadośćuczynienie przyznawane jest za krzywdę, a nie za sam fakt naruszenia³¹⁹. Z drugiej jednak strony w niektórych przypadkach brak starań mających na celu zmniejszenie rozmiaru krzywdy u poszkodowanego może być pochytywany jako czynnik wywołujący dodatkową krzywdę, która podlega kompensacji³²⁰. Ograniczenie rozmiaru odpowiedzialności sprawcy naruszenia wartości prawnie chronionej może nastąpić także na podstawie art. 5 k.c. Wpływać na to może nie tylko znikomy udział kauzalny czynu lub zaniechania sprawcy na tle innych przyczyn naruszenia wartości, ale także niski poziom jego zawinienia oraz stan majątkowy poszkodowanego i sprawcy³²¹. Jeśli zaś powstała krzywda wynika z następczo podjętych przez samego poszkodowanego bezprawnych i zawinionych działań, możliwe jest odwołanie się do art. 5 k.c. jako samodzielnej podstawy oddalenia powództwa³²². Sąd może oddalić powództwo również w sytuacji, w której przyznanie zadośćuczynienia wiązałoby się z zaakceptowaniem nieuzasadnionych moralnie sytuacji³²³. Fakultatywność uwzględnienia roszczenia

³¹⁷ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 262; K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 4; J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 8.

³¹⁸ Sąd Apelacyjny w Szczecinie w wyroku z dnia 7 listopada 2013 r. (I ACa 455/13, *Legalis* nr 1241597) wskazał jednak, że podstawą do obniżenia zasądzonej kwoty tytułem zadośćuczynienia nie może być sytuacja, w której sprawcą jest osoba bliska poszkodowanego. Na gruncie rozpoznawanej sprawy sąd uznał, że zachowania matki, będącej jednocześnie sprawcą zdarzenia, polegającego na czynieniu starań, by jej syn wrócił do stanu zdrowia sprzed wypadku, nie należy utożsamiać z działaniami sprawcy wypadku mającymi na celu zmniejszenie cierpień poszkodowanego, lecz z zachowaniem rodzica, który czyni starania o powrót dziecka do życia takiego, jakie prowadziło przed wypadkiem. Zob. także wyrok Sądu Najwyższego z dnia 21 września 2022 r., I NSNc 75/21, *Legalis* nr 2727627. Zob. uwagi A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 20.

³¹⁹ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 21 września 2022 r., I NSNc 75/21, *Legalis* nr 2727627.

³²⁰ Odnieść to należy w szczególności do zachowań personelu medycznego szpitala, który po zabiegu wywołującym szkodę nie podejmuje działań służących przeciwdziałaniu ujemnym skutkom zdrowotnym u pacjenta. Por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 stycznia 1978 r., IV CR 510/77, OSNCP 1978, nr 11, poz. 210; wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 21 listopada 2007 r., I ACa 617/07, *Legalis* nr 3169611.

³²¹ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 254-255; K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 4. Zob. również wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 10 stycznia 2017 r., V CSK 115/16, *Legalis* nr 1618130; z dnia 30 lipca 2021 r., V CSKP 236/21, *Legalis* nr 2631415; z dnia 21 września 2022 r., I NSNc 75/21, *Legalis* nr 2727627.

³²² K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 4.

³²³ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 285-286.

poszkodowanego może również przemawiać za oddaleniem powództwa w przypadkach rażąco wysokiego przyczynienia się poszkodowanego do powstania szkody, także wówczas, gdy doznał on uszkodzenia ciała w związku z własnym nagannym, przestępczym zachowaniem, a doznana krzywda jest nieznaczna³²⁴.

Fakultatywność zadośćuczynienia pieniężnego, w szczególności w sprawach mających za przedmiot tzw. „szkody na osobie”, daje organowi orzekającemu szerokie możliwości swobodnej oceny zgłoszonego roszczenia o zapłatę świadczenia kompensacyjnego. Ostateczne rozstrzygnięcie, czy poszkodowanemu należy się zadośćuczynienia, zależy od dokonanej przez sąd oceny, mającej w szczególności źródło w przepisach prawa materialnego. Wpływ na nią mają również kształtujące się między sprawcą i poszkodowanym niezwiązane ze zdarzeniem wywołującym szkodę relacje, które decydować mogą o przyznaniu świadczenia, ograniczeniu obowiązku odszkodowawczego, bądź nawet oddaleniu powództwa w sytuacjach skrajnych.

Stąd też zarówno w doktrynie, jak i judykaturze konsekwentnie przyjmuje się, że wyrok zasądzający zadośćuczynienie ma charakter deklaracyjny, a nie konstytutywny³²⁵.

9.3. Satysfakcja jako cel kompensacyjny zadośćuczynienia

Celem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną przez poszkodowanego krzywdę jest nie tylko kompensacja doznanych uszczerbków niemajątkowych, ale również zapewnienie mu satysfakcji, a więc złagodzenie negatywnych odczuć związanych z naruszeniem słuszych interesów poszkodowanego³²⁶.

Satysfakcja polega na uczuciu wyrównania straty wyrządzonej określoną krzywdą³²⁷. Innymi słowy, chodzi o odczuwanie przez poszkodowanego odpowiedniego poziomu zadowolenia w wymiarze zarówno finansowym, jak i moralnym, które wpłynie pozytywnie na jego samopoczucie, w zamian za doświadczane wcześniej przykrości i

³²⁴ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 4. Zob. również wyrok Sądu Najwyższego z dnia 26 czerwca 1969 r., I CR 165/69, Legalis nr 14006.

³²⁵ Por. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 24 lipca 2014 r., II CSK 595/13, Legalis nr 1061839; z dnia 6 sierpnia 2014 r., I CSK 578/13, Legalis nr 1079913; z dnia 16 grudnia 2011 r., V CSK 38/11, Legalis nr 443537; wyroki Sądów Apelacyjnych: w Szczecinie z dnia 16 stycznia 2019 r., I ACa 619/18, Legalis nr 2180886; w Warszawie z dnia 27 sierpnia 2019 r., VI ACa 241/18, Legalis nr 2891038; w Białymstoku z dnia 30 grudnia 2020 r., I ACa 43/20, Legalis nr 2554649. Podobnie na gruncie prawa niemieckiego zob. W. Fikentscher, A. Heinemann, *Schuldrecht Allgemeiner und Besonderer Teil*, Berlin-Boston 2017, s. 403.

³²⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 września 2022 r., II CSKP 858/22, Legalis nr 2891832; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 20 listopada 2020 r., II CSK 81/20, Legalis nr 2498350.

³²⁷ Zob. hasło „satysfakcja”, w: Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/satysfakcja;2574915> (dostęp: 18.05.2023 r.).

dolegliwości (krzywdę)³²⁸. Satysfakcja będzie zaś osiągnięta jedynie wówczas, gdy w jak najlepszym stopniu zostanie określona wartość ekonomiczna ekwiwalentu krzywdy poszkodowanego. Poszkodowany uzyska wówczas zaspokojenie poprzez ochronę swoich słusznym interesów oraz korzystną dla niego reakcję sprawcy czy organu orzekającego³²⁹. Wysokość zadośćuczynienia musi być ustalana w nawiązaniu do realiów społeczno-gospodarczych oraz siły nabywczej pieniądza tak, aby w psychice poszkodowanego wyzwolić pewien określony poziom zadowolenia. Dotyczy to nabycia określonych dóbr i usług innych niż te, które niezbędne są do zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych. Może się to odbyć przede wszystkim poprzez umożliwienie realizacji przez poszkodowanego nieplanowanych w danym momencie wydatków mających bardziej charakter konsumpcyjny niż inwestycyjny, realizacji potrzeb na wyższym poziomie lub sprawienia dodatkowych przyjemności³³⁰.

Podkreślić jednak należy, że precyzyjne określenie pieniężnej równowartości krzywdy nigdy nie będzie możliwe. Prawo nie dysponuje instrumentami służącymi obiektywnemu, w sensie ekonomicznym, określeniu wartości doznanych krzywd³³¹.

³²⁸ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 8; A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 14; J. Panowicz-Lipska, *Majątkowa ochrona*, s. 68 i n. Por. bogate orzecznictwo, w tym m.in. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 8 grudnia 1973 r., III CZP 37/73, OSNCP 1974, nr 9, poz. 145; wyrok Sądu Najwyższego: z dnia 27 listopada 2018 r., I PK 208/17, Legalis nr 1851038; z dnia 26 maja 2021 r., V CSKP 114/21, Legalis nr 2601331; z dnia 9 września 2022 r., II CSKP 858/22, Legalis nr 2891832; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 10 czerwca 2021 r., V KK 50/21, Legalis nr 2612694; wyroki Sądów Apelacyjnych: w Szczecinie z dnia 23 sierpnia 2017 r., I ACa 577/17, Legalis nr 1696474; w Katowicach z dnia 29 listopada 2021 r., V ACa 416/19, Legalis nr 2684991; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 20 listopada 2020 r., II CSK 81/20, Legalis nr 2498350; M. Pazdan, *System*, s. 1286; A. Szpunar, *Przesłanki przewidzianego w art. 448 k.c. zadośćuczynienia*, Przegląd Sądowy 2002, nr 1, s. 15.

³²⁹ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 8, 9. Zob. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 22 marca 1978 r., IV CR 79/78, Legalis nr 20764; z dnia 28 września 2001 r., III CKN 427/00, Legalis nr 278481; z dnia 22 listopada 2017 r., IV CSK 8/17, Legalis nr 1715549; z dnia 9 września 2022 r., II CSKP 858/22, Legalis nr 2891832; wyrok Sądu Apelacyjnego: w Gdańsku z dnia 11 marca 2020 r., I ACa 659/19, Legalis nr 2694510; w Warszawie z dnia 7 czerwca 2018 r., V ACa 465/17, Legalis nr 1809641; w Katowicach z dnia 29 listopada 2021 r., V ACa 416/19, Legalis nr 2684991.

³³⁰ W doktrynie wskazuje się na tzw. „koszyk dóbr”, które poszkodowany może uzyskać za przyznaną mu kwotę zadośćuczynienia. Por. K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 21. Sformułowanie to wydaje się trafne z uwagi na aktualne realia rynkowe i nadmiernie praktykowany w dzisiejszych czasach konsumpcyjny styl życia, gdzie właśnie konsumpcja staje się celem najważniejszym, samym w sobie i w większości przeważa nad kwestiami produkcyjnymi, inwestycyjnymi czy oszczędnościowymi. Dzisiejszy przeciętny obywatel, by odnieść przyjemność z określonego stanu rzeczy, szuka rozwiązania polegającego właśnie na nabywaniu towarów i usług wszelkiego rodzaju, nawet kosztem generowania zadłużenia. Zob. również M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 786, 796, a także m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 12 listopada 2020 r., III CSK 55/18, Legalis nr 2496618; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 10 czerwca 2021 r., V KK 50/21, Legalis nr 2612694.

³³¹ Brak właściwych mechanizmów wynika z niewymierności zarówno okoliczności wpływających na rozmiar doznawanego przez poszkodowanego cierpienia, jak i samej krzywdy, która nie poddaje się ściśle obiektywnemu zmierzeniu. Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 4 grudnia 2018 r., IV CSK 217/18, Legalis nr 1852704; z dnia 26 listopada 2019 r., IV CSK 386/18, Legalis nr 2294243;

Ocena osiągnięcia przez poszkodowanego potencjalnej satysfakcji z otrzymanej kompensaty jest jednak problematyczna. Satysfakcja jest bowiem zjawiskiem niewymiernym, które odwołuje się ściśle do indywidualnych, subiektywnych odczuć każdej osoby³³². Satysfakcja oznacza uczucie przyjemności i zadowolenia z danego stanu faktycznego³³³. Przyjemność i zadowolenie przynieść może przy tym nie tylko przysporzenie majątkowe. Niektóre osoby nieprzykładające dużej wagi do pieniędzy zadowolić mogą się zwykłą rekompensatą moralną, czy drobną kwotą zadośćuczynienia pieniężnego. Z kolei dla innych, uzyskanie nawet bardzo wysokiego zadośćuczynienia pieniężnego, jak na kryteria jego ustalania i aktualne warunki rynkowe, nie oznacza pełnej kompensaty. Dotyczy to zwłaszcza tych poszkodowanych, którzy traktują swoje bądź cudze życie lub zdrowie jako wartości najwyższe i bezcenne. Jeszcze inni poszkodowani, z uwagi na swoje predyspozycje osobowościowe, nie potrafią odczuwać satysfakcji w taki sam sposób jak inne osoby. Co więcej, poszkodowany, który ze względu na stan zdrowia (np. poszkodowany będący w stanie wegetatywnym) nie może skutecznie komunikować się ze światem zewnętrznym obiektywnie nie jest w stanie odczuwać przyjemności na równi z innymi osobami. Nie oznacza to jednak, że niemożliwym jest stwierdzenie, iż przy założeniu posiadania przez poszkodowanego zdolności odczuwania przeżyć i uświadamiania sobie zachodzących wokół niego zmian, byłby w stanie odczuć zadowolenie z otrzymanej kompensaty majątkowej.

Z tego względu ocena zjawiska satysfakcji zawartej w funkcji kompensacyjnej wymaga sięgnięcia do rzetelnych i zobiektywizowanych kryteriów ustalania wysokości zadośćuczynienia pieniężnego. Kryteria takie uwzględniać mogą odwołanie się do modelu „przeciętnego człowieka - poszkodowanego”, który zdolny jest do osiągnięcia określonego poziomu satysfakcji, ale przede wszystkim uświadamienia sobie fizycznych i psychicznych następstw zdarzenia³³⁴. Model ten odnosi się do typowej („przeciętnej”)

wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 5 lutego 2021 r., I ACa 823/19, Legalis nr 2594861; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 4 grudnia 2018 r., IV CSK 215/18, Legalis nr 1852721.

³³² K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 9.

³³³ Hasło „satysfakcja”, *Słownik Języka Polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/satysfakcja;2574915> (dostęp 20.03.2023 r.).

³³⁴ Do modelu „przeciętnego człowieka” wielokrotnie odwoływało się orzecznictwo, uzasadniając potrzebę limitowania wysokości zadośćuczynienia pieniężnego poprzez wykorzystanie obiektywnych kryteriów ustalania jego wysokości. W tym zakresie zob. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 8 stycznia 2020 r., IV KK 169/19, Legalis nr 2591724; wyroki Sądów Apelacyjnych: w Gdańsku z dnia 29 stycznia 2014 r., II AKa 1/14, Legalis nr 797293; w Łodzi z dnia 24 lipca 2014 r., I ACa 146/14, Legalis nr 1067279; w Warszawie z dnia 28 grudnia 2017 r., VI ACa 1266/16, Legalis nr 1768474. Podobnie M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 797. E. Wasilewska, *Zobiektywizowany sposób oceny rozmiaru krzywdy przy ustalaniu zadośćuczynienia pieniężnego na rzecz poszkodowanego pacjenta*, *Ius Novum* 2017, nr 3, s. 108 i n.

osoby-obywatela, która wykazuje się określonym poziomem rozsądku i umiarkowania, a także ocenia rzeczywistość zgodnie z ogólnie przyjętymi w społeczeństwie standardami. Standardy te, choć są trudne do ustalenia, nie mogą pozostawać sprzeczne z aksjologią przypisywaną racjonalnemu prawodawcy na podstawie norm przez niego ustanowionych. Relacja takiej osoby z odczuwanego cierpienia związanego z doznawaną szkodą niemajątkową staje się podstawą ustalenia krzywdy³³⁵. Sięganie w procesie ustalania wysokości zadośćuczynienia po kryteria obiektywne jest niezbędne. W innym przypadku, tj. w razie odwołania się do subiektywnych odczuć poszkodowanego, określona kwota zadośćuczynienia pieniężnego mogłaby być uznana za wystarczającą (tj. pozwalającą na skompensowanie uszczerbku niemajątkowego) jedynie wtedy, gdy potwierdziłby to sam uprawniony. W niektórych stanach faktycznych wykorzystanie wskazanego modelu, pomimo że jest niezbędne, może być jednocześnie niewystarczające. Niekiedy bowiem w procesie ustalania rozmiaru krzywdy i wysokości należnego stronie świadczenia pomocne jest uwzględnienie także cech indywidualnych konkretnego poszkodowanego. Wyłączne wykorzystywanie kryteriów obiektywnych, w tym modelu „przeciętnego człowieka”, może nie uwzględniać złożoności problematyki kompensacji szkód deliktowych czy też istoty różnego odczuwania przez człowieka cierpienia natury fizycznej oraz psychicznej. W tej mierze prowadzone są nadal badania nie tylko na gruncie nauk prawnych, lecz również psychologii, filozofii, teologii, czy psychiatrii³³⁶. Za sprzeczną z normami moralnymi należy uznać sytuację, w której ze względu na stan zdrowia psychicznego lub fizycznego osoby poszkodowanej odmawia się jej przyznania zadośćuczynienia tylko z tego powodu, że nie jest w stanie odczuwać cierpienia³³⁷. Dlatego też konieczne jest umiejętne zbalansowanie tych dwóch czynników w celu ustalenia, czy przyznana stronie kwota zadośćuczynienia pieniężnego spełniać będzie jej kompensacyjny cel poprzez danie poszkodowanemu odpowiedniego rodzaju satysfakcji w zamian za doświadczane dolegliwości.

10. Podsumowanie

Przeprowadzona analiza stała się podstawą do sformułowania następujących wniosków podsumowujących.

³³⁵ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 16.

³³⁶ Zob. szerzej m.in. W. Wilowski, *Metafizyka cierpienia. Od Arystotelesa, poprzez myśl indyjską, do myśli chrześcijańskiej*, Poznań 2010, s. 29-43.

³³⁷ J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 287.

1. Kompensacji podlega wyłącznie szkoda niemajątkowa, z której powstaniem przepisy prawa wiążą powstanie obowiązku odszkodowawczego. Na gruncie przepisów Kodeksu cywilnego zadośćuczynienie dopuszczalne jest wyłącznie w deliktowym reżimie odpowiedzialności odszkodowawczej.

2. Zasada *neminem leadere* to fundament odpowiedzialności *ex delicto*, stanowiący pewien możliwy do osiągnięcia model ukształtowania instytucji prawnej kompensacji szkód.

3. Brak jest jednego, skutecznego i obiektywnego mechanizmu oceny rozmiaru doznanej przez poszkodowanego szkody niemajątkowej.

4. Na wysokość należnego zadośćuczynienia wpływają nie tylko świadczenia pieniężne uzyskane uprzednio od sprawcy lub zakładu ubezpieczeń z tytułu zawartej przez sprawcę umowy ubezpieczenia, ale również środki ze świadczeń społecznych, wedle zasady *compensatio lucri cum damno*. W przypadku zaś świadczeń z tytułu umowy ubezpieczenia, której stroną jest poszkodowany, nie powinny mieć one wpływu na wysokość zadośćuczynienia.

5. Dopuszczalny jest zbieg odpowiedzialności *ex contractu* i *ex delicto*, który zakłada jednoczesne istnienie dwóch podstaw odpowiedzialności zobowiązanego do naprawienia szkody. W takim przypadku poszkodowany powinien dokonać wyboru podstawy prawnej dochodzonego roszczenia. Niedopuszczalne jest tworzenie hybrydowej podstawy prawnej odpowiedzialności, która zawierałaby zarówno elementy *ex contractu* oraz *ex delicto*.

6. Na gruncie prawa deliktów winę należy rozumieć według czystej teorii normatywnej, odróżniającej winę od umyślności i nieumyślności, które stanowią znamiona czynu zabronionego, nie decydując o przypisaniu sprawcy winy.

7. Pojęcie szkody należy roznieć szeroko, obejmując nią zarówno uszczerbek majątkowy, jak i niemajątkowy. Ekwiwalentem odszkodowawczym szkody majątkowej jest odszkodowanie, zaś szkody niemajątkowej zadośćuczynienie.

8. Dla ustalenia wysokości zadośćuczynienia może mieć wpływ przyczynienie się do powstania lub zwiększenia rozmiaru szkody nie tylko bezpośrednio poszkodowanego danym zdarzeniem, ale również osób pośrednio nim poszkodowanych.

9. Sam fakt przyczynienia się poszkodowanego nie zobowiązuje sądu do zmniejszenia zadośćuczynienia. Niedopuszczalne jest całkowite pozbawienie przez sąd poszkodowanego zadośćuczynienia, ze względu na jego przyczynienie się.

10. Zadośćuczynienie za doznaną krzywdę ma charakter fakultatywny, co oznacza, że decyzja co do przyznania poszkodowanemu świadczenia należy do sądu (tzw. prawo sędziowskie), co jednak nie oznacza, że decyzja ta może być dowolna i arbitralna.

11. Kompensacji nie podlegają drobne naruszenia dobra osobistego bądź innej wartości prawnie chronionej, a także żądanie zapłaty tzw. symbolicznej złotówki.

12. Podstawową funkcją zadośćuczynienia jest funkcja kompensacyjna, która polega nie tylko na zrekompensowaniu poszkodowanemu powstałego w wyniku danego zdarzenia uszczerbku w dobrach niemajątkowych, ale również na umożliwieniu mu osiągnięcia określonego poziomu zadowolenia, satysfakcji w wymiarze zarówno finansowym, jak i moralnym.

Rozdział II. Zadośćuczynienie pieniężne za uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia

1. Uwagi wstępne

Na podstawie obowiązujących w prawie polskim regulacji każdy człowiek podlega ochronie przy wykorzystaniu szerokiego katalogu środków, w tym m.in. najbardziej ogólnych norm rangi konstytucyjnej odwołujących się do przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka³³⁸. Wyznaczony tematem niniejszej pracy obszar badawczy odnosi się również do szerokiej i skomplikowanej problematyki dochodzenia przez poszkodowanego zadośćuczynienia pieniężnego za tzw. „szkodę na osobie”, obejmującą krzywdę wywołaną określonym deliktem (czynem niedozwolonym). Kompensowanie szkód na osobie o charakterze niemajątkowym ma zdecydowanie krótszą historię, aniżeli kwestia naprawy szkód mających charakter ściśle majątkowy. Dopiero bowiem z przełomem XVIII i XIX w. zaczęto silniej akcentować konieczność łagodzenia cierpień psychicznych i fizycznych poszkodowanego, przy czym wskazywano, że właściwym środkiem służącym skompensowaniu negatywnych doznań może być odpowiednia kwota pieniężna. Uzasadnieniem dla objęcia ochroną prawną sfery emocjonalno-psychicznej poszkodowanego była nie tylko funkcja kompensacyjna świadczenia, ale również podkreślana koncepcja kary prywatnej wymierzonej sprawcy szkody³³⁹.

Uprawnienia osób poszkodowanych w związku ze szkodami na osobie uregulowane są szczegółowo w Kodeksie cywilnym od art. 444 do art. 448. W ramach tych przepisów wyszczególnić można kilka kategorii roszczeń, które umożliwiają poszkodowanemu żądanie kompensacji konkretnego uszczerbku, jakiego doznał on w wyniku zdarzenia szkodzącego. Pierwszą kategorią roszczeń są te związane z żądaniem zapłaty za powstałą szkodę o charakterze majątkowym (art. 444, 446 § 1 – 3 oraz art. 447 k.c.). Drugą z kolei są roszczenia związane z żądaniem zapłaty zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę będącą skutkiem uszkodzenia ciała bądź wywołania rozstroju zdrowia (art. 445 § 1 k.c. w zw. z art. 444 k.c.), pozbawieniem wolności lub skłonieniem za pomocą podstępów, gwałtu lub nadużycia stosunku zależności do poddania się czynowi nierządному (tzw. uwiedzenie kwalifikowane; zob. art. 445 § 2 k.c.), śmierci

³³⁸ Por. art. 30 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.), zgodnie z którym przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych.

³³⁹ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 282.

najbliższego członka rodziny (zob. art. 446 § 4 k.c.), szkód doznanych przez dziecko przez urodzeniem (art. 446¹ k.c.) oraz wywołania u poszkodowanego ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, skutkującego niemożnością nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej przez najbliższego członka rodziny (por. art. 446² k.c.)³⁴⁰. W ramach przepisów dotyczących przypadków naruszenia dóbr osobistych duże znaczenie ma także art. 448 § 1 k.c., który będąc przepisem o charakterze ogólnym, stanowi normatywną podstawę dochodzenia zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę spowodowaną naruszeniem jakiegokolwiek dobra osobistego.

Przedmiotem rozważań zawartych w niniejszym rozdziale jest szczegółowa analiza roszczenia o zapłatę zadośćuczynienia pieniężnego za uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia na podstawie art. 445 § 1 k.c. w zw. z art. 444 § 1 k.c. Zgodnie z art. 444 § 1 k.c. „w razie uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia naprawienie szkody obejmuje wszelkie wynikiłe z tego powodu koszty. Na żądanie poszkodowanego zobowiązany do naprawienia szkody powinien wyłożyć z góry sumę potrzebną na koszty leczenia, a jeżeli poszkodowany stał się inwalidą, także sumę potrzebną na koszty przygotowania do innego zawodu”. Artykuł 445 § 1 k.c. stanowi zaś, że „w wypadkach przewidzianych w artykule poprzedzającym sąd może przyznać poszkodowanemu odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę”. W pierwszej kolejności zostaną przedstawione charakterystyka oraz przesłanki roszczenia, a następnie kryteria mające wpływ na wysokość zasądzonego przez sąd zadośćuczynienia, a także analizę orzecznictwa sądów powszechnych obejmującego te kategorie spraw.

Rozważania dokonane w ramach niniejszej części mogą mieć zastosowanie również do zadośćuczynienia w przypadku naruszenia praw pacjenta na podstawie art. 4 ustawy o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta³⁴¹. Poszerza to zatem pole badawcze, uwzględniając obszar prawa medycznego - dynamicznie rozwijającej się gałęzi nauki, stanowiącej przedmiot obszernych refleksji naukowych i znacznych interwencji prawodawczych.

³⁴⁰ Por. M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 263; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 288.

³⁴¹ Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1545 ze zm.), zwana dalej „u.p.p.”.

2. Charakterystyka roszczenia

Roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę wynikającą z uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia jest szczególnym rodzajem roszczenia dotyczącego szkody na osobie. Jego podstawą jest art. 445 § 1 k.c. w zw. z art. 444 § 1 k.c.³⁴². Roszczenie to, jak zauważa się w literaturze, z uwagi na swój charakter normatywny oraz zakres zastosowania, jest przedmiotem licznych kontrowersji, w szczególności z perspektywy obowiązującego w Kodeksie cywilnym systemu ochrony dóbr osobistych³⁴³. Zarówno przepis art. 444 k.c. w zakresie szkody majątkowej, jak i przepis art. 445 k.c. w zakresie szkody niemajątkowej (krzywdy), stanowią wyjątki w stosunku do przepisów ogólnych dotyczących naprawienia szkód, tj. art. 361 k.c. i 363 k.c.³⁴⁴. Zakazane jest zatem – zgodnie z regułami wykładni – podejmowanie w jakikolwiek sposób ich rozszerzającej wykładni³⁴⁵.

2.1. Zakres zastosowania art. 445 § 1 k.c.

Przepis art. 445 § 1 k.c. znajduje zastosowanie w tych sprawach, w których zachodzi konieczność kompensacji krzywdy wynikającej z uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia u poszkodowanego danym zdarzeniem sprawczym. Naruszenie dobra osobistego poszkodowanego w postaci zdrowia skutkuje wystąpieniem u niego cierpienia w sferze psychicznej i fizycznej³⁴⁶. Mogą pojawić się również negatywne następstwa w jego życiu zawodowym lub osobistym, a także różnego rodzaju dysfunkcje zdrowotne. W najcięższych przypadkach poszkodowany może stać się osobą z utrwalonymi niepełnosprawnościami i wymagać do prawidłowego pełnienia ról

³⁴² Przepis art. 445 § 1 k.c. stosuje się również w wypadku pozbawienia wolności oraz w wypadku skłonienia za pomocą podstępny, gwałtu lub nadużycia stosunku zależności do poddania się czynowi nierządnyemu. Roszczenia te traktowane są jednak jako odrębne względem roszczenia o zadośćuczynienie za krzywdę będącą następstwem uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia. Zob. m.in. L. Jantowski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 2; N. Rzewuska, *Prawo cywilne*, s. 331; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 6.

³⁴³ Tak A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 1. M. Pazdan, *System*, s. 1285-1289; A. Mączyński, *Zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę spowodowaną naruszeniem dobra osobistego. Geneza, charakterystyka i ocena obowiązującej regulacji*, w: *Odpowiedzialność cywilna. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Adama Szpunara*, red. M. Pyziak-Szafnicka, Kraków 2004, s. 227-254; A. Śmieja A., P. Machnikowski, *System*, s. 734 i n.; A. Śmieja, *Wykładnia pojęcia „szkoda” a podstawy prawne odpowiedzialności za doznaną krzywdę*, w: *Współczesne problemy prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Edwarda Gniewka*, pod red. J. Gołaczyńskiego, P. Machnikowskiego, Warszawa 2010, s. 617-625.

³⁴⁴ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 252.

³⁴⁵ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 252.

³⁴⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 4 lipca 1969 r., I PR 178/69, OSNCP 1970, nr 4, poz. 71.

społecznych doraźnej bądź ciągłej pomocy osób trzecich³⁴⁷. Dodatkowo poszkodowany może także utracić częściowo bądź całkowicie zdolność do pracy zarobkowej, mogą zwiększyć się jego codzienne potrzeby lub zmniejszyć widoki powodzenia na przyszłość. Niekiedy zająć może również konieczność przekwalifikowania zawodowego czy podjęcia kosztownego leczenia i długotrwałej rehabilitacji³⁴⁸. Podkreślenia wymaga także to, że poszkodowany może dochodzić zadośćuczynienia pieniężnego z art. 445 § 1 k.c. niezależnie od możliwości dochodzenia naprawy szkód majątkowych określonych w art. 444 k.c., nawet wówczas, gdy nie jest możliwe spełnienie przesłanek z tego przepisu³⁴⁹.

Należy przychylić się do poglądu, że dochodzenie roszczenia z art. 445 § 1 k.c. dopuszczalne jest wyłącznie na gruncie deliktowego reżimu odpowiedzialności odszkodowawczej (*ex delicto*)³⁵⁰. W doktrynie pojawiają się jednak postulaty, by możliwość kompensowania szkód niemajątkowych wynikających z uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia obejmowała również przypadki odpowiedzialności *ex contractu*³⁵¹, z uwagi na istniejącą lukę w obowiązujących regulacjach prawnych³⁵². Z powyższym stanowiskiem trudno się zgodzić. Przemawia za tym między innymi wykładnia systematyczna przepisu art. 445 k.c., który umiejscowiony jest w Tytule VI w Księdze III, poświęconej wyłącznie czynom niedozwolonym³⁵³. Jednocześnie przepis o analogicznej treści nie został zamieszczony w Kodeksie cywilnym w części poświęconej skutkom niewykonania bądź nienależytego wykonania zobowiązań, tj. w Tytule VII w Księdze III Kodeksu cywilnego. Powyższy stan normatywny należy postrzegać jako zamierzone działanie ustawodawcy, mające na celu ograniczenie stosowania art. 445 k.c. jedynie do reżimu *ex delicto*.

³⁴⁷ D. Galasiński, *Osoby niepełnosprawne czy z niepełnosprawnością?*, Niepełnosprawność-zagadnienia, problemy, rozwiązania 2013, nr 4, s. 5-6.

³⁴⁸ J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 13.

³⁴⁹ M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 788.

³⁵⁰ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 276; W. Czachórski, *Prawo zobowiązań*, s. 294; Zob. również wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 lipca 2018 r., I CSK 550/17, Legalis nr 1806345.

³⁵¹ L. Jantowski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 1.

³⁵² A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 2; M. Nesterowicz, *Odpowiedzialność kontraktowa i deliktowa (uwagi de lege ferenda i o stosowaniu prawa)*, Państwo i Prawo 1999, z. 1, s. 22 i n.; tenże, *Zadośćuczynienie pieniężne za zmarnowany urlop podczas wycieczki turystycznej*, Państwo i Prawo 2002, z. 10, s. 72 i n.; M. Pazdan, *System*, s. 1286; tenże, *Naprawienie krzywdy niemajątkowej w ramach odpowiedzialności ex contractu*, w: *Odpowiedzialność cywilna. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Adama Szpunara*, s. 255-280.

³⁵³ Tak też A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 2; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 275-276; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 7.

Przyjęcie powyższej tezy nie oznacza jednak, że uprzednie istnienie między stronami stosunku umownego o określonej treści wyklucza powstanie obowiązku naprawienia szkody jako skutku czynu niedozwolonego. Powstała szkoda nie będzie stanowiła wyniku naruszenia łączącego strony stosunku zobowiązaniowego. Mianowicie takie dobra osobiste jak zdrowie czy życie poszkodowanego mogą zostać objęte ochroną na podstawie łączącej strony umowy. Przykładowo szkoda na osobie może stanowić skutek wadliwie wykonanego świadczenia medycznego w oparciu o umowę z lekarzem bądź instytucją medyczną³⁵⁴. Niemniej skutek w postaci uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, do którego odwołuje się art. 445 k.c., nie stanowi wyniku naruszenia stosunku kontraktowego, a popełnienia czynu niedozwolonego. Szkoda w tym zakresie ma charakter samoistny, dlatego sprawca ponosi odpowiedzialność w oparciu o reżim deliktowy, a nie kontraktowy.

Wskazać należy przy tym, że przepis art. 445 k.c. swoim zakresem obejmuje w szczególności przypadki tzw. błędów w sztuce medycznej³⁵⁵. Zezwala on zatem na skompensowanie krzywdy wynikającej z błędnie przeprowadzonego przez wykwalifikowany personel procesu diagnostycznego, leczniczego, a nawet rehabilitacyjnego³⁵⁶. Szkoda na osobie pozostawać będzie w adekwatnym związku

³⁵⁴ M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 445, nb. 1.

³⁵⁵ Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 3 czerwca 1981 r., IV CR 18/81, Legalis nr 22653. Przykładem deliktu prawa cywilnego jest błąd w sztuce medycznej (por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 9 czerwca 2016 r., I ACa 1752/15, Legalis nr 1473224). W takim przypadku wyrządzenie pacjentowi szkody na osobie i powstanie po jego stronie roszczenia z art. 445 § 1 k.c. stanowi konsekwencję zawinionego błędu personelu medycznego szpitala. Szkoda nie pozostaje w związku z zakresem udzielanych świadczeń zdrowotnych, a jest następstwem czynu niedozwolonego. W wyroku z dnia 3 marca 2021 r. (II FSK 3133/18, Legalis nr 2598030) Naczelny Sąd Administracyjny zauważył, że w ustawach regulujących działalność samodzielnych publicznych zakładów opieki zdrowotnej brak jest regulacji dotyczących konsekwencji wystąpienia u pacjentów niekorzystnych następstw i powikłań w związku z udzielaniem przez szpital usług medycznych. Nie stanowią one zatem normalnego następstwa świadczenia usług medycznych, a są wynikiem braku realizacji celu statutowego szpitala, jakim jest ochrona zdrowia. Z kolei zaś w wyroku z dnia 20 maja 2016 r. (II CSK 654/15, Legalis nr 1472883) Sąd Najwyższy wyraził stanowisko, że jeżeli nie doszło do udzielenia pacjentowi wyczerpującej informacji na temat zabiegu, uznać należy, że nie wyraził on skutecznej zgody na przeprowadzenie zabiegu operacyjnego. Fakt ten wpływa na ocenę zachowania lekarzy w kategoriach czynu niedozwolonego i uzasadnia odpowiedzialność na gruncie reżimu *ex delicto* zakładu opieki zdrowotnej za negatywne skutki zabiegu. Odpowiedzialność taka powstaje również wówczas, gdy w działaniach leczniczych wobec powoda ostatecznie nie można dopatrzeć się błędu medycznego.

³⁵⁶ J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 4, D. Korytkowska, *Roszczenia odszkodowawcze wobec podmiotów leczniczych w świetle spraw wpływających do Sądów Okręgowych w Polsce*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu 2017, nr 500, s. 63-64. Por. także wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 stycznia 2019 r., II CSK 293/18, Legalis nr 1861141; M. Safjan, *Kilka refleksji wokół problematyki zadośćuczynienia pieniężnego z tytułu szkody wyrządzonej pacjentom*, Prawo i Medycyna 2005, Nr 1, s. 5 i n.; B. Janiszewska, *Zadośćuczynienie za krzywdę w sprawach medycznych*, Prawo i Medycyna 2005, Nr 2, s. 97 i n.; M. Nesterowicz, *Zadośćuczynienie za doznaną krzywdę w „procesach lekarskich”*, Państwo i Prawo 2005, Nr 3, s. 5 i n.

przyczynowym z zawinionym zachowaniem personelu np. szpitala³⁵⁷. Powoduje to, że zakresowo znacznie różni się on od roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne, które uregulowane zostało w art. 4 ustawy z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta³⁵⁸. Ten ostatni przepis pozwala bowiem na skompensowanie krzywdy wynikającej wyłącznie z naruszenia praw pacjenta, w tym należących do niego dóbr niemajątkowych w postaci godności, prywatności i autonomii, bez względu na prawidłowość w zakresie postępowania zgodnego z zasadami wiedzy medycznej. Podkreślenia wymaga, że nie każde prawo pacjenta chronione na podstawie wskazanego przepisu jest dobrem osobistym³⁵⁹. Ponadto art. 4 ust. 1 wyżej wskazanej ustawy, w przeciwieństwie do art. 445 § 1 k.c., ogranicza krąg osób uprawnionych do dochodzenia roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę jedynie do pacjentów³⁶⁰. Z kolei zawinione naruszenie prawa pacjenta do umierania w spokoju i godności uprawnia podmioty określone w art. 4 ust 2 ustawy (tj. małżonka, krewnych lub powinowatych do drugiego stopnia w linii prostej lub przedstawiciela ustawowego) do domagania się na podstawie art. 448 § 1 k.c. zasądzenia odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany przez nich cel społeczny³⁶¹. Nadto, ma on zastosowanie nie tylko na gruncie reżimu deliktowego, lecz także kontraktowego³⁶².

Warto również zwrócić uwagę na fakt, że ustawa o działalności leczniczej³⁶³ określa szczególną odpowiedzialność podmiotu leczniczego za szkody, które są następstwem udzielenia świadczenia zdrowotnego albo niezgodnego z prawem zaniechania w udzieleniu takiego świadczenia (por. art. 5 ust. 5 ustawy). Podmiot ten odpowiada bowiem za szkody wyrządzone przez personel medyczny niezależnie od

³⁵⁷ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 276.

³⁵⁸ Zgodnie z art. 4 ust. 1 ustawy z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1545 ze zm.) w razie zawinionego naruszenia praw pacjenta sąd może przyznać poszkodowanemu odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę na podstawie art. 448 Kodeksu cywilnego. Dodatkowo w razie zawinionego naruszenia prawa pacjenta do umierania w spokoju i godności sąd może, na żądanie małżonka, krewnych lub powinowatych do drugiego stopnia w linii prostej lub przedstawiciela ustawowego, zasądzić odpowiednią sumę pieniężną na wskazany przez nich cel społeczny na podstawie art. 448 Kodeksu cywilnego (ust. 2).

³⁵⁹ M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 819.

³⁶⁰ W rozumieniu ustawy pacjentem jest osoba zwracająca się o udzielenie świadczeń zdrowotnych lub korzystająca ze świadczeń zdrowotnych udzielanych przez podmiot udzielający świadczeń zdrowotnych lub osobę wykonującą zawód medyczny (zob. art. 3 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta, tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1876 ze zm.)

³⁶¹ M. Wałachowska, w: *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 790.

³⁶² J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 4; M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 259; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 787, 790.

³⁶³ Ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 991 ze zm.).

charakteru relacji prawnych łączących np. lekarza z instytucją medyczną. Dotyczy to również ponoszenia odpowiedzialności na podstawie kontraktu³⁶⁴.

2.2. Wymagalność roszczenia

Wyrządzenie szkody czynem niedozwolonym stanowi samoistne źródło stosunku zobowiązaniowego pomiędzy sprawcą a poszkodowanym. Obowiązek naprawienia szkody powstaje w tym samym momencie, w którym szkoda zostaje wyrządzona. W prawie polskim obecna jest zasada, zgodnie z którą dłużnik popada w opóźnienie, jeśli w terminie nie spełni określonego świadczenia³⁶⁵. Żaden przepis prawa, ani też właściwość zobowiązania nie pozwalają jednak na ustalenie terminu spełnienia świadczenia polegającego na zapłacie zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę wywołaną uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia. Zobowiązany do naprawienia szkody niemajątkowej podlegającej kompensacji na podstawie art. 445 § 1 w zw. z art. 444 k.c., ma obowiązek realizacji świadczenia w wyznaczonym mu terminie. Z momentem przekroczenia terminu opóźnia się on ze spełnieniem świadczenia, co na podstawie art. 481 § 1 k.c. uprawnia poszkodowanego do domagania się odsetek za czas opóźnienia, chociażby nie poniósł on żadnej szkody i chociażby opóźnienie było następstwem okoliczności, za które dłużnik nie ponosi odpowiedzialności.

Z zagadnieniem wymagalności roszczenia o zadośćuczynienie związana jest kwestia momentu, od którego uprawniony może żądać zapłaty odsetek ustawowych za opóźnienie w spełnieniu świadczenia. Odsetki liczone są bowiem nie od daty zdarzenia, a od daty opóźnienia w spełnieniu świadczenia kompensacyjnego na rzecz poszkodowanego³⁶⁶. Wskazać również należy, że obecnie odsetki ustawowe za opóźnienie nie mają charakteru waloryzacyjnego³⁶⁷, co oznacza, że nie służą one

³⁶⁴ M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 21.

³⁶⁵ Wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 25 marca 2009 r., V CSK 370/08, Legalis nr 247656; z dnia 17 listopada 2016 r., IV CSK 52/16, Legalis nr 1565048.

³⁶⁶ Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 października 1980 r., I CR 295/80, OSPiKA 1981, nr 11, poz. 195.

³⁶⁷ W przeszłości podwyższenie wysokości odsetek za opóźnienie miało stanowić środek do walki z nadmiarową inflacją, która obecna była na początku lat dziewięćdziesiątych. Waloryzacyjny charakter odsetek dostrzegano zwłaszcza po wejściu w życie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 10 marca 1989 r. w sprawie określenia wysokości odsetek ustawowych (Dz. U. Nr 16, poz. 84 ze zm.). Uważano, że odsetki mają charakter waloryzacyjny co najmniej do 1 października 1990 r., kiedy weszła w życie ustawa z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny (Dz. U. nr 55, poz. 321 ze zm.), która wprowadziła do Kodeksu cywilnego art. 358¹ § 3. Aktualnie jednak odsetki nie mają charakteru waloryzacyjnego. Zob. m.in. uchwały Sądu Najwyższego: z dnia 8 lipca 1993 r., III CZP 80/93, Legalis nr 28164; z dnia 6 września 1994 r., III CZP 105/94, OSNC 1995, nr 2, poz. 26; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 16 września 1993 r., I PRN 70/93, OSNCP 1994, nr 5, poz. 113; z dnia 4 sierpnia 1994 r., I PRN 49/94, OSNP 1994, nr 7, poz. 113; z dnia 25 marca 2009 r., V CSK 370/08, Legalis nr 247656.

ochronie realnej wartości świadczenia kompensacyjnego należnego poszkodowanemu. Nie kompensują one spadku wartości zadośćuczynienia pieniężnego wywołanego inflacyjnym wzrostem cen. Stanowią zaś dodatkowe obciążenie o charakterze represyjnym dla sprawcy szkody oraz mają doprowadzić do jak najszybszego spełnienia przez zobowiązanego świadczenia.

Określenie daty początkowej naliczania odsetek ustawowych za opóźnienie jest przedmiotem licznych rozważań doktryny i judykatury, które w tym zakresie wypracowały trzy główne stanowiska³⁶⁸.

Według pierwszego z nich odsetki ustawowe za opóźnienie powinny być liczone od upływu terminu wskazanego w wezwaniu do zapłaty. Z tym momentem bowiem dochodzi do opóźnienia się dłużnika w realizacji świadczenia (art. 445 *in fine* k.c.)³⁶⁹. Wyjątkiem od tej reguły są szczególne regulacje dotyczące terminu zapłaty świadczenia odszkodowawczego, np. przez ubezpieczycieli³⁷⁰. W podanym przykładzie termin realizacji świadczenia wynosi co do zasady 30 dni (art. 817 § 1 k.c.), chyba że umowa ubezpieczenia przewiduje korzystniejszy dla uprawnionego termin³⁷¹. Podstawowy trzydziestodniowy termin przewiduje również art. 14 ust. 1 ustawy o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych³⁷², mający zastosowanie w szczególności przy wykonywaniu umów obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych.

³⁶⁸ Zob. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 listopada 2013 r., II PK 53/13, Legalis nr 819347, postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 13 lipca 2000 r., II CSK 619/19, Legalis nr 2598823.

³⁶⁹ Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 18 września 1970 r., II PR 257/70, OSNCP 1971, nr 6, poz. 103; z dnia 22 maja 1980 r., II CR 131/80, OSNCP 1980, nr 11, poz. 223; z dnia 30 marca 1998 r., III CKN 330/97, OSNC 1998, nr 12, poz. 209; z dnia 19 lutego 2002 r., II UKN 202/01, Legalis nr 76048; z dnia 17 listopada 2006 r., V CSK 266/06, Legalis nr 161372; z dnia 18 lutego 2010 r., II CSK 434/09, Legalis nr 350647; z dnia 14 stycznia 2011 r., I PK 145/10, OSNP 2012, nr 5-6, poz. 66, a także postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 17 lipca 2019 r., I PK 229/18, OSNP 2021, nr 2, poz. 13. W przypadku kradzieży datą początkową naliczania odsetek może być data wyrządzenia szkody, na co wskazuje właściwość zobowiązania. Por. uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 września 1970 r., III PZP 18/70, OSNCP 1971, nr 1, poz. 5.

³⁷⁰ Wyroki Sadu Najwyższego: z dnia 18 sierpnia 1986 r., II CR 187/86, OSNCP 1987, nr 11, poz. 180; z dnia 18 lutego 2010 r., II CSK 434/09, Legalis nr 350647.

³⁷¹ Artykuł 817 § 1 k.c. wskazuje bowiem na to, że ubezpieczyciel ma obowiązek spełnienia świadczenia w terminie trzydziestu dni, licząc od daty otrzymania zawiadomienia o wypadku. W tym samym terminie powinna zostać zapłacona bezsporna część świadczenia. Termin ten ulec może jednak przedłużeniu w razie konieczności ustalenia okoliczności sprawy bądź wysokości świadczenia do czternastu dni od dnia, w którym przy zachowaniu należytej staranności wyjaśnienie tych okoliczności było możliwe (§ 2). Umowa ubezpieczenia lub ogólne warunki ubezpieczenia mogą zawierać postanowienia korzystniejsze dla uprawnionego niż określone w paragrafach 1 i 2 (§ 3).

³⁷² Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (tekst jedn. Dz. U. 2022, poz. 2277 ze zm.).

Zgodnie z drugim stanowiskiem odsetki mogą być naliczane od daty wyrokowania, a nie od wezwania dłużnika do zapłaty. Dopiero od tego momentu dłużnik pozostaje w opóźnieniu w zapłacie zadośćuczynienia pieniężnego³⁷³. Za słusnością powyższego stanowiska przemawiać ma fakt, że momentem ustalenia wysokości należnego stronie zadośćuczynienia pieniężnego jest moment wyrokowania, a ściślej chwila zamknięcia rozprawy zgodnie z art. 316 § 1 k.p.c. W zakresie zadośćuczynienia pieniężnego dopuszczalne jest stosowanie art. 363 § 2 k.c. w drodze analogii, pomimo użytego w nim przez ustawodawcę terminu „odszkodowanie”³⁷⁴. Nadto, z uwagi na waloryzacyjny charakter odsetek, ich zasądzenie od daty wcześniejszej stanowiłoby nieuzasadnione uprzywilejowanie wierzyciela kosztem dłużnika, prowadziłyby nawet do przyznania „podwójnego” odszkodowania (należność główną obejmującą zwaloryzowane odszkodowanie oraz odsetki zawierające kwotę odpowiadającą wzrostowi cen) bądź nieuzasadnionego podwyższenia sumy zadośćuczynienia ponad sumę „odpowiednią” na chwilę wyrokowania uznaną przez sąd³⁷⁵.

Z kolei trzecie stanowisko zakłada, że termin początkowy naliczania odsetek może przypadać zarówno na dzień wyrokowania, jak i datę przed wyrokowaniem. Ustalenie daty początkowej zależne jest od okoliczności sprawy będących podstawą faktyczną roszczenia, a w szczególności ustalenie jak kształtuje się rozmiar krzywdy³⁷⁶.

³⁷³ J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 42. Zob. również m.in. uchwały Sądu Najwyższego: z dnia 8 lipca 1993 r., III CZP 80/93, Legalis nr 28164; z dnia 31 stycznia 1994 r., III CZP 184/93, OSP 1994, nr 9, poz. 173; z dnia 6 września 1994 r., III CZP 105/94, OSNC 1995, nr 2, poz. 26; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 29 stycznia 1997 r., I CKU 60/96, MoP-ZT 1999, nr 3, poz. 31; z dnia 11 marca 2003 r., V CKN 1723/00, Legalis nr 299525; z dnia 30 października 2003 r., IV CK 130/02, Legalis nr 222784; z dnia 25 marca 2009 r., V CSK 370/08, Legalis nr 247656.

³⁷⁴ Por. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 8 grudnia 1997 r., I CKN 361/97, Legalis nr 1450605; z dnia 20 marca 1998 r., II CKN 650/97, Legalis nr 348465; z dnia 4 września 1998 r., II CKN 875/97, Legalis nr 335391; z dnia 10 lutego 2000 r., II CKN 725/98, OSNC 2000, nr 10, s. 15; z dnia 22 lutego 2001 r., II CKN 404/00, Legalis nr 277381; z dnia 30 października 2003 r., IV CK 130/02, Legalis nr 222784; z dnia 16 kwietnia 2009 r., I CSK 524/08, Legalis nr 172072; z dnia 25 marca 2009 r., V CSK 370/08, Legalis nr 247656; z dnia 9 września 2022 r., II CSKP 858/22, Legalis nr 2891832. Odmienne Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 22 maja 1990 r. (II CR 225/90, Legalis nr 26972), który uznał, że termin „odszkodowanie” z art. 363 § 2 k.c. obejmuje również zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę, do którego odwołuje się art. 445 § 1 k.c. W takim przypadku nie ma konieczności stosowania art. 363 § 2 k.c. w drodze analogii.

³⁷⁵ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 8 lipca 1993 r., III CZP 80/93, Legalis nr 28164; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 16 września 1993 r., I PRN 70/93, OSNCP 1994, nr 5, poz. 113; z dnia 8 grudnia 1997 r., I CKN 361/97, Legalis nr 1450605; z dnia 4 września 1998 r., II CKN 875/97, Legalis nr 335391; z dnia 30 października 2003 r., IV CK 130/02, Legalis nr 222784. W zakresie proponowanych przez judykaturę „mechanizmów korygujących” por. m.in. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 19 marca 1998 r., III CZP 72/97, OSNC 1998, nr 9, poz. 133.

³⁷⁶ Zob. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 23 stycznia 2002 r., II CKN 604/99, Legalis nr 52694; z dnia 12 lipca 2002 r., V CKN 1114/00, Legalis nr 59803; z dnia 18 lutego 2011 r., I CSK 243/10, Legalis nr 428271; z dnia 7 listopada 2013 r., II PK 53/13, Legalis nr 819347; z dnia 18 stycznia 2018 r., V CSK 142/17, Legalis nr 1731929; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 6 maja 2021 r., III CSK 214/20, Legalis nr 2629859.

Złożoność stanów faktycznych, będących podstawą roszczeń o zadośćuczynienie za doznaną krzywdę uzasadnia przyjęcie ostatniego z zaprezentowanych stanowisk.

Zgodnie z ogólnymi regułami każde roszczenie wymagalne jest z chwilą nadejścia terminu spełnienia świadczenia (art. 120 k.c.)³⁷⁷. Charakter roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę wynikającą z uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, o którym mowa w art. 445 § 1 k.c. pozwala na uznanie, że zobowiązanie z tego tytułu stanowi zobowiązanie bezterminowe³⁷⁸. Termin ten nie jest bowiem z góry oznaczony, ani nie wynika z właściwości zobowiązania. Stąd zobowiązanie mające źródło w art. 445 § 1 k.c. przekształca się w zobowiązanie terminowe dopiero z momentem wezwania dłużnika do wykonania świadczenia, tj. wezwania go do zapłaty kwoty pieniężnej tytułem zadośćuczynienia³⁷⁹. Poszkodowany ma swobodę w ustaleniu terminu spełnienia przez zobowiązanego świadczenia. W przypadku braku wezwania dłużnika do zapłaty, spełnienie wymogu z art. 455 k.c. może zostać zastąpione przez wytoczenie powództwa, przy czym w takiej sytuacji datą wezwania jest dzień doręczenia pozwu³⁸⁰. Z uwagi na powyższe, co do zasady roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne staje się wymagalne, zgodnie z art. 455 k.c., z momentem wezwania dłużnika do zapłaty. Odsetki ustawowe za opóźnienie, o których mowa w art. 481 § 1 k.c., w takiej sytuacji stanowią rekompensatę doznanego uszczerbku wynikającego z pozbawienia poszkodowanego należnego mu już od początku (od momentu wystąpienia zdarzenia szkodzącego i powstania szkody niemajątkowej) świadczenia kompensacyjnego, gdyż wierzyciel nie ma możliwości czerpania korzyści z zadośćuczynienia pieniężnego³⁸¹. Niemniej jednak ustalenie wysokości zadośćuczynienia pieniężnego ma charakter ocenny³⁸², co wynika z nieokreślonego charakteru zwrotu „suma odpowiednia” użytego w art. 445 § 1 k.c. Dla przyznania

³⁷⁷ Wyroki Sądu Najwyższego z dnia: 18 września 1970 r., II PR 257/70, OSNCP 1971, nr 6, poz. 103; z dnia 22 maja 1980 r., II CR 131/80, OSNCP 1980, nr 11, poz. 223.

³⁷⁸ J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 40.

³⁷⁹ Wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 22 maja 1980 r., II CR 131/80, OSNCP 1980, nr 11, poz. 223; z dnia 28 czerwca 2005 r., I CK 7/05, Legalis nr 354618; z dnia 22 lutego 2007 r., I CSK 433/06, Legalis nr 158033; z dnia 17 czerwca 2009 r., IV CSK 84/09, Legalis nr 266542.

³⁸⁰ W przypadku wytoczenia powództwa datą wezwania jest dzień doręczenia pozwu stronie pozwanej. Data doręczenia pozwu jest również datą wezwania w przypadku dopozwania innego podmiotu. Por. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 22 maja 1980 r., II CR 131/80, OSNCP 1980, nr 11, poz. 223; z dnia 11 października 1980 r., I CR 295/80, OSPiKA 1981, nr 11, poz. 195; z dnia 20 stycznia 2004 r., II CK 364/02, Legalis nr 71849.

³⁸¹ Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 lutego 2000 r., II CKN 725/98, OSNC 2000, nr 10, s. 15.

³⁸² Wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 20 marca 1998 r., II CKN 650/97, Legalis nr 348465; z dnia 18 października 2018 r., IV CSK 348/17, Legalis nr 1840899; z dnia 19 lipca 2019 r., II CSK 304/18, Legalis nr 2272358.

poszkodowanemu odsetek ustawowych za opóźnienie kluczowe jest w każdym przypadku ustalenie momentu opóźnienia się dłużnika w spełnieniu świadczenia przy założeniu, że zna on wszystkie niezbędne dla rozstrzygnięcia okoliczności sprawy, pozwalające na rzetelną weryfikację zgłoszonego przez stronę przeciwną roszczenia o zapłatę zadośćuczynienia³⁸³. Takie okoliczności, pomimo zgłoszenia żądania przez poszkodowanego, mogą nie być znane po wystąpieniu zdarzenia szkodzącego. Poszkodowany cały czas poddawany może być hospitalizacji, diagnostyce, leczeniu czy rehabilitacji. Rokowania dla poszkodowanego mogą być nieznane, a stan zdrowia ulegać ciągłym zmianom, w tym poprawie lub pogorszeniu. Co więcej, sam rozmiar krzywdy może być bardzo zmienny w czasie. Krzywda może być nieporównywalnie mniejsza bezpośrednio po wystąpieniu zdarzenia szkodzącego i przybierać na sile wraz z upływem czasu.

W tych warunkach niezasadne byłoby przyznanie poszkodowanemu odsetek ustawowych za opóźnienie od momentu upływu terminu wskazanego w wezwaniu dłużnika do zapłaty, jeśli termin ten wyznaczony został wcześniej. Tym samym nie sposób wymagać od dłużnika realizacji obowiązku polegającego na zapłacie świadczenia kompensacyjnego w sytuacji, gdy nie zna on okoliczności sprawy, bądź zna je powierzchownie (co dotyczy zwłaszcza ubezpieczycieli, którzy nie zdążyli przeprowadzić postępowania likwidacyjnego)³⁸⁴. Podmiot odpowiedzialny może również w ogóle nie wiedzieć jakiej kwoty domaga się poszkodowany, a także czy możliwe jest zakończenie postępowania w sposób alternatywny, w szczególności przy wykorzystaniu metod polubownego rozwiązywania sporów.

Jeśli z okoliczności sprawy wynika, że w wezwaniu do zapłaty poszkodowany wskazał na wszystkie niezbędne dla rozstrzygnięcia sprawy fakty, w tym rozmiar doznanej krzywdy, to odsetki od należnej mu kwoty zadośćuczynienia pieniężnego winny być liczone od wskazanej przez niego daty, oznaczonej najczęściej na dzień wcześniejszy, aniżeli dzień wyrokowania. Jeśli zaś ostateczny rozmiar krzywdy ustalony został dopiero w toku postępowania, to odsetki winny być liczone od dnia wyrokowania. Powyższe rozwiązanie w pełni koresponduje z treścią art. 363 § 2 k.c., zgodnie z którym „wysokość odszkodowania powinna być ustalona według cen z daty ustalenia

³⁸³ Chodzi o tzw. kryterium oczywistości żądania. Por. K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 41.

³⁸⁴ Nie dotyczy to sytuacji, w której ubezpieczyciel z własnej winy nie podejmuje starań mających na celu wyjaśnienie niezbędnych okoliczności sprawy. Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 8 czerwca 2017 r., I ACa 575/16, Legalis nr 1658254.

odszkodowania, chyba że szczególne okoliczności wymagają przyjęcia za podstawę cen istniejących w innej chwili”. Prezentowany pogląd pozostaje zgodny również z charakterem zadośćuczynienia pieniężnego, który wymaga umiejętnego przełożenia niematerialnych krzywd na ekwiwalent pieniężny, nie zaś ścisłego wyliczenia matematycznego. Sąd Najwyższy podkreślił, że z uwagi na możliwość zastosowania podczas ustalenia wysokości zadośćuczynienia czynników obiektywnych związanych z aktualnymi stosunkami majątkowymi w społeczeństwie oraz panującymi cenami, należy pozostawić swobodę w orzekaniu o dacie początkowej naliczania odsetek³⁸⁵.

W zależności zatem od okoliczności danej sprawy, a dokładniej oczywistości zgłoszonego przez poszkodowanego żądania, moment ustalenia daty początkowej odsetek przypadać może zarówno w terminie wskazanym w wezwaniu dłużnika do zapłaty, jak i datę dalszą, w tym datę wyrokowania. Taki pogląd nie wyklucza również możliwości zasądzenia odsetek od różnych dat, jeśli tylko poszkodowany wykaże, że roszczenie, którego dochodzi wraz z odsetkami, ściśle dotyczy określonej szkody niemajątkowej zaistniałej w danym przedziale czasu.

2.3. Dziedziczenie i zbywanie roszczenia

Roszczenie z art. 445 § 1 k.c. ma charakter ściśle osobisty i wygasa z chwilą śmierci uprawnionego. Służy ono skompensowaniu uszczerbku poniesionego przez poszkodowanego w sferze niemajątkowej w związku z doznaną przez niego krzywdą³⁸⁶. Zasadą jest zatem, że przysługuje ono wyłącznie bezpośrednio poszkodowanemu i nie może być przez niego zbyte w drodze czynności prawnej bądź przeniesione na osoby trzecie w drodze dziedziczenia. Ustawodawca przewiduje jednak wyjątek od osobistego charakteru roszczenia z art. 445 § 1 k.c., dając wyraz temu, że przy zaistnieniu określonych warunków i okoliczności możliwe jest przeniesienie roszczenia na osoby trzecie, w tym np. najbliższych członków rodziny.

Pierwszy z wyjątków dotyczy sytuacji, jaką jest śmierć poszkodowanego związana ze skutkami zdarzenia sprawczego. Zgodnie z art. 445 § 3 k.c. „roszczenie o

³⁸⁵ Tak też Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 11 czerwca 1999 r., II CKN 405/98, Legalis nr 362320. Por. również uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 6 września 1994 r., III CZP 105/94, OSNC 1995, nr 2, poz. 26; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 24 stycznia 1983 r., IV CR 555/82, OSNCP 1983, nr 8, poz. 123; z dnia 31 marca 1998 r., II CKN 663/97, Legalis nr 348472; z dnia 10 lutego 2000 r., II CKN 725/98, OSNC 2000, nr 9, poz. 158, s. 33; z dnia 18 listopada 2003 r., II CK 235/02, Legalis nr 63316; z dnia 16 kwietnia 2009 r., I CSK 524/08, Biul. SN 2009, nr 9.

³⁸⁶ P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 22. Zob. również m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 17 czerwca 2009 r., IV CSK 84/09, Legalis nr 266542; z dnia 28 kwietnia 2010 r., III CSK 143/09, OSNC 2010, nr 11, poz. 154, s. 77.

zadośćuczynienie przechodzi na spadkobierców tylko wtedy, gdy zostało uznane na piśmie albo gdy powództwo zostało wytoczone za życia poszkodowanego”. Przepis ten umożliwia przeniesienie roszczenia o zadośćuczynienie na osoby trzecie w drodze dziedziczenia wyłącznie przy zaistnieniu dwojakiego rodzaju okoliczności. Co istotne, przedmiotem dziedziczenia jest samo roszczenie, nie zaś prawo do zadośćuczynienia pieniężnego³⁸⁷. Dla objęcia roszczenia sukcesją konieczne jest to, by zostało ono uznane na piśmie przez dłużnika (uznanie właściwe z formą pisemną *ad eventum*), albo by powództwo obejmujące to roszczenie zostało wytoczone za życia poszkodowanego spadkodawcy³⁸⁸. Nie jest przy tym konieczne ścisłe określenie wysokości roszczenia, zatem dłużnik może uznać swoją odpowiedzialność jedynie co do zasady³⁸⁹. Podobne stanowisko zająć należy również w sytuacji, w której spadkobiercy wstępują do postępowania sądowego zainicjowanego przez poszkodowanego za jego życia³⁹⁰. Określenie wysokości górnej granicy roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę przed zakończeniem postępowania sądowego, bądź w ogóle przed jego wszczęciem, w sposób nieuzasadniony limituje odpowiedzialność podmiotu zobowiązanego za szkodę oraz pozbawia części roszczenia uprawnionych w sytuacji pojawienia się wcześniej nieznanymi okoliczności, dotyczących sytuacji zdrowotnej bezpośrednio poszkodowanego. Treść art. 445 § 3 k.c. wskazuje też, że przedmiotem sukcesji jest roszczenie, bez określenia czy chodzi o jego całość, czy jedynie część. Tym

³⁸⁷ Por. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 25 marca 1975 r., II CR 53/75, Legalis nr 18661; z dnia 17 czerwca 2009 r., IV CSK 84/09, Legalis nr 266542; z dnia 28 listopada 2019 r., III CSK 284/17, Legalis nr 2278670.

³⁸⁸ J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 45; P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 798-799; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445, pkt 22; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 7. Por. także wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 13 grudnia 2013 r., V ACa 556/13, Legalis nr 761356. Z kolei M. Safjan kwalifikuje uznanie właściwe jako umowę pomiędzy poszkodowanym a osobą odpowiedzialną, z tym, że jedynie oświadczenie woli dłużnika musi być wyrażone na piśmie. Por. M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 21.

³⁸⁹ Tak też P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 798; K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 34; A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 24; J. Panowicz-Lipska, *Majątkowa ochrona*, s. 105-106; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 7; A. Szpunar, *Zadośćuczynienie*, s. 195. Odmiennie P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445, pkt 22. Nie sposób zgodzić się z interpretacją zaprezentowaną przez P. Sobolewskiego. Autor twierdzi bowiem, że z brzmienia art. 445 § 3 k.c. wynika, że roszczenie przechodzi na spadkobierców, gdy zostało uznane w całości. Z kolei w przypadku uznania części roszczenia hipoteza z art. 445 § 3 k.c. może się nie ziścić. Stoi temu na przeszkodzie jednak cel przepisu, który przemawia za tym, by uznanie częściowe roszczenia również pozwalało na przejście roszczenia na spadkobierców. W mojej ocenie przepis art. 445 § 3 k.c. nie warunkuje możliwości przejścia roszczenia ani od uznania całości roszczenia, jak i jego części. Uzależnienie możliwości nabycia roszczenia przez spadkobierców od treści oświadczenia sprawcy szkody, który zawsze zainteresowany jest obaleniem roszczenia bądź ponoszeniem odpowiedzialności za skutki czynu niedozwolonego w jak najmniejszym wymiarze, stawia w słabszej pozycji uprawnionych. M. Pyziak-Szafnicka, *Uznanie długu*, s. 215 i n.

³⁹⁰ Odmiennie P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 799; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445, pkt 24.

samym wykładnia przepisu nie przemawia za tym, by możliwość dziedziczenia roszczenia mogła być uzależniona od określenia wysokości żądanego świadczenia. Wskazać należy, że w ramach postępowania dowodowego, w którym na początku może brać udział sam poszkodowany, a po jego śmierci również spadkobiercy, ocenie podlegają wszystkie okoliczności danej sprawy mające wpływ na ustalenie zarówno rozmiaru krzywdy, jak i jego ekwiwalentu pieniężnego służącego kompensacji. Proces ustalania wysokości zadośćuczynienia pieniężnego kończy się dopiero w momencie wyrokowania. Dziedziczenie roszczenia uzależnione jest zatem od formalnego wytoczenia powództwa lub materialnoprawnego uznania roszczenia, które nie jest tożsame z uznaniem powództwa w sensie formalnoprawnym³⁹¹.

Okoliczność, że roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę wynikającą z uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia dochodzone jest przez spadkobierców, bez względu na to, czy są to rodzice bezpośrednio poszkodowanego, czy nawet osoba prawna, nie może mieć wpływu na obniżenie ewentualnego zadośćuczynienia. Sąd ma obowiązek przyznania zadośćuczynienia w takiej samej wysokości, jak gdyby roszczenia dochodził bezpośrednio poszkodowany³⁹². Uzasadnieniem tego stanowiska jest fakt, że spadkobiercy dziedziczą jedno roszczenie pierwotnie należące do bezpośrednio poszkodowanego. Spadkobiercy nie nabywają własnego, zakresowo odmiennego roszczenia, którego wysokość ustalana byłaby według odmiennych kryteriów.

Drugie odstępstwo od osobistego charakteru roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne na gruncie art. 445 § 1 k.c. określone zostało w art. 449 k.c. Przepis ten umożliwia zbycie roszczenia jedynie wówczas, gdy jest ono wymagalne i zostało uznane na piśmie albo przyznane prawomocnym orzeczeniem. Zbycie takiego roszczenia przy braku spełnienia powyższych przesłanek, obarczone jest sankcją nieważności

³⁹¹ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 34; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 7.

³⁹² J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 51; K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 36. Por. także uchwała Sądu Najwyższego z dnia 9 listopada 2017 r., III CZP 43/17, OSNC 2018, nr 5, poz. 49; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 marca 2011 r., I CSK 389/10, OSNC-Zb. dodatkowy 2012, nr A, poz. 22. Sąd Najwyższy w przeszłości wskazywał odmiennie, że w razie śmierci poszkodowanego należy mieć na uwadze przy określaniu wysokości zadośćuczynienia, że przypadnie ono spadkobiercom, a nie bezpośrednio poszkodowanemu. Z takim stanowiskiem nie sposób się zgodzić. W tym zakresie por. m.in. orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 5 grudnia 1961 r., I CR 775/60, OSNC 1963, nr 2, poz. 36; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 12 kwietnia 1972 r., II CR 57/72, OSNC 1972, nr 10, poz. 183.

bezwzględnej (art. 58 § 1 k.c.)³⁹³. Artykuł 449 k.c. stanowi przy tym przepis ogólny względem regulacji szczególnej ujętej w art. 445 § 3 k.c.³⁹⁴. Wymagalność roszczenia, jak zostało to już wykazane, oceniana musi być z perspektywy art. 455 k.c. Z kolei uznanie roszczenia, do którego odwołuje się art. 449 k.c., podobnie jak w przypadku uznania, o którym wspomina art. 445 § 3 k.c., jest jednostronną czynnością prawną dłużnika (uznanie właściwe z formą pisemną *ad eventum*), która musi zostać przyjęta przez wierzyciela³⁹⁵. Niemniej jednak w tym przypadku dla swej skuteczności uznanie obejmuje również wysokość roszczenia bądź wymaga określenia co najmniej podstawy ustalenia takiej wysokości w przyszłości³⁹⁶. Za taką wykładnią przepisu przemawia ustanowiony przez ustawodawcę warunek wymagalności roszczenia, którego wysokość musi być możliwa do określenia, mając na uwadze istniejący w danym momencie stan wynikający z okoliczności sprawy (np. rozmiar krzywdy). Sprecyzowanie wysokości zadośćuczynienia pieniężnego pozwala również na przeciwdziałanie potencjalnemu zbywaniu roszczeń za kwoty zaniżone³⁹⁷. Podkreślenia wymaga również to, że odmiennie, niż w art. 445 § 3 k.c., ustawodawca ograniczył zbywalność roszczenia także do tych przyznanych prawomocnym wyrokiem zawierającym oznaczone co do wysokości świadczenie, z wyłączeniem sytuacji, kiedy wydawany jest tzw. wyrok wstępny uznający roszczenie uzasadnione co do zasady³⁹⁸.

³⁹³ Dotyczy to zarówno umowy zobowiązującej do przeniesienia roszczenia, jak i umowy przenoszącej roszczenie w wykonaniu wcześniej istniejącego zobowiązania. Por. uwagi wraz z wyjątkami od zakazu przelewu wierzytelności K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 449 k.c., nb. 1; a także A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 449 k.c., pkt 1; M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 449 k.c., nb. 1; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 449 k.c., pkt 4; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 449 k.c., nb. 4. Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 29 lipca 1970 r., II CR 307/70, Legalis nr 14733; wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 15 listopada 2013 r., I ACa 497/13, Legalis nr 745063.

³⁹⁴ P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 449 k.c., pkt 2; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 1. Por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 29 lipca 1970 r., II CR 307/70, Legalis nr 14733; wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 13 grudnia 2013 r., V ACa 556/13, Legalis nr 761356.

³⁹⁵ M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 449 k.c., nb. 2, 5. A. Olejniczak wskazuje, że jest to „jednostronne oświadczenie woli”. Por. A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 449 k.c., pkt 3.

³⁹⁶ M. Kaliński, *Szkoda na osobie i jej naprawienie*, Legalis 2021 r., § 8; K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 449 k.c., nb. 2-3; M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 449 k.c., nb. 3; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 449, pkt 7; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 449 k.c., nb. 3; A. Szpunar, *Zadośćuczynienie*, s. 199. A. Olejniczak wskazuje, że wysokość świadczenia odszkodowawczego może być określona także przez wskazanie podstaw do jego ustalenia. Zob. A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 449 k.c., pkt 3.

M. Pyziak-Szafnicka, *Uznanie długu*, Warszawa 1996, s. 217

³⁹⁷ Zob. uwagi R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 449 k.c., nb. 8; Z. Masłowski, *Kodeks*, s. 1131.

³⁹⁸ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 449 k.c., nb. 3-4.

2.4. Roszczenie o zadośćuczynienie w obcych systemach prawnych

Roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne za uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia na rzecz osoby bezpośrednio poszkodowanej występuje również w obcych systemach prawnych. Uwzględnienie aspektu prawnoporównawczego pozwoli na dogłębniejszą ocenę rozwiązań obowiązujących w prawie polskim, w tym stwierdzenie, czy model polski orzekania o zadośćuczynieniu pieniężnym z art. 445 § 1 k.c. na tle dorobku państw obcych jawi się jako optymalny.

W pierwszej kolejności wskazać należy, że w prawie niemieckim, opierającym się na modelu uznania sędziowskiego, panuje ogólna zasada, że zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę można żądać wyłącznie w przypadkach wskazanych w ustawie na co wskazuje treść art. 253 § 1 k.c. niem.³⁹⁹. W przypadku zaś wypłaty odszkodowania m.in. za uszkodzenie ciała, czy wywołanie rozstroju zdrowia, można żądać stosowanego zadośćuczynienia pieniężnego za szkodę niebędącą szkodą majątkową (por. art. 253 § 2 k.c. niem.). Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową ma być przy tym odpowiednie, godziwe (por. § 844 ust. 3, § 252 ust. 2 k.c. niem.). W prawie niemieckim nie obowiązują tabele normatywne lub sądowe określające wysokość zadośćuczynienia pieniężnego. Ustalenie jego wysokości należy do sądu po zbadaniu wszystkich okoliczności sprawy, a także porównaniu z innymi orzeczeniami, które wydawane są w sprawach podobnych⁴⁰⁰. Pomocniczy i niewiążący charakter mają publikowane przez niezależnych wydawców (nie zaś sądy) zbiory orzeczeń, które uznawane są za ramy orientacyjne niezbędne z punktu widzenia zasady równości⁴⁰¹ i spójności prawnej, co sprzyja nie tylko przewidywalności orzeczniczej, ale również zawieraniu ugód pozasądowych⁴⁰². Najważniejszymi takimi zbiorami są dwie pozycje: A. Slizyk, *Schmerzensgeld 2022. Handbuch und Tabellen*, München 2022 oraz S. Hacks, W. Wellner, F. Häcker, T. Offenloch, *Schmerzensgeld-Beträge 2022*, Bonn 2022. Pierwsza pozycja jest już 18. wydaniem i jest podzielona na dwie części: część podręcznikową oraz część obejmującą zbiór uaktualnionego orzecznictwa sądowego w liczbie 4.500 (w wersji online 6.800). Druga pozycja, będąca już 40. wydaniem, zawiera 3.000 orzeczeń, posortowanych

³⁹⁹ *Bürgerliches Gesetzbuch* (BGB) w brzmieniu z dnia 2 stycznia 2002 r. (BGBl. I s. 42, 2909; 2003 I s. 738 ze zm.), <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/> (dostęp: 26.08.2023), zwany dalej „k.c. niem.”.

⁴⁰⁰ A. Clausmeyer, *Odszkodowanie i zadośćuczynienie za szkody majątkowe i niemajątkowe w przypadku szkody na osobie w Niemczech*, w: *Zadośćuczynienie po nowelizacji art. 446 k.c. na tle doświadczeń europejskich*, red. Z. Strus, K., Ortyński, J. Pokrzywniak, Warszawa 2010, s. 75.

⁴⁰¹ S. Hacks, W. Wellner, F. Häcker, T. Offenloch, *Schmerzensgeld-Beträge*, s. 8, nb. 23.

⁴⁰² B. Markesinis, M. Coester, G. Alpa, A. Ullstein, *Compensation for Personal Injury in English, German and Italian Law. A Comparative Outline*, New York 2011, s. 67.

alfabetycznie według rodzaju urazu. Obie pozycje to bardzo obszerne publikacje, liczące około 1.000 stron. Powyższe zbiory są jedynie wskazówkami dla sądów, poszkodowanych oraz zakładów ubezpieczeń, są wstępną podstawą do oszacowania zadośćuczynienia pieniężnego. Tabele nie uwzględniają wskaźnika inflacji, co oznacza, że ocena wysokości odszkodowania jest zawsze związana ze stanami mającymi miejsce w przeszłości. Z tego względu tabele nie mogą dokładnie odzwierciedlać aktualnie uzasadnionej kwoty zadośćuczynienia pieniężnego należnego poszkodowanemu. Oznacza to na przykład, że zasądzona w 2002 r. kwota 15.000 € odpowiada kwocie 19.812,35 € w 2021 r. Na potrzeby powyższych wyliczeń stosuje się formułę, według której pierwszą kwotę zadośćuczynienia mnoży się przez nowy poziom indeksu wskaźnika cen towarów i usług konsumpcyjnych, a następnie dzieli przez stary poziom indeksu⁴⁰³. Zadośćuczynienie wypłacane jest z reguły w formie jednorazowej kwoty. Jednakże w przypadkach poważnych i długotrwałych obrażeń (np. poważny uraz mózgu, utrata wzroku) zadośćuczynienie może być wypłacane również w formie renty⁴⁰⁴. W doktrynie prawa niemieckiego podkreśla się, że choć wysokość zadośćuczynienia pieniężnego zależy od uznania sędziego⁴⁰⁵, należy wziąć pod uwagę wszystkie okoliczności danego przypadku, a zwłaszcza stopień doznanej krzywdy i winy, trwałe skutki oraz wzajemne okoliczności majątkowe⁴⁰⁶. W przypadku trwałych następstw lub trwałego uszczerbku na zdrowiu znaczenie ma również wiek poszkodowanego, ponieważ decyduje o tym, jak długo doznany uszczerbek może potencjalnie wpływać na życie poszkodowanego⁴⁰⁷.

Z kolei w prawie austriackim podstawę prawną roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne w sytuacji doznania przez osobę bezpośrednio poszkodowaną określonych obrażeń ciała stanowi § 1325 k.c. austr. W orzecznictwie sądów austriackich również uwzględnia się wysokości kwot zasądzanych w innych podobnych sprawach. Sądy opracowują tabele bólu OLG (*Schmerztabelle des OLG*), które uwzględniają czas jego trwania i intensywność oraz stawki dzienne, które różnią się również w zależności od sądu. Z reguły stawki dzienne wynoszą w przypadku: łagodnego bólu – 110-120 € za

⁴⁰³ S. Hacks, W. Wellner, F. Häcker, T. Offenloch, *Schmerzensgeld-Beträge*, s. 17.

⁴⁰⁴ A. Clausmeyer, Odszkodowanie i zadośćuczynienie za szkody majątkowe i niemajątkowe w przypadku szkody na osobie w Niemczech, w: *Zadośćuczynienie po nowelizacji art. 446 k.c. na tle doświadczeń europejskich*, red. Z. Strus, K., Ortyński, J. Pokrzywniak, Warszawa 2010, s. 69.

⁴⁰⁵ B. Markesinis, M. Coester, G. Alpa, A. Ullstein, *Compensation for Personal Injury in English, German and Italian Law. A Comparative Outline*, New York 2011, s. 65.

⁴⁰⁶ W. Fikentscher, A. Heinemann, *Schuldrecht*, s. 403.

⁴⁰⁷ S. Hacks, W. Wellner, F. Häcker, T. Offenloch, *Schmerzensgeld-Beträge*, s. 14, nb. 31.

dzień, umiarkowanego bólu – 220-240 € za dzień, silnego bólu – 330-360 € za dzień. Zaznaczenia wymaga, że tabele kompensacji nie określają ścisłej metody obliczeniowej zadośćuczynienia, a stanowią jedynie środek pomocniczy w systemie orzekania o zadośćuczynieniu. Stawki wskazane w tabeli obrazują jedynie tendencje panujące w praktyce⁴⁰⁸. Jednocześnie podkreśla się potrzebę uwzględnienia inflacji, skutkującej dewaluacją pieniądza. Na przykład zadośćuczynienie pieniężne zasądzone przez Sąd Najwyższy w sprawie w 2002 r. w kwocie ponad 218.000 € podlegało rewaluacji w 2010 r. o 22% do kwoty 266.000 € (uwzględniono *Consumer Price Index*, CPI, wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych)⁴⁰⁹.

Natomiast w prawie szwajcarskim podstawę prawną roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne w razie wystąpienia u bezpośrednio poszkodowanego uszczerbku na zdrowiu stanowi art. 47 k.z. szwajc.⁴¹⁰. Ustalenie wysokości zadośćuczynienia składa się w tym przypadku z dwóch etapów. Pierwszy etap obejmuje ustalenie podstawowego zadośćuczynienia (*Basisgenugtuung*) na podstawie orzecznictwa sądowego. Podczas drugiego etapu, uwzględniając okoliczności danego przypadku, sąd je podwyższa albo obniża⁴¹¹.

W prawie francuskim odpowiedzialność opiera się na ogólnej formule deliktu i zasadzie *neminem laedere*. Przepis art. 1240 k.c. franc.⁴¹² (dawniej art. 1382) nie wprowadza jakichkolwiek ograniczeń co do szkody mającej podlegać naprawieniu, a także interesów i podmiotów objętych ochroną. Rolą sądu jest rozstrzygnięcie, czy w danej sytuacji, uszczerbek będzie podlegał naprawieniu, czy też jego ciężar poniesie sam poszkodowany. Pojęcie szkody ma szeroki zakres, ponieważ z góry przyjmuje się, że każdy uszczerbek podlega naprawieniu, zaś ograniczenie kompensacji jest wyjątkiem.

⁴⁰⁸ Schmerzengeldsätze in Österreich in Euro, <https://widab.gerichts-sv.at/website2016/wp-content/uploads/2022/01/sach-2021-103-103-fucik.pdf> (dostęp: 1.10.2022 r.).

⁴⁰⁹ 3 Ob 128/11m, 24.08.2011,

https://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Justiz&Dokumentnummer=JJT_20110824_OGH0002_0030OB00128_11M0000_000&Suchworte=RS0031307 (dostęp: 1.10.2022 r.); 2 Ob 83/14s, 11.09.2014,

https://ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Justiz&Dokumentnummer=JJT_20140911_OGH0002_0020OB00083_14S0000_000&Suchworte=RS0031075 (dostęp: 1.10.2022 r.).

⁴¹⁰ *Obligationenrecht* (OR) z 30 marca 2011 r. (AS 27 317), https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/27/317_321_377/de (dostęp: 1.10.2023 r.)

⁴¹¹ M. Hablützel, *Wo schmerzt's am meisten? Die Genugtuung in der Schweiz und im internationalen Vergleich*, *Anwaltsrevue* 2022, nr 6/7, s. 257.

⁴¹² Code Napoléon z dnia 21 marca 1804 r., który do 1807 r. nazywany był Code civil des Français, https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/ (dostęp: 14.08.2023), zwany dalej „k.c. franc.”. Zob. również Ordonnance n° 2016-131 du 10 février 2016 portant réforme du droit des contrats, du régime général et de la preuve des obligations (JORF n°0035 du 11 février 2016), <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000032004939> (dostęp: 14.08.2023).

Taka formuła umożliwia kompensację szkód doznanych nie tylko przez bezpośrednio poszkodowanego w razie uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia, ale również na rzecz poszkodowanych pośrednio (*par ricochet*) za cierpienia psychiczne wywołane śmiercią osoby bliskiej, jak również uszkodzeniem jej ciała⁴¹³. W zakresie zadośćuczynienia za krzywdę wykorzystywane są sądowe taryfikatory. Z uwagi jednak na fakt, że w prawie francuskim dopuszcza się wiele tytułów kompensacji, o dość elastycznych cechach, istnieją pewne niedostatki w jednolitym standardzie orzeczniczym⁴¹⁴. Prawo francuskie wyróżnia zadośćuczynienie za krzywdę spowodowaną przemijającym (czasowym) uszkodzeniem ciała lub rozstrojem zdrowia (*déficit fonctionnel temporaire*, DFT) oraz szkodę niemajątkową o charakterze stałym, trwałym (*déficit fonctionnel permanent*, DFP)⁴¹⁵.

Déficit fonctionnel temporaire dotyczy okresu przed wyleczeniem i obejmuje całkowitą lub częściową niepełnosprawność funkcjonalną oraz czas hospitalizacji, utraty jakości życia, w tym zwykłych radości życia codziennego i wypoczynku⁴¹⁶. Wyleczenie oznacza stabilizację stwierdzonych obrażeń, a za jego datę uznaje się moment, w którym zmiany zdrowotne stają się trwałe i możliwe do oszacowania⁴¹⁷. DFT może być częściowy albo całkowity. Całkowity występuje wówczas, gdy poszkodowany jest hospitalizowany albo nie może opuścić swojego domu bez pomocy osoby trzeciej. Częściowy obejmuje cztery poziomy niezdolności: poziom I - 10%, poziom II - 25%, poziom III - 50%, a poziom IV - 75%. Jeśli stan niezdolności poszkodowanego uległ zmianie, dzieli się czas na okresy, zgodnie ze stanem tymczasowego częściowego albo całkowitego upośledzenia czynnościowego. Obecnie według sądów apelacyjnych poszkodowanemu w przypadku całkowitej czasowej niepełnosprawności należy się odszkodowanie od 750 € do 1.000 € miesięcznie lub od 25 € do 33 € dziennie⁴¹⁸. Kwoty

⁴¹³ M. Wałachowska, *Wynagrodzenie szkód*, Warszawa 2014, s. 22, 26; M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2007*, s. 62-63;

⁴¹⁴ E. Karner, *Ustalenie zadośćuczynienia*, s. 70-71.

⁴¹⁵ B.A. Koch (red.), H. Koziol (red.), *Compensation for Personal Injury in a Comparative Perspective*, Wien 2003, s. 25.

⁴¹⁶ A. Konert, K. Łuczak, *Wyrównanie szkody niemajątkowej przy naruszeniu zdrowia w prawie francuskim*, *Ius Novum* 2016, nr 3, s. 165; Cour de cassation, 28.5.2009, n° 08-16.829; <https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000020680783/> (dostęp: 1.10.2022); Cour de cassation, 5.3.2015, n° 14-10.758, <https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000030324584/> (dostęp: 1.10.2022); Cour de cassation, 27.4.2017, n° 16-13.740, <https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000034552071/> (dostęp: 1.10.2022).

⁴¹⁷ B. Mornet, *L'indemnisation des préjudices en cas de blessures ou de décès*, 2022, s. 36. https://www.monindemnite.com/referentiel_mornet_2020.pdf (dostęp: 1.10.2022). Dokument ten skierowany do praktyków (sędziów i adwokatów), stanowiąc pomoc metodologiczną wraz z orientacyjnymi stawkami odszkodowań stosowanymi przez sądy apelacyjne,

⁴¹⁸ B. Mornet, *L'indemnisation*, 2022, s. 65.

te pochodzą z taryfikatorów opracowywanych przez sądy lokalne. Największe znaczenie mają te publikowane przez sądy w Agen, Angers, Bordeaux, Limoges, Portiers i Tuluzie⁴¹⁹. W przypadku częściowej niepełnosprawności stosuje się procent niepełnosprawności związany z określonym poziomem, np. dla poziomu I (10%) będzie to 2,50 € do 33 € dziennie. Następnie mnoży się uzyskaną stawkę dzienną przez liczbę dni, w których poszkodowany miał określoną niepełnosprawność.

W przypadku *déficit fonctionnel permanent* (DFP) zadośćuczynienie kompensuje ostateczne zmniejszenie potencjału fizycznego, psychosensorycznego lub intelektualnego wynikające z naruszenia integralności anatomiczno-fizjologicznej, a także ból i zaburzenia w życiu osobistym, rodzinnym i społecznym⁴²⁰. Wysokość kompensacji wynika z pomnożenia stawki właściwej dla wieku poszkodowanego przez procent stopnia niepełnosprawności⁴²¹. Im większy stopień niepełnosprawności, tym wyższa stawka. Natomiast wraz z wiekiem stawka maleje⁴²². Na przykład 25-letni poszkodowany z uszczerbkiem w wysokości 32% może otrzymać zadośćuczynienie w wysokości 119.680 € (stawka 3.740 € × 32), a 60-letni poszkodowany mający ten sam uszczerbek w wysokości 76.480 € (stawka 2.390 € × 32).

Ponadto poszkodowanemu przysługuje roszczenie o zadośćuczynienie za doznaną tzw. krzywdę osobistą (*préjudices personnelles*), czyli ból i cierpienie (*souffrances endurées*), a także związane z nim zaburzenia, które poszkodowany znosił w czasie choroby traumatycznej (*maladie traumatique*)⁴²³. Wysokość zadośćuczynienia pieniężnego ustala się według siedmiostopniowej skali cierpienia: bardzo łagodne (do 2.000 €), lekkie (2.000 € - 4.000 €), umiarkowane (4.000 € - 8.000 €), średnie (8.000-20.000 €), dość poważne (20.000 € - 35.000 €), poważne (35.000 € - 50.000 €), bardzo poważne (50.000 € - 80.000 €), wyjątkowe (80.000 € i więcej)⁴²⁴. Kolejnymi tytułami kompensacji szkody niemajątkowej jest pogorszenie wyglądu (*préjudice esthétique permanent*), pogorszenie sytuacji życiowej (*préjudice d'agrément*), uszczerbek w życiu seksualnym

⁴¹⁹ E. Karner, *Ustalanie zadośćuczynienia*, s. 70.

⁴²⁰ B. Mornet, *L'indemnisation*, s. 68.

⁴²¹ Cour d'appel de Paris, 15.9.2022, RG n° 21/04240, <https://www.courdecassation.fr/decision/6324137505769e2d4ddb2e3> (dostęp: 1.10.2022).

⁴²² Zob. szerzej B. Mornet, *L'indemnisation*, s. 69, A. Konert, K. Łuczak, *Wyrównanie szkody*, s. 167-171.

⁴²³ Cour d'appel de Paris, 15.9.2022, RG n° 21/04240, <https://www.courdecassation.fr/decision/6324137505769e2d4ddb2e3> (dostęp: 1.10.2022).

⁴²⁴ B. Mornet, *L'indemnisation*, s. 66.

(*préjudice sexuel*) oraz obniżenie możliwości założenia gospodarstwa domowego (*préjudice d'établissement*)⁴²⁵.

W prawie włoskim funkcjonują dwa systemy orzekania o zadośćuczynieniu, w zależności od wielkości uszczerbku na zdrowiu. Pierwszy system, mający charakter normatywy, odnosi się do krajowego standardu orzeczniczego w zakresie szkód biologicznych za drobne obrażenia powstałe w wyniku wypadków spowodowanych ruchem pojazdów mechanicznych i łodzi⁴²⁶. W przypadku zmian niewielkich, które prowadzą do trwałego uszczerbku na zdrowiu (trwałego uszkodzenia biologicznego) nieprzekraczającego 9% (*microlesioni*), standard ten opiera się na stawkach drobnych uszczerbków na zdrowiu (*danno biologico per lesioni di lieve entità*), które są aktualizowane co roku i uwzględniają wskaźnik inflacji (wysokość krajowego wskaźnika cen konsumpcyjnych). Zgodnie z obowiązującymi od kwietnia 2022 r. stawkami bazowymi, jeden punkt procentowy wynosi 870,97 €. Kwota ta mnożona jest według odpowiedniego mnożnika w zależności od punktu procentowego niepełnosprawności przypisanego poszkodowanemu⁴²⁷. Otrzymałą wartość pomniejsza się także o 0,5% za każdy rok życia poszkodowanego, począwszy od jedenastego roku życia. Takie rozwiązanie wynika z podejścia włoskiego ustawodawcy do faktu, że młode osoby dłużej i bardziej dolegliwie odczuwać mogą swoją niepełnosprawność, aniżeli osoby starsze. Poszkodowanemu należy się również odszkodowanie za tymczasowy uszczerbek (czasowe uszkodzenie biologiczne, *danno biologico temporaneo*) w wysokości 50,79 € za każdy dzień całkowitej niezdolności do pracy (całkowitej tymczasowej niepełnosprawności, *invalidità temporanea assoluta*), które obejmuje z reguły kilka dni po zdarzeniu, podczas których poszkodowany nie jest w stanie samodzielnie wykonywać podstawowych, codziennych czynności. Po całkowitej tymczasowej niepełnosprawności następuje częściowa tymczasowa niepełnosprawność (*invalidità temporanea parziale*), obejmująca okres stabilizacji choroby. Całkowite odszkodowanie stanowi sumę kwot za okres tymczasowej niezdolności do pracy oraz trwałej niepełnosprawności (w przypadku

⁴²⁵ Zob. szerzej E. Konert, K. Łuczak, E. Karner, *Wyrównanie szkody*, s. 169-170; *Ustalenie zadośćuczynienia*, s. 71.

⁴²⁶ Zob. art. 139 Decreto legislativo 7 settembre 2005, n. 209 – Codice delle assicurazioni private (GU Serie Generale n.239 del 13-10-2005 - Suppl. Ordinario n. 163), <https://www.gazzettaufficiale.it/dettaglio/codici/assicurazioniPrivate> (dostęp: 11.09.2023 r.).

⁴²⁷ Decreto Ministeriale dello Sviluppo Economico 8 giugno 2022 recante l'Aggiornamento annuale degli importi per il risarcimento del danno biologico per lesioni di lieve entità, derivanti da sinistri conseguenti alla circolazione dei veicoli a motore e dei natanti (22A03627) (GU Serie Generale n.144 del 22-06-2022)

https://www.gazzettaufficiale.it/atto/serie_generale/caricaDettaglioAtto/originario?atto.dataPubblicazioneGazzetta=2022-06-22&atto.codiceRedazionale=22A03627&elenco30giorni=false (dostęp: 11.09.2023 r.).

jej wystąpienia)⁴²⁸. Na potrzeby orzecznicze włoski ustawodawca przewidział wydanie specjalnych tabel naruszeń integralności psychofizycznej w zakresie od 1 do 9 punktów niepełnosprawności⁴²⁹. Co więcej, sędzia może podwyższyć wysokość odszkodowania nie więcej niż o jedną piątą (20%), jeśli uzna, że poszkodowany bardziej odczuwa szkodę ze względu na swoje szczególne cechy osobiste, np. wykonywany zawód. Oprócz szkody, która wynika bezpośrednio z uszczerbku na zdrowiu, poszkodowany może dochodzić naprawienia krzywdy (*danno morale*). Cierpienie musi zostać udowodnione, ponieważ nie zawsze doznany uszczerbek na zdrowiu pociąga za sobą krzywdę, zwłaszcza w przypadku drobnych obrażeń⁴³⁰.

W odniesieniu do uszczerbków na zdrowiu powyżej 9% ustawodawca włoski nie wprowadził przepisów wykonawczych zawierających odpowiednie tabele o charakterze normatywnym. W tym zakresie sądownictwo włoskie stosuje tabele oceny szkody niemajątkowej sporządzone przez Sąd w Rzymie albo Sąd w Mediolanie. Obie tabele różnią się, ponieważ opierają się na odmiennych kryteriach. Nie są przy tym oficjalnym źródłem prawa i stanowią swoisty dokument „pararegulacyjny”. Tabele rzymskie są mniej rozpowszechnione niż tabele mediolańskie. Stąd też w celu zachowania jednolitości orzeczniczej, a także realizacji zasady równości i zaufania obywateli do wymiaru sprawiedliwości ową lukę wypełnił Sąd Najwyższy, który wskazał na potrzebę sporządzenia tabel przez Sąd w Mediolanie⁴³¹. Tabele mediolańskie (*tabelle milanesi*)⁴³² są bardzo podobne do tabel dotyczących mikrouszkodzeń, ponieważ określają kwoty za każdy procent niepełnosprawności. Kwoty te rosną wraz ze stopniem niepełnosprawności, a zmniejszają się wraz z wiekiem pokrzywdzonego. Są to wartości średnie i mogą ulec zwiększeniu jedynie z powodu szczególnych okoliczności danego przypadku.

⁴²⁸ Zob. szerzej B. Marquesinis, M. Coester, G. Alpa, A. Ullstein, *Compensation*, s. 83-96.

⁴²⁹ Decreto del 3 Luglio 2003 Tabella delle menomazioni alla integrità psicofisica comprese tra 1 e 9 punti di invalidità (GU Serie Generale n.211 del 11-09-2003), https://www.gazzettaufficiale.it/atto/serie_generale/caricaDettaglioAtto/originario?atto.dataPubblicazioneGazzetta=2003-09-11&atto.codiceRedazionale=03A10189&elenco30giorni=false (dostęp: 11.09.2023 r.).

⁴³⁰ Cass. civ., sez. III, 27.8.2015, n. 17209, https://rivistagiuridica.aci.it/fileadmin/Documenti/Cass_Civile_17209_del_27_agosto_2015.pdf (dostęp: 1.10.2022 r.).

⁴³¹ Cass. civ., sez. III, 7.6.2011, n.12408, <https://www.fondazioneforensfirenze.it/uploads/fff/files/2011/2011-2/2011.10.04%20Risarcimento%20danni/Materiale/Sentenza%20Cassazione%20Sez.%20III%207.6.2011%20n.%2012408.pdf> (dostęp: 1.10.2022).

⁴³² Zob. Osservatorio sulla Giustizia Civile di Milano, Tabelle milanesi per la liquidazione del danno non patrimoniale – Edizione 2021, https://tribunale-milano.giustizia.it/files/Tabella%20milanesi_Danno%20non%20patrimoniale_ed.%202021.pdf (dostęp: 11.09.2021 r.).

W prawie hiszpańskim szkoda niemajątkowa wynikająca z uszczerbku na zdrowiu obejmuje cierpienia oraz ból fizyczny i psychiczny. Ten ból rozumiany jest szeroko i nie ogranicza się do przypadków choroby fizycznej lub psychicznej, obejmując takie uczucia jak niepokój, smutek, niepewność⁴³³. W Hiszpani rozbudowany system pomiaru szkód na osobie wraz z danymi tabelarycznymi dotyczy wysokości zadośćuczynienia pieniężnego należnego bezpośrednio poszkodowanemu oraz członkom jego rodziny za następstwa wypadku drogowego (*indemnización por secuelas en accidentes de tráfico*). Ustawa z 2015 r. o reformie systemu wyceny szkód wyrządzonych osobom w wypadkach drogowych przewiduje zadośćuczynienie za podstawowe szkody na osobie (*perjuicio personal básico*), za szczególne szkody na osobie (*perjuicio personal particular*) oraz szkody wyjątkowe (*perjuicio excepcional*)⁴³⁴.

W ramach podstawowych szkód wyróżnia się szkody psychofizyczne, organiczne, sensoryczne (*perjuicio psicofísico, orgánico, sensorial*) oraz szkody estetyczne (*perjuicio estético*). W celu określenia następstw wypadku i ich intensywności wykorzystuje się tabele ze skalą medyczną wyrażoną w punktach. Ustalenie wysokości zadośćuczynienia odbywa się zgodnie z tabelą ze skalą ekonomiczną (art. 95 i n. ustawy), wynoszącą od 709,76 € do 437.822,39 €. Natomiast szczególne szkody na osobie obejmują: a) szkody moralne uzupełniające szkody psychofizyczne, organiczne i sensoryczne (*daños morales complementarios al perjuicio psicofísico, orgánico y sensorial*), które obecnie wynoszą od 22.852,92 € do 114. 264,59 €; b) szkody niemajątkowe uzupełniające szkody estetyczne (*daños morales complementarios al perjuicio estético*), które wynoszą od 11.426,46 € do 57.132,29 €; c) szkody moralne spowodowane utratą jakości życia poszkodowanego (*perjuicio moral por pérdida de calidad de vida del lesionado*). Wysokość zadośćuczynienia w ramach ostatniej kategorii szkód wynosi w przypadku szkód bardzo poważnych od 107.123,05 € do 178. 538,42 €, szkód poważnych od 47.610,25 € do 119.025,61 €, szkód umiarkowanych od 11.902,56 € do 59.512,81 €, szkód lekkich od 1.785,38 € do 17.853,84 €. Oprócz tego przewidziane jest zadośćuczynienie za utratę płodu w wyniku wypadku (*pérdida de feto a consecuencia*

⁴³³ M. M. Casals, J. Ribot, J. S. Feliu, w: *Compensation for Personal Injury in a Comparative Perspective*, red. B.A. Koch, H. Koziol, Wien 2003, s. 269.

⁴³⁴ *Ley 35/2015, de 22 de septiembre, de reforma del sistema para la valoración de los daños y perjuicios causados a las personas en accidentes de circulación* (BOE-A-2015-10197), <https://www.boe.es/eli/es/l/2015/09/22/35> (dostęp: 30.08.2023). Ustawa ta zastąpiła *Real Decreto Legislativo 8/2004, de 29 de octubre, por el que se aprueba el texto refundido de la Ley sobre responsabilidad civil y seguro en la circulación de vehículos a motor* (BOE-A-2004-18911), <https://www.boe.es/eli/es/rdlg/2004/10/29/8> (dostęp: 30.08.2023).

del accidente), którego wysokość różni się w zależności od zaawansowania ciąży: jeśli nastąpiło to przed upływem 12 tygodni ciąży należy się 15.000 €, a jeśli po ich upływie to 30.000 €. Wyróżniana jest również tzw. wyjątkowa szkoda (*perjuicio excepcional*), która uzasadnia podwyższenie zadośćuczynienia do 25%. Kwoty i limity odszkodowań ustalone w tabelach zawartych w ustawie z 2015 r. o reformie systemu wyceny szkód wyrządzonych osobom w wypadkach drogowych, są aktualizowane ze skutkiem od 1 stycznia każdego roku według wskaźnika waloryzacji emerytur określonego w ustawie budżetowej (art. 49 ustawy z 2015 r. o reformie systemu wyceny szkód wyrządzonych osobom w wypadkach drogowych)⁴³⁵.

3. Bezpośrednio poszkodowany

W Kodeksie cywilnym wyrażona została podstawowa zasada stanowiąca, że kompensacja szkód niemajątkowych może nastąpić jedynie na rzecz bezpośrednio poszkodowanych⁴³⁶. Zasada ta ogranicza krąg podmiotów, które uprawnione są do dochodzenia roszczenia za naruszone dobro osobiste. Stąd też sprawca, który dopuszcza się konkretnego zachowania godzącego w dobra innego podmiotu, ponosi odpowiedzialność wobec tego, komu taką szkodę wyrządził. Na gruncie roszczeń o zadośćuczynienie pieniężne zarówno na podstawie art. 445 k.c. i 448 k.c., jak również art. 446 § 4 k.c. i art. 446² k.c., wyróżnić można jednak dwie kategorie podmiotów doznających szkód niemajątkowych - poszkodowanych bezpośrednio i poszkodowanych pośrednio⁴³⁷. Pojęcie pośrednio poszkodowanego zostanie szczegółowo omówione w dalszej części pracy. W tym miejscu wskazać jedynie należy, że istotą odróżnienia poszkodowanych bezpośrednio od poszkodowanych pośrednio jest ogólne założenie, że sprawca, kierując swoje zachowanie na dobra osoby bezpośrednio poszkodowanej, wyrządza również szkodę innym osobom. Osoby te nie mogą być jednak zakwalifikowane jako bezpośrednio poszkodowane, gdyż nie są uczestnikami danego zdarzenia sprawczego.

⁴³⁵ Ostatnia aktualizacja miała miejsce w dniu 1 stycznia 2023 r. Zob. *Resolución de 12 de enero de 2023, de la Dirección General de Seguros y Fondos de Pensiones, por la que se hacen públicas las cuantías de las indemnizaciones actualizadas del sistema para la valoración de los daños y perjuicios causados a las personas en accidentes de circulación* (BOE-A-2023-1765), [https://www.boe.es/eli/es/res/2023/01/12/\(2\)](https://www.boe.es/eli/es/res/2023/01/12/(2)) (dostęp: 30.08.2023), https://dgsfp.mineco.gob.es/es/Regulacion/DocumentosRegulacion/Tablas_indemnizatorias_Baremo_2023_JC%20-%20draft.pdf (dostęp: 30.08.2023 r.).

⁴³⁶ T. Grzeszak, *Dobro osobiste jako dobro zindywidualizowane*, Przegląd Sądowy 2018, nr 4, s. 30; M. Kaliński, *Ograniczenie indemnizacji do podmiotów bezpośrednio poszkodowanych w związku z nowelizacją art. 446 k.c.*, Przegląd Sądowy 2014, nr 3, s. 7.

⁴³⁷ Zob. T. Grzeszak, *Dobro osobiste*, s. 28.

Pod pojęciem osoby bezpośrednio poszkodowanej należy rozumieć tego, przeciwko komu zostało skierowane zachowanie sprawcy (działanie bądź zaniechanie)⁴³⁸. Bezpośrednio poszkodowany doznaje zatem w wyniku konkretnego zdarzenia szkody w swoich dobrach majątkowych bądź niemajątkowych (np. zdrowiu, życiu)⁴³⁹, które podlegają skonkretyzowanej ochronie prawnej⁴⁴⁰. Podmiotem uprawnionym do dochodzenia roszczenia o zadośćuczynienie na podstawie art. 445 § 1 k.c. w zw. z art. 444 k.c. jest osoba fizyczna, która wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia doznała określonej krzywdy (bezpośrednio poszkodowany)⁴⁴¹. Podobnie, jedynie bezpośrednio poszkodowany uprawniony jest do dochodzenia roszczenia z art. 448 § 1 k.c.⁴⁴², które wiąże się z naruszeniem przysługujących mu dóbr osobistych. Natomiast z inną sytuacją mamy do czynienia na gruncie art. 446 § 4 k.c. oraz 446² k.c., które wyjątkowo przewidują ochronę prawną podmiotów pośrednio poszkodowanych.

Zobowiązany do naprawienia szkody niemajątkowej może być z kolei każdy podmiot, zarówno będący osobą fizyczną, osobą prawną, jak i jednostką organizacyjną nieposiadającą osobowości prawnej, której ustawa przyznaje zdolność prawną⁴⁴³. Podmiot ten ponosi odpowiedzialność zarówno wówczas, gdy sam jest sprawcą naruszenia, jak również wtedy, gdy odpowiada na innej podstawie (np. za osobę trzecią)⁴⁴⁴. W tej mierze w nauce nie dokonuje się rozróżnienia na podmioty odpowiedzialne bezpośrednio bądź pośrednio.

4. Przesłanki roszczenia

Przesłankami roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia na gruncie art. 445 § 1 k.c. są: 1) zaistnienie określonego zdarzenia sprawczego skutkującego uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia; 2) wystąpienie po stronie poszkodowanego krzywdy; 3) zaistnienie pomiędzy

⁴³⁸ M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 789, 819-820; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 292.

⁴³⁹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 marca 2012 r., I CSK 282/11, OSNC 2012 nr 11, poz. 130.

⁴⁴⁰ T. Grzeszak, *Dobro osobiste*, s. 28-29; Z. Banaszczyk, *Szkody bezpośrednie i pośrednie a podmiotowy zakres odpowiedzialności odszkodowawczej*, *Przegląd Sądowy* 2016, nr 2, s. 47. M. Kaliński, *Szkoda na osobie i jej naprawienie*, *Legalis* 2021, rozdz. I, § 5; A. Śmieja, P. Machnikowski, *System*, s. 404 i n.

⁴⁴¹ A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 5. Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 4 lipca 1969 r., I CR 116/69, OSNCP 1970 nr 5, poz. 82.

⁴⁴² Por. M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 36.

⁴⁴³ A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 5.

⁴⁴⁴ A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 5.

zdarzeniem a krzywdą adekwatnego (normalnego) związku przyczynowego, o którym mowa w art. 361 § 1 k.c. Obowiązek udowodnienia wszystkich przesłanek roszczenia z art. 445 § 1 k.c. spoczywa na poszkodowanym⁴⁴⁵.

4.1. Uszkodzenie ciała i rozstrój zdrowia

Podstawową przesłanką odpowiedzialności na podstawie art. 445 § 1 k.c. jest zdarzenie szkodzące, w ramach którego sprawca szkody dokonuje określonego czynu niedozwolonego. Czyn ten skutkuje powstaniem po stronie poszkodowanego określonej szkody, która objawia się przez wystąpienie krzywdy związanej z uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia⁴⁴⁶. Dochodzi tym samym do naruszenia jednego z najistotniejszych dóbr osobistych – zdrowia, rozumianego jako stan, w którym w żywym organizmie wszystkie funkcje przebiegają prawidłowo⁴⁴⁷. Szkada powstaje przy tym bez względu na motyw działania sprawcy, czy też naganne, przestępcze zachowanie samego poszkodowanego⁴⁴⁸. Wystąpienie szkody na osobie wiązać należy zatem z dwoma stanami – uszkodzeniem ciała oraz rozstrojem zdrowia. Brak jest jednak ich definicji legalnej, stąd też ustalenie ich znaczenia wymaga sięgnięcia do dorobku wypracowanego przez przedstawicieli doktryny oraz orzecznictwo sądowe.

Warstwa językowa pojęć „uszkodzenie” i „ciało” pozwala na wyciągnięcie wniosku, że „uszkodzenie ciała” oznacza takie naruszenie organizmu człowieka, które powoduje powstanie w jego strukturze zmian w tkance lub narządzie, a tym samym spowodowanie określonego defektu (np. przecięcie powłoki skórnej, wskutek czego pojawia się szpecąca blizna)⁴⁴⁹. Powyższe ujęcie zostało przyjęte przez doktrynę, która

⁴⁴⁵ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 marca 2018 r., IV CSK 114/17, Legalis nr 1807243.

⁴⁴⁶ P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 2.

⁴⁴⁷ Hasło „zdrowie”, Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/zdrowie;2545327.html> (dostęp: 20.05.2023 r.). Niekiedy pojęcie „zdrowia” rozumiane jest przez pryzmat definicji zawartych w aktach prawa międzynarodowego, choć jednocześnie wskazuje się, że akty te nie mają mocy wiążącej oraz cywilnoprawnego charakteru. Zob. m.in. K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 444 k.c., nb. 4. Zwrot „zdrowie” według definicji zawartej w Konstytucji Międzynarodowej Organizacji Zdrowia z dnia 22 lipca 1946 r. oznacza „stan pełnego dobrostanu fizycznego, psychicznego i społecznego, a nie tylko brak choroby lub ułomności” (*Constitution of the World Health Organization*, <https://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/constitution-en.pdf?ua=1>, dostęp: 24.08.2022 r.). Definicji tej zarzuca się, z czym należy się zgodzić, że takie ujęcie terminu na gruncie polskich regulacji prowadziłoby do nadmiernej subiektywizacji systemu ochrony poszkodowanego, uzasadniając przyznanie uprawnionemu zadośćuczynienia w razie jakichkolwiek, nawet błahych niepowodzeń życiowych (K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 444 k.c., nb. 4).

⁴⁴⁸ Odmienne stanowisko m.in. w wyroku Sądu Najwyższego z dnia 26 czerwca 1969 r., I CR 165/69, Legalis nr 14006.

⁴⁴⁹ Zob. hasło „ciało”, w: Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/cialo;2448948.html> (dostęp: 19.08.2022 r.) oraz hasło „uszkodzić”, w: Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/uszkodzi%C4%87.html> (dostęp: 19.08.2022 r.).

uszkodzenie ciała rozumie jako: zerwanie ciągłości czy jednolitości jakiejkolwiek komórki, tkanki lub organu podmiotu, naruszenie integralności fizycznej człowieka objawiające się wyrządzeniem negatywnych skutków na zewnątrz, jak i wewnątrz ciała ludzkiego⁴⁵⁰, możliwe do zaobserwowania (często pozostawiające ślady, np. w postaci ran, stłuczeń, siniaków) naruszenie ciągłości lub spójności tkanek wewnętrznych lub zewnętrznych⁴⁵¹, czy naruszenie integralności fizycznej, niekoniecznie powiązane z przerwaniem powłoki cielesnej⁴⁵². Zaznacza się przy tym, że za uszkodzenie ciała nie przyjmuje się wyłącznie zerwania ciągłości pojedynczej komórki⁴⁵³. Stan związany z uszkodzeniem ciała może przybrać różny charakter w zależności od okoliczności sprawy, a przede wszystkim wagi ingerencji w zdrowie poszkodowanego, co wraz ze wszelkimi dalszymi skutkami zdrowotnymi, wpływa bezpośrednio na rozmiar doznawanych przez poszkodowanego cierpień fizycznych i psychicznych, a przez to na wysokość samego zadośćuczynienia.

Ujmując szeroko problematykę uszkodzenia ciała, stwierdzić można, że przybiera ono jedną z dwóch form ze względu na przyjęte kryterium czasowe. Pierwszą z nich jest uszkodzenie ciała o charakterze krótkotrwałym (tymczasowym, chwilowym), którego istotą jest to, że negatywne dla poszkodowanego skutki trwają przez pewien, krótki czas, który z góry jest możliwy do przewidzenia. W tym znaczeniu ciało poszkodowanego jest w stanie podjąć szybką regenerację. Wpływ na sprawność odnowienia struktur mogą mieć czynniki naturalne bądź nienaturalne (np. ingerencja chirurgiczna, zastosowanie leku). Uszkodzenie ciała może być także trwałe, co oznacza, że trwa przez dłuższy czas bądź nie ulega zmianom, przy istnieniu negatywnych rokowań dla poszkodowanego⁴⁵⁴. Stwierdzić należy, że poszkodowany będzie mógł dochodzić zadośćuczynienia pieniężnego na podstawie art. 445 § 1 k.c. zarówno w sytuacji, w której wystąpi u niego uszkodzenie ciała o charakterze krótkotrwałym, jak i trwałym. Kodeks cywilny nie uzależnia bowiem skuteczności roszczenia od trwałości występujących u poszkodowanego skutków. Ma to jedynie wpływ na wymiar zadośćuczynienia pieniężnego.

⁴⁵⁰ Na przykład poprzez wyrządzenie ran, wywołanie złamań kości. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 276.

⁴⁵¹ R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 3.

⁴⁵² Na przykład złamanie kości. M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 252.

⁴⁵³ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 444 k.c., nb. 3.

⁴⁵⁴ P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 8; zob. hasło „tymczasowy”, w: Słownik Języka Polskiego, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/tymczasowy.html> (dostęp: 12.08.2022 r.); hasło „trwały”, w: Słownik Języka Polskiego, <https://sjp.pwn.pl/sjp/trwaly;2530906.html> (dostęp: 12.08.2022 r.).

Z kolei rozstrój zdrowia, mając na uwadze znaczenie zwrotów „rozstrój” i „zdrowie”, stanowi zaburzenie funkcjonowania i stanu organizmu w porównaniu z procesami i funkcjami przebiegającymi w nim prawidłowo. Zaburzenia takie, w świetle art. 445 § 1 k.c., zawsze mają swoją przyczynę zewnętrzną⁴⁵⁵. Nie mogą zatem wynikać wyłącznie z osobistych cech osoby poszkodowanej, w tym podatności na choroby czy zdolności regeneracyjnych. Podobnie omawiane pojęcie wyjaśnia doktryna prawa cywilnego, przyjmując, że jest to: stan zakłócenia normalnego funkcjonowania organizmu podmiotu⁴⁵⁶, spowodowane w całości albo w określonym zakresie jego dysfunkcyjności, a nawet wywołanie choroby⁴⁵⁷, inne, niż uszkodzenie ciała, naruszenie funkcjonowania organizmu⁴⁵⁸. Także tutaj można wyróżnić rozstrój zdrowia krótkotrwały (tymczasowy, chwilowy) i trwały (nieusuwalny)⁴⁵⁹. Wywołanie rozstroju zdrowia odnieść można do dwóch sfer: zdrowia fizycznego (czyli uzewnętrznionych zakłóceń funkcjonowania organizmu) oraz zdrowia psychicznego (czyli zakłócenia funkcjonowania sfery niesomatycznej, mogącej polegać na wywołaniu np. nerwic, chorób psychicznych, depresji)⁴⁶⁰. Rozstrój zdrowia psychicznego odnosić się może zatem do sfery psychiczno-emocjonalnej poszkodowanego, gdzie dochodzi do nieprawidłowości czy zakłóceń w prawidłowo funkcjonujących procesach psychicznych. Zazwyczaj rozstroju zdrowia nie będzie powodował krótkotrwały stres, a także związane z nieprzyjemną sytuacją przemijające przykrości⁴⁶¹. Nadto, o ile zostanie to stwierdzone w procesie leczniczym, możliwość powrotu poszkodowanego do pełnego zdrowia nie

⁴⁵⁵ Zob. hasło „rozstrój”, w: Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/rozstr%C3%B3j.html> (dostęp: 19.08.2022 r.); hasło „zdrowie”, w: Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/zdrowie.html> (dostęp: 19.08.2022 r.).

⁴⁵⁶ R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 3.

⁴⁵⁷ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 444 k.c., nb. 3.

⁴⁵⁸ Zakłócenie funkcjonowania organizmu przybiera w szczególności postać zaburzeń emocjonalnych i mentalnych o różnym stopniu nasilenia (dolegliwości psychiczne), lecz również może skutkować pojawieniem się zaburzeń somatycznych (dolegliwości fizyczne). M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 252; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 276.

⁴⁵⁹ Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 24 lutego 1970 r., I CR 438/69, Legalis nr 14375; z dnia 26 czerwca 1969 r., I CR 165/69, Legalis nr 14006.

⁴⁶⁰ R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 3; M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 444 k.c., nb. 5 oraz art. 445 k.c., nb. 3. Zob. również wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 8 maja 1969 r., II CR 114/69, OSNCP 1970, nr 7-8, poz. 129; z dnia 4 lipca 1969 r., I PR 178/69, OSNCP 1970, nr 4, poz. 71; z dnia 24 lutego 1971 r., II CR 619/70, OSNCP 1971, nr 10, poz. 182. K. Mularski wskazuje, że w zakres zdrowia wchodzi również zdrowie psychiczne. Przemawiają za tym względy aksjologii wyrażonej przez prawodawcę (zob. preambuła do ustawy z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego, Dz. U. z 2022 r., poz. 2123) i ugruntowany wynik wykładni językowej-zob. K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 444 k.c., nb. 5.

⁴⁶¹ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 444 k.c., nb. 5. Por. także wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 9 lipca 2003 r., I ACa 396/03, Legalis nr 65965.

stanowi samodzielnej przesłanki do odmowy uwzględnienia roszczenia uprawnionego⁴⁶². Podobnie jak w przypadku uszkodzenia ciała, charakter rozstroju zdrowia rzutować może na wysokość przyznanego na rzecz poszkodowanego zadośćuczynienia pieniężnego, co wynika z analizy odczuwanych przez niego cierpień w sferze psychicznej i fizycznej.

Zauważyć należy, że na gruncie niektórych stanów faktycznych może dojść wyłącznie do uszkodzenia ciała, które nie będzie wiązało się z rozstrojem zdrowia, jak również do rozstroju zdrowia, który nie będzie wiązał się z uszkodzeniem ciała. Redakcja art. 445 § 1 k.c. w zw. z art. 444 § 1 k.c. wskazuje jednak na to, że niekiedy możliwe będzie współwystępowanie obu stanów kumulatywnie. Samo uszkodzenie ciała, jak i rozstrój zdrowia kwalifikować należy jednak jako odrębne skutki danego zdarzenia sprawczego.

Z punktu widzenia przesłanek roszczenia o zadośćuczynienie nie mają znaczenia różnice zachodzące pomiędzy uszkodzeniem ciała a rozstrojem zdrowia, ponieważ oba te stany zrównano co do skutków prawnych⁴⁶³. Niemniej każdy indywidualny przypadek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia może nieść dla poszkodowanego odmienny wymiar cierpienia psychicznego i fizycznego. To, czy uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia ma charakter trwały czy krótkotrwały ma znaczenie na etapie ustalania rozmiaru krzywdy. Co więcej, oprócz wskazanego wyżej kryterium czasowego, w obu przypadkach szkód na osobie wymienić można także kryterium intensywności, które – najogólniej rzecz ujmując – pozwala na wyróżnienie uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia o charakterze znacznym bądź nieznacznym⁴⁶⁴. Ocena tego, jak intensywne jest uszkodzenie ciała i rozstrój zdrowia u poszkodowanego musi być zobiektywizowana i oparta przede wszystkim na analizie skutków z perspektywy wiedzy medycznej i psychologicznej. Ocena taka musi zatem uwzględniać to, czy doznane szkody ograniczają dotychczasową (uwzględniającą również stan zdrowia adekwatny do wieku poszkodowanego) sprawność fizyczną i psychiczną poszkodowanego, a w szczególności czy ograniczają go w samodzielnym zaspokajaniu swoich codziennych potrzeb. W tym zakresie duże znaczenie ma również to, czy konieczne jest zapewnienie poszkodowanemu usług opiekuńczych, czyli niesienia pomocy w zaspokajaniu

⁴⁶² P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 8.

⁴⁶³ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 252; A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 6.

⁴⁶⁴ Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 5 maja 1967 r., I PR 118/67, *Legalis* nr 13071; z dnia 26 czerwca 1969 r., I CR 165/69, *Legalis* nr 14006; z dnia 24 lutego 1970 r., I CR 438/69, *Legalis* nr 14375; z dnia 27 listopada 1975 r., II C 604/75, *Legalis* nr 19126. We wskazanych orzeczeniach Sąd Najwyższy odmawiał przyznania zadośćuczynienia pieniężnego poszkodowanemu, u którego występujące cierpienia fizyczne i psychiczne związane ze zdarzeniem szkodzącym były nieznaczne.

codziennych potrzeb życiowych. To, czy poszkodowany staje się uzależniony od osób trzecich, zwłaszcza najbliższych członków rodziny, ma duże znaczenie na polu doświadczania cierpienia psychicznego⁴⁶⁵.

Poszkodowanemu może przysługiwać roszczenie o zadośćuczynienie w przypadku nieznacznego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia, chyba że doznana przez niego krzywda jest na tyle znikoma, że nie przekracza ona „niezbędnej powagi” dobra osobistego jakim jest zdrowie⁴⁶⁶. Należy zauważyć, że określenie intensywności uszkodzenia ciała bądź wywołania rozstroju zdrowia w oparciu o kryteria wykorzystujące normatywne wskaźniki procentowe stałego lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu⁴⁶⁷ lub tabele norm oceny procentowej uszczerbku na zdrowiu opracowane przez zakłady ubezpieczeń⁴⁶⁸ pełnią jedynie funkcję subsydiarną w procesie ustalania krzywdy⁴⁶⁹.

4.2. Krzywda

Kolejną przesłanką roszczenia z art. 445 § 1 k.c. jest krzywda prawnie relewantna, czyli krzywda odpowiadająca wymogowi art. 361 § 1 k.c., stanowiąca niemajątkowy skutek uszkodzenia ciała bądź wywołania rozstroju zdrowia poszkodowanego wyrządzonego w sposób bezprawny⁴⁷⁰. Rozmiar krzywdy stanowi podstawowe

⁴⁶⁵ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 października 2020 r., II CSK 766/18, Legalis nr

⁴⁶⁶ Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 27 listopada 1975 r., II CR 604/75, Legalis nr 19126; z dnia 26 czerwca 2019 r., I PK 51/18, OSNP 2020, nr 6, poz. 52.

⁴⁶⁷ Zob. w szczególności załącznik „ocena procentowa stałego lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu” do rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 18 grudnia 2002 r. w sprawie szczegółowych zasad orzekania o stałym lub długotrwałym uszczerbku na zdrowiu, trybu postępowania przy ustalaniu tego uszczerbku oraz postępowania o wypłatę jednorazowego odszkodowania (tekst jedn. Dz. U. z 2013 r., poz. 954 ze zm.).

⁴⁶⁸ Zob. m.in. Powszechny Zakład Ubezpieczeń Spółka Akcyjna w Warszawie, Tabela norm oceny procentowej trwałego uszczerbku na zdrowiu, https://www.pzu.pl/_files/asset_upload_data_1508332 (dostęp: 26.04.2023 r.), Towarzystwo Ubezpieczeń i Reasekuracji Allianz Polska Spółka Akcyjna w Warszawie, Tabela procentowego uszczerbku na zdrowiu wskutek nieszczęśliwego wypadku nr 1/2022, https://www.allianz.pl/content/dam/onemarketing/cee/azpl/dokumenty/allianz/dla-firm/nnw-grono/Tabela_procentowego_uszczerbku_na_zdrowiu_wskutek_NNW_1_2022_Grono.pdf (dostęp: 26.04.2023 r.), Towarzystwo Ubezpieczeń i Reasekuracji WARTA Spółka Akcyjna w Warszawie, Tabela norm oceny procentowej trwałego uszczerbku na zdrowiu, https://www.warta.pl/documents/dokumenty_archiwalne/na_zycie_grupowe/Tabela_norm_oceny_procentowej_trwalogo_uszczerbku_na_zdrowiu_zyciowe.pdf (dostęp: 26.04.2023 r.).

⁴⁶⁹ L. Jantowski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 7; J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 280; Por. także wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 30 grudnia 2021 r., I ACA 444/21, Legalis nr 2766754.

⁴⁷⁰ W świetle art. 445 § 1 k.c. uznanie określonej krzywdy za prawnie relewantną wymaga stwierdzenia istnienia adekwatnego (normalnego) związku przyczynowego pomiędzy tą krzydą a zdarzeniem sprawczym. Jeśli takiego związku nie sposób ustalić, ponieważ np. wynika ona z wcześniejszych schorzeń poszkodowanego, to krzywda nie podlega kompensacji. J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 11, 12; K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 7, 8, 13; A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 14; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 4.

kryterium ustalania wysokości zadośćuczynienia pieniężnego. Odpowiadać musi doświadczanym przez poszkodowanego cierpieniom i stopniu ich intensywności. Skutkiem uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia może być zarówno ból, rozumiany jako cierpienie pojawiające się w sferze fizycznej, jak również cierpienie psychiczne (nazywane niekiedy „cierpieniem moralnym”), które jest efektem negatywnych odczuć w sferze emocjonalnej⁴⁷¹.

Poszkodowany, doznając krzywdy stanowiącej skutek zdarzenia szkodzącego, w rzeczywistości doświadcza szeregu negatywnych doznań związanych z nową sytuacją życiową i zdrowotną. Odczuwa on dyskomfort fizyczny i psychiczny, ból, lęk, ma trudności w poruszaniu się, nie jest zdolny do samoobsługi w zakresie własnych podstawowych potrzeb fizjologicznych, występują u niego trwałe oszpeccenia ciała, poczucie osamotnienia, smutku, nieszczęścia, odrzucenia, wykluczenia, czy nieprzydatności życiowej i zawodowej⁴⁷². Bardzo często uszczerbku doznają relacje interpersonalne łączące poszkodowanego z osobami trzecimi w zakresie np. relacji rodzinnych czy towarzyskich⁴⁷³. Stopień natężenia krzywdy zależy od wielu mających obiektywny charakter kryteriów służących ocenie następstw uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, które zostaną szczegółowo omówione w dalszej części pracy. W tym miejscu warto jednak wskazać, że zalicza się do nich m.in. intensywność, rodzaj, charakter i czas trwania cierpienia w sferze psychicznej i fizycznej u poszkodowanego, w tym również poczucie bezradności i nieprzydatności społecznej, stopień i trwałość doznanego kalectwa, nieodwracalność skutków zdrowotnych, utraczone perspektywy, stopień zawinienia sprawcy, a także to, jak bardzo zmieniło się życie i zdrowie poszkodowanego po samym wypadku oraz jakie są rokowania dla poszkodowanego, w szczególności czy istnieje szansa przywrócenia wcześniejszej sprawności fizycznej i psychicznej⁴⁷⁴. Zaznaczyć należy także, że nawet jeśli występujące

⁴⁷¹ J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 14; K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 2, 7; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 2, 8; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 6; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 789. Zob. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 4 lipca 1969 r., I PR 178/69, OSNCP 1970, nr 4, poz. 71; z dnia 16 kwietnia 2002 r., V CKN 1010/00, OSNC 2003, nr 4, poz. 56; z dnia 29 września 2004 r., II CK 531/03, Legalis nr 277051; z dnia 25 czerwca 2019 r., I PK 51/18, OSNP 2020, nr 6, poz. 52; z dnia 3 października 2019 r., I CSK 296/18, Legalis nr 2397153; z dnia 26 listopada 2019 r., IV CSK 386/18, Legalis nr 2294243; z dnia 26 maja 2021 r., V CSKP 114/21, Legalis nr 2601331.

⁴⁷² J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 11; A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 14.

⁴⁷³ J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 11.

⁴⁷⁴ Por. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 19 sierpnia 1980 r., IV CR 283/80, OSNCP 1981, nr 5, poz. 81; z dnia 16 kwietnia 2002 r., V CKN 1010/00, OSNC 2003, nr 4, poz. 56; z dnia 29 września 2004 r., II CK 531/03, Legalis nr 277051; z dnia 8 października 2020 r., II CSK 766/18, Legalis nr 2502769; z

pierwotnie u poszkodowanego skutki uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia ustąpią, to sam ten fakt nie niweluje doznanego dotychczas cierpienia fizycznego i psychicznego związanego z naruszeniem zdrowia poprzez doznanie określonego rodzaju obrażeń, poczucia upokorzenia oraz konieczności podjęcia leczenia⁴⁷⁵.

Sąd w wyroku uznającym roszczenie winien określić rozmiar doznanej krzywdy aktualnej w momencie wyrokowania. Krzywda podlegająca kompensacji na gruncie art. 445 k.c. jest krzywdą, która istnieje nie tylko w momencie orzekania przez sąd, lecz również taką, którą poszkodowany na pewno lub z dającym się przewidzieć dużym prawdopodobieństwem będzie odczuwał w przyszłości⁴⁷⁶. Krzywda doznawana przez poszkodowanego odnosi się nie tylko do aktualnych (np. w momencie wyrokowania), ale również do dalszych konsekwencji zdrowotnych, które dopiero mogą nastąpić i które możliwe są do przewidzenia⁴⁷⁷. Dotyczy także pozbawienia bądź ograniczenia u poszkodowanego możliwości odczuwania przyjemności z dotychczasowego sposobu życia⁴⁷⁸ czy utraty dotychczasowego zawodu⁴⁷⁹.

Z uwagi na fakt, że przyznana kwota zadośćuczynienia za krzywdę obejmującą wszelkie cierpienia psychiczne i fizyczne (zgodnie z zasadą jednolitości i niepodzielności szkody niemajątkowej), jest świadczeniem jednorazowym i całościowym⁴⁸⁰, w przyszłości poszkodowany nie będzie mógł domagać się zwiększenia świadczenia w oparciu o te same okoliczności i tę samą doznaną w wyniku zdarzenia krzywdę. Dotyczy to również przypadku nasilenia się ujemnych skutków zdrowotnych. Inaczej potraktować należy jednak sytuację, w której poszkodowany domaga się kompensaty krzywdy za dolegliwości, które nie były brane pod uwagę w zakończonym już postępowaniu⁴⁸¹. Jeśli

dnia 17 grudnia 2020 r., III CSK 149/18, Legalis nr 2522405; z dnia 26 maja 2021 r., V CSKP 114/21, Legalis nr 2601331.

⁴⁷⁵ Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 31 października 2012 r., I ACa 1095/12, Legalis nr 739056.

⁴⁷⁶ L. Jantowski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 4; A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 23; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 787. Zob. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 26 czerwca 2019 r., I PK 51/18, OSNP 2020, nr 6, poz. 52; z dnia 8 października 2020 r., II CSK 766/18, Legalis nr 2502769; z dnia 17 grudnia 2020 r., III CSK 149/18, Legalis nr 2522405; z dnia 26 maja 2021 r., V CSKP 114/21, Legalis nr 2601331. A. Szpunar, *Zadośćuczynienie*, s. 164-169.

⁴⁷⁷ A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 14.

⁴⁷⁸ J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 11.

⁴⁷⁹ J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 11. Zob. również wyrok Sądu Najwyższego z dnia 26 maja 2021 r., V CSKP 114/21, Legalis nr 2601331.

⁴⁸⁰ J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 261; A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 23. Por. Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne*, s. 216. Autor podkreśla, że z natury zadośćuczynienia nie wynika, że jest świadczeniem jednorazowym i niepowtarzalnym, a jedynie to, że ma ono złągodzić szkodę w przypadku szkody o charakterze trwałym świadczeniami okresowymi.

⁴⁸¹ L. Jantowski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 14; A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 23. Zob. uchwałę składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 21

jednak wystąpi krzywda nowa, której nie można było zidentyfikować, przewidzieć na etapie wyrokowania przez sąd, a która pozostaje w adekwatnym związku przyczynowym ze zdarzeniem szkodzącym, to poszkodowany może skutecznie domagać się zapłaty kolejnej kwoty zadośćuczynienia pieniężnego⁴⁸².

Z perspektywy roszczenia z art. 445 § 1 k.c. istotna jest też problematyka przyznania zadośćuczynienia osobom, które ze względu na swój wiek, stan zdrowia fizycznego lub psychicznego nie są świadome okoliczności, w jakich się znajdują, a także nie są obiektywnie zdolne do odczuwania krzywdy⁴⁸³. Kwestia ta dotyczy zwłaszcza tych poszkodowanych, którzy znajdują się w tzw. stanie wegetatywnym. Powypadkowy stan zdrowia takich osób w zasadzie uniemożliwia ustalenie rozmiarów doznawanych cierpień psychicznych lub fizycznych. Problem odnosi się zwłaszcza do tego, czy niektóre osoby w ogóle są zdolne do odczuwania cierpienia⁴⁸⁴. Problematyczna tutaj staje się również kwestia ustalenia poziomu satysfakcji poszkodowanego, a zatem kwestia realizacji podstawowej kompensacyjnej funkcji zadośćuczynienia. Przychylić należy się do wypracowanego w nauce stanowiska, zakładającego możliwość dochodzenia roszczenia o zadośćuczynienie przez osoby, które w ogóle nie odczuwają krzywdy i nie są świadome swojej faktycznej sytuacji osobistej i zdrowotnej. W takich przypadkach należy odwołać się do modelu człowieka przeciętnego, o „normalnym” emocjonalnym życiu wewnętrznym⁴⁸⁵. Okoliczności dotyczące rozmiaru krzywdy mogą być zatem ustalone w oparciu o kryteria obiektywne, które mają zastosowanie przy uwzględnieniu konkretnych następstw psychicznych i fizycznych konkretnego zdarzenia⁴⁸⁶. Możliwość uzyskania

listopada 1967 r., III PZP 37/67, OSNCP 1968, nr 7, poz. 113; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 lutego 1998 r., II CKN 608/97, Legalis nr 354536.

⁴⁸² Por. J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 39; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 788. Zob. uchwałę składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 21 listopada 1967 r., III PZP 37/67, OSNCP 1968, nr 7, poz. 113; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 lutego 1998 r., II CKN 608/97, Legalis nr 354536.

⁴⁸³ L. Jantowski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 7; K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 11.

⁴⁸⁴ Szerzej na temat stanów, w których poszkodowany w sposób obiektywny nie jest zdolny do odczuwania cierpienia zob. uwagi zawarte w rozdziale V.

⁴⁸⁵ Por. J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 287; K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 11, który zwraca uwagę m.in. na naruszenie integralności seksualnej osoby głęboko upośledzonej czy małego dziecka. Słusznie zauważa, że wskazane stanowisko obecne jest w niemal każdym cywilizowanym porządku prawnym. Niemniej jednak istnieją wątpliwości co do jego dogmatycznego uzasadnienia.

⁴⁸⁶ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 11; J. Panowicz-Lipska, *Majątkowa ochrona*, Warszawa 1975, s. 71; M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 12. Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 21 września 2022 r., I NSNc 75/21, Legalis nr 2727627.

M. Nesterowicz, *Zadośćuczynienie pieniężne na rzecz poszkodowanych w stanie wegetatywnym na skutek śpiączki mózgowej (uwagi na tle wyroku SN z 16.04.2015 r., I CSK 434/14)*, Przegląd Sądowy 2016, nr 6, s. 21-31.

zadośćuczynienia przez takie osoby wynika z obowiązującej w prawie polskim zasady równości, a także przyrodzonej i niezbywalnej godności ludzkiej (art. 30 Konstytucji RP), które uzasadniają przyjęcie, że takie kryteria jak wiek człowieka, jego stan psychiczny nie mogą determinować podmiotowości prawnej i skutecznego dochodzenia roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne⁴⁸⁷. Odmowę przyznania danej osobie stosownego zadośćuczynienia pieniężnego tylko z tego powodu, że nie jest ona w stanie odczuwać krzywdy, uznać należy za sprzeczną z zasadą demokratycznego państwa prawa, urzeczywistniającego zasadę sprawiedliwości społecznej, w szczególności w kontekście ujęcia materialnego praworządności oraz konieczności zapewnienia jednostce ochrony godności ludzkiej i podstawowych praw.

4.3. Związek przyczynowy

Ostatnią przesłanką roszczenia o zadośćuczynienie z art. 445 § 1 k.c. jest ustalenie normalnego (adekwatnego) związku przyczynowego pomiędzy zdarzeniem sprawczym skutkującym uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia u poszkodowanego a doznaniem przez niego z tego tytułu krzywdy⁴⁸⁸. Poszkodowany ma obowiązek wykazania takiego związku zgodnie z ogólną regułą rozkładu ciężaru dowodu opartą na art. 6 k.c. i 232 k.p.c.⁴⁸⁹. Do omawianego roszczenia ma zastosowanie art. 361 § 1 k.c., zgodnie z którym „zobowiązany do odszkodowania ponosi odpowiedzialność tylko za normalne następstwa działania lub zaniechania, z którego szkoda wynikła”. Związek przyczynowy między szkodą a zdarzeniem nie tylko stanowi przesłankę odpowiedzialności odszkodowawczej, ale również wyznacza granicę tej odpowiedzialności, ponieważ wpływa na wielkość należnego zadośćuczynienia⁴⁹⁰.

Stwierdzenie istnienia normalnego związku przyczynowego wymaga w pierwszej kolejności przeprowadzenia testu warunku koniecznego, który polega na ustaleniu, czy między zdarzeniem a skutkiem zachodzi jakakolwiek relacja przyczynowości. Jeśli tak, to należy ocenić, czy związek przyczynowy ma cechę normalności⁴⁹¹. Sąd Najwyższy podkreślił, że „adekwatny związek przyczynowy, nie zachodzi wtedy, gdy szkoda jest

⁴⁸⁷ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 11.

⁴⁸⁸ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 6; N. Rzewuska, *Prawo cywilne*, s. 328.

⁴⁸⁹ Por. m.in. wyroki Sądów Apelacyjnych: w Katowicach z dnia 11 września 2014 r., I ACa 401/14, Legalis nr 1091715; w Poznaniu z dnia 8 maja 2014 r., I ACa 233/14, Legalis nr 1062376; w Gdańsku z dnia 18 września 2014 r., V ACa 541/14, Legalis nr 1157668; w Rzeszowie z dnia 7 maja 2015 r., I ACa 1/15, Legalis nr 1315453; w Krakowie z dnia 7 marca 2017 r., I ACa 1406/16, Legalis nr 1611689.

⁴⁹⁰ Zob. A. Koch, *Związek przyczynowy jako podstawa odpowiedzialności odszkodowawczej w prawie cywilnym*, Warszawa 1975, s. 126-128; A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 12.

⁴⁹¹ A. Koch, *Związek przyczynowy*, s. 72-85.

odosobnionym, wyjątkowym, atypowym następstwem określonego zdarzenia, zazwyczaj niewystępującym w zwykłej kolejności zdarzeń, w zasadzie nie do przewidzenia; gdy doszło do jej powstania tylko wskutek nadzwyczajnego zbiegu okoliczności”⁴⁹². Ocenę następstw z punktu widzenia kryterium adekwatności dokonuje sąd opierając się na wiedzy, doświadczeniu życiowym, a także na wiadomościach specjalnych⁴⁹³.

Uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia musi stanowić efekt działania osoby trzeciej wobec bezpośrednio poszkodowanego, a powstała w ten sposób krzywda musi stanowić normalną konsekwencję naruszenia zdrowia poszkodowanego⁴⁹⁴. O takiej „normalności” następstw decyduje aktualny stan wiedzy medycznej⁴⁹⁵. Należy ocenić, czy występująca u poszkodowanego krzywda jest adekwatnym następstwem zdarzenia szkodzącego.

W niektórych specyficznych kategoriach spraw, w szczególności tzw. błędów w sztuce medycznej (sprawach lekarskich), nie jest możliwe pełne wykazanie związku pomiędzy np. nieprawidłowym zachowaniem personelu medycznego a szkodą niemającą poszkodowanego powstałą na skutek uszkodzenia ciała bądź wywołania rozstroju zdrowia, które pojawić się mogą w długim okresie po wystąpieniu samego zdarzenia. W takich sprawach, z uwagi na wysoki stopień ich skomplikowania, osoba poszkodowana często nie jest w stanie przeprowadzić skutecznego dowodu na wystąpienie u niej negatywnego skutku spowodowanego działaniami służby zdrowia. Przyczyny takie mogą być bowiem wieloaspektowe. Ocena prawidłowości działania wymaga najczęściej dogłębnej znajomości często obszernych i skomplikowanych procedur medycznych, metod terapeutycznych i leczenia oraz ich skutków, ewentualnych ryzyk związanych z niepowodzeniem przeprowadzenia zabiegów, w tym potencjalnych powikłań nietypowych, sposobu działania i właściwości sprzętów specjalistycznych, czy technik wykonywania zabiegów. Niekiedy, w skrajnych przypadkach, niezbędne może

⁴⁹² Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 listopada 2016 r., IV CSK 27/16, Legalis nr 1544285.

⁴⁹³ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 listopada 2016 r., IV CSK 27/16, Legalis nr 1544285.

⁴⁹⁴ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 6; A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 13; M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 9; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 3, 8; A. Cisek, W. Dubis, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Legalis 2017, komentarz do art. 445 k.c., nb. 5. Zob. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 17 kwietnia 1967 r., II PR 162/67, Legalis nr 13036; z dnia 7 lutego 2006 r., I PK 272/05, Legalis nr 72943; z dnia 28 lutego 2006 r., III CSK 135/05, Legalis nr 108226; z dnia 4 października 2022 r., I PSKP 81/21, Legalis nr 2899745.

⁴⁹⁵ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 22 listopada 2017 r., I ACa 402/17, Legalis nr 1743714.

się również okazać zbadanie wiedzy i doświadczenia samego personelu⁴⁹⁶. Dodatkowo uwzględnić należy również upływ samego czasu między zdarzeniem a wystąpieniem ostatecznego rozmiaru krzywdy, który może wpłynąć na trudności w zebraniu pełnego materiału dowodowego. W takiej sytuacji istnieje uzasadniona potrzeba udzielenia osobie poszkodowanej wsparcia w dochodzeniu jej roszczeń, a tym samym skutecznej ochrony jej słuszych interesów. Wpływa to na zgładzenie obowiązku wykazania związku przyczynowego pomiędzy zdarzeniem, a występującą szkodą niemajątkową.

Wykazanie związku przyczynowego oparte może być wówczas na doświadczeniu życiowym, które obejmuje wykazanie przez poszkodowanego dostatecznie wysokiego stopnia prawdopodobieństwa tego, że szkoda stanowi skutek określonego zdarzenia zgodnie z paremią *res ipsa loquitur* (tzw. dowód *prima facie*)⁴⁹⁷. Przyjęcie przez sąd wysokiego stopnia prawdopodobieństwa związku przyczynowego między szkodą niemajątkową, a zdarzeniem wywołującym krzywdę ma charakter ocenny, niemniej ocena taka nie może być oderwana od okoliczności konkretnej sprawy⁴⁹⁸. Wykazanie związku przyczynowego nie polega w tym zakresie na kategorycznym stwierdzeniu, że rozpoznany skutek zawsze występuje w razie zaistnienia określonego zdarzenia. Musi to być jednak skutek występujący najczęściej przy zbiegu danych zdarzeń w ramach podlegających ocenie okolicznościach sprawy⁴⁹⁹. Drugorzędne znaczenie ma również to, który z pracowników – w przypadku, gdy odpowiedzialność ponosi szpital – dopuścił się czynu niedozwolonego, gdyż w takich procesach przyjmowana jest tzw. wina anonimowa⁵⁰⁰. Wówczas szpital ponosił będzie odpowiedzialność bez konieczności dokładnego ustalenia danych osoby, która udzielała poszkodowanemu świadczenia medycznego. Wykazanie związku przyczynowego może również oparte być na tzw. notoryjności (por. art. 228 k.c.), przyznaniu (por. art. 229 i 230 k.p.c.)⁵⁰¹. Poszkodowany

⁴⁹⁶ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 22 listopada 2017 r., I ACa 402/17, Legalis nr 1743714.

⁴⁹⁷ A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 13; M. Nesterowicz, *Odpowiedzialność cywilna zakładu leczniczego za bezpieczeństwo pacjenta podczas hospitalizacji*, Państwo i Prawo 2001, z. 3, s. 40 i n. Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 17 czerwca 1969 r., II CR 165/69, Legalis nr 13996; z dnia 13 czerwca 2000 r., V CKN 34/00, Legalis nr 278200; z dnia 26 maja 2021 r., V CSKP 114//21, Legalis nr 2601331.

⁴⁹⁸ Wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 4 listopada 2005 r., V CK 182/05, Legalis nr 181182; z dnia 9 września 2022 r., II CSKP 858/22, Legalis nr 2891832.

⁴⁹⁹ A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 12.

⁵⁰⁰ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 1 kwietnia 2022 r., I ACa 459/20, Legalis nr 2763453.

⁵⁰¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 1 kwietnia 2022 r., I ACa 459/20, Legalis nr 2763453.

wykorzystać może także w procesie dowodzenia domniemania faktyczne na podstawie art. 231 k.c.⁵⁰².

5. Relacja art. 445 § 1 k.c. do art. 448 § 1 k.c.

Artykuł 445 k.c. zaliczany jest do przepisów określających tzw. kodeksowy system ochrony dóbr osobistych⁵⁰³. Stanowi on zatem jedną z kilku określonych w Kodeksie cywilnym podstaw prawnych roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne na rzecz poszkodowanego związanego z naruszeniem wartości niemajątkowej mającej cechy dobra osobistego. Dlatego też analiza roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia powinna uwzględniać uwagi odwołujące się do relacji art. 445 § 1 k.c. do pozostałych przepisów regulujących ochronę dóbr osobistych.

Na gruncie prawa polskiego podstawowe znaczenie dla ochrony dóbr osobistych ma art. 448 § 1 k.c. Przepis ten w pierwotnym brzmieniu (obowiązującym przed 28 grudnia 1996 r.) uważany był za środek o charakterze represyjnym, który dla swej skuteczności wymagał stwierdzenia umyślności w naruszeniu dobra osobistego poszkodowanego⁵⁰⁴. *De lege lata* przepis ten silniej akcentuje funkcję kompensacyjną zadośćuczynienia, ponieważ umożliwia przyznanie poszkodowanemu odpowiedniej sumy tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę albo zasądzenie odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany przez niego cel społeczny, niezależnie od innych środków potrzebnych do usunięcia skutków naruszenia. W tym przypadku funkcja represyjna przepisów została zdecydowanie złagodzona. W związku ze zmianą treści art. 448 § 1 k.c. polegającej na zastąpieniu spójnika „lub” spójnikiem „albo” ustawodawca zrezygnował z możliwości kumulowania roszczenia o zadośćuczynienie z żądaniem zasądzenia określonej sumy na wskazany cel społeczny⁵⁰⁵. Poszkodowany ma możliwość

⁵⁰² A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 13.

⁵⁰³ N. Rzewuska, *Prawo cywilne*, s. 330.

⁵⁰⁴ Zob. uwagi zawarte w A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 3; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 283. Zgodnie z treścią art. 448 k.c.-obowiązującego od 1 stycznia 1965 r. do 27 grudnia 1996 r.-w razie umyślnego naruszenia dóbr osobistych poszkodowany może żądać, niezależnie od innych środków potrzebnych do usunięcia skutków wyrządzonej szkody, ażeby sprawca uiścił odpowiednią sumę pieniężną na rzecz Polskiego Czerwonego Krzyża. Por. ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny (w brzmieniu pierwotnym; Dz. U. Nr 16, poz. 93) i ustawa z dnia 23 sierpnia 1996 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 114, poz. 542). W zakresie problematyki relacji roszczeń z art. 445 k.c. i 448 k.c. przed zmianą treści art. 448 k.c. por. także J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 150-152.

⁵⁰⁵ Tak też R. Strugała, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Legalis 2023, komentarz do art. 448 k.c., nb. 22 – 23.

żądania albo wypłaty na jego rzecz kwoty zadośćuczynienia pieniężnego w związku z naruszeniem dobra osobistego, albo żądania zasądzenia sumy pieniężnej na określony cel społeczny.

Relację art. 445 § 1 k.c. do art. 448 § 1 k.c. należy odnieść do kilku aspektów, które rzutują na zastosowanie wspomnianych podstaw normatywnych na gruncie danego stanu faktycznego. Pierwszym z nich jest kompletność norm zawartych w przepisach. Artykuł 445 § 1 k.c. nie pozwala na zrekonstruowanie wszystkich niezbędnych elementów normy prawnej. Określa jedynie zakres naprawienia szkody niemajątkowej, powstałej wskutek naruszenia dobra osobistego w postaci zdrowia. Dla skutecznego zastosowania art. 445 § 1 k.c. i umożliwienia poszkodowanemu dochodzenia roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia niezbędne jest w jego przypadku odnalezienie podstawy prawnej określającej zasadę deliktowej odpowiedzialności sprawcy szkody⁵⁰⁶. Odpowiedzialność na gruncie art. 445 k.c. może bowiem opierać się nie tylko na zasadzie winy, lecz również na zasadach niezależnych od winy sprawcy, w tym zasadzie ryzyka, czy słuszności⁵⁰⁷. Naruszenie dóbr osobistych wskazanych w art. 445 § 1 i 2 k.c. może skutkować przypisaniem odpowiedzialności w oparciu o wszystkie zasady odpowiedzialności, a zatem na podstawie zasady winy, bezprawności, ryzyka, słuszności, odpowiedzialności absolutnej⁵⁰⁸. Dopiero wówczas możliwe jest dookreślenie ciężącego na podmiocie odpowiedzialnym obowiązku naprawienia prawnie relewantnego uszczerbku w dobrach poszkodowanego wywołanego uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia⁵⁰⁹. Fakt ten powoduje, że ochronę udzielaną poszkodowanemu uznać należy za szeroką, gdyż oderwana jest ona od obowiązku wykazania zawinionego zachowania podmiotu odpowiedzialnego, co nie jest dopuszczalne na gruncie art. 448 § 1 k.c. Analiza

⁵⁰⁶ P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 1; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 2.

⁵⁰⁷ Podmiot ponosi odpowiedzialność w oparciu o przepis statuujący konkretny delikt na gruncie prawa cywilnego. W tym zakresie odpowiedzialność na zasadzie winy oparta może być na art. 415 k.c., 427 k.c. (wina w nadzorze), art. 429 k.c. (wina w wyborze), na zasadzie bezprawności na art. 417 k.c., na zasadzie ryzyka na art. 430 k.c., 433 k.c., 435 k.c. i 436 k.c., a na zasadzie słuszności na art. 417² K i 428 k.c. Zob. J. Gudowski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 1; M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 263; K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 5, 14; A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 11; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 288-290; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 25; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 2. Por. także wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 2 października 2018 r., I ACa 539/18, Legalis nr 1857748.

⁵⁰⁸ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 263; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 1.

⁵⁰⁹ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 264; K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 5; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 1; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 2.

okoliczności sprawy w tym przypadku może przebiegać w oderwaniu od stosunku emocjonalno-wolicjonalnego sprawcy szkody do własnego postępowania⁵¹⁰.

Z kolei przepis art. 448 § 1 k.c. pozwala na pełne odtworzenie normy prawnej mającej zastosowanie na gruncie konkretnej sprawy. Odpowiedzialność sprawcy oparta na tym przepisie uwarunkowana jest winą sprawcy naruszenia. W doktrynie wskazuje, że ustawa nie precyzuje jednak, czy w tym przypadku relewantna pozostaje wina umyślna, czy nieumyślna, w tym lekkomyślność bądź niedbalstwo⁵¹¹. Przepis art. 448 § 1 k.c. może zatem stanowić samodzielną podstawę danego roszczenia w razie naruszenia w sposób bezprawny konkretnego dobra osobistego⁵¹². Norma ta umożliwiła uprawnionemu żądanie zapłaty zadośćuczynienia w przypadku bezprawnego naruszenia dobra osobistego.

System ochrony dóbr osobistych jest zatem zróżnicowany. Na tym tle roszczenie z art. 445 § 1 k.c. wykazuje swoje cechy szczególne względem ogólnych przepisów dotyczących ochrony dóbr osobistych. W każdej sprawie możliwe jest powiązanie odpowiedzialności sprawcy z inną, aniżeli zasada winy, zasadą odpowiedzialności. To z kolei inaczej kształtować może przebieg samego postępowania dowodowego, ukierunkowanego na przesłanki dochodzenia roszczenia oraz kryteria ustalania wysokości zadośćuczynienia.

Stwierdzenie, że zarówno art. 445 § 1 k.c., jak i 448 § 1 k.c. są przepisami należącymi do kodeksowego systemu ochrony dóbr osobistych wymaga ustalenia zachodzącej między nimi relacji w sytuacji kolizji norm prawnych. W literaturze prezentowany jest pogląd, zgodnie z którym art. 445 § 1 k.c. stanowi normę szczególną (*lex specialis*) wobec art. 448 § 1 k.c. (wcześniej art. 448 k.c.) jako normy ogólnej (*lex generalis*)⁵¹³. Przepis art. 448 § 1 k.c. ulegać ma wyłączeniu w tych przypadkach, w

⁵¹⁰ Odpowiedzialnym na gruncie art. 445 § 1 k.c. - z uwagi na zasady współżycia społecznego - może być także osoba wymieniona w art. 428 k.c., czyli sprawca, któremu z powodu wieku albo stanu psychicznego lub cielesnego nie można przypisać winy. Zgodnie z tym przepisem, gdy sprawca z powodu wieku albo stanu psychicznego lub cielesnego nie jest odpowiedzialny za szkodę, a brak jest osób zobowiązanych do nadzoru albo gdy nie można od nich uzyskać naprawienia szkody, poszkodowany może żądać całkowitego lub częściowego naprawienia szkody od samego sprawcy, jeżeli z okoliczności, a zwłaszcza z porównania stanu majątkowego poszkodowanego i sprawcy, wynika, że wymagają tego zasady współżycia społecznego. Ustawa nie wskazuje, czy w przypadku ponoszenia odpowiedzialności na zasadzie winy relewantna prawnie pozostaje wina umyślna, czy nieumyślna, zatem dopuszczalne są oba przypadki zawinienia. Por. K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 5.

⁵¹¹ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 5.

⁵¹² Odmienne R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 1; A. Śmieja, *Z problematyki odpowiedzialności uregulowanej w art. 448 k.c.*, w: *Odpowiedzialność cywilna. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Adama Szpunara*, red. M. Pyziak-Szafnicka, Kraków 2004, s. 286 i n.

⁵¹³ A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 4. Por. także K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 14; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 26, R.

których zastosowanie ma art. 445 § 1 k.c.⁵¹⁴, zgodnie z regułą *lex specialis derogat legi generali*⁵¹⁵. Oznacza to, że art. 448 § 1 k.c. swoim zakresem obejmuje także dobro osobiste w postaci zdrowia, do którego odwołuje się art. 445 § 1 k.c., oraz pozostałe dobra w postaci wolności i integralności seksualnej, o których mowa w art. 445 § 2 k.c.⁵¹⁶.

Na gruncie art. 445 § 1 k.c. oraz 448 § 1 k.c. instytucja zadośćuczynienia pieniężnego ujmowana jest jednak jako instytucja homogeniczna. Oznacza to, że zastosowanie którejkolwiek z dwóch podstaw prawnych dochodzenia roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne pozwala na uzyskanie przez poszkodowanego w zasadzie jednakowej formy kompensaty pieniężnej za doznane cierpienia psychiczne i fizyczne. Przyznanie zadośćuczynienia pieniężnego w obu przypadkach poprzedzone może być nieco odmiennym postępowaniem dowodowym, w zakresie środków dowodowych. W przypadku roszczenia z art. 445 § 1 k.c. największe znaczenie, oprócz zeznań świadków oraz przesłuchania stron może mieć dokumentacja medyczna i dowód z opinii biegłego (biegłych różnych specjalności), zawierająca precyzyjne wskazania co do czasu trwania i rodzaju doznanych przez poszkodowanego urazów w związku z uszkodzeniem ciała czy stanu zdrowia związanego z jego rozstrojem. Różnice mogą również dotyczyć wyboru odpowiedniej zasady odpowiedzialności, a także możliwości odmiennego kształtowania przesłanek, czy szerzej – zakresu przedmiotowego i podmiotowego roszczeń w zależności od określonej kategorii wartości, która podlegać ma ochronie prawnej.

Na aprobatę nie zasługuje pogląd, według którego powyższe ustawowe rozróżnienie podstaw prawnych kompensacji szkody niemajątkowej stanowi uzasadnienie dla tzw. dualistycznej koncepcji zadośćuczynienia. Koncepcja ta zakłada wyróżnienie dwóch typów zadośćuczynienia określonych w dwóch różnych przepisach prawnych⁵¹⁷. Należy zauważyć, że w obecnym stanie prawnym brak jest jakichkolwiek

Strugała, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 448 k.c., nb. 4. Por. również wyrok Sądu Najwyższego z dnia 21 sierpnia 2013 r., II CSK 704/12, Legalis nr 830581.

⁵¹⁴ A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 4.

⁵¹⁵ Zgodnie z treścią tej reguły kolizyjnej przepis (akt) szczególny uchyla przepis (akty) o charakterze ogólnym bądź ogólniejszym, przy czym uchylenie następuje jedynie w takim zakresie, w jakim wprowadzane są unormowania odrębne. Zob. R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 1. Odmiennie A. Olejniczak (*Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 4), który na gruncie stanu prawnego obowiązującego przed 15 września 2023 r. twierdził, że w razie naruszenia dobra osobistego uprawnionego, mógł on na podstawie art. 445 k.c. domagać się nie tylko zasądzenia na swoją rzecz zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę, lecz również uzupełniająco zasądzenia odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny na podstawie z art. 448 k.c. W tym przypadku zachodziła zatem konieczność udzielenia poszkodowanemu jak najpełniejszej i jednolitej ochrony wszystkich dóbr osobistych. Podobnie K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 24.

⁵¹⁶ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 264.

⁵¹⁷ M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 448 k.c., nb. 19; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 289-290. A. Szpunar, *Przesłanki przewidzianego w art. 448 k.c. zadośćuczynienia*,

przesłanek do uznania, by w polskim systemie prawnym istniała możliwość wyróżnienia różnych postaci zadośćuczynienia za krzywdę wywołaną naruszeniem dobra osobistego, czy to na gruncie Kodeksu cywilnego, czy innych ustaw o charakterze cywilnoprawnym. W tym zakresie wybór podstawy prawnej roszczenia między art. 445 § 1 k.c. i art. 448 § 1 k.c. wymaga przeanalizowania stanu faktycznego i przesłanek odpowiedzialności, w tym przede wszystkim rodzaju naruszonego dobra i intensywności samej ingerencji w to dobro. Zabieg ten ma na celu realizację racjonalnych założeń ustawodawcy o potrzebie złagodzenia bądź obostrzenia ochrony prawnej udzielanej poszkodowanemu⁵¹⁸. Słusznie wskazuje się również w doktrynie, że formułowanie wniosku o dualizmie postaci zadośćuczynienia pomija techniki redagowania przepisów, czy skutki stosowania odesłań w celu uniknięcia powtórzeń⁵¹⁹. Z tych samych względów nie sposób uznać, by art. 445 § 1 k.c. stanowił, w oderwaniu od art. 448 § 1 k.c., wyłączną podstawę prawną zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę wywołaną naruszeniem wskazanych w nim dóbr osobistych⁵²⁰. Co więcej, dualizm podstaw prawnych nie występuje również na gruncie wspólnego obu przepisom reżimu prawnego, o czym świadczą jednakowe reguły dziedziczenia i zbywania roszczeń⁵²¹.

Do dnia 15 września 2023 r.⁵²² uznanie art. 445 § 1 k.c. za *lex specialis* względem art. 448 k.c. powodowało również dalsze konsekwencje. Poszkodowany dokonując wyboru art. 445 k.c. jako podstawy prawnej swojego roszczenia nie miał możliwości zgłoszenia żądania zapłaty kwoty pieniężnej na określony cel społeczny w oparciu o przepis art. 448 k.c.⁵²³. Nie była zatem dopuszczalna kumulacja roszczeń⁵²⁴. Artykuł 445 k.c. nie przewidywał bowiem takiego roszczenia. Poszkodowany nie mógł uzupełniająco stosować niewymienionych w art. 445 k.c. środków prawych, które wymienione są w art. 24 § 1 k.c. czy art. 448 k.c.⁵²⁵.

W przypadku koncepcji dualistycznej zakaz kumulacji roszczeń wynikał z faktu istnienia dwóch odrębnych podstaw prawnych roszczenia o zadośćuczynienie. Z kolei zaś

Przeгляд Sądowy 2002, nr 1, s. 9-10; P. Granecki, *Odpowiedzialność sprawcy szkody niemajątkowej na podstawie art. 448 k.c.*, *Studia Prawnicze* 2002, z. 2, s. 95 i n.; A. Mączyński, *Zadośćuczynienie pieniężne*, s. 247-248.

⁵¹⁸ M. Zieliński, *Wykładnia prawa. Zasady – reguły – wskazówki*, Warszawa 2017, s. 301-303.

⁵¹⁹ Tak Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 289-290.

⁵²⁰ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 265.

⁵²¹ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 290-291.

⁵²² Zob. ustawa z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2023 r., poz. 1615).

⁵²³ M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 448 k.c., nb. 28; A. Szpunar, *Zadośćuczynienie*, s. 208.

⁵²⁴ J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 153-154.

⁵²⁵ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 289-290.

w przypadku koncepcji zakładającej jedną instytucję zadośćuczynienia pieniężnego w prawie polskim zastosowanie miały zasady zbiegu norm, które uniemożliwiały uzupełniające traktowanie przepisu ogólnego, który był uchylony przez przepis szczegółowy. W ówczesnym stanie prawnym uznać należało, że gdyby intencją ustawodawcy było przyznanie poszkodowanemu w razie uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia roszczenia o zapłatę odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany przez niego cel społeczny, to z pewnością znalazłoby to wyraz w treści art. 445 k.c. bądź art. 448 k.c. Co więcej, nie każde dobro osobiste, zwłaszcza to przedstawiające szczególną wartość i dla którego przewiduje się szczególny tryb dochodzenia roszczeń, musi podlegać ochronie przy wykorzystaniu identycznych środków. Dyspozycja normy z nieobowiązującego już art. 448 k.c. nie mogła mieć zastosowania do przypadków objętych hipotezą normy szczególnej. Przyjęcie odmiennego wniosku prowadziłyby do tego, że w razie ustalenia odpowiedzialności sprawcy na podstawie innych, niż zasada winy, zasad odpowiedzialności, poszkodowany zawsze mógłby żądać od podmiotu odpowiedzialnego, obok zadośćuczynienia, także zapłaty określonej kwoty na wskazany cel społeczny. Należy uznać, że intencją ustawodawcy, który unormował szczególny przypadek żądania zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę wywołaną uszkodzeniem ciała bądź wywołaniem rozstroju zdrowia było to, by poszkodowany w każdym przypadku mógł przeznaczyć otrzymane świadczenie na realne skompensowanie własnej krzywdy, a nie na skonsumowanie go przez podmioty trzecie, zadowolając się satysfakcją w wymiarze jedynie moralnym⁵²⁶.

W aktualnym stanie prawnym poszkodowany, w drodze wyjątku od ogólnej reguły określonej w art. 448 § 1 k.c. dotyczącej braku możliwości kumulowania roszczeń o zadośćuczynienie pieniężne i o zasądzenie odpowiedniej sumy na cel społeczny⁵²⁷, może, w razie dochodzenia roszczenia o zadośćuczynienie związane z uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia, żądać w sposób kumulatywny również zasądzenia odpowiedniej sumy na wskazany cel społeczny. W pełni zgodzić należy się z poglądem, że suma skumulowanych roszczeń nie może przekraczać wysokości sumy, która należna jest poszkodowanemu tytułem kompensacji doznanej przez niego szkody

⁵²⁶ Podobnie R. Strugała, który twierdził, że w razie zastosowania art. 445 § 1 i 2 k.c. uprawniony nie mógł zrezygnować z zadośćuczynienia na rzecz zasądzenia określonej sumy na cel społeczny (zamiast zadośćuczynienia albo obok niego w częściowym zakresie). Suma na cel społeczny nie zawsze mogła wynagrodzić negatywne odczucia związane z ich naruszeniem. Por. R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 1.

⁵²⁷ Tak też R. Strugała, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 448 k.c., nb. 4.

niemajątkowej⁵²⁸. Uprawniony nie może jednak dochodzić wyłącznie ostatniego ze wskazanych roszczeń, ponieważ omawiany przepis wyraźnie to wyłącza.

Różnice pomiędzy art. 445 § 1 k.c. a art. 448 § 1 k.c. widoczne są również na tle katalogu dóbr osobistych, które podlegają ochronie na ich podstawie. Artykuł 448 § 1 k.c. obejmuje swoim zakresem przypadki naruszenia jakiegokolwiek dobra osobistego, co czyni go najszerszą podstawą do zasądzenia zadośćuczynienia pieniężnego. Z kolei art. 445 § 1 k.c. za swój przedmiot ochrony przyjmuje wyłącznie dobro osobiste w postaci zdrowia (którego naruszeniem jest uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia)⁵²⁹. Zatem zakresy art. 445 § 1 k.c. oraz art. 448 § 1 k.c. krzyżują się⁵³⁰. Poszkodowany ma zatem możliwość dochodzenia zadośćuczynienia na podstawie art. 445 § 1 k.c. w przypadku naruszenia przez inny podmiot jego dobra osobistego w postaci zdrowia, co skutkuje koniecznością naprawienia krzywdy rozumianej jako cierpienia psychiczne i fizyczne będące efektem uszkodzenia ciała bądź wywołania rozstroju zdrowia⁵³¹.

W doktrynie zauważa się również, że uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia, o którym mowa w art. 445 § 1 k.c., dokonane może być przede wszystkim poprzez bezpośrednie oddziaływanie na ciało poszkodowanego⁵³². Niemniej naruszenie zdrowia może mieć miejsce także poprzez czynności konwencjonalne (w przypadku np. rozstroju zdrowia wywołanego przemocą psychiczną) oraz pośrednie i konwencjonalne oddziaływanie nie na samego poszkodowanego, lecz osoby trzecie, z którymi poszkodowanego łączy silna więź emocjonalna (takie przypadki regulują art. 446 § 4 k.c. oraz 446² k.c.). Inne dobra wymienione w art. 448 § 1 k.c. mogą zostać naruszone także poprzez tzw. czynności konwencjonalne⁵³³ (np. znieważenie słowem, czy gestem).

Należy również zauważyć, że sposób, w jaki ustawodawca ukształtował system ochrony dóbr osobistych w art. 445 § 1 k.c. i art. 448 § 1 k.c. składania do sformułowania wniosku, że niektóre z dóbr osobistych podlegają szerszej ochronie prawnej, ze względu

⁵²⁸ R. Strugała, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 448 k.c., nb. 4.

⁵²⁹ Por. L. Jantowski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 4; M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 263; K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 14; N. Rzewuska, *Prawo cywilne*, s. 331; A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 3; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 9; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 1.

⁵³⁰ R. Strugała, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 448 k.c., nb. 4.

⁵³¹ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 263; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 1.

⁵³² K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 14. K. Mularski zaznacza, że za decyzją ustawodawcy polegającą na wyróżnieniu w art. 445 k.c. m.in. zdrowia stoi spostrzeżenie, że do jego naruszenia dojść może w zasadzie w każdym przypadku poprzez bezpośrednie oddziaływanie na ciało uprawnionego.

⁵³³ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 14.

na to, że przedstawiają szczególne znaczenie zarówno dla systemu prawnego, jak i bytowości człowieka⁵³⁴. Stwierdzenie to koresponduje z wykształconą w doktrynie hierarchizacją dóbr, która nadaje szczególną rangę w systemie polskiego prawa niektórym dobrom osobistym. W przypadku norm konstytucyjnych takimi wartościami będą m.in. godność osobista, zdrowie oraz życie⁵³⁵. Zarówno zdrowie, jako dobro osobiste wymienione w art. 445 § 1 k.c., jak i wskazane w § 2 tego przepisu dobra osobiste w postaci wolności i integralności seksualnej, są wartościami szczególnie cennymi, zasługującymi na szerszą ochronę niż inne dobra osobiste⁵³⁶. Naruszenie powyższych dóbr wywołuje krzywdę zdecydowanie większych rozmiarów, aniżeli ma to miejsce w przypadku innych dóbr osobistych, do których bezpośrednio odwołuje się przepis art. 448 § 1 k.c. Nie ulega jednocześnie wątpliwości, że nawet zestawiając dobra ujęte w art. 445 § 1 k.c. i 445 § 2 k.c., naruszenie zdrowia z reguły będzie postrzegane jako poważniejsze, zasługujące na wyższą kompensatę pieniężną. Nawet najpoważniejsze naruszenie wolności czy integralności seksualnej nie może być zrównane z najcięższymi przypadkami naruszenia zdrowia, a jeśli dochodzi do zgonu poszkodowanego, to również życia. Szczególnie dotkliwe dla poszkodowanego mogą okazać się sytuacje, gdy naruszenie zdrowia będzie miało charakter nieodwracalny. Zaznaczyć również należy, że zasądzenie niskich kwot zadośćuczynienia w przypadku naruszenia zdrowia mogłoby doprowadzić do nieuzasadnionej dewaluacji tego dobra. Im poważniejszy przypadek naruszenia u poszkodowanego zdrowia, tym wyższe winien on otrzymać zadośćuczynienie pieniężne, w porównaniu z naruszeniem pozostałych dóbr osobistych⁵³⁷. Stąd też pogląd o hierarchizacji dóbr służyć może jako uzasadnienie dla kreowania dodatkowych kryteriów ustalania rozmiaru krzywdy, a przez to również wysokości zadośćuczynienia pieniężnego.

⁵³⁴ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 14; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 1, 14.

⁵³⁵ Tak też J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 278. Zgodnie z art. 30 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.) przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych. Z kolei art. 38 stanowi, że Rzeczpospolita Polska zapewnia każdemu człowiekowi prawną ochronę życia.

⁵³⁶ M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 1. Wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 20 listopada 2002 r., V CKN 1540/00, Legalis nr 299509; z dnia 21 września 2005 r., V CK 150/05, Legalis nr 92775; z dnia 24 marca 2011 r., I CSK 389/10, OSNC-Zb. dodatkowy 2012, nr A, poz. 22; z dnia 7 grudnia 2017 r., I PK 337/16, Legalis nr 1715597; z dnia 14 czerwca 2018 r., V CSK 344/17, Legalis nr 1793924.

⁵³⁷ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 16 lipca 1997 r., II CKN 273/97, Legalis nr 343285; z dnia 20 listopada 2002 r., V CKN 1540/00, Legalis nr 299509; z dnia 21 września 2005 r., V CK 150/05, Legalis nr 92775; z dnia 14 czerwca 2018 r., V CSK 344/17, Legalis nr 1793924.

6. Relacja art. 445 § 1 k.c. do art. 446 § 4 k.c. i art. 446² k.c.

Artykuły 446 § 4 k.c. i 446² k.c. stanowią podstawy samodzielnych roszczeń najbliższych członków rodziny poszkodowanego związanych z zerwaniem szczególnej, łączącej osoby bliskie, relacji w postaci tzw. więzi rodzinnych. Dotyczy to dwóch przypadków: śmierci poszkodowanego, jak również wystąpienia u niego ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia. Szczegółowe omówienie tych roszczeń jest przedmiotem dalszej części niniejszej pracy. Niemniej, na gruncie zagadnień poruszanych w tym rozdziale konieczne jest udzielenie odpowiedzi na pytanie o zasadność kompensacji, w tych stanach faktycznych, które podlegają dyspozycji art. 446 § 4 k.c. i art. 446² k.c., krzywd własnych członka rodziny osoby bezpośrednio poszkodowanej na podstawie innych, aniżeli wyżej wskazane, podstaw prawnych. Problematyczną kwestią jest możliwość przyznania najbliższemu członkowi rodziny, w sytuacji wystąpienia zdarzenia szkodzącego dotyczącego bezpośrednio poszkodowanego, dodatkowego roszczenia opartego na treści art. 445 § 1 k.c. w razie wystąpienia własnej krzywdy osoby pośrednio poszkodowanej powiązanej z doznany rozstrojem zdrowia. Dotyczy to w szczególności rozstroju zdrowia psychicznego, które wynikać może z doświadczenia silnego szoku związanego z utratą osoby bliskiej bądź obiektywnym brakiem możliwości nawiązania z nią kontaktu oraz koniecznością zmiany swojego dotychczasowego życia.

Przedmiotem ochrony art. 445 § 1 k.c. jest zdrowie postrzegane w kategoriach dobra osobistego, które naruszone może zostać poprzez wywołanie u poszkodowanego silnej reakcji psychicznej związanej z naruszeniem życia bądź zdrowia osoby najbliższej. To doprowadzić może do jednego ze skutków, o których mowa w powyższym przepisie, w postaci wywołania rozstroju zdrowia. Nie wydaje się przy tym, by możliwe było wystąpienie drugiego skutku w postaci uszkodzenia ciała z uwagi na brak bezpośredniej ingerencji w struktury ciała uprawnionego. Z kolei przedmiotem ochrony art. 446 § 4 k.c. i art. 446² k.c. nie jest zdrowie cudze lub własne uprawnionego, lecz wartość niemajątkową określana jako tzw. więź rodzinna. Niekiedy wskazuje się, że w sytuacji, w której osoba najbliższa poszkodowanego doznaje własnego rozstroju zdrowia w warunkach art. 446 § 4 k.c. i 446² k.c., jest ona również osobą bezpośrednio poszkodowaną⁵³⁸. Pomędzy określonym zdarzeniem szkodzącym, które co prawda nie jest skierowane bezpośrednio wobec niej, lecz wobec osoby bliskiej, a samą szkodą w

⁵³⁸ L. Jantowski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 10.

postaci krzywdy związanej z wywołanym rozstrojem zdrowia, zachodzi adekwatny związek przyczynowy. Gdyby bowiem sprawca pierwotnie nie dopuścił się działania bezprawnego względem osoby bliskiej, to sam uprawniony nigdy nie doznałby określonej szkody niemajątkowej. Podstawą jej roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę nie będzie w tym przypadku art. 446 § 4 k.c. czy 446² k.c., lecz art. 445 § 1 k.c. Wynika to z faktu, że przesłanką zastosowania art. 446 § 4 k.c. oraz art. 446² k.c., w przeciwieństwie do art. 445 § 1 k.c., nie jest to, by zdarzenie szkodzące wywołało jakiegokolwiek skutki zdrowotne w zakresie stanu zdrowia najbliższego członka rodziny. Konieczne jest wyłącznie stwierdzenie określonej krzywdy wynikającej z naruszenia więzi rodzinnej⁵³⁹. Stąd też osoba bliska bezpośrednio poszkodowanego, jeśli dozna własnego rozstroju zdrowia (np. w razie wystąpienia silnego wstrząsu psychicznego, który niesie dla zdrowia pośrednio poszkodowanego negatywne skutki zdrowotne), uprawniona jest do dochodzenia roszczenia z art. 445 § 1 k.c. przeciwko temu samemu podmiotowi, który odpowiedzialny jest za skutki, o których mowa w art. 446 § 4 k.c. czy 446² k.c.

Co do zasady brak jest argumentów przemawiających przeciwko możliwości jednoczesnego dochodzenia przez poszkodowanego roszczeń zarówno z art. 445 § 1 k.c., jak i art. 446 § 4 k.c. albo 446² k.c.⁵⁴⁰. Za możliwością dochodzenia zadośćuczynienia pieniężnego z art. 445 § 1 k.c. powinien przemawiać sam fakt wystąpienia u poszkodowanego skutku w postaci wywołania rozstroju zdrowia, który niesie określony, niepodlegający kompensacji na podstawie art. 446 § 4 k.c. lub 446² k.c., uszczerbek niemajątkowy. Jednakże w związku z tym, że podstawą faktyczną każdego z roszczeń z art. 445 § 1 k.c., art. 446 § 4 k.c. i 446² k.c. jest to samo zdarzenie szkodzące, rodzące często krzyżujący się wymiar cierpień, dodatkowej analizy wymaga to, w jakim zakresie krzywda powinna podlegać kompensacji. Pojawiająca się u danej osoby krzywda wywołana jest, z jednej strony, utratą więzi rodzinnej z osobą najbliższą, a z drugiej, własnym rozstrojem zdrowia w sferze psychicznej. Dochodzi zatem w obu przypadkach do naruszenia odmiennych wartości. Dotkliwszy dla poszkodowanego jest jednak ten skutek zdarzenia szkodzącego, do którego odwołuje się art. 445 § 1 k.c. Zadośćuczynienie

⁵³⁹ L. Jantowski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 10. M. Wałachowska wskazuje na możliwość wystąpienia u osoby pośrednio poszkodowanej w określonych okolicznościach wstrząsu psychicznego wywołanego wyrządzeniem szkody innej osobie. W takiej sytuacji nie jest wykluczony kumulatywny bieg roszczeń z art. 445 § 1 k.c. i art. 446 § 4 k.c. (por. M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 789-790, 810-811, 823).

⁵⁴⁰ Podobnie L. Jantowski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 10), który jednak odmiennie kwalifikuje więzi rodzinne jako dobro osobiste.

pieniężne za doznaną krzywdę w związku z wywołaniem rozstroju zdrowia poszkodowanego powinno być wyższe, aniżeli zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę spowodowaną odczuwaniem współczucia dla osoby trzeciej. W razie łącznego rozpoznawania wszystkich wskazanych roszczeń konieczne jest dodatkowe zbadanie, na ile krzywda wynikająca z wywołanego u uprawnionego rozstroju zdrowia, wykracza poza rozmiar krzywdy związanej z zerwaniem więzi rodzinnej z osobą bliską. Wpływ na wysokość zadośćuczynienia pieniężnego dochodzonego na podstawie art. 445 § 1 k.c. będzie miał rozmiar krzywd wykraczający poza standardową reakcję psychiczną na zdarzenie polegające na naruszeniu życia bądź zdrowia osoby najbliższej. Sąd powinien odpowiednio obniżyć zadośćuczynienie pieniężne, którego uprawniony domaga się na podstawie art. 445 § 1 k.c. o kwotę stanowiącą ekwiwalent krzywd kompensowanych na podstawie art. 446 § 4 k.c. lub 446² k.c. zgodnie z zasadą *compensatio lucri cum damno*⁵⁴¹. Pozwoli to na pełną realizację funkcji kompensacyjnej zadośćuczynienia oraz na uniknięcie sytuacji, w której poszkodowany otrzyma wielokrotność zadośćuczynienia pieniężnego za tę samą krzywdę, podlegającą naprawie w oparciu o różne podstawy prawne.

Inaczej jednak należy potraktować sytuację, w której osoba pośrednio poszkodowana dochodzi roszczenia z art. 445 § 1 k.c., które nabyła w drodze dziedziczenia po śmierci bezpośrednio poszkodowanego. W takiej sytuacji pośrednio poszkodowany wstępuje w drodze sukcesji w sytuację prawną osoby zmarłej, ze wszystkimi wynikającymi z tego konsekwencjami⁵⁴². Roszczenie z art. 445 § 1 k.c. w zw. z art. 445 § 3 k.c. pozostaje całkowicie niezależne od roszczenia za śmierć osoby najbliższej (art. 446 § 4 k.c.), a w niektórych sytuacjach również własnych roszczeń z art. 445 § 1 k.c. Nie zachodzi w tym przypadku kumulacja na podstawie zasady *compensatio lucri cum damno*. Z tego względu fakt jednoczesnego dochodzenia przez poszkodowanego roszczeń odziedziczonych i własnych nie może mieć wpływu na wysokość ustalenia należnego mu zadośćuczynienia pieniężnego, gdy przepisy te w zasadzie kompensują odrębny wymiar szkód niemajątkowych. Podobnie niezależne od siebie są roszczenia dochodzone przez kilka osób. Jednakże w przypadku roszczenia z art. 445 § 1 k.c. w zw. z art. 445 § 3 k.c. między spadkobiercami występowało będzie współuczestnictwo materialne⁵⁴³.

⁵⁴¹ Tak też M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 815.

⁵⁴² M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 809.

⁵⁴³ Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 28 listopada 2019 r., III CSK 284/17, Legalis nr 2278670.

7. Wysokość zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę

Przyznanie przez ustawodawcę sądowni kompetencji do ustalenia, czy poszkodowanemu należy się określona kwota pieniężna tytułem świadczenia kompensacyjnego na podstawie art. 445 § 1 k.c., a jeśli tak, to w jakiej wysokości, uzasadnia uwzględnienie w badaniach nad kryteriami ustalania wysokości zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę wyników analizy aktualnej praktyki orzeczniczej sądów powszechnych, jak również badań statystycznych. Stąd też przeprowadzenie w wyznaczonym obszarze badawczym analiz przede wszystkim w oparciu o metodę formalno-dogmatyczną jest niewystarczające. Zastosowanie tych dodatkowych metod badawczych pozwoli w jeszcze lepszym stopniu poznać praktykę sądów w sprawach o zapłatę zadośćuczynienia oraz stosowanych obecnie w polskich sądach mechanizmów orzekania o wysokości zadośćuczynienia - zarówno na poziomie ilościowym, jak i jakościowym.

7.1. Pojęcie odpowiedniej sumy zadośćuczynienia

Treść normatywna art. 445 § 1 k.c. wskazuje, że przyznana przez sąd suma tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę ma być sumą odpowiednią. Zwrot „odpowiednia suma” należy do zwrotów niedookreślonych. Główną przyczyną wykorzystania ich w tekście prawnym przez ustawodawcę jest potrzeba uelastycznienia tekstu prawnego, który stanowił będzie jednocześnie egzemplifikację wpływu norm moralnych na regulacje prawa cywilnego – zarówno na poziomie ich treści, jak również wykładni i stosowania. Cechą charakterystyczną zwrotów niedookreślonych jest ich niewyraźna i nieokreślona treść, co prowadzi w konsekwencji do nieostrości tych zwrotów⁵⁴⁴. W takim przypadku organ stosujący prawo dokonuje szacowania, kwalifikowania (stopnia, wielkości, wagi, intensywności) *a casu ad casum* w oparciu o obiektywne kryteria, które mają – z jednej strony – uzasadnienie w wartościach społecznie akceptowanych – zaś z drugiej – są istotne z punktu widzenia językowego i normatywnego kontekstu interpretowanego zwrotu⁵⁴⁵. Stwierdzić zatem należy, że nie ma możliwości stworzenia, zarówno na poziomie normatywnym, jak i doktrynalnym oraz orzeczniczym, pełnej definicji pojęcia sumy odpowiedniej (podobnie jak w przypadku

⁵⁴⁴ M. Zieliński, *Wykładnia prawa*, s. 155 i 157; A. Choduń, *Klauzule generalne i zwroty niedookreślone-wybrane zagadnienia teoretyczne*, w: *Klauzule generalne i zwroty niedookreślone w prawie podatkowym i administracyjnym. Wybrane zagadnienia teoretyczne i orzecznicze*, Warszawa 2013, s. 17-18.

⁵⁴⁵ A. Choduń, *Klauzule generalne*, s. 32.

innych zwrotów niedookreślonych, np. „ważne powody”, „rażące naruszenie prawa”, czy „majątek znacznej wartości”).

Uwzględniając językowe znaczenie zwrotu, „suma odpowiednia”, należy przyjąć, że jest to suma stosowna, właściwa, a więc odpowiadająca celowi, przeznaczeniu oraz spełniająca określone warunki⁵⁴⁶. Jak wskazuje się w nauce, przy ustalaniu „odpowiedniej” sumy zadośćuczynienia uwzględnić należy wszelkie okoliczności sprawy, które mogą wpływać na rozmiar doznanej przez poszkodowanego krzywdy⁵⁴⁷. Mając na uwadze kontekst użycia interpretowanego zwrotu, należy przyjąć, że odpowiednią sumą pieniężną, o której mowa w art. 445 § 1 k.c., jest suma, która z jednej strony, odpowiada podstawowej funkcji zadośćuczynienia pieniężnego w postaci funkcji kompensacyjnej, a z drugiej, uwzględnia pewne kryteria ustalania wysokości świadczenia. Co istotne, sam ustawodawca nie wskazał, o jakie kryteria dokładnie chodzi (nie są one bezpośrednio wskazane w treści przepisu), pozostawiając rozstrzygnięcie co do ich treści doktrynie prawa cywilnego oraz orzecznictwu sądowemu, zwłaszcza Sądowi Najwyższemu⁵⁴⁸. Jak dotąd, pomimo dokonywanych w doktrynie prób⁵⁴⁹, nie został sformułowany kompleksowy katalog tych kryteriów, który pozwoliłby na osiągnięcie choćby częściowego ujednoczenia sposobu oceny krzywdy, do której odwołuje się art. 445 § 1 k.c., a w konsekwencji wysokości należnego poszkodowanemu zadośćuczynienia. Z uwagi na problematykę poruszaną w niniejszej pracy zasadnym jest skatalogowanie i uporządkowanie tych kryteriów rozumianych jako mierniki (czynniki), na podstawie których dokonuje się oceny wysokości zadośćuczynienia⁵⁵⁰. Analiza tych kryteriów wymaga przy tym uwzględnienia ich interdyscyplinarnego i wielokontekstowego znaczenia, a w konsekwencji wykorzystania w pewnym zakresie dorobku innych nauk, w tym socjologii, ekonomii, czy psychologii.

Z uwagi na fakt, że szkoda niemajątkowa w postaci cierpień fizycznych i krzywdy moralnej pozostają „trudno wymierne”, krzywda oraz należne za nią zadośćuczynienie pieniężne z natury rzeczy „nie mogą być ustalone w sposób ścisły, tj. jako dające się

⁵⁴⁶ Zob. hasło „odpowiedni”, w: Słownik języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/odpowiedni;5464228.html> (dostęp: 22.05.2023 r.); hasło „odpowiedni”, w: Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/odpowiedni.html> (dostęp: 22.05.2023 r.).

⁵⁴⁷ J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 261.

⁵⁴⁸ M. Wałachowska wskazuje, że „odpowiedniość kwoty oznacza, że organ orzekający szacujący jej wysokość powinien uwzględniać wszystkie okoliczności sprawy” (por. M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 791).

⁵⁴⁹ Por. np. kryteria opracowane przez K. Mularskiego, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 15-23), który wyróżnia m.in. kryteria o charakterze materialnym oraz formalnym.

⁵⁵⁰ Zob. hasło „kryterium” w: Słownik języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/kryterium;5444243.html> (dostęp: 22.05.2023 r.).

precyzyjnie przeliczyć na określoną wartość wymierną w pieniądzu”⁵⁵¹. Nie jest przy tym zasadne, a wręcz niemożliwe, ściśle odwoływanie się do kryteriów branych pod uwagę przy orzekaniu o szkodzie majątkowej⁵⁵². W sprawach mających za przedmiot zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę związaną z uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia sądy mają większą swobodę w orzekaniu, aniżeli ma to miejsce w razie zasądzenia odszkodowania związanego z wyrządzoną szkodą o charakterze majątkowym⁵⁵³. Do zadośćuczynienia pieniężnego nie stosuje się bowiem ściśle zasady ekwiwalentności (choć zadośćuczynienie ma stanowić w pewnym sensie odpowiednik doznanych przez poszkodowanego cierpień) i tzw. metody różnicowej (polegającej na zbadaniu stanu majątkowego poszkodowanego przed szkodą i po jej wyrządzeniu), które są właściwe dla wynagrodzenia szkody majątkowej⁵⁵⁴. Stąd też w przypadkach kompensacji szkód niemajątkowych z określonym dystansem należy podchodzić do realizacji zasady pełnego odszkodowania w znaczeniu ścisłym⁵⁵⁵.

W orzecznictwie sądowym i doktrynie zwraca się uwagę na zasadność tendencji unifikacyjnych procesu ustalania wysokości zadośćuczynienia, w ramach których za dopuszczalne uznaje się uwzględnianie przy ustalaniu wysokości zadośćuczynienia sum zasądzonych z tego tytułu w innych sprawach tzw. „podobnych”. Niekiedy teza ta uznawana jest za aktualnie przeważającą⁵⁵⁶, choć spotyka się również z krytyką⁵⁵⁷. Za wyznacznik podobieństwa danej sprawy nie należy uznawać samego faktu, że powództwa rozstrzygane w różnych sprawach oparte są na identycznej podstawie prawnej, choć jest to niewątpliwie warunek podstawowy. Wyznacznikami takimi są również podobieństwa pomiędzy elementami stanów faktycznych w postaci np. indywidualnych cech uprawnionego, rodzaju szkody, okoliczności wystąpienia zdarzenia

⁵⁵¹ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 3 października 2019 r., I CSK 296/18, Legalis nr 2397153; z dnia 9 lutego 2000 r., III CKN 582/98, Legalis nr 343209.

⁵⁵² M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 792.

⁵⁵³ Zob. A. Szpunar, *Zadośćuczynienie*, s. 182.

⁵⁵⁴ M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 791. Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 lutego 2000 r., III CKN 582/98, Legalis nr 343209.

⁵⁵⁵ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 3 października 2019 r., I CSK 296/18, Legalis nr 2397153.

⁵⁵⁶ Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 20 marca 1998 r., II CKN 650/97, Legalis nr 348465; z dnia 14 lutego 2008 r., II CSK 536/07, OSP 2010, nr 5, poz. 47; z dnia 28 stycznia 2010 r., I CSK 244/09, Legalis nr 338384; z dnia 24 lipca 2014 r., II CSK 595/13, Legalis nr 1061839; z dnia 9 września 2020 r., II CSKP 858/22, Legalis nr 2891832; z dnia 16 grudnia 2020 r., I NSNk 3/19, Legalis nr 2506277.

⁵⁵⁷ Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 20 marca 1998 r., II CKN 650/97, Legalis nr 348465; z dnia 14 lutego 2008 r., II CSK 536/07, OSP 2010, nr 5, poz. 47; z dnia 26 czerwca 2019 r., I PK 51/18, OSNP 2020, nr 6, poz. 52; a także postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 27 listopada 2018 r., I CSK 298/18, Legalis nr 1851051.

szkodzącego, czy okoliczności powstania krzywdy podlegającej kompensacji. Wskazuje się nadto, że uwzględnienie sum zasądzonych w innych sprawach uzasadnione jest realizacją postulatu zachowania jednolitości orzecznictwa sądowego, a także konstytucyjnej zasady równości obywateli wobec prawa wyrażonej w art. 32 Konstytucji RP oraz zasady, że wysokość zadośćuczynienia powinna odpowiadać również społecznemu poczuciu sprawiedliwości⁵⁵⁸. Niemniej jednak podkreśla się, że subiektywny charakter krzywdy oraz konieczność uwzględnienia okoliczności danego przypadku (zasada indywidualizacji okoliczności⁵⁵⁹) ogranicza przydatność kierowania się wysokościami zasądzonych kwot w innych przypadkach. W tym zakresie dokonanie takiej konfrontacji jawi się jako istotne w zakresie oceny, czy na tle innych podobnych przypadków zasądzone zadośćuczynienie nie jest wygórowane (nadmierne) lub zaniżone, co pozwala na uniknięcie znaczących dysproporcji⁵⁶⁰. Sąd Najwyższy wskazuje również, że wysokość przyznanego zadośćuczynienia pieniężnego określona w innych sprawach nie może stanowić typowego dodatkowego kryterium miarkowania zadośćuczynienia⁵⁶¹. Uzasadniając powyższe stanowisko Sąd ten uznaje, że „w każdej sprawie występują szczególne, właściwe tylko dla niej, okoliczności faktyczne”, „natężenie doznanych krzywd zależy od indywidualnych cech poszkodowanego”, co w konsekwencji oznacza, że „nie da się w wymierny sposób ocenić, czy doznana przez powoda krzywda, nawet przy podobnych obrażeniach i sytuacji osobistej, jest większa, czy mniejsza niż krzywda doznana przez inną osobę, na rzecz której w innej sprawie zasądzono odpowiednie świadczenie”. Okoliczności każdej sprawy powinny być badane i oceniane indywidualnie

⁵⁵⁸ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 28 stycznia 2010 r., I CSK 244/09, Legalis nr 338384; z dnia 29 sierpnia 2017 r., I PK 244/16, Legalis nr 1715297.

⁵⁵⁹ Por. m.in. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 27 listopada 2018 r., I CSK 298/18, Legalis nr 1851051.

⁵⁶⁰ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 30 stycznia 2004 r., I CK 131/03, OSNC 2005 nr 2, poz. 40; z 26 listopada 2009 r., III CSK 62/09, OSNC-ZD 2010, z. 3, poz. 80; z dnia 15 stycznia 2014 r., I CSK 215/13, Legalis nr 797001; z dnia 26 czerwca 2019 r., I PK 51/18, OSNP 2020, nr 6, poz. 52; postanowienie Sądu Najwyższego: z dnia 27 listopada 2018 r., I CSK 298/18, Legalis nr 1851051. Zob. również wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 lutego 2005 r., SK 49/03, OTK Seria A 2005 nr 2, poz. 13, w którym Trybunał uznał, że „w przypadku krzywdy moralnej o identycznym lub podobnym charakterze, wyrządzonej zawinionym działaniem oraz w zbliżonych okolicznościach towarzyszących wyrządzeniu krzywdy, sądy mają obowiązek zachować się podobnie, jeśli chodzi o ocenę potrzeby i odpowiedności zadośćuczynienia pieniężnego”. Zdaniem M. Wałachowskiej nie można mówić o jakimkolwiek związaniu kwotami zasądzanymi w sprawach podobnych bądź wykreowaniu określonych standardów odszkodowawczych (por. M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 793-794, 798).

⁵⁶¹ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 14 lutego 2008 r., II CSK 536/07, OSP 2010 nr 5, poz. 47; z dnia 29 maja 2008 r., II CSK 78/08, Legalis nr 133158; z dnia 5 czerwca 2014 r., I PK 304/13, Legalis nr 1385165; z dnia 30 kwietnia 2019 r., I CSK 32/18, Legalis nr 1920532; z dnia 26 czerwca 2019 r., I PK 51/18, OSNP 2020, nr 6, poz. 52 ; a także postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 27 listopada 2018 r., I CSK 298/18, Legalis nr 1851051.

w celu ustalenia rozsądnych granic zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę⁵⁶². Niewątpliwie należy się zgodzić z tym poglądem. Czynnikiem ograniczającym przydatność odwoływania się do wysokości sum zasądzonych z tytułu zadośćuczynienia w innych, podobnych sprawach są pozostałe kryteria miarkowania jego wysokości, zwłaszcza te dotyczące warunków społeczno-gospodarczych, a także niepodważalna funkcja kompensacyjna zadośćuczynienia. Dlatego wysokość kwot zasądzanych w sprawach podobnych jest bardziej wskazówką dla sądu pomagającą ocenić, czy przyznane zadośćuczynienie nie jest wygórowane.

7.2. Kryteria miarkowania zadośćuczynienia

Zgodnie z utrwalonym w orzecznictwie Sądu Najwyższego poglądem, określenie należnej poszkodowanemu sumy pieniężnej tytułem zadośćuczynienia należy *meriti* do sądu. Zakres swobody sądu jest w tym przypadku zdecydowanie większy niż przy ustalaniu odszkodowania z tytułu naprawienia szkody majątkowej⁵⁶³. Kryterium odpowiedniości wysokości zadośćuczynienia nie oznacza jednak kompetencji do określenia sumy dowolnej, opartej wyłącznie na uznaniu organu orzekającego w sprawie⁵⁶⁴. Sąd Najwyższy niejednokrotnie wskazywał, że wykorzystanie w przepisie przez ustawodawcę klauzuli „sumy odpowiedniej” daje sądowi margines uznaniowości w zakresie ustalenia wysokości zasądzonej kwoty zadośćuczynienia. Swoboda ta, nazywana również prawem sędziowskim, nie oznacza jednak dowolności w orzekaniu. Przyznanie bądź odmowa przyznania odpowiedniej kwoty zadośćuczynienia pieniężnego jako rekompensaty za doznaną przez poszkodowanego krzywdę, muszą być uzasadnione okolicznościami danej sprawy. Decyzja w tym zakresie powinna znaleźć wyraz w ustnych bądź pisemnych motywach wyroku⁵⁶⁵. Sąd w oparciu o swoją tzw.

⁵⁶² Wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 20 marca 1998 r., II CKN 650/97, Legalis nr 348465; z dnia 14 czerwca 2018 r., V CSK 344/17, Legalis nr 1793924.

⁵⁶³ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 10 marca 2006 r., IV CSK 80/05, OSNC 2006 nr 10, poz. 175; z dnia 26 listopada 2009 r., III CSK 62/09, OSNC-Zb. dodatkowy 2010 nr C, poz. 80.

⁵⁶⁴ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 10 marca 2006 r., IV CSK 80/05, OSNC 2006 nr 10, poz. 175; z dnia 30 kwietnia 2019 r., I CSK 32/18, Legalis nr 1920532; z dnia 3 października 2019 r., I CSK 296/18, Legalis nr 2397153; a także wyroki Sądów Apelacyjnych: w Warszawie z dnia 21 października 2015 r., VI ACa 1554/14, Legalis nr 1392961; w Łodzi z dnia 22 marca 2016 r., I ACa 1328/15, Legalis nr 1443526; w Gdańsku z dnia 18 września 2018 r., V ACa 235/18, Legalis nr 1886950.

⁵⁶⁵ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10, OSP 2012 nr 4, poz. 44; z dnia 18 czerwca 2014 r., V CSK 418/13, Legalis nr 1067197; z dnia 4 listopada 2014 r., III PK 24/14, OSNP 2016 nr 4, poz. 45; z dnia 18 stycznia 2018 r., V CSK 142/17, Legalis nr 1731929; z dnia 3 października 2019 r., I CSK 296/18, Legalis nr 2397153.

dyskrecjonalną władzę zwolniony jest z dokonywania drobiazgowych ustaleń co do wysokości szkody niemajątkowej⁵⁶⁶.

Pojęcie „sumy odpowiedniej” wymaga uwzględnienia przez sąd „całokształtu okoliczności sprawy, które mają wpływ na rozmiar doznanej krzywdy”⁵⁶⁷. Należy przy tym zaznaczyć, że kryterium „odpowiedniości” zadośćuczynienia jest związane nie z wszelkimi okolicznościami sprawy, a wyłącznie tymi wpływającymi na rozmiar doznanej krzywdy. Stąd też stan majątkowy poszkodowanego lub osoby odpowiedzialnej za szkodę może uzasadniać zmniejszenie wysokości zadośćuczynienia nie w ramach art. 445 § 1 k.c., a jedynie na podstawie art. 440 k.c.⁵⁶⁸, zgodnie z którym „w stosunkach między osobami fizycznymi zakres obowiązku naprawienia szkody może być stosownie do okoliczności ograniczony, jeżeli ze względu na stan majątkowy poszkodowanego lub osoby odpowiedzialnej za szkodę wymagają takiego ograniczenia zasady współzycia społecznego”. Miarkowanie zadośćuczynienia w oparciu o art. 440 k.c. dotyczy spraw, w którym zobowiązana do zapłaty jest osoba fizyczna, jeżeli ze względu na stan majątkowy poszkodowanego lub osoby odpowiedzialnej za szkodę wymagają tego zasady współzycia społecznego. Omawiany przepis nie ma zastosowania w sprawach o zadośćuczynienie, gdy pozwanym jest zakład ubezpieczeń⁵⁶⁹, przy czym nie zawsze istnienie obowiązku zawarcia umowy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej będzie oznaczało ponoszenie odpowiedzialności odszkodowawczej przez ubezpieczyciela, np. w przypadku wyczerpania sumy gwarancyjnej albo jej przewyższenia przez szkodę.

Z uwagi na niedookreśloność pojęcia „sumy odpowiedniej” zadośćuczynienia, wypracowane zostały, głównie przez orzecznictwo sądowe, kryteria, którymi należy się

⁵⁶⁶ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 18 września 2018 r., V ACa 235/18, Legalis nr 1886950.

⁵⁶⁷ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 12 kwietnia 1972 r., II CR 57/72, OSNCP 1972 nr 10, poz. 183; z dnia 6 czerwca 1997 r., II CKN 204/97, Legalis nr 349118; z dnia 8 grudnia 1997 r., I CKN 361/97, Legalis nr 1450605; z dnia 19 lutego 1999 r., II CKN 189/98, Legalis nr 343332; z dnia 3 lutego 2000 r., I CKN 969/98, Legalis nr 350602; z dnia 22 marca 2001 r., V CKN 1360/00, Legalis nr 315885; z dnia 1 kwietnia 2004 r., II CK 131/03, Legalis nr 73225; z dnia 29 sierpnia 2013 r., I CSK 667/12, Legalis nr 830578; z dnia 9 września 2015 r., IV CSK 624/14, Legalis nr 1341829; z dnia 28 października 2015 r., II CSK 787/14, Legalis nr 1460724; z dnia 30 kwietnia 2019 r., I CSK 32/18, Legalis nr 1920532; z dnia 24 czerwca 2019 r., III CSK 238/17, Legalis nr 1949203.

⁵⁶⁸ Zgodnie z art. 440 k.c. w stosunkach między osobami fizycznymi zakres obowiązku naprawienia szkody może być stosownie do okoliczności ograniczony, jeżeli ze względu na stan majątkowy poszkodowanego lub osoby odpowiedzialnej za szkodę wymagają takiego ograniczenia zasady współzycia społecznego.

⁵⁶⁹ Według art. 822 k.c. uprawniony do odszkodowania w związku ze zdarzeniem objętym umową ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej może dochodzić roszczenia bezpośrednio od ubezpieczyciela (*actio directa*).

kierować przy ustalaniu wysokości zadośćuczynienia⁵⁷⁰. Ze względu na indywidualny charakter każdego przypadku, nie jest możliwe stworzenie „swoistego szablonu kryteriów i skali wartości”, według których sąd ustalałby wysokość krzywdy, a następnie zadośćuczynienia⁵⁷¹. W orzecznictwie Sądu Najwyższego podkreśla się, że w sprawach o zadośćuczynienie „każdy przypadek powinien być traktowany indywidualnie z uwzględnieniem wszystkich okoliczności sprawy, przy czym ocena ta powinna opierać się na kryteriach obiektywnych, a nie na wyłącznie subiektywnych odczuciach poszkodowanego”⁵⁷². Sąd określając wysokość zadośćuczynienia powinien opierać się na kryteriach, które są obiektywne i sprawdzalne, a także kierować się celami zadośćuczynienia, uwzględniając przy tym indywidualną sytuację strony, okoliczności i przymioty osobiste poszkodowanego stanowiące subiektywne kryteria wysokości zadośćuczynienia⁵⁷³. Należy przy tym przypomnieć, że celem zadośćuczynienia jest „umożliwienie - choć dość ułomnie, bowiem w sposób niestanowiący instrumentu odwrócenia doznanych szkód i ich skutków - złagodzenia doznanych przez poszkodowanego cierpień”⁵⁷⁴. Chodzi zatem o wynagrodzenie doznanych cierpień, ułatwienie przezwyciężenia ujemnych przeżyć w celu przynajmniej częściowego przywrócenia równowagi zachwianej na skutek popełnienia czynu niedozwolonego⁵⁷⁵. Podstawową funkcją zadośćuczynienia pieniężnego z art. 445 § 1 k.c. nie jest przy tym funkcja represyjna wobec sprawcy szkody oraz osoby ponoszącej odpowiedzialność⁵⁷⁶.

Należy przy tym zaznaczyć, że każde kryterium musi pozostawać w związku funkcjonalnym z przesłankami odpowiedzialności deliktowej, a zatem szkodą, zdarzeniem sprawczym lub zachodzącym między nimi związkiem przyczynowym.

⁵⁷⁰ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 28 września 2001 r., III CKN 427/00, Legalis nr 278481; z dnia 3 października 2019 r., I CSK 296/18, Legalis nr 2397153.

⁵⁷¹ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 30 kwietnia 2019 r., I CSK 32/18, Legalis nr 1920532; z dnia 3 października 2019 r., I CSK 296/18, Legalis nr 2397153. Zob. również K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 13.

⁵⁷² Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 10 maja 2012 r., IV CSK 416/11, Legalis nr 511982; z dnia 20 grudnia 2012 r., IV CSK 192/12, Legalis nr 607831; z dnia 7 marca 2014 r., IV CSK 374/13, Legalis nr 797040; z dnia 3 października 2019 r., I CSK 296/18, Legalis nr 2397153.

⁵⁷³ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 3 października 2019 r., I CSK 296/18, Legalis nr 2397153.

⁵⁷⁴ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 3 października 2019 r., I CSK 296/18, Legalis nr 2397153.

⁵⁷⁵ Zob. uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 8 grudnia 1973 r., III CZP 37/73, OSNCP 1974 nr 9, poz. 145; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 9 listopada 2007 r., V CSK 245/07, OSNC-Zb. dodatkowy 2008 nr D, poz. 95; z dnia 17 września 2010 r., II CSK 94/10, OSNC 2011 nr 4, poz. 44; z dnia 24 marca 2011 r., I CSK 389/10, OSNC-Zb. dodatkowy 2012 nr A, poz. 22; z dnia 3 października 2019 r., I CSK 296/18, Legalis nr 2397153.

⁵⁷⁶ Zob. uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 8 grudnia 1973 r., III CZP 37/73, OSNCP 1974 nr 9, poz. 145; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 3 lutego 2000 r., I CKN 969/98, Legalis nr 350602; z dnia 3 października 2019 r., I CSK 296/18, Legalis nr 2397153.

Ponadto obiektywną i subiektywną miarę zadośćuczynienia determinuje jego funkcja kompensacyjna koncentrująca się na złagodzeniu przez poszkodowanego cierpień. Powyższa teza znajduje potwierdzenie w tych wypowiedziach orzeczniczych, w których wskazuje się, że sąd powinien kierować się przede wszystkim funkcją kompensacyjną zadośćuczynienia, przesądzającą o adekwatności odszkodowania, które ma stanowić ekwiwalent doznanych cierpień fizycznych i psychicznych - trudnych ze swej istoty do oszacowania⁵⁷⁷.

Ponownego podkreślenia wymaga to, że ze względu na ocenny charakter kryteriów wyznaczających wysokość zadośćuczynienia, nie jest dopuszczalne w ramach kontroli kasacyjnej wkraczanie w sferę swobodnego uznania sędziowskiego. Zarzut kasacyjny zawyżenia lub zaniżenia przez sąd wysokości przyznanego zadośćuczynienia, jak już wskazano, może być skuteczny jedynie w przypadku oczywistego naruszenia przez sąd ogólnych zasad (kryteriów) ustalania wysokości zadośćuczynienia, co doprowadziło do jego niewspółmiernej nieodpowiedniości jako rażąco wygórowanego (zawyżonego) lub rażąco niskiego (zaniżonego)⁵⁷⁸.

Wyróżniane w doktrynie i orzecznictwie sądowym kryteria ustalania wysokości zadośćuczynienia pieniężnego z art. 445 § 1 k.c. mają różną wagę, zaś najistotniejszym z nich jest rozmiar krzywdy, co wynika z kompensacyjnej funkcji zadośćuczynienia⁵⁷⁹. W związku z tym wśród kryteriów ustalenia wysokości zadośćuczynienia należy wyróżnić rozmiar krzywdy jako kryterium o decydującym znaczeniu dla ustalenia wysokości zadośćuczynienia, oraz kryteria pochodne, o charakterze pomocniczym (subsidiarnym). Do drugiej, wyróżnionej grupy kryteriów zaliczono: wpływ zdarzenia na dotychczasowe życie osobiste i zawodowe poszkodowanego, wiek poszkodowanego, stan jego zdrowia,

⁵⁷⁷ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 3 października 2019 r., I CSK 296/18, Legalis nr 2397153.

⁵⁷⁸ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 15 września 1999 r., III CKN 339/98, OSP 2000 nr 4, poz. 66; z dnia 4 lipca 2002 r., I CKN 837/00, Legalis nr 277247; z dnia 7 listopada 2003 r., V CK 110/03, Legalis nr 62350; z dnia 27 lutego 2004 r., V CK 282/03, Legalis nr 67905; z dnia 15 lutego 2006 r., IV CK 384/05, Legalis nr 141259; z dnia 2 czerwca 2010 r., III CSK 245/09, Legalis nr 282481; z dnia 17 września 2010 r., II CSK 94/10, OSNC 2011 nr 4, poz. 44; z dnia 24 marca 2011 r., I CSK 389/10, OSNC-Zb. dodatkowy 2012 nr A, poz. 22; z dnia 27 marca 2013 r., V CSK 185/12, OSP 2014 nr 3, poz. 30; z dnia 25 kwietnia 2014 r., II CSK 436/13, Legalis nr 1048610; z dnia 29 sierpnia 2017 r., I PK 244/16, Legalis nr 1715297; z dnia 3 października 2019 r., I CSK 296/18, Legalis nr 2397153; z dnia 12 lipca 2022 r., II CSKP 450/22, Legalis nr 2889132; z dnia 9 września 2022 r., II CSKP 858/22, Legalis nr 2891832; a także na gruncie art. 165 § 1 Kodeksu zobowiązań-wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 lipca 1970 r., III PRN 39/70, OSNCP 1971 nr 3, poz. 53.

⁵⁷⁹ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 12 września 2002 r., IV CKN 1266/00, Legalis nr 61715; z dnia 30 stycznia 2004 r., I CK 131/03, OSNC 2005, nr 2, poz. 40; z dnia 15 stycznia 2014 r., I CSK 215/13, Legalis nr 797001; z dnia 17 grudnia 2020 r., III CSK 149/18, Legalis nr 2522405. Zob. również Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 286; M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 262.

postawę sprawcy szkody, rodzaj i stopień jego winy, a także aktualne warunki gospodarcze oraz stopę życiową społeczeństwa⁵⁸⁰. Wskazane kryteria, ocenione jako najistotniejsze z punktu widzenia krzywdy związanej z uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia, stały się przedmiotem szczegółowego omówienia.

7.2.1. Kryterium podstawowe – rozmiar krzywdy

Rozmiar krzywdy doznanej przez poszkodowanego stanowi podstawowe kryterium ustalania wysokości zadośćuczynienia. Jego ocena dokonywana jest w oparciu o kryteria mające charakter zobiektywizowany i sprawdzalny⁵⁸¹.

Należy zaznaczyć, że poszkodowany nie może dochodzić więcej niż jednego zadośćuczynienia za tę samą krzywdę, „choćby jej postać uległa zmianom”⁵⁸². Wynika to z tego, że zadośćuczynienie za krzywdę jest świadczeniem jednorazowym i ma charakter całościowy⁵⁸³. Zadośćuczynienie stanowi rekompensatę za wszystkie cierpienia psychiczne i fizyczne, których doświadczał poszkodowany w związku z uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia. Nie dotyczy to jednak sytuacji, gdy powstała nowa krzywda, której nie można było przewidzieć w ramach poprzedniego postępowania sądowego⁵⁸⁴. Oznacza to, że choć ocena rozmiaru krzywdy dokonywana jest przede wszystkim według stanu w chwili orzekania, to obejmuje również cierpienia fizyczne i ujemne przeżycia psychiczne, które poszkodowany będzie w przyszłości „na pewno lub z dającym się przewidzieć dużym stopniem prawdopodobieństwa

⁵⁸⁰ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 11 lipca 2000 r., II CKN 1119/98, LEX nr 50884; z dnia 12 października 2000 r., IV CKN 128/00, LEX nr 52520; z dnia 12 lipca 2002 r., V CKN 1114/00, Legalis nr 59803; z dnia 30 stycznia 2004 r., I CK 131/03, OSNC 2005 nr 2, poz. 40; z dnia 28 czerwca 2005 r., I CK 7/05, Legalis nr 354618; z dnia 15 stycznia 2014 r., I CSK 215/13, Legalis nr 797001; z dnia 3 października 2019 r., I CSK 296/18, Legalis nr 2397153; z dnia 17 grudnia 2020 r., III CSK 149/18, Legalis nr 2522405; z dnia 9 września 2022 r., II CSKP 858/22, Legalis nr 2891832.

⁵⁸¹ A. Szpunar, *Ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1979, s. 194; A. Szpunar, *Zadośćuczynienie*, s. 182.

⁵⁸² Zob. uchwałę składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 21 listopada 1967 r., III PZP 37/67, OSNCP 1968 nr 7, poz. 113; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 26 marca 2021 r., I NSNc 29/20, Legalis nr 2555386.

⁵⁸³ Zob. uchwałę składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 21 listopada 1967 r., III PZP 37/67 (zasada prawna), OSNCP 1968 nr 7, poz. 113; uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 3 grudnia 2021 r., III CZP 84/20, OSNC-Zb. dodatkowy 2022 nr 3, poz. 33; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 6 lipca 2012 r., V CSK 332/11, Legalis nr 544313; z dnia 9 września 2015 r., IV CSK 624/14, Legalis nr 1341829; z dnia 14 października 2015 r., V CSK 730/14, Legalis nr 1358760; z dnia 22 listopada 2017 r., IV CSK 8/17, Legalis nr 1715549; z dnia 26 czerwca 2019 r., I PK 51/18, OSNP 2020 nr 6, poz. 52; z dnia 17 lipca 2019 r., I PK 68/18, OSNP 2020 nr 7, poz. 66; z dnia 30 stycznia 2020 r., I PK 229/18, Legalis nr 2571402; z dnia 26 marca 2021 r., I NSNc 29/20, Legalis nr 2555386; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 786.

⁵⁸⁴ Zob. uchwałę składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 21 listopada 1967 r., III PZP 37/67, OSNCP 1968 nr 7, poz. 113; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 lutego 1998 r., II CKN 608/97, Legalis nr 354536.

odczuwać”⁵⁸⁵. W takim przypadku *res iudicata* obejmuje jedynie taki wymiar szkody, który jest możliwy do przewidzenia na podstawie określonego stanu faktycznego oraz aktualnej wiedzy medycznej⁵⁸⁶. Innymi słowy, poszkodowany może dochodzić w przyszłości zadośćuczynienia za uszczerbki, które w dacie orzekania były nieprzewidywalne. Należy przy tym zauważyć, że poszkodowany, wobec którego sąd karny nie orzekł pełnego zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, może dochodzić dodatkowych roszczeń w postępowaniu cywilnym (art. 415 § 2 k.p.k.).

Z analizy orzecznictwa sądowego wynika, że charakterystyka rozmiaru krzywdy, a zatem stopnia natężenia doznanych cierpień fizycznych i psychicznych, obejmuje: ich rodzaj; charakter; czas trwania cierpień fizycznych i psychicznych; ich intensywność; nieodwracalność (trwałość) następstw (ujemnych skutków zdrowotnych, kalectwa, oszpeceń, stopnia uszczerbku na zdrowiu), w tym niezdolność do samodzielnej egzystencji; status poszkodowanego jako osoby niepełnosprawnej oraz osoby niezdolnej do pracy; niepewne perspektywy i rokowania zdrowotne na przyszłość; konieczność korzystania z pomocy osób trzecich przy zwykłych (podstawowych) czynnościach życia codziennego (we wszystkich albo w niektórych, np. w zakresie toalety i higieny, ubierania i rozbierania, zakupów, przygotowania żywności, czynności porządkowych); wymiar tej pomocy; okres leczenia lub hospitalizacji; przebyte operacje i zabiegi rehabilitacyjne (czy zostały zakończone, czy też wymagają kontynuacji, czy były nieprzyjemne i uciążliwe); korzystanie z pomocy psychiatry lub psychologa; poczucie bezradności; nieprzydatności społecznej; beznadziejności, niesamodzielności (zależności od innych)⁵⁸⁷.

W zakresie oceny rodzaju i charakteru cierpienia niezbędne jest odwołanie do nauk medycznych i psychologii. W pierwszej kolejności należy zauważyć, że cierpienie

⁵⁸⁵ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 10 marca 2006 r., IV CSK 80/05, OSNC 2006 nr 10, poz. 175; z dnia 26 listopada 2009 r., III CSK 62/09, OSNC-Zb. dodatkowy 2010 nr C, poz. 80; z dnia 15 stycznia 2014 r., I CSK 215/13, Legalis nr 797001; z dnia 17 grudnia 2020 r., III CSK 149/18, Legalis nr 2522405; z dnia 9 września 2022 r., II CSKP 858/22, Legalis nr 2891832 oraz wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 23 maja 2018 r., III APa 19/17, Legalis nr 2243688. J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 262; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 787.

⁵⁸⁶ J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 262-263.

⁵⁸⁷ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 25 czerwca 2005 r., I CK 7/05, Legalis nr 354618; z dnia 10 marca 2006 r., IV CSK 80/05, OSNC 2006 nr 10, poz. 175; z dnia 26 listopada 2009 r., III CSK 62/09, OSNC-ZD 2010, z. 3, poz. 80; z dnia 29 sierpnia 2017 r., I PK 244/16, Legalis nr 1715297; z dnia 17 grudnia 2020 r., III CSK 149/18, Legalis nr 2522405; z dnia 26 marca 2021 r., I NSNc 29/20, Legalis nr 2555386; z dnia 7 października 2020 r., V CSK 546/18, Legalis nr 2481135; z dnia 26 maja 2022 r., V CSKP 114/21, Legalis nr 2601331; z dnia 9 września 2022 r., II CSKP 858/22, Legalis nr 2891832; postanowienia Sądu Najwyższego: z dnia 20 listopada 2020 r., II CSK 81/20, Legalis nr 2498350; z dnia 29 czerwca 2022 r., I CSK 2368/22, Legalis nr 2879799; z dnia 20 września 2022 r., I CSK 2417/22, Legalis nr 2891498. Por. także M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 797.

nie jest tożsamy z bólem. Mianowicie „ból staje się cierpieniem wówczas, kiedy jego obecność wywołuje reakcję psychiczną spowodowaną jego natężeniem, trwałością doznania, lokalizacją lub nadmierną wrażliwością psychiczną, czyli obniżoną tolerancją”⁵⁸⁸. Na potrzeby określenia rodzaju i charakteru cierpienia należy posłużyć się podstawowymi cechami klinicznymi bólu, którymi są: lokalizacja bólu, jego natężenie, czas trwania oraz jakość.

Lokalizacyjnie ból może obejmować jeden lub kilka punktów, może być rozlany i trudny do lokalizacji, a także obejmować cały segment czy połowę ciała. Do oceny natężenia bólu w naukach medycznych wykorzystuje się prostą skalę dzielącą ból na bardzo silny, silny, umiarkowany, słaby i brak bólu. Wykorzystuje się również skalę wizualno-analogową (VAS, *Visual-Analogue Scale*), obejmującą rosnącą punktację od 0 - oznaczającego brak bólu, do 10 - oznaczającego najsilniejszy ból doznany w życiu, a także skalę 5-stopniową, w której 0 oznacza brak bólu, 1 - słaby ból nieograniczający chodzenia i codziennych zajęć, 2 - ból średni utrudniający chodzenie i zajęcia, 3 - silny ból uniemożliwiający chodzenie i zajęcia oraz 4 - ból bardzo silny, powodujący zmiany w zachowaniu (jęk, stękanie, cierpiący wyraz twarzy, trudności w znalezieniu odpowiedniej pozycji ciała zmniejszającej ból).

Dla określenia rozmiaru krzywdy na potrzeby orzekania o zadośćuczynieniu pieniężnym, o którym mowa w art. 445 § 1 k.c., niezbędne jest ustalenie momentu wystąpienia i trwania cierpienia fizycznego lub psychicznego doznanego przez poszkodowanego. Stwierdzić należy, że odczuwanie przez poszkodowanego cierpienia, a więc wielkiego bólu fizycznego i psychicznego, jest pewnym procesem dokonującym się w ramach określonego kontinuum czasowego. Proces ten zależy od osoby poszkodowanej, w szczególności jej właściwości osobistych (w tym cech osobowości, możliwości adaptacyjnych), a także właściwości sytuacji, w której nastąpiło wyrządzenie krzywdy. W zależności od okoliczności sprawy krzywda towarzyszyć może już samemu zdarzeniu szkodzącemu, jak i pojawić się wraz ze skutkiem zdarzenia szkodzącego w postaci uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia. Krzywda może utrzymywać się przez różny czas, może sukcesywnie zwiększać bądź zmniejszać swoje rozmiary, osiągając punkt kulminacyjny na różnym etapie przeżywania cierpienia. Krzywda nie musi być zjawiskiem ciągłym, może objawiać się okresowo. Niejednokrotnie trudno jest wskazać moment, w którym cierpienie już nie występuje. W niektórych sytuacjach

⁵⁸⁸ T.M. Domżał, *Kliniczne podstawy badania i oceny bólu-wprowadzenie do tematu*, Polski Przegląd Neurologiczny 2007, tom 3, nr 4, s. 212.

moment ten nie nastąpi nigdy, gdyż skutki zdarzenia wyrządzającego krzywdę będą towarzyszyć poszkodowanemu aż do jego śmierci. Z punktu widzenia trwania bólu nauki medyczne wyróżniają ból ostry oraz przewlekły (trwający dłużej niż 3 miesiące), a także ciągły i napadowy. W odniesieniu zaś do jakości bólu wyróżnia się ból rwący, ból opasujący, nasilający, palący, piekący, prowokowany każdym bodźcem. Jeśli chodzi o reakcje na ból, to najistotniejsze i najbardziej wymierne są reakcje psychiczne osoby poszkodowanej, które odpowiadają za stopień cierpienia i zależą od tolerancji bólu, która jest cechą typowo osobniczą. Reakcja psychiczna zależy od aktualnego stanu układu nerwowego i sytuacji, w której znajduje się doświadczający bólu człowiek. W przypadku ostrego bólu reakcja ma formę lęku, zaś w bólu przewlekłym ma postać depresji, której mogą towarzyszyć zmiany w zachowaniu⁵⁸⁹. Intensywność (natężenie) cierpienia trudno poddać obiektywnej ocenie, zwłaszcza, że wpływa na to między innymi wrażliwość poszkodowanego. Należy zauważyć, że w naukach psychologicznych wyróżnia się osoby wysoce wrażliwe, które doświadczają rzeczywistość głębiej i bardziej intensywnie⁵⁹⁰. Posługiwanie się wyłącznie kryteriami obiektywnymi, w oderwaniu od specyfiki danej osoby, może niekiedy doprowadzić do braku osiągnięcia celu kompensacyjnego zadośćuczynienia⁵⁹¹.

Cecha trwałości skutków naruszenia odnosi się nie tylko do charakteru określonego skutku, ale przede wszystkim do jego odwracalności bądź nieodwracalności⁵⁹². W tym zakresie istotne jest wskazanie relacji jaka zachodzi między stopniem natężenia krzywdy a stopniem uszczerbku na zdrowiu. Stopień uszczerbku na zdrowiu biegli ustalają w postępowaniu sądowym na podstawie przepisów Rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 18 grudnia 2002 r. w sprawie szczegółowych zasad orzekania o stałym lub długotrwałym uszczerbku na zdrowiu, trybu postępowania przy ustalaniu tego uszczerbku oraz postępowania o wypłatę jednorazowego odszkodowania⁵⁹³. Stopień uszczerbku na zdrowiu określany jest w zależności od skutków, jakie choroba pozostawiła w narządach i układach. Odnosi się on do obiektywnych deficytów funkcji organizmu człowieka, nie zaś do doświadczanych przez

⁵⁸⁹ Zob. szerzej T.M. Domżał, *Kliniczne*, s. 213-214.

⁵⁹⁰ B. Gulla, *Wrażliwość człowieka*, Kraków 2021, s. 8.

⁵⁹¹ J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 286.

⁵⁹² Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 286; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 792.

⁵⁹³ Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej w sprawie szczegółowych zasad orzekania o stałym lub długotrwałym uszczerbku na zdrowiu, trybu postępowania przy ustalaniu tego uszczerbku oraz postępowania o wypłatę jednorazowe odszkodowania z dnia 18 grudnia 2002 r. (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 233).

niego dolegliwości bólowych. Należy zaznaczyć, że uszczerbek na zdrowiu może być stały lub długotrwały. Stały uszczerbek na zdrowiu to „takie naruszenie sprawności organizmu, które powoduje upośledzenie czynności organizmu nierokujące poprawy”, zaś długotrwały uszczerbek na zdrowiu to „takie naruszenie sprawności organizmu, które powoduje upośledzenie czynności organizmu na okres przekraczający 6 miesięcy, mogące ulec poprawie”⁵⁹⁴. Przy ustalaniu wysokości uszczerbku uwzględnia się udział wcześniej istniejących zmian w organizmie, np. zmian zwyrodnieniowych kręgosłupa.

Niewątpliwie należy zgodzić się z powszechnie przyjmowanym poglądem, że mierzenie krzywdy, a w konsekwencji również wysokości zadośćuczynienia, wyłącznie stopniem uszczerbku na zdrowiu nie znajduje uzasadnienia zarówno w świetle art. 445 § 1 k.c., jak i w znaczeniu pojęcia krzywdy⁵⁹⁵, a także kompensacyjnej funkcji zadośćuczynienia. Na gruncie prawa cywilnego wysokość zadośćuczynienia jest bowiem zindywidualizowana, w odróżnieniu od jednorazowego, zryczałtowanego odszkodowania w prawie ubezpieczeń społecznych⁵⁹⁶. Stąd też procentowe określenie w postępowaniu sądowym wysokości uszczerbku na zdrowiu jest jedynie środkiem pomocniczym w procesie ustalenia wysokości należnego poszkodowanego zadośćuczynieniu⁵⁹⁷. Można zatem powiedzieć, że między stopniem natężenia krzywdy a stopniem uszczerbku na zdrowiu zachodzi jedynie relacja pośrednia, ponieważ stopień uszczerbku na zdrowiu pozwala na ocenę skali cierpień fizycznych i psychicznych, których doznał poszkodowany. Charakter tej relacji wynika z tego, że uszczerbek na zdrowiu pomija skutki, które choć już ustąpiły, to jednak stanowiły źródło cierpienia poszkodowanego, w tym np. stres, uraz psychiczny związany z wypadkiem i koniecznością podjęcia hospitalizacji, leczenia czy rehabilitacji, trwający kilka miesięcy, lęk przed prowadzeniem pojazdów, obawy o własne zdrowie i życie, zaburzenia snu, zaburzenia emocjonalne. Stąd też niezwykle istotnymi dowodami przeprowadzanymi w toku postępowania sądowego są opinie biegłych różnych specjalności, z opinii których będzie wynikał nie tylko uszczerbek fizyczny (rodzaj i rozmiar uszkodzeń i urazów ciała),

⁵⁹⁴ Zob. art. 11 ust. 2 i 3 ustawy o ubezpieczeniu społecznym z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych z dnia 30 października 2002 r. (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 2189 ze zm.).

⁵⁹⁵ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 286. Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 10 kwietnia 1974 r., II CR 123/74, Legalis nr 17908; z dnia 25 czerwca 2005 r., I CK 7/05, Legalis nr 354618; z dnia 28 czerwca 2005 r., I CK 7/05, Legalis nr 354618; z dnia 29 sierpnia 2017 r., I PK 244/16; Legalis nr 1715297; z dnia 17 lipca 2019 r., I PK 68/18, OSNP 2020 nr 7, poz. 66; z dnia 3 października 2019 r., I CSK 296/18, Legalis nr 2397153.

⁵⁹⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 października 2005 r., I PK 47/05, Legalis nr 73331.

⁵⁹⁷ M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 792. Por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 października 2005 r., I PK 47/05, Legalis nr 73331.

ale również uszczerbek psychiczny poszkodowanego, który dotyczy między innymi postrzegania siebie, samooceny i samoakceptacji, funkcjonowania w relacjach z innymi osobami w życiu rodzinnym, zawodowym oraz towarzyskim.

Zasługującym na szczególną uwagę aspektem jest zauważane w judykaturze zjawisko tzw. cierpień lub krzywd „niewyobrażalnych”, bądź „trudno wyobrażalnych”⁵⁹⁸, czyli takich, które odnoszą się do wyjątkowo wysokiego wymiaru krzywdy doznawanej przez bezpośrednio poszkodowanego. Jak się wskazuje, krzywda niewyobrażalna, z uwagi na swój niewymierny charakter i fakt, że składają się na nią różne czynniki, definiowalna jest jedynie na gruncie indywidualnych intuicji moralnych. Krzywdy takiej nie da się wycenić, czy wyrazić w pieniądzu⁵⁹⁹. Żadna osoba, która nie znalazła się w podobnej sytuacji osobistej jak poszkodowany, nie jest w stanie wiernie odwzorować jego emocji związanych z doznaną krzywdą. Krzywda niewyobrażalna związana jest z wystąpieniem u poszkodowanego, w szczególności takiego, który z uwagi na swoje cechy (np. młody wiek) spodziewać mógłby się udanego życia, najcięższych przypadków naruszenia zdrowia, gdzie dochodzi do ciężkich i nieodwracalnych uszkodzeń ciała, zakłóceń podstawowych funkcji życiowych, sprawienia silnego bólu, wystąpienia nieuleczalnych chorób (w tym zakaźnych), utraty świadomości skutkującej np. wystąpieniem u poszkodowanego tzw. stanu wegetatywnego⁶⁰⁰. W doktrynie wskazuje się, że krzywda niewyobrażalna w zasadzie wyłącza możliwość podejmowania wyboru w życiu (w sprawach nieistotnych lub w sprawach istotnych)⁶⁰¹. Krzywdy niewyobrażalnej nie można przełożyć na świadczenie pieniężne, co powoduje, że stany faktyczne z jej elementami skutkują zasądzeniem zadośćuczynieniem w wyjątkowo dużej wysokości⁶⁰².

⁵⁹⁸ Hasło „niewyobrażalny”, Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/niewyobra%C5%BCalny.html> (dostęp: 20.05.2023 r.).

⁵⁹⁹ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 10. Zob. m.in. wyroki Sądów Apelacyjnych: w Warszawie z dnia 14 czerwca 2013 r., I ACa 1583/12, Legalis nr 1049036; w Katowicach z dnia 21 maja 2020 r., V ACa 77/20, Legalis nr 2671307.

⁶⁰⁰ Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 3 sierpnia 2006 r., IV CSK 118/06, Legalis nr 173821; z dnia 24 marca 2011 r., I CSK 389/10, OSNC-Zb. dodatkowy 2012, nr A, poz. 22; z dnia 27 listopada 2018 r., I PK 208/17, Biul. SN-IP 2019, nr 1-2; z dnia 31 stycznia 2019 r., V CSK 559/17, Legalis nr 1872715. Problematyka krzywdy niewyobrażalnej pojawia się także na gruncie roszczenia o zadośćuczynienie za śmierć osoby najbliższej (por. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 7 października 2014 r., I PK 39/14, Legalis nr 1157400; z dnia 1 czerwca 2017 r., I CSK 595/16, Legalis nr 1629970), a także na gruncie roszczenia o zadośćuczynienie za naruszenie więzi rodzinnej (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 czerwca 2018 r., I CSK 472/16, Legalis nr 1788296).

⁶⁰¹ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 10.

⁶⁰² K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 10.

7.2.2. Kryteria pochodne

7.2.2.1. Wpływ zdarzenia na dotychczasowe życie osobiste i zawodowe poszkodowanego

Do wyróżnionych tzw. kryteriów pochodnych o charakterze pomocniczym (subsydiarnym) w ustaleniu wysokości zadośćuczynienia zaliczono w pierwszej kolejności wpływ zdarzenia na dotychczasowe życie osobiste i zawodowe poszkodowanego, który obejmuje między innymi takie okoliczności jak: ograniczenie lub brak kontaktów rodzinnych i towarzyskich, lęk przed kontaktami seksualnymi, wpływ urazu na dotychczasowy styl życia, niemożność uprawiania sportów, hobby, potrzeba stałej rehabilitacji i zażywania środków farmakologicznych, niemożność wykonywania wybranego i wyuczonego zawodu, utrata zdolności do pracy, podjęcia nauki, również na studiach, ograniczenie wydolności pracy i utrudnienia w jej wykonywaniu, nadmierny wysiłek pracownika w celu osiągnięcia aktualnych zarobków, brak możliwości realizacji zamierzonych celów i czerpania przyjemności z życia, celowe unikanie miejsc kojarzących się ze zdarzeniem szkodzącym, utrata perspektyw na przyszłość, utrata szans na normalne życie, rozwoju zainteresowań i zamierzonych celów, poczucie bezradności i nieprzydatności społecznej związane z koniecznością korzystania z opieki innych osób⁶⁰³, a także niemożność założenia rodziny, w tym zawarcia związku małżeńskiego i posiadania dzieci.

W następnej kolejności w ramach czynników zwiększających poczucie krzywdy poszkodowanego zaliczono: wiek poszkodowanego⁶⁰⁴, stan jego zdrowia⁶⁰⁵, postawę

⁶⁰³ Zob. np. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 15 grudnia 1965 r., II PR 280/65, OSNCP 1966, nr 10, poz. 168; z dnia 4 czerwca 1968 r., I PR 175/68, OSNCP 1969 nr 2, poz. 37; z dnia 9 listopada 2007 r., V CSK 245/07, OSNC-Zb. dodatkowy 2008 nr D, poz. 95; z dnia 26 listopada 2009 r., III CSK 62/09, OSNC-Zb. dodatkowy 2010 nr C, poz. 80; z dnia 26 marca 2015 r., V CSK 317/14, Legalis nr 1231837; z dnia 9 września 2015 r., IV CSK 624/14, Legalis nr 1341829; z dnia 17 listopada 2016 r., IV CSK 15/16, Legalis nr 1544284; z dnia 29 sierpnia 2017 r., I PK 244/16, Legalis nr 1715297; z dnia 7 grudnia 2017 r., I PK 337/16, Legalis nr 1715597; z dnia 17 grudnia 2020 r., III CSK 149/18, Legalis nr 2522405; z dnia 30 kwietnia 2019 r., I CSK 366/18, Legalis nr 1920528; postanowienia Sądu Najwyższego: z dnia 28 lipca 2017 r. V CSK 86/17, Legalis nr 1683072; z dnia 24 czerwca 2019 r., III CSK 238/17, Legalis nr 1949203; z dnia 28 lipca 2017 r. V CSK 86/17, Legalis nr 1683072. Zob. także M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 793, 797.

⁶⁰⁴ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 12 września 2002 r., IV CKN 1266/00, Legalis nr 61715; z dnia 30 stycznia 2004 r., I CK 131/03, OSNC 2005 nr 2, poz. 40; z dnia 9 listopada 2007 r., V CSK 245/07, OSNC-Zb. dodatkowy 2008 nr D, poz. 95; z dnia 26 listopada 2009 r., III CSK 62/09, OSNC-ZD 2010, z. 3, poz. 80; z dnia 29 sierpnia 2017 r., I PK 244/16, Legalis nr 1715297; z dnia 26 marca 2021 r., I NSNc 29/20, Legalis nr 2555386; z dnia 24 czerwca 2019 r., III CSK 238/17, Legalis nr 1949203; z dnia 7 października 2020 r., V CSK 546/18, Legalis nr 2481135; z dnia 26 maja 2022 r., V CSKP 114/21, Legalis nr 2601331; z dnia 9 września 2022 r., II CSKP 858/22, Legalis nr 2891832; postanowienia Sądu Najwyższego: z dnia 20 listopada 2020 r., II CSK 81/20, Legalis nr 2498350; z dnia 29 czerwca 2022 r., I CSK 2368/22, Legalis nr 2879799; z dnia 20 września 2022 r., I CSK 2417/22, Legalis nr 2891498.

⁶⁰⁵ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 262.

sprawcy szkody, rodzaj i stopień jego winy⁶⁰⁶, aktualne warunki gospodarcze oraz stopę życiową społeczeństwa⁶⁰⁷, a także dotychczasowy sposób kompensacji szkody majątkowej. Podkreślenia wymaga, że wyżej wskazane kryteria nie powinny stanowić czynnika podważającego funkcję kompensacyjną zadośćuczynienia pieniężnego⁶⁰⁸.

7.2.2.2. Wiek i stan zdrowia poszkodowanego

Kryterium, które wpływać może na wysokość należnego poszkodowanemu zadośćuczynienia pieniężnego w związku z powstałą krzywdą jest wiek i stan zdrowia poszkodowanego⁶⁰⁹.

Należy zauważyć, że skutki doznanego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia, a w szczególności możliwości realizacji zamierzonych celów oraz czerpania korzyści z życia, są szczególnie dotkliwe dla człowieka młodego (w szczególności dziecka lub nastolatka), który cieszył się dotychczas dobrym zdrowiem⁶¹⁰. Stąd kwestią szczególnie istotną dla określenia krzywdy poszkodowanego jest kryterium wieku⁶¹¹, zwłaszcza gdy na skutek wypadku musiał on zrezygnować z dotychczasowego aktywnego sposobu życia oraz został wykluczony z życia społecznego w kontaktach z rówieśnikami. Nabyta na skutek zdarzenia choroba, oszpecenie, utrata płodności czy niepełnosprawność może być

⁶⁰⁶ Zob. uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 8 grudnia 1973 r., III CZP 37/73, OSNCP 1974 nr 9, poz. 145; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 10 października 1967 r., I CR 224/67, OSNCP 1968 nr 6, poz. 107; z dnia 22 marca 1973 r., I CR 73/73, Legalis nr 17033; z dnia 12 października 2000 r., IV CKN 128/00, LEX nr 52520; z dnia 30 stycznia 2004 r., I CK 131/03, OSNC 2005 nr 2, poz. 40; z dnia 25 czerwca 2005 r., I CK 7/05, Legalis nr 354618; z dnia 9 listopada 2007 r., V CSK 245/07, OSNC-Zb. dodatkowy 2008 nr D, poz. 95; z dnia 9 stycznia 1978 r., IV CR 510/77, OSNCP 1978, nr 11, poz. 210; z dnia 10 marca 2006 r., IV CSK 80/05, OSNC 2006 nr 10, poz. 175; z dnia 29 sierpnia 2017 r., I PK 244/16, Legalis nr 1715297, a także zob. M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 262; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 286.

⁶⁰⁷ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 11 lipca 2000 r., II CKN 1119/98, LEX nr 50884; z dnia 12 października 2000 r., IV CKN 128/00, LEX nr 52520; z dnia 12 lipca 2002 r., V CKN 1114/00, Legalis nr 59803; z dnia 30 stycznia 2004 r., I CK 131/03, OSNC 2005 nr 2, poz. 40; z dnia 28 czerwca 2005 r., I CK 7/05, Legalis nr 354618; z dnia 15 stycznia 2014 r., I CSK 215/13, Legalis nr 797001; z dnia 3 października 2019 r., I CSK 296/18, Legalis nr 2397153; z dnia 17 grudnia 2020 r., III CSK 149/18, Legalis nr 2522405; z dnia 9 września 2022 r., II CSKP 858/22, Legalis nr 2891832.

⁶⁰⁸ Por. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 10 czerwca 2021 r., V KK 50/21, Legalis nr 2612694. Zob. także M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 796.

⁶⁰⁹ Por. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 13 marca 1973 r., II CR 50/73, Legalis nr 17005; z dnia 28 czerwca 2005 r., I CK 7/05, Legalis nr 354618; z dnia 9 listopada 2007 r., V CSK 245/07, OSNC-Zbiór dodatkowy 2008, nr D, poz. 95, s. 1; z dnia 8 sierpnia 2012 r., I CSK 2/12, Legalis nr 544079; z dnia 3 lipca 2013 r., V KK 464/1, KZS 2013, nr 10, poz. 38; z dnia 16 marca 2016 r., IV CSK 270/15, OSNC 2017, nr 1, poz. 12; z dnia 24 kwietnia 2019 r., IV 45/18, Legalis nr 1911203; z dnia 7 października 2020 r., V CSK 546/18, Legalis nr 2481135; z dnia 9 września 2022 r., II CSKP 858/22, Legalis nr 2891832, a także postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 20 listopada 2020 r., II CSK 81/20, Legalis nr 2498350.

⁶¹⁰ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 6 czerwca 1997 r., II CKN 204/97, Legalis nr 349118; z dnia 26 listopada 2009 r., III CSK 62/09, OSNC-Zb. dodatkowy 2010 nr C, poz. 80; z dnia 30 stycznia 2014 r., III CSK 69/13, Legalis nr 1092613; z dnia 29 sierpnia 2017 r., I PK 244/16, Legalis nr 1715297.

⁶¹¹ Por. J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 293-294. Autorka uważa, że co do zasady wiek poszkodowanego nie może być kryterium różnicowania wysokości zadośćuczynienia.

również dla osoby młodej zamknięciem drogi do nauki, uzyskania wymarzonego zawodu, założenia rodziny oraz perspektywa utraty zdolności do pracy i możliwości samorealizacji⁶¹². Stąd poczucie krzywdy będzie z reguły dla takiej osoby silniejsze niż dla człowieka w wieku dojrzałym i podeszłym. Ponadto brak możliwości codziennego funkcjonowania bez pomocy osób trzecich przez osobę dotychczas w pełni samodzielną niewątpliwie zwiększa doznane cierpienie. Nie sposób jednocześnie uznać, by sam fakt, że poszkodowany był w momencie wystąpienia zdarzenia w podeszłym wieku, czy znajdował się w złym stanie zdrowia (np. cierpiał na nieuleczalną chorobę) mogły wpływać negatywnie na ocenę możliwości odczuwania przez niego znacznego stopnia krzywdy w związku ze skutkami zdarzenia. Różnice między sposobem odczuwania krzywdy u osoby młodszej i starszej są dostrzegalne, niemniej sytuacje, w których roszczenie osoby starszej będzie mniej doniosłe (traktowane będzie z góry gorzej, aniżeli roszczenie osoby młodej), nie powinny mieć miejsca w orzecznictwie. Może być tak, że w przypadku osoby starszej czynnikiem zwiększającym krzywdę będzie konieczność podjęcia wydłużonego procesu leczenia bądź rehabilitacji (wynikająca z ograniczonych możliwości regeneracyjnych organizmu), czy nawet trwałe zakończenie funkcjonowania w sferze rodzinnej czy zawodowej z uwagi na doznane uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia⁶¹³. Zgodzić się jednak należy z tym, że czynnikiem łagodzącym zakres odpowiedzialności podmiotu za skutki zdarzenia szkodzącego mogą być szczególnie uwarunkowania genetyczne danej osoby i podatność na określone choroby, czy dotychczasowa historia choroby, jeśli tylko mogły one wpłynąć na pojawienie się dodatkowych negatywnych skutków w zakresie zdrowia w ramach danego zdarzenia⁶¹⁴.

7.2.2.3. Postawa sprawcy szkody, rodzaj i stopień jego winy

Na wysokość zadośćuczynienia pieniężnego może mieć również wpływ zachowanie sprawcy szkody mające miejsce zarówno w trakcie, jak i po wystąpieniu zdarzenia szkodzącego, jeśli pozostaje w adekwatnym związku przyczynowym z doznąą

⁶¹² M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 792, 797. Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 9 września 2015 r., IV CSK 624/14, Legalis nr 1341829; z dnia 14 października 2015 r., V CSK 730/14, Legalis nr 1358760; z dnia 22 listopada 2017 r., IV CSK 8/17, Legalis nr 1715549, a także postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 25 listopada 2020 r., II PK 183/19, Legalis nr 2601904.

⁶¹³ M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 792. Nieco odmiennie J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 280. Autorka twierdzi, że wiek poszkodowanego nie powinien stanowić kryterium różnicowania sum pieniężnych tytułem zadośćuczynienia. Z powodu wieku osoba starsza może być

⁶¹⁴ Por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 22 kwietnia 2015 r., II PK 170/14, Legalis nr 1242198.

szkodą niemajątkową⁶¹⁵. Nie ulega wątpliwości, że poszkodowany doznaje większego rozmiaru krzywdy w sytuacji, w której sprawcy przypisać można wysoki stopień winy⁶¹⁶. Podobnie traktować należy jego obojętność wobec wyrządzonej szkody, okazywanie postawy lekceważącej, szydzącej z poszkodowanego, czy niepodjęcie jakichkolwiek starań o złagodzenie jej następstw. W świetle panujących w społeczeństwie zasad moralnych oczekiwać można bowiem od sprawcy szkody, że względem poszkodowanego okazywał on będzie co najmniej skruchę, a tym samym oceniony będzie mógł być jako osoba rozsądna i przyzwoita, czyli postępująca zgodnie z obowiązującymi zasadami etycznymi i moralnymi. Duże znaczenie w tym zakresie mają skutki obecności u sprawcy wyrzutów sumienia⁶¹⁷. Podkreślenia wymaga, że jeśli sprawca szkody nie reaguje prawidłowo na zaistniałą szkodę niemajątkową, to jego bierność jest w zasadzie jednym z podstawowych katalizatorów kształtowania się krzywdy u poszkodowanego.

W odniesieniu do postawy (zachowania) sprawcy po wystąpieniu zdarzenia stanowiącego źródło krzywdy pojawia się wątpliwość, czy za oddaleniem powództwa albo obniżeniem wysokości należnego poszkodowanemu zadośćuczynienia pieniężnego mogą przemawiać okoliczności związane z podjęciem przez sprawcę pozytywnych działań względem poszkodowanego. Zdarzyć się może, że sprawca zdarzenia, kierując się chęcią odwrócenia skutków swojego działania, sam podejmie starania w celu złagodzenia pojawiającej się u poszkodowanego krzywdy. Jeśli takie zachowanie ma na celu pozaprocesowe zniwelowanie negatywnych przeżyć u poszkodowanego⁶¹⁸, to sytuację taką należy traktować analogicznie jak skompensowanie szkody majątkowej przy wykorzystaniu służących do tego środków określonych w art. 444 k.c. Należy uznać, że aktywność sprawcy może skutkować tym, że krzywda u poszkodowanego albo w ogóle nie powstanie (co będzie przesłanką do oddalenia powództwa w związku z brakiem krzywdy) albo zostanie ona całościowo bądź częściowo skompensowana bez ingerencji

⁶¹⁵ Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 30 lipca 2021 r., V CSKP 236/21, Legalis nr 2631415; z dnia 16 kwietnia 2002 r., V CKN 1010/00, OSNC 2003, nr 4, poz. 56; z dnia 5 listopada 2004 r., II CK 173/04, Legalis nr 242577; J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 300.

⁶¹⁶ M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 793-794. J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 302. Podobnie w prawie niemieckim, np. gdy kierowca spowodował wypadek pod wpływem alkoholu, sądy orzekają wyższe zadośćuczynienie, niekiedy nawet podwójne-zob. A. Clausmeyer, *Odszkodowanie i zadośćuczynienie za szkody majątkowe i niemajątkowe w przypadku szkody na osobie w Niemczech*, w: *Zadośćuczynienie po nowelizacji art. 446 k.c. na tle doświadczeń europejskich*, red. Z. Strus, K., Ortyński, J. Pokrzywniak, Warszawa 2010, s. 68. Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 22 marca 1973 r., I CR 73/73, Legalis nr 17033.

⁶¹⁷ R. Stach, *Sumienie i mózg. O wewnętrznym regulatorze zachowań moralnych*, Kraków 2012, s. 61-67.

⁶¹⁸ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 445 k.c., nb. 4.

sądu (co będzie przemawiało za oddaleniem powództwa bądź obniżeniem wysokości zadośćuczynienia pieniężnego).

Między wskazanymi okolicznościami a odczuwaną przez poszkodowanego krzywdą musi istnieć związek przyczynowy⁶¹⁹. Oznacza to, że na wysokość zadośćuczynienia wpływają wskazane kryteria wyłącznie wówczas, gdy pogłębiły (zwiększyły) bądź złagodziły (zmniejszyły) one krzywdę. Jeśli zaś okoliczności te nie wpłynęły na stopień krzywdy poszkodowanego (były dla niego obojętne) nie mogą być brane pod uwagę przy miarkowaniu zadośćuczynienia.

7.2.2.4. Aktualne warunki gospodarcze oraz stopa życiowa społeczeństwa

Ostatnie kryterium - aktualne warunki gospodarcze oraz stopa życiowa społeczeństwa - w orzecznictwie sądowym oraz nauce prawa jest różnie nazywane: „stosunki majątkowe oraz poziom życia istniejący w kraju miejsca zamieszkania poszkodowanego, w którym koncentrują się jego sprawy życiowe”⁶²⁰, „uwarunkowania społeczno-ekonomiczne kraju, w którym poszkodowany mieszka”⁶²¹, „aktualne warunki oraz stopa życiowa społeczeństwa”⁶²², „poziom życia w związku z istniejącymi warunkami gospodarczymi z uwzględnieniem zróżnicowania dochodów różnych grup społecznych i zawodów”⁶²³.

Wyróżnione kryterium, podobnie jak pozostałe kryteria pochodne, wpływa na wysokość zadośćuczynienia jedynie pośrednio⁶²⁴. Zadośćuczynienie powinno dla poszkodowanego przedstawiać wartość ekonomiczną, przy zachowaniu jego wysokości w rozsądnych granicach, które odpowiadają aktualnym warunkom gospodarki rynkowej i przeciętnej stopie życiowej społeczeństwa⁶²⁵. Kryterium to ma szczególne znaczenie w

⁶¹⁹ Zob. uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 8 grudnia 1973 r., III CZP 37/73, OSNCP 1974 nr 9, poz. 145 oraz wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 stycznia 1978 r., IV CR 510/77, OSNCP 1978, nr 11, poz. 210.

⁶²⁰ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 12 lipca 2002 r., V CKN 1114/00, Legalis nr 59803; z dnia 15 stycznia 2014 r., I CSK 215/13, Legalis nr 797001; z dnia 17 grudnia 2020 r., III CSK 149/18, Legalis nr 2522405

⁶²¹ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 12 lipca 2002 r., V CKN 1114/00, Legalis nr 59803.

⁶²² Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 30 stycznia 2004 r., I CK 131/03, OSNC 2005 nr 2, poz. 40; z dnia 28 czerwca 2005 r., I CK 7/05, Legalis nr 354618; z dnia 11 lipca 2000 r., II CKN 1119/98, LEX nr 50884; z dnia 12 października 2000 r., IV CKN 128/00, LEX nr 52520; z dnia 17 grudnia 2020 r., III CSK 149/18, Legalis nr 2522405; z dnia 9 września 2022 r., II CSKP 858/22, Legalis nr 2891832.

⁶²³ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 3 października 2019 r., I CSK 296/18, Legalis nr 2397153.

⁶²⁴ Wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 31 marca 2020 r., II CSK 124/19, OSP 2020, Nr 10, poz. 79; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10, OSP 2012 nr 4, poz. 44; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 792, 794-795.

⁶²⁵ Zob. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 7 marca 2013 r., II CSK 364/12, OSP 2014 nr 2, poz. 16; z dnia 28 października 2015 r., II CSK 787/14, Legalis nr 1460724; z dnia 27 marca 2019 r., V

sprawach z tzw. elementem transgranicznym, w których poszkodowany ma miejsce zamieszkania poza granicami Polski. Bezpośrednie stosowanie kryterium stopy życiowej poszkodowanego lub kraju, w którym on mieszka prowadziłyby do trudnego w zaakcentowaniu rozróżnienia sytuacji osoby, która zarabia mniej, nie posiada majątku lub mieszka w kraju, w którym panuje niski poziom życia⁶²⁶. Nadto, nie sposób zgodzić się z poglądem, jakoby utrzymanie wysokości zadośćuczynienia w rozsądnych granicach, odpowiadających aktualnym warunkom i przeciętnej stopie życiowej społeczeństwa utraciło na znaczeniu z uwagi na znaczne rozwarstwienie społeczeństwa pod względem poziomu życia i zasobności majątkowej⁶²⁷. Wykorzystanie wskazanego kryterium stanowi podstawowy element realizacji zasady równości wobec prawa. Okolicznością irrelevantną jest nadto stan majątkowy samego zobowiązanego⁶²⁸. Wskazywane kryterium, podobnie jak aktualne warunki gospodarki rynkowej i przeciętna stopa życiowa społeczeństwa, ma bowiem charakter uniwersalny, oderwane jest od sytuacji majątkowej pojedynczej osoby i stanowi wyraz uwzględnienia w procesie ustalania wysokości zadośćuczynienia równości wszystkich obywateli względem prawa.

Niemniej jednak ani orzecznictwo Sądu Najwyższego, ani nauka prawa nie wskazują w jaki sposób zastosować omawiane kryterium na potrzeby miarkowania zadośćuczynienia. Stąd też niezbędne jest dokonanie jego konkretyzacji poprzez wskazanie wskaźników ekonomicznych, które odnoszą się do rozwoju społeczno-gospodarczego i stopy życiowej społeczeństwa oraz przedstawienie tendencji ich zmian na przestrzeni lat. Do najbardziej miarodajnych z punktu widzenia wysokości zadośćuczynienia należy uznać wskaźniki sytuacji gospodarczej i wzrostu gospodarczego, wskaźniki cen i siły nabywczej oraz rozwoju społecznego.

CSK 77/18, Legalis nr 1899929; z dnia 10 października 2019 r., I CSK 507/18, OSNC-Zb. dodatkowy 2021 nr A, poz. 10; z dnia 7 października 2020 r., V CSK 546/18, Legalis nr 2481135; z dnia 26 maja 2021 r., V CSKP 114/21, Legalis nr 2601331; z dnia 13 lipca 2022 r., II CSKP 769/22, Legalis nr 2715011; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 10 czerwca 2021 r., V KK 50/21, Legalis nr 2612694. M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 263; A. Szpunar, *Zadośćuczynienie*, s. 81.

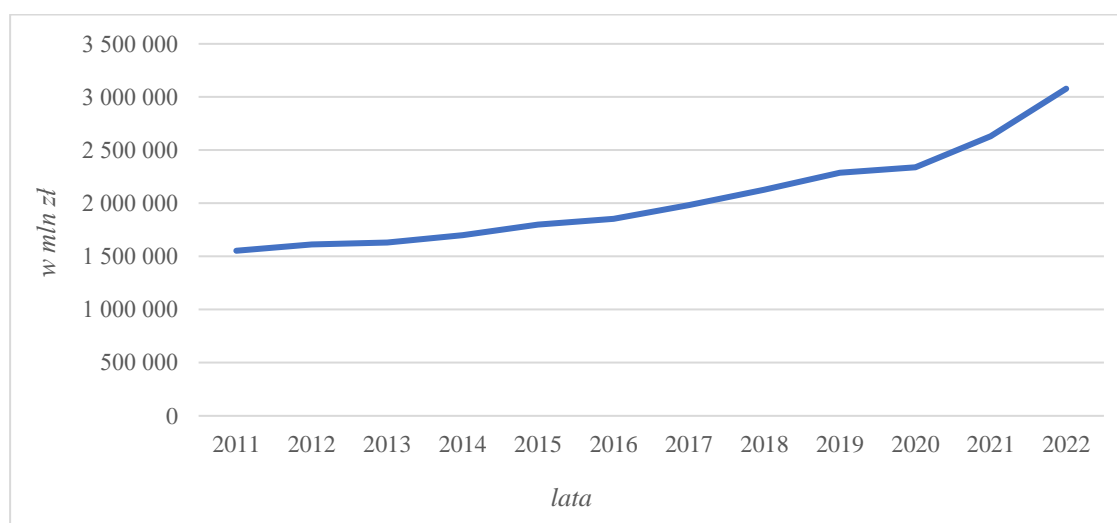
⁶²⁶ M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 795-796.

⁶²⁷ Por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 listopada 2018 r., I PK 208/17, Biul. SN-IP 2019, nr 1-2; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 10 czerwca 2021 r., V KK 50/21, Legalis nr 2612694. Podobnie E. Bagińska, *W sprawie wykładni art. 446² k.c.*, Wiadomości Ubezpieczeniowe 2022, nr 3, s. 17. Autorka wskazuje, że „kryterium stopy życiowej społeczeństwa ma niską użyteczność w dobie wysokiego rozwarstwienia majątkowego społeczeństwa”.

⁶²⁸ Tak M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 796. Uwaga ta ma praktyczne znaczenie zwłaszcza w kontekście błędów medycznych i powoływanych przez pozwane jednostki lecznicze zarzutów dotyczących „niezwykle trudnej sytuacji finansowej” szpitali oraz „braku ubezpieczenia”. Por. m.in. wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 30 kwietnia 2015 r., I ACa 1752/14, Legalis nr 1285506; wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 30 grudnia 2021 r., I ACa 444/21, Legalis nr 2766754.

Do pierwszej grupy należy produkt krajowy brutto (PKB), przez który rozumie się końcowy rezultat działalności produkcyjnej jednostek produkcyjnych będących rezydentami⁶²⁹, a zatem miarę produkcji rynkowej⁶³⁰. PKB jako miernik wzrostu gospodarczego nie jest miernikiem rozwoju społecznego, odnoszącego się do jakości życia, które z kolei uwarunkowane jest warunkami materialnymi gospodarstw domowych. Warunki te to między takie wartości jak dochody gospodarstw domowych, warunki mieszkaniowe, stan posiadania rzeczy wymiernych i oszczędności, których nie można zmierzyć miernikiem PKB⁶³¹. PKB nie jest zatem tożsamy z poziomem krajowego bogactwa i dobrobytu społecznego, choć istotnie wpływa na jego kształtowanie. Natomiast miarą dla porównań pomiędzy poszczególnymi krajami jest PKB *per capita* (w przeliczeniu na jednego mieszkańca)⁶³², a także rzeczywista konsumpcja indywidualna AIC (ang. *Actual Individual Consumption*), które mogą być pomocne w sprawach, w których poszkodowany ma miejsce zamieszkania poza granicami Polski.

Wykres 1. Produkt krajowy brutto Polski w latach 2011-2022.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego:
https://stat.gov.pl/wskazniki-makroekonomiczne/?fbclid=IwAR2V32aQhcyVI_fbJZPcRDTQ719jmskcyR_w1mGIXon1FA2QgtEYoYg8sIQ (dostęp: 15.08.2023)

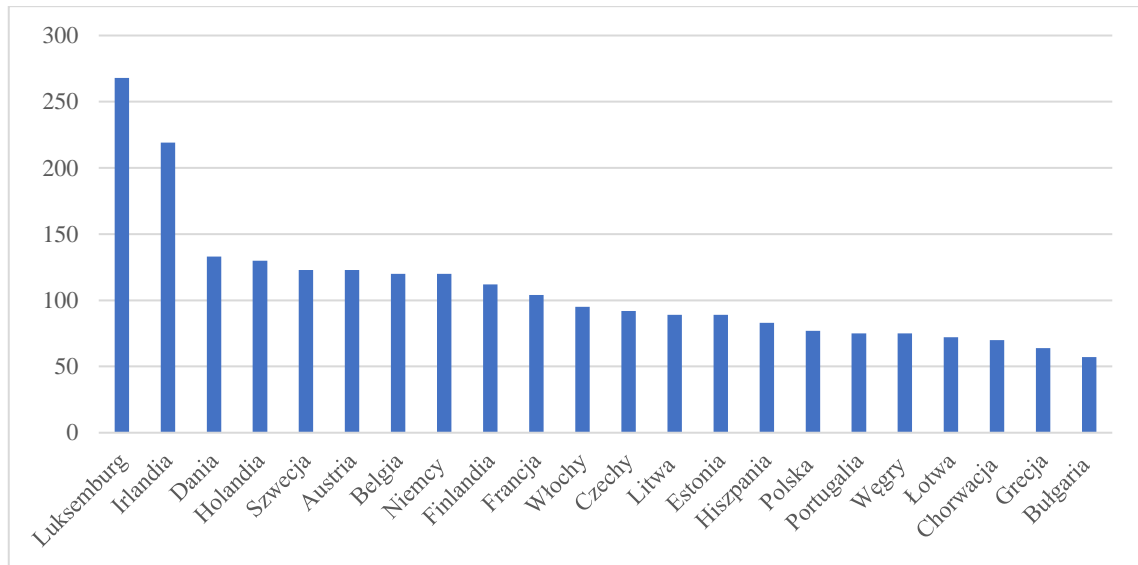
⁶²⁹ Zob. pkt 8.89 załącznika A do Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 549/2013 z dnia 21 maja 2013 r. w sprawie europejskiego systemu rachunków narodowych i regionalnych w Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE L 174 z 26.06.2013, s. 1 ze zm.)

⁶³⁰ S. Machowska-Okrój, *Wzrost gospodarczy a dobrobyt ekonomiczno-społeczny w wybranych krajach europejskich*, Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania 2014, nr 35, s. 411.

⁶³¹ Zob. szerzej M. Jeznach, O. Leszczyńska-Luberek, *Rachunki narodowe-kierunki rozwoju w świetle rewizji standardów międzynarodowych (ESA 2010)*, Wiadomości statystyczne. Czasopismo Głównego Urzędu Statystycznego i Polskiego Towarzystwa Statystycznego 2013, nr 5, s. 9 i 10.

⁶³² S. Machowska-Okrój, *Wzrost gospodarczy*, s. 411.

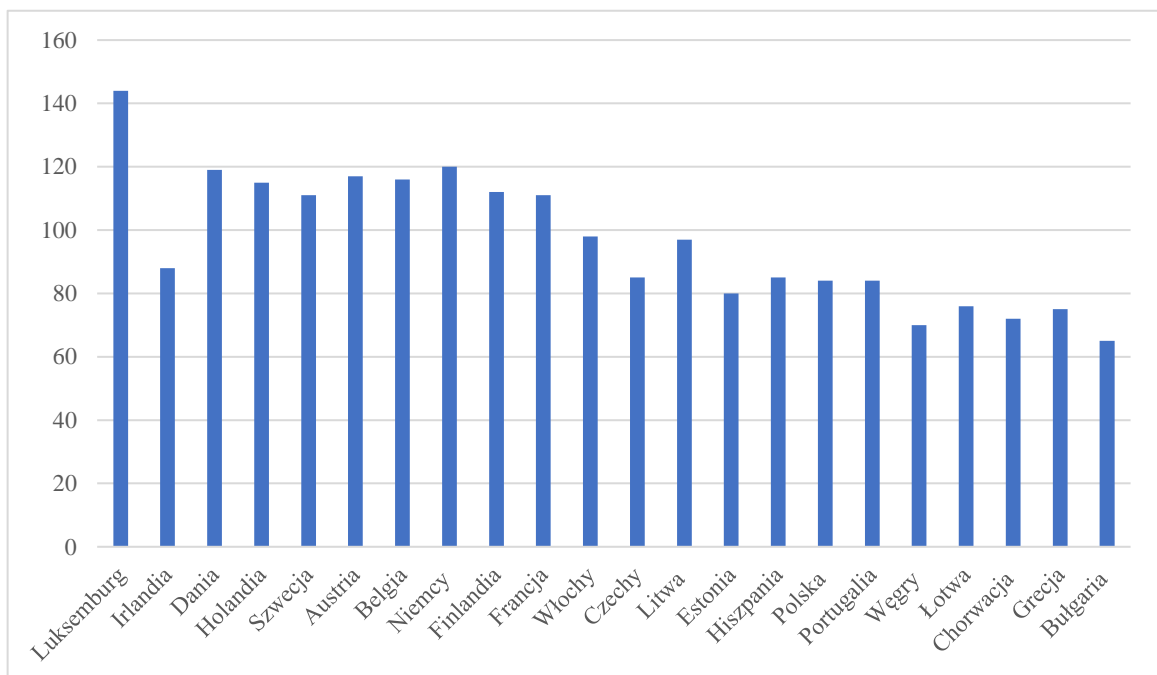
Wykres 2. Produkt Krajowy Brutto (PKB) per capita (na mieszkańca) wybranych państw europejskich za 2021 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu:

https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=GDP_per_capita%2C_consumption_per_capita_and_price_level_indices&fbclid=IwAR2_oHo70soyI6NqYsQAHMvZ3eEibko411ghjFH3b4PLuH15Qu72C4MJQp8#Relative_volumes_of_GDP_per_capita (dostęp: 15.08.2023)

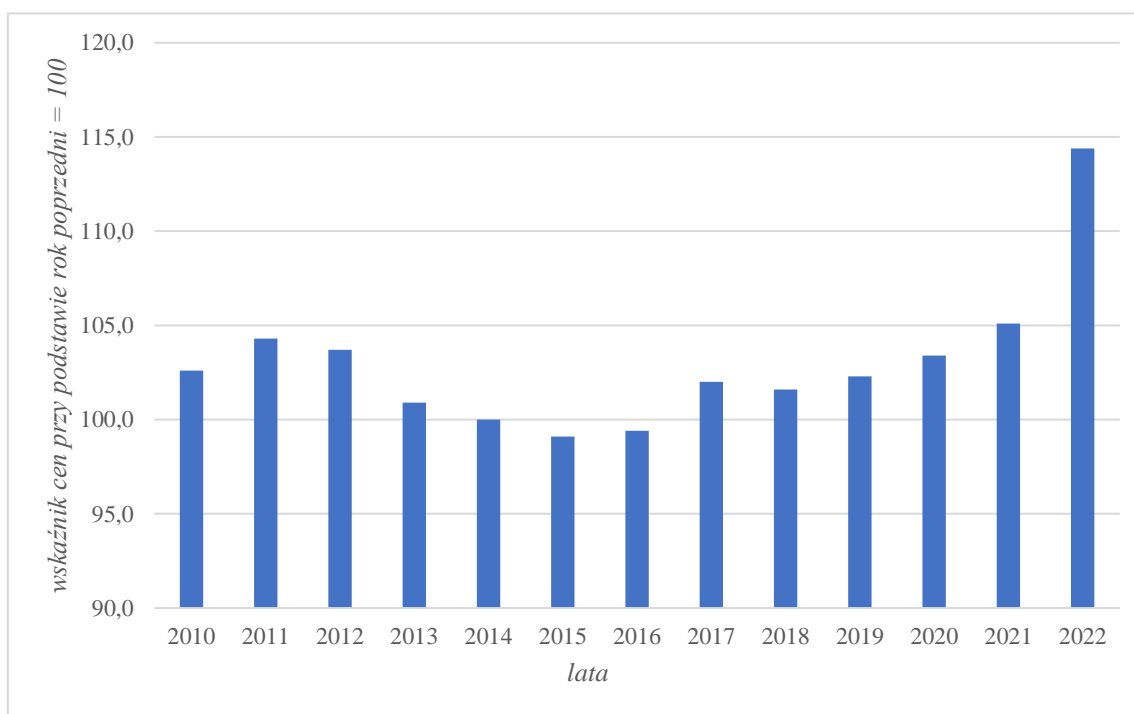
Wykres 3. Rzeczywista konsumpcja indywidualna AIC.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=GDP_per_capita%2C_consumption_per_capita_and_price_level_indices&fbclid=IwAR2_oHo70soyI6NqYsQAHMvZ3eEibko411ghjFH3b4PLuH15Qu72C4MJQp8#Relative_volumes_of_GDP_per_capita (dostęp: 15.08.2023)

Z kolei inflacja to średnie zmiany cen konsumpcyjnych towarów i usług nabywanych przez przeciętne gospodarstwo domowe. Wzrost cen skutkuje obniżeniem siły nabywczej pieniądza, co oznacza, że konsument mając ten sam dochód może kupić mniej towarów i usług⁶³³. Najczęściej stosowaną miarą inflacji jest wskaźnik cen konsumpcyjnych (ang. *CPI – Consumer Price Index*), który stanowi średnią ważoną cen towarów i usług nabywanych przez przeciętne gospodarstwo domowe⁶³⁴. Wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych pokazuje, o ile wzrosły albo zmniejszyły się ceny produktów nabywanych przez przeciętne gospodarstwo domowe w danym okresie. Pomimo tego, że wskaźnik ten nie informuje bezpośrednio o kosztach utrzymania gospodarstw domowych, to jednak najlepiej odzwierciedla tendencje zmian tych kosztów⁶³⁵. Przeciwnościem inflacji jest deflacja, która oznacza długotrwały spadek przeciętnego poziomu cen.

Wykres 4. Roczne wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ceny-handel/wskazniki-cen/wskazniki-cen-towarow-i-uslug-konsumpcyjnych-pot-inflacja/> (dostęp: 15.08.2023)

⁶³³ E. Adach-Stankiewicz, J. Białek, R. Bielak, A. Bobel, A. Dominiczak-Astin, D. Turek, B. Wyżnikiewicz, *Co warto wiedzieć o inflacji?* Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019, https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5464/18/1/1/co_warto_wiedziec_o_inflacji.pdf (dostęp: 25.09.2023 r.).

⁶³⁴ E. Adach-Stankiewicz, J. Białek, R. Bielak, A. Bobel, A. Dominiczak-Astin, D. Turek, B. Wyżnikiewicz, *Co warto wiedzieć*, s. 13.

⁶³⁵ E. Adach-Stankiewicz, J. Białek, R. Bielak, A. Bobel, A. Dominiczak-Astin, D. Turek, B. Wyżnikiewicz, *Co warto wiedzieć*, s. 54.

Na potrzeby analizy sytuacji społeczno-ekonomicznej ludności, obok wskazanych wyżej wskaźników ilościowych, można zastosować również wskaźnik rozwoju społecznego (ang. *Human Development Index* – HDI), który ma charakter jakościowy. Zaletą wskaźnika HDI jest to, że jest on wskaźnikiem zbiorczym obejmującym trzy sfery: „długie i zdrowe życie” (*long and healthy life*), „wiedza” (*knowledge*) oraz „dostatni standard życia” (*decent standard of living*). Uwzględnia on między innymi PKB *per capita*, a także spodziewaną długość życia. Wartość HDI Polski na 2021 r. wyniosła 0,876 co oznacza, że Polska obecnie należy do kategorii krajów bardzo wysokiego rozwoju społecznego, będąc na 34. spośród 191 miejsc⁶³⁶.

Ponadto, pomocniczo można zastosować tendencje dotyczące zmian w zakresie średniego miesięcznego wynagrodzenia. Za nietrafny należy uznać wyrażony przez Sąd Najwyższy w jednym ze swych orzeczeń pogląd o konieczności uwzględnienia zróżnicowania dochodów różnych grup społecznych i zawodów⁶³⁷. Przyjęcie tego stanowiska oznaczałoby, że za krzywdę poszkodowanego należącego do wyższej grupy społecznej należy się większa kompensacja niż za krzywdę poszkodowanego gorzej zarabiającego. Nie można się z tym zgodzić, gdyż takie rozwiązanie jest sprzeczne z zasadą równości wobec prawa. Ponadto, wątpliwie jest w oparciu, o jakie dodatkowe kryteria należałoby dokonywać oceny wysokości dochodów grupy społecznej bądź poszczególnych zawodów. Dlatego bez znaczenia pozostaje status społeczny oraz materialny poszkodowanego⁶³⁸, a także fakt pogorszenia jego sytuacji finansowej⁶³⁹. Realizacja funkcji kompensacyjnej zadośćuczynienia, a także fakt, że uzyskane przez poszkodowanego świadczenie ma być odczuwalne i satysfakcjonujące, powinno być dokonywane przy uwzględnieniu kryteriów zobiektywizowanych, mających

⁶³⁶ Zob. United Nations Development Programme, Human development summary capturing achievements in the HDI and complementary metrics that estimate gender gaps, inequality, planetary pressures and poverty – Poland, <https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries/POL> (dostęp: 23.09.2023 r.).

⁶³⁷ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 3 października 2019 r., I CSK 296/18, Legalis nr 2397153.

⁶³⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10, OSP 2012 nr 4, poz. 44, w którym Sąd ten stwierdził, że „stopa życiowa poszkodowanego nie ma wpływu na wysokość zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę (art. 445 § 1 KC). Podobnie M. Nesterowicz, który wskazuje, że „różnicowanie zadośćuczynienia w zależności od poziomu życia poszkodowanego godziłoby w zagwarantowaną w art. 32 Konstytucji zasadę równości wobec prawa, a także powszechne poczucie sprawiedliwości” (M. Nesterowicz, *Tendencje rozwojowe odpowiedzialności deliktowej w końcu XX w. i początkach XXI wieku a ochrona poszkodowanego w prawie polskim*, w: *Czyny niedozwolone w prawie polskim i prawie porównawczym*, red. M. Nesterowicz, Warszawa 2012, s. 46).

⁶³⁹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 2020 r., II CSK 124/19, OSP 2020, Nr 10, poz. 79.

zastosowanie do wszystkich poszkodowanych. Niedopuszczalne powinno być zatem różnicowanie sytuacji poszkodowanych z tego względu, czy są oni osobami majątymi, czy ubogimi.

Analiza wybranych wskaźników ekonomicznych dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego i stopy życiowej społeczeństwa skłania do konkluzji, że podczas ustalania przez sąd „sumy odpowiedniej” tytułem zadośćuczynienia za doznaną przez poszkodowanego krzywdę za najbardziej miarodajny należy uznać wskaźnik inflacji, a ściślej wskaźnik cen konsumpcyjnych (CPI)⁶⁴⁰. Pozostałe wyróżnione wskaźniki ekonomiczne pozwalają jedynie na ustalenie ogólnego stanu wzrostu bądź spadku rozwoju społeczno-gospodarczego i stopy życiowej społeczeństwa. Natomiast kryterium inflacji najlepiej koresponduje z kompensacyjną funkcją zadośćuczynienia, które musi być realne, a zatem jego wysokość ma przedstawiać dla poszkodowanego odczuwalną ekonomicznie wartość. Jeśli zatem wraz ze wzrostem inflacji spada siła nabywcza pieniądza, traci on na wartości i powoduje, że ta sama kwota jest mniej ekonomicznie odczuwalna, ponieważ wraz ze wzrostem cen poszkodowany otrzymuje realnie mniejszą wartość pieniędzy. Podkreślenia również wymaga, że sam spadek inflacji nie oznacza spadku cen, ponieważ ceny dalej rosną, lecz w mniejszym niż dotychczas stopniu. Powyższą okoliczność należy mieć na uwadze zwłaszcza w sytuacjach, gdy sądy orzekające odwołują się do sum zasądzonych z tytułu zadośćuczynienia w innych, podobnych sprawach z lat wcześniejszych, zwłaszcza, że w Polsce w latach w 2022 r. i 2023 r. inflacja przekroczyła 10%-15%, zaś deflacja w Polsce miała miejsce jedynie w latach 2014-2015.

Uwzględniając kryterium inflacji pomocny może być również aktualny dla danego roku wskaźnik waloryzacji rent i emerytur, który uwzględnia średnioroczny wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych w poprzednim roku kalendarzowym zwiększony o co najmniej 20% realnego wzrostu przeciętnego wynagrodzenia w poprzednim roku kalendarzowym⁶⁴¹.

⁶⁴⁰ Nieco odmiennie J. Matys, która wskazuje, że „zasadny wydaje się postulat, aby judykatura odstępowała od kierowania się kryterium przeciętnej stopy życiowej, norm przyjętych w społeczeństwie czy dochodów miesięcznych na rzecz ceny jako kryterium ustalania wysokości zadośćuczynienia, ponieważ tutaj są one najbardziej adekwatnym i pomocnym czynnikiem”. Zob. J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 278.

⁶⁴¹ Zob. art. 89 ust. 1 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r., poz. 1251). Na podstawie art. 89 ust. 6 ww. ustawy Minister właściwy do spraw zabezpieczenia społecznego ogłasza w drodze komunikatu, w Dzienniku Urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski”, wskaźnik waloryzacji.

Przywołane wyżej wskaźniki stanowiące konkretyzację wyróżnionego orzeczniczo i doktrynalnie kryterium dotyczącego aktualnych warunków gospodarczych oraz stopy życiowej społeczeństwa, stanowią jedynie propozycję zastosowania omawianego kryterium. Sąd ma bowiem swobodę wyboru wskaźnika, według którego ustala *in casu* realną wartość zadośćuczynienia. Podkreślenia przy tym wymaga, że judykatura rzadko dokonuje w treści swoich orzeczeń analiz dotyczących istoty „aktualnych warunków gospodarczych” czy „stopy życiowej społeczeństwa”, co oznacza, że powoływanie się na te kryteria niekiedy ma charakter jedynie formalny i iluzoryczny.

7.2.2.5. Kompensacja szkody majątkowej

Przepisy Kodeksy cywilnego odnoszące się do „szkody na osobie” w postaci uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia w pierwszej kolejności umożliwiają kompensację powstałych po stronie poszkodowanego szkód majątkowych. W związku z tym powstaje pytanie, czy zachowanie samego sprawcy bądź osoby trzeciej, dokonane po wystąpieniu zdarzenia szkodzącego, a mające na celu usunięcie powstałego w majątku poszkodowanego uszczerbku, może wpłynąć na złagodzenie rozmiaru doznanej w tej sposób krzywdy, a tym samym wpłynąć na zmniejszenie wysokości należnego zadośćuczynienia pieniężnego. Doznanie przez poszkodowanego szkody majątkowej w oczywisty sposób wywołuje również pewien refleks psychiczny, który niekiedy przekroczyć może skutki cierpienia w sferze fizycznej. Oczywiste jest przy tym, że między odszkodowaniem z art. 444 § 1 k.c. a zadośćuczynieniem z art. 445 § 1 k.c. czy skapitalizowaną rentą z art. 447 k.c., zachodzą różnice dotyczące zwłaszcza charakteru uszczerbku, który mają one kompensować⁶⁴².

Podstawą normatywną roszczenia o odszkodowanie obejmujące wszystkie wyniki z uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia koszty, jeżeli są konieczne i celowe⁶⁴³, jest art. 444 § 1 k.c. Legitymowanym czynnie jest jedynie bezpośrednio poszkodowany⁶⁴⁴. Wskazany przepis umożliwia poszkodowanemu, który w wyniku zdarzenia szkodzącego doznał uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia, dochodzenia

⁶⁴² Tak Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 24 września 2009 r., II PK 65/09, Legalis nr 287807.

⁶⁴³ N. Rzewuska, *Prawo cywilne*, s. 328. Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 stycznia 1981 r., I CR 455/80, OSPiKA 1981, poz. 233.

⁶⁴⁴ Legitymowane czynnie w oparciu o wskazaną podstawę prawną nie mogą być osoby trzecie, które faktycznie poniosły w imieniu poszkodowanego określone wydatki (M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 252).

kompensacji szeroko ujmowanej szkody majątkowej, która w większym lub mniejszym zakresie pozwoli na dostosowanie się do nowych realiów życiowych. Zapewnienie poszkodowanemu środków pieniężnych, które w tym wymiarze pozwalają na pokrycie wszystkich faktycznie poniesionych kosztów w związku z leczeniem, czy rehabilitacją⁶⁴⁵, wpływa nie tylko na jego aktualny stan psychiczny, ale przede wszystkim umożliwia zniwelowanie ryzyka powstania dodatkowego cierpienia psychicznego oraz fizycznego w przyszłości. Dodatkowo, poszkodowany może zażądać od podmiotu odpowiedzialnego za naprawienie szkody zapłaty z góry sumy pieniężnej, przeznaczonej na pokrycie kosztów leczenia, co ma dodatkowy charakter gwarancyjny i daje poszkodowanemu pewność uzyskania finansowania jeszcze przed podjęciem leczenia. Nadto, dolegliwości psychiczne poszkodowanego występujące w sferze zawodowej mogą zostać złagodzone poprzez wypłatę na jego rzecz, jeśli stał się inwalidą, również sumy potrzebnej na koszty przyuczenia do innego zawodu⁶⁴⁶. Jeśli poszkodowany korzysta ze świadczeń w ramach prywatnego systemu opieki zdrowotnej, to poniesione w związku z tym wydatki podlegają kompensacji, pod warunkiem, że w świetle towarzyszących procesowi leczenia okoliczności są uzasadnione. Co więcej, zgodnie z utrwalonym poglądem „w sprawie o naprawienie szkody wynikłej z uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia zasądzenie określonego świadczenia nie wyłącza jednoczesnego ustalenia w sentencji wyroku odpowiedzialności pozwanego za szkody mogące powstać w przyszłości z tego samego zdarzenia”⁶⁴⁷. Okoliczność ta ma również wpływ na odczuwane przez poszkodowanego cierpienia psychiczne.

⁶⁴⁵ Do kosztów takich zalicza się w szczególności koszty: leczenia szpitalnego, konsultacji lekarskich, rehabilitacji, transportu poszkodowanego do szpitala lub w celu odbycia innych form leczenia bądź rehabilitacji, związane z opieką lekarską, pielęgniarską, czy sprawowaną przez osoby trzecie, w tym członków rodziny, dojazdu osób bliskich do chorego, związane z zakupem sprzętu leczniczego, rehabilitacyjnego, czy innej aparatury bądź urządzeń specjalistycznych bądź usprawniających codzienne funkcjonowanie (np. protez, wózków, materacy, pojazdów dostosowanych do potrzeb poszkodowanego lub dostosowania innego pojazdu do tych potrzeb), zakupu leków, opatrunków i odpowiedniej jakości pożywienia-zob. M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 252-253; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 277. Zob. także wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 16 stycznia 1981 r., I CR 455/80, OSPiKA 1981, poz. 233; z dnia 12 grudnia 2002 r., II CKN 1018/00, Legalis nr 56937.

⁶⁴⁶ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 253; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 277; N. Rzewuska, *Prawo cywilne*, s. 328. Zgodnie ze stanowiskiem Sądu Najwyższego wyrażonym w wyroku z dnia 13 grudnia 2007 r., I CSK 384/07 (OSP 2009 nr 2, poz. 20) okolicznością sprzeciwiającą się uwzględnieniu żądania poszkodowanego wyłożenia z góry przez zobowiązanego do naprawienia szkody sumy potrzebnej na koszty leczenia nie jest wykazanie, że poszkodowany objęty jest finansowaniem świadczeń opieki zdrowotnej ze środków publicznych.

⁶⁴⁷ Zob. uchwałę składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego (zasada prawna) z dnia 17 kwietnia 1970 r., III PZP 34/69, OSNCP 1970, Nr 12, poz. 217; uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 24 lutego 2009 r., III CZP 2/09, OSNC 2009 nr 12, poz. 168; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 19 kwietnia 2002 r., III CKN 452/99, Legalis nr 279003; z dnia 14 maja 2009 r., II PK 282/08, OSNP 2011 nr 1-2, poz. 7; z dnia 11 marca 2010 r., IV CSK 410/09, Legalis nr 358169; z dnia 11 stycznia 2019 r., V CSK 558/17, Legalis

Na rozmiar doznawanych przez poszkodowanego cierpień psychicznych i fizycznych wpływ może mieć również renta, której uprawniony może dochodzić na podstawie art. 444 § 2 k.c. Przepis ten przewiduje trzy odnoszące się do poszkodowanego sytuacje, a mianowicie: całkowitą albo częściową utratę zdolności do pracy zarobkowej, zwiększenie potrzeb poszkodowanego oraz zmniejszenie widoków powodzenia na przyszłość⁶⁴⁸. Należy zauważyć, że w procesie ustalania krzywdy, której doznaje poszkodowany w wyniku danego zdarzenia sprawczego, analizuje się również okoliczności związane z sytuacją zawodową poszkodowanego zarówno istniejącą przed, jak i po zdarzeniu szkodzącym. Renta ma skompensować przy tym utracony dochód bądź w całości bądź w części, w zależności od tego, czy poszkodowany zachował możliwości zarobkowania. Do wysokości renty zalicza się różnicę między dochodem, który poszkodowany mógłby uzyskać, gdyby do zdarzenia nie doszło, a dochodem, który nadal jest możliwy do uzyskania⁶⁴⁹. Jeśli zaś nie zarabował w ogóle, to nie ma on możliwości uzyskania renty z tego tytułu⁶⁵⁰. Przy ustalaniu zasadności roszczenia o wypłatę renty z tytułu utraty zdolności do pracy zarobkowej uwzględnia się również potencjalną możliwość przekwalifikowania zawodowego poszkodowanego. Należy jednak uwzględnić jego osobiste predyspozycje, w tym dotychczas wykonywany zawód i wykształcenie⁶⁵¹. Oczywiście jest przy tym, że rozmiar krzywdy może również wynikać z wykształcenia poszkodowanego. Jeśli utracił on pracę, w zakresie której kształcił się latami, to jego krzywda jest większa i wielowymiarowa.

Wpływ na rozmiar krzywdy doznawanej przez poszkodowanego mają także okoliczności związane ze zwiększeniem jego potrzeb, pomimo tego, że wiążą się one typowo z uszczerbkami majątkowymi. Renta z tytułu zwiększonych potrzeb ma

nr 1861140; z dnia 12 lipca 2022 r., II CSKP 450/22, Legalis nr 2889132; postanowienia Sądu Najwyższego: z dnia 10 maja 1972 r., III PRN 23/72, Legalis nr 16246; z dnia 31 sierpnia 2021 r., II CSK 183/21, Legalis nr 2633019.

⁶⁴⁸ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 253; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 277; N. Rzewuska, *Prawo cywilne*, s. 328.

⁶⁴⁹ Uwzględnieniu podlegają wszelkie możliwe do uzyskania dochody bez względu na źródło. Dotyczy to zwłaszcza umowy o pracę, umowy zlecenia, dodatków, premii, nagród, deputatów, napiwków, dochodów z dodatkowych źródeł, w tym działalności gospodarczej czy działalności rolniczej. M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 254; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 277-278.

⁶⁵⁰ Oczywiście jest, że roszczenie o wypłatę renty z tytułu utraty możliwości zarobkowania nie będzie mogło być zgłaszane przez osoby, które z jakiegokolwiek przyczyny wcześniej nie zarabowały, np. osoby wyłącznie uczące się, bez względu na etap edukacji, osoby z niepełnosprawnościami, które wcześniej uzyskiwały środki na utrzymanie z innych źródeł, niż praca, osoby starsze, otrzymujące stałe środki z emerytury, czy renty, a także osoby nieaktywne zawodowo. M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 255; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 278; N. Rzewuska, *Prawo cywilne*, s. 328. Osoby te mogą domagać się zapłaty renty z tytułu zwiększonych potrzeb ze względu np. na pogorszenie stanu zdrowia.

⁶⁵¹ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 254.

wynagrodzić poszkodowanemu doznane uszczerbki wynikające ze zwiększonego zapotrzebowania na określone usługi bądź produkty w związku z doznałą szkodą na osobie⁶⁵². Zwiększone potrzeby poszkodowanego analizuje się poprzez porównanie stanu sprzed i po wystąpieniu zdarzenia szkodzącego⁶⁵³. Obejmują ona zwiększone koszty wynikające z konieczności zapewnienia opieki, lepszego odżywiania, kosztów stałego leczenia. Przesłanką przyznania renty jest potencjalna konieczność (a nie fakultatywność) poniesienia kosztów, które wynikają ze zwiększonych potrzeb poszkodowanego⁶⁵⁴. Potrzeby poszkodowanego muszą być trwale w dłuższej perspektywie czasu⁶⁵⁵.

Natomiast utrata przez poszkodowanego widoków powodzenia na przyszłość oznacza bezpowrotne, obiektywne pogorszenie lub utratę szans na przyszły pomyślny samorozwój w życiu. Dotyczy to zwłaszcza kontynuowania kariery zawodowej, a tym samym utraty możliwości zarobkowania w określony sposób⁶⁵⁶. Obowiązkiem poszkodowanego jest wykazanie, że w konkretnej sferze życia faktycznie wykazywał wyjątkowe predyspozycje oraz że podejmował konkretne działania w celu osiągnięcia sukcesu, a powstała szkoda na osobie uniemożliwia mu uzyskanie wcześniej zakładanych rezultatów⁶⁵⁷. Pod uwagę należy brać indywidualne właściwości poszkodowanego, jego uzdolnienia, kwalifikacje, zainteresowania⁶⁵⁸. W tym również przypadku poszkodowany może uzyskać rentę, która częściowo może złagodzić odczuwany dyskomfort, zwłaszcza w sferze psychicznej.

Zdecydowanie zmniejszoną zdolność do łagodzenia cierpienia psychicznego czy fizycznego należy przypisać rencie tymczasowej, której poszkodowany może dochodzić na podstawie art. 444 § 3 k.c. Renta taka można zostać przyznana, jeżeli wysokości szkody nie da się dokładnie ustalić bądź ustalenie wysokości renty odbywa się w oparciu o niedookreślone dane albo też w dalszym ciągu nie są znane ostateczne skutki zdarzenia szkodzącego. Z kolei jeśli poszkodowany ma świadomość ułatwionego dostępu do

⁶⁵² Prawo do uzyskania renty z tytułu zwiększonych potrzeb jest uprawnieniem kształtującym sensu largo, nie zaś roszczeniem. Poszkodowany może wystąpić do sądu o ustalenie renty (M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 253). Renta z tytułu zwiększonych potrzeb przeznaczona ma być w szczególności na koszty związane z podjęciem dodatkowego leczenia i rehabilitacji, opieki innych osób, zabiegów rehabilitacyjnych, lepszej jakości bądź specjalnego wyżywienia (M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 255; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 278). Renta zakresowo obejmuje podobne kategorie wydatków, za które należy się odszkodowanie jednorazowe wypłacone zgodnie z art. 444 § 1 zd. 2 k.c.

⁶⁵³ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 255.

⁶⁵⁴ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 278.

⁶⁵⁵ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 255.

⁶⁵⁶ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 278.

⁶⁵⁷ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 255.

⁶⁵⁸ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 21 maja 2015 r., I ACa 55/15, Legalis nr 1327402.

nowego zawodu, to z reguły lepiej znosi fakt utraty możliwości dotychczasowej aktywności. Podobnie należy ocenić sytuację, w której poszkodowanemu została przyznana skapitalizowana renta na podstawie art. 447 k.c. Przepis ten przewiduje możliwość zasądzenia przez sąd jednorazowego odszkodowania, jeśli w sprawie występują ważne powody (na przykład, gdy poszkodowany stał się inwalidą, a przyznanie jednorazowego odszkodowania ułatwi mu wykonywanie nowego zawodu).

Mając powyższe na uwadze stwierdzić należy, że poszkodowanemu, który doznał uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia przysługuje szereg roszczeń, które zdecydowanie wpływać mogą nie tylko na zrehabilitowanie powstałych, często wielowymiarowych uszczerbków w sferze majątkowej, lecz również łagodzą niektóre elementy doznawanej krzywdy. Poszkodowany, który otrzymuje z tego tytułu odszkodowanie doznaje jednocześnie pewnej satysfakcji i doświadcza określonego komfortu psychicznego, będącego konsekwencją zagwarantowania środków finansowanych na podjęcie leczenia czy rehabilitacji w stopniu adekwatnym do powstałych urazów, czy też czasowego bądź trwałego zniesienia negatywnych skutków obniżenia sprawności organizmu. Poszkodowany w lepszym stopniu odczuwa niedogodności związane ze skutkami zdarzenia, żywić może nadzieję szybkiego powrotu do pełni zdrowia. Stąd też poszkodowany, który uzyskał odszkodowanie z tytułu poniesionej szkody majątkowej, z reguły będzie odczuwał krzywdę w mniejszym zakresie. Z kolei poszkodowany, który ma świadomość uchylania się przez zobowiązanego od spełnienia świadczenia czy konieczności podjęcia licznych działań na etapie postępowania sądowego, czy egzekucyjnego, może doznawać dodatkowej krzywdy, wynikającej np. z braku leczenia, niepewności co do możliwości podjęcia leczenia określonego typu, czy też z rezygnacji z podjęcia leczenia w związku ze złym stanem psychicznym. Stąd też w niektórych przypadkach naprawienie szkody majątkowej będzie wpływało na miarkowanie zadośćuczynienia za szkodę niemajątkową powstałą na skutek tego samego zdarzenia.

8. Analiza orzecznictwa sądów powszechnych

8.1. Założenia i metodologia badań

Problematyka kryteriów ustalania wysokości zadośćuczynienia pieniężnego stosowanych w praktyce przez sądy powszechne była przedmiotem nielicznych pogłębionych badań⁶⁵⁹. Ponadto brak jest szczegółowych danych statystycznych

⁶⁵⁹ J.M. Kondek, *Naprawienie krzywdy wyrządzonej w wypadkach komunikacyjnych w świetle badań aktowych*, Prawo w działaniu, Sprawy cywilne 2021, nr 46, s. 47 i n.

dotyczących ewidencji spraw o zadośćuczynienie z tytułu uszkodzenia ciała lub uszczerbku na zdrowiu na podstawie art. 445 k.c., na przestrzeni lat⁶⁶⁰. Stąd też ustalenie tendencji orzeczniczych w tym zakresie uznano za niezwykle istotne z punktu widzenia tematu niniejszej pracy oraz wyznaczonych w niej problemów badawczych.

Do badania zakwalifikowano 60 losowo wybranych z portalu orzecznictwa sądów powszechnych spraw zakończonych w latach 2014-2022, po 10 z następujących apelacji: warszawskiej, poznańskiej, szczecińskiej, krakowskiej, lubelskiej i białostockiej. Wybór apelacji został dokonany w oparciu o wskaźnik Produktu Krajowego Brutto *per capita* według regionów w 2020 r., po dwie apelacje w ramach trzech grup regionów⁶⁶¹: 1) o najwyższym PKB (warszawska i poznańska), 2) o średnim poziomie (szczecińska i krakowska), 3) o najniższym poziomie (lubelska i białostocka). Wybór zaś przedziału czasowego poddanych badaniu spraw uwzględnia wysokość inflacji – jednego z ważniejszych wskaźników makroekonomicznych⁶⁶², ukazujących nie tylko wzrost cen towarów i usług w gospodarce, ale również spadek siły nabywczej pieniądza. Należy przy tym zauważyć, że w latach 2014-2015 występowała w Polsce deflacja, a zatem zjawisko odwrotne inflacji, charakteryzujące się spadkiem cen i wzrostem siły nabywczej waluty. Za szczególnie istotne uznano również najnowsze orzecznictwo zapadłe w 2022 r., z uwagi na znaczący, dynamiczny przyrost wskaźnika inflacji.

Wszystkie poddane analizie sprawy dotyczą zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę związaną z uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia (art. 445 § 1 k.c.) powstałymi na skutek wypadku komunikacyjnego, z uwagi na fakt, że sprawy te stanowią największą część spraw o zadośćuczynienie w deliktowym reżimie odpowiedzialności odszkodowawczej. Zasady odpowiedzialności za szkody wyrządzone ruchem mechanicznego środka komunikacji zawarte są w art. 436 § 1 k.c. w zw. z art. 435 § 1 k.c. Zgodnie z treścią wyżej wskazanych przepisów samoistny posiadacz

⁶⁶⁰ Ministerstwo Sprawiedliwości nie dysponuje danymi sprzed 2021 r. Z danych uzyskanych w trybie udzielenia informacji publicznej wynika, że w roku 2021 r. wpłynęło do sądów rejonowych i okręgowych łącznie 7.888 spraw o zadośćuczynienie z tytułu uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia na podstawie art. 445 k.c. W 2021 r. uwzględniono w całości lub w części 5.225 spraw, oddalono 533 powództw, zaś na następny okres pozostało łącznie 13.774 spraw. Natomiast w 2021 r. do sądów okręgowych jako do sądów drugiej instancji wpłynęło 1.205 spraw, oddalono 657, zmieniono w całości lub części 657, uchylono lub uchylono i przekazano do sądu I instancji 23 sprawy, a na okres następny pozostały 603 sprawy.

⁶⁶¹ Główny Urząd Statystyczny, Produkt krajowy brutto i wartość dodana brutto w przekroju regionów w 2020 r., <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rachunki-narodowe/rachunki-regionalne/produkt-krajowy-brutto-i-wartosc-dodana-brutto-w-przekroju-regionow-w-2020-r-,7,5.html>.

⁶⁶² Na konieczność brania pod uwagę zjawisk o charakterze makroekonomicznym przy określaniu kwoty zadośćuczynienia pieniężnego wskazuje najnowsze orzecznictwo. Por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 12 listopada 2002 r., III CSK 55/18, Legalis nr 2496618.

mechanicznego środka komunikacji poruszanego za pomocą sił przyrody ponosi odpowiedzialność za szkodę na osobie lub mieniu, wyrządzoną komukolwiek przez ruch środka komunikacji. Odpowiedzialność kierującego pojazdem mechanicznym za szkodę na osobie jest odpowiedzialnością na zasadzie ryzyka. Sprawca szkody może uwolnić się od tej odpowiedzialności tylko wówczas, gdy wystąpi jedna z okoliczności egzoneracyjnych, tj.: szkoda nastąpiła wskutek siły wyższej bądź wyłącznie z winy poszkodowanego lub osoby trzeciej, za którą nie ponosi on odpowiedzialności⁶⁶³.

We wszystkich poddanych analizie sprawach stroną pozwaną jest zakład ubezpieczeń na podstawie zawartej umowy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej. Stosownie do treści art. 822 § 1 k.c. przez umowę ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej ubezpieczyciel zobowiązuje się do zapłacenia określonego w umowie odszkodowania za szkody wyrządzone osobom trzecim, wobec których odpowiedzialność za szkodę ponosi ubezpieczający albo ubezpieczony. W paragrafie 2 wskazano z kolei, że umowa ubezpieczenia obejmuje szkody, które są następstwem przewidzianego w umowie zdarzenia, które miało miejsce w okresie ubezpieczenia, chyba że strony umówiły się inaczej. Zgodnie z przepisem art. 4 pkt 1 u.u.o.⁶⁶⁴ ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych za szkody powstałe w związku z ruchem tych pojazdów jest ubezpieczeniem obowiązkowym. Z ubezpieczenia OC posiadaczy pojazdów mechanicznych przysługuje odszkodowanie, jeżeli posiadacz lub kierujący pojazdem mechanicznym są obowiązani do odszkodowania za wyrządzoną w związku z ruchem tego pojazdu szkodę, będącą następstwem śmierci, uszkodzenia ciała, rozstroju zdrowia bądź też utraty, zniszczenia lub uszkodzenia mienia (art. 34 ust. 1 u.u.o.). Zakład ubezpieczeń ponosi odpowiedzialność tylko w granicach odpowiedzialności cywilnej posiadacza lub kierującego pojazdem mechanicznym, nie więcej jednak niż do ustalonej w umowie sumy gwarancyjnej (art. 13 ust. 2 w zw. z art. 36 u.u.o.). Poszkodowany w związku ze zdarzeniem objętym umową ubezpieczenia obowiązkowego odpowiedzialności cywilnej może dochodzić roszczeń bezpośrednio od zakładu ubezpieczeń (art. 19 ust. 1 u.u.o.).

⁶⁶³ M. Zelek, w: Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 353-626, red. M. Gutowski, Legalis 2022, komentarz do art. 436 k.c., nb. 24.

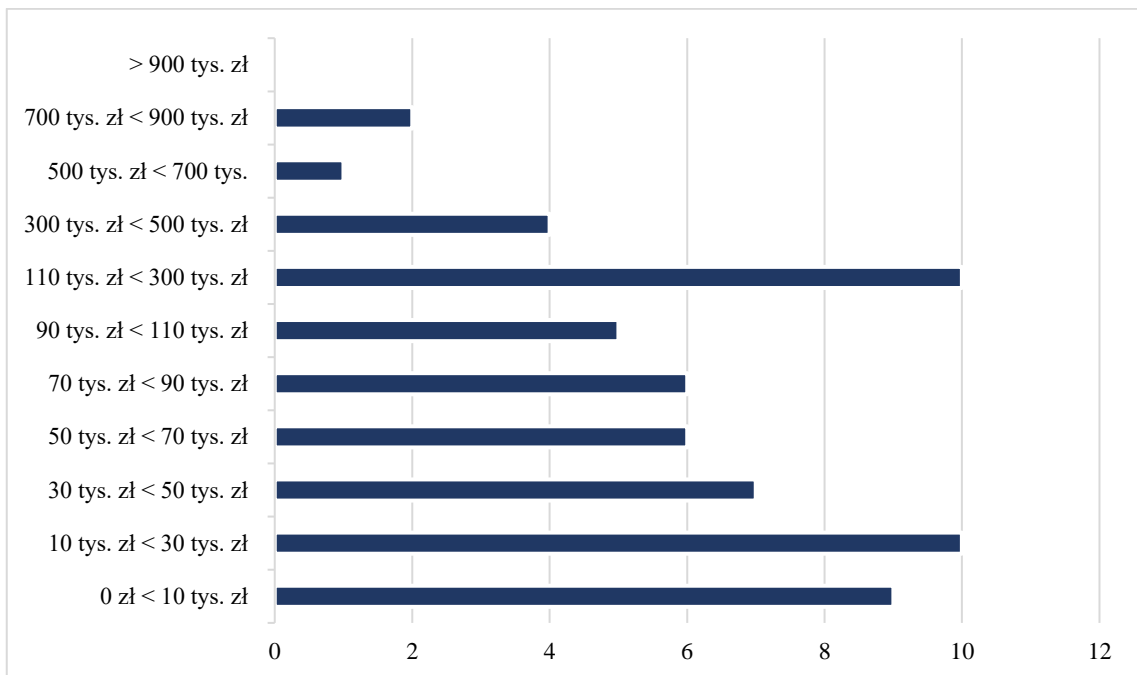
⁶⁶⁴ Ustawa o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych z dnia 22 maja 2003 r. (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 2277 ze zm.).

8.2. Analiza poddanych badaniu spraw sądowych

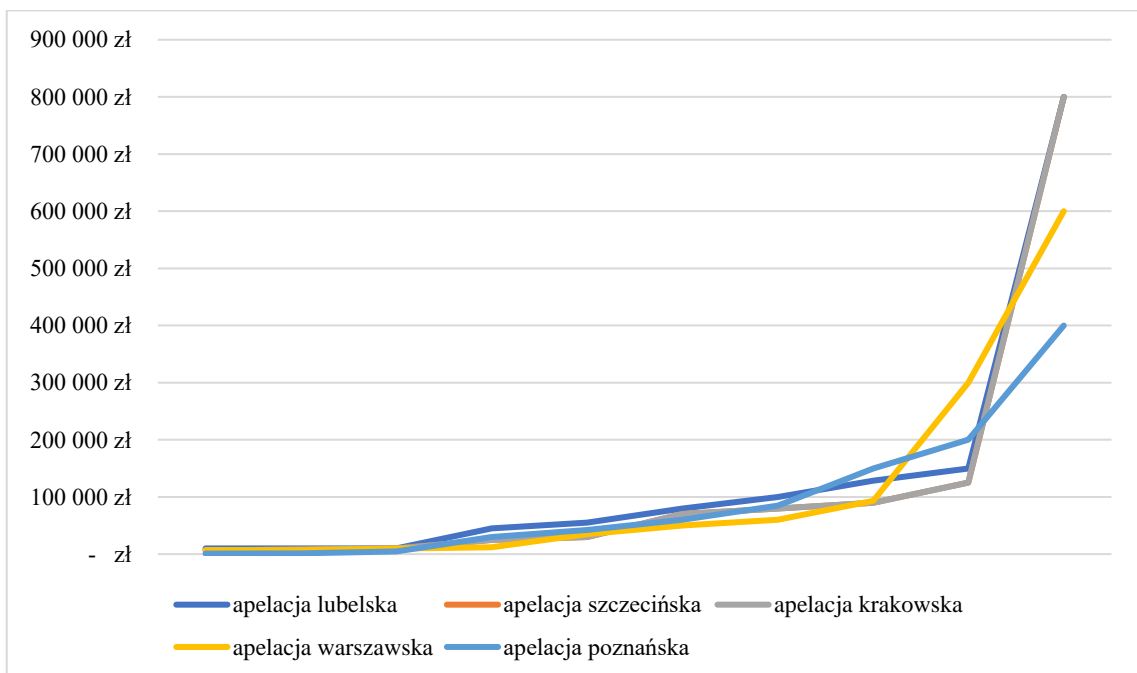
Analiza aktualnej praktyki orzeczniczej sądów powszechnych uwzględniła kilka aspektów. Po pierwsze, wysokość ustalonych przez sąd kwot tytułem należnego poszkodowanemu zadośćuczynienia pieniężnego (z podziałem na apelacje); po drugie, udział procentowy kwot przyznanych przez zakład ubezpieczeń oraz kwot zasądzonych w postępowaniu karnym przed wszczęciem postępowania cywilnego o zapłatę zadośćuczynienia (z podziałem na apelacje); po trzecie, liczbę spraw, w których uwzględniono przyczynienie się poszkodowanego do powstania szkody; po czwarte, wysokość występującego w badanych sprawach uszczerbku na zdrowiu i jego wpływu na wysokość ustalonego przez sąd zadośćuczynienia; po piąte, czas jaki upłynął od zdarzenia wyrządzającego szkodę do wyrokowania przez sąd; oraz po szóste, stopień uwzględnienia powództwa o zadośćuczynienie pieniężne (z podziałem na apelacje).

Wśród badanych spraw wysokość zadośćuczynienia najczęściej była ustalona w przedziale od 10.000 zł do 30.000 zł oraz od 110 tys. zł do 300 tys. zł. Najniższe ustalone zadośćuczynienie wyniosło 1.000 zł (w 2016 r.) oraz 1.500 zł (w 2019 r.) w apelacji poznańskiej, zaś najwyższe zadośćuczynienie zostało ustalone w dwóch sprawach w wysokości 800.000 zł (w 2022 r. w apelacji szczecińskiej oraz w 2014 r. w apelacji lubelskiej). Sumarycznie najwyższa, łączna kwota zadośćuczynienia ze wszystkich poddanych analizie spraw, została ustalona w apelacji lubuskiej, zaś najniższa w apelacji poznańskiej.

Wykres 4. Wysokość ustalonych przez sąd kwot tytułem zadośćuczynienia.

Wykres 5. Wysokość ustalonych przez sąd kwot tytułem zadośćuczynienia z podziałem na apelacje.

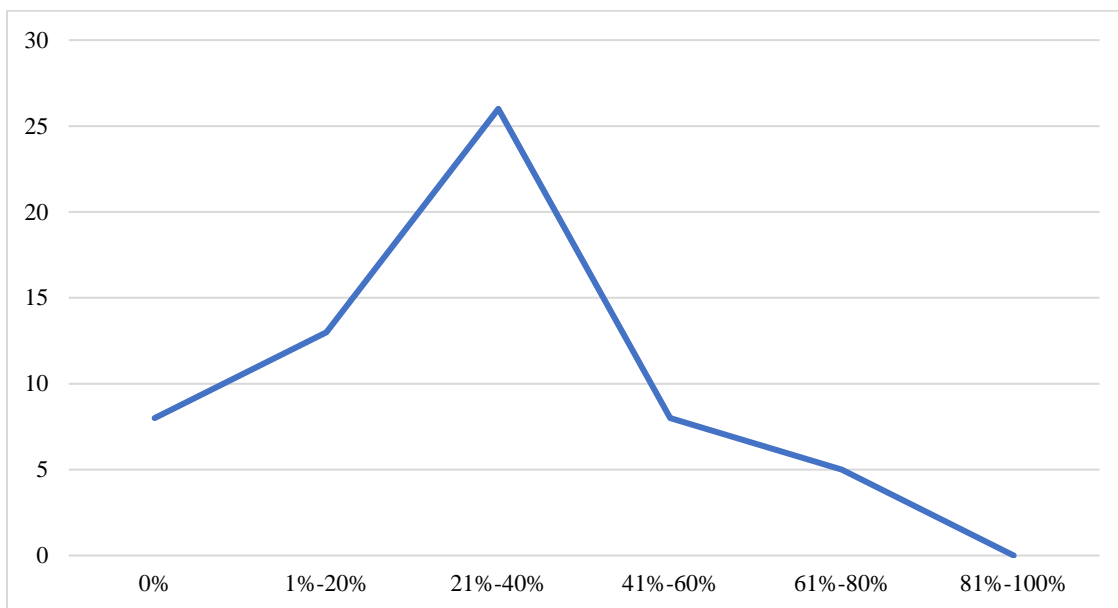

Na ostateczną wysokość zasądzanych przez sądy kwot w przeważającej większości spraw (87%) wpływała kwota zadośćuczynienia wypłacona przez zakład ubezpieczeń przed wszczęciem postępowania cywilnego o zapłatę zadośćuczynienia. Kwoty wypłacone przez zakład ubezpieczeń najczęściej stanowiły przy tym od 21% do

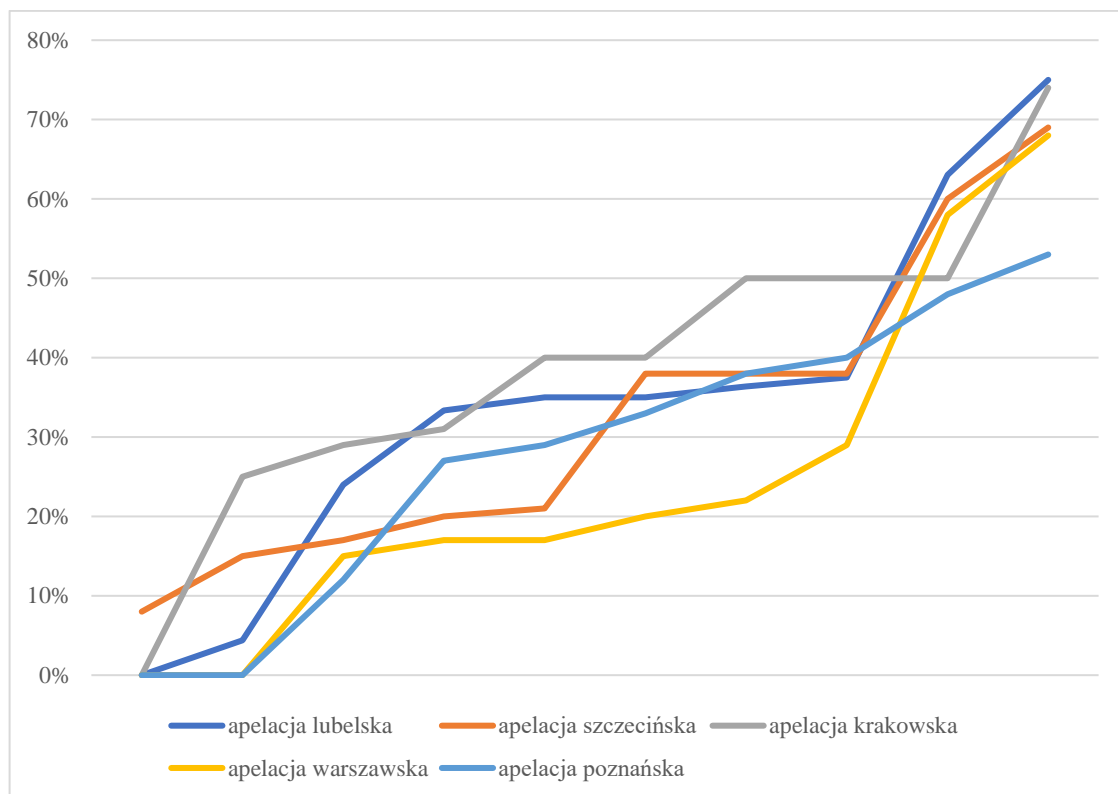
40% ustalonego przez sąd zadośćuczynienia (43% spraw). W przedziale zaś od 61% do 80% było to już tylko 5 spraw (8%). W żadnej sprawie udział wypłaconej przez zakład ubezpieczeń kwoty nie przekroczył 81%. W nielicznych również sprawach (7%) na wysokość zasądzonego przez sąd cywilny zadośćuczynienia wpłynęło zasądzone przez sąd na podstawie art. 46 ust. 1 k.k. zadośćuczynienie w postępowaniu karnym (w wysokości 1.000 zł oraz 10.000 zł) oraz nawiązki na podstawie art. 46 § 2 k.k. (w wysokości 2.500 zł i 3.000 zł).

W każdej apelacji, z wyjątkiem apelacji lubuskiej, wystąpiła jedna albo dwie sprawy, w których nie doszło do wypłaty przez zakład ubezpieczeń zadośćuczynienia. Największy zaś udział kwoty przyznanej przez zakład ubezpieczeń wystąpił w apelacji lubuskiej (63% i 75%), oraz w apelacji szczecińskiej (60% i 69%).

Wykres 6. Udział procentowy kwot przyznanych przez zakład ubezpieczeń oraz kwot zasądzonych w postępowaniu karnym przed wszczęciem postępowania cywilnego o zadośćuczynienie.

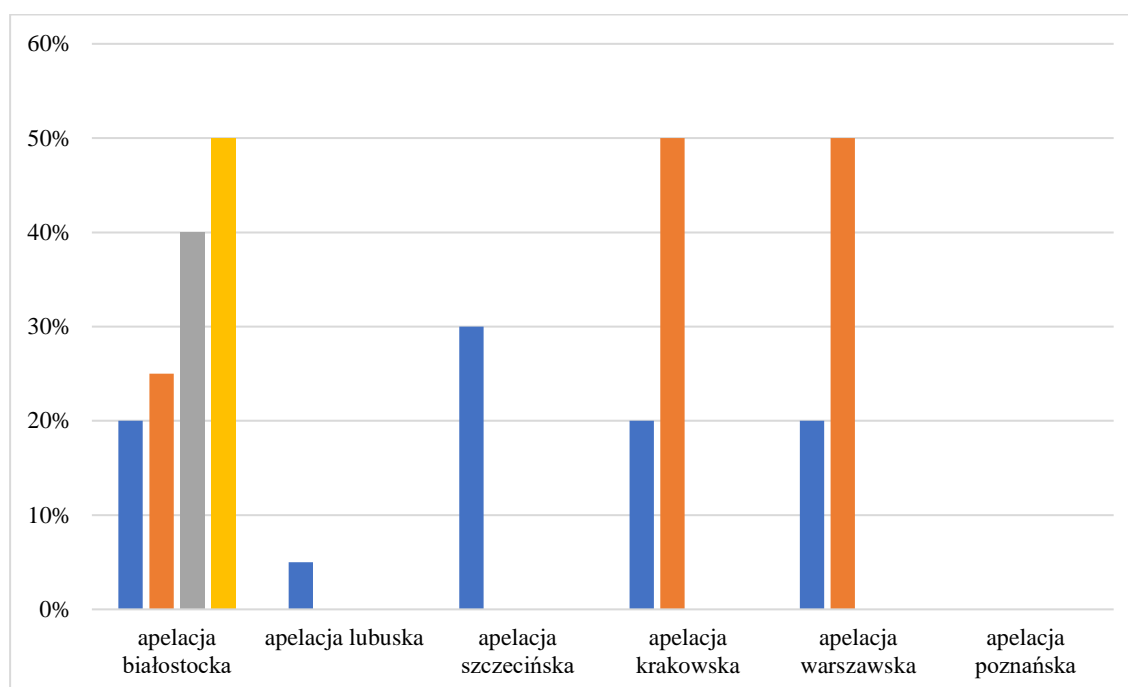

Wykres 7. Udział procentowy kwot przyznanych przez zakład ubezpieczeń oraz zasądzonych przez sąd w postępowaniu karnym przed wszczęciem cywilnego postępowania o zadośćuczynienie - z podziałem na apelacje.

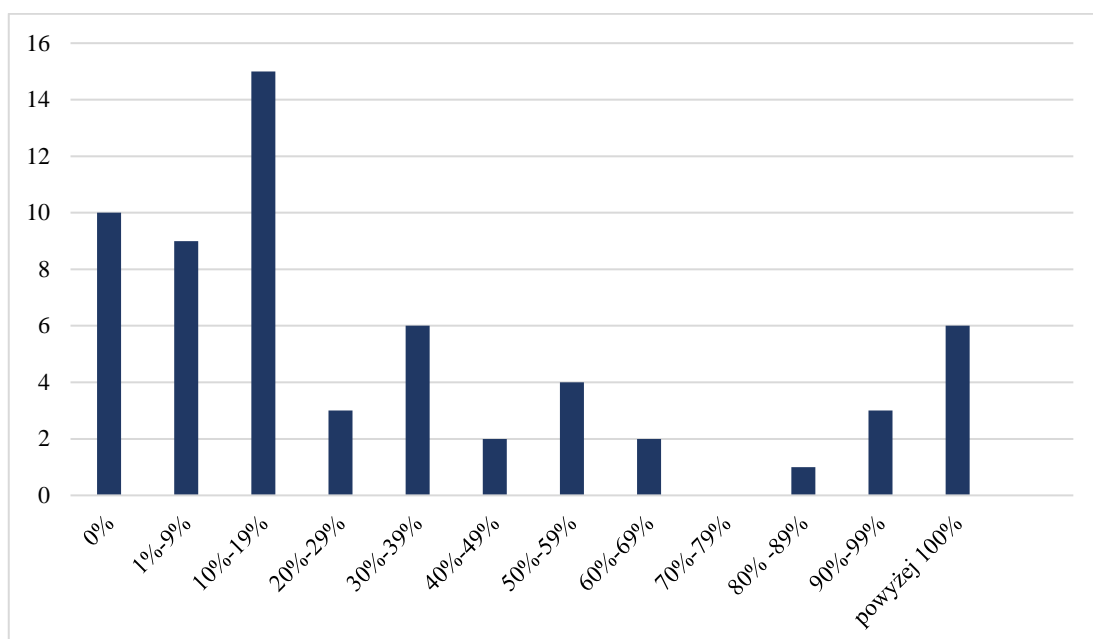
W 10 sprawach sąd uwzględnił przyczynienie się poszkodowanego do powstania szkody, co stanowiło 17% ogółu badanych spraw. Najwięcej tych spraw było prowadzonych w apelacji białostockiej, zaś w apelacji poznańskiej nie wystąpiła ani jedna sprawa z przyczynieniem się poszkodowanego. Największe ustalone przez sąd przyczynienie było na poziomie 50% i wystąpiło w trzech sprawach w apelacji białostockiej, krakowskiej i warszawskiej.

Wykres 8. Przyczynienie się poszkodowanego do powstania szkody z podziałem na apelacje.

Czwarty aspekt prowadzonej analizy wskazuje, że wśród badanych spraw najczęściej wystąpił uszczerbek na zdrowiu poszkodowanego w przedziale od 10% do 19%. W tej grupie najniższe zadośćuczynienie ustalone przez sąd wyniosło 12.000 zł, zaś najwyższe 80.000 zł (w obu przypadkach uszczerbek na zdrowiu to 10%). Drugą najliczniejszą grupą spraw były te, w których nie wystąpił uszczerbek na zdrowiu i ustalone w tej grupie najniższe zadośćuczynienie wyniosło 1.000 zł, zaś najwyższe 15.000 zł. Należy zauważyć, że w grupie spraw, w których uszczerbek na zdrowiu wyniósł od 1% do 9% w pięciu na ośmiu sprawach, sąd ustalił zadośćuczynienie w kwocie niższej niż 15.000 zł. Dość wyraźne zróżnicowanie w wysokości ustalonych przez sąd kwot zadośćuczynienia występuje w ostatniej grupie, w której uszczerbek na zdrowiu wyniósł ponad 100% - kwoty wynoszą od 250.000 zł do 800.000 zł. Zadośćuczynienie w najwyższej wysokości 800.000 zł zostało ustalone w dwóch sprawach: w pierwszej, w której uszczerbek poszkodowanego wyniósł łącznie 280%, oraz w drugiej, w której uszczerbek ten był na poziomie 115%.

Wykres 9. Wysokość uszczerbku na zdrowiu poszkodowanego.

Szczegółowa analiza spraw pod kątem wysokości uszczerbku na zdrowiu i ustalonego zadośćuczynienia pozwala na sformułowanie kilku wniosków. Po pierwsze, w sprawach, w których wystąpił ten sam uszczerbek zostały ustalone różne wysokości zadośćuczynienia, np. trzykrotna różnica wysokości zadośćuczynienia przy uszczerbku na zdrowiu 5%, oraz sześciokrotna przy uszczerbku 10%. Po drugie, w tej samej apelacji, w tym samym okresie sądy ustaliły zadośćuczynienia w tej samej wysokości przy uszczerbku na zdrowiu na tym samym poziomie (uszczerbek 10% w apelacji warszawskiej i poznańskiej; uszczerbek 175% w apelacji warszawskiej). Po trzecie, te same kwoty zadośćuczynienia zostały ustalone w sprawach o różnej wielkości uszczerbku na zdrowiu, np. zadośćuczynienie w wysokości 100.000 zł i powyżej zostało ustalone w przypadku uszczerbków 48% i 27%, zaś poniżej 100.000 zł przy dużych uszczerbkach na zdrowiu wynoszących np. 50%, 69%.

Tabela 1. Wysokość uszczerbków na zdrowiu oraz ustalonych przez sąd kwot tytułem zadośćuczynienia.

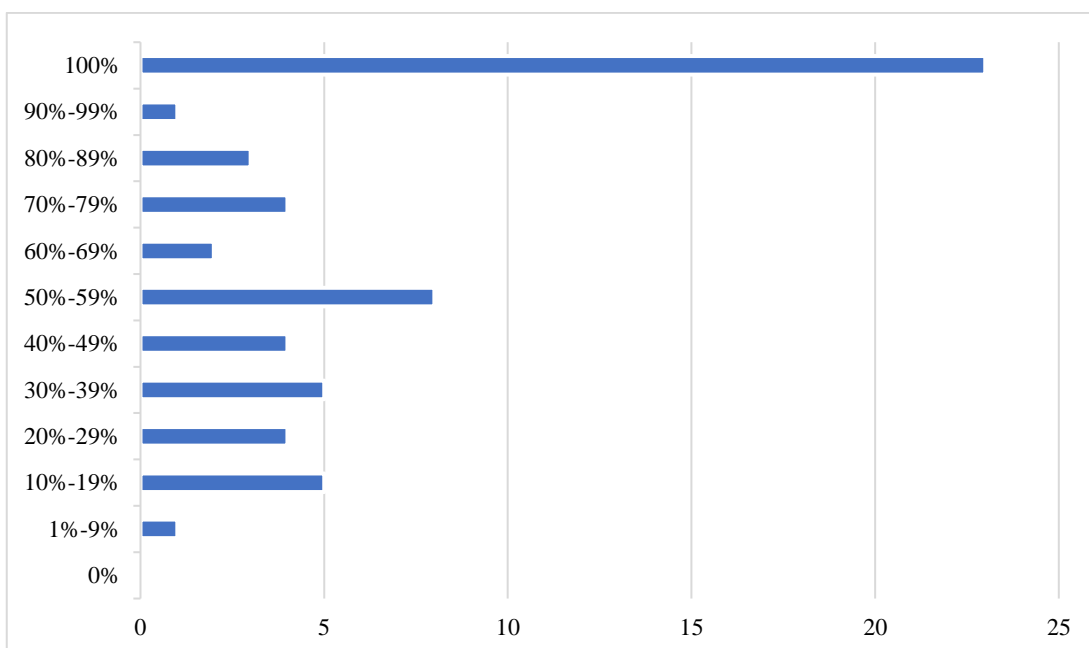
Apelacja	uszczerbek	Rok	kwota	uszczerbek	rok	Kwota
	0%			1%-9%		
białostocka	0%	2021 r.	10.000 zł	7%	2021 r.	20.000 zł
lubelska	0%	2018 r.	10.000 zł	5%	2013 r.	10.000 zł
	0%	2021 r.	15.000 zł	5%	2019 r.	20.000 zł
szczecińska				5%	2018 r.	6.500 zł

				7,5%	2017 r.	8.000 zł
krakowska	0%	2018 r.	8.000 zł	2%	2017 r.	2.000 zł
				7%	2014 r.	40.000 zł
warszawska	0%	2015 r.	7.000 zł	6%	2015 r.	10.000 zł
	0%	2020 r.	7.000 zł			
poznańska	0%	2015 r.	5.000 zł			
	0%	2016 r.	1.000 zł			
	0%	2019 r.	1.500 zł			
	uszczerbek	Rok	kwota	uszczerbek	rok	kwota
	10%-29%			30%-49%		
bialostocka	10%	2017 r.	25.600 zł	30%	2021 r.	55.000 zł
				37%	2014 r.	90.000 zł
				48%	2021 r.	150.000 zł
lubelska	14%	2019 r.	25.000 zł	27%	2019 r.	100.000 zł
	16%	2021 r.	40.000 zł	35%	2021 r.	80.000 zł
szczecińska	10%	2017 r.	25.000 zł	42%	2013 r.	125.000 zł
	15%	2016 r.	30.000 zł			
	18%	2021 r.	70.000 zł			
krakowska	10%	2020 r.	80.000 zł	33%	2016 r.	40.000 zł
	20%	2016 r.	50.000 zł			
warszawska	10 %	2021 r.	12.000 zł			
	10 %	2021 r.	12.000 zł			
	15 %	2017 r.	60.000 zł			
	16 %	2019 r.	50.000 zł			
	25%	2017 r.	35.000 zł			
poznańska	10%	2021 r.	30.000 zł	30%	2019 r.	85.000 zł
	10%	2021 r.	30.000 zł			
	15%	2021 r.	42.000 zł			
	18%	2018 r.	60.000 zł			
	uszczerbek	Rok	kwota	uszczerbek	rok	kwota
	50%-69%			70%-89%		
bialostocka				83%	2021 r.	332.000 zł
lubelska	54%	2016 r.	128.500 zł			
	63%	2014 r.	150.000 zł			
szczecińska	50%	2014 r.	80.000 zł			
	50%	2015 r.	90.000 zł			
warszawska	69%	2022 r.	93 340 zł			
poznańska	51%	2015 r.	150.000 zł			
	uszczerbek	Rok	kwota	uszczerbek	rok	kwota
	90%-99%			od 100%		
bialostocka						
lubelska				280%	2014 r.	800.000 zł
szczecińska				115%	2022 r.	800.000 zł

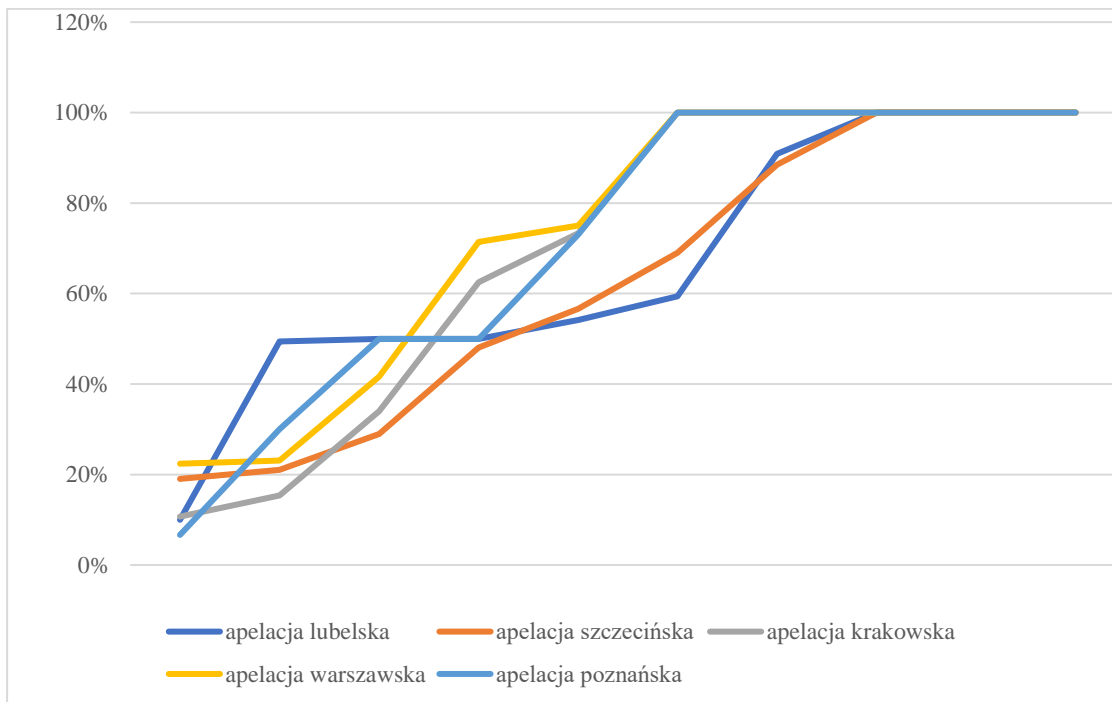
krakowska	93%	2016 r.	220.000 zł	115%	2015 r.	250.000 zł
				175%	2022 r.	400.000 zł
warszawska	90%	2021 r.	300.000 zł	190%	2014 r.	600.000 zł
poznańska	90%	2022 r.	200.000 zł	175%	2021 r.	400.000 zł

Kolejnym analizowanym aspektem był stopień uwzględnienia przez sąd powództwa o zadośćuczynienie. Spośród wszystkich zbadanych spraw, w aż 23 sprawach (38%) powód wygrał sprawę o zadośćuczynienie w 100%, co oznacza, że sąd ustalił wysokość zadośćuczynienia w takiej samej wysokości, o jaką wносиła strona powodowa. W żadnej sprawie sąd nie oddalił powództwa w całości. Sprawy, w której powód wygrał w części do 30% stanowiły łącznie 10 spraw. W każdej apelacji wystąpiły sprawy, w których powód wygrał sprawę w 100%. Przy czym w trzech apelacjach (krakowskiej, warszawskiej oraz poznańskiej) była to aż połowa badanych spraw. Wystąpiły również przypadki, w których powód wygrał sprawę w nieznaczej części, np. 7% w apelacji poznańskiej oraz 10% w apelacji lubelskiej.

Wykres 10. Stopień wygrania sprawy przez poszkodowanego.

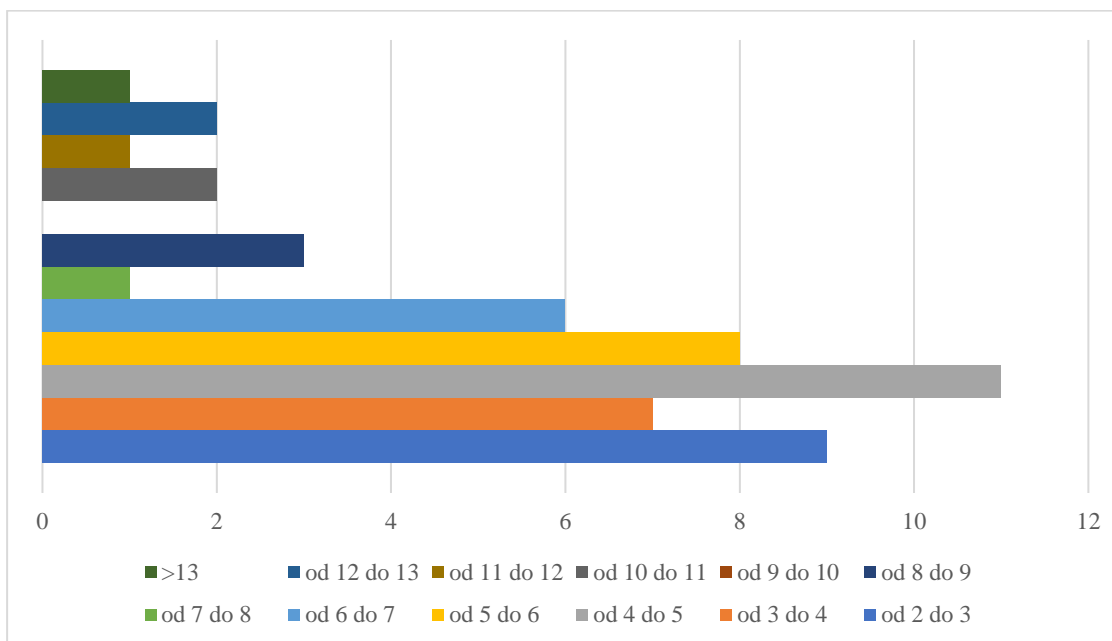

Wykres 11. Stopień wygrania sprawy przez poszkodowanego z podziałem na apelacje.

Interesującym aspektem prowadzonych analiz jest również czas, jaki upłynął od zdarzenia wyrządzającego szkodę do wyrokowania przez sąd. Występuje tu bowiem dość istotne zróżnicowanie. Najkrótszy czas jaki wystąpił w analizowanych sprawach wyniósł 1 rok i 2 miesiąca, zaś najdłuższy to 18 lat i 1 miesiąc.

Wykres 12. Czas od zdarzenia wywołującego szkodę do wyrokowania przez sąd o zadośćuczynieniu

8.3. Wnioski z analizy

Analiza uzasadnień wyroków sądów powszechnych wskazuje, że sądy w zakresie kryteriów ustalania wysokości zadośćuczynienia z reguły powołują się na tezy orzeczeń Sądu Najwyższego, z których wynikają takie kryteria jak: rozmiar krzywdy, stopień uszczerbku na zdrowiu oraz wpływ zdarzenia wyrządzającego szkodę na dotychczasowe życie osobiste i zawodowe poszkodowanego. W nielicznych orzeczeniach sądy odniosły się do kryteriów typu ekonomicznego, tj. „stosunków ekonomicznych środowiska, w którym żyje powód”, „przeciętnej stopy życiowej społeczeństwa”, „aktualnej sytuacji ekonomicznej w kraju”, „aktualnych stosunków majątkowych społeczeństwa”, „aktualnych warunków i stopy życiowej społeczeństwa”. Niemniej jednak, sądy nie dokonały w tych przypadkach wyboru wskaźnika, który stanowiłby konkretyzację wskazanego kryterium, według którego ustaliłyby realną wysokość zadośćuczynienia zgodnie z aktualnymi warunkami gospodarczymi oraz stopą życiową społeczeństwa. Ponadto w dość licznej grupie wyroków (ponad 30%) nie było informacji dotyczących wieku poszkodowanego, który stanowi istotne kryterium wpływające na rozmiar krzywdy, już doznanej, ale również przyszłej.

Przeprowadzana analiza praktyki orzeczniczej sądów powszechnych potwierdziła tezę, że wysokość uszczerbku na zdrowiu poszkodowanego jest jedynie środkiem pomocniczym w procesie ustalenia wysokości należnego poszkodowanemu zadośćuczynienia. Oznacza to między innymi, że brak uszczerbku na zdrowiu nie oznacza braku krzywdy poszkodowanego i w konsekwencji braku zadośćuczynienia. Należy przy tym zauważyć, że nie zawsze sądy orzekające dostrzegały różnice między długotrwałym i trwałym uszczerbkiem na zdrowiu. W niektórych sprawach brak było bowiem wskazania, jakiego rodzaju uszczerbku doznał poszkodowany. Jest to okoliczność istotna z punktu widzenia rozmiaru cierpień, których poszkodowany dozna między innymi w przyszłości, a które to sąd powinien uwzględnić ustalając zadośćuczynienie. W nielicznych sprawach sądy orzekające dokonywały matematycznego wyliczenia wysokości zadośćuczynienia poprzez pomnożenie doznanego przez poszkodowanego uszczerbku na zdrowiu z przyjętą przez sąd kwotą za

1% uszczerbku, np. 1.800⁶⁶⁵ zł, 2.800 zł⁶⁶⁶, 3.000 zł⁶⁶⁷ oraz 3.333 zł⁶⁶⁸. Wyliczenia takie należy uznać za błędną praktykę, która zmierza do podważenia przyjętego powszechnie poglądu, że na rozmiar krzywdy ma wpływ nie tylko uszczerbek na zdrowiu, stanowiąc niedopuszczalne uproszczenie, nieznajdujące oparcia w treści art. 445 § 1 k.c. Ponadto w jedynym z analizowanych wyroków sąd orzekający błędnie przyjął, że istnienie uszczerbku na zdrowiu „warunkuje istnienie odpowiedzialności odszkodowawczej”⁶⁶⁹. Przeprowadzona analiza nie potwierdziła istnienia orzecniczej ewolucji kryteriów ustalania wysokości zadośćuczynienia, ani też wyraźnej tendencji do ustalenia przez sądy większych kwot tytułem zadośćuczynienia na przestrzeni lat. Z kolei stopień wygrywania spraw o zapłatę zadośćuczynienia przez poszkodowanych potwierdza, że stosowane przez zakłady ubezpieczeń taryfikatory są zaniżone i nie odpowiadają cywilistycznemu pojęciu „sumy odpowiedniej” zadośćuczynienia.

Okolicznością pomijaną przez sądy orzekające był czas, jaki upłynął od zdarzenia wyrządzającego szkodę do czasu wyrokowania, pomimo że jest to aspekt istotny z punktu widzenia krzywdy poszkodowanego. Z reguły bowiem inny jest wymiar krzywdy w krótkim czasie po zdarzeniu niż po upływie wielu lat. W analizowanych sprawach dostrzegalna jest bardzo duża różnica między wskazanymi okresami, na co wpływ mają z pewnością przepisy dotyczące przedawnienia roszczenia o zadośćuczynienie - art. 442¹ k.c. Mianowicie roszczenie o zadośćuczynienie za krzywdę wyrządzoną czynem niedozwolonym przedawnia się z upływem trzech lat od dnia, w którym poszkodowany dowiedział się albo przy zachowaniu należytej staranności mógł się dowiedzieć o szkodzie i o osobie obowiązanej do jej naprawienia, ale nie więcej niż dziesięć lat od dnia, w którym nastąpiło zdarzenie wywołujące szkodę (§ 1). Jeśli zaś szkoda wynikła ze zbrodni lub występku, roszczenie o zadośćuczynienie przedawnia się z upływem dwudziestu lat od dnia popełnienia przestępstwa, bez względu na to, kiedy poszkodowany dowiedział się o szkodzie i o osobie obowiązanej do jej naprawienia (§ 2). W analizowanych sprawach wystąpiły zarówno przypadki popełnienia przestępstwa

⁶⁶⁵ Wyrok Sądu Rejonowego w Gryficach z 8.1.2015 r., I C 70/10, Portal Orzecnictwa Sądów Powszechnych, <https://orzeczenia.ms.gov.pl/> (dostęp: 31.05.2023 r.).

⁶⁶⁶ Wyrok Sądu Rejonowego w Ostrołęce z dnia 27 stycznia 2021 r., I C 473/19, Portal Orzecnictwa Sądów Powszechnych, <https://orzeczenia.ms.gov.pl/> (dostęp: 31.05.2023 r.).

⁶⁶⁷ Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Mokotowa w Warszawie z 19.9.2022 r., XVI C 336/16, Portal Orzecnictwa Sądów Powszechnych, <https://orzeczenia.ms.gov.pl/> (dostęp: 31.05.2023 r.).

⁶⁶⁸ Wyrok Sądu Okręgowego Warszawa Praga w Warszawie z 29.6.2021 r., I C 946/16, Portal Orzecnictwa Sądów Powszechnych, <https://orzeczenia.ms.gov.pl/> (dostęp: 31.05.2023 r.).

⁶⁶⁹ Wyrok Sądu Okręgowego w Olsztynie z dnia 6 sierpnia 2021 r., I C 55/19, Portal Orzecnictwa Sądów Powszechnych, <https://orzeczenia.ms.gov.pl/> (dostęp: 31.05.2023 r.).

wypadku drogowego z art. 177 k.k. i w związku z tym prowadzonego postępowania karnego, jak również zachowania sprawcy czynu stanowiącego jedynie wykroczenie, będące przedmiotem postępowania mandatowego⁶⁷⁰.

9. Podsumowanie

1. Roszczenie z art. 445 § 1 k.c. dopuszczalne jest wyłącznie na gruncie deliktowego reżimu odpowiedzialności odszkodowawczej. Do zadośćuczynienia pieniężnego nie stosuje się ściśle zasady ekwiwalentności oraz zasady pełnego odszkodowania.

2. Zobowiązanie wynikające z zadośćuczynienia z art. 445 § 1 k.c. jest bezterminowe, co oznacza, że przekształca się ono w zobowiązanie terminowe dopiero z momentem wezwania dłużnika do wykonania świadczenia. Ustalenie daty początkowej naliczania należnych odsetek zależne jest od okoliczności sprawy, uzasadniających przyjęcie oczywistości żądania poszkodowanego zapłaty określonej kwoty zadośćuczynienia. Oznacza to, że termin początkowy naliczania odsetek może przypadać zarówno na dzień wyrokowania, jak i na datę przed wyrokowaniem.

3. Zadośćuczynienie za krzywdę zgodnie z zasadą jednolitości i niepodzielności szkody niemajątkowej jest świadczeniem jednorazowym i całościowym, co oznacza, że poszkodowany nie może dochodzić więcej niż jednego zadośćuczynienia za tę samą krzywdę. Kompensacji na podstawie 445 k.c. podlega nie tylko krzywda, która istnieje w chwili wyrokowania przez sąd, lecz również ta, którą poszkodowany na pewno lub z dającym się przewidzieć dużym prawdopodobieństwem będzie odczuwał w przyszłości. Poszkodowany może jednak dochodzić w przyszłości zadośćuczynienia za uszczerbki przyszłe, które w dacie orzekania były nieprzewidywalne, a więc nieobjęte *res iudicata*.

4. *De lege lata* brak jest podstaw do przyjęcia tzw. dualistycznej koncepcji zadośćuczynienia. Relacja między art. 445 § 1 k.c. oraz 448 § 1 k.c. opiera się na zbiegu norm, nie zaś na relacji *lex specialis - lex generalis*. Dopuszczalne jest jednoczesne dochodzenie przez poszkodowanego zadośćuczynienia zarówno z art. 445 § 1 k.c., jak i art. 446 § 4 k.c. albo 446² k.c., jeśli osoba najbliższa poszkodowanego sama doznała rozstroju zdrowia. W takim przypadku przyznane na podstawie art. 445 § 1 k.c. zadośćuczynienie powinno zostać obniżone o kwotę stanowiącą ekwiwalent krzywd

⁶⁷⁰ W 22 uzasadnieniach wyroków w analizowanych sprawach brak było jakiegokolwiek informacji o prowadzonym postępowaniu wykroczeniowym lub postępowaniu karnym.

kompensowanych na podstawie art. 446 § 4 k.c. lub 446² k.c. zgodnie z zasadą *compensatio lucri cum damno*.

5. Przesłanką przyznania zadośćuczynienia za krzywdę spowodowaną uszkodzeniem ciała lub rozstrojem zdrowia nie jest istnienie uszczerbku na zdrowiu. Oznacza to, że poszkodowanemu może przysługiwać zadośćuczynienie na podstawie art. 445 § 1 k.c., nawet jeśli nie doznał on uszczerbku na zdrowiu. Jeśli zaś poszkodowany doznał uszczerbku na zdrowiu, to jego wysokość jest jedynie kryterium pomocniczym w ustaleniu wysokości należnego poszkodowanemu zadośćuczynieniu, ponieważ pozwala na ocenę skali cierpień fizycznych i psychicznych. Niedopuszczalna jest odmowa przyznania zadośćuczynienia osobie, która w ogóle nie odczuwa krzywdy i nie jest świadoma swojej faktycznej sytuacji osobistej i zdrowotnej.

6. Kryterium o decydującym znaczeniu dla ustalenia wysokości zadośćuczynienia jest rozmiar krzywdy. Natomiast kryteriami pochodnymi, o charakterze pomocniczym (subsydiarnym), są między innymi następujące okoliczności: wpływ zdarzenia na dotychczasowe życie osobiste i zawodowe poszkodowanego, wiek poszkodowanego, stan jego zdrowia, postawa sprawcy szkody, rodzaj i stopień jego winy, a także aktualne warunki gospodarcze oraz stopa życiowa społeczeństwa. Szczególnie istotnym kryterium miarkowania zadośćuczynienia jest wiek poszkodowanego, ponieważ skutki doznanego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia są z reguły bardziej dotkliwe dla człowieka młodego, niż dla osoby starszej. Najbardziej miarodajny w ramach kryterium aktualnych warunków gospodarczych oraz stopy życiowej społeczeństwa jest wskaźnik cen konsumpcyjnych (CPI), który wiąże kryterium inflacji z kompensacyjną funkcją zadośćuczynienia i jego realną wysokością. Do kryteriów miarkowania zadośćuczynienia nie należy stan majątkowy zobowiązanego, a także status społeczny i materialny poszkodowanego. Okoliczności odnoszące się do stanu majątkowego poszkodowanego lub osoby odpowiedzialnej za szkodę mogą uzasadniać zmniejszenie wysokości zadośćuczynienia jedynie na podstawie art. 440 k.c., nie zaś w ramach miarkowania zadośćuczynienia na podstawie art. 445 § 1 k.c.

7. Na wysokość zadośćuczynienia nie ma wpływu fakt, że roszczenie o zadośćuczynienie dochodzone jest przez spadkobierców poszkodowanego. Podobnie fakt jednoczesnego dochodzenia przez poszkodowanego odziedziczonego roszczenia z art. 445 § 1 k.c. i roszczenia własnego nie może mieć wpływu na wysokość ustalenia należnego mu zadośćuczynienia pieniężnego.

8. Wysokość kwot zasądzanych w sprawach podobnych stanowi wskazówkę dla sądu, pomagającą ocenić, czy przyznane zadośćuczynienie nie jest wygórowane albo zaniżone. Stanowi to formę standaryzacji wysokości zasądzanych zadośćuczynień, która występuje również w niektórych systemach prawnych, wykorzystujących zbiory orzeczeń albo tabele sądowe (np. prawo niemieckie, austriackie, szwajcarskie). Zarówno w tym modelu, jak również modelu konkurencyjnym opierającym się na taryfikatorach wysokości zadośćuczynień, uwzględniana jest inflacja.

9. Przeprowadzone badania empiryczne obejmujące analizę orzecznictwa sądów powszechnych potwierdziły brak orzeczniczej ewolucji kryteriów ustalania wysokości zadośćuczynienia, oraz wyraźnej tendencji do ustalenia przez sądy większych kwot tytułem zadośćuczynienia na przestrzeni lat. Sądy nie stosują jakichkolwiek wskaźników, będących konkretyzacją kryterium aktualnych warunków gospodarczych oraz stopy życiowej społeczeństwa. Dość często również nie uwzględniają wieku poszkodowanego, który stanowi istotne kryterium wpływające na rozmiar krzywdy, już doznanej, ale również przyszłej. Pomijany jest również czas jaki upłynął od zdarzenia wyrządzającego szkodę do czasu wyrokowania, który niewątpliwie wpływa na rozmiar krzywdy.

10. Stwierdzić należy, że aktualnie obowiązujący w prawie polskim tzw. model uznania sędziowskiego jest niewystarczający i nieefektywny z punktu widzenia dochodzenia roszczenia z art. 445 § 1 k.c. Fakt, że brak jest jednolitych kryteriów orzekania o zadośćuczynieniu pieniężnym powoduje, że w sprawach, które charakteryzują się podobnymi elementami stanu faktycznego, niekiedy przyznawane są kwoty, które znacznie różnią się co do wysokości. To z kolei powoduje zachwianie jednolitości orzeczniczej, a także naruszenie zasady równości i zaufania obywateli do wymiaru sprawiedliwości. Stan ten potwierdza potrzebę wdrożenia na gruncie polskich rozwiązań prawnych mechanizmów pozwalających na standaryzację kwot zadośćuczynień za krzywdę spowodowaną uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia na rzecz bezpośrednio poszkodowanego. W odniesieniu do tego roszczenia suboptymalne wydaje się rozwiązanie, które można nazwać mieszanym (hybrydowym), łączącym elementy modelu uznania sędziowskiego oraz modelu opartego na tzw. taryfikatorach (tabelach, zestawieniach) zadośćuczynienia pieniężnego o charakterze normatywnym bądź sądowym. Zaproponowane podejście do tego rodzaju roszczenia o zadośćuczynienie wynika między innymi ze specyfiki i różnorodności stanów faktycznych, w których może dojść do szkody u poszkodowanego. W tej mierze istnieje niemalże nieograniczony katalog potencjalnych rodzajów uszkodzeń ciała i

rozstrojów zdrowia, co w konsekwencji wpływa także na różnorodność i złożoność doznawanej krzywdy, którą trudniej poddać tabelarycznemu ujednoczeniu. Wydaje się jednak możliwe zaproponowanie pewnej standaryzacji w przypadku nieznacznych uszczerbków na zdrowiu (wynoszących np. maksymalnie 10%), a także sytuacji, gdy poszkodowany nie doznaje żadnego uszczerbku na zdrowiu. Przeprowadzone badania empiryczne potwierdziły, że drugą najliczniejszą grupą spraw były te, w których po stronie poszkodowanego nie wystąpił żaden stały lub długotrwały uszczerbek na zdrowiu, zaś ustalone w tej grupie najmniejsze zadośćuczynienie pieniężne wyniosło 1.000 zł, zaś największe 15.000 zł. W przypadku zaś większych uszczerbków na zdrowiu obowiązywałyby w pełni model uznania sędziowskiego, przy pomocniczym wykorzystaniu zbioru orzeczeń w sprawach podobnych. Bez wątpienia przydatne byłoby narzędzie informatyczne na wzór tego, które powstało w odniesieniu do zadośćuczynienia pieniężnego za śmierć najbliższego członka rodziny stworzone przez Krajową Szkołę Sądownictwa i Prokuratury.

Rozdział III. Więż rodzinna a dobro osobiste

1. Uwagi wstępne

Z punktu widzenia wyznaczonego tematem niniejszej pracy obszaru badawczego obejmującego zadośćuczynienie za śmierć najbliższego członka rodziny oraz zadośćuczynienie za niemożność nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej na skutek ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia najbliższego członka rodziny, niezbędne jest dokonanie analizy pojęcia więzi rodzinnej, a następnie rozstrzygnięcie, czy więź ta stanowi dobro osobiste. Z uwagi na fakt, że zagadnienia te są wspólne dla omawianych w rozdziale IV i V roszczeń, zostały one wyróżnione i zawarte w osobnym rozdziale. Zabieg ten ma na celu zachowanie pewnego porządku i spójności prowadzonych rozważań, a także uniknięcie zbędnych powtórzeń podczas szczegółowej analizy poszczególnych roszczeń. Należy przy tym zauważyć, że bez zgłębienia istoty więzi rodzinnych nie jest możliwa analiza przesłanek roszczeń uregulowanych w art. 446 § 4 k.c. i art. 446² k.c., a także wyodrębnienie kryteriów, które mogą mieć wpływ na wysokość zasądanego na gruncie tych przepisów zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę.

Kwalifikacja więzi rodzinnej jako dobra osobistego i w konsekwencji przyznanie jej ochrony na podstawie art. 448 k.c.⁶⁷¹ stanowi od wielu lat przedmiot ożywionej dyskusji doktrynalnej i orzeczniczej, która trwa nadal pomimo istotnych zmian legislacyjnych. Zmiany te dotyczą wprowadzenia do Kodeksu cywilnego w 2008 r. roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę spowodowaną śmiercią najbliższego członka rodziny (art. 446 § 4 k.c.) oraz w 2021 r. roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za niemożność nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej na skutek ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia najbliższego członka rodziny (446² k.c.). Wątpliwości w omawianym zakresie pogłębiła najnowsza nowelizacja art. 448 k.c. dokonana ustawą z dnia 28 lipca 2023 r.⁶⁷². Z jednej bowiem strony przepis art. 448 § 2 k.c. nie przesądza wprost o kwalifikacji więzi rodzinnej jako dobra osobistego, z drugiej zaś, użycie w § 2 sformułowania „ten, czyje

⁶⁷¹ Wśród bogatego orzecznictwa w tym zakresie zob. m.in. uchwały Sądu Najwyższego: z dnia 22 października 2010 r., III CZP 76/10, OSNC-Zbiór dodatkowy 2011, nr B, poz. 42; z dnia 13 lipca 2011 r., III CZP 32/11, OSNC 2012, nr 1, poz. 10; z dnia 16 lutego 2017 r., III CZP 103/16, OSNC 2018, nr 1, poz. 4; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 11 maja 2011 r., I CSK 621/10, Legalis nr 385415; z dnia 15 marca 2012 r., I CSK 314/11, Legalis nr 490934.

⁶⁷² Zob. ustawa z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2023 r., poz. 1615).

dobro osobiste zostało naruszone” może sugerować, że ustawodawca odszedł od tradycyjnego ujęcia dóbr osobistych, obejmując nimi - w przypadkach określonych w art. 445 § 1 i 2 oraz art. 446² k.c. - wartości niemajątkowe o charakterze relacyjnym.

Głównym problemem badawczym tej części pracy jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy więź rodzinna spełnia kryteria konstrukcyjne dobra osobistego. Udzielenie odpowiedzi na to pytanie niesie za sobą istotne implikacje na gruncie nie tylko zasadności zgłaszanych roszczeń o zapłatę zadośćuczynienia pieniężnego związanego z krzywdą wynikającą z naruszenia więzi rodzinnej jeszcze przed wejściem w życie przepisów art. 446 § 4 i art. 446² k.c., ale również ma znaczenie dla ustalenia relacji tych przepisów względem ogólnych przepisów dotyczących dóbr osobistych, a także ich wykładni. Należy zauważyć, że powyższy problem nie występuje na gruncie omówionego już art. 445 § 1 k.c., gdyż przepis ten chroni, obok wolności i integralności cielesnej, także zdrowie poszkodowanego, czyli wartość bezsprzecznie należąca do katalogu dóbr osobistych⁶⁷³. Rozstrzygnięcie sformułowanego problemu badawczego wymaga w pierwszej kolejności ustalenia elementów konstrukcyjnych pojęcia dobra osobistego, a następnie dokonania analizy pojęcia więzi rodzinnej.

2. Definicja dobra osobistego

Dobra osobiste postrzegane są jako jeden z atrybutów każdej osoby fizycznej i zaliczone są do kategorii tzw. wartości idealnych⁶⁷⁴. Ich system ochrony ujęty w przepisach Kodeksu cywilnego stanowi standard minimalny⁶⁷⁵, co oznacza, że sankcje za

⁶⁷³ B. Janiszewska, w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna, cz. 1 (art. 1-554)*, red. J. Gudowski, Lex 2022, komentarz do art. 23 k.c., pkt 12; J. Sadowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, W. Borysiak, Legalis 2022, komentarz do art. 23 k.c., pkt 1; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 445 k.c., pkt 6; A. Sylwestrzak, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Lex 2022, komentarz do art. 23 k.c., pkt 5.

⁶⁷⁴ P. Machnikowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Legalis 2021, komentarz do art. 23 k.c., nb. 1; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 163. Przynależność dóbr osobistych do osób fizycznych potwierdza użyte w art. 23 k.c. sformułowane: „dobra osobiste człowieka”. Zgodnie z art. 33¹ § 1 i art. 43 k.c. dobra osobiste przysługują również osobom prawnym i jednostkom organizacyjnym nieposiadającym osobowości prawnej, którym ustawa przyznaje zdolność prawną.

⁶⁷⁵ Cywilnoprawne środki ochrony dóbr osobistych mogą wynikać zarówno z przepisów Kodeksu cywilnego, jak i innych ustaw zawierających przepisy prawne o charakterze cywilnoprawnym. W przypadku zbiegu kumulatywnego norm nie ma zastosowania zasada *lex specialis derogat legi generali*. Wybór podstawy prawnej roszczenia należy do pokrzywdzonego, przy czym możliwa jest jednak sytuacja, w której zastosowanie środka prawnego uregulowanego w innym akcie prawnym niż Kodeks cywilny pozwoli na usunięcie stanu zagrożenia bądź naruszenia dobra osobistego. Zob. B. Janiszewska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 12-13; P. Książak, w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, red. P. Książak, M. Pyziak-Szafnicka, Lex 2014, komentarz do art. 23 k.c., pkt 5; J. Panowicz-Lipska, w: *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz do art. 1-352*, red. M. Gutowski, Legalis 2021, komentarz do art. 23 k.c., nb. 28; A. Sylwestrzak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 16.

naruszenie dóbr osobistych określone są nie tylko przepisami Kodeksu cywilnego, ale również przepisami szczególnymi. Dobrami osobistymi są wartości nie tylko wymienione w treści art. 23 k.c., ale także inne wartości, które mają zespół cech zbliżony do tych, wskazanych w powyższym przepisie⁶⁷⁶. Brak definicji legalnej pojęcia dobra osobistego uzupełniany jest przez doktrynę i orzecznictwo sądowe. Sformułowano wiele definicji, które są pod względem semantycznym zbliżone. Ich elementem wspólnym jest uznanie, że dobra osobiste stanowią wartości niemajątkowe ściśle związane z osobowością człowieka⁶⁷⁷. Otwarty katalog dóbr osobistych, który zakłada możliwość pojawienia się nowych dóbr w toku przemian społecznych i gospodarczych uniemożliwia stworzenie wyczerpującej definicji dobra osobistego⁶⁷⁸.

Dobra o fundamentalnym dla człowieka znaczeniu, tzw. dobra osobiste naturalne (przyrodzone), nabywane są wraz z jego narodzeniem (np. godność, życie czy zdrowie). Wyróżnia się również tzw. dobra osobiste wtórne (pozytywno-prawne), które nabywane są w trakcie życia jednostki (np. tajemnica korespondencji, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza czy racjonalizatorska, kult osoby zmarłej)⁶⁷⁹. Znacznie bardziej problematyczne są dobra wtórne, gdyż o ich istnieniu decydują niekiedy określone zdarzenia, których uczestnikiem jest podmiot uprawniony do ich ochrony.

2.1. Koncepcja obiektywna i subiektywna

W doktrynie prawa cywilnego dominuje nurt, który przy definiowaniu dobra osobistego, wyjaśnianiu jego istoty i naruszenia odwołuje się do **kryterium obiektywnego** (koncepcja obiektywna). Zakłada on, że dla rozpoznania dobra osobistego kluczowa jest opinia publiczna, która stanowi wyraz poglądów, ocen przyjętych i akceptowanych w społeczeństwie oraz przez osoby cieszące się autorytetem w danym

⁶⁷⁶ J. Sadowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 2. Zgodnie z art. 23 k.c. dobrami osobistymi są „zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska”.

⁶⁷⁷ Z. Radwański, *Koncepcja praw podmiotowych osobistych*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1988, z. 2, s. 3; J. Sadowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 4; A. Sylwestrzak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 1.

⁶⁷⁸ S. Grzybowski, *Ochrona dóbr osobistych według przepisów ogólnych prawa cywilnego*, Warszawa 1957, s. 74; J.S. Piątowski, *Ewolucja ochrony dóbr osobistych*, w: *Tendencje rozwoju prawa cywilnego. Zbiór studiów*, red. E. Łętowska, Wrocław 1983, s. 28.

⁶⁷⁹ P. Księżak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 17; T. Sokołowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna*, red. A. Kidyba, Lex 2012, komentarz do art. 23 k.c., pkt 6-7; A. Sylwestrzak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 2.

miejszu i czasie⁶⁸⁰. Koncepcja obiektywna stała się podstawą do sformułowania wielu definicji dobra osobistego:

- „uznane przez system prawny wartości (tj. wysoko cenione stany rzeczy), obejmujące fizyczną i psychiczną integralność człowieka, jego indywidualność oraz godność i pozycję w społeczeństwie, co stanowi przesłankę samorealizacji osoby ludzkiej”⁶⁸¹,
- „niemajątkowe wartości, jakie dla każdego człowieka przedstawiają jego fizyczna i psychiczna integralność oraz przejawy jego twórczej działalności”⁶⁸²,
- „powszechnie uznane w społeczeństwie wartości niemajątkowe związane ściśle z osobą człowieka i będące przejawami godności osoby ludzkiej, obejmujące przede wszystkim integralność fizyczną i psychiczną oraz indywidualność człowieka”⁶⁸³,
- „wartości o charakterze niemajątkowym, ściśle związane z osobą ludzką, decydujące o jej bycie, pozycji w społeczeństwie, będące wyrazem jej odrębności psychicznej i fizycznej oraz możliwości twórczych, uznane powszechnie w społeczeństwie i akceptowane przez dany system prawny”⁶⁸⁴,
- „wartości niemajątkowe związane z osobowością człowieka, uznawane powszechnie w danym społeczeństwie”⁶⁸⁵,
- „dobra osobiste odnoszą się do cielesnej i duchowej natury człowieka, są z człowiekiem nieodłącznie związane i wobec tego niezbywalne, należą do dóbr niematerialnych”⁶⁸⁶;

⁶⁸⁰ S. Dmowski, w: *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, red. S. Dmowski, S. Rudnicki, Lex 2011, komentarz do art. 23 k.c., pkt 9; A. Sylwestrzak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 1. Zob. również wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 11 marca 1997 r., III CKN 33/97, OSNC 1997, nr 6-7, poz. 93; z dnia 5 kwietnia 2002 r., II CKN 953/00, Legalis nr 277464; z dnia 19 maja 2004 r., I CK 636/03, Legalis nr 75577; z dnia 6 maja 2010 r., II CSK 640/09, OSNC-Zbiór dodatkowy 2011, nr A, poz. 4; z dnia 29 września 2010 r., V CSK 19/10, OSNC-Zbiór dodatkowy 2011, nr B, poz. 37; wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 16 kwietnia 2014 r., I ACa 16/14, Legalis nr 831270.

⁶⁸¹ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 163; Z. Radwański, *Zarys części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 1979, s. 132.

⁶⁸² J. Panowicz-Lipska, *Majątkowa ochrona*, s. 29.

⁶⁸³ P. Machnikowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 1. Podobnie M. Pazdan, w: *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz. Art. 1-449¹⁰*, red. K. Pietrzykowski, Legalis 2020, nb. 4.

⁶⁸⁴ A. Cisek, *Dobra osobiste i ich niemajątkowa ochrona w kodeksie cywilnym*, Wrocław 1989, s. 39.

⁶⁸⁵ A. Szpunar, *Ochrona dóbr*, s. 106-107; A. Szpunar, *O niemajątkowych środkach ochrony dóbr osobistych*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1984, z. 3, s. 27-28; P. Książak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 6.

⁶⁸⁶ J. Panowicz-Lipska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 1.

- „wszystko, co nie będąc dobrem materialnym w znaczeniu prawa, służy człowiekowi do rozwoju jego fizycznej i psychicznej osobowości oraz do ugruntowania jego odrębności i zarazem pozycji w społeczeństwie”⁶⁸⁷;
- wartości „reprezentujące wartości etyczne – zwłaszcza godność i wolność”⁶⁸⁸.

W doktrynie formułowane są również szersze zakresowo definicje dóbr osobistych. Przykładem jest ujęcie dobra osobistego jako „prawa człowieka, których ochrona udzielona została w ramach reżimu deliktowego”⁶⁸⁹.

Obiektywna koncepcja dóbr osobistych powszechnie akceptowana jest w orzecznictwie sądowym⁶⁹⁰. Stosowanie kryterium obiektywnego odnosi się nie tylko do ustalenia, czy dana wartość jest dobrem osobistym, lecz również do stwierdzenia naruszenia tego dobra na tle konkretnego stanu faktycznego sprawy⁶⁹¹. Punktem wyjścia do oceny, że doszło do naruszenia dobra osobistego, są utrwalone w stosunkach społecznych przekonania o granicach dopuszczalnej ingerencji w sferę danego dobra osobistego człowieka⁶⁹². Kluczowe są panujące w społeczeństwie oceny, uznawane wartości, utrwalone konteksty i odniesienia znaczeniowe. Analiza reakcji musi zatem uwzględniać szerokie grono uczestników, w tym powszechnie przyjmowane przez

⁶⁸⁷ A. Kopff, *Koncepcja praw do intymności i do prywatności życia osobistego (zagadnienia konstrukcyjne)*, Studia Cywilistyczne 1972, t. XX, s. 5.

⁶⁸⁸ M. Wilejczyk, *Zagadnienia etyczne*, s. 163-168.

⁶⁸⁹ Zob. F. Zoll, *Prawo cywilne w zarysie*, Kraków 1948, s. 128.

⁶⁹⁰ Zob. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 maja 2010 r. (II CSK 640/09, OSNC-Zbiór dodatkowy 2011, nr A, poz. 4), w którym Sąd ten wskazał, że „dobra osobiste, ujmowane są w kategoriach obiektywnych, jako wartości o charakterze niemajątkowym, ściśle związane z człowiekiem, decydujące o jego bycie, pozycji w społeczeństwie, będące wyrazem odrębności fizycznej i psychicznej oraz możliwości twórczych, powszechnie uznane w społeczeństwie i akceptowane przez system prawny. Nierozzerwalne związanie tych wartości, jako zespołu cech właściwych człowiekowi, stanowiących o jego walorach, z jednostką ludzką wskazuje na ich bezwzględny charakter, towarzyszący mu przez całe życie, niezależnie od sytuacji w jakiej znajduje się w danej chwili”. Zob. również m.in. uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego: z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 69/17, OSNC 2018, nr 11, poz. 104 oraz z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018, nr 9, poz. 83; uchwały Sądu Najwyższego: z dnia 22 października 2010 r., III CZP 76/10, OSNC-Zbiór dodatkowy 2011, nr B, poz. 42; z dnia 28 maja 2021 r., III CZP 27/20, OSNC 2021, nr 11, poz. 72; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 10 czerwca 1977 r., II CR 187/77, Legalis nr 20141; z dnia 6 maja 2010 r., II CSK 640/09, OSNC-Zbiór dodatkowy 2011, nr A, poz. 4; z dnia 19 listopada 2010 r., III CZP 79/10, OSNC 2011, nr 4, poz. 41; z dnia 9 sierpnia 2016 r., II CSK 719/15, OSNP 2017, nr 5, poz. 60; z dnia 10 lutego 2017 r., V CSK 291/16, Legalis nr 1640606; z dnia 23 lutego 2022 r., II CSKP 232/22, OSNC 2023 nr 1, poz. 7; wyroki Sądów Apelacyjnych: w Warszawie z dnia 9 kwietnia 2013 r., I ACa 1272/12, Legalis nr 1048980; w Białymstoku z dnia 23 września 2014 r., I ACa 301/14, Legalis nr 1091669.

⁶⁹¹ S. Dmowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 10; M. Obrębski, *Ochrona dóbr osobistych związanych z osobami zmarłymi w świetle orzecznictwa*, w: *Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane*, red. J. Gołaczyński, J. Mazurkiewicz, J. Turłukowski, D. Karkut, Wrocław 2015, s. 654.

⁶⁹² S. Dmowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 9; B. Janiszewska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 6.

społeczeństwo normy postępowania, normy obyczajowe czy normy wynikające z tradycji⁶⁹³.

Kryterium obiektywne pomija zatem indywidualne odczucia osoby dotkniętej danym zachowaniem, decyzje ustawodawcy czy organu stosującego prawo⁶⁹⁴. Niemniej jednak pomocniczo wykorzystywać można tzw. model przeciętnej osoby, która charakteryzuje się uczciwością, rozsądnością, brakiem nadwrażliwości na swoim punkcie oraz pieniactwa⁶⁹⁵. Naruszenie dobra osobistego oznaczałoby przekroczenie granicy obcowania z danym dobrem, ustalonej według kryteriów obiektywnych. Zgodnie z regułą *de minimis non curat pretor* przypadki określane jako błahe nie stanowią naruszenia dobra osobistego, nie rodzą roszczeń o naprawienie szkody majątkowej bądź niemajątkowej⁶⁹⁶. Stąd też nie każda krzywda oznacza, że doszło do naruszenia dobra osobistego⁶⁹⁷.

Przeciwieństwem obiektywnej koncepcji dóbr osobistych i naruszenia dobra osobistego jest koncepcja subiektywna, która odwołuje się do wewnętrznego przeświadczenia danego podmiotu o posiadaniu dobra zasługującego na ochronę prawną, jak i przeświadczenia o jego naruszeniu. Zgodnie z tą koncepcją za dobra osobiste uznaje się „niemajątkowe, indywidualne wartości świata uczuć, stanu życia psychicznego człowieka”⁶⁹⁸. Do naruszenia dobra może dojść wówczas, gdy analiza reakcji poszkodowanego pozwala na stwierdzenie, że doszło u niego do odczucia naruszenia przysługujących mu dóbr osobistych (czyli swoistej reakcji subiektywnej)⁶⁹⁹. Niemniej, ujmowanie dóbr osobistych w sposób subiektywny nie znajduje aktualnie szerszego

⁶⁹³ P. Księżak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 6; J. Sadowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 4. Por. również wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 16 stycznia 1976 r., II CR 692/75, OSNC 1976, nr 11, poz. 251; z dnia 11 marca 1997 r., III CKN 33/97, OSNC 1997, nr 6-7, poz. 93; z dnia 29 września 2010 r., V CSK 19/10, OSNC-Zbiór dodatkowych 2011, nr B, poz. 37; z dnia 8 marca 2012 r., V CSK 109/11, OSNC 2012, nr 10, poz. 119.

⁶⁹⁴ P. Machnikowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 2. Zob. również wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 16 grudnia 2016 r., VI ACa 1431/15, Legalis nr 1591913.

⁶⁹⁵ S. Kalus, w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Fras, M. Habdas, Lex 2018, komentarz do art. 23 k.c., pkt 5; P. Księżak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 6.

⁶⁹⁶ S. Dmowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 8; P. Księżak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 12, 18, 20.

⁶⁹⁷ P. Księżak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 8.

⁶⁹⁸ S. Grzybowski, *Ochrona dóbr osobistych*, s. 78; S. Grzybowski, w: *System Prawa Cywilnego, t. 1, Część ogólna*, red. S. Grzybowski, Wrocław-Warszawa 1985, s. 297. Zob. również wyrok Sądu Najwyższego z dnia 19 września 1968 r., II CR 291/68, OSNC 1969, nr 11, poz. 200, w którym dobra osobiste określono jako „wartości związane z wewnętrzną stroną życia ludzi i w związku z tym niejednakowo wymierzalne, podlegające tylko wówczas cywilnej ochronie prawnej z art. 11 POPCU, gdy naruszenie tych dóbr nastąpiło w wyniku bezprawnego działania osoby dopuszczającej się naruszenia”.

⁶⁹⁹ S. Grzybowski, *Ochrona dóbr osobistych*, s. 79.

poparcia w nauce i orzecznictwie sądowym⁷⁰⁰. Element subiektywny w ramach koncepcji obiektywnej nie jest jednak całkowicie pomijany w procesie oceny, czy doszło do naruszenia dobra osobistego, a także do ustalenia intensywności tego naruszenia⁷⁰¹.

W nauce sformułowano również definicję dobra osobistego łączące elementy obu koncepcji. W ich ujęciu dobra osobiste stanowią „indywidualne wartości świata uczuć oraz stanu psychicznego człowieka, będące wyrazem odrębności fizycznej lub psychicznej jednostki, powszechnie akceptowane w społeczeństwie”⁷⁰², czy też „niemajątkowe wartości wynikające z psychofizycznej natury i godności człowieka i ściśle z nim związane, będące przesłanką jego samorealizacji, których naruszenie wywołuje dolegliwość fizyczną, psychiczną lub emocjonalną u jednostki i spotyka się z dezaprobatą w społeczeństwie”⁷⁰³.

Należy przychylić się do poglądu większościowego zakładającego, że dobra osobiste winny być ujmowane w kategoriach obiektywnych. Nadmierne odwoływanie się w zakresie istoty dóbr osobistych i ich ochrony do subiektywnych odczuć pokrzywdzonego podważa cel cywilnoprawnej ochrony dóbr osobistych, a także stwarza ryzyko znacznych nadużyć ochrony deliktowej⁷⁰⁴. Stwierdzenie istnienia konkretnego dobra osobistego, jak również faktu jego naruszenia, nie może odbywać się jedynie w

⁷⁰⁰ Por. z nowszego orzecznictwa m.in. postanowienia Sądu Najwyższego: z dnia 13 lipca 2020 r., III CSK 189/19, Legalis nr 2598830; z dnia 24 września 2020 r., II CSK 58/20, Legalis nr 2480094; z dnia 12 sierpnia 2022 r., I CSK 2319/22, Legalis nr 2737804. Koncepcja ta poddawana jest również krytyce w doktrynie - zob. m.in. A. Cisek, *Dobra osobiste*, s. 39; A. Kopff, *Ochrona sfery życia prywatnego w świetle doktryny i orzecznictwa*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego 1982, nr 100, s. 104; J. Panowicz-Lipska, *Majątkowa ochrona*, s. 30 i n.; M. Pazdan, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 4; J.S. Piątkowski, *Ewolucja ochrony*, s. 21 i n.; A. Szpunar, *Ochrona dóbr*, s. 106.

⁷⁰¹ Negatywne odczucia psychiczne, właściwe subiektywnej koncepcji dóbr osobistych, nie są podstawą rozpoznania dobra osobistego oraz ustalenia faktu jego naruszenia. Odczucie to niewątpliwie stanowi element konstrukcyjny roszczenia o zadośćuczynienie, gdyż ma charakter inicjujący proces ochrony dóbr. Brak reakcji uprawnionego w tym zakresie oznaczać może zgodę na naruszenie dobra bądź nawet świadomą rezygnację z przysługującej mu ochrony. Zob. B. Janiszewska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 6; A. Sylwestrzak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 1. Zob. również uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 28 maja 1971 r., III PZP 33/70, OSNCP 1971, nr 11, poz. 188; wyroki Sadu Najwyższego: z dnia 16 stycznia 1976 r., II CR 692/75, OSNCP 1976, nr 11, poz. 251; z dnia 27 września 2018 r., I CSK 581/17, Legalis nr 1829357; z dnia 13 grudnia 2018 r., I CSK 690/17, Legalis nr 1855909; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 12 sierpnia 2022 r., I CSK 2319/22, Legalis nr 2737804; wyroki Sądów Apelacyjnych: w Łodzi z dnia 26 sierpnia 2015 r., I ACa 29/15, Legalis nr 1336545; w Lublinie z dnia 21 kwietnia 2015 r., I ACa 894/14, Legalis nr 1249618.

⁷⁰² P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 1.

⁷⁰³ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2020, s. 219. Zob. także A. Brzozowski, W.J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne*, Warszawa 2015, s. 118.

⁷⁰⁴ P. Księżak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 6; E. Traple, *Nadużycie instytucji ochrony dóbr osobistych w praktyce orzeczniczej sądów polskich*, w: *Aksjologia prawa cywilnego i cywilnoprawna ochrona dóbr*, red. J. Pisuliński, J. Zawadzka, Warszawa 2020, s. 139.

oparciu o dokonanie oceny według indywidualnej wrażliwości, czy nawet jednostkowej reakcji społeczeństwa na konkretne zdarzenie.

W ostatnim czasie coraz częściej dostrzegalne jest intensywniejsze przenikanie elementów koncepcji subiektywnej do sposobu pojmowania dóbr osobistych oraz odwoływanie się do argumentów natury aksjologicznej. To stało się podstawą do formułowania tezy, że więzi rodzinne są dobrem osobistym.

Nie budzi większych wątpliwości, że więzi rodzinne, obok zdrowia czy życia człowieka, ujmowane są jako wartości szczególnie cenne dla większości członków społeczeństwa. Dla stwierdzenia czy są one dobrem osobistym nie jest jednak wystarczające uznanie, że dana osoba ma przekonanie o tym, że przysługująca jej wartość niemajątkowa jest szczególnie cenna i zasługuje na ochronę prawną⁷⁰⁵. Utożsamianie wewnętrznych przeżyć danej osoby z faktem istnienia i naruszenia dobra osobistego nie jest prawidłowe, gdyż co do zasady każdy człowiek ma właściwe jedynie sobie cechy osobowości i charakteryzuje się odmiennym poziomem wrażliwości. To, co dla jednego człowieka będzie stanowiło wartość szczególnie cenną, dla innego może być jedynie elementem wartości o całkowicie innej treści, bądź jedynie składnikiem dobra szerszego, który jednak nie ma bytu samodzielnego. Sfera wewnętrzna uczuć i przeżyć człowieka nie jest także łatwo, a przynajmniej powszechnie, dostrzegalna i mierzalna. Nie może być przy tym źródłem ogólnego zakazu, czy obowiązku nieingerowania w nią⁷⁰⁶. Sprowadzałoby się to do nieakceptowalnego z punktu widzenia założeń systemu prawa, zakazania zakazu sprawiania innym „przykrości”⁷⁰⁷.

2.2. Pluralistyczne i monistyczne ujęcie dóbr osobistych

Istotnym aspektem analizy istoty dobra osobistego są, powstałe w doktrynie w toku toczącej się dyskusji nad strukturą dóbr osobistych, dwa podstawowe nurty. Pierwszym z nich jest tzw. koncepcja pluralistyczna dóbr i praw osobistych, która zakłada istnienie różnych, odrębnych dóbr osobistych, którym odpowiadają konkretne prawa osobiste⁷⁰⁸. Między tymi dobrami istnieją nie tylko różnice, lecz również podobieństwa

⁷⁰⁵ T. Grzeszak, *Dobro osobiste*, s. 40.

⁷⁰⁶ J. Panowicz-Lipska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 5.

⁷⁰⁷ Podobnie Z. Radwański, *Koncepcja praw podmiotowych*, s. 6.

⁷⁰⁸ S. Dmowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 5; S. Grzybowski, *Ochrona dóbr osobistych*, s. 79; P. Książak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 8, 10; J. Panowicz-Lipska, *Majątkowa ochrona*, s. 6 i n.; J. Sadowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 26; T. Sokołowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 2; A. Szpunar, *Ochrona dóbr*, s. 105.

co do treści, charakteru i zakresu ochrony⁷⁰⁹. Zakresy konkretnych dóbr osobistych mogą nie mieć ostrych granic, przez co będą się wzajemnie nakładały⁷¹⁰. Z koncepcji pluralistycznej wynika zatem, że nie jest możliwe wyznaczenie ścisłych granic ogólnego pojęcia dobra osobistego⁷¹¹.

O takim ogólnym pojęciu wspomina zaś tzw. koncepcja monistyczna, której założeniem jest istnienie jednego dobra osobistego i jednego, wywodzącego się z godności i autonomii człowieka, prawa osobistego. Prawem tym jest osobistość człowieka, która chroni to dobro. Wszelkie inne dobra przysługujące człowiekowi są zaś jedynie emanacjami tej osobistości. Wskazuje się, że cechą koncepcji monistycznej jest przeciwdziałanie wyodrębnianiu dóbr osobistych o charakterze interpersonalnym bądź których celem miałyby być zapewnienie określonego komfortu życia⁷¹².

Obie wyżej wskazane koncepcje znajdują zwolenników, jak i przeciwników⁷¹³. W doktrynie dokonywane są próby wykreowania jednego dobra w sposób ogólny, przy odwołaniu się do przepisów konstytucyjnych w zakresie wolności i praw człowieka i obywatela (w szczególności art. 30 Konstytucji RP)⁷¹⁴. Różne dobra osobiste jako wartości związane z osobowością ludzką mają wyrażać ogólną wartość, którą jest szeroko pojmowana godność ludzka⁷¹⁵. Według innego poglądu, z godności wypływać ma również jedno ogólne dobro osobiste – prywatność – które obejmuje wszelkie jednostkowe dobra osobiste, które chronione są jednym ogólnym prawem

⁷⁰⁹ B. Janiszewska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 14.

⁷¹⁰ S. Dmowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 10; J. Panowicz-Lipska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 7. Zob. również uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018 nr 9, poz. 83.

⁷¹¹ Uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 69/17, OSNC 2018, nr 11, poz. 104.

⁷¹² Zob. T. Grzeszak, *Dobro osobiste*, s. 12. Zob. szerzej S. Grzybowski (*System*, s. 298), który przyjmuje istnienie „prawa do niezmaconego spokoju uczuć”, co pozwala objąć szerokim zakresem ochrony dóbr, których nie można co do zasady nazwać. A. Kopff wskazał, że jedno prawo osobistości chroni wiele jednostkowych dóbr osobistych i obejmuje różne uprawnienia-prawa. Jego zdaniem należy posługiwać się najszerszą koncepcją prawa do ochrony dóbr osobistych, podobną do prawa własności. To pozwala na określenie ogólnych reguł i granic prawa osobowości (A. Kopff, *Koncepcja praw*, s. 5). Zdaniem M. Safjana wszelkie dobra osobiste wywodzą się z godności osobowej, której cywilistycznym ekwiwalentem jest ogólne prawo osobistości. Jest to pojęcie ogólne oraz stanowi źródło dla wszystkich dóbr i wartości niematerialnych człowieka (M. Safjan, *Refleksje wokół konstytucjonalnych uwarunkowań rozwoju ochrony dóbr osobistych*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2002, z. 1, s. 240 i n.). Z kolei Z. Bidziński, J. Serda uznają, że konstrukcja ogólnego prawa osobistości służy odnalezieniu pojęcia nadrzędnego dla wszelkiego rodzaju dóbr, w tym tych wymienionych w ustawie, ale także tych, które dopiero mają zostać odkryte (Z. Bidziński, J. Serda, *Cywilnoprawna ochrona dóbr osobistych w praktyce sądowej*, w: *Dobra osobiste i ich ochrona w polskim prawie cywilnym. Zagadnienia wybrane*, red. J. S. Piątowski, Wrocław 1986, s. 47). Zob. także J.A. Piszczek, *Cywilnoprawna ochrona godności pracowniczej*, Toruń 1981, s. 19 i n.

⁷¹³ Zob. m.in. J. Sadowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 27.

⁷¹⁴ J. Panowicz-Lipska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 6.

⁷¹⁵ M. Pazdan, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 77.

podmiotowym⁷¹⁶. Prezentowane są również koncepcje mieszane, przyjmujące istnienie zarówno wielu praw osobistości i wielu dóbr osobistych, jak i jednego ogólnego prawa podmiotowego chroniącego te dobra⁷¹⁷.

Należy przychylić się do koncepcji pluralistycznej, która koresponduje z treścią art. 23 k.c. („dobra osobiste człowieka”) oraz otwartym katalogiem dóbr osobistych (nie zaś otwartym katalogiem emanacji jednego dobra osobistego). W konsekwencji ochronie cywilnoprawnej podlega pewien zbiór dóbr osobistych, a każde z nich ma charakterystyczną dla siebie treść. Indywidualne podejście do każdego dobra pozwala na precyzyjniejsze określenie jego treści⁷¹⁸. Ponadto nowopowstałe dobro osobiste może być nie tylko unikatowe, czyli posiadać charakterystyczną wyłącznie dla siebie treść, lecz także niektóre jego elementy mogą być podobne do innych, znanych już dóbr osobistych. Dotyczy to również zakresu jego ochrony, która może być zróżnicowana i kształtować się odmiennie w zależności od naruszanej wartości⁷¹⁹.

3. Rozpoznawanie nowych dóbr osobistych

Użycie przez ustawodawcę w art. 23 k.c. sformułowania „w szczególności” oznacza, że katalog dóbr osobistych ma – jak wyżej wskazano – charakter otwarty (przykładowy)⁷²⁰. Sama struktura dóbr osobistych zakładająca ich mnogość pozwala na dokonywanie bardziej ich podziałów typologicznych, niż ścisłej klasyfikacji, gdyż ta, ze względu na nakładające się zakresy dóbr, jest w znacznym zakresie niemożliwa⁷²¹. Przepis art. 23 k.c. jedynie przykładowo wymienia dobra osobiste, w tym zdrowie, wolność, cześć, swobodę sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnicę korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukową, artystyczną, wynalazczą i

⁷¹⁶ A. Bierć, *Pluralistyczna czy monistyczna koncepcja ochrony prywatności (dóbr osobistych) na gruncie krajowego prawa prywatnego w erze społeczeństwa informacyjnego (kontrolowanego)*, w: *Władza-obywatele-informacja. Ku nowemu porządkowi prawnemu. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Teresy Górzyńskiej*, red. I. Lipowicz, Warszawa 2014, s. 255-256.

⁷¹⁷ Por. J. Panowicz-Lipska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 26.

⁷¹⁸ Z. Radwański, *Zarys*, s. 133-136; Z. Radwański, *Koncepcja praw podmiotowych*, s. 7.

⁷¹⁹ Zob. P. Księżak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 19; J.S. Piątowski, *Ewolucja ochrony*, s. 38; A. Szpunar, *Ochrona dóbr*, s. 116.

⁷²⁰ P. Machnikowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 5. Otwartość katalogu polega nie na tym, że możliwe jest jego dowolne uzupełnienie decyzją innych osób, a na tym, że obejmuje on wszystkie dotychczas rozpoznane, jak i nierozpoznane dobra osobiste zasługujące na ochronę cywilnoprawną i w tym sensie stanowi katalog zamknięty. Katalog ten może ulegać dynamicznym zmianom wraz z upływem czasu.

⁷²¹ W zakresie próby klasyfikacji zob. m.in. B. Janiszewska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 8; T. Sokołowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 3; A. Sylwestrzak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 2.

racjonalizatorską⁷²². Zabieg taki jest przez ustawodawcę zamierzony, gdyż katalog dóbr osobistych wraz z rozwojem warunków społeczno-gospodarczych ulega ciągłej zmianie. Dochodzi zarówno do jego rozszerzenia, jak i zwężenia, ze względu na zanikanie poszczególnych dóbr. Z tych przyczyn katalog ten ma charakter dynamiczny, przy czym sam charakter dobra osobistego jest niezmienny w czasie⁷²³.

Szczególne rolę w zakresie rozpoznawania nowych dóbr ma nie tylko prawodawca i doktryna, ale przede wszystkim orzecznictwo sądowe, które w drodze twórczej, elastycznej wykładni przepisów dokonuje „odkrycia” i nazwania nowego dobra osobistego, stwierdzając, że podlega ono ustawowej ochronie. Nie dochodzi przy tym do ich „tworzenia”, samodzielnej i niezależnej kreacji⁷²⁴. Odkrywanie nowych dóbr osobistych nie może nigdy pozostawać sprzeczne z godnością ludzką⁷²⁵. Rozpoznanie nowego dobra osobistego powinno być poprzedzone odpowiednią analizą i weryfikacją, czy stwierdzona wartość posiada cechy właściwe dobrom osobistym w takim stopniu, by nie dochodziło do niekontrolowanego udzielania ochrony cywilnoprawnej wszelkim interesom idealnym danej jednostki⁷²⁶.

⁷²² Nie ulega przy tym wątpliwości, że do katalogu dóbr osobistych zaliczyć można także inne wartości niemajątkowe o szczególnym dla człowieka znaczeniu, takie jak życie, nietykalność cielesna, integralność fizyczna czy psychiczna człowieka. Zob. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 25 maja 2011 r., II CSK 537/10, Legalis nr 440106; z dnia 15 marca 2012 r., I CSK 314/11, Legalis nr 490934; wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 12 lutego 2004 r., II AKa 15/04, OSA 2005, nr 1, poz. 1.

⁷²³ S. Dmowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 7; P. Księżak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 7; J. Panowicz-Lipska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 5; J. Sadowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 15.

⁷²⁴ Judykatura dokonała w ten sposób odkrycia takich dóbr osobistych jak np. kult pamięci osoby zmarłej (zob. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 20 września 2007 r., II CSK 237/07, OSNC-Zbiór dodatkowy 2008, nr c, poz. 71; z dnia 23 września 2009 r., I CSK 346/08, OSNC 2010, nr 3, poz. 48), wolność od hałasu (zob. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 2 kwietnia 1981 r., I CR 80/81, OSNCP 1981, nr 12, poz. 241); tytuł zawodowy (zob. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 lutego 2007 r., I PK 211/06, OSNP 2008, nr 11-12, poz. 158); czy herb (zob. m.in. wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 10 kwietnia 2002 r., I ACa 1399/01, OSA 2003, nr 2, poz. 6). Por. także B. Janiszewska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 1, 17; P. Księżak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 7; P. Machnikowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 2; J. Panowicz-Lipska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 7; A. Sylwestrzak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 4.

⁷²⁵ L. Bosek, *Gwarancje godności ludzkiej i ich wpływ na polskie prawo cywilne*, Warszawa 2012, s. 333-334.

⁷²⁶ Zob. uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 19 listopada 2010 r., III CZP 79/10, OSNC 2011, nr 4, poz. 41; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 grudnia 2011 r., II CSK 160/11, OSNC 2012, nr 6, poz. 75; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 19 czerwca 2018 r., V CSK 19/18, Legalis nr 1792023. T. Grzeszak proponuje przeprowadzenie tzw. „testu zdatności do stania się dobrem osobistym”. Polegać ma on na analizie danej wartości z dwóch perspektyw w celu ustalenia, czy spełnia ona kryteria konstrukcyjne dobra osobistego. Pierwszą z nich jest ocena czy dany interes idealny jest zindywidualizowany, co wyklucza uznanie za dobro osobiste wartości publicznych (wspólnotowych), czyli tych, które nie są związane immanentnie z osobowością człowieka. W tym miejscu istotne jest również ustalenie, czy dana wartość ma ścisły, bezpośredni związek z osobą uprawnionego jako dysponentem dobra, a także czy jej byt pozostaje niezależny od woli innych osób. Drugą zaś analiza, czy taka wartość poddaje się pod władztwo uprawnionego, a zatem dotyczy wykonywania praw podmiotowych i dochodzenia roszczeń zakazowych i

W ostatnim czasie odkrywanie nowych dóbr osobistych, wobec oczywistych zmian społeczno-gospodarczych, nabrało zdecydowanie na sile. Dostrzec można zintensyfikowanie prób przypisania określonym wartościom cech, które pozwalałyby na objęcie ich ochroną cywilnoprawną. Nie ulega jednak wątpliwości, że w procesie dekodowania dóbr osobistych uwzględniane muszą być ich elementy konstrukcyjne, kryteria obiektywne, fakt istnienia otwartego katalogu dóbr osobistych, normy prawne odwołujące się do chronionych wartości, jak i zapatrywania prawne, moralne i obyczajowe, które dominują w społeczeństwie w danym miejscu i czasie⁷²⁷, a nadto same reguły językowe w zakresie nazw nadanym konkretnym dobrom⁷²⁸. Ustalenie treści konkretnego dobra osobistego uzależnione jest od aktualnego w danym momencie poziomu rozwoju cywilizacyjnego, a w szczególności technologicznego, czy rozwoju stosunków społecznych, gospodarczych oraz politycznych⁷²⁹. Zmienny charakter ma również rozumienie naruszenia dobra osobistego⁷³⁰. Czas niezbędny do odkrycia konkretnego dobra może być również wydłużony, przez co system ochrony dóbr może nie nadążać za dynamicznymi zmianami stosunków społecznych, zmianą ocen dominujących w społeczeństwie, a także postępu różnych dziedzin nauki, w tym medycyny czy informatyki⁷³¹.

Proces rozpoznania nowego dobra osobistego powinien być dokonywany z wnikliwością, a jednocześnie ostrożnością i powściągliwością. Niedopuszczalne jest

restrykcyjnych (art. 24 k.c.) - zob. T. Grzeszak, *Dobro osobiste*, s. 25, 40). Do testu tego odnosi się również J. Sadowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 24.

⁷²⁷ Niektóre dobra osobiste wywodzone są nie tylko z przepisów Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (np. art. 5, 30, 38, 41, 47, 49, 50, 52, 53), ale również ustaw (np. Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego), czy aktów prawa międzynarodowego (np. Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności). Koniecznie podkreślić należy, że określona wartość konstytucyjna bądź konwencyjna nie musi jednak odpowiadać wartości, która spełnia kryteria dobra osobistego. Zob. S. Dmowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 4; B. Janiszewska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 16; T. Sokołowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 4-5; A. Sylwestrzak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 4. Zob. także uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018 nr 9, poz. 83; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 25 maja 2011 r., II CSK 537/10, Legalis nr 440106; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 21 sierpnia 2020 r., V CSK 557/19, Legalis nr 2490668.

⁷²⁸ A. Szpunar, *Ochrona dóbr*, s. 106; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 163-164; J. Panowicz-Lipska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 7. Zob. również uwagi w zakresie sposobu naruszania dóbr osobistych w Internecie P. Modrzelewski, *Sposoby naruszania dóbr osobistych w Internecie-zagadnienia wybrane*, *Studia Prawnoustrojowe* 2019, nr 44, s. 295-307. Zob. również uchwałę składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 16 lipca 1993 r., I PZP 28/93, OSNCP 1994, nr 1, poz. 2.

⁷²⁹ B. Janiszewska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 3.

⁷³⁰ Uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 16 lipca 1993 r., I PZP 28/93, OSNCP 1994, nr 1, poz. 2.

⁷³¹ Uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 16 lipca 1993 r., I PZP 28/93, OSNCP 1994, nr 1, poz. 2; uchwała Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018 nr 9, poz. 83; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 maja 2010 r., II CSK 640/09, OSNC-Zbiór dodatkowy 2011, nr A, poz. 4.

jednak nadużywanie konstrukcji dobra osobistego do wyjaśnienia sytuacji wyjątkowych. Nie jest możliwe sztuczne i nadmierne poszerzanie katalogu z art. 23 k.c. o wartości niespełniające konstrukcyjnego charakteru dobra osobistego, w tym niemające nic wspólnego z indywidualnością człowieka⁷³². Dobra osobiste nie mogą stać się „klauzulą generalną” obejmującą każdy przypadek naruszenia interesu idealnego jednostki, bez względu na jej charakter jako dobra osobistego⁷³³, a ich ochrona nie może stać się narzędziem „uniwersalnego zastosowania” poprzez bieżące uzasadnianie potrzeby objęcia ochroną danej wartości⁷³⁴.

4. Ochrona dóbr osobistych

W doktrynie dominuje pogląd, że ochrona dóbr osobistych oparta jest na cywilistycznej koncepcji praw podmiotowych⁷³⁵, mającej swoje źródło już w rozważaniach prawników z przełomu XIX i XX wieku. Koncepcja ta przewiduje, że pojęciu dóbr osobistych odpowiada kategoria zwana prawami osobistymi tych dóbr⁷³⁶.

⁷³² S. Kalus, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 35; P. Machnikowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 2; J. Panowicz-Lipska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 22; J. Sadomski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 22. Zob. również uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 19 listopada 2010 r., III CZP 79/10, OSNC 2011, nr 4, poz. 41; wyroki Sądu Najwyższego; z dnia 7 grudnia 2011 r., II CSK 160/11, OSNC 2012, nr 6, poz. 75; z dnia 5 kwietnia 2013 r., III CSK 198/12, OSNC 2013, nr 12, poz. 141; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 19 czerwca 2018 r., V CSK 19/18, Legalis nr 1792023, wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 23 stycznia 2014 r., V ACa 649/13, Legalis nr 797344.

⁷³³ Zob. zdania odrębne SSN Kazimierza Zawady oraz SSN Jacka Gudowskiego wyrażone w uzasadnieniu uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018, nr 9, poz. 83; a także uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego: z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 36/17, OSNC 2018 nr 11, poz. 103; z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 69/17, OSNC 2018, nr 11, poz. 104.

⁷³⁴ Tak P. Machnikowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 2.

⁷³⁵ Koncepcja ta niekiedy przeciwstawiana jest koncepcji instytucjonalnej ochrony dóbr osobistych, której istotą jest założenie, że realizacja ochrony dóbr osobistych dokonywana jest przez normatywne uznanie wartości i interesów indywidualnych oraz ustanowienie norm (wzorców) postępowania regulujących konflikty wartości i interesów we wzajemnych oddziaływaniach społecznych (chroniących uznanie wartości i interesy jednostki, określone prawa podmiotowe). Bezprawność zachowania oznacza tutaj zachowanie niezgodne z normami, które regulują stosunki (współzycie) społeczne. Stąd też ochrona nie ma charakteru powszechnego. Stworzenie tej koncepcji przypisuje się B. Gawlikowi, który wskazywał, że dobra osobiste nie są zewnętrzne wobec człowieka. Przedmiot prawa (dobro chronione) i podmiot są względem siebie oddzielone (zob. B. Gawlik, *Ochrona dóbr osobistych, Sens i nonsens koncepcji tzw. praw podmiotowych osobistych*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego DCCLXXI, Warszawa-Kraków 1987, s. 123 i n.). Aprobują powyższą koncepcję między innymi: M. Czajkowska-Dąbrowska, *Kilka uwag na temat praw podmiotowych osobistych*, Państwo i Prawo 1987, z. 7, s. 87 i n.; B. Kordasiewicz, *Jednostka wobec środków masowego przekazu*, Ossolineum 1991, s. 154 i n.; M. Lijowska, *Koncepcja ogólnego prawa osobistości w niemieckim i polskim prawie cywilnym*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2001, nr 10, z. 3, s. 795 i n.; J. Sadomski, *Konflikt zasad-ochrona dóbr osobistych a wolność prasy*, Warszawa 2008, s. 67 i n.; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne*, s. 223. Wskazuje się również, że ochronę instytucjonalną należy traktować jako quasi-deliktową, która wykorzystuje również roszczenia zakazowe (zastosowanie ma bowiem art. 24 k.c.)-por. B. Janiszewska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 15. Koncepcja instytucjonalnej ochrony dóbr osobistych nie znajduje szerszego poparcia w doktrynie i orzecznictwie.

⁷³⁶ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne*, s. 223.

Prawa osobiste to prawa niemajątkowe, które są ściśle związane z danym podmiotem. Razem z nim powstają i wygasają, a nadto nie mogą przechodzić na inne osoby⁷³⁷. Prawa podmiotowe osobiste z uwagi na to, że należą do klasy praw podmiotowych bezwzględnych⁷³⁸, są skuteczne *erga omnes*, czyli wobec wszystkich podmiotów prawa. Podmioty te mają powszechny obowiązek zakazu ingerencji w dobra niematerialne podmiotu uprawnionego poprzez ich naruszenie bądź spowodowanie zagrożenia naruszeniem. Obowiązek ten nie ma jednak charakteru konkretnego zobowiązania⁷³⁹. Naruszenie powyższego zakazu może, lecz nie musi, skutkować powstaniem po stronie uprawnionego roszczenia w zakresie naprawienia szkody niemajątkowej bądź majątkowej. Prawa do dóbr osobistych i wynikające z niego roszczenia gasną wraz ze śmiercią osoby uprawnionej, a dziedziczne i zbywalne pozostają wyłącznie roszczenia majątkowe (art. 445 § 3 k.c.)⁷⁴⁰. Jedynie uprawnionemu przysługuje kompetencja do uchylania bezprawności naruszenia własnego dobra przez udzielenie zgody (akceptacji) na to naruszenie⁷⁴¹. Uprawniony ma zatem swobodę w decydowaniu o zachowaniu przysługującej mu integralności psychicznej i fizycznej⁷⁴². Uprawniony ma również swobodę w wyborze, czy i jak chronić swój interes przy wykorzystaniu określonych środków prawnych⁷⁴³.

W systemie prawa polskiego, zgodnie z zasadą praworządności, podstawą wyodrębnienia prawa podmiotowego o charakterze bezwzględnym są jedynie przepisy ustawowe, przy pomocy których ustawodawca może nakładać na obywateli obowiązki o

⁷³⁷ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne*, s. 223.

⁷³⁸ Koncepcja praw podmiotowych bezwzględnych dopuszcza nieoznaczenie typów dóbr osobistych w przepisach prawnych. Koresponduje to z otwartym katalogiem dóbr osobistych z art. 23 k.c. oraz możliwością wyodrębnienia nowych dóbr wraz z postępującymi dynamicznie zmianami gospodarczymi, społecznymi i technicznymi. Zob. S. Grzybowski, *Ochrona dóbr osobistych*, s. 62; J. Sadowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 25-26; A. Szpunar, *Ochrona dóbr*, s. 11, 101; Z. Radwański, *Koncepcja praw podmiotowych*, s. 3-4; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 163.

⁷³⁹ B. Janiszewska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 6, 10, 14; P. Księżak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 8; P. Machnikowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 8; J. Panowicz-Lipska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 27; Z. Radwański, *Koncepcja praw podmiotowych*, s. 4-6; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 179. Zob. także uchwałę składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 28 maja 1971 r., III PZP 33/70, OSNCP 1971, nr 11, poz. 188; wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 2 grudnia 2016 r., VI ACa 925/15, Legalis nr 1581252.

⁷⁴⁰ J. Panowicz-Lipska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 2; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne*, s. 219.

⁷⁴¹ W doktrynie wskazuje się, że zgoda ma charakter odwołalny do czasu ingerencji w dobro osobiste. Zgoda nie może być udzielona jeżeli jest sprzeczna z normami prawa bezwzględnie obowiązującymi lub zasadami współżycia społecznego (zob. szerzej Z. Radwański, *Koncepcja praw podmiotowych*, s. 13-14).

⁷⁴² B. Janiszewska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 4.

⁷⁴³ Chodzi tu o przewidziany w Kodeksie cywilnym w art. 24 i 448 katalog roszczeń zakazowych oraz o usunięcie skutków naruszenia, które stanowią element cywilnoprawnej ochrony dóbr osobistych. Zob. uwagi Z. Radwański, *Koncepcja praw podmiotowych*, s. 12-13, 15, 20-21.

charakterze powszechnym. Próba nałożenia takiego obowiązku bez wyraźnej podstawy prawnej, a przez to pozaustawowego kreowania prawa podmiotowego, nie jest możliwa⁷⁴⁴. Obok praw podmiotowych doktryna wyróżnia także powszechne obowiązki określonych zachowań, które nie dają podstaw do konstruowania praw podmiotowych (tzw. refleksy prawne), które również służą ochronie interesów określonych podmiotów (np. powszechny obowiązek szczepień ochronnych)⁷⁴⁵.

5. Osobisty i zindywidualizowany charakter dóbr osobistych

Elementem wspólnym wszystkich definicji dóbr osobistych, jak wykazano powyżej, jest uznanie ich za wartości niemajątkowe ściśle związane z osobowością człowieka, będącą przejawem godności w wymiarze osobowym⁷⁴⁶. Powiązanie danej wartości niemajątkowej z człowiekiem, bez względu na jego stan psychiki i stopień wrażliwości⁷⁴⁷, a także uznanie społeczne i prawne danej wartości, pozwala na stwierdzenie jej doniosłości w sensie obiektywnym (intersubiektywnym)⁷⁴⁸. Dobra osobiste mają zatem charakter silnie zindywidualizowany oraz osobisty. Stąd też istotnym elementem procesu wyróżniania nowego dobra osobistego jest badanie „osobistego” charakteru wyodrębnionej wartości⁷⁴⁹. Stwierdzenie to jest kluczowe, gdyż sfera wartości niemajątkowych przynależnych człowiekowi jest znacznie szersza niż aktualny w danym miejscu i czasie katalog dóbr osobistych⁷⁵⁰. Nie należy również utożsamiać dóbr osobistych z wolnościami i prawami człowieka i obywatela, ani też z publicznymi prawami podmiotowymi⁷⁵¹.

Zwrot „dobro”, w kontekście pojęcia dobra osobistego, wskazuje na jego konotację z wartościami uznanymi w stosunkach społecznych, a także z oderwaniem od świadomości i woli osoby, której dobro to przysługuje i osoby, która dobro to może

⁷⁴⁴ Z. Radwański, *Koncepcja praw podmiotowych*, s. 7-8.

⁷⁴⁵ Z. Radwański, *Koncepcja praw podmiotowych*, s. 15. Zob. także w zakresie definicji prawa podmiotowego Z. Ziemiński, *Problemy podstawowe prawoznawstwa*, Warszawa 1980, s. 355; S. Wronkowska, *Analiza pojęcia prawa podmiotowego*, Poznań 1973, s. 15-16, 35, 55-57.

⁷⁴⁶ P. Machnikowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 2; J. Sadowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 10; Z. Radwański, *Koncepcja praw podmiotowych*, s. 3.

⁷⁴⁷ S. Kalus, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 35; P. Machnikowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 2; J. Panowicz-Lipska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 5; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 163.

⁷⁴⁸ Z. Radwański, *Koncepcja praw podmiotowych*, s. 6.

⁷⁴⁹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 21 stycznia 2010 r., I ACa 676/09, Legalis nr 373875.

⁷⁵⁰ B. Janiszewska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 16.

⁷⁵¹ J. Sadowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 11.

naruszyć⁷⁵². Z kolei „osobistość” dobra oznacza, że dobro to odnosi się wyłącznie do danej osoby i tylko u niej będzie mogło wywołać negatywne odczucia psychiczne związane ze skutkami jego naruszenia⁷⁵³. Dobro jest osobiste, jak przynależy wyłącznie jednej osobie, realizuje wyłącznie jej partykularny interes niemajątkowy⁷⁵⁴. Dobro osobiste powstaje i wygasa razem z narodzinami i śmiercią osoby, której przysługuje, i nie może przechodzić na inne podmioty (dobra osobiste są niezbywalne i niedziedziczne, z zastrzeżeniem sytuacji wskazanej w art. 445 § 3 k.c.)⁷⁵⁵. Dóbr osobistych nie można się zrzec⁷⁵⁶. Dobra osobiste, ale również powiązane z nimi prawa osobiste, mają niematerialny i niemajątkowy charakter, co oznacza, że ich istnienie bądź ochrona nie jest uwarunkowana bezpośrednio interesem ekonomicznym uprawnionego⁷⁵⁷. Niektóre dobra osobiste wtórnie mogą uzyskać wartość majątkową (np. wizerunek), a także oddziaływać na sytuację majątkową uprawnionego⁷⁵⁸.

Nadto, z pojęciem dobra osobistego wiązany jest jego indywidualny charakter. Pozwala to na sformułowanie wniosku, że naruszenie dobra osobistego nastąpi wyłącznie poprzez zachowanie sprawcy skierowane przeciwko uprawnionemu, ewentualnie przeciwko niewielkiej grupie osób, których identyfikacja jest możliwa⁷⁵⁹. Co więcej, obowiązek wykazania zachowania naruszającego bądź zagrażającego naruszeniu dobra

⁷⁵² B. Janiszewska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 3.

⁷⁵³ Zob. hasło „osobisty”, w: Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pl/osobisty> (dostęp: 18.11.2022 r.). W uchwale z dnia 22 października 2019 r. (I NSNZP 2/19, OSNKN 2020 nr 2, poz. 11) Sąd Najwyższy wskazał, że termin „osobisty” oznacza „odnoszący się do określonej osoby, przynależący do niej i realizowany w obszarze, na który tylko ona powinna mieć wpływ”.

⁷⁵⁴ P. Machnikowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 7; J. Sadowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 12. Por. również wyrok Sądu Najwyższego z dnia 20 września 2013 r., II CSK 1/13, OSNC-Zbiór dodatkowy 2014, nr D, poz. 69.

⁷⁵⁵ B. Janiszewska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 3; P. Księżak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 15-17; J. Panowicz-Lipska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 27; J. Sadowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 16.

⁷⁵⁶ B. Janiszewska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 3; J. Sadowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 17.

⁷⁵⁷ B. Janiszewska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 3; P. Księżak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 13; J. Sadowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 6; P. Machnikowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 2; J. Panowicz-Lipska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 4. Zob. również wyrok Sądu Najwyższego z dnia 12 listopada 1986 r., II CR 295/86, OSNCP 1988, nr 2-3, poz. 40.

⁷⁵⁸ P. Machnikowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 2; J. Panowicz-Lipska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 4.

⁷⁵⁹ T. Grzeszak, *Dobro osobiste*, s. 22. Zob. również wyrok Sądu Najwyższego z dnia 26 października 2001 r., V CKN 195/01, Legalis nr 52691. W orzeczeniu tym Sąd Najwyższy podkreślił, że: „stwierdzenia naruszenia dobra osobistego, jako dobra indywidualnego, nierozzerwalnie związanego z konkretną osobą, konieczne jest stwierdzenie sprzecznego z prawem zachowania się osoby dobro to naruszającej dającego się zindywidualizować przeciwko tej osobie. (...) Nie wyklucza to *a priori* możliwości naruszenia dóbr osobistych określonej grupy podmiotów. W wypadku działania skierowanego wobec grupy osób, osoba wchodząca w jej skład może domagać się ochrony jej dóbr osobistych, jeżeli okoliczności w którym to działanie (publikacja "dowcipów") nastąpiło pozwala jego adresatom zidentyfikować tę osobę jako należącą do określonego kręgu podmiotów”. Por. także wyrok Sądu Najwyższego z dnia 20 września 2013 r., II CSK 1/13, OSNC-Zbiór dodatkowy 2014, nr D, poz. 69.

osobistego spoczywa na uprawnionym⁷⁶⁰. Niektóre dobra osobiste wyjątkowo mogą być jednak współdzielone z innymi podmiotami prawa, przy czym ich ochrona przysługuje niezależnie każdemu uprawnionemu⁷⁶¹.

Za kategorią dóbr osobistych jako wartości niemajątkowych o szczególnym znaczeniu w ocenie społecznej, nie mogą stać jakiegokolwiek obiekty zewnętrzne (np. dom, samochód, zegarek), ani wartości o charakterze ogólnym (ogólnospołecznym, przysługującym większej liczbie osób), publicznym, cudzym, interpersonalnym, dotyczącym przekonań, poglądów religijnych, sporów światopoglądowych, historycznych czy politycznych⁷⁶². Dobra osobistego nie mogą stanowić osobiste przekonania człowieka⁷⁶³. Dobrem osobistym nie jest również tzw. dobrostan, czyli ujmowane w psychologii subiektywnie, postrzegane przez jednostkę poczucie szczęścia, pomyślności, zadowolenia ze stanu życia, które może być zaburzone poprzez doświadczanie współczucia wobec sytuacji życiowej poszkodowanego⁷⁶⁴. System prawny nie ustanawia gwarancji od stresu czy przykrości, które powiązane są z wydarzeniami życiowymi⁷⁶⁵. Ochronie w ramach systemu dóbr osobistych nie podlegają takie stany jak cierpienie psychiczne, odczuwanie przygnębienia, stresu, zdenerwowania z powodu wyrządzenia szkody innej osobie⁷⁶⁶. Powstała w ten sposób krzywda pozostaje nieuchwytna i nie zasługuje na kompensację pieniężną.

Nie należy również utożsamiać wartości wymienionych w Konstytucji RP czy aktach prawa międzynarodowego z dobrami osobistymi wyróżnianymi na gruncie prawa cywilnego⁷⁶⁷. Część tych wartości może bowiem nie spełniać kryteriów właściwych dla

⁷⁶⁰ Zob. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 21 września 2006 r., I CSK 118/06, OSNC 2007, nr 5, poz. 77.

⁷⁶¹ Przykładem takiego dobra jest kultura pamięci osoby zmarłej czy nazwa zespołu artystycznego. Zob. uwagi A. Sylwestrzak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 3. Zob. uwagi T. Grzeszak, *Dobro osobiste*, s. 23.

⁷⁶² T. Grzeszak, *Dobro osobiste*, s. 7-8, 18, 40; B. Janiszewska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 3; J. Sadowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 12. Wymienić tutaj należy chociażby poczucie przynależności narodowej (odmiennie Sąd Apelacyjny w Białymstoku w wyroku z dnia 30 września 2015 r., I ACa 403/15, Legalis nr 1352336), czy korzystanie z wartości środowiska naturalnego (zob. P. Książak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 119).

⁷⁶³ S. Kalus, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 5.

⁷⁶⁴ Zob. hasło „dobrostan”, w: Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/dobrostan;3893293.html> (dostęp na dzień 15.11.2022 r.). Dobrostan obejmuje zatem dobre samopoczucie danej jednostki.

⁷⁶⁵ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 19 listopada 2010 r., III CZP 79/10, OSNC 2011, nr 4, poz. 41, s. 39; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 grudnia 2011 r., II CSK 160/11, OSNC 2012, nr 6, poz. 75.

⁷⁶⁶ Zob. J. Sadowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 4; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 9.

⁷⁶⁷ Między innymi Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. 1993 nr 61 poz. 284 ze zm.), Karta Praw Podstawowych Unii

dóbr osobistych bądź ich treść może być znacznie szersza, aniżeli dobra osobistego (np. godność, która uwzględnia także wartości, które nie są dobrami osobistymi)⁷⁶⁸. Niemniej jednak przepisy Konstytucji RP i aktów prawa międzynarodowego mogą mieć wpływ na kierunki interpretacji przepisów cywilnoprawnych odnoszących się do dóbr osobistych. Dobra osobiste stanowią bowiem emanację określonych w Konstytucji RP czy aktach prawa międzynarodowego wartości⁷⁶⁹. Godnościowa koncepcja jednostki i wynikająca stąd podmiotowość i autonomia człowieka (art. 30 Konstytucji RP) stanowią jedynie źródło dla dóbr osobistych⁷⁷⁰, gdyż sama w sobie stanowi zarówno normatywną, jak i aksjologiczną podstawę całego systemu prawnego⁷⁷¹.

Statusu dobra osobistego nie można przyznać każdej wartości odnoszącej się w każdym przypadku do człowieka, lecz jedynie takiej, która stanowi przejaw godności człowieka w jej osobowym ujęciu⁷⁷². Źródłem poszczególnych dóbr osobistych, ale również wszelkich innych wartości idealnych człowieka, są najistotniejsze z punktu widzenia istnienia jednostki ludzkiej i najwyżej uplasowane w hierarchii dóbr osobistych, niezbywalna i przyrodzona godność człowieka oraz życie (co wynika z treści art. 30 i 38 Konstytucji RP). Dobra osobiste, rozumiane nie jako jedno dobro, lecz jako ich zbiór, służą zagwarantowaniu godnej egzystencji człowieka⁷⁷³. Każde dotychczasowe, jak i nowo odkryte dobro osobiste winno zatem uwzględniać treść takich wartości jak godność i życie jednostki ludzkiej.

Europejskiej (załącznik do Traktatu z Lizbony zmieniający traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską z dnia 13 grudnia 2007 r.-Dz. U. 2009, nr 203, poz. 1569), Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (Dz. U. 1977 r., nr 38, poz. 167 ze zm.) oraz Konwencja o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. z 1991, nr 120, poz. 526 ze zm.).

⁷⁶⁸ F. Zoll wskazywał, że dobra osobiste (prawa osobiste) stanowiąc mogą w istocie „prawa człowieka, których ochrona udzielona została w ramach reżimu deliktowego” (por. F. Zoll, *Prawo cywilne*, s. 128.). Zob. także T. Grzeszak, *Dobro osobiste*, s. 19; B. Janiszewska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 9.

⁷⁶⁹ B. Janiszewska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 9; S. Kalus, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 1, 8.

⁷⁷⁰ B. Janiszewska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 9. Zob. również postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 21 sierpnia 2020 r., V CSK 557/19, Legalis nr 2490668; wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 18 września 2019 r., VI ACa 254/18, Legalis nr 2267135.

⁷⁷¹ J. Sadowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 10. W zakresie roli godności w wymiarze osobowym zob. m.in. wyroki Trybunału Konstytucyjnego: z dnia 4 kwietnia 2001 r., K 11/00, OTK 2001, nr 3, poz. 54; z dnia 23 marca 1999 r., K 2/98, OTK 1999, nr 3, poz. 38.

⁷⁷² P. Machnikowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 2.

⁷⁷³ J. Sadowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 26; M. Safjan, *Refleksje*, s. 241 i n.; T. Sokołowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 2, 8; A. Wypiórkiewicz, *Refleksyjne spojrzenie na ochronę dóbr osobistych*, w: *Ars et usus. Księga pamiątkowa ku czci Sędziego Stanisława Rudnickiego*, Warszawa 2005, s. 341.

6. Więż rodzinna a dobro osobiste

6.1. Pogląd uznający więź rodzinną za dobro osobiste

Stanowisko uznające więzi rodzinne za dobro osobiste wielokrotnie wyrażane było w nauce, a także w orzecznictwie Sądu Najwyższego oraz sądów powszechnych⁷⁷⁴. Według tego poglądu ochronie prawnej podlega dobro osobiste w postaci prawa do życia rodzinnego obejmujące różnego rodzaju zależności, którego istotą są więzi łączące osoby bliskie. Orzecznictwo sądowe dotyczy przede wszystkim spraw, w których więzi rodzinne zostały zerwane przez sprawcę czynu niedozwolonego (np. wypadku komunikacyjnego, błędu w sztuce medycznej, czynnej napaści), bądź powstaniem u jednej z osób ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia⁷⁷⁵. Dyskusja dotycząca kwalifikacji więzi rodzinnej jako dobra osobistego początkowo prowadzona była w czasie poprzedzającym wprowadzenie § 4 do art. 446 k.c. na podstawie ustawy nowelizującej z 2008 r.⁷⁷⁶, stanowiącego podstawę prawną roszczenia o

⁷⁷⁴ Wśród bogatego orzecznictwa zob. w szczególności uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego: z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018, nr 9, poz. 83; z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 36/17, OSNC 2018 nr 11, poz. 103; z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 69/17, OSNC 2018, nr 11, poz. 104; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 sierpnia 2016 r., II CSK 719/15, Legalis nr 52691. W doktrynie za uznaniem więzi rodzinnej za dobro osobiste opowiadali się m.in. A. Biały, *Więż rodzinna jako dobro osobiste w kontekście zadośćuczynienia z tytułu śmierci osoby bliskiej*, w: *Prawo wobec problemów społecznych. Księga jubileuszowa Profesor Eleonory Zielińskiej*, red. B. Namysłowska-Gabrysiak, K. Syroka-Marczewska, A. Walczak-Żochowska, Warszawa 2016, s. 982; S. Kalus, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 32; J.M. Kondek, *Zadośćuczynienie za zdradę małżeńską*, *Głosa do wyroku Sądu Najwyższego z 11.12.2018 r., IV CNP 31/17*, *Przegląd Sądowy* 2020, nr 2, s. 124-125; K. Krupa-Lipińska, *Naruszenie dobra osobistego w postaci więzi rodzinnej poprzez utrudnianie kontaktów dzieckiem*, w: *Dobro dziecka w ujęciu interdyscyplinarnym*, red. E. Kabza, K. Krupa-Lipińska, Toruń 2016, s. 18-19; K. Kurosz, *Samorealizacja osoby bliskiej jako element definicji dóbr osobistych Zbigniewa Radwańskiego (uwagi na temat ochrony dóbr osobistych w świetle koncepcji psychologicznej Abrahama Masłowa)*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2016, nr 3, s. 511 i n.; B. Lackoroński, *Odpowiedzialność cywilna za pośrednie naruszenie dóbr*, Warszawa 2013, s. 258; B. Lackoroński, *Więzi rodzinne jako dobro osobiste-uwagi na tle wyroku Sądu Najwyższego z dnia 9 sierpnia 2016 roku, II CSK 719/15*, *Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Materiały Naukowe*, Warszawa 2017, s. 100-102; B. Lackoroński, *Kontrowersje wokół ustalania odpowiedzialności z tytułu naruszenia więzi rodzinnych jako dobra osobistego*, *Studia Prawnoustrojowe* 2019, nr 46, s. 194-204; K. Osajda, *Zadośćuczynienie za doznanie przez bliskiego uszczerbku na zdrowiu wskutek wypadku*, *Państwo i Prawo* 2016, nr 1, s. 73-82; K. Osajda, *Zadośćuczynienie dla osoby najbliższej zmarłego-wątpliwości interpretacyjne już rozstrzygnięte i jeszcze do rozstrzygnięcia*, w: *Ochrona strony słabszej stosunku prawnego. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Adamowi Zielińskiemu*, red. M. Boratyńska, Warszawa 2016, s. 453-458; P. Sobolewski, w: *Kodeks 2021*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 69-72; A. S. Tokarz, *Zdrada małżeńska. Zadośćuczynienie za zerwanie więzi rodzinnych*, *Przegląd Sądowy* 2011, nr 4, s. 102-117; G. Tylec, *Zadośćuczynienie za naruszenie dobra osobistego w postaci więzi rodzinnej. Uwagi na tle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, *Przegląd Sądowy* 2018, nr 3, s. 7 i n.; A. Wilk, *Zadośćuczynienie za krzywdę osobom najbliższym poszkodowanego*, *Monitor Prawniczy* 2018, nr 15, s. 832.

⁷⁷⁵ Istniejące rozbieżności na gruncie stosowania prawa w sprawach obejmujących ciężkie i trwałe uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia, skutkujące niemożnością nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej, stanowią przyczynę wprowadzenia art. 446² k.c., co nastąpiło na mocy ustawy z dnia 24 czerwca 2021 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny (Dz. U. z 2021 r., poz. 1509). Zob. szerzej rozdział V niniejszej pracy.

⁷⁷⁶ Ustawa z dnia 30 maja 2008 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 116, poz. 731).

zadośćuczynienie za śmierć najbliższego członka rodziny. Wówczas poszukiwano podstawy prawnej dla roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę powstałą wskutek śmierci bądź ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia poszkodowanego w art. 448 k.c., który stanowi o kompensacji szkody niemajątkowej w przypadku naruszenia dobra osobistego⁷⁷⁷. Wskazywano, że dany czyn wywołać może nie tylko bezpośrednie skutki dla poszkodowanego, lecz również skutkować może naruszeniem konkretnej wartości niemajątkowej w postaci więzi emocjonalnej łączącej bliskie osoby z kręgu rodziny poszkodowanego.

Orzecznictwo sądowe oprócz pojęcia „więź rodzinna”⁷⁷⁸, posługuje się innymi podobnymi zwrotami, np.: „więź emocjonalna łącząca osoby bliskie”⁷⁷⁹, „więź emocjonalna szczególnie bliska w relacjach rodzinnych”⁷⁸⁰, „szczególna więź emocjonalna”⁷⁸¹, „szczególna emocjonalna więź rodzinna”, „szczególna więź rodzinna”⁷⁸², „silna więź uczuciowa z nienarodzonym dzieckiem”, „więzi rodzinne łączące rodziców z nienarodzonym dzieckiem”⁷⁸³, „więź rodziców z dzieckiem”⁷⁸⁴,

⁷⁷⁷ Zob. m.in. uchwały Sądu Najwyższego: z dnia 13 lipca 2011 r., III CZP 32/11, OSNC 2012, nr 1, poz. 10; z dnia 7 listopada 2012 r., III CZP 67/12, OSNC 2013, nr 4, poz. 45; z dnia 12 grudnia 2013 r., III CZP 74/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 88; z dnia 16 lutego 2017 r., III CZP 103/16, OSNC 2018, nr 1, poz. 4; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 kwietnia 2018 r., V CSK 300/17, Legalis nr 1799140; postanowienie składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 czerwca 2014 r., III CZP 2/14, OSNC 2014, nr 12, poz. 1245; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 25 września 2017 r., I CSK 137/17, Legalis nr 2730789.

⁷⁷⁸ Por. m.in. uchwały Sądu Najwyższego: z dnia 22 października 2010 r., III CZP 76/10, OSNC-Zbiór dodatkowy 2011, nr B, poz. 42; z dnia 13 lipca 2011 r., III CZP 32/11, OSNC 2012, nr 1, poz. 10; z dnia 16 lutego 2017 r., III CZP 103/16, OSNC 2018, nr 1, poz. 4; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 11 maja 2011 r., I CSK 621/10, Legalis nr 385415; z dnia 10 lutego 2017 r., V CSK 291/16, Legalis nr 1640606; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 5 stycznia 2017 r., I CSK 444/16, Legalis nr 1549977.

⁷⁷⁹ Por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 listopada 2010 r., II CSK 248/10, OSNC-Zbiór dodatkowy 2011, nr B, poz. 44.

⁷⁸⁰ Por. m.in. uchwały Sądu Najwyższego: z dnia 13 lipca 2011 r., III CZP 32/11, OSNC 2012, nr 1, poz. 10; z dnia 12 grudnia 2013 r., III CZP 74/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 88; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 25 maja 2011 r., II CSK 537/10, Legalis nr 440106; z dnia 20 sierpnia 2015 r., II CSK 595/14, Legalis nr 1337753.

⁷⁸¹ Por. m.in. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2010 r., III CZP 76/10, OSNC-Zbiór dodatkowy 2011, nr B, poz. 42; postanowienie składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 czerwca 2014 r., III CZP 2/14, OSNC 2014, nr 12, poz. 124.

⁷⁸² Por. m.in. uchwały Sądu Najwyższego: z dnia 7 listopada 2012 r., III CZP 67/12, OSNC 2013, nr 4, poz. 45; z dnia 20 grudnia 2012 r., III CZP 93/12, OSNC 2013, nr 7-8, poz. 84.

⁷⁸³ Por. wyrok Sądu Najwyższy z dnia 13 maja 2015 r., III CSK 286/14, OSNC 2016, nr 4, poz. 45.

⁷⁸⁴ Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 25 maja 2011 r., II CSK 537/10, Legalis nr 440106; z dnia 20 sierpnia 2015 r., II CSK 595/14, Legalis nr 1337753, a także wyroki Sądów Apelacyjnych: w Gdańsku z dnia 23 września 2005 r., I ACa 554/05, Legalis nr 77703; w Gdańsku z dnia 14 grudnia 2007 r., I ACa 1137/07, Legalis nr 287203; w Łodzi z dnia 15 lipca 2010 r., I ACa 437/10, Legalis nr 287174; w Białymstoku z dnia 25 czerwca 2015 r., I ACa 218/15, Legalis nr 1303761; w Lublinie z dnia 11 sierpnia 2022 r., I ACa 104/22, Legalis nr 2727992.

„więź małżeńska”⁷⁸⁵, a także „prawo do życia w rodzinie”⁷⁸⁶, „prawo do życia rodzinnego”⁷⁸⁷, „prawo do życia w związku małżeńskim, posiadania ojca, życia w pełnej rodzinie”⁷⁸⁸, „prawo do dorastania w biologicznej rodzinie”, „prawo do wychowywania biologicznych dzieci”, „prawo do niezakłóconego życia w pełnej rodzinie”⁷⁸⁹, „prawo do niezakłóconego życia rodzinnego oraz rodzicielstwa”⁷⁹⁰, „relacja ze zmarłym najbliższym członkiem rodziny”⁷⁹¹. Jednocześnie w orzecznictwie podkreślono, że występujące na gruncie stosowania prawa różne nazewnictwo nie podważa istoty rozpoznanego dobra osobistego, gdyż rozumienie więzi rodzinnej między osobami bliskimi jest w każdym przypadku identyczne⁷⁹².

Źródła więzi rodzinnej upatruje się zarówno w przepisach ustawy zasadniczej (m.in. art. 17, 18, 47 i 71 Konstytucji RP), przepisach prawnorodzinnych (m.in. art. 23 k.r.o.⁷⁹³), czy przepisach aktów prawa międzynarodowego (art. 8 ust. 1 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności⁷⁹⁴). Więzy rodzinne niekiedy rozpoznawane są także jako tzw. „wartości życia rodzinnego” i wymieniane obok innych, rozpoznanych już rodzinnych dóbr osobistych, takich jak kult zmarłych członków rodziny, prawo do grobu, tradycja rodzinna, nazwisko rodzinne, a także prawo do prywatności i tajemnica korespondencji⁷⁹⁵.

⁷⁸⁵ Por. m.in. wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 14 grudnia 2007 r., I ACa 1137/07, Legalis nr 287203.

⁷⁸⁶ Por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 marca 2012 r., I CSK 314/11, Legalis nr 490934; wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 16 stycznia 2013 r., I ACa 694/12, Legalis nr 733746.

⁷⁸⁷ Por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 14 stycznia 2010 r., IV CSK 307/09, OSNC-Zbiór dodatkowy 2010, nr C, poz. 91; wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 14 grudnia 2007 r., I ACa 1137/07, Legalis nr 287203.

⁷⁸⁸ Por. m.in. wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 14 grudnia 2007 r., I ACa 1137/07, Legalis nr 287203; postanowienie składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 czerwca 2014 r., III CZP 2/14, OSNC 2014, nr 12, poz. 124.

⁷⁸⁹ Por. m.in. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 18 stycznia 2016 r., VI ACA 1405/14, OSP 2017, nr 3, poz. 42.

⁷⁹⁰ Por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 czerwca 2014 r., V CSK 463/13, Legalis nr 1067202.

⁷⁹¹ Por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 lipca 2012 r., II CSK 677/11, Legalis nr 544294.

⁷⁹² Sąd Najwyższy w postanowieniu składu siedmiu sędziów z dnia 27 czerwca 2014 r., III CZP 2/14, (OSNC 2014, nr 12, poz. 124) odmówił podjęcia uchwały w sprawie wskazując m.in., że rozbieżność w określeniu dobra osobistego podlegającego ochronie ma jedynie charakter pozorny i nie powoduje rozbieżności przy stosowaniu prawa. Jego zdaniem w sytuacji, gdy dochodzi do naruszenia więzi rodzinnych czynem niedozwolonym, które łączyły osobę najbliższą zmarłego ze zmarłym, uprawnionemu przysługuje roszczenie oparte na art. 448 k.c. Tak też K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 26.

⁷⁹³ Ustawa z 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 1359 ze zm.), zwana dalej „k.r.o.”.

⁷⁹⁴ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona protokołem nr 2 (Dz. U. 1993 nr 61, poz. 284 ze zm.), S. Kalus, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 32.

⁷⁹⁵ B. Lackoroński, *Kontrowersje*, s. 198-199; M. Obrębski, *Ochrona dóbr osobistych*, s. 655-667; J. Panowicz-Lipska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 22; T. Sokołowski, *Kodeks*, komentarz do art.

W zakresie naruszenia więzi rodzinnej zwolennicy poglądu uznającego je za dobro osobiste wyraźnie podkreślają, że naruszenie to stanowi znaczną dolegliwość psychiczną dla członka rodziny, w tym rodzi ból, cierpienie, poczucie krzywdy⁷⁹⁶. Skutki naruszenia rozciągają się na całe życie osób bliskich⁷⁹⁷. Z tych też względów szkoda doznana w wyniku naruszenia tego dobra osobistego uznana jest za szczególnie zasługującą na pełną kompensację, a więzi rodzinne za warte ochrony bardziej niż pozostałe dobra osobiste – ze względu na naruszenie dobra wysokiej rangi i w najwyższym stopniu⁷⁹⁸. Więzy rodzinne rozumie się jako autonomiczne dobro osobiste każdego członka rodziny, związane z istotą osoby fizycznej i jej podmiotowością prawną. Podkreśla się, że więzi rodzinne odnoszą się do relacji między członkami najbliższej rodziny, nie obejmując relacji z osobami spoza kręgu rodzinnego⁷⁹⁹. W sposób nierozzerwalny połączone są z naturą człowieka, a także powiązane z konkretną osobą, jej indywidualnymi cechami. Polega na wewnętrznym poczuciu bliskości i związku z rodziną i jej członkami, niezależnie od ich stosunku do uprawnionego⁸⁰⁰. Więzy rodzinne nie stanowią zatem relacji między dwoma osobami, ponieważ wynikają z indywidualnych i osobistych przeżyć psychicznych osoby fizycznej⁸⁰¹. Naturą ludzką jest związanie z najbliższymi członkami rodziny i potrzeba bliskości z drugim człowiekiem, co stanowi sferę indywidualnych wartości świata⁸⁰². Niekiedy wskazuje się również, że

23 k.c., pkt 15; A. Wilk, *Zadośćuczynienie za krzywdę*, s. 832; A. Zielonacki, *Wartości życia rodzinnego w świetle ochrony dóbr osobistych*, w: *Dobra osobiste i ich ochrona w polskim prawie cywilnym*, red. J.S. Piątkowski, Warszawa 1986, s. 232. Wśród bogatego orzecznictwa zob. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 12 lipca 1968 r., I CR 252/68, OSNCP 1970, nr 1, poz. 18; z dnia 13 lutego 1979 r., I CR 25/79, OSNCP 1979, nr 10, poz. 195; z dnia 31 marca 1980 r., II CR 88/80, Legalis nr 21960; z dnia 20 lutego 2003 r., V CK 308/02, OSNC 2004, nr 5, poz. 82; z dnia 8 listopada 2007 r., II CSK 151/07, OSNC 2009, nr 1, poz. 15; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 13 stycznia 1965 r., I CR 464/64, OSNCP 1965, nr 10, poz. 171. Zob. także art. 14 ust. 6 ustawy z dnia 26 stycznia 1984 r. - Prawo prasowe (tekst jedn. Dz. U. z 2018 r., poz. 1914).

⁷⁹⁶ Wyroki Sądów Apelacyjnych: w Gdańsku z dnia 25 sierpnia 2015 r., III ACa 15/15, Legalis nr 1352350; w Warszawie z dnia 26 października 2017 r., I ACa 1239/16, Legalis nr 1712623.

⁷⁹⁷ S. Kalus, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 32.

⁷⁹⁸ Por. wyroki Sądów Apelacyjnych: w Białymstoku z dnia 3 lipca 2015 r., I ACa 250/15, Legalis nr 1337686; w Krakowie z dnia 23 lipca 2015 r., I ACa 621/15, Legalis nr 1370725.

⁷⁹⁹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 20 kwietnia 2016 r., VI Aca 526/15, Legalis nr 1514762.

⁸⁰⁰ J. Widło, *Głosa do uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 22 października 2019 r., sygn. akt I NSNZP 2/19*, Przegląd Sejmowy 2020, nr 3, s. 267.

⁸⁰¹ P. Sobolewski, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 72. Z kolei zdaniem B. Lackorońskiego możliwości uznania za dobro osobiste więzi rodzinnych nie przekreśla fakt, że istnieją one zawsze w relacjach dwóch osób fizycznych. Wynikać to ma m.in. z faktu, że wątpliwości nie budzi dopuszczalność uznania za dobro osobiste takich wartości jak tajemnica korespondencji oraz kult pamięci osoby zmarłej, istniejące również w relacjach między osobami fizycznymi (B. Lackoroński, *Kontrowersje*, s. 198).

⁸⁰² Tak Sąd Najwyższy w uchwale składu siedmiu sędziów z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018, nr 9, poz. 83. Zob. także wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 22 marca 1991 r., III CRN 28/91, Legalis nr 27282, gdzie za dobro osobiste uznano poczucie przynależności do danej płci; z dnia 12 lipca

więzi rodzinne powiązać można z poczuciem własnej wartości (jako godności człowieka, czyli wewnętrznego aspektu czci), a także integralnością psychiczną człowieka⁸⁰³. Ponadto gasną wraz ze śmiercią danej osoby i nie podlegają przeniesieniu na osoby trzecie⁸⁰⁴.

Więzi rodzinne jako dobro osobiste ujmowane są jako wartość składająca się co najmniej z dwóch elementów: więzi bliskości oraz więzi emocjonalnej⁸⁰⁵. Wskazuje się również, że składają się na nią wszelkie czynniki kreujące wspólne doświadczenie życia rodzinnego, jak i szczególnie rodzaj świadomości – istnienia takiej więzi i wola jej zachowania⁸⁰⁶. Wiąż bliskości jest niezależna od woli jednej osoby i co do zasady jest stała, choć możliwa do unicestwienia. Określenie stosunku bliskości następuje przy wykorzystaniu kryterium obiektywnego, którym jest zarówno formalny stosunek prawnorodzinny (małżeństwo, przysposobienie, powinowactwo), jak i stosunek niesformalizowany w sensie prawnym, oparty na danym stanie faktycznym (np. związek partnerski)⁸⁰⁷. Z kolei wiąż emocjonalna traktowana jest jako subiektywna relacja pomiędzy osobami najbliższymi i służy ustaleniu stopnia intensywności przywiązania do osoby najbliższej⁸⁰⁸. W tym ujęciu uczucia między osobami bliskimi rozumiane są jako wypadkowa wielu czynników, które zależne są od stosunków panujących między członkami rodziny, od bliskości czy dystansu między nimi, a nawet od cech ich charakteru. Istnienie więzi rodzinnych uzależniono zatem od stosunku relacyjnego. Brak któregokolwiek z tych dwóch komponentów (tj. więzi bliskości bądź więzi emocjonalnej) wyłącza możliwość uznania, że mamy do czynienia z dobrem osobistym.

Wiąż rodzinna będąca dobrem osobistym przez niektórych autorów definiowana jest również w sposób odmienny. W tym ujęciu nie jest ona faktyczną więzią uczuciową

1968 r., I CR 252/68, OSNCP 1970, nr 1, poz. 18; z dnia 24 lutego 2004 r., III CSK 329/09, OSNC 2005, nr 3, poz. 48, gdzie za dobro osobiste uznano kult pamięci osoby najbliższej.

⁸⁰³ Uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 69/17, OSNC 2018, nr 11, poz. 104.

⁸⁰⁴ B. Lackoroński, *Więzi rodzinne*, s. 97-98; B. Lackoroński, *Kontrowersje*, s. 197; F. Pubrat, *Zadośćuczynienie za krzywdę wywołaną ciężkim uszczerbkiem osoby bliskiej. Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r.*, III CZP 60/17, *Transformacje Prawa Prywatnego* 2019, Nr 3, s. 109.

⁸⁰⁵ Uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 69/17, OSNC 2018, nr 11, poz. 104; postanowienie składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 czerwca 2014 r., III CZP 2/14, OSNC 2014, nr 12, poz. 124.

⁸⁰⁶ S. Kalus, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 32. Zob. również wyroki Sądu Apelacyjnego w Warszawie: z dnia 26 września 2012 r., I ACa 262/12, Legalis 730817; z dnia 20 kwietnia 2016 r., VI Aca 526/15, Legalis nr 1514762; z dnia 29 kwietnia 2016 r., I ACa 1005/15, Legalis nr 1487585.

⁸⁰⁷ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 260. Zob. również uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 36/17, OSNC 2018 nr 11, poz. 103.

⁸⁰⁸ Zob. w szczególności uchwałę składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 36/17, OSNC 2018 nr 11, poz. 103; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 lutego 2015 r., II CSK 334/14, Legalis nr 1187396.

bądź prawną (pokrewieństwem) z określonymi osobami, czy nawet życiem lub zdrowiem bliskich osób, lecz sposobem postrzegania samego siebie i własnej pozycji w społeczeństwie, sposobem budowania wewnętrznego świata wartości i uczuć, a także postrzegania własnej określonej roli społecznej, jaka kształtowana jest ze względu na więzi rodzinne⁸⁰⁹.

Natomiast do naruszenia więzi rodzinnej może dojść jedynie wówczas, gdy więź ta nie jest abstrakcyjna. Oznacza to, że musi być ona ujawniona na zewnątrz i przybrać postać faktycznych, rzeczywistych, silnych, trwałych więzi zarówno w aspekcie psychicznym, jak i emocjonalnym. Niezbędna jest obiektywna weryfikacja ich istnienia, przy czym nie może być ona utożsamiana jedynie z uczuciem przywiązania do innej osoby⁸¹⁰. Naruszenie więzi rodzinnej następuje zaś w sytuacji, gdy doszło do jej całkowitego zerwania, a nie jedynie do jakościowego pogorszenia (np. zaburzenia, zakłócenia, pogorszenia więzi)⁸¹¹. Do całkowitego zerwania więzi dojść może jedynie w sytuacji śmierci osoby poszkodowanej, którą łączyła szczególna relacja z uprawnionym, albo w razie zaistnienia innego zdarzenia, którego skutek był porównywalny. W najnowszym orzecznictwie dostrzeżono, że skutek podobny do śmierci osiągnięty mógł być w razie doznania przez poszkodowanego ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu. Różnica zatem polega jedynie na intensywności naruszenia⁸¹².

Możliwość przyznania zadośćuczynienia w związku z naruszeniem dobra osobistego w postaci więzi rodzinnej istnieje zatem w sytuacji faktycznej niemożności nawiązania bądź utrzymania kontaktu właściwego dla danego rodzaju stosunków⁸¹³. Może to stanowić źródło własnej krzywdy uprawnionego, która jest niezależna od krzywdy pokrzywdzonego zdarzeniem sprawczym. Istnienie więzi rodzinnej ma wymiar indywidualny i autonomiczny, tożsamy co do treści dobra osobistego po stronie każdego

⁸⁰⁹ Tak R. Strugała, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 11, komentarz do art. 446² k.c., nb. 5. Autor wskazuje, że „ujmowanie dobra osobistego więzi rodzinnej jako określonego stanu odczuć własnych, własnego „świata wewnętrznego” charakteryzującego się określonymi dążeniami, celami i sposobem postrzegania siebie, samorealizacji i własnej pozycji w społeczeństwie, który kształtowany jest w konsekwencji bycia stroną pewnej relacji przekłada się na granice podmiotowe tego dobra (na zakres uprawnionych z tytułu takiego dobra osobistego)”.

⁸¹⁰ Por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 sierpnia 2016 r., II CSK 719/15, OSNP 2017, nr 5, poz. 60.

⁸¹¹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 sierpnia 2016 r., II CSK 719/15, OSNP 2017, Nr 5, poz. 60.

⁸¹² Uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 69/17, OSNC 2018, nr 11, poz. 104; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 9 sierpnia 2016 r., II CSK 719/15, OSNP 2017, nr 5, poz. 60; z dnia 24 kwietnia 2018 r., V CSK 300/17, Legalis nr 1799140.

⁸¹³ Uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego: z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 36/17, OSNC 2018 nr 11, poz. 103; z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018 nr 9, poz. 83; z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 69/17, OSNC 2018 nr 11, poz. 104.

ze związanych tą więzią podmiotów. Natomiast każdy z podmiotów w ramach więzi z osobą najbliższą kształtuje swoją sytuację i własną, niepowtarzalną tożsamość. Krzywda nie stanowi jedynie refleksu krzywdy doznanej przez bezpośrednio poszkodowanego⁸¹⁴. Wiąż rodzinna stanowi indywidualne i osobiste przeżycie psychiczne człowieka, które wyraża się w poczuciu bliskości wobec innej osoby, co oznacza, że jest ona umiejscowiona wyłącznie w sferze uczuciowej człowieka⁸¹⁵. Dzięki tej więzi człowiek ma możliwość zachowania zdrowia psychicznego oraz pełnowartościowego uczestnictwa w życiu społeczeństwa⁸¹⁶. Sąd Najwyższy w uchwale składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., uznając, że więzi rodzinne są dobrem osobistym, wskazał, że „przyrodzoną cechą człowieka jest potrzeba pozostawania w więzi z drugim człowiekiem, przejawiającej się w poczuciu bliskości i przywiązania do osoby najbliższej”, a także, że „szczególna więź emocjonalna pomiędzy osobami najbliższymi, wynikająca z przynależnego każdej z nich indywidualnie poczucia bliskości i przywiązania, nierozzerwalnie związana z naturą człowieka i kształtująca jego tożsamość, stanowi wartość podlegającą ochronie prawnej na podstawie przepisów o dobrach osobistych (art. 23, 24 i 448 k.c.)”⁸¹⁷. Zwolennicy poglądu uznającego więź rodzinną za dobro osobiste podkreślają również, że godzenie w zdrowie osób bliskich powinno napotykać uzasadnione sankcje, co częściowo wpływa również na poczucie sprawiedliwości w społeczeństwie⁸¹⁸, a także, że wynagradzanie krzywd osób pośrednio pokrzywdzonych jest spójne aksjologicznie z systemem prawa cywilnego⁸¹⁹. Gdyby więź rodzinna pozostawała wartością relacyjną, to niemożliwe byłoby nawiązanie takiej więzi z dzieckiem poczętym, lecz nienarodzonym, czy osobą, która z jakiegokolwiek przyczyny nie jest w stanie przeżywać i wyrażać uczuć (np. osobą w śpiączce)⁸²⁰.

Zaznaczyć należy także, że dodatkowym argumentem za uznaniem więzi rodzinnych za dobro osobiste, o którym mowa w art. 23 k.c., są dokonane na podstawie ustawy z dnia 28 lipca 2023 r. zmiany legislacyjne. Wskazana ustawa wprowadziła do Kodeksu

⁸¹⁴ A. Wilk, *Zadośćuczynienie za krzywdę*, s. 832, 834. Por. uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego: z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018, nr 9, poz. 83; z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 69/17, OSNC 2018, nr 11, poz. 104.

⁸¹⁵ P. Sobolewski, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 72.

⁸¹⁶ Tak A. Wilk, *Zadośćuczynienie za krzywdę*, s. 832-833.

⁸¹⁷ Uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018, nr 9, poz. 83.

⁸¹⁸ K. Krupa-Lipińska, *Zadośćuczynienie za cierpienie wynikające z niemożności nawiązania z osobą bliską typowej więzi rodzinnej z powodu jej uszczerbku na zdrowiu będącego następstwem czynu zabronionego*, Gdańskie Studia Prawnicze 2018, Tom XXXIX, s. 198-199.

⁸¹⁹ K. Osajda, *Zadośćuczynienie dla osoby najbliższej*, s. 453-458.

⁸²⁰ P. Sobolewski, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 72.

cywilnego nowy art. 448 § 2, który – jak się wydaje – poprzez odwołanie do art. 446² k.c., którego przedmiotem ochrony jest więź rodzinna, pozwala stwierdzić, że wskazana wartość niemajątkowa może być uznana za dobro osobiste.

6.2. Pogląd nieuznający więzi rodzinnej za dobro osobiste

Przeciwnicy uznania więzi rodzinnej za dobro osobiste wskazują, że więź rodzinna nie może nigdy spełniać kryteriów konstrukcyjnych dobra osobistego, gdyż ze swej istoty nie może ona mieć charakteru „osobistego”. Ma ona wyłącznie charakter „interpersonalny”, tzn. więź ta przybiera postać relacji międzyludzkiej⁸²¹. Istotą więzi rodzinnej jest to, że istnieje ona w danym stanie faktycznym, którego istnienie (względnie stałe) zależy od woli co najmniej dwóch osób, połączonych więzią uczuciową⁸²². Wiąż rodzinna stanowi pochodną sytuacji prawnej, społecznej i emocjonalnej więcej niż jednego podmiotu⁸²³. Pojmowanie więzi rodzinnej jako dobra osobistego jest sprzeczne nie tylko z istotą dóbr osobistych, lecz również z normami chroniącymi te dobra, w tym roszczeniami zakazowymi⁸²⁴. Wiąż rodzinna, choć nie jest dobrem osobistym, jest jednak przedmiotem regulacji i ochrony prawa rodzinnego⁸²⁵. Nadto, uznanie więzi rodzinnej za

⁸²¹ Wśród przeciwników uznania więzi rodzinnych za dobro osobiste wymienić należy m.in. L. Bosek, *W sprawie kwalifikacji więzi rodzinnej jako dobra osobistego (uwagi krytyczne na tle aktualnego orzecznictwa Sądu Najwyższego)*, Forum Prawnicze 2015, Nr 3, s. 4-13; K. Ciućkowska, *Ochrona więzi małżeńskiej instrumentami właściwymi dla dóbr osobistych. Zadośćuczynienie za zdradę małżeńską. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego-Izba Cywilna z dnia 11 grudnia 2018 r., IV CNP 31/17*, Orzecznictwo Sądów Polskich 2019, nr 10, s. 30-36; T. Grzeszak, *Dobro osobiste*, s. 35-39; T. Grzeszak, *Zdrada małżeńska naruszenie dóbr osobistych w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, Monitor Prawniczy 2019, nr 11, s. 610; M. Kaliński, *Ograniczenie indemnizacji*, s. 20; K. Królikowska, *Ochrona więzi emocjonalnych między osobami bliskim na podstawie przepisów o ochronie dóbr osobistych*, w: *Aksjologia prawa cywilnego i cywilnoprawna ochrona dóbr*, red. J. Pisuliński, J. Zawadzka Warszawa 2020, s. 163 i n.; P. Księżak, *Kodeks, komentarz do art. 23 k.c., pkt 121*; M. Łolik, *Wiąż emocjonalna między osobami najbliższymi jako dobro osobiste. Glosa do uchwały siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27.03.2018 r., III CZP 60/17*, Przegląd Sądowy 2019, nr 9, s. 110-120; M. Łolik, *Wiąż rodzinna jako dobro osobiste. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 10.02.2017 r., V CSK 291/16*, Przegląd Sądowy 2018, nr 5, s. 103-108; K. Michałowska, *Niemajątkowe wartości życia rodzinnego w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2017, s. 450; W. Popiołek, *Wiąż między osobami fizycznymi jako przedmiot ochrony cywilnoprawnej*, w: *Experientia docet. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Elżbiecie Traple*, red. P. Kostański, P. Podrecki, T. Targosz, Warszawa 2017, s. 1052-1058; P. Szymańska vel Szymanek, *Wiąż rodzinna w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, Studia Prawnoustrojowe 2019, nr 45, s. 335-346; M. Wałachowska, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2010 r., III CZP 76/10*, OSP 2011, nr 9, poz. 96; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 818-819; M. Wałachowska, *Wynagrodzenie szkód deliktowych*, s. 299-328.

⁸²² L. Bosek, *W sprawie*, s. 9-10, 16; T. Grzeszak, *Dobro osobiste*, s. 32; J. Panowicz-Lipska, *Kodeks, komentarz do art. 23 k.c., nb. 22*.

⁸²³ Uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19, OSNKN 2020 nr 2, poz. 11.

⁸²⁴ Uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19, OSNKN 2020 nr 2, poz. 11.

⁸²⁵ S. Grzybowski, *Ochrona dóbr osobistych*, s. 100-101.

dobro osobiste jest sprzeczne z systemowym założeniem prawa deliktów, że kompensowanie szkód następuje jedynie na rzecz bezpośrednio poszkodowanych⁸²⁶, a kompensacja uszczerbków osób pośrednio poszkodowanych dopuszczalna jest na zasadzie wyjątku w przypadkach wyraźnie określonych przez ustawodawcę⁸²⁷. Narusza również zasadę państwa prawnego (art. 2 Konstytucji RP) poprzez nieuprawnione rozszerzenie kręgu podmiotów legitymowanych czynnie do dochodzenia zadośćuczynienia pieniężnego pomimo braku ku temu stosownego przepisu prawnego wydanego przez demokratycznie legitymowanego ustawodawcę⁸²⁸. Przeciwnicy uznania więzi rodzinnej za dobro osobiste uznają, że poddanie jej ochronie cywilnoprawnej właściwej dla dóbr osobistych przeczy sensowi wprowadzenia do przepisów Kodeksu cywilnego art. 446 § 4 k.c.⁸²⁹. Wiąż rodzinna nie może zostać uznana za nierozzerwalnie złączoną z istotą człowieczeństwa oraz naturą człowieka, niezależną od jego woli, stałą, dającą się skonkretyzować i zobiektywizować⁸³⁰. Z tych samych względów na status dobra osobistego nigdy nie zasługiwały takie wartości jak „prawo do szczęścia i miłości”, „prawo córki do uczuć ojca i do zainteresowania z jego strony”⁸³¹, czy „miłość do członków rodziny”⁸³². W doktrynie pojawiają się również poglądy, że utrata więzi rodzinnej nie powinna być postrzegana w kategoriach dobra osobistego, gdyż dobrem osobistym może być „życie rodzinne”⁸³³, choć i w tym zakresie pojawiają się głosy krytyczne⁸³⁴.

⁸²⁶ Krytykami uznania więzi rodzinnej za dobro osobiste są m.in. L. Bosek, *W sprawie*, s. 8 i n.; T. Grzeszak, *Dobro osobiste*, s. 39-40; P. Księżak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 7; J. Panowicz-Lipska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 22; M. Wałachowska, *Wynagrodzenie szkód deliktowych*, s. 310 i n.

⁸²⁷ E. Bagińska, *Dopuszczalność dochodzenia przez osoby bliskie zadośćuczynienia w związku z doznaniem poważnej szkody na osobie przez bezpośrednio poszkodowanego*, *Iustitia* 2016, nr 2, s. 76.

⁸²⁸ Uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19, OSNKN 2020 nr 2, poz. 11.

⁸²⁹ Zob. m.in. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2010 r., III CZP 76/10, OSNC-Zbiór dodatkowy 2011, nr B, poz. 42.

⁸³⁰ Zob. również zdanie odrębne SSN Kazimierza Zawady wyrażone w uzasadnieniu uchwały składu siedmiu sędziów z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018, nr 9, poz. 83.

⁸³¹ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 15 maja 2015 r., I ACa 131/15, *Legalis* nr 1263391.

⁸³² Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 5 kwietnia 2013 r., I ACa 1143/12, *Legalis* nr 1048940.

⁸³³ K. Michałowska, *Niemajątkowe wartości*, s. 262-273.

⁸³⁴ K. Michałowska, *Ewolucja i wyodrębnienie „rodzinnych dóbr osobistych”-zagadnienia wybrane*, *Miscellanea Historico-Iuridica* 2018, t. 17, s. 351-353.

6.3. Charakterystyka więzi rodzinnych

Kwalifikacja więzi rodzinnej jako dobra osobistego wymaga rozstrzygnięcia kilku kwestii. Po pierwsze, czy więź rodzinna jako wartość niemajątkowa istotna z punktu widzenia funkcjonowania człowieka posiada charakter ściśle osobisty, czy też jest wartością o charakterze interpersonalnym. Po drugie, czy więź rodzinna w perspektywie określonego czasu jest wartością stałą, czy zmienną. Po trzecie, jaki związek ma więź rodzinna z faktem istnienia między jednostkami określonych relacji społecznych. Po czwarte, jak na sposób postrzegania więzi rodzinnej wpływa treść normatywna art. 448 § 2 k.c., która modyfikuje rozumienie dobra osobistego oraz czy na gruncie tego przepisu nie zachodzi sprzeczność z dotychczasowo dominującą definicją dobra osobistego ukształtowaną w prawie polskim.

W nauce nigdy nie kwestionowano, że więź rodzinna zasługuje na zaliczenie do szerokiej kategorii wartości (interesów) idealnych każdego człowieka. W ujęciu socjologicznym „wartością” jest dowolny, zarówno materialny, jak i niematerialny obiekt (idea, instytucja), który ze względu na swoje określone cechy jest ważny dla człowieka. Może on istnieć realnie, bądź jedynie w świadomości określonej osoby⁸³⁵. Więzy rodzinne są intuicyjnie postrzegane przez każdego uczestnika obrotu społeczno-gospodarczego jako wartości szczególnie istotne, niejako podstawowe dla funkcjonowania zbiorowości ludzkiej. To z natury człowieka, jako istoty społecznej, wynika potrzeba bycia częścią szerszej grupy, funkcjonowania w niej i utrzymywania relacji z jej członkami. Dotyczy to w szczególności grupy, na którą składają się najbliżsi członkowie kręgu rodzinnego. Dlatego więzy rodzinne, które w takiej grupie się kształtują, są powszechnie uznawane i akceptowane w społeczeństwie. Stanowią one wysoko ceniony stan rzeczy, a przez to mogą być w bliżej nieokreślonym zakresie rozpoznawalne zarówno dla najbliższych, jak i podmioty spoza grupy rodzinnej. Nie ulega wątpliwości, że więzy rodzinne to wartości niemajątkowe, gdyż nie są bezpośrednio uwarunkowane interesami ekonomicznymi osób związanych tą więzią⁸³⁶. Więzy rodzinne mogą jednak wpływać, i w początkowych

⁸³⁵ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s. 75-79, 97; J. Turowski, *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Lublin 1993, s. 40. W socjologii dokonuje się rozróżnienia dwóch rodzajów wartości. Pierwszą z nich są „wartości odczuwane”, czyli takie, wobec których z określonego punktu widzenia jednostka żywi co do nich określone emocje, a przez to jawią się one dla niej jako atrakcyjne. Drugim rodzajem są „wartości uznawane”, których identyfikacja następuje nie tylko poprzez osobiste nastawienie jednostki, lecz również przy wykorzystaniu kryteriów obiektywnych. S. Ossowski, *Z zagadnień psychologii społecznej, Dzieła*, t. 3, Warszawa 1968, s. 75-79. Por. również A. Słaboń, *Wartość*, w: *Słownik pojęć socjologicznych*, red. M. Pacholski, A. Słaboń, Kraków 2010, s. 243; M. Ziółkowski, *Wartości*, w: *Encyklopedia Socjologii*, 4. S-Ż, Warszawa 2002, s. 291.

⁸³⁶ B. Lackoroński, *Kontrowersje*, s. 198.

etapach życia człowieka wpływają niemalże całkowicie, na sytuację ekonomiczną osoby będącej członkiem określonej rodziny.

Wydaje się, że potrzeba ochrony więzi rodzinnych, jako wysoko cenionego niematerialnego stanu rzeczy, co do którego istnieje potrzeba udzielenia ochrony prawnej, stanowiła przed zmianami legislacyjnymi wprowadzonymi ustawą z dnia 28 lipca 2023 r. główny argument dla poglądu uznającego więź rodzinną za dobro osobiste. Innymi słowy, chodziło o osiągnięcie „poczucia sprawiedliwości w społeczeństwie” poprzez usankcjonowanie zachowania sprawcy polegającego na godzeniu w zdrowie osób bliskich i przyznanie tym osobom stosownej kompensacji za negatywne odczucia psychiczne w związku z naruszeniem dobra osobistego⁸³⁷. Wydaje się także, że argumentacja ta była głęboko osadzona w racjach natury aksjologicznej i jednocześnie pomijała treść obowiązujących ówczesnie przepisów prawa. Ocena możliwości zakwalifikowania więzi rodzinnych do kategorii dóbr osobistych wymagała stwierdzenia, że spełniają one wszystkie kryteria konstrukcyjne dobra osobistego. Za uzasadnieniem charakteru więzi rodzinnej jako dobra osobistego nie mogły bowiem przemawiać wyłącznie argumenty odwołujące się do moralności (a w szczególności dobrego i właściwego postępowania)⁸³⁸. Sama chęć ochrony więzi rodzinnych, skądinąd z punktu widzenia norm moralnych właściwa, nie mogła jednak automatycznie rozstrzygać o ich zakwalifikowaniu jako dobra osobistego i objęciu ich właściwą dla dóbr osobistych ochroną. Ponadto błędnie rozumiane były cechy więzi rodzinnych⁸³⁹, a także brak było ich głębszej analizy jako zjawiska socjologicznego, co jest niezbędne dla zgłębienia istoty więzi rodzinnej. Pomijany był również fakt, że więź rodzinna wiąże się ściśle z przejawami subiektywizmu i relacyjności istnienia jednostki ludzkiej, co stoi w sprzeczności z dotychczasowym pojęciem dobra osobistego. Nie sposób zgodzić się ponadto ze stwierdzeniem, że posiadanie bądź nieposiadanie przez daną wartość wyróżnianych wówczas cech konstrukcyjnych dobra osobistego nie mogło przesądzać o dopuszczalności kwalifikowania jej jako dobra osobistego⁸⁴⁰. Aktualnie nie ulega wątpliwości, że przedmiotem ochrony art. 448 § 1 k.c. jest również więź rodzinna, którą ustawodawca zaliczył do katalogu dóbr osobistych. Świadczy o tym treść art. 448 § 2

⁸³⁷ K. Krupa-Lipińska, *Zadośćuczynienie za cierpienie*, s. 198-199.

⁸³⁸ Zob. E. Traple, *Nadużycie*, s. 140, która obrazowo wskazuje, że dobra osobiste są używane jako „swoista proteza, wtedy gdy kuleje ustawodawstwo i nie znajdujemy innej bezpośredniej podstawy zaspokojenia uznawanych za słuszne roszczeń”.

⁸³⁹ Tak również M. Łolik, *Więź emocjonalna*, s. 110.

⁸⁴⁰ B. Lackoroński, *Kontrowersje*, s. 205; K. Michałowska, *Ewolucja*, s. 346.

k.c., w którym pojęcie „dobra osobistego” zostało użyte w kontekście więzi rodzinnych naruszonych w przypadkach określonych w art. 445 § 1 i 2 k.c. oraz 446² k.c. Dlatego też uznać należy, że ustawodawca przełamał dotychczasowe rozumienie dóbr osobistych, prezentowane przez doktrynę prawa cywilnego oraz orzecznictwo sądowe.

Dokonując analizy istoty więzi rodzinnej jako szczególnej relacji pomiędzy bezpośrednio poszkodowanym a najbliższymi członkami jego rodziny, wskazać należy przede wszystkim, że nawiązują one niewątpliwie do pojęcia rodziny, która jest zjawiskiem nie tylko prawnym, ale przede wszystkim socjologicznym. Mianowicie rodzina (grupa rodzinna) w ujęciu socjologicznym stanowi „podstawową komórkę społeczną”. Pełni ona wiele funkcji, zapewniając prawidłowe funkcjonowanie społeczeństwa jako naturalny, niezastępowalny, nieprzemijalny i niezależny od regulacji prawnych element struktury społecznej. Rodzina i życie rodzinne pozwalają jednostce realizować swoje potrzeby i prawa, zapewniają bezpieczeństwo, stabilność, poczucie zrozumienia i wsparcia⁸⁴¹. Obecne w nauce szerokie pojęcie rodziny, czyli tzw. „rodziny wielkiej”, zakłada, że w jej skład wchodzi nie tylko małżonkowie, rodzice, czy dzieci (tzw. „rodzina mała”) oraz osoby powiązane ze sobą więzami krwi (tj. pochodzeniem od wspólnego przodka), lecz również osoby związane ze sobą więzami emocjonalnymi czy ekonomicznymi - wspólnością bytu polegającego na faktycznym wspólnym pożyciu, któremu towarzyszyć może prowadzenie wspólnego gospodarstwa domowego⁸⁴². Elementem strukturalnym rodziny jest również sfera majątkowa⁸⁴³. Istotą funkcjonowania rodziny jest zapewnienie trwałości wspólnoty życiowej jej członków, która gwarantowana jest za pomocą więzi rodzinnych⁸⁴⁴. Polski ustawodawca nie zamieścił w żadnym akcie prawnym kompleksowej definicji pojęcia rodziny, pomimo że

⁸⁴¹ A. Mączyński, *Konstytucyjne podstawy prawa rodzinnego*, w: *Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2012, s. 757; K. Michałowska, *Ewolucja*, s. 349, 356; M. Nazar, *Niektóre zagadnienia małżeństwa i rodziny w świetle unormowań Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Rejent 1997, nr 5, s. 100-101; T. Smoczyński, *Rodzina i prawo rodzinne w świetle nowej Konstytucji*, *Państwo i Prawo* 1997, z. 11-12, s. 185; T. Smoczyński, *O stosunku prawnym opartym na więzi rodzinnej*, w: *W poszukiwaniu dobra wspólnego. Księga jubileuszowa Profesora Macieja Zielińskiego*, Szczecin 2010, s. 691; T. Smoczyński, M. Andrzejewski, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2020, s. 3, 8; T. Smoczyński, *Ochrona rodziny w Konstytucji RP*, *Państwo i prawo* 1994, z. 2, s. 5. Zob. również wyrok Sądu Najwyższego z dnia 14 stycznia 2010 r., IV CSK 307/09, OSNC-Zbiór dodatkowy 2010, nr C, poz. 91.

⁸⁴² T. Smoczyński, M. Andrzejewski, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, s. 3; A. Mączyński, *Konstytucyjne podstawy*, s. 767; T. Smoczyński, *Rodzina i prawo rodzinne*, s. 191; T. Smoczyński, *Ochrona rodziny*, s. 8-9.

⁸⁴³ K. Michałowska, *Ewolucja*, s. 346.

⁸⁴⁴ M. Nazar, *Niektóre zagadnienia*, s. 103-104.

jest ono stosowane na gruncie wielu przepisów, w tym Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oraz przepisów regulujących kwestie socjalne⁸⁴⁵.

Więzi rodzinne poprzez niewątpliwe ich sprzężenie z pojęciem rodziny, są wypadkową więzi społecznej. Stanowią przez to związek o charakter relacyjnym⁸⁴⁶. Dlatego pojęcie więzi rodzinnej w aspekcie językowym zdefiniować można jako układ stosunków, a także instytucji czy środków kontroli społecznej, które łączą ludzi będących członkami danej rodziny, tj. osób związanych pokrewieństwem, powinowactwem bądź inną szczególną relacją *quasi*-rodzinną opartą na więzach emocjonalnych⁸⁴⁷. Językowe znaczenie więzi pozwala już na uznanie, że nie stanowi ono określonego indywiduum człowieka, a dla swojego zaistnienia wymaga nawiązania relacji pomiędzy dwoma osobami. Wiąż sama w sobie zakłada także pewien element bliskości. Dlatego używanie określenia „więź bliskości” dla opisanie relacji między członkami rodziny to *de facto* pleonazm. Z kolei w ujęciu socjologicznym „więzi rodzinne” są sferą, w której urzeczywistniane są wszelkie układy społeczne między jej członkami⁸⁴⁸. To z faktu przynależności do rodziny wynikają właśnie więzi rodzinne. Rodzina by istnieć, musi wykształcić więzi rodzinne. W przeciwnym razie pozostaje jedynie zdezorganizowaną grupą jednostek bez szerszych powiązań uczuciowych⁸⁴⁹.

⁸⁴⁵ T. Smoczyński, *Ochrona rodziny*, s. 8. Zob. m.in. przepisy ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1426 ze zm.), ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 901 ze zm.), czy k.r.o.

⁸⁴⁶ Podobnie w zakresie relacyjnego charakteru więzi rodzinnych L. Bosek, *W sprawie*, s. 9, L. Bosek, *Gwarancje godności*, s. 383. Zob. również S. Grzybowski, *Ochrona dóbr osobistych*, s. 100-101. B. Lackoroński sformułował własną definicję więzi rodzinnych wskazując, że więzi rodzinne mogą być rozumiane jako: „rzeczywiste relacje międzyludzkie, w których występują trwale, silne i pozytywne uczucia stron względem siebie, mogące przejawiać się na zewnątrz, w szczególności w przywiązaniu warunkującym odczuwanie braku obecności drugiej osoby, pamięci o sobie, okazywaniu sobie szacunku, udzielaniu sobie wsparcia w wyjątkowych lub codziennych sytuacjach życiowych, wspólnym prowadzeniu lub pomocy w prowadzeniu gospodarstwa domowego, a w konsekwencji możliwe do jednoznacznego stwierdzenia dla osób trzecich”. Autor błędnie jednak uznaje, że tak ujmowane więzi rodzinne stanowią mogą dobro osobiste-por. B. Lackoroński, *Kontrowersje*, s. 196.

⁸⁴⁷ Więżą jest „to, co łączy, jednoczy, spaja, zbliża; związek, spółnia, powiązanie, łączność (z czym lub kim)”. Zob. hasło „więź”, w: Słownik języka polskiego, red. W. Doroszewski, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/wiez;5516123.html> (dostęp 20.03.2023 r.). Por. także m.in. hasło „więź”, w: Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/wi%C4%99%C5%BA.html> (dostęp 19.11.2022 r.); hasło „więź społeczna”, w: Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/wiez-spoeczna;2536357.html> (dostęp 20.03.2023 r.); hasło „rodzinny”, w: Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/rodzinny.html> (dostęp 19.11.2022 r.); hasło „rodzina”, w: Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/slovniki/rodzina.html> (dostęp 19.11.2022 r.).

⁸⁴⁸ E. Budzyńska, *Więzi międzypokoleniowe w rodzinie w kontekście przemian społecznych i kulturowych*, w: *Dylematy życia rodzinnego. Diagnoza i wsparcie*, red. M. Szyszka, Lublin 2016, s. 15; J. Turowski, *Socjologia*, s. 85.

⁸⁴⁹ A. Mączyński, *Konstytucyjne podstawy*, s. 757; M. Nazar, *Niektóre zagadnienia*, s. 100-101; T. Smoczyński, M. Andrzejewski, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, s. 3, 8; T. Smoczyński, *O stosunku prawnym*, s. 691; T. Smoczyński, *Rodzina i prawo rodzinne*, s. 185; J. Turowski, *Socjologia*, s. 87.

Powyższe znaczenia pozwalają na wyodrębnienie dwóch podstawowych elementów więzi rodzinnych. Pierwszym z nich jest element strukturalny (obiektywny) polegający na faktycznym istnieniu zbiorowości jednostek (grupy rodzinnej) oraz istniejących między nimi układów praw i obowiązków, wynikających z norm moralnych i norm prawnych. Z kolei drugi element, czyli element świadomościowy (subiektywny), obejmuje „poczucie łączności” wykreowane między członkami rodziny, wynikające ze świadomości przynależności do wspólnoty, a nadto obrazuje ich wzajemny stosunek emocjonalny. Poczucie łączności budowane jest nie tylko na świadomości istnienia powiązań związanych z pochodzeniem czy powiązań formalnoprawnych, lecz również wykreowanych w toku interakcji między ludźmi uzewnętrznionych przeżyć, emocji, postaw wobec zmieniających się warunków społeczno-gospodarczych, światopoglądu, faktu podjęcia współdziałania, czy tworzenia stosunków zależności⁸⁵⁰. W postawie członka rodziny uwidaczniają się jego poglądy i emocjonalne nastawienie do grupy, które w przypadku każdej z osób mogą się diametralnie różnić pod kątem intensywności i stopnia. Jeśli postawa nie jest pozytywna (tj. wroga, lekceważąca bądź w inny sposób negatywna), to nie można mówić o tym, by między jednostką a innymi członkami rodziny mogły wykształcić się więzi rodzinne⁸⁵¹. W takim przypadku pomimo istnienia elementu strukturalnego, brak jest elementu świadomościowego w sensie pozytywnym jako warunku wykreowania więzi rodzinnej.

Rozróżnienie dwóch elementów – obiektywnego i subiektywnego – wpływa bezpośrednio na możliwość stwierdzenia, że między dwoma członkami rodziny istnieją więzi rodzinne. Nie sposób bowiem uznać, że istnienie między dwoma osobami więzi formalnoprawnych bądź nawet relacji opartych na faktycznym pożyciu pozwala na stwierdzenie, iż istnieją między nimi więzi emocjonalne. Dopiero widoczne, emocjonalne przejawy łączności stanowią dostrzegalny dowód istnienia więzi. Wiąż rodzinna zapewnia zatem rodzinie trwałe istnienie i pozwala na działanie na zewnątrz, umożliwia

⁸⁵⁰ E. Budzyńska, *Więzi międzypokoleniowe*, s. 13-15; T. Smyczyński, M. Andrzejewski, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, s. 11-13; K. Grablis, *Więzi rodzinne a problematyka dóbr osobistych*, *Studia Iuridica Toruniensia* 2021, t. 28, s. 33; J. Turowski, *Socjologia*, s. 85-86.

⁸⁵¹ Jak wskazuje J. Turowski: „trudności w zdefiniowaniu desygnatu więzi społecznej w psychospołecznym rozumieniu wiążą się też z trudnościami operacjonalizacji więzi, czyli nadawaniu jej sensu empirycznego i ustaleniu wskaźników, za pomocą których więź grupowa (np. w zakładzie pracy, rodzinie, narodzie itd.), może być badana w praktyce badawczej. Przyjmuje się dwa rodzaje wskaźników: pierwsze, dowodzące, czy i jakie jednostka zajmuje miejsce (pozycję) w grupie, drugie pozwalające zbadać, czy i w jakim stopniu solidaryzuje się ona z grupą”. (por. szerzej J. Turowski, *Socjologia*, s. 85-94). Zdaniem autora jeśli nawet zachodzą różnice między aspektem strukturalnym i psychospołecznym, to „nie podważają one realności dwuaspektowego charakteru więzi i adekwatności tej koncepcji do badania i wyjaśniania problematyki grup społecznych i ich funkcjonowania” (J. Turowski, *Socjologia*, s. 94).

rozwój, stanowi środek do zaspokajania potrzeb indywidualnych i zbiorowych członków rodziny⁸⁵².

Z powyższego wynika zatem, że więzi rodzinne nie mają racji bytu w razie nieistnienia członków rodziny. Ujęcie więzi rodzinnej jako wartości interpersonalnej (relacyjnej, międzyludzkiej) i dynamicznej powoduje, że nie może ona posiadać charakteru osobistego i zindywidualizowanego⁸⁵³. Wiąż rodziną należy ująć opisowo jako węzeł, który nie może istnieć bez dwóch podmiotów. Stanowi ona spoiwo łączące członków rodziny. Dlatego też istnienie więzi, w tym więzi rodzinnej, nie dotyczy wyłącznie jednej jednostki ludzkiej, lecz większej liczby osób⁸⁵⁴. Więzy rodzinne są pochodną istniejących między członkami rodziny relacji będących wypadkową sytuacji emocjonalnej, prawnej i społecznej⁸⁵⁵.

Wiąż rodzinna zawsze opiera się także na stosunku emocjonalnym (subiektywnym). Stosunek ten kształtowany jest na przestrzeni określonego czasu, przy czym może on osiągnąć określony poziom⁸⁵⁶. Istotą więzi rodzinnej jest żywienie wewnętrznych uczuć, przeżyć względem drugiej osoby, będących emanacją świata, które dana osoba kształtuje w swoim wyobrażeniu w toku dorastania, rozwoju fizycznego i emocjonalnego. Oczywiście jest przy tym, że naruszenie takiego stosunku powodować może wpływ na sferę psychiczną człowieka (zarówno uczuciową, jak i duchową). Naruszenie dotyczy jednak dobrostanu psychicznego konkretnej osoby, która jedynie współczuje poszkodowanemu. Dotychczas dobrem osobistym w historycznym ujęciu nie mógł być stosunek emocjonalny osoby objawiający się współczuciem dla sytuacji osobistej drugiego podmiotu, który w życiu jednostek jemu najbliższych zajmował miejsce szczególne – pełniąc rolę ojca, matki, dziadka, czy syna. Sytuacja ta wynikać

⁸⁵² J. Turowski, *Socjologia*, s. 86; E. Budzyńska, *Więzy międzypokoleniowe*, s. 16; K. Grablis, *Więzy rodzinne*, s. 31.

⁸⁵³ Interpersonalnej, czyli „dotyczącej stosunków między osobami”. Zob. hasło „interpersonalny”, *Słownik Języka Polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/interpersonalny.html> (dostęp: 19.11.2022 r.). Zob. również E. Budzyńska, *Więzy międzypokoleniowe*, s. 16; J. Turowski, *Socjologia*, s. 87. Tak też L. Bosek, *Gwarancje godności*, s. 389-390; L. Bosek, *W sprawie*, s. 3-13; M. Wałachowska, *Wynagrodzenie szkód deliktowych*, s. 299-328, 407; W. Popiołek, *Wiąż*, s. 1052 i n. Zob. również uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 19 listopada 2010 r., III CZP 79/10, OSNC 2011, nr 4, poz. 41. R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 11.

⁸⁵⁴ Tak też L. Bosek, *W sprawie*, s. 8-13; K. Michałowska, *Ewolucja*, s. 346; M. Wałachowska, *Wynagrodzenie szkód deliktowych*, s. 299-328. Zob. również F. Pubrat, *Zadośćuczynienie za krzywdę*, s. 109. Zob. również wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 20 lipca 2017 r., I ACa 1771/16, OSA 2018, nr 1, poz. 3.

⁸⁵⁵ L. Bosek, *W sprawie*, s. 9; K. Grablis, *Więzy rodzinne*, s. 33.

⁸⁵⁶ O ile nawet istnieje możliwość oceny jakości i intensywności relacji międzyludzkiej w sferze emocjonalnej, to nie przesądza to automatycznie o obiektywizacji tej wartości. Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 293.

może zarówno z doznania ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, jak również ze śmierci. Prawo nie przewidywało bowiem ochrony sfery uczuć danego podmiotu prawa⁸⁵⁷. Uczucia ludzkie zależą od wielu czynników, w tym przede wszystkim od woli człowieka. Są one dynamiczne, ulegają ciągłym zmianom (wzmocnieniu i osłabieniu) pod wpływem zachowania podmiotu zainteresowanego i jego nastawienia, zachowania i nastawienia innych osób, istniejących między ludźmi stosunków bliskości, dystansu oraz konfliktu, a także innych zdarzeń i czynników zewnętrznych, mogących skutkować całkowitym unicestwieniem emocji.

Utrzymywanie relacji opartych na emocjach powoduje, że więź rodzinna nie jest wartością stałą i przynależną jednej osobie⁸⁵⁸. Dlatego w przypadku każdej osoby więź rodzinna postrzegana będzie również odmiennie z uwagi na charakteryzujące ludzi różnice poznawcze. Każdy człowiek posiada bowiem odrębny zasób wiedzy, doświadczenia życiowego czy cech charakteru. Więzi rodzinne jako wypadkowe więzi społecznych podlegają wielu przekształceniom w trakcie ich nawiązania lub utraty, ale również utrzymywania, zacieśniania, rozluźniania, osłabiania. To powoduje, że nie jest możliwe ścisłe wyznaczenie zakresu więzi rodzinnych, gdyż rozumiane mogą być one odmiennie przez każdego członka społeczności rodzinnej. Dotyczy to nie tylko istnienia więzi w ogóle, lecz również jej intensywności. Każdy człowiek ma bowiem wpływ na to, czy chce utrzymywać więzi rodzinne z inną osobą. Podejmuje on decyzję również co to tego, w jaki sposób takie więzi chce utrzymać. Wiele czynników, w tym codziennie odczuwanych przez człowieka emocji, wynikających również z kontaktu z innymi osobami, wpływa na ustalenie intensywności więzi rodzinnej⁸⁵⁹. Dobra osobiste przysługują zaś wszystkim ludziom na równi, bez względu na ich cechy osobiste⁸⁶⁰. Dotychczasowe ujęcie dobra osobistego pozwalało na uznanie, że dobra te są ściśle związane z człowiekiem, decydują o odrębności i indywidualności jednostki ludzkiej, bez względu na stan jej psychiki czy stopień wrażliwości bądź pozostawanie w określonej grupie.

⁸⁵⁷ T. Grzeszak, *Dobro osobiste*, s. 36.

⁸⁵⁸ L. Bosek, *W sprawie*, s. 10; K. Michałowska, *Ewolucja*, s. 349. Por. również wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 15 maja 2015 r., I ACa 131/15, Legalis nr 1263391.

⁸⁵⁹ K. Grablis, *Więzi rodzinne*, s. 33-34.

⁸⁶⁰ J. Panowicz-Lipska, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., nb. 5.

6.4. Kwalifikacja więzi rodzinnej jako dobra osobistego sprzed 15 września 2023 r. i po tym dniu

Naruszenie relacji między podmiotami prawa cywilnego, ale także wartości wypadkowych tych relacji w postaci miłości, uczucia, wierności, odczuwania współczucia oraz żywienia chęci niesienia pomocy drugiej osobie, jeśli nie znajdują uzasadnienia w stosunku kontraktowym (por. art. 353¹ k.c.), według ujęcia dobra osobistego sprzed 15 września 2023 r., tj. przed wprowadzeniem w życie przepisu art. 448 § 2 k.c. na mocy ustawy z dnia 28 lipca 2023 r., nie mogły stanowić uszczerbku prawnie relewantnego. Brak ścisłego związania więzi rodzinnych z jednostką ludzką przemawiał zatem za tym, że na tle polskich rozwiązań prawnych nie mogły być one dobrem osobistym, a przez to nie zasługiwały na udzielenie im właściwej dla dóbr osobistych ochrony cywilnoprawnej. W polskiej nauce prawa nie funkcjonowało pojęcie dobra osobistego o charakterze interpersonalnym, gdyż – jak się wskazywało – ze swej istoty jest to oksymoron⁸⁶¹. Jeszcze raz warto podkreślić, że sięganie do konstrukcji dobra osobistego dla uzasadnienia konieczności udzielenia ochrony emocjom czy uczuciom wynikało wyłącznie z odwoływania się do racji słusznościowych, przy jednoczesnym braku wyraźnej ku temu podstawy prawnej⁸⁶². W każdym bowiem przypadku więzi rodzinne odwołują się do subiektywnych odczuć co najmniej dwóch osób związanych określoną relacją.

Przeciwno uznaniu więzi rodzinnych za dobro osobiste przemawiały jednakże jeszcze inne argumenty. Przede wszystkim dobra osobiste chronione bezwzględnie (*erga omnes*) nie mogły wynikać z relacji między podmiotami⁸⁶³. Więzy rodzinne stanowiły stosunki dwustronnie zindywidualizowane, a nie jednostronnie zindywidualizowane. Polegały one na sprzężeniu uprawnienia jednej osoby z obowiązkiem drugiej⁸⁶⁴. Uznanie więzi rodzinnej za dobro osobiste w dotychczasowym ujęciu skutkowałoby istnieniem powszechnego obowiązku nieingerowania w sferę uczuć danej osoby i więzi łączącej ją z innymi osobami. Obowiązek taki obejmowałby nie tylko osoby trzecie, ale również

⁸⁶¹ Zob. zdanie odrębne SSN Kazimierza Zawady wyrażone w uzasadnieniu uchwały składu siedmiu sędziów z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018, nr 9, poz. 83. Tak też J. Sadomski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 14.

⁸⁶² Zob. J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 250; M. Strus-Wołos, *Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego (Izba Cywilna). Więzy rodzinna jako dobro osobiste w razie ciężkiego uszkodzenia ciała*, *Przegląd Prawniczy Allerhanda* 2019, t. 2, nr 1 (3), poz. 7; a także zdanie odrębne SSN Jacka Gudowskiego wyrażone w uzasadnieniu uchwały składu siedmiu sędziów z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018, nr 9, poz. 83.

⁸⁶³ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 260.

⁸⁶⁴ T. Smoczyński, *O stosunku prawnym*, s. 704-705.

strony danej relacji⁸⁶⁵. Wówczas możliwa byłaby ochrona dobra osobistego w postaci więzi rodzinnej poprzez skierowanie roszczenia przeciwko bliskiemu członkowi rodziny, który swoim zachowaniem (nawet wywołanym lekkomyślnością czy niedbalstwem) dokonuje pogwałcenia więzi⁸⁶⁶.

Co więcej, nawet jeśli uznać, że relacja międzyludzka czy odczucia subiektywne mogły podlegać ochronie cywilnoprawnej, to nie jest jasne, na jakiej podstawie należało dokonywać obiektywizacji ich istoty i naruszenia. Kierowanie się w procesie cywilnym zasadą prawdy materialnej określonej w Kodeksie postępowania cywilnego⁸⁶⁷ było w tej mierze niewystarczające. Brak było bowiem prawnie uznanych kryteriów, w oparciu o które można by było dokonać oceny nie tylko samego faktu naruszenia więzi, jej intensywności, a przede wszystkim rozmiarów doznanej przez poszkodowanego w ten sposób krzywdy⁸⁶⁸. Faktem jest, że błahe naruszenia omawianej wartości występować mogą powszechnie w zasadzie na każdym polu wzajemnych relacji. Dopiero przekroczenie pewnego poziomu intensywności naruszenia więzi mogło przemawiać za udzieleniem uprawnionemu ochrony prawnej. Ocena taka musiałaby być dokonywana jednak wyłącznie w oparciu o odczucia uczestników relacji społecznej, co wykluczało możliwość uniezależnienia rozstrzygnięcia od czynników subiektywnych. Dlatego więzi rodzinne jako uzewnętrzniona sfera emocjonalnych przeżyć człowieka względem innych osób nie daje się zobiektywizować⁸⁶⁹. Ponadto są zmienne w czasie⁸⁷⁰.

Więź rodzinna, jako relacja interpersonalna, nie spełniała również tego kryterium dobra osobistego, które dotyczyło możliwości podporządkowania danego dobra woli uprawnionego⁸⁷¹. Nie mogło być ono wykonywane swobodnie przez każdą ze stron relacji. Naruszenie więzi przez jedną z nich mogło powodować całkowite jej unicestwienie⁸⁷². Brak spełnienia tego kryterium powodował, że więzi rodzinne nie mogły zabezpieczać przysługującej każdemu człowiekowi integralności psychicznej i fizycznej. Uprawniony, chcąc podjąć się ochrony przysługujących mu dóbr osobistych,

⁸⁶⁵ M. Kaliński, *Ograniczenie indemnizacji*, s. 20 i n. Zob. również uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19, OSNKN 2020 nr 2, poz. 11.

⁸⁶⁶ Zob. również T. Grzeszak, *Dobro osobiste*, s. 36.

⁸⁶⁷ O. Bogucki, *Teoretyczne aspekty zasady prawdy materialnej w nowym modelu postępowania cywilnego*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2000, z. 1, s. 53-60; E. Marszałkowska-Krześ, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil, Legalis 2023, komentarz do art. 3 k.p.c., pkt 3.

⁸⁶⁸ J. Widło, *Glosa*, s. 267.

⁸⁶⁹ K. Michałowska, *Ewolucja*, s. 350.

⁸⁷⁰ L. Bosek, *W sprawie*, s. 10; K. Grablis, *Więzi rodzinne*, s. 37; J. Widło, *Glosa*, s. 269.

⁸⁷¹ Zob. również uwagi T. Grzeszak, *Dobro osobiste*, s. 7, 12, 40.

⁸⁷² L. Bosek, *W sprawie*, s. 10.

musiał mieć możliwość nie tylko wyrażenia zgody na naruszenie przysługującego mu dobra, lecz także możliwość skorzystania z katalogu roszczeń zakazowych i o usunięciu skutków naruszenia, które stanowią element cywilnoprawnej ochrony dóbr osobistych⁸⁷³. Jak się bowiem wskazuje, art. 23 k.c. nie mógł być rozpatrywany w oderwaniu od przepisu przewidującego przesłanki ochrony dóbr osobistych z art. 24 k.c., jak również art. 448 k.c. w poprzednim brzmieniu, który umożliwiał dochodzenie roszczeń przez wszystkich uprawnionych⁸⁷⁴. W przypadku więzi rodzinnych nie była możliwa ich ochrona za pomocą wskazanych roszczeń. Prowadziłaby bowiem do możliwości zakazania niektórych postaw, sposobów realizacji ról społecznych, okazywanych uczuć, nie tylko osobie trzeciej, lecz również osobie, wobec której żywione są więzi rodzinne. Na tle niektórych stanów faktycznych wątpliwe pozostawało także to, czy konkretne zachowania, które potencjalnie mogą naruszać więź rodzinną, bądź sama szkoda, mogły być kwalifikowane jako bezprawne, czyli sprzeczne z konkretną normą prawa bądź zasadami współżycia społecznego⁸⁷⁵. Przykładowo w przypadku śmierci bądź ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia poszkodowanego wykluczona była realizacja roszczenia o zaniechanie działania zagrażającego dobru osobistemu, czy o dopełnienie czynności potrzebnych do usunięcia skutków naruszenia. Możliwa była jedynie kompensacja krzywdy w formie zadośćuczynienia pieniężnego lub zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny. To jest jednak niewystarczające do uznania, że więź rodzinna stanowiła dobro osobiste.

Dla ustalenia naruszenia dobra osobistego jako dobra indywidualnego niezbędne było stwierdzenie bezprawnego zachowania sprawcy, które skierowane było indywidualnie przeciwko osobie, która połączona była więzią z bezpośrednio poszkodowanym⁸⁷⁶. W przypadku naruszenia więzi rodzinnej możemy mieć do czynienia co najwyżej ze zjawiskiem multiskutkowości czynu sprawczego, które dotyka również osobę bliską poszkodowanego, co jednak nie oznacza, że możliwe było sięgnięcie w tym

⁸⁷³ T. Grzeszak, *Dobro osobiste*, s. 15, 22, 37, 40.

⁸⁷⁴ P. Księżak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 1; S. Dmowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 1; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 13; M.J. Zieliński, *Kwalifikacja więzi rodzinnej jako dobra osobistego a relacja art. 446 § 4 k.c. do art. 448 k.c.*, w: *Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Materiały Naukowe. Zadośćuczynienie na rzecz poszkodowanego w wypadku komunikacyjnym i na rzecz osób najbliższych*, tom V, red. M.J. Zieliński, Warszawa 2017, s. 53.

⁸⁷⁵ Zob. m.in. uwagi odnośnie braku możliwości wykorzystania roszczeń zakazowych co do niektórych form naruszenia więzi rodzinnych sformułowane w poprzednim stanie prawnym przez R. Strugałę, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Legalis 2021, komentarz do art. 446 k.c., nb. 13.

⁸⁷⁶ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 3 czerwca 2003 r., I ACa 1162/02, Legalis nr 60750.

zakresie do konstrukcji dobra osobistego. W tym przypadku naruszenia wartości (niebędącego dobrem osobistym dobrostanu człowieka) mogło dojść do powstania szkody (uszczerbku) naturalnego⁸⁷⁷. Co więcej, nawet jeśli przyjąć, że przed dniem 15 września 2023 r. istniało takie dobro osobiste jak więzi rodzinne, to ich naruszenie mogłoby mieć miejsce w każdym przypadku naruszenia więzi, nie zaś wyłącznie w razie spowodowania śmierci, czy ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała bądź wywołania rozstroju zdrowia⁸⁷⁸, ze względu na szeroki zakres ochrony określony w art. 448 k.c.

Zwrócić uwagę należy również na zagrożenia wynikające z uznania więzi rodzinnych za dobro osobiste, które są aktualne również w obecnym stanie prawnym, tj. po wejściu w życie ustawy z dnia 28 lipca 2023 r. Nadmiernie szerokie ujmowanie kategorii dóbr osobistych i przeniesienie ich również na sferę relacji interpersonalnych oraz sferę subiektywną skutkuje objęciem ochroną cywilnoprawną nie tylko przypadków zerwania więzi między osobami bliskimi (poprzez śmierć bądź ciężkie i trwałe uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia u poszkodowanego), ale także każdego przypadku naruszenia więzi międzyludzkiej, czy w ogóle dobrostanu poszkodowanego przez kogokolwiek. Stan ten wiązany jest z uprzywilejowaniem nieograniczonej liczby osób dostrzegających jedynie mirażę roszczeń, formułujących żądania ochrony przysługujących im wartości, które takiej ochronie nie podlegają⁸⁷⁹. Ochroną objęte mogą być przypadki naruszenia wartości błędnie uznanych za samoistne i przysługujących bezpośrednio uprawnionemu. Dotyczy to np. więzi z krewnymi (również bez względu na intensywność łączących ich relacji), znieważenia przyjaciół lub sąsiadów, zwolnienia współpracowników, zerwania współpracy z ważnymi kontrahentami, braku czasu dla zaspokojenia emocjonalnych potrzeb rodziny (w szczególności dzieci), ale również znanych już przypadków naruszenia prawa do rozpoznania sprawy bez zbędnej zwłoki⁸⁸⁰, prawa do spokojnego wypoczynku (urlopu

⁸⁷⁷ L. Bosek, *W sprawie*, s. 11.

⁸⁷⁸ Tak też P. Księżak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 121.

⁸⁷⁹ S. Kalus, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 5; P. Księżak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 122.

⁸⁸⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 maja 2010 r., II CSK 640/09, OSNC-Zbiór dodatkowy 2011, nr A, poz. 4.

wypoczynkowego)⁸⁸¹, prawa do spotkań towarzyskich w określonym gronie i czasie⁸⁸², niepewności godziwych warunków mieszkaniowych⁸⁸³, w tym pozbawienia możliwości korzystania z prądu elektrycznego⁸⁸⁴, pozbawienia możliwości studiowania w szkole wyższej⁸⁸⁵, krytyki autorytetów⁸⁸⁶, przypadki zniszczenia bądź uszkodzenia rzeczy (np. auta o sentymentalnym znaczeniu)⁸⁸⁷, naruszenia więzi między małżonkami poprzez tzw. zdradę małżeńską⁸⁸⁸ czy utraty zwierzęcia - w szczególności psa domowego⁸⁸⁹.

Zgodzić należy się również z uwagami, że zmiana istoty dóbr osobistych dokonana ustawą z dnia 28 lipca 2023 r. wpływać może na poszukiwanie ochrony wyimaginowanych dóbr osobistych w przypadku odczuwania jakichkolwiek

⁸⁸¹ Zob. uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 19 listopada 2010 r., III CZP 79/10, OSNC 2011, nr 4, poz. 41, a także wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 marca 2011 r., I CSK 372/10, OSNC-Zbiór dodatkowy 2012, nr A, poz. 21. Aktualnie, w razie niewykonania lub nienależytego wykonania usługi turystycznej objętej imprezą turystyczną uprawniony może żądać zadośćuczynienia za doznaną krzywdę na podstawie art. 50 ust. 2 ustawy z dnia 24 listopada 2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 511 ze zm.). Wcześniej podobne roszczenie przysługiwało poszkodowanemu na gruncie nieobowiązującej już ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych (tekst jedn. Dz. U. Nr 223, poz. 2268 ze zm.).

⁸⁸² Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 30 października 2015 r., I ACa 567/15, OSA 2016, nr 5, poz. 17.

⁸⁸³ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 13 kwietnia 2011 r., VI ACa 1310/10, Legalis nr 722845.

⁸⁸⁴ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 grudnia 2011 r., II CSK 160/11, OSNC 2012, nr 6, poz. 75, a odmiennie wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 października 2010 r., V CSK 90/10, Legalis nr 406151.

⁸⁸⁵ P. Księżak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 125.

⁸⁸⁶ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 kwietnia 2004 r., I CK 484/03, OSNC 2005, nr 4, poz. 69, w którym Sąd błędnie uznał, że relacja, jaka łączy osobę duchowną powiązaną z Papieżem Janem Pawłem II, która jest nie tylko uczuciowa, religijna i światopoglądowa, ale również funkcyjna i hierarchiczna, skupiona wokół uczuć religijnych i więzów przyjaźni, stanowi dobro osobiste. Podobnie P. Księżak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 121.

⁸⁸⁷ P. Księżak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 124.

⁸⁸⁸ W wyroku z dnia 11 grudnia 2018 r. Sąd Najwyższy wskazał, że w przypadku tzw. zrad małżeńskich, do ochrony więzi prawnorodzinnych między małżonkami nie mają zastosowania przepisy o ochronie dóbr osobistych (zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 grudnia 2018 r., IV CNP 31/17, OSNC 2019, nr 9, poz. 95). Por. także M. Kaliński, *Ograniczenie indemnizacji*, s. 20; J. Kmiecicka, *Ochrona więzi prawnorodzinnych przepisami o ochronie dóbr osobistych. Zadośćuczynienie za niewypełnienie obowiązków małżeńskich. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 11 grudnia 2018 r. (IV CNP 31/17)*, Acta Universitatis Wratislaviensis 2021, nr 125, s. 322; J.M. Kondek, *Zadośćuczynienie za zdradę*, s. 124; K. Kurosz, *Samorealizacja osoby bliskiej*, s. 513; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 13; M. Strus-Wołos, *Przegląd orzecznictwa*, s. 84; Z kolei za uznaniem więzi rodzinnej za dobro osobiste w przypadku zdrady małżeńskiej opowiedziała się A.S. Tokarz, *Zdrada małżeńska*, s. 102 i n.

⁸⁸⁹ Odnotować należy, że orzeczenie udzielające ochrony więzi ze zwierzęciem znane jest polskiej judykaturze. Mianowicie w wyroku z dnia 7 września 2017 r. Sąd Okręgowy w Krakowie (II Ca 1111/17, Legalis nr 2047821) błędnie uznał, że dobrem osobistym, które podlega ochronie na gruncie prawa cywilnego, może być uznana więź ze zwierzęciem, a w szczególności psem. Przyczyna takiego stanu jest fakt, że zerwanie tej więzi może powodować u człowieka powstanie smutku, tęsknoty, a także poczucie straty. Sąd argumentował również, że zwierzę jest istotą żywą, która odczuwa ból, a przez to wywoływać może u człowieka współczucie i współprzeżywanie doznawanego przez zwierzę cierpienia. Zob. również uwagi P. Księżak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 123; M. Strus-Wołos, *Przegląd orzecznictwa*, s. 83-85, a także M. Nesterowicz, *Zadośćuczynienie pieniężne i odszkodowanie za śmierć lub uszkodzenie psa „rodzinnego” na skutek czynu niedozwolonego (w świetle orzecznictwa)*, *Przegląd Sądowy* 2019, nr 5.

negatywnych doznań psychicznych, niezależnie od rozmiaru krzywdy czy charakteru naruszonego dobra⁸⁹⁰.

Przed dniem 15 września 2023 r. niezasadne było także zrównanie więzi rodzinnych z innymi dobrami osobistymi w postaci np. kultu osoby zmarłej, czy powoływanie się na istnienie wartości, które już uznane zostały za dobro osobiste. Po pierwsze, niezasadne było porównywanie więzi rodzinnych do kultu pamięci osoby zmarłej czy tradycji rodzinnej⁸⁹¹, gdyż wartości te były i są od siebie odmienne. Wskazane dobra osobiste nie wynikają bowiem z relacji interpersonalnych łączących dwa istniejące podmioty. Są one wartościami stałymi, osobistymi i zindywidualizowanymi. Kultywowanie pamięci po zmarłym jest silnie zakorzenione w naszej kulturze prawnej, a przez to jest wartością wysoko cenioną, która zasługuje na ochronę. Kult zmarłej osoby wynika z pamięci o osobie, która już nie żyje, przy czym brak jest zależności elementów składowych tego dobra, czyli „pamięci” i „kultu” po zmarłym z dobrami osobistymi osoby, która żyje⁸⁹². Kult pamięci po osobie zmarłej jest dobrem jurydycznie samoistnym⁸⁹³. W świetle dotychczasowego ujęcia dobra osobistego, dobrem tym nie było również powoływane, obok życia prywatnego, w art. 47 Konstytucji RP tzw. „życie rodzinne”. Podobnie jak w przypadku więzi rodzinnych istotą życia rodzinnego jest kontakt między członkami rodziny. Życie rodzinne istnieje jedynie w relacjach między członkami rodziny i jest zdecydowanie odróżniane od życia prywatnego, będącego dobrem osobistym. Stanowi sumę relacji rodzinnych pomiędzy osobami tworzącymi rodzinę, jak również katalog zdarzeń prowadzących do nawiązania, utrzymywania i naruszenia tych relacji ze strony osób trzecich⁸⁹⁴.

⁸⁹⁰ Zob. zdania odrębne SSN Kazimierza Zawady oraz SSN Jacka Gudowskiego wyrażone w uzasadnieniu uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018, nr 9, poz. 83; uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego: z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 36/17, OSNC 2018 nr 11, poz. 103; z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 69/17, OSNC 2018, nr 11, poz. 104.

⁸⁹¹ Zob. m.in. uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 19 listopada 2010 r., III CZP 79/10, OSNC 2011, nr 4, poz. 41.

⁸⁹² L. Bosek, *W sprawie*, s. 11-12; K. Grablis, *Więzi rodzinne*, s. 36; M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 261; M. Obrębski, *Ochrona dóbr osobistych*, s. 655-657. Zob. również wyrok Sądu Najwyższego z dnia 12 lipca 1968 r., I CR 252/68, OSNCP 1970, nr 1, poz. 18; wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 23 stycznia 2014 r., V ACa 649/13, Legalis nr 797344.

⁸⁹³ M. Obrębski, *Ochrona dóbr osobistych*, Wrocław 2015, s. 657.

⁸⁹⁴ J. Kmiećcka, *Ochrona więzi prawnorodzinnych*, s. 323; A. Mączyński, *Konstytucyjne podstawy*, s. 770; K. Michałowska, *Ewolucja*, s. 346, 352; M. Nazar, *Niektóre zagadnienia*, s. 119-120; M. Zieliński, *Kwalifikacja więzi rodzinnej*, s. 49.

Więzi rodzinne, jako wartości niebędące dobrami osobistymi, nie mogły również stanowić tzw. rodzinnych dóbr osobistych jako „wartości życia rodzinnego”⁸⁹⁵. Nie oznacza to jednak, że w ogóle pozbawione były ochrony. Więzi rodzinne, ze względu na swoją specyfikę, nie są kształtowane przez ogólne przepisy prawa cywilnego, w tym przepisy dotyczące dóbr osobistych. Więzi rodzinne jako fundament prawidłowego funkcjonowania rodziny chronione są normami Konstytucji RP (art. 18 i 71), a nadto ochronę więzi rodzinnych *in personam* przewidują przepisy prawa rodzinnego w zakresie m.in. wzajemnych praw i obowiązków małżonków i dzieci (np. art. 23 i 87 k.r.o.)⁸⁹⁶. Objęcie więzi rodzinnych ochroną konstytucyjną czy przepisami prawa rodzinnego nie powodowało jednak automatycznie, że były one dobrem osobistym. Co więcej, założenie to stanowiło potwierdzenie, że więzi rodzinne nie mogły być dobrem osobistym, gdyż nie była możliwa ingerencja w skutki zdarzeń prawno-rodzinnych przy pomocy środków ochrony cywilnoprawnej właściwej dla dóbr osobistych⁸⁹⁷. Wiąż rodzinna stanowi punkt wyjścia dla kreowania stosunków prawnorodzinnych w postaci małżeństwa, pokrewieństwa, powinowactwa i adopcji⁸⁹⁸. Nie sposób uznać, by możliwe było dokonywanie istotnego rozróżnienia na więzi rodzinne (jako wartości, która nie była dobrem osobistym) oraz życie rodzinne wraz z towarzyszącymi mu prawami podmiotowymi w postaci prawa do życia rodzinnego, do ochrony i zachowania stanu bliskości do najbliższych członków rodziny⁸⁹⁹. Obie wartości odwołują się bowiem do tego samego subiektywnego odczucia istnienia relacji z innymi członkami rodziny. To z kolei przesądzało o tym, że nie było możliwe rozważanie ich w kategoriach dóbr osobistych na gruncie ówczesnie obowiązujących przepisów cywilnoprawnych. Wśród zagrożeń związanych z uznaniem więzi rodzinnej za dobro osobiste słusznie wskazywało się także ryzyko destabilizacji systemu prawnego, zwłaszcza poprzez dekompozycję konstrukcji dóbr osobistych oraz rozmycia ich ochrony⁹⁰⁰.

⁸⁹⁵ T. Sokołowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 15; A. Zielonacki, *Wartości życia rodzinnego*, s. 232.

⁸⁹⁶ L. Bosek, *W sprawie*, s. 9; T. Grzeszak, *Dobro osobiste*, s. 37; J. Sadowski, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 156. Zob. też uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2010 r., III CZP 76/10, OSNC-Zbiór dodatkowy 2011, nr B, poz. 42.

⁸⁹⁷ Tak też L. Bosek, *W sprawie*, s. 13; K. Grablis, *Więzi rodzinne*, s. 35-36. Podobnie M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 823-824.

⁸⁹⁸ T. Smyczyński, *O stosunku prawnym*, s. 696. L. Bosek wskazuje trafnie, iż art. 18 Konstytucji RP ustanawia jedynie zasadę ustrojową chroniącą małżeństwo i rodzicielstwo, nie będąc źródłem konstytucyjnego prawa podmiotowego. Z kolei art. 71 Konstytucji RP ustanawia jedynie normę o charakterze socjalnym-zob. L. Bosek, *W sprawie*, s. 13.

⁸⁹⁹ Odmiennie K. Michałowska, *Ewolucja*, s. 353.

⁹⁰⁰ T. Grzeszak, *Dobro osobiste*, s. 39-40; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 9-10. Zob. również zdania odrębne SSN Kazimierza Zawady oraz SSN Jacka Gudowskiego wyrażone

Należy również rozważyć wpływ objęcia więzi rodzinnej ochroną właściwą dla dóbr osobistych na wysokość składek ubezpieczeń odpowiedzialności cywilnej, w szczególności ubezpieczeń obowiązkowych odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych, osób wykonujących zawody i usługi medyczne, czy zwiększenia wydatków na służbę zdrowia w celu niwelowania skutków szkód niemajątkowych⁹⁰¹. Mając na uwadze wprowadzenie do Kodeksu cywilnego § 2 art. 448 k.c. ustawą z dnia 28 lipca 2023 r. okoliczność ta nabiera szczególnego znaczenia. Ubezpieczyciele aktualnie uwzględniają ryzyko związane z koniecznością realizacji świadczeń gwarancyjnych wynikających ze zdarzeń związanych ze śmiercią poszkodowanego (art. 446 § 4 k.c.) bądź doznaniem przez niego ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia (art. 446² k.c.). W ryzyko to włączyć obecnie muszą także zdarzenia polegające na każdym naruszeniu więzi rodzinnej (art. 448 § 1 k.c.). Wydaje się bowiem, że branża ubezpieczeniowa na bieżąco dostosowuje się do zmieniającej się wykładni przepisów dotyczących szerokiej kategorii szkód na osobie. Oferuje również szereg ubezpieczeń, które wprost zabezpieczają uprawnionego od ryzyka naruszenia więzi rodzinnej, utraty osoby bliskiej w wyniku jej śmierci, czy również doznania przez nią ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia. Przy ustaleniu wysokości składek ubezpieczeniowych ubezpieczyciele mają na uwadze ryzyka związane z rozszerzeniem katalogu zdarzeń stanowiących przesłankę przypisania odpowiedzialności sprawcy, a przez to odpowiedzialności gwarancyjnej ubezpieczycieli.

Ponadto przyjęcie modelu kompensacji pieniężnej za naruszenie dobra osobistego w postaci więzi rodzinnej prowadzi do zmiany przyjętego już podejścia w zakresie katalogu środków prawnych przysługujących członkom rodziny względem siebie. Obowiązujące do 15 września 2023 r. przepisy prawne nie przewidywały bowiem, by naruszenie rodzinnych obowiązków niemajątkowych spotykało się z bezpośrednim obowiązkiem naprawienia powstałej krzywdy na podstawie art. 24 i 448 k.c.⁹⁰². Pomimo

w uzasadnieniu uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018, nr 9, poz. 83; uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego: z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 36/17, OSNC 2018 nr 11, poz. 103; z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 69/17, OSNC 2018, nr 11, poz. 104.

⁹⁰¹ Zob. ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 2277 ze zm.).

⁹⁰² Zob. A. Szpunar, *Zadośćuczynienie*, s. 75; uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19, OSNKN 2020 nr 2, poz. 11; J. Kmiećcka, *Ochrona więzi prawnorodzinnych*, s. 322.

tego w orzecznictwie sądowym błędnie za dobro osobiste traktowano więź małżeńską (naruszoną zdradą małżeńską⁹⁰³), więź rodzicielską⁹⁰⁴, więź łączącą dziadków z wnukiem⁹⁰⁵.

Więzi rodzinne jako takie nie stanowiły dobra osobistego według stanu prawnego obowiązującego do 14 września 2023 r., a inną wartość niemajątkową. Ochrona takich wartości mogła być przewidziana jedynie na mocy przepisu szczególnego. Takimi przepisami szczególnymi były art. 446 § 4 i art. 446² k.c., które stanowiły wyjątek od ogólnej zasady prawa deliktowego kompensacji szkód na rzecz bezpośrednio poszkodowanych⁹⁰⁶. Jedynie te podstawy normatywne wyznaczały sytuację prawną osób pośrednio poszkodowanych poprzez objęcie ochroną wartości w postaci więzi rodzinnych⁹⁰⁷. Na gruncie dawnego prawa przepisami szczególnymi regulującymi kompensację szkód wynikających z naruszenia więzi rodzinnych były art. 166 k.z.⁹⁰⁸ oraz art. 29 dekretu – Prawo małżeńskie⁹⁰⁹. Zgodnie z art. 166 k.z. sąd mógł zasądzić na rzecz najbliższych członków rodziny zmarłego lub instytucji, przez nich wskazanej, stosowną sumę pieniężną, jako zadośćuczynienie za doznaną przez nich krzywdę moralną będącą konsekwencją śmierci poszkodowanego wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania

⁹⁰³ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 grudnia 2018 r., IV CNP 31/17, OSNC 2019, nr 9, poz. 95. W orzeczeniu tym Sąd Najwyższy uznał, że do ochrony więzi prawnorodzinnych między małżonkami nie mają zastosowania przepisy o ochronie dóbr osobistych. Zob. również M. Kaliński, *Ograniczenie indemnizacji*, s. 20; M; K. Kurosz, *Samorealizacja osoby bliskiej*, s. 513. J. Kmiecicka, *Ochrona więzi prawnorodzinnych*, s. 322-323. Zob. odmiennie A.S. Tokarz, *Zdrada małżeńska*, s. 102.

⁹⁰⁴ W niektórych orzeczeniach błędnie wskazuje się, że szczególne więzi emocjonalne między rodzicami a dziećmi mają cechy właściwe dobrom osobistym. W tym zakresie zob. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 25 maja 2011 r., II CSK 537/10, Legalis nr 440106; wyroki Sądów Apelacyjnych: w Gdańsku z dnia 23 września 2005 r., I ACa 554/05, Przeg. Orz. SA Gd. 2008, nr 1, poz. 2; w Katowicach z dnia 4 listopada 2011 r., I ACa 374/11, Legalis nr 486853; w Warszawie z dnia 26 września 2012 r., I ACa 262/12, Legalis nr 730817; w Gdańsku z dnia 15 lipca 2015 r., I ACa 202/15, Legalis nr 1303817. Podobnie nietrafnie Sąd Apelacyjny w Warszawie błędnie uznając, że więzi rodzinne, względnie przyjacielskie, stanowić mogą dobro osobiste podlegające ochronie (por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 9 sierpnia 2016 r., VI ACa 417/15, Legalis nr 1546542).

⁹⁰⁵ Podobnie błędnie wskazuje się, że więzi między dziadkami a wnukiem stanowią dobro osobiste. Zob. m.in. wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 29 stycznia 2013 r., I ACa 906/12, Legalis 732676. Por. uwagi krytyczne A. Partyk, *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 29.01.2013, I ACa 906/12*, Lex 2015.

⁹⁰⁶ Tak również L. Bosek, *W sprawie*, s. 13, 15; M. Kaliński, *Ograniczenie indemnizacji*, s. 20; M. Kaliński, *Szkoda na osobie*, rozdz. IV, § 3; P. Księżak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 121. M. Wałachowska słusznie zauważa, że uszczerbek niemajątkowy może podlegać wynagrodzeniu wówczas, gdy przepis prawa tak stanowi. Nie każda krzywda będzie bowiem rezultatem naruszenia dobra osobistego (por. M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 791, 825).

⁹⁰⁷ B. Ziemianin, Z. Kuniewicz, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Poznań 2007, s. 50.

⁹⁰⁸ Zgodnie z art. 166 k.z. w razie śmierci poszkodowanego wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, sąd może przyznać najbliższym członkom rodziny zmarłego lub instytucji, przez nich wskazanej, stosowną sumę pieniężną, jako zadośćuczynienie za doznaną przez nich krzywdę moralną.

⁹⁰⁹ Dekret z dnia 25 września 1945 r. - Prawo małżeńskie (Dz. U. nr 48, poz. 270).

rozstroju zdrowia⁹¹⁰. Z kolei art. 29 dekretu umożliwił sądowi przyznanie w wyroku orzekającym rozwód zadośćuczynienia na rzecz małżonka niewinnego za krzywdę moralną spowodowaną czynami, które stanowiły podstawę orzeczenia o rozwodzie, w tym również naruszenie podstawowego obowiązku małżeńskiego w postaci lojalności małżeńskiej.

Reasumując, stwierdzić należy, że zarówno dotychczasowe postrzeganie dóbr osobistych, jak i charakterystyka więzi rodzinnych jako wypadkowej więzi społecznej wskazują na to, że wartość ta nie spełnia kryteriów właściwych dla dobra osobistego. Stąd też negatywnie należy ocenić zmianę art. 448 § 2 k.c., która nakazuje uznać, że więzi rodzinne są dobrem osobistym⁹¹¹. Nie ulega większej wątpliwości, że ustawodawca wprowadzając § 2 w art. 448 k.c. kierował się przede wszystkim chęcią umożliwienia osobom pośrednio poszkodowanym kumulatywnego dochodzenia roszczeń o zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę oraz, obok tego świadczenia, sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny. Jednocześnie jednak doszło do rozszerzenia definicji dóbr osobistych o wartości mające charakter relacyjny. Jeśli wolą ustawodawcy było podważenie dotychczasowego dorobku nauki w zakresie elementów konstrukcyjnych dobra osobistego i poszerzenie jego pojmowania, to należy zauważyć, że obecnie skutkiem takiego zabiegu jest niekontrolowane rozszerzenie katalogu dóbr osobistych z art. 23 k.c. na inne wartości niemajątkowe, które nie mają charakteru ani „osobistego”, ani „zindywidualizowanego”. Konsekwencją takiego ujęcia jest wykreowanie całkowicie nowego pojęcia dobra osobistego, uwzględniającego także wartości, które dotychczas nie były objęte systemem ochrony dóbr osobistych, tj. interpersonalne wartości niemajątkowe. Dlatego uzasadniony jest postulat *de lege ferenda* polegający na zmianie treści art. 448 § 2 k.c. poprzez nadanie mu następującego brzmienia: „w przypadkach określonych w art. 445 § 1 i 2, art. 446 § 4 oraz art. 446² poszkodowany może obok zadośćuczynienia pieniężnego żądać zasądzenia odpowiedniej sumy na wskazany przez niego cel społeczny”. Proponowane zmiany nie tylko pozwolą na zachowanie właściwego charakteru więzi rodzinnej jako wartości niemajątkowej niebędącej dobrem osobistym, ale również przeciwdziałanie destabilizacji systemu prawnego, zwłaszcza poprzez dekompozycję konstrukcji dóbr osobistych oraz rozmycia

⁹¹⁰ Zob. szerzej F. Zoll, *Zobowiązania w zarysie według polskiego kodeksu zobowiązań*, Warszawa 1945, s. 80, 101-105.

⁹¹¹ R. Strugała twierdzi, że wątpliwości dotyczące tego, czy więzi rodzinne są dobrem osobistym, ostatecznie rozstrzygnięte zostały przez ustawodawcę w treści art. 448 § 2 k.c. (zob. ustawa z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2023 r., poz. 1615).

ich ochrony. Ze względu na tożsamy przedmiot ochrony określony w art. 446² k.c. oraz art. 446 § 4 k.c., zasadne jest także uwzględnienie ostatniego z przepisów w treści § 2 art. 448 k.c. Dopuszczenie kumulatywnego dochodzenia przez poszkodowanego sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny w sytuacji śmierci osoby bliskiej ma bowiem to samo uzasadnienie aksjologiczne co w przypadku art. 446² k.c.

7. Podsumowanie

W ramach rozważań poświęconych więziom rodzinnym w kontekście cywilnoprawnej ochrony dóbr osobistych sformułowano następujące wnioski częściowe.

1. Dobra osobiste należy ujmować w kategoriach obiektywnych. Oznacza to, że o istnieniu konkretnego dobra osobistego, jak również faktu jego naruszenia, decydują panujące w społeczeństwie oceny, uznawane wartości, utrwalone konteksty i odniesienia znaczeniowe, nie zaś wyłącznie oceny indywidualnej wrażliwości, czy nawet jednostkowej reakcji społeczeństwa na konkretne zdarzenie.

2. Ochronie cywilnoprawnej podlega pewien zbiór dóbr osobistych (koncepcja pluralistyczna), na co wskazuje treść normatywna art. 23 k.c. oraz otwarty katalog dóbr osobistych.

3. Niedopuszczalne jest nadużywanie instytucji dóbr osobistych poprzez nadmierne poszerzanie ich katalogu, obejmując nim sytuacje wyjątkowe w imię „poczucia sprawiedliwości w społeczeństwie”, przy jednoczesnym niespełnieniu przez daną wartość cech konstrukcyjnych dobra osobistego.

4. Podstawą wyodrębnienia praw podmiotowych osobistych, które należą do praw o charakterze bezwzględnie skutecznym *erga omnes*, są wyłącznie przepisy ustawowe.

5. Dobra osobiste to wartości niemajątkowe, które są ściśle związane z osobowością człowieka, a więc mają charakter silnie zindywidualizowany oraz osobisty.

6. Wiąż rodzinna jest przejawem więzi społecznej, nie stanowiąc określonego indywiduum człowieka. Jej istnienie wymaga nawiązania relacji pomiędzy dwoma osobami, co oznacza, że jest ona związkiem o charakterze relacyjnym (interpersonalnym, międzyludzkim). Wiąż rodzinna nie wykazuje cech w postaci osobistego i zindywidualizowanego charakteru. Ustawodawca jednak w sposób normatywny wpływa na sposób postrzegania więzi rodzinnej w prawie polskim. Pomija przy tym dotychczasowy dorobek nauki w zakresie pojęcia ochrony dóbr osobistych. Zachowanie właściwego charakteru więzi rodzinnej jako wartości niemajątkowej innej niż dobro osobiste wymagałoby ponownej zmiany treści art. 448 § 2 k.c. 7. Wiąż rodzinna zawiera

dwa elementy: strukturalny oraz świadomościowy. Element strukturalny (obiektywny) polega na faktycznym istnieniu grupy rodzinnej wraz z wyznaczonym normatywnie wzajemnym układem praw i obowiązków. Element świadomościowy (subiektywny) obejmuje „poczucie łączności” istniejące między członkami rodziny, wynikające ze świadomości przynależności do danej wspólnoty.

Rozdział IV. Zadośćuczynienie za śmierć najbliższego członka rodziny

1. Uwagi wstępne

Śmierć najbliższego członka rodziny w naturalny sposób wpisana jest w najbardziej dojmujące doświadczenia każdego człowieka. Ze stratą bliskich nieodłącznie wiążą się bowiem intensywne przeżycia emocjonalne i duchowe w postaci cierpień psychicznych, a niekiedy również fizycznych, których nasilenie występuje w przypadku straty członka rodziny wskutek traumatycznych okoliczności. Śmierć człowieka stanowi przy tym zagadnienie interdyscyplinarne będące przedmiotem naukowego poznania nie tylko nauk prawnych, ale również innych dyscyplin naukowych takich jak psychologia, pedagogika, socjologia, filozofia, medycyna. Z uwagi na wielość perspektyw badawczych, spojrzenie na to zagadnienie z punktu widzenia regulacji prawa cywilnego jawi się nie tylko jako ważne poznawczo, ale również społecznie użyteczne. Świadczy o tym między innymi wciąż rosnąca liczba spraw sądowych dotyczących zadośćuczynienia pieniężnego za śmierć najbliższego członka rodziny. Znaczny postęp technologiczny w sferze przemysłowej, technicznej czy medycznej bezpośrednio wywiera również wpływ na wzrost ryzyk związanych z możliwością wyrządzenia uszczerbków niemajątkowych. Konstrukcja prawna zadośćuczynienia pieniężnego wywiera również wpływ na sektor ubezpieczeń społecznych. Nierzadko zdarza się także, że z uwagi na obowiązkowe ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych za szkody powstałe z związku z ruchem tych pojazdów⁹¹², zobowiązanym do naprawy szkody niemajątkowej wynikającej ze śmierci najbliższego członka rodziny na podstawie art. 446 § 4 k.c. jest ubezpieczyciel.

Poruszana w niniejszej pracy problematyka zadośćuczynienia pieniężnego za szkody niemajątkowe spowodowane śmiercią osoby najbliższej, do której odwołuje się do art. 446 § 4 k.c., zgodnie z którym „sąd może także przyznać najbliższym członkom rodziny zmarłego odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę”. Instytucja ta stanowi, obok zadośćuczynienia pieniężnego uregulowanego w art. 445 § 1 k.c. oraz art. 446² k.c., jeden z najbardziej aktualnych i budzących wątpliwości tematów zarówno w polskiej, jak i w zagranicznej literaturze prawa cywilnego. W tej mierze pojawia się bowiem zagadnienie dotyczące generalnej

⁹¹² Zob. art. 4 pkt 1 ustawy z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 2277 ze zm.).

dopuszczalności i granic kompensacji szkód niemajątkowych osób pośrednio poszkodowanych. Wyrażony w art. 446 § 4 k.c. instrument indemnizacji uszczerbku niemajątkowego w deliktowym reżimie odpowiedzialności odszkodowawczej dotyczy bowiem najbliższych członków rodziny zmarłego, którzy – jako pośrednio poszkodowani czynem niedozwolonym – odczuwają ból i cierpienie w związku ze stratą osoby najbliższej. Regulacja ta wprowadzona została do polskiego systemu prawnego w dniu 3 sierpnia 2008 r.⁹¹³. Pomimo znacznego upływu czasu od momentu wejścia w życie, przepis art. 446 § 4 k.c. nadal wzbudza szereg wątpliwości interpretacyjnych, których rozstrzygnięcia poszukiwane są w toku rozważań prowadzonych w tej części pracy.

2. Charakterystyka roszczenia

2.1. Dopuszczalność roszczenia przed 3 sierpnia 2008 r. i po tym dniu

Szczegółowe wyjaśnienie charakterystyki roszczenia oraz zakresu zastosowania art. 446 § 4 k.c. wymaga dokonania w pierwszej kolejności kilku uwag w zakresie ewolucji roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za śmierć najbliższego członka rodziny, oraz wykładni stanowiących jego podstawę normatywną przepisów. Przyjrzeć się należy również kwestiom związanym z dopuszczalnością roszczenia przed dniem 3 sierpnia 2008 r., czyli przed datą wejścia w życie art. 446 § 4 k.c.

Roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne za śmierć najbliższego członka rodziny posiada bogatą tradycję w polskiej nauce prawa. Szczególną uwagę zwrócić należy na regulacje zawarte w przedwojennym Kodeksie zobowiązań. W Kodeksie tym za poszkodowanego ujmowano jedynie tę osobę, która w sposób bezpośredni doznała określonego uszczerbku w jej dobrach majątkowych bądź niemajątkowych. Z kolei osobie poszkodowanej pośrednio roszczenie przysługiwało jedynie wówczas, gdy zostało to wyraźnie wskazane w przepisie prawnym⁹¹⁴. Kodeks zobowiązań zawierał również ogólną zasadę, że kompensacja szkody niemajątkowej (tj. krzywdy moralnej) w formie zadośćuczynienia możliwa była jedynie w przypadkach wyraźnie wskazanych w ustawie (art. 157 § 3 k.z.)⁹¹⁵. Tym samym została wprowadzona zasada odrębności, która

⁹¹³ Paragraf 4 art. 446 k.c. wprowadzony został do Kodeksu cywilnego na mocy ustawy z dnia 30 maja 2009 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 116, nr 731). Nowelizacja weszła w życie w dniu 3 sierpnia 2008 r.

⁹¹⁴ Tak m.in. w uchwale składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19, OSNKN 2020 nr 2, poz. 11.

⁹¹⁵ Zgodnie z art. 157 § 3 k.z. „w przypadkach, przez ustawę przewidzianych, można żądać, niezależnie od naprawienia szkody majątkowej, zadośćuczynienia za krzywdę moralną”. Por. m.in. R. Longchamps de Bérier, *Zobowiązania 1948*, s. 298-299; K. Królikowska, *Ochrona więzi*, s. 173-175. Zob. również zdanie odrębne SSN Kazimierza Zawady wyrażone w uzasadnieniu uchwały składu siedmiu

zakładała, że kompensacja szkody niemajątkowej jest niezależna od wystąpienia szkody majątkowej⁹¹⁶. Przedwojenny prawodawca nie przewidywał zatem możliwości kompensacji uszczerbków niemajątkowych osób pośrednio poszkodowanych poprzez zapłatę odpowiedniej sumy pieniężnej w sytuacji, gdy brak było stosownej ku temu podstawy prawnej. Niemniej, analiza przepisów Kodeksu zobowiązań, które odnosiły się do sposobów naprawy skutków czynów niedozwolonych, w tym m.in. szkód związanych z uszkodzeniem ciała lub rozstrojem zdrowia⁹¹⁷ pozwala na uznanie, że akt ten w istocie zawierał rozwiązania pozwalające na dochodzenie zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę nie tylko przez „poszkodowanych” (tj. poszkodowanych bezpośrednio), lecz również poszkodowanych pośrednio⁹¹⁸. Ówczesnie obowiązującym odpowiednikiem dzisiejszego art. 446 § 4 k.c. był art. 166 k.z.⁹¹⁹, który przewidywał możliwość dochodzenia przez najbliższych członków rodziny zmarłego zadośćuczynienia pieniężnego za powstałą krzywdę moralną⁹²⁰.

W okresie powojennym w judykaturze dokonano istotnej zmiany wykładni art. 166 k.z. Uniemożliwiono bowiem uwzględnienie roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne na podstawie tego przepisu w sytuacji, gdy krzywda moralna polegała tylko na odczuwaniu cierpienia psychicznego ze względu na utratę osoby bliskiej i nie łączyła się z pogorszeniem sytuacji życiowej uprawnionego. Kompensacja krzywdy moralnej poprzez wypłatę zadośćuczynienia uznana została przez ustawodawcę socjalistycznego za sprzeczną z zasadami współżycia społecznego⁹²¹. Roszczenie to nabrało, wbrew treści

sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018, nr 9, poz. 83; a także uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego: z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 36/17, OSNC 2018 nr 11, poz. 103; z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 69/17, OSNC 2018, nr 11, poz. 104.

⁹¹⁶ J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 46.

⁹¹⁷ Por. art. 161-167 k.z.

⁹¹⁸ Zob. uwagi R. Longchamps de Bérier, *Zobowiązania 1948*, s. 293-301.

⁹¹⁹ Zgodnie z art. 166 k.z. „w razie śmierci poszkodowanego wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, sąd może przyznać najbliższym członkom rodziny zmarłego lub instytucji, przez nich wskazanej, stosowną sumę pieniężną, jako zadośćuczynienie za doznaną przez nich krzywdę moralną”. Przepis ten był umiejscowiony obok takich regulacji jak art. 162 k.z., który przewidywał możliwość dochodzenia odszkodowania w razie śmierci poszkodowanego wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, a także zasądzenia stosownej renty na rzecz uprawnionych (obecnie art. 446 § 1-3 k.c.). Por. P. Machnikowski, A. Śmieja, *System* s. 791, 795; M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 35; P. Sobolewski, P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 50; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 811.

⁹²⁰ R. Longchamps de Bérier, *Zobowiązania 1948*, s. 299.

⁹²¹ W uchwale składu siedmiu sędziów z dnia 15 grudnia 1951 r. (C 15/51, OSNCK 1953, nr 1, poz. 3) Sąd Najwyższy wskazał, że „poczucie socjalistycznej moralności razi natomiast myśl o możliwości wyrównywania przykrości doznanej przez śmierć drogiej osoby zwiększonymi wydatkami konsumpcyjnymi. Dlatego zasądzenie zadośćuczynienia za krzywdę moralną z art. 166 k.z. na rzecz najbliższych członków rodziny należy uznać z reguły za sprzeczne z zasadami współżycia społecznego w Państwie Ludowym”. Uchwała ta postrzegana była jako sprzeczna z treścią ówczesnie obowiązującego art. 166 k.z. Zob. uwagi P. Machnikowskiego, A. Śmieja, *System*, s. 765-767, 769.

art. 166 k.z., charakteru mieszanego, dając możliwość łącznej kompensacji występujących uszczerbków majątkowych, które nie mieściły się w unormowaniu art. 162 k.z., a także uszczerbków niemajątkowych wynikających z konieczności podejmowania wzmoczonych wysiłków, poczucia osamotnienia, utraty wsparcia osoby zmarłej, czy bezsilności wobec narastających trudności życiowych⁹²². Zmiana interpretacji art. 166 k.z. spotkała się jednak z oporem doktryny, która słusznie oceniła ją jako wykładnię *contra legem*, prowadzącą do faktycznego uchylecia wciąż obowiązującego art. 166 k.z.⁹²³. Takie działanie, jak się wskazuje, doprowadziło do zatarcia granicy pomiędzy szkodą majątkową a niemajątkową⁹²⁴.

W Kodeksie cywilnym, który wszedł w życie w dniu 1 stycznia 1965 r.⁹²⁵ i zastąpił Kodeks zobowiązań, nie umieszczono przepisu o podobnej treści normatywnej do tej zawartej w art. 166 k.z.⁹²⁶. Pod względem rozwiązań prawnych zrezygnowano zatem z możliwości przyznania najbliższym członkom rodziny zmarłego zadośćuczynienia za krzywdę moralną⁹²⁷. Stanowiło to kontynuację negatywnego nastawienia socjalistycznego ustawodawcy do dopuszczalności kompensowania na rzecz osób pośrednio poszkodowanych uszczerbków niemajątkowych związanych ze śmiercią osoby najbliższej. Istniejąca w tym zakresie luka skłoniła jednak przedstawicieli doktryny i judykatury do poszukiwania rozwiązania, które pozwoliłoby na uwzględnienie –

⁹²² W uchwale Sądu Najwyższego z dnia 29 stycznia 1957 r. (1 CO 37/56, OSNCK 1958, z. 1, poz. 2) wskazano, że „żądanie zadośćuczynienia za krzywdę moralną na podstawie art. 166 k.z. nie może być uwzględnione, gdy krzywda ta polega wyłącznie na cierpieniu z powodu utraty osoby najbliższej, nie łączy się natomiast z pogorszeniem sytuacji życiowej uprawnionego”. Por. G. Bieniek, w: *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania. Tom I-II*, red. G. Bieniek, Lex 2011, komentarz do art. 446 k.c., pkt 64; J. Gudowski, G. Bieniek, w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna*, red. J. Gudowski, Lex 2018, komentarz do art. 446 k.c., pkt 72; Z. Radwański, *Glosa do uchwały całej Izby Cywilnej SN z dnia 29 stycznia 1957 r., 1 CO 37/56*, NP 1957, nr 12, s. 137; A. Szpunar, *Wynagrodzenie szkody wynikłej wskutek śmierci osoby bliskiej*, Bydgoszcz 2000, s. 140.

⁹²³ G. Bieniek, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 64-65; J. Gudowski, G. Bieniek, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 71-72; P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 752, 792; Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne*, s. 180; por. także A. Szpunar, *Wynagrodzenie szkody*, s. 139-140.

⁹²⁴ G. Bieniek, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 65; Z. Radwański, *Glosa 1 CO 37/56*, s. 137; A. Szpunar, *Wynagrodzenie szkody*, s. 142-143.

⁹²⁵ Zob. ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 94) oraz ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny (w brzmieniu pierwotnym; Dz. U. Nr 16, poz. 93).

⁹²⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 kwietnia 2015 r., III CSK 173/14, Legalis nr 1263234. Zob. zdanie odrębne SSN Kazimierza Zawady wyrażone w uzasadnieniu uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018, nr 9, poz. 83; a także uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego: z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 36/17, OSNC 2018 nr 11, poz. 103; z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 69/17, OSNC 2018, nr 11, poz. 104. Por. P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 751-753.

⁹²⁷ Zob. uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 26 października 1970 r., III PZP 22/70, OSNCP 1971, nr 7-8, poz. 120; J. Gudowski, G. Bieniek, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 71.

niewątpliwie słusznych pod względem aksjologicznym – roszczeń osób, których bliscy zmarli w wyniku czynu niedozwolonego.

W Kodeksie cywilnym rozwiązaniem kompromisowym (między zakazem kompensowania szkód niemajątkowych na rzecz pośrednio poszkodowanych a potrzebą objęcia ochroną najbliższych członków rodziny osoby zmarłej) miał być art. 446 § 3 k.c., zgodnie z którym „sąd może ponadto przyznać najbliższemu członkowi rodziny zmarłego stosowne odszkodowanie, jeżeli wskutek jego śmierci nastąpiło znaczne pogorszenie ich sytuacji życiowej”. Przepis ten stanowił podstawę przyznania jednorazowego odszkodowania w związku z istotnym pogorszeniem się sytuacji życiowej rodziny zmarłego⁹²⁸. Odwołanie się do tego przepisu jako podstawy prawnej żądania naprawienia uszczerbku niemajątkowego budziło wątpliwości. Od początku swojego obowiązywania przepis ten był interpretowany w ten sposób, że stanowił podstawę kompensacji uszczerbków wyłącznie o charakterze majątkowym. Terminologicznie wyraźnie odnosił się on do „odszkodowania”, nie wspominając o „zadośćuczynieniu”. Nie mógł obejmować zatem zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę związaną ze śmiercią najbliższego członka rodziny⁹²⁹. Niemniej w drodze wykładni szkoda majątkowa, do której odwoływał się art. 446 § 3 k.c., zaczęła być ujmowana w sposób szeroki. W związku z tym wraz z upływem czasu ugruntował się pogląd, że odszkodowanie, o którym mowa w art. 446 § 3 k.c., ma charakter mieszany, co wywodzono z dotychczasowej wykładni art. 166 k.z.⁹³⁰. Przepis art. 446 § 3 k.c. służyć miał zatem nie tylko do kompensowania przypadków „trudno uchwytnych” uszczerbków majątkowych,

⁹²⁸ Zgodnie z art. 446 § 3 k.c. „sąd może ponadto przyznać najbliższemu członkowi rodziny zmarłego stosowne odszkodowanie, jeżeli wskutek jego śmierci nastąpiło znaczne pogorszenie ich sytuacji życiowej”. Por. P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 753-754, 791-792; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 90.

⁹²⁹ Zob. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 4 września 1967 r., I PR 23/67, OSPiKA 1969, nr 1, poz. 5, w którym Sąd ten stwierdził, że art. 446 § 3 k.c. nie przewiduje możliwości złagodzenia czy zmniejszenia bólu po stracie najbliższego członka rodziny. Por. również m.in. uchwałę składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 26 października 1970 r., III PZP 22/70, OSNCP 1971, nr 7-8, poz. 120; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 20 lipca 1967 r., I CR 53/67, Legalis nr 13156; z dnia 25 lipca 1967 r., I CR 81/67, OSNCP 1968, nr 3, poz. 48; z dnia 21 lutego 1968 r., I PR 22/68, Legalis nr 13423; z dnia 18 grudnia 1968 r., I PR 290/68, Legalis nr 13771.

⁹³⁰ Por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 lipca 1974 r., I CR 361/74, OSPiKA 1975, nr 9, poz. 204. Zauważyć należy, że wykładnia art. 446 § 3 k.c. w zakresie powiązania szkody niemajątkowej z przesłanką „znacznego pogorszenia sytuacji życiowej” uprawnionego nawiązywała do wykładni art. 166 k.z. wypracowanej przez doktrynę zwłaszcza w okresie powojennym. Zob. m.in. uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 29 stycznia 1957 r., I CO 37/56, OSNCK 1958, nr 1, poz. 2, w której Sąd ten powiązał pogorszenie sytuacji życiowej dzieci ze stratą zmarłego rodzica. Por. także wyroki Sądu Najwyższego wydane w okresie przedwojennym: z dnia 15 stycznia 1937 r., II C 2097/36, OSN(C) 1938, nr 2, poz. 54; z dnia 24 listopada 1937 r., I C 2096/37, OSN(C) 1938, nr 10, poz. 432; a także G. Bieniek, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 66; J. Gudowski, G. Bieniek, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 73; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 811; J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 246-251.

do których zastosowania nie mogły mieć art. 446 § 1 i 2 k.c. w zakresie renty, ze względu na znaczne trudności lub brak możliwości wyliczenia ścisłej wysokości szkody majątkowej. Odnosił się on również do tych szkód niemajątkowych, które dały się powiązać z przesłanką „znacznego pogorszenia sytuacji życiowej” najbliższych członków rodziny zmarłego oraz występującą szkodą majątkową (sytuacją materialną poszkodowanego). Między obydwoma rodzajami szkód występować miał ścisły związek⁹³¹. Za zaistnieniem znacznego pogorszenia sytuacji życiowej nie przemawiało samo powstanie krzywdy (ból, smutku, poczucia osamotnienia) po stronie poszkodowanego. Na wypłatę odszkodowania (a *de facto* przyznanie także świadczenia mającego wszelkie cechy zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę) pozwalającego na skompensowanie uszczerbków o charakterze niemajątkowym umożliwiało wystąpienie takich okoliczności jak np. utrata osoby, na pomoc i wsparcie której uprawniony mógłby liczyć w razie konieczności, a zwłaszcza w późniejszym okresie życia, a także wynikający z tego wstrząs psychiczny, załamanie psychiczne, poczucie osłabienia życiowego (utrata sił, osłabienie aktywności życiowej), utrata motywacji do przezwyciężenia codziennych trudności, poczucie bólu, straty, czy nawet obiektywna konieczność zmiany sposobu kształcenia się, zarobkowania czy realizowania w sferze społecznej⁹³². Stąd też wynik wykładni art. 446 § 3 k.c. wskazywał na to, że przepis ten

⁹³¹ Zob. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 8 maja 1969 r., II CR 114/69, OSNCP 1970, nr 7-8, poz. 129; z dnia 8 lipca 1974 r., I CR 361/74, OSPiKA 1975, nr 9, poz. 204; z dnia 30 listopada 1977 r., IV CR 458/77, Legalis nr 20534. Pogląd o mieszanym charakterze utrzymywał również długo po zmianie ustrojowej. W tym zakresie zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 15 października 2002 r., II CKN 985/00, Legalis nr 56916; z dnia 22 lipca 2004 r., II CK 479/03, Legalis nr 77074; z dnia 24 września 2010 r., IV CSK 79/10, Legalis nr 397170; z dnia 10 listopada 2010 r., II CSK 213/10, Legalis nr 407511; z dnia 26 listopada 2010 r., IV CSK 170/10, Legalis nr 407526; z dnia 17 kwietnia 2015 r., III CSK 173/14, Legalis nr 1263234. Por. także uwagi zawarte w zdaniu odrębnym SSN Kazimierza Zawady wyrażone w uzasadnieniu uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018, nr 9, poz. 83; a także uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego: z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 36/17, OSNC 2018 nr 11, poz. 103; z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 69/17, OSNC 2018, nr 11, poz. 104. Zob. również G. Bieniek, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 66; J. Gudowski, G. Bieniek, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 73; P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 753-754, 791-792; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 48.

⁹³² Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 5 stycznia 1968 r., I PR 424/67, Legalis nr 13345; z dnia 27 listopada 1974 r., II CR 658/74, Legalis nr 18420; z dnia 24 sierpnia 1977 r., IV CR 300/77, Legalis nr 20304; z dnia 30 listopada 1977 r., IV CR 458/77, Legalis nr 20734; z dnia 9 marca 2007 r., V CSK 459/06, Legalis nr 141356; z dnia 24 października 2007 r., IV CSK 192/07, OSNC-Zbiór dodatkowy 2008, nr c, poz. 86; z dnia 16 kwietnia 2008 r., V CSK 544/07, Legalis nr 304279; z dnia 24 września 2010 r., IV CSK 79/10, Legalis nr 397170; z dnia 10 listopada 2010 r., II CSK 213/10, Legalis nr 407511; z dnia 26 listopada 2010 r., IV CSK 170/10, Legalis nr 407526. W wyroku z dnia 30 czerwca 2004 r. (IV CK 445/03, Legalis nr 68864) Sąd Najwyższy wskazał, że wystąpienie znacznego pogorszenia sytuacji życiowej mogło zostać ustalone na zasadzie domniemania faktycznego (art. 231 k.p.c.), w razie wystąpienia określonych okoliczności, które pogarszały dotychczasową sytuację osoby z najbliższemu kręgu rodziny zmarłego, bez szczegółowego analizowania konkretnych przypadków. Por. P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 791-792; A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 18-19.

choć nie odnosił się bezpośrednio do szkody niemajątkowej (krzywdy) związanej ze śmiercią bliskiego, to umożliwiał pośrednio skompensowanie cierpień moralnych mających związek ze śmiercią najbliższego członka rodziny, lecz w formie „odszkodowania”.

Powstałe wątpliwości w zakresie wykładni przepisów dotyczących kompensacji szkody niemajątkowej na rzecz osób pośrednio poszkodowanych wynikającej ze śmierci najbliższego członka rodziny, a także narastająca krytyka braku w tym zakresie wyraźnej podstawy prawnej, skutkowały wprowadzeniem do polskiego porządku prawnego w dniu 3 sierpnia 2008 r. przepisu art. 446 § 4 k.c.⁹³³. Przepis ten stał się jedyną podstawą roszczenia o zadośćuczynienie za krzywdę doznaną wskutek śmierci najbliższego członka rodziny. Mając to na uwadze, porzucono dawny pogląd o mieszanym charakterze art. 446 § 3 k.c. i stwierdzono, iż przepis ten kompensuje wyłącznie szkodę majątkową⁹³⁴. Artykuł 446 § 3 k.c. i art. 446 § 4 k.c. wynagradzają szkody rodzajowo i normatywnie odmienne⁹³⁵. Przyznanie poszkodowanemu zadośćuczynienia pieniężnego na podstawie art. 446 § 4 k.c. oderwane zostało od przesłanki znacznego pogorszenia sytuacji życiowej i poniesienia szkody majątkowej⁹³⁶.

Po wprowadzeniu w życie art. 446 § 4 k.c. dostrzeżono, że osoby, których roszczenie o zadośćuczynienie za śmierć najbliższego członka rodziny oparte jest na tym przepisie, znajdują się w korzystniejszej sytuacji, aniżeli ci, których najbliższy członek rodziny zmarł na skutek zdarzenia szkodzącego mającego miejsce przed 3 sierpnia 2008

⁹³³ Ustawa o zmianie ustawy - Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw z dnia 30 maja 2008 r. (Dz. U. Nr 116, poz. 731). Ustawa weszła w życie w dniu 3 sierpnia 2008 r. Prace nad zmianą ustawy prowadziła Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego. Potrzebę zmian ustawowych sygnalizował również m.in. Rzecznik Praw Obywatelskich. Zob. również uwagi zawarte w uzasadnieniu do projektu ustawy zmianie ustawy - Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw z dnia 30 maja 2008 r., druk sejmowy VI kadencji, nr 81; <https://orka.sejm.gov.pl/proc6.nsf/opisy/81.htm> (dostęp: 1.10.2022). Por. W.J. Kocot, *Zadośćuczynienie pieniężne dla najbliższych członków rodziny w razie śmierci poszkodowanego będącej następstwem czynu niedozwolonego*, w: *Czyny niedozwolone w prawie polskim i prawie porównawczym*, red. M. Nesterowicz, Warszawa 2012, s. 221-245.

⁹³⁴ Por. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 10 listopada 2010 r., II CSK 213/10, Legalis nr 407511; z dnia 10 maja 2012 r., IV CSK 416/11, Legalis nr 511982; z dnia 11 lipca 2012 r., II CSK 677/11, Legalis nr 544294; z dnia 7 marca 2014 r., IV CSK 374/13, Legalis nr 797040; z dnia 27 czerwca 2014 r., V CSK 445/13, Legalis nr 1067200; z dnia 17 kwietnia 2015 r., III CSK 173/14, Legalis nr 1263234; a także P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 792; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 811, 819; W.J. Kocot, *Zadośćuczynienie pieniężne*, s. 232-233.

⁹³⁵ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 21 października 2009 r., I PK 97/09, Legalis nr 1875565; z dnia 27 listopada 2014 r., IV CSK 112/14, Legalis nr 1180471. Zob. A. Rzetecka-Gil, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 28; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 811; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 91; M. Wałachowska, *Wynagrodzenie szkód deliktowych*, s. 280.

⁹³⁶ A. Ohanowicz, *Glosa do orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia 14 listopada 1961 r.*, 4 CR 133/61, NP 1969, nr 9, s. 1227.

r. W stosunku do tych osób istnieją wątpliwości, czy są one w ogóle uprawnione do dochodzenia zapłaty zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Wątpliwości potęgował fakt, że ustawa nowelizacyjna wprowadzająca do Kodeksu cywilnego art. 446 § 4 nie zawierała norm intertemporalnych, w związku z czym art. 446 § 4 k.c. nie mógł mieć zastosowania do stanów faktycznych mających miejsce przed dniem wprowadzenia w życie tego przepisu⁹³⁷. Mając to na uwadze w judykaturze rozpowszechnił się, wcześniej dostrzegany jedynie sporadycznie, pogląd, według którego możliwość dochodzenia roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za śmierć najbliższego członka rodziny można wiązać z naruszeniem objętych tym roszczeniem wartości niemajątkowych w postaci tzw. więzi rodzinnych lub prawa do życia w pełnej rodzinie, które uznane zostały za dobro osobiste każdego człowieka⁹³⁸. Pogląd taki początkowo spotkał się z przychylnością doktryny i judykatury, a przez niektórych nawet dziś uznawany jest za dominujący⁹³⁹, zwłaszcza w świetle ostatnich zmian legislacyjnych dokonanych ustawą z dnia 28 lipca 2023 r., w kontekście wprowadzenia do art. 448 k.c. nowego § 2. Naruszenie tego dobra osobistego mogło nastąpić w wyniku śmierci najbliższego członka rodziny, przy czym wypłatę świadczenia uzasadniało powstanie cierpienia psychicznego, bólu, poczucia

⁹³⁷ W doktrynie wskazuje się, że wobec braku przepisów intertemporalnych w ustawie o zmianie ustawy - Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw z dnia 30 maja 2008 r. (Dz. U. Nr 116, poz. 731) należy odwołać się do art. XXVI ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 94 ze zm.), zgodnie z którym „do stosunków prawnych powstałych przed wejściem w życie kodeksu cywilnego stosuje się prawo dotychczasowe, chyba że przepisy poniższe stanowią inaczej”. Zob. K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 24; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 57; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 812; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 95.

⁹³⁸ W wyroku z dnia 23 września 2005 r. (I ACa 554/05, Palestra 2006, nr 9-10, s. 308) Sąd Apelacyjny w Gdańsku uznał, że szczególna więź, która łączy dzieci z rodzicami, przysługuje obu stronom tej relacji i jest cechą charakterystyczną prawidłowo funkcjonującej rodziny. Zasluguje na uznanie za dobro osobiste, przez co należna jest jej ochrona prawna przewidziana w art. 24 § 1 k.c. Z kolei w wyroku z dnia 14 stycznia 2010 r. (IV CSK 307/09, OSNC-Zbiór dodatkowy 2010, nr C, poz. 91) Sąd Najwyższy uznał, że „prawo do życia rodzinnego i utrzymania tego rodzaju więzi stanowi dobro osobiste członków rodziny i podlega ochronie na podstawie art. 23 i 24 KC. W konkretnym stanie faktycznym spowodowanie śmierci osoby bliskiej może zatem stanowić naruszenie dóbr osobistych członków jej rodziny i uzasadniać przyznanie im zadośćuczynienia na podstawie art. 448 KC”. Zob. również L. Jantowski, *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Lex 2023, komentarz do art. 446 k.c., pkt 17-18; K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 27; R. Strugała, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Legalis 2021, komentarz do art. 446 k.c., nb. 9-11; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 819.

⁹³⁹ Zob. m.in. J. Gudowski, G. Bieniek, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 77; L. Jantowski, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 18; A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 26; M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 35; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 59; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 9; W.J. Kocot, *Zadośćuczynienie pieniężne*, s. 227. Wbrew temu „więzi rodzinne” nie stanowią dobra osobistego. W tym zakresie zob. uwagi zawarte w Rozdziale III. K. Mularski wskazuje, że zakwalifikowanie więzi rodzinnych do kategorii dóbr osobistych służyć miało zakamuflowaniu nieprawozdądnego retroaktywnego stosowania art. 446 § 4 k.c. do zdarzeń, które miały miejsce przed wejściem tego przepisu (por. K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 27).

krzywdy, czy osamotnienia⁹⁴⁰. W konsekwencji uznano, że przed 3 sierpnia 2008 r., a po 28 grudnia 1996 r.⁹⁴¹ uprawniony mógł dochodzić roszczenia przy zastosowaniu art. 448 k.c. w zw. z art. 24 § 1 k.c. W ten sposób potwierdzono dopuszczalność roszczenia o zadośćuczynienie przed wprowadzeniem w życie art. 446 § 4 k.c.⁹⁴². Pojawił się również pogląd uznający możliwość dochodzenia zadośćuczynienia pieniężnego za śmierć najbliższego członka rodziny na podstawie art. 448 k.c. również po dniu 3 sierpnia 2008 r., przy spełnieniu przesłanek wskazanych w tym przepisie, zwłaszcza zawinionego działania sprawczego. Skorzystanie z art. 446 § 4 k.c. zamiast art. 448 k.c. wiązało się według tego poglądu z tzw. „ułatwieniami dowodowymi” oraz ograniczeniem do najbliższych członków rodziny zmarłego kręgu osób uprawnionych do skorzystania z tych ułatwień⁹⁴³.

⁹⁴⁰ M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 118.

⁹⁴¹ Zob. uwagi zawarte w Rozdziale II pkt 5.

⁹⁴² Por. uchwały Sądu Najwyższego: z dnia 22 października 2010 r., III CZP 76/10, OSNC-Zbiór dodatkowy 2011, nr B, poz. 42; z dnia 13 lipca 2011 r., III CZP 32/11, OSNC 2012, nr 1, poz. 10; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 14 stycznia 2010 r., IV CSK 307/09, OSNC-Zbiór dodatkowy 2010, nr C, poz. 91, s. 140; z dnia 10 listopada 2010 r., II CSK 248/10, OSNC-Zbiór dodatkowy 2011, nr B, poz. 44; z dnia 11 maja 2011 r., I CSK 621/10, Legalis nr 385415; z dnia 25 maja 2011 r., II CSK 537/10, Legalis nr 440106; z dnia 15 marca 2012 r., I CSK 314/11, Legalis nr 490934; z dnia 16 kwietnia 2014 r., V CSK 320/13, Legalis nr 1002405; z dnia 4 lipca 2014 r., II CSK 621/13, Legalis nr 1044859; postanowienie składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 czerwca 2014 r., III CZP 2/14, OSNC 2014, nr 12, poz. 124; postanowienia Sądu Najwyższego: z dnia 29 września 2014 r., V CSK 645/13, Legalis nr 2301388; z dnia 29 września 2014 r., V CSK 458/13, Legalis nr 2301386; z dnia 29 września 2014 r., V CSK 365/13, Legalis nr 2301385; z dnia 29 września 2014 r., V CSK 523/13, Legalis nr 2301387; z dnia 30 października 2014 r., V CSK 687/13, Legalis nr 2301260; z dnia 30 października 2014 r., V CSK 431/13, Legalis nr 2301251; z dnia 13 czerwca 2019 r., V CSK 295/18, Legalis nr 1958744; wyroki Sądów Apelacyjnych: we Wrocławiu z dnia 27 kwietnia 2012 r., I ACa 281/12, Legalis nr 738932; w Katowicach z dnia 7 lutego 2013 r., I ACa 992/12, Legalis nr 1025672; w Poznaniu z dnia 13 lutego 2013 r., I ACa 1221/12, Legalis nr 741199; we Wrocławiu z dnia 21 lutego 2013 r., I ACa 60/13, Legalis nr 999361; w Poznaniu z dnia 27 lutego 2013 r., I ACa 65/13, Legalis nr 2107322; a także G. Bieniek, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 69; J. Gudowski, G. Bieniek, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 77; L. Jantowski, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 18; K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 25; M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 35-36; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 9-10; B. Lackoroński, *Zadośćuczynienie pieniężne za krzywdy wynikłe ze śmierci najbliższego członka rodziny na podstawie art. 446 § 4 k.c. (cz. 2)*, *Palestra* 2009, nr 9-10, s. 37-38. Odmienne M. Wałachowska, *Wynagrodzenie szkód deliktowych*, s. 280. Autorka słusznie wskazała, że polski system prawny nie opiera się na zwyczajach lub prawie zwyczajowym, co oznacza, że nie można twierdzić, że nowelizacja przepisu „potwierdza” dotychczasową możliwość.

⁹⁴³ Por. uchwały Sądu Najwyższego: z dnia 13 lipca 2011 r., III CZP 32/11, OSNC 2012, nr 1, poz. 10; z dnia 12 grudnia 2013 r., III CZP 74/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 88; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 5 października 2011 r., IV CSK 10/11, OSNC-Zbiór dodatkowy 2012, nr C, poz. 55; z dnia 16 kwietnia 2014 r., V CSK 320/13, Legalis nr 1002405; wyroki Sądów Apelacyjnych: w Warszawie z dnia 13 grudnia 2012 r., I ACa 1018/12, Legalis nr 735168; w Poznaniu z dnia 27 lutego 2013 r., I ACa 65/13, Legalis nr 2107322. Brak ograniczenia katalogu osób uprawnionych do dochodzenia roszczenia powodowałby, że roszczenia z art. 446 § 4 k.c. mogłyby dochodzić każda osoba fizyczna, a nie tylko najbliższy członek rodziny zmarłego (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 maja 2011 r., I CSK 621/10, Legalis nr 385415). Por. także P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 59; M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 35-36, 40, który jest jednak przeciwko tezie, że art. 446 § 4 k.c. stanowi *lex specialis* względem art. 448 k.c.; K. Osajda, *Zadośćuczynienie dla osoby najbliższej*, s. 462-463; K. Osajda, *Zadośćuczynienie za doznanie*, s. 84-85.

W doktrynie obecny jest pogląd całkowicie abstrahujący od tego, czy wartością chronioną na podstawie art. 446 § 4 k.c. jest (przynajmniej w jego warstwie słownej) dobro osobiste, czy też nie. Zwolennicy tego stanowiska twierdzą bowiem, że wskazany przepis stanowi wyłącznie podstawę prawną kompensacji krzywdy spowodowanej śmiercią osoby bliskiej, która powstaje niezależnie od faktu naruszenia jakiegokolwiek wartości mającej charakter dobra osobistego⁹⁴⁴.

Zauważyć jednak należy, że przed wprowadzeniem art. 446 § 4 k.c. możliwość dochodzenia zadośćuczynienia pieniężnego za śmierć najbliższego członka rodziny wiązano bardziej z zastosowaniem art. 446 § 3 k.c. w zakresie powstania szkody majątkowej, aniżeli z naruszeniem dobra osobistego uzasadniające skorzystanie z art. 448 k.c. Jednym z pierwszych wyroków podzielających pogląd o kompensacji szkód niemajątkowych osób pośrednio poszkodowanych na gruncie systemu ochrony dóbr osobistych był między innymi wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 14 grudnia 2007 r., w którym wprost wskazano, że śmierć osoby bliskiej (w tym przypadku męża i ojca) stanowi naruszenie dobra osobistego najbliższych członków rodziny zmarłego (tj. żony i dzieci) w postaci „prawa do życia w związku małżeńskim, posiadania ojca, życia w pełnej rodzinie, w której mąż matki jest ojcem jej dzieci”, co uzasadnia zastosowanie art. 24 § 1 k.c. w zw. z art. 448 k.c.⁹⁴⁵.

Od momentu zaś wejścia w życie art. 446 § 4 k.c. rozgorzała dyskusja o potrzebie ochrony więzi rodzinnych jako dobra osobistego. Wobec dokonanych już rozważań w Rozdziale III niniejszej pracy oraz sformułowania tezy, iż więź rodzinna, przed zmianami legislacyjnymi obowiązującymi od dnia 15 września 2023 r., nie mogła stanowić dobra osobistego, nie sposób uznać, by przed dniem 3 sierpnia 2008 r. podstawą kompensacji szkody niemajątkowej wynikającej z naruszenia więzi rodzinnej mógł być przepis art. 448 k.c.⁹⁴⁶. Fakt, że kompensacja szkód na rzecz osób pośrednio poszkodowanych może odbywać się jedynie w drodze wyjątku, na podstawie wyraźnego przepisu, powoduje, że bliscy osoby zmarłej przed 3 sierpnia 2008 r., jak i po tej dacie, nie mogli również dochodzić naprawy szkód majątkowych bądź niemajątkowych na podstawie przepisów

⁹⁴⁴ Tak R. Strugała, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 446² k.c., nb. 5. Zob. także P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 756.

⁹⁴⁵ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 14 grudnia 2007 r., I ACa 1137/07, *Legalis* nr 287203.

⁹⁴⁶ Por. m.in. uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19, OSNKN 2020 nr 2, poz. 11; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 grudnia 2019 r., I NSNC 5/19, *Legalis* nr 2370771. Podobnie M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 824.

ogólnych, tj. art. 415 k.c.⁹⁴⁷. Od momentu wejścia w życie Kodeksu cywilnego, tj. od dnia 1 stycznia 1965 r., ustawodawca przewidział jedynie dwa przypadki umożliwiające uzyskanie przez osobę poszkodowaną zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę, która wiązana byłaby z naruszeniem dobra osobistego. Przypadki te szczegółowo reguluje art. 445 k.c. oraz art. 448 k.c. Słusznie wskazuje się przy tym, iż system ochrony dóbr osobistych nie może stanowić rozwiązania alternatywnego dla wszystkich tych przypadków naruszeń dóbr, które są wątpliwie i dla których ustawodawca nie przewidział wyrażnej podstawy prawnej dla przyznania zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Przepisy dotyczące systemu ochrony dóbr osobistych ani przed, ani po dokonaniu nowelizacji z 2008 r. aż do 15 września 2023 r. nie pozwalały na przyznanie zadośćuczynienia pieniężnego najbliższym członkom rodziny zmarłego za krzywdę⁹⁴⁸. Zgodzić należy się także ze stwierdzeniem, iż zmiana wykładni art. 448 k.c. (w brzmieniu obowiązującym od dnia 28 grudnia 1996 r. do 14 września 2023 r.⁹⁴⁹) przemawiać miała wyłącznie za zrównaniem sytuacji poszkodowanych względem tych osób, którym po dniu 3 sierpnia 2008 r. przysługiwało roszczenie oparte na art. 446 § 4 k.c. Taki zabieg służyć miał zagwarantowaniu im możliwości dochodzenia aksjologicznie słusznych, choć niemających podstaw prawnej, roszczeń. Niemniej jednak zabieg ten odbył się z naruszeniem nie tylko istoty dobra osobistego, które ukształtowane zostało w polskiej nauce prawa, lecz również w sprzeczności z intencjami ustawodawcy, którymi kierował się on przy dokonywaniu nowelizacji art. 448 k.c.⁹⁵⁰. Ustawodawca wprowadzając do Kodeksu cywilnego art. 446 § 4 k.c. nie kierował się chęcią uznania więzi rodzinnych za dobro osobiste, lecz potrzebą objęcia tych wartości niemajątkowych ochroną prawną na podstawie wyraźnego

⁹⁴⁷ Por. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 27 kwietnia 2001 r., III CZP 5/01, OSP 2003, nr 6, poz. 74; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 marca 1969 r., I CR 26/69, Legalis nr 13883. Odmienne stanowisko prezentuje P. Sobolewski, który twierdzi, że osoba pośrednio poszkodowana może dochodzić naprawienia szkody również na zasadach ogólnych (por. P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 61-63). Por. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 4 września 1967 r., I PR 23/67, OSPiKA 1969, nr 1, poz. 5; z dnia 13 października 1987 r., OSPiKA 1988, nr 6, poz. 140; z dnia 12 czerwca 2002 r., III CKN 694/00, OSNC 2003, nr 9, poz. 124; z dnia 22 czerwca 2012 r., V CSK 282/11, OSP 2013, nr 5, poz. 48.

⁹⁴⁸ Wskazane uwagi odnieść należy także do sytuacji, w której poszkodowany doznał ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu. Zob. uwagi zawarte w Rozdziale V.

⁹⁴⁹ Nowelizacje art. 448 k.c. dokonano na mocy ustawy z dnia 23 sierpnia 1996 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 114, poz. 542), która weszła w życie w dniu 28 grudnia 1996 r. oraz ustawy z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2023 r., poz. 1615), która weszła w życie w dniu 15 września 2023 r.

⁹⁵⁰ Zob. M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 819; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 120. Podobnie R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 9; A. Szpunar, *Zadośćuczynienie*, s. 207-210; A. Mączyński, *Zadośćuczynienie* pieniężne, s. 239 i n.; R. Strugała, *Odpowiedzialność deliktowa*, s. 26.

przepisu, wobec powstałych na tym tle istotnych wątpliwości interpretacyjnych, a zwłaszcza wątpliwej rozszerzającej wykładni art. 446 § 3 k.c.⁹⁵¹.

Nadto, jeśli nawet zmiana wykładni zmierzała do zrównania sytuacji prawnej poszkodowanych, to i tak stwierdzić należy, że nie była ona skuteczna. Odpowiedzialność na podstawie art. 448 k.c. w brzmieniu sprzed 15 września 2023 r., ale także na podstawie aktualnie obowiązującego art. 448 § 1 k.c., oparta jest bowiem wyłącznie na zasadzie winy, zaś odpowiedzialność na podstawie art. 446 § 4 k.c. jest szersza i obejmuje wszystkie zasady odpowiedzialności⁹⁵². Ochrona przewidziana w art. 446 § 4 k.c. *de lege lata* i tak pozostaje znacznie szersza, aniżeli odpowiedzialność oparta na art. 448 § 1 k.c. Co więcej, gdyby sam ustawodawca chciał przeciwdziałać sytuacji, w której dochodzi do zróżnicowania sytuacji osób, które doznały krzywdy wynikającej ze śmierci osoby najbliższej (nawet w krótkich odstępach czasu) zarówno przed wprowadzeniem w życie przepisu art. 446 § 4 k.c., jak i po jego wprowadzeniu, to mógłby zamieścić w ustawie nowelizacyjnej z dnia 30 maja 2008 r.⁹⁵³ stosowny przepis intertemporalny, na wzór tego, który jest w ustawie nowelizującej z dnia 24 czerwca 2021 r.⁹⁵⁴, wprowadzającej do Kodeksu cywilnego art. 446² k.c. Przyjmując założenie o racjonalności prawodawcy, należy stwierdzić, że zróżnicowanie sytuacji tych osób było zabiegiem zamierzonym.

2.2. Zakres zastosowania art. 446 § 4 k.c.

Kodeks cywilny utrzymuje znane już na gruncie Kodeksu zobowiązania rozwiązania w zakresie możliwości kompensacji szkód niemajątkowych. Nie zawiera on zatem ogólnej zasady, zgodnie z którą każda szkoda niemajątkowa podlegałaby kompensacji. Możliwość uzyskania zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę przez

⁹⁵¹ M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 825; M. Wałachowska, *Wynagrodzenie szkód deliktowych*, s. 278, 314.

⁹⁵² I. Długoszewska-Kruk, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Legalis 2023, komentarz do art. 448 k.c., pkt 1, P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 1 i komentarz do art. 448 k.c., pkt 14. Zob. także wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 9 stycznia 2014 r., I ACa 616/13, Legalis nr 950187.

⁹⁵³ Ustawa z dnia 30 maja 2008 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 116, poz. 731).

⁹⁵⁴ Ustawa z dnia 24 czerwca 2021 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny (Dz. U. z 2021 r., poz. 1509). Zgodnie z art. 2 ustawy „do zdarzeń, których skutkiem jest niemożność nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej przez najbliższych członków rodziny z poszkodowanym z powodu wyrządzenia u niego ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, powstałych przed dniem wejścia w życie niniejszej ustawy, stosuje się przepis art. 446² ustawy zmienianej w art. 1”.

bezpośrednio bądź pośrednio poszkodowanego musi wyraźnie wynikać z przepisu rangi ustawy⁹⁵⁵.

Roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę wynikającą ze śmierci najbliższego członka rodziny stanowi szczególny rodzaj roszczenia dotyczącego szkód dotyczących osoby pośrednio poszkodowanej. Jego normatywną podstawą jest art. 446 § 4 k.c. Przepis ten chroni szczególną w ocenie społecznej wartość niemajątkową, która określana jest w nauce jako tzw. więź rodzinna bądź prawo do życia w pełnej rodzinie⁹⁵⁶. Dla samego zastosowania przepisu w aktualnym stanie prawnym kwestią poboczną pozostaje to, czy więź rodzinna jest dobrem osobistym, czy też nie⁹⁵⁷. Ma to jednak znaczenie dla określenia relacji art. 446 § 4 k.c. do ogólnych przepisów dotyczących dóbr osobistych, oceny stanów faktycznych mających miejsce przed wprowadzeniem art. 446 § 4 k.c. i art. 448 § 1 k.c. w życie, jak również określenia ewentualnej ewolucji tendencji ustawodawcy do rozszerzania ochrony cywilnoprawnej na inne wartości niemajątkowe, w tym obejmujące wartości mające charakter relacyjny.

Istotą art. 446 § 4 k.c. jest umożliwienie najbliższym członkom rodziny bezpośrednio poszkodowanego, który w wyniku danego zdarzenia poniósł śmierć, kompensacji doznanej przez nich krzywdy, obejmującej różnego rodzaju ujemne uczucia, przeżycia i cierpienia psychiczne i fizyczne związane z tą śmiercią, poprzez uzyskanie odpowiedniej sumy tytułem zadośćuczynienia pieniężnego⁹⁵⁸. W formie jednorazowego zadośćuczynienia pieniężnego naprawie podlega wszelka doznana przez poszkodowanego krzywda⁹⁵⁹. Podstawową funkcją roszczenia z art. 446 § 4 k.c. jest zatem funkcja kompensacyjna⁹⁶⁰. Zaznaczyć należy także, że nie jest dopuszczalne

⁹⁵⁵ Por. uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19, OSNKN 2020 nr 2, poz. 11. Zob. również zdanie odrębne SSN Kazimierza Zawady wyrażone w uzasadnieniu uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018, nr 9, poz. 83; a także uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego: z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 36/17, OSNC 2018 nr 11, poz. 103; z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 69/17, OSNC 2018, nr 11, poz. 104.

⁹⁵⁶ Por. szczegółowe rozważania zamieszczone w Rozdziale III. Zob. także uwagi A. Rzetecka-Gil, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 26; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 9-10. Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 marca 2014 r., IV CSK 374/13, Legalis nr 797040, który jednak błędnie wskazuje, że więzi rodzinne i prawo do życia w rodzinie stanowią dobro osobiste.

⁹⁵⁷ Por. uchwałę składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19, OSNKN 2020 nr 2, poz. 11. K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 28.

⁹⁵⁸ Wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 9 marca 2012 r., I CSK 282/11, OSNC 2012 nr 11, poz. 130; z dnia 7 marca 2014 r., IV CSK 374/13, Legalis nr 797040; J. Gudowski, G. Bieniek, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 78; L. Jantowski, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 20; A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 17; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 8; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 812.

⁹⁵⁹ M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 786.

⁹⁶⁰ L. Jantowski, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 20.

rozszerzanie zakresu zastosowania art. 446 § 4 k.c. na inne stany faktyczne, w których nie dochodzi do śmierci bezpośrednio poszkodowanego, a jedynie do określonych uszkodzeń ciała lub rozstroju zdrowia. Zabieg taki, obecny w nauce jeszcze przed wprowadzeniem art. 446² k.c., pozostaje sprzeczny z zasadą *exceptiones non sunt extendendae*⁹⁶¹. Niewątpliwie bowiem art. 446 § 4 k.c. ustanawia normę o charakterze szczególnym, będącą wyjątkiem od zasady prawa deliktowego kompensacji szkód jedynie na rzecz bezpośrednio poszkodowanych. Uczucie przywiązania do osób bliskich korzysta bowiem z cywilnoprawnej ochrony wyłącznie na mocy konkretnego przepisu⁹⁶².

Roszczenie z art. 446 § 4 k.c. przysługuje innym, aniżeli bezpośrednio poszkodowany, podmiotom⁹⁶³. *Ratio legis* art. 446 § 4 k.c. jest objęcie tych osób szczególną, niespotykaną na gruncie innych regulacji, ochroną w zakresie naprawienia szkody niemajątkowej (krzywdy) w razie śmierci osoby najbliższej. Szkada ta, odmiennie niż w przypadku art. 445 § 1 k.c., przybrać może postać przede wszystkim cierpienia psychicznego (nie dochodzi bowiem do uszkodzenia ciała), z ewentualnymi skutkami w sferze somatycznej w postaci rozstroju zdrowia⁹⁶⁴. Dodatkowo, osoba pośrednio poszkodowana może dochodzić zadośćuczynienia pieniężnego z art. 446 § 4 k.c. niezależnie od możliwości dochodzenia naprawy szkód majątkowych określonych w art. 446 § 1 – 3 k.c., także wtedy, gdy nie jest możliwe spełnienie określonych w tych paragrafach przesłanek odpowiedzialności⁹⁶⁵. Z kolei podmiotem zobowiązanym do naprawienia szkody jest ten, kto na gruncie reguł deliktowych ponosi odpowiedzialność za śmierć osoby bezpośrednio poszkodowanej, która nastąpiła wskutek uszkodzenia jej ciała bądź wywołania rozstroju zdrowia⁹⁶⁶.

Zadośćuczynienie umożliwić ma złagodzenie cierpienia psychicznego, które wywołane jest przedwczesną śmiercią i definitywną utratą osoby należącej do rodziny uprawnionego, zajmującej w jego życiu szczególne miejsce. Szerszym skutkiem zadośćuczynienia jest również pomoc w dostosowaniu się do nowych warunków i

⁹⁶¹ M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 825.

⁹⁶² S. Grzybowski, *Ochrona dóbr osobistych*, s. 103.

⁹⁶³ N. Rzewuska, *Prawo cywilne*, red. M. Rzewuski, Warszawa 2021, s. 331.

⁹⁶⁴ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 28 lutego 2013 r., I ACa 52/13, Legalis nr 999267. Zob. uwagi dokonane w Rozdziale II. Poszkodowany, który w wyniku śmierci osoby najbliższej doznał krzywdy skutkującej wywołaniem rozstroju zdrowia, uprawniony jest do dochodzenia zadośćuczynienia zarówno jako bezpośrednio poszkodowany-na podstawie art. 444 k.c. w zw. z art. 445 § 1 k.c.-jak również zadośćuczynienia jako pośrednio poszkodowany-na podstawie art. 446 § 4 k.c. Zob. N. Rzewuska, *Prawo cywilne*, s. 331; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 789.

⁹⁶⁵ M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 788.

⁹⁶⁶ A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 17.

sytuacji życiowej⁹⁶⁷. Zauważyć przy tym należy, że śmierć osoby najbliższej jest zdarzeniem wyjątkowo dolegliwym. Wynika to z faktu, że skutki śmierci rozciągają się w zasadzie na całe życie osoby pośrednio poszkodowanej⁹⁶⁸. Jednocześnie roszczenie nie kompensuje powstałych w wyniku śmierci osoby najbliższej uszczerbków majątkowych⁹⁶⁹, wynikających m.in. ze znacznego pogorszenia sytuacji życiowej najbliższych członków rodziny zmarłego⁹⁷⁰. Te podlegają bowiem kompensacji w oparciu o § 1-3 art. 446 k.c.

Zadośćuczynienie pieniężne z art. 446 § 4 k.c., podobnie jak zadośćuczynienie należne na podstawie art. 445 § 1 k.c., przysługuje wyłącznie na gruncie reżimu deliktowego i nie obejmuje reżimu kontraktowego⁹⁷¹. Odpowiedzialność sprawcy zawsze będzie zatem *ex delicto*⁹⁷². W sytuacji, gdy osoba najbliższa zmarłego nie jest stroną stosunku kontraktowego (łącznie osobą bezpośrednio poszkodowaną ze sprawcą), nie sposób mówić, by posiadała ona jakiegokolwiek własne uprawnienia z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania umowy, np. na gruncie umowy o świadczenie usług medycznych albo umowy przewozu⁹⁷³. Reżim kontaktowy nie dopuszcza sytuacji, w której uprawnionymi do dochodzenia roszczenia, niezwiązanego z uszczerbkiem majątkowym, jest osoba trzecia, a nie wierzyciel⁹⁷⁴.

Zaznaczyć należy, że art. 446 § 4 k.c. jest przepisem regulującym jedynie sposób naprawienia szkody niemajątkowej. Dla jego zastosowania konieczne jest powiązanie z przepisem regulującym daną zasadę odpowiedzialności. Zadośćuczynienie na podstawie art. 446 § 4 k.c. może zostać przyznane na podstawie wszystkich zasad odpowiedzialności, w tym zasady winy, zasady ryzyka, czy zasady słuszności⁹⁷⁵. Przed

⁹⁶⁷ Tak wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 marca 2014 r., IV CSK 374/13, Legalis nr 797040, który jednak błędnie wskazuje, że więzi rodzinne i prawo do życia w rodzinie stanowią dobro osobiste. Zob. także wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 marca 2014 r., IV CSK 374/13, Legalis nr 797040, a także uwagi M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 104.

⁹⁶⁸ A. Rzetecka-Gil, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 26.

⁹⁶⁹ Podobnie J. Gudowski, G. Bieniek, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 77.

⁹⁷⁰ Por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 21 stycznia 2021 r., I CSKP 23/21, Legalis nr 2525843. A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 18-19.

⁹⁷¹ M. Safjan, *Naprawienie krzywdy niemajątkowej w ramach odpowiedzialności ex contractu*, w: *Odpowiedzialność cywilna. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Adama Szpunara*, red. M. Pyziak-Szafnicka, Kraków 2004, s. 255; E. Traple, *Nadużycie*, s. 156-161; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 814-815; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 97.

⁹⁷² Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 27 lutego 1991 r., I ACr 16/91, OSA 1991, nr 2, poz. 5.

⁹⁷³ Tak też M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 815; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 97.

⁹⁷⁴ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 16 grudnia 2014 r., VI ACa 275/14, Legalis nr 1241808.

⁹⁷⁵ P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 796; K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 31; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 1; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność*

15 września 2023 r. skoro więzi rodzinne nie mogły być jednocześnie dobrem osobistym, to nie mógł mieć do nich zastosowania art. 448 k.c.⁹⁷⁶. *De lege lata* objęcie ochroną nowego dobra osobistego w postaci więzi rodzinnej uzasadnia zastosowanie do niej art. 448 § 1 k.c. Odpowiedzialność sprawcy oparta na tym przepisie uwarunkowana jest winą sprawcy naruszenia. Niemniej, na gruncie art. 446 § 4 k.c. szczególną rolę odgrywa zasada ryzyka, która obejmuje odpowiedzialność posiadacza mechanicznego środka komunikacji poruszanego za pomocą sił przyrody (art. 436 k.c.). Wypadki komunikacyjne stanowią bowiem dużą część spraw mających za przedmiot roszczenia o zadośćuczynienie za śmierć osoby najbliższej.

Do dnia wejścia w życie ustawy z dnia 28 lipca 2023 r. fakt, że więzi rodzinne nie stanowią dobra osobistego powodował, że ewentualne rozważania nad relacją art. 448 k.c. względem art. 446 § 4 k.c. były bezprzedmiotowe. Nie przekonywały nie tylko stanowiska mające uzasadnić tezę, że więzi rodzinne są dobrem osobistym, lecz również argumenty, które takie błędne założenie miały dodatkowo racjonalizować. Z tego względu nie sposób uznać było na przykład, by art. 446 § 4 k.c. stanowił *lex specialis* względem art. 448 k.c., gdyż możliwość dochodzenia roszczenia na podstawie art. 446 § 4 k.c. wiązała się z cierpieniem wywołanym utratą osoby bliskiej, a nie naruszeniem dobra osobistego jako takiego. Dlatego też z uwagi na fakt, iż więź rodzinna nie stanowiła dobra osobistego, art. 446 § 4 k.c. uznać należało za przepis samodzielny, niewchodzący w skład systemu ochrony dóbr osobistych. Brak relacji między art. 446 § 4 k.c. a art. 448 k.c. wynikał z faktu, iż przepisy te chronią odmienne wartości. Uprawniony, dochodząc roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za śmierć najbliższego członka rodziny na gruncie pierwszego ze wskazanych przepisów, nie mógł żądać np. zasądzenia odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny⁹⁷⁷. Wraz z dokonanymi w dniu 15 września 2023 r. zmianami treści art. 448 § 2 k.c. interpretacja art. 446 § 4 k.c. uległa jednak zmianie. Aktualnie pomiędzy art. 446 § 4 k.c. a art. 448 § 1 k.c. dostrzec można relację na wzór tej, która istnieje między art. 445 § 1 k.c. a art. 448 § 1 k.c. Artykuł 446 § 4 k.c. stanowi zatem *lex specialis* względem przepisu ogólnego dotyczącego ochrony

prywatnoprawna, s. 810; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 92, 97.

⁹⁷⁶ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 24 kwietnia 2014 r. (I ACa 233/14, Legalis nr 1163359), gdzie sąd uznał, że niezasadne jest wyłącznie spod zastosowania art. 417² k.c. szkód powstałych wskutek naruszenia dobra osobistego (art. 24 k.c. w zw. z art. 448 k.c.). Podobnie P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 797; M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 35.

⁹⁷⁷ Tak też M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 93; M. Wałachowska, *Wynagrodzenie szkód deliktowych*, s. 280-281. Autorka proponuje wprowadzenie alternatywnego roszczenia o zapłatę na wskazany cel społeczny, skoro takie roszczenie jest przewidziane w związku z naruszeniem dóbr osobistych (art. 448 k.c.)

dobra osobistego. Podkreślenia wymaga jednak, że niewskazanie w treści art. 448 § 2 k.c. roszczenia z art. 446 § 4 k.c. powoduje, że poszkodowanemu, który jako podstawę swojego roszczenia wybiera art. 446 § 4 k.c.⁹⁷⁸, nie przysługuje możliwość kumulatywnego dochodzenia obok zadośćuczynienia odpowiedniej sumy na wskazany przez niego cel społeczny. Odrębność podstaw normatywnych przemawia za odmową mieszania roszczeń, których podstawę stanowi zarówno art. 446 § 4 k.c., jak i art. 448 § 1 k.c. Zaznaczyć należy także, że jeśli jednak na gruncie przepisów obowiązujących przed 3 sierpnia 2008 r., osobie bliskiej poszkodowanemu przyznane zostało przez sąd zadośćuczynienie za śmierć najbliższego członka rodziny na podstawie art. 448 k.c. (ewentualnie na podstawie art. 446 § 3 k.c.), to w sprawie zachodzi powaga rzeczy osądzonej (*res iudicata*), i powództwo oparte na art. 446 § 4 k.c. powinno zostać oddalone.

2.3. Wymagalność roszczenia

Roszczenie o zadośćuczynienie za śmierć najbliższego członka rodziny dotyczy jedynie tych stanów faktycznych, w których zarówno zdarzenie szkodzące (np. wypadek komunikacyjny albo błąd medyczny), jak i śmierć poszkodowanego, nastąpiło po dniu 3 sierpnia 2008 r., tj. po dacie wejścia w życie § 4 art. 446 k.c.⁹⁷⁹. Najbliższy członek rodziny zmarłego nie jest uprawniony do dochodzenia roszczenia, jeżeli zdarzenie szkodzące nastąpiło przed tym dniem, zaś sama śmierć – jako odwleczony w czasie skutek zdarzenia szkodzącego – po tym dniu. Zgodnie bowiem z regułą *tempus regit actum* podstawowe znaczenie dla możliwości zastosowania art. 446 § 4 k.c. ma stan prawny obowiązujący w dniu zaistnienia zdarzenia⁹⁸⁰. Z tej właśnie perspektywy

⁹⁷⁸ Na gruncie poprzednio obowiązującego stanu prawnego M. Wałachowska wskazywała, że zbieg art. 448 k.c. (dziś art. 448 § 1 k.c.) z art. 446 § 4 k.c. mógłby mieć charakter selektywny, co oznacza, że na poszkodowanym ciążyłby obowiązek wskazania wyłącznej podstawy prawnej dochodzonego roszczenia. Zob. M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 122.

⁹⁷⁹ Tak też P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 57; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 812-813; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 95-96; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 292. Zob. także wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 10 listopada 2010 r., II CSK 248/10, OSNC-Zbiór dodatkowy 2011 nr B, poz. 44; z dnia 16 kwietnia 2014 r., V CSK 320/13, Legalis nr 1002405. Podobnie wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 15 lipca 2010 r., I ACa 437/10, OSAŁdz 2010, nr 3, poz. 23.

⁹⁸⁰ Podobnie M. Wałachowska, która wskazuje, że przyjęcie daty zdarzenia jako punktu odniesienia dla określenia obowiązującego stanu prawnego uzasadnione jest także na gruncie ubezpieczeń odpowiedzialności cywilnej. Skoro bowiem przed zdarzeniem nie było wiadomo, że art. 446 § 4 k.c. w ogóle będzie obowiązywał, nie powinien być on brany pod uwagę przy ocenie ryzyka ubezpieczeniowego i naliczania składki ubezpieczeniowej. Z tego względu ubezpieczyciel nie był zobowiązany do zapłaty zadośćuczynienia, nawet wówczas, gdy w czasie trwania ochrony ubezpieczeniowej doszło do zmiany stanu prawnego. Jeśli śmierć nastąpiła po dniu 3 sierpnia 2008 r. to ubezpieczyciel nie jest odpowiedzialny za skutki zdarzenia, w tym zapłatę zadośćuczynienia. Por. M. Wałachowska, *Odpowiedzialność*

powinny być oceniane stosunki zobowiązaniowe, które dotyczą zdarzeń, które nastąpiły po wejściu nowego prawa i które nie wiążą się z istotą stosunku prawnego⁹⁸¹. Nie ulega bowiem wątpliwości, że ziszczenie się wszystkich przesłanek odpowiedzialności odszkodowawczej musi mieć miejsce po wejściu w życie przepisu statuującego odpowiedzialność odszkodowawczą.

W nauce funkcjonuje również stanowisko odmienne, zakładające, że miarodajna jest jedynie data śmierci osoby bezpośrednio pokrzywdzonej, a samo zdarzenie mogło nastąpić przed dniem 3 sierpnia 2008 r.⁹⁸². Ten pogląd nie jest właściwy, ponieważ jest oderwany nie tylko od ogólnych zasad prawa intertemporalnego, lecz również od reguł przedawnienia roszczenia zawartych w art. 442¹ k.c., które, ustalając maksymalne terminy przedawnienia, wprost odwołują się do chwili zdarzenia wywołującego szkodę albo do momentu popełnienia przestępstwa. Trudno również zaakceptować sytuację, w której sprawca zdarzenia odpowiada za swoje zachowanie dokonane w czasie, gdy art. 446 § 4 k.c. nie obowiązywał. Wydaje się także, że pogląd ten wywodzi się z odrzuconego w niniejszej pracy założenia, że więzi rodzinne przed 15 września 2023 r. stanowiły dobro osobiste, zaś sama ochrona podmiotu z art. 446 § 4 k.c. stanowi niejako kontynuację (potwierdzenie) poprzednio obowiązującej ochrony poszkodowanych na gruncie art. 448 k.c.

Kwestią problematyczną na gruncie zadośćuczynienia za śmierć najbliższego członka rodziny jest określenie daty początkowej naliczania odsetek za opóźnienie. W tym zakresie ustawodawca nie wprowadza żadnych szczególnych reguł dotyczących ustalenia momentu wymagalności roszczenia z art. 446 § 4 k.c. Stąd też zastosowanie mają w tym zakresie uwagi poczynione w odniesieniu do daty początkowej naliczania odsetek należnych w ramach roszczenia za uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju

prywatnoprawna, s. 813; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 96. W zakresie znaczenia zasady *tempus regit actum* por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 marca 2002 r., I CSK 556/18, *Legalis* nr 2572979.

⁹⁸¹ Tak P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 57-58, który powołuje się na art. XLIX § 1 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 94 ze zm.), zgodnie z którym „do zobowiązań, które powstały przed dniem wejścia w życie kodeksu cywilnego, stosuje się przepisy tego kodeksu, jeżeli chodzi o skutki prawne zdarzeń, które nastąpiły po dniu wejścia kodeksu w życie, a które nie są związane z istotą stosunku prawnego”.

⁹⁸² Tak K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 24; A. Rzetecka-Gil, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 33; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 9. Zob. również wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 października 2011 r., IV CSK 10/11, OSNC-Zbiór dodatkowy 2012, nr C, poz. 55; wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 15 marca 2013 r., I ACa 1133/12, *Legalis* nr 1048937.

zdrowia. Samo orzecznictwo przy rozpatrywaniu spraw o zadośćuczynienie z art. 446 § 4 k.c. powołuje się na dorobek orzeczniczy dotyczący art. 445 § 1 k.c.

Zgodnie zatem z pierwszym reprezentowanym poglądem roszczenie staje się wymagalne dopiero w dniu wyrokowania albo niezwłocznie po tym dniu. Odsetki od sumy roszczenia z art. 446 § 4 k.c. nie mogą zostać zatem przyznane za okres przed wyrokowaniem, tj. momentu ustalenia kwoty głównej roszczenia, gdyż prowadziłoby to do wypłaty na rzecz uprawnionego „podwójnego” odszkodowania⁹⁸³. Zgodnie zaś z drugim poglądem roszczenie z art. 446 § 4 k.c., jako roszczenie bezterminowe⁹⁸⁴, staje się wymagalne – stosownie do treści art. 455 k.c. – niezwłocznie po wezwaniu pozwanego do zapłaty. Ustawodawca przewiduje jednak odmienne reguły wypłaty świadczeń przez ubezpieczycieli⁹⁸⁵. Odsetki mogą zatem stać się wymagalne również w okresie przed wyrokowaniem w sprawie⁹⁸⁶. Dłużnik popaść może w opóźnienie także wówczas, gdy kwestionuje dochodzone roszczenie zarówno co do zasady, jak i wysokości, chyba że zmiana terminu spełnienia świadczenia nastąpiła na podstawie zgody wierzyciela⁹⁸⁷.

Podobnie jak ma to miejsce na gruncie art. 445 § 1 k.c., również w przypadku przepisu art. 446 § 4 k.c., dopiero w trakcie ustalania okoliczności sprawy dochodzi do faktycznego ustalenia rozmiaru krzywdy osoby najbliższej zmarłego. Uwzględnieniu

⁹⁸³ W zakresie rozważań dokonanych na tle art. 445 k.c. por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 29 stycznia 1997 r., I CKU 60/96, Legalis nr 47075; z dnia 8 grudnia 1997 r., I CKN 361/97, Legalis nr 1450605; z dnia 20 marca 1998 r., II CKN 650/97, Legalis nr 348465; z dnia 4 września 1998 r., II CKN 875/97, Legalis nr 335391; z dnia 9 września 1999 r., II CKN 477/98, Legalis nr 349095. W dawniejszym orzecznictwie konieczność zasądzenia odsetek od daty wyrokowania uzasadniano również funkcją waloryzacyjną odsetek.

⁹⁸⁴ Por. m.in. wyroki Sądu Apelacyjnego: w Katowicach z dnia 7 lutego 2013 r., I ACa 992/12, Legalis nr 1025672; w Gdańsku z dnia 8 marca 2022 r., I ACa 240/21, Legalis nr 2727849. P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 56.

⁹⁸⁵ Por. m.in. wyroki Sadu Najwyższego: z dnia 28 czerwca 2005 r., I CK 7/05, Legalis nr 354618; z dnia 22 lutego 2007 r., I CSK 433/06, Legalis nr 158033; wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 18 stycznia 2012 r., I ACa 930/11, Legalis nr 739026.

⁹⁸⁶ Pogląd ten przemawia bardziej za przyjęciem kompensacyjnej funkcji odsetek. Por. m.in. art. 817 k.c. oraz art. 14 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 2277 ze zm.). W zakresie rozważań dokonanych na tle art. 445 k.c. por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 18 września 1970 r., II PR 257/70, OSNCP 1971, nr 6, poz. 103; z dnia 12 lipca 2002 r., V CKN 1114/00, Legalis nr 59803; z dnia 28 czerwca 2005 r., I CK 7/05, Legalis nr 354618; z dnia 18 lutego 2010 r., II CSK 434/09, Legalis nr 350647; z dnia 14 stycznia 2011 r., I PK 145/10, OSNP 2012, nr 5-6, poz. 66; z dnia 16 grudnia 2011 r., V CSK 38/11, Legalis nr 443537; wyroki Sądu Apelacyjnego: w Katowicach z dnia 24 lipca 2008 r., V ACa 252/08, Legalis nr 218212; w Warszawie z dnia 28 października 2011 r., VI ACa 247/11, Legalis nr 440205. Dłużnik może zostać wezwany do zapłaty świadczenia również poprzez doręczenie mu odpisu pozwu. Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 10 lutego 2000 r., II CKN 725/98, OSNC 2000, nr 9, poz. 158; z dnia 8 sierpnia 2001 r., I CKN 18/99, OSNC 2002, nr 5, poz. 64; z dnia 12 lipca 2002 r., V CKN 1114/00, Legalis nr 59803; z dnia 16 lipca 2004 r., I CK 83/04, Legalis nr 64362; wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 29 czerwca 2021 r., V ACa 168/21, Legalis nr 2624958.

⁹⁸⁷ Tak Sąd Najwyższy m.in. w wyroku z dnia 13 października 1994 r., I CRN 121/94, OSNC 1995, nr 1, poz. 21 i w wyroku z dnia 22 października 2003 r., II CK 146/02, Legalis nr 70439.

podlegają wówczas wszystkie okoliczności mające wpływ na wysokość zadośćuczynienia pieniężnego, przy czym część z nich może nie być w ogóle znana bądź dostatecznie wyjaśniona w momencie wszczęcia postępowania, czy też formalnego wezwania dłużnika do zapłaty⁹⁸⁸. Istota roszczenia z art. 446 § 4 k.c. nie pozwala z góry na ustalenie wszystkich niezbędnych do rozstrzygnięcia elementów stanu faktycznego. Zatem w określonych okolicznościach ustalenie daty początkowej naliczania odsetek zgodnie z art. 455 k.c., a jeśli chodzi o zakład ubezpieczeń również z art. 817 k.c., może okazać się niemożliwe. Ustalenie daty początkowej naliczania odsetek oparte jest na uznaniu sędziowskim, po rozpatrzeniu wszystkich okoliczności faktycznych sprawy⁹⁸⁹. W tym zakresie niezbędne jest określenie momentu, w którym strona powodowa zdoła wykazać, że suma żądana tytułem zadośćuczynienia faktycznie jej przysługuje, co pozwoli na stwierdzenie, że w tym momencie dłużnik powinien spełnić świadczenie w określonej wysokości na rzecz poszkodowanego.

2.4. Dziedziczenie i zbywanie roszczenia

Roszczenie z art. 446 § 4 k.c. ma, podobnie jak roszczenie z art. 445 § 1 k.c., charakter ściśle osobisty i wygasa z chwilą śmierci uprawnionego⁹⁹⁰. Celem tego roszczenia jest kompensacja poniesionego przez poszkodowanego uszczerbku o charakterze niemajątkowym w postaci krzywdy, która stanowi wynik śmierci najbliższego członka rodziny. Zatem roszczenie takie przysługuje wyłącznie pośrednio poszkodowanemu i nie może być przez niego zbyte w drodze czynności prawnej bądź przeniesione na osoby trzecie w drodze dziedziczenia (por. art. 922 k.c.). W doktrynie sporne pozostaje jednak to, czy roszczenie z art. 446 § 4 k.c. może podlegać dziedziczeniu oraz zbyciu na mocy przepisu szczególnego, tak jak ma to miejsce np. w przypadku art. 445 § 1 k.c.⁹⁹¹.

W odniesieniu do kwestii dziedziczenia roszczenia, wskazać należy, że w nauce do dnia 14 września 2023 r., tj. w czasie, kiedy art. 448 § 3 k.c. jeszcze nie obowiązywał,

⁹⁸⁸ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 8 marca 2022 r., I ACa 240/21, Legalis nr 2727849.

⁹⁸⁹ Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 18 lutego 2011 r., I CSK 243/10, Legalis nr 428271; z dnia 7 listopada 2013 r., II PK 53/13, Legalis nr 819347; wyroki Sądu Apelacyjnego: w Krakowie z dnia 30 kwietnia 2015 r., I ACa 222/15, Legalis nr 1285467; w Krakowie z dnia 6 września 2016 r., I ACa 436/16, Legalis nr 1514743; w Warszawie z dnia 29 czerwca 2021 r., V ACa 168/21, Legalis nr 2624958.

⁹⁹⁰ P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 798; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 126; B. Lackoroński, *Zadośćuczynienie pieniężne (cz. 2)*, s. 46.

⁹⁹¹ Zob. uwagi w zakresie dziedziczości i zbywalności roszczenia dokonane w Rozdziale II.

funkcjonował pogląd zakładający dopuszczalność dziedziczenia roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne, o którym mowa w art. 446 § 4 k.c., przy zaistnieniu okoliczności określonych w art. 445 § 3 k.c., zgodnie z którym „roszczenie o zadośćuczynienie przechodzi na spadkobierców tylko wtedy, gdy zostało uznane na piśmie albo gdy powództwo zostało wytoczone za życia poszkodowanego”. Podstawowym argumentem przemawiającym za jego zasadnością było to, że więź rodzinna stanowiła dobro osobiste. Ustawodawca zaś, rozszerzając w Kodeksie cywilnym prawo do zadośćuczynienia na wszystkie przypadki naruszenia dóbr osobistych, w treści art. 448 k.c. wprost wskazał, że roszczenie o zadośćuczynienie przejść może ma spadkobierców w sytuacji zaistnienia okoliczności wymienionych w art. 445 § 3 k.c. Skoro dziedziczenie roszczenia było możliwe na gruncie art. 448 k.c., to dziedziczenie uzasadnione było także na gruncie art. 446 § 4 k.c., gdyż przepis ten również chronił dobro osobiste, a jego wprowadzenie wynikało z potrzeby zwiększenia ochrony ofiar wypadków komunikacyjnych przez ułatwienie najbliższym członkom rodziny dochodzenia roszczeń. Bez znaczenia pozostawało zatem to, że art. 446 § 4 k.c. nie odwoływał się bezpośrednio do art. 445 § 3 k.c.⁹⁹². Powyższą argumentację należy uznać za błędną, w szczególności w kontekście tego, że więzi rodzinne przed 15 września 2023 r. nie stanowiły dobra osobistego⁹⁹³. Stąd też za prawidłowy należy przyjąć pogląd przeciwny, który zakładał brak możliwości dziedziczenia roszczenia z art. 446 § 4 k.c.⁹⁹⁴.

Zgodnie z ogólną regułą dziedziczenia określoną w art. 922 § 1 i 2 k.c. prawa ściśle związane z osobą zmarłego nie wchodzą do spadku po nim⁹⁹⁵. Odstępstwo od tej reguły wymaga przepisu szczególnego⁹⁹⁶. Z uwagi na brak takiego przepisu, uznać

⁹⁹² Zob. m.in. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 2013 r., III CZP 74/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 88 oraz postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 26 lutego 2014 r., V CZ 20/14, Legalis nr 993322, a także wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 16 maja 2014 r., I ACa 93/14, Legalis nr 992512. Za dziedzicznością roszczenia opowiada się m.in. L. Jantowski, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 20; M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 39; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 14; G. Wolak, *Zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę doznaną wskutek śmierci najbliższego członka rodziny (art. 446 § 4 k.c.) a art. 445 § 3 k.c.*, *Prawo Asekuracyjne* 2014, nr 1, s. 25-32; A. Falkiewicz, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 2013 r., III CZP 74/13*, *Palestra* 2014, Nr 10, s. 64-69; A. Krawczyk, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 2013 r., III CZP 74/13*, *Palestra* 2014, Nr 11-12, s. 101 i n.

⁹⁹³ Por. uwagi zamieszczone w Rozdziale III.

⁹⁹⁴ Tak m.in. A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 24; A. Rzetecka-Gil, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 32; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 126. Zob. również wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 29 maja 2013 r., I ACa 230/13, Legalis nr 797392.

⁹⁹⁵ Zob. również P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 798; M. Pazdan, *Kodeks*, komentarz do art. 922 k.c., nb. 61; M. Załucki, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Legalis 2023, komentarz do art. 922 k.c., nb. 16.

⁹⁹⁶ Uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 26 października 1970 r., III PZP 22/70, OSNCP 1971, nr 7-8, poz. 120. P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 799.

należało, że roszczenie z art. 446 § 4 k.c. nie wchodziło w skład spadku po zmarłym, a tym samym nie podlegało dziedziczeniu. Omawiane roszczenie służy kompensacji uszczerbku poniesionego przez osobę pośrednio poszkodowaną w jej sferze niematerialnej, który powstał w związku ze śmiercią najbliższego członka rodziny. Brak możliwości dziedziczenia roszczenia stanowił zatem konsekwencję jego ściśle osobistego charakteru⁹⁹⁷. Artykuł 446 § 4 k.c. odmiennie niż art. 445 k.c. czy art. 448 k.c. nie odwoływał się do treści art. 445 § 3 k.c., który stanowiąc pewne odstępstwo od reguł ogólnych wyznaczonych przez art. 922 k.c., przewidywał, że roszczenie o zadośćuczynienie przechodzi na spadkobierców tylko wtedy, gdy zostało uznane na piśmie albo gdy powództwo zostało wytoczone za życia poszkodowanego⁹⁹⁸. Należy to uznać za celowy zabieg ustawodawcy, który świadomie uniemożliwił dziedziczenie roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za śmierć najbliższego członka rodziny, jako rodzajowo odmiennego od roszczeń wymienionych w art. 445 k.c. i art. 448 k.c.⁹⁹⁹. Wskazywała na to również wykładnia systematyczna. Mianowicie, regulacja dotycząca dziedziczenia zadośćuczynienia została zawarta w § 3 w art. 445 k.c., co pozwalało na uznanie, iż dotyczyła ona roszczeń określonych w § 1 i 2 art. 445 k.c.¹⁰⁰⁰. Ponadto, przepis art. 445 § 3 k.c. jest przepisem wyjątkowym i nie mógł być interpretowany rozszerzająco, w szczególności poprzez rozszerzenie zakresu jego zastosowania na inne, nieobjęte art. 445 k.c. roszczenia. Co więcej, przed 15 września 2023 r. nie było także wystarczające odwołanie się do odesłania znajdującego się w zdaniu drugim ówczesnego art. 448 k.c., gdyż art. 446 § 4 k.c. nie chronił dobra osobistego, a inną, szczególną wartość niemajątkową. Kodeks cywilny nie zawierał również żadnego innego przepisu szczególnego, który mógłby mieć w takiej sytuacji zastosowanie. Z samego zaś faktu zamieszczenia, jako odrębnej jednostki redakcyjnej, art. 445 § 3 k.c. przed art. 446 k.c. nie można było wywodzić, że przepis art. 445 § 3 k.c. wpływał na treść normatywną art.

⁹⁹⁷ P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 798; A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 24; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 126; M. Wałachowska, *Glosa do uchwały SN z 12 XII 2013 r. (III CZP 74/13)*, *Wiadomości Ubezpieczeniowe* 2014, nr 2, s. 171-172; 27; M. Łolik, *Nowelizacja kodeksu cywilnego o zakresie możliwości przyznania zadośćuczynienia za śmierć osoby bliskiej*, *Przegląd Prawa Handlowego* 2008, nr 9, s. 14-15.

⁹⁹⁸ P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 798. Odmiennie uchwała Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 2013 r., III CZP 74/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 88, z glosami krytycznymi: M. Wałachowskiej, *Wiadomości Ubezpieczeniowe* 2014, nr 2, s. 165-172; M. Nesterowicza, *OSP* 2015, nr 2, poz. 15; B. Lackorońskiego, *OSP* 2015, nr 2, poz. 15.

⁹⁹⁹ Odmiennie Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 28 sierpnia 2013 r., V CSK 361/12, *Legalis* nr 830585.

¹⁰⁰⁰ M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 126.

446 § 4 k.c. w zakresie dziedziczenia¹⁰⁰¹. Ponadto roszczenie z art. 446 § 4 k.c. chroni osoby pośrednio poszkodowane, którym przysługuje możliwość dochodzenia zadośćuczynienia pieniężnego jedynie na zasadzie wyjątku od ogólnej zasady prawa deliktowego kompensacji szkód na rzecz bezpośrednio poszkodowanych¹⁰⁰². Dlatego też decydującego znaczenia nie mógł mieć również argument, że brak dziedziczenia pozwalał na zwolnienie się sprawcy z odpowiedzialności tylko dlatego, że poszkodowany zmarł¹⁰⁰³.

Wniosek o braku możliwości dziedziczenia roszczenia określonego w art. 446 § 4 k.c. pozostaje również aktualny w świetle dokonanych po 15 września 2023 r. zmian legislacyjnych¹⁰⁰⁴, choć przemawia za tym nieco odmienna niż poprzednio argumentacja. Zgodnie z nowym brzmieniem art. 448 § 3 k.c. „do roszczeń, o których mowa w § 1 i 2, przepis art. 445 § 3 stosuje się”. *De lege lata* ustawodawca w treści art. 448 § 3 k.c. wprost wskazuje, że art. 445 § 3 k.c. ma zastosowanie do kilku wymienionych w tym przepisie roszczeń. Dziedziczność roszczenia dopuszczalna jest zarówno w przypadku określonym w art. 448 § 1 k.c., jak również art. 445 § 1 i 2 k.c., a także art. 446² k.c. Ustawodawca, pomimo tego, że art. 446 § 4 k.c. chroni analogiczne dobro jak art. 446² k.c. zdecydował się na pominięcie tego przepisu w art. 448 § 3 k.c., stanowiącym odstępstwo od ogólnej reguły niedziedziczności roszczeń mających charakter ściśle osobisty, które wygasają z chwilą śmierci uprawnionego. Brak powołania przez ustawodawcę art. 446 § 4 k.c. w treści art. 448 § 3 k.c. potwierdza brak możliwości dziedziczenia tego roszczenia w razie śmierci uprawnionego. Rozwiązanie takie pozostaje jednak niekonsekwentne, gdyż skoro ustawodawca zdecydował się na umożliwienie dziedziczenia roszczenia z art. 446² k.c., to tym bardziej taka możliwość powinna dotyczyć roszczenia z art. 446 § 4 k.c. Przepis te mają bowiem identyczne uzasadnienie aksjologiczne, co przemawiać powinno za równym traktowaniem roszczeń pod kątem wprowadzanych zmian normatywnych.

Podkreślić jednak należy, że brak możliwości dziedziczenia roszczenia o zadośćuczynienie za śmierć najbliższego członka rodziny nie jest nowym rozwiązaniem normatywnym. Analogiczne rozwiązanie obowiązywało na gruncie art. 166 k.z., który

¹⁰⁰¹ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 13 grudnia 2013 r., V ACa 556/13, Legalis nr 761356.

¹⁰⁰² L. Bosek, *W sprawie*, s. 13, 15; M. Kaliński, *Ograniczenie indemnizacji*, s. 20; P. Księżak, *Kodeks*, komentarz do art. 23 k.c., pkt 121.

¹⁰⁰³ Zob. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 28 kwietnia 2010 r., III CSK 143/09, OSNC 2010, nr 11, poz. 154.

¹⁰⁰⁴ Zob. ustawa z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2023 r., poz. 1615).

był odpowiednikiem dzisiejszego art. 446 § 4 k.c. Roszczenie o zadośćuczynienie z art. 166 k.z. miało charakter ściśle osobisty, było niezbywalne i nie przechodziło na spadkobierców¹⁰⁰⁵. Dziedziczność roszczenia przewidywał jedynie art. 165 § 3 k.z.¹⁰⁰⁶, który jednak odnosił się nie do regulacji zawartej w art. 166 k.z., lecz jedynie do roszczeń przysługujących bezpośrednio pokrzywdzonym, o których mowa w art. 165 § 1 i 2 k.z., czyli związanych m.in. z uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia¹⁰⁰⁷. Kodeks zobowiązań nie przewidywał możliwości dziedziczenia roszczenia o zadośćuczynienie z art. 166 k.z., nawet wówczas, gdy powództwo zostało wytoczone za życia¹⁰⁰⁸. Również art. 167 k.z. wyraźnie zakazywał zbywania roszczenia o zadośćuczynienie, z wyjątkiem tych wskazanych w umowie bądź przyznanych prawomocnym wyrokiem i jedynie już wymagalnych.

Zauważyć należy również, że pogląd o możliwości dziedziczenia roszczenia nawiązującego do kompensacji szkody niemajątkowej wykreowany został przez naukę jeszcze na gruncie art. 446 § 3 k.c., który służył do kompensacji szkód o charakterze majątkowym. Pogląd ten jest jednak nieaktualny w obecnym stanie prawnym, gdyż ograniczenia dziedziczenia dotyczą jedynie roszczeń związanych z powstałą szkodą niemajątkową¹⁰⁰⁹.

Regulacją szczególną dotyczącą również roszczenia z art. 446 § 4 k.c. jest, podobnie jak ma to miejsce na gruncie art. 445 § 1 k.c., możliwość jego zbycia w warunkach określonych w art. 449 k.c. Przepis ten przewiduje dwa wyjątki od ogólnej reguły niezbywalności roszczeń dotyczących szkód na osobie. Nie dokonując w tym

¹⁰⁰⁵ M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 126. Zob. również m.in. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 2013 r., III CZP 74/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 88. Zob. też S. Garlicki, *Odpowiedzialność cywilna za nieszczęśliwe wypadki*, Warszawa 1971, s. 477.

¹⁰⁰⁶ Zgodnie z art. 165 § 3 k.z. prawo do zadośćuczynienia przechodzi na spadkobierców, jeżeli zostało umownie lub prawomocnym wyrokiem przyznane za życia poszkodowanego, a w przypadku, przewidzianym w paragrafie pierwszym, także wtedy, gdy powództwo zostało wytoczone za życia poszkodowanego.

¹⁰⁰⁷ Dziedziczenie obejmowało roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne za cierpienia fizyczne i krzywdę moralną wywołaną uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia, pozbawieniem życia, pozbawieniem wolności lub obrazą czci, a także skłonieniem kobiety albo małoletniego lub psychicznie upośledzonego mężczyzny, za pomocą podstępny, gwałtu, nadużycia stosunku zależności lub wyzyskania krytycznego położenia, do poddania się czynowi nierządnyemu (por. art. 165 § 1 i 2 k.z.). Warunkiem przejścia prawa do zadośćuczynienia na spadkobierców było to, by zostało ono umownie lub prawomocnym wyrokiem przyznane za życia poszkodowanego, a w przypadku dotyczącym uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, pozbawienia życia, pozbawienia wolności lub obrazę czci także wtedy, gdy powództwo zostało wytoczone za życia poszkodowanego. Zob. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 2013 r., III CZP 74/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 88.

¹⁰⁰⁸ Por. orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 13 lipca 1964 r., I CR 370/63, OSP 1965, nr 9, poz. 198.

¹⁰⁰⁹ Por. m.in. uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 26 października 1970 r., III PZP 22/70, OSNCP 1971, nr 7-8, poz. 120.

miejscu zbędnych powtórzeń z rozważań zamieszczonych w Rozdziale II, wskazać jedynie należy, że roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne za śmierć najbliższego członka rodziny będzie zbywalne wtedy, gdy jest wymagalne i uznane na piśmie albo przyznane prawomocnym wyrokiem. Chodzi przy tym o uznanie właściwe w formie pisemnej *ad eventum*, która musi zostać przyjęta przez wierzyciela. Co więcej, zbycie roszczenia dla swej skuteczności wymaga określenia jego wysokości albo co najmniej podstawy prawnej ustalenia takiej wysokości w przyszłości¹⁰¹⁰. Zbycie roszczenia z art. 446 § 4 k.c. przy braku zachowania wymogów z art. 449 k.c. w każdym przypadku prowadziło będzie do jego bezwzględnej nieważności (art. 58 § 1 k.c.)¹⁰¹¹.

2.5. Roszczenie o zadośćuczynienie w obcych systemach prawnych

W większości systemów prawnych roszczenie o zadośćuczynienie za śmierć osoby bliskiej ma swą ustawową podstawę prawną w przepisach szczególnych (np. prawo polskie, niemieckie, holenderskie, szwedzkie) bądź też zostało wypracowane przez orzecznictwo sądowe (np. prawo francuskie, belgijskie, hiszpańskie i włoskie).

Do niedawna omawiane roszczenie nie było przewidziane w prawie niemieckim i holenderskim. Na gruncie prawa niemieckiego orzecznictwo sądowe z reguły nie uwzględniało roszczeń o zadośćuczynienie za krzywdę spowodowaną śmiercią osoby bliskiej. Jedynie wyjątkowo takie roszczenie było dopuszczalne, w sytuacji gdy pośrednio poszkodowany na skutek odczuwanego bólu i cierpienia doznał uszczerbku na zdrowiu (tzw. „szkody szokowe, wstrząsowe”, *Schockschaden*)¹⁰¹², np. w postaci zespołu stresu pourazowego¹⁰¹³. Wynikało to z tego, że w prawie niemieckim obowiązuje zasada *numerus clausus* chronionych interesów oraz koncepcja tzw. bezprawności względnej, która oznacza, że ochronie podlegają wyłącznie interesy prawne określone przez prawo (§ 823 ust. 1 k.c. niem.)¹⁰¹⁴. Od dnia 22 lipca 2017 r. obowiązuje jednak § 844 ust. 3 k.c.

¹⁰¹⁰ P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 800.

¹⁰¹¹ Zob. m.in. wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 15 listopada 2013 r., I ACa 497/13, Legalis nr 745063.

¹⁰¹² K. Królikowska, *Ochrona więzi*, s. 170-172; U. Magnus, w: *Compensation for Personal Injury in a Comparative Perspective*, red. B.A. Koch, H. Koziol, Wien 2003, s. 172; A. Clausmeyer, *Odszkodowanie*, s. 75; M. Nesterowicz, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 3 czerwca 2011 r.*, III CSK 279/10, OSP 2012 nr 4, poz. 44, s. 286.

¹⁰¹³ BGH, 10.02.2015, VI ZR 8/14, <http://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&nr=70544&pos=0&anz=1> (dostęp: 1.10.2022). Zob. również M. Nesterowicz, *Glosa III CSK 279/10*, s. 286.

¹⁰¹⁴ Ch. Förster, *Schuldrecht Allgemeiner Teil. Eine Einführung mit Fällen*, Heidelberg 2015, s. 249; B. Markesinis, M. Coester, G. Alpa, A. Ullstein, *Compensation for Personal Injury in English, German and Italian Law. A Comparative Outline*, New York 2011, s. 60-61.

niem., wedle którego osobie, która w chwili zdarzenia pozostawała w szczególnie bliskiej relacji osobistej ze zmarłym przysługuje roszczenie o zadośćuczynienie za krzywdę, doznaną na skutek śmierci osoby bliskiej¹⁰¹⁵. Ponadto domniemywa się istnienie szczególnie bliskiego związku, jeśli osoba dochodząca zadośćuczynienia była małżonkiem, partnerem, rodzicem lub dzieckiem osoby zmarłej. Nowy rodzaj zadośćuczynienia ma zastosowanie do szkód powstałych w wyniku zdarzeń, które miały miejsce po dniu jej wejścia w życie¹⁰¹⁶. Podobnie, w prawie holenderskim na mocy ustawy z dnia 11 kwietnia 2018 r. wprowadzono zadośćuczynienie dla osób pośrednio poszkodowanych w razie śmierci bezpośrednio poszkodowanego (art. 108 k.c. hol.)¹⁰¹⁷. Zgodnie z aktem wykonawczym¹⁰¹⁸ za śmierć osoby bliskiej, w zależności od stopnia bliskości uprawnionego należy się 15.000 € (np. dla dorosłych dzieci i innych osób bliskich) albo 17.500 € (np. dla małżonka, zarejestrowanego partnera, małoletnich dzieci). Powyższe kwoty ulegają zwiększeniu o 2.500 €, jeśli śmierć osoby bliskiej nastąpiła w wyniku przestępstwa.

Z kolei w prawie austriackim zadośćuczynienie za śmierć osoby bliskiej (odszkodowanie za żałobę, *Trauerschmerzensgeld*) wypłacane jest na podstawie § 1325 k.c. austr. wyłącznie poszkodowanemu, który doznał uszczerbku na zdrowiu (tzw. szkody szokowe, *Schockschaden*)¹⁰¹⁹. Głównym kryterium wysokości świadczenia jest intensywność więzi rodzinnej, zaś inne kryteria, np. wiek poszkodowanych, istnienie wspólnoty domowej, mają jedynie charakter pomocniczy¹⁰²⁰.

¹⁰¹⁵ E. Bagińska, *O granicach kompensacji szkody niemajątkowej w przyszłym kodeksie cywilnym (uwagi na tle projektów Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego)*, Państwo i Prawo 2021, nr 3, s. 131.

¹⁰¹⁶ A. Sliżyk, *Schmerzensgeld 2022. Handbuch und Tabellen*, München 2022, s. 194.

¹⁰¹⁷ *Burgerlijk Wetboek Boek 6, Verbintenissenrecht*, który wprowadzony został w życie w dniu 1 stycznia 1992 r. (Staatsblad 1992, 600), <https://wetten.overheid.nl/BWBR0005289/2023-07-01> (dostęp: 15.08.2023), zwany dalej „k.c. hol.”. Artykuł 108 został zmodyfikowany na mocy ustawy z dnia 11 kwietnia 2018 r. – tj. Wet van 11 april 2018 tot wijziging van het Burgerlijk Wetboek, het Wetboek van Strafvordering en het Wetboek van Strafrecht teneinde de vergoeding van affectieschade mogelijk te maken en het verhaal daarvan alsmede het verhaal van verplaatste schade door derden in het strafproces te bevorderen (Staatsblad 2018, 132), <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2018-132.html> (dostęp: 1.08.2022). Zmiana ta obowiązuje od dnia 1 stycznia 2019 r.

¹⁰¹⁸ Besluit vergoeding affectieschade, <https://wetten.overheid.nl/BWBR0040907/2019-01-01> (dostęp: 1.08.2022).

¹⁰¹⁹ Zob. B.A. Koch (red.), H. Koziol (red.), w: *Compensation for Personal Injury in a Comparative Perspective*, Wien 2003, s. 25; GZ 1 Ob 114/16w, 30.08.2016; https://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Justiz&Dokumentnummer=JIT_20160830_OGH0002_00100B00114_16W0000_000&Suchworte=RS0123936 (dostęp: 1.10.2022 r.).

¹⁰²⁰ GZ 1 Ob 114/16w, 30.08.2016; https://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Justiz&Dokumentnummer=JIT_20160830_OGH0002_00100B00114_16W0000_000&Suchworte=RS0123936 (dostęp: 1.10.2022 r.).

W prawie szwedzkim podstawą prawną zadośćuczynienia dla osoby szczególnie bliskiej zmarłego jest art. 5:2 ustawy o odpowiedzialności za czyny niedozwolone¹⁰²¹. Uznaje się, że do osób tych należy zaliczyć: małżonka, partnera rejestrowanego (*registrerad partner*), konkubenta (*sambo*), dzieci oraz rodziców – które pozostawały we wspólnym gospodarstwie ze zmarłym¹⁰²². Jedyne wyjątkowo zadośćuczynienie przysługuje innym osobom, np. dorosłemu rodzeństwu zmarłego, jego ciotkom i wujkom. Przesłanką zadośćuczynienia jest wykazanie uszczerbku psychicznego, przekraczającego uczucie smutku i straty po śmierci bliskiego. Nie dotyczy to jednak członków najbliższej rodziny zmarłego, których prawo do kompensacji krzywdy jest objęte domniemaniem¹⁰²³.

W prawie francuskim zadośćuczynienie za śmierć osoby bliskiej (*préjudice d'affection*) początkowo obejmowało jedynie najbliższych krewnych i małżonka, natomiast obecnie uprawnionymi do żądania zadośćuczynienia są już dalsi krewni, powinowaci (w tym pasierb), narzeczona, konkubina. Jeśli uprawnionymi są najbliżsi krewni (rodzice, małżonek, dziecko) stosuje się domniemanie, że ich cierpienia, wynikające z naruszenia uczucia przywiązania (*sentiments d'affection*) są rzeczywiste i w związku z tym podlegają kompensacji¹⁰²⁴. Orzecznictwo sądowe wyróżniło kryteria zawężające katalog osób bliskich, do których należy pewny i zgodny z prawem charakter szkody. Pierwsze kryterium pozwala na zweryfikowanie bliskości powiązań między bezpośrednio i pośrednio poszkodowanym. Oznacza to, że konkubina musi udowodnić stabilność swojego związku między nią a zmarłym. Natomiast zgodny z prawem charakter szkody moralizuje dochodzone roszczenia. Na podstawie tego kryterium przez długi czas francuskie orzecznictwo sądowe nie uwzględniało roszczeń osób, których związek ze zmarłym był cudzołóstwem. Obecnie zarówno żona bezpośrednio poszkodowanego, jak i jego partnerka mogą dochodzić roszczenia o

¹⁰²¹ Skadeståndslag z dnia 2 czerwca 1972 r. (SFS nr: 1972:207), https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skadestandslag-1972207_sfs-1972-207/ (dostęp: 1.8.2023).

¹⁰²² W.J. Kocot, *Zadośćuczynienie pieniężne*, s. 238.

¹⁰²³ M. Prager, *Zadośćuczynienie za ból i cierpienie wynikające ze śmierci innej osoby w prawie szwedzkim, ze szczególnym uwzględnieniem odpowiedzialności za wypadki drogowe*, w: *Zadośćuczynienie po nowelizacji art. 446 k.c. na tle doświadczeń europejskich*, red. Z. Strus, K., Ortyński, J. Pokrzywniak, Warszawa 2010, s. 89-90.

¹⁰²⁴ M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne za uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia w prawie polskim*, Wiadomości Ubezpieczeniowe 2012, numer specjalny 2, s. 63. Zob. szerzej na temat zadośćuczynienia w prawie francuskim M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2007*, s. 57-82.

zadośćuczynienie¹⁰²⁵. Według przykładowych taryf sądowych: za śmierć małżonka albo konkubenta należy się od 20.000 € do 30.000 €; za śmierć rodzica: na rzecz dziecka małoletniego od 25.000 € do 30.000 €, starszego dziecka, które mieszało we wspólnym gospodarstwie domowym ze zmarłym rodzicem 15.000 € do 25.000 €, starszego dziecka niemieszkającego wspólnie ze zmarłym rodzicem od 11.000 € do 15.000 €; za śmierć dziecka 20.000 € do 30.000 €; za śmierć rodzeństwa: mieszkającego w tym samym gospodarstwie domowym od 9.000 € do 14.000 €, niemieszkającego w tym samym gospodarstwie domowym od 6.000 € do 9.000 €; za śmierć wnuka: w przypadku częstych relacji od 11.000 € do 14.000 €, niezbyt częstych relacji od 7.000 € do 10.000 €; za śmierć dziadka: przy częstych relacjach od 6.000 € do 10.000 €, niezbyt częstych relacjach od 3.000 € do 7.000 €.¹⁰²⁶

W prawie włoskim orzecznictwo sądowe na podstawie art. 2059 k.c. włos.¹⁰²⁷ w zw. z art. 29 i 30 Konstytucji¹⁰²⁸ przyznaje najbliższym członkom rodziny zmarłego możliwość dochodzenia zadośćuczynienia za doznaną krzywdę¹⁰²⁹. Najbliższemu członkowi rodziny przysługuje zadośćuczynienie za ból, cierpienie oraz uszczerbek na zdrowiu wynikający ze śmierci bliskiego (*de iure proprio*). Zadośćuczynienie to nazywane jest również szkodą utraty rodzica (*danno da perdita parentale*) lub szkodą rodzicielską (*danno parentale*), ponieważ początkowo przysługiwało wyłącznie członom tzw. rodziny nuklearnej. Obecnie włoskie orzecznictwo sądowe rozszerzyło katalog osób uprawnionych, obejmując nim między innymi konkubentów, parterów tej samej płci, dziadków i wnuków. Uprawniony musi wykazać nie tylko istnienie więzi rodzinnej między nim a zmarłym, ale również występowanie między nimi faktycznej więzi

¹⁰²⁵ Ch. Radé, L. Bloch, w: *Compensation for Personal Injury in a Comparative Perspective*, red. B.A. Koch, H. Koziol, Wien 2003, s. 139.

¹⁰²⁶ B. Mornet, *L'indemnisation des préjudices en cas de blessures ou de décès*, 2020, s. 85 - 86, <https://www.victimtes-solidaires.org/upload/referentiel-MORNET.pdf> (dostęp: 1.09.2023 r.).

¹⁰²⁷ Codice Civile z 16 marca 1942 r., który ma charakter dekretu królewskiego (Gazzetta Ufficiale n.79 del 4-4-1942), https://www.gazzettaufficiale.it/atto/serie_generale/caricaDettaglioAtto/originario?atto.dataPubblicazioneGazzetta=1942-04-04&atto.codiceRedazionale=042U0262&elenco30giorni=false (dostęp: 14.08.2023), zwany dalej „k.c. włos.”.

¹⁰²⁸ Przepis art. 2059 włoskiego k.c. przewiduje, że zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową przyznaje się wyłącznie w przypadkach określonych przepisami prawa. Natomiast art. 29 i 30 włoskiej Konstytucji dotyczą ochrony praw rodziny.

¹⁰²⁹ G. Ponzanelli, M. Baroni, *Odszkodowanie za szkodę na osobie oraz krzywdę wynikającą ze śmierci osoby bliskiej w świetle włoskich przepisów o czynach niedozwolonych*, w: *Zadośćuczynienie po nowelizacji art. 446 k.c. na tle doświadczeń europejskich*, red. Z. Strus, K., Ortyński, J. Pokrzywniak, Warszawa 2010, s. 84.

emocjonalnej, a także istotność naruszenia tej więzi¹⁰³⁰. Tabele mediolańskie¹⁰³¹ przewidują minimalną i maksymalną wartość w zależności od rodzaju więzi rodzinnej. Według tabeli przyjętej w 2021 r. zadośćuczynienie wynosi od 168.250 € do 336.500 € na rzecz: każdego z rodziców za śmierć dziecka, dziecka za śmierć każdego z rodziców, małżonka, konkubenta. Natomiast od 24.350 € do 146.120 € na rzecz rodzeństwa, dziadków i wnuka. Widelki kwotowe umożliwiają dokonanie personalizacji szkody niemajątkowej ze względu na okoliczności danej sprawy. Z kolei tabele rzymskie¹⁰³² przewidują kwotę bazową, która od 2019 r. wynosi 9.806 €. Kwota bazowa jest następnie mnożona przez liczbę punktów, w zależności od wystąpienia określonych kryteriów, w tym stopnia pokrewieństwa, wieku zmarłego i uprawnionego, sytuacji konkubinatu oraz składu rodziny. Sąd włoski ma również możliwość dokonania korekty ostatecznej kwoty zadośćuczynienia pieniężnego, stosownie do specyfiki okoliczności danej sprawy. W związku z krytyką tabeli mediolańskich przez część orzecznictwa, z powodu ich niskiej precyzyjności i ryzyka nierówności zasądzanych kwot w podobnych przypadkach, włoski Sąd Kasacyjny w wyroku w 2021 r. opowiedział się za uznaniem przewagi tabel rzymskich (tabel opartych na systemie punktowym)¹⁰³³.

W prawie hiszpańskim wysokość zadośćuczynienia za szkodę niemajątkową ustala sąd według okoliczności sprawy. W przypadku szkód wynikających z wypadków drogowych obowiązują taryfikatory wprowadzone ustawą z 2015 r. o reformie systemu wyceny szkód wyrządzonych osobom w wypadkach drogowych¹⁰³⁴. Ustawa wyróżnia poszkodowanych tabelarycznych (*perjudicados „tabulares”*), którym przysługuje zadośćuczynienie za śmierć bliskiego z uwagi na istniejące między nimi więzi formalnoprawne, a także osoby, niewskazane w tabelach (*perjudicados „no tabulares”*), które, choć nie są prawnie przewidzianym uprawnionymi, to mogą się nimi stać po udowodnieniu szczególnie bliskiej więzi rodzinnej ze zmarłym. Poszkodowani

¹⁰³⁰ G. Ponzanelli, M. Baroni, *Odszkodowanie za szkodę*, s. 85.

¹⁰³¹ Tabelle Milanesi per la liquidazione del danno non patrimoniale - Edizione 2021, https://tribunale-milano.giustizia.it/files/Tabelle%20milanesi_Danno%20non%20patrimoniale_ed.%202021.pdf (dostęp: 1.10.2022).

¹⁰³² Tribunale di Roma Tabelle per la valutazione del danno non patrimoniale (anno 2019); https://www.tribunale.roma.it/allegatinews/A_24405.pdf (dostęp: 1.10.2022).

¹⁰³³ Cass. civ., sez. III, 10.11.2021, n. 33005; *Rivista Semestrale di Diritto* 2/2021, s. 175, https://www.iusinitinere.it/wp/wp-content/uploads/2022/01/RSD_Rivista-Semestrale-di-Diritto_n.-2_2021-Ius-in-itinere.pdf (dostęp: 1.02.2023 r.)

¹⁰³⁴ *Ley 35/2015, de 22 de septiembre, de reforma del sistema para la valoración de los daños y perjuicios causados a las personas en accidentes de circulación* (BOE-A-2015-10197), <https://www.boe.es/eli/es/l/2015/09/22/35> (dostęp: 30.08.2023).

„nietabelaryczni” nazywani są tzw. poszkodowanymi funkcjonalnymi (*perjudicados*, „*funcionales*”), np. ciotka pełniąca funkcję matki, partner matki, który pełni funkcje ojca dla jej syna¹⁰³⁵.

Hiszpańska ustawa w zakresie szkód niemajątkowych za śmierć najbliższego członka rodziny wyróżnia „podstawowe zadośćuczynienie za szkodę na osobie” (*perjuicio personal básico*) oraz „szczególne zadośćuczynienie za szkodę na osobie” (*perjuicio personal particular*). Wysokości świadczeń w ramach pierwszego rodzaju zadośćuczynienia uzależnione są od takich okoliczności jak: wiek poszkodowanego, stopień więzi bliskości między poszkodowanym a zmarłym, a także, czy rodzice poszkodowanego żyją, czy miał on rodzeństwo, czy poszkodowany mieszkał razem ze zmarłym. Według aktualnej na 2023 r. tabeli¹⁰³⁶ wysokość zadośćuczynienia za śmierć małżonka (*cónyuge viudo*) uzależniona jest od liczby lat wspólnego życia oraz wieku zmarłego małżonka. Natomiast nie może żądać zadośćuczynienia małżonek, który pozostawał w separacji prawnej ze zmarłym, a także gdy został złożony wniosek o stwierdzenie nieważności małżeństwa, separacji lub rozwodu (art. 63 ust. 1 i 3 ustawy). Ustawodawca przyjął, że małżeństwo w Hiszpani trwa średnio 15-16 lat, a za każdy rok powyżej 15 lat, przyznawany jest „rodzaj nagrody” („*una especie de premio*”), niezależnie od wieku zmarłego małżonka¹⁰³⁷. Jeśli małżonkowie przed zawarciem małżeństwa tworzyli faktycznie stabilną parę, lata wspólnego pożycia dodaje się do lat małżeństwa (art. 63 ust. 2 ustawy). Jeśli zatem małżonkowie wspólnie żyli do 15 lat, a bezpośrednio poszkodowany miał do 67 lat należy się zadośćuczynienie w wysokości 107.123,05 €; gdy miał od 67 lat do 80 lat - 83. 317,93 €; gdy więcej niż 80 lat - 59. 512,81 €. Natomiast za każdy dodatkowy rok wspólnego życia, niezależnie od wieku bezpośrednio poszkodowanego należy się 1.190,26 €.

W grupie krewnych będących wstępnymi zmarłego są rodzice oraz dziadkowie (*ascendientes*). W przypadku zadośćuczynienia należnego rodzicom za śmierć dziecka jedynym kryterium jest jego wiek - poniżej albo powyżej 30 lat (art. 64 ust. 1 ustawy). Powyższa granica wieku wynika z danych statystycznych, według których dziecko w

¹⁰³⁵ Zob. szerzej M.L. Atienza Navarro, *Accidentes de circulación, muerte e indemnización*, Valencia 2018, s. 35-47.

¹⁰³⁶ Por. *Resolución de 12 de enero de 2023, de la Dirección General de Seguros y Fondos de Pensiones, por la que se hacen públicas las cuantías de las indemnizaciones actualizadas del sistema para la valoración de los daños y perjuicios causados a las personas en accidentes de circulación* (BOE-A-2023-1765), [https://www.boe.es/eli/es/res/2023/01/12/\(2\)](https://www.boe.es/eli/es/res/2023/01/12/(2)) (dostęp: 30.08.2023), https://dgsfp.mineco.gob.es/es/Regulacion/DocumentosRegulacion/Tablas_indemnizatorias_Baremo_2023_JC%20-%20draft.pdf (dostęp: 30.08.2023 r.).

¹⁰³⁷ M.L. Atienza Navarro, *Accidentes*, s. 95-96.

Hiszpani z reguły mieszka wspólnie z rodzicami do 30 roku życia. Aktualnie, każdemu rodzicowi, jeżeli zmarłe dziecko miało do 30 lat należy się 83.317,93 €, a gdy miało więcej niż 30 lat - 47.610,25 €. Natomiast dziadkowie mogą żądać zadośćuczynienia za śmierć wnuka tylko w przypadku, gdy nie żyje rodzic wnuka z ich gałęzi rodowej. Dziadkowie otrzymują zawsze jednakową kwotę zadośćuczynienia pieniężnego, niezależnie od wieku zmarłego wnuka (art. 64 ust. 2 ustawy) - 23.805,12 €. Dziadkowie, niezależnie od spełnienia powyższej przesłanki, mogą zostać uznani za „poszkodowanych funkcjonalnie”, jeśli pełnili rolę rodziców wnuka. Wówczas należy im się zadośćuczynienie w wysokości odpowiadającej rodzicom dziecka¹⁰³⁸. Analogicznie zasady obowiązują w przypadku zadośćuczynienia pieniężnego dla wnuka za śmierć dziadka (art. 65 ust. 2 ustawy), z tym że należne zadośćuczynienie wynosi 17.853,84 €.

W grupie zaś zstępnych zmarłego są dzieci oraz wnukowie zmarłego (*descendientes*). W przypadku zadośćuczynienia należnego dziecku za śmierć rodzica znaczenie ma etap ich dojrzałości i rozwoju, ponieważ uznaje się, że cierpienie i ból są tym większe, im dziecko jest młodsze¹⁰³⁹. Ustawa wyróżnia cztery kategorie wiekowe: a) do 14 lat; b) od 14 do 20 lat; c) od 20 do 30 lat; d) w wieku powyżej 30 lat (art. 65 ust. 1 ustawy). Zgodnie z aktualną tabelą należne zadośćuczynienie wynosi odpowiednio: a) 107.123,05 €; b) 95.220,49 €; c) 59. 512,81 €; d) 23.805,12 €. Podobnie od wieku zmarłego, uzależniona jest wysokość zadośćuczynienia rodzeństwa (*hermanos*): gdy poniżej 30 lat – 23.805,12 €, a powyżej 30 lat - 17.853,84 €. Osobami uprawnionymi do zadośćuczynienia pieniężnego są również osoby, które choć nie należą do wyżej wskazanych kategorii osób bliskich, to wspólnie zamieszkiwały ze zmarłym przez co najmniej pięć lat bezpośrednio przed jego śmiercią i były szczególnie blisko z nim związane (*los allegados*, art. 67 ustawy). Aktualnie wysokość zadośćuczynienia, bez względu na wiek zmarłego, wynosi 11.902,56 €.

Drugi rodzaj zadośćuczynienia (*perjuicio personal particular*) odnosi się do szczególnych okoliczności dotyczących zmarłego lub jego osoby bliskiej, co uzasadnia większe cierpienie i ból¹⁰⁴⁰. Odszkodowanie jest ustalane w tym przypadku indywidualnie ze względu na sytuację osobistą poszkodowanych lub szczególne skutki, jakie niesie za sobą śmierć osoby najbliższej zgodnie z zasadami określonymi w art. 68-77 ustawy, które znajdują tabelaryczne odzwierciedlenie. Czynnikiem podwyższającym

¹⁰³⁸ M.L. Atienza Navarro, *Accidentes*, s. 99.

¹⁰³⁹ M.L. Atienza Navarro, *Accidentes*, s. 99.

¹⁰⁴⁰ M.L. Atienza Navarro, *Accidentes*, s. 101-102.

zadośćuczynienie jest fakt wspólnego zamieszkiwania zmarłego z pośrednio poszkodowanym, np. każdemu rodzicowi, jeśli zmarłe dziecko miało więcej niż 30 lat należy się 35.707,68 €. Natomiast w sytuacji śmierci jedyne rodzica, gdy dziecko jest w wieku do 20 lat – zadośćuczynienie podwyższane jest o 50%, a gdy powyżej 20 lat – o 25%. Jeśli na skutek wypadku nastąpiła śmierć obojga rodziców, to każdemu dziecku w wieku do 20 lat zadośćuczynienie podwyższa się o 70%, a jeśli dziecko ma powyżej 20 lat to o 35%. Z kolei w przypadku śmierci jedyne dziecka podstawowe zadośćuczynienie podwyższa się o 25%. Czynnikiem podwyższającym wysokość zadośćuczynienia jest śmierć w wypadku poszkodowanej będącej w ciąży i utrata płodu. Jeśli poszkodowana była w pierwszych 12 tygodniach ciąży – podwyższenie następuje o 17.853,84 €, a jeśli powyżej 12 tygodnia ciąży – to o 35.707,68 €. Ponadto ustawa przewiduje tzw. „wyjątkową szkodę” (*perjuicio excepcional*) i wówczas może nastąpić podwyższenie kwoty zadośćuczynienia do 25% (art. 77 ustawy).

3. Pośrednio poszkodowany

Polski Kodeks cywilny, podobnie jak Kodeks zobowiązań, za poszkodowanego uznaje przede wszystkim osobę poszkodowaną w sposób bezpośredni, nawet jeśli pośrednio poszkodowany dozna uszczerbków niemajątkowych będących w związku przyczynowym z zachowaniem sprawcy szkody¹⁰⁴¹. Niemniej, ustawodawca zarówno w art. 446 § 4 k.c., jak i art. 446² k.c. wyraźnie dopuszcza odstępstwa od zasady kompensacji szkód na rzecz osób bezpośrednio poszkodowanych¹⁰⁴², co ma swoje źródło w zasadzie *neminem laedere*. W przepisach tych jako osoby uprawnione do dochodzenia roszczenia o zadośćuczynienie wskazani są bowiem „najbliżsi członkowie rodziny zmarłego”, jak również „najbliżsi członkowie rodziny poszkodowanego”, którzy nie są podmiotami, przeciwko którym bezpośrednio skierowane zostało zdarzenie sprawcze¹⁰⁴³. Wyodrębniony w ten sposób katalog podmiotów różni się zatem od pojęcia samego „poszkodowanego” i dotyczy wyodrębnionej w doktrynie kategorii osób

¹⁰⁴¹ Por. uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19, OSNKN 2020 nr 2, poz. 11; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 października 1987 r., IV CR 266/87, OSNCP 1989, nr 9, poz. 142.

¹⁰⁴² K. Krupa-Lipińska, *Zadośćuczynienie za cierpienie*, s. 191; B. Lackoroński, *Odpowiedzialność cywilna za pośrednie naruszenie dóbr*, Warszawa 2013, s. 46 i n. Zob. także uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19, OSNKN 2020 nr 2, poz. 11; uchwały Sądu Najwyższego: z dnia 27 kwietnia 2001 r., III CZP 5/01, OSNC 2001, nr 11, poz. 161; z dnia 8 października 2010 r., III CZP 35/10, OSNC 2011, nr 2, poz. 13; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 grudnia 2008 r., IV CSK 349/08, Legalis nr 589239.

¹⁰⁴³ T. Grzeszak, *Dobro osobiste jako dobro zindywidualizowane*, Przegląd Sądowy 2018, nr 4, s. 34; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 60.

poszkodowanych w sposób pośredni¹⁰⁴⁴. Osobie pośrednio poszkodowanej przysługuje roszczenie jedynie wówczas, gdy ustawa o tym wyraźnie stanowi¹⁰⁴⁵. Artykuł 446 k.c. stanowi przykład ograniczenia indemnizacji do osób bezpośrednio poszkodowanych¹⁰⁴⁶. Zaznaczenia wymaga przy tym, że wyróżnianie kategorii bezpośrednio i pośrednio poszkodowanych spotyka się jednak z krytyką ze strony przedstawicieli nauki prawa¹⁰⁴⁷.

Idea wyodrębnienia osób pośrednio poszkodowanych ma swoje źródło w założeniu, mającym silne uzasadnienie aksjologiczne, że istnieje potrzeba kompensowania uszczerbków powstałych po stronie tych podmiotów, które nie będąc bezpośrednimi poszkodowanymi, w wyniku określonych zdarzeń szkodzących, również doznają szkody. Wynika to z faktu, że pojedyncze zachowanie sprawcy wywołać może kilka niezależnych od siebie skutków – naruszeń dóbr osobistych i innych wartości niemajątkowych przysługujących różnym podmiotom prawa. W omawianej kategorii roszczeń uszczerbek pośrednio poszkodowanego rozumiany jest jako cierpienie związane z odczuwaniem negatywnych emocji, bólu związanego ze stanem zdrowia bliskiego¹⁰⁴⁸. W tym znaczeniu sprawca, dokonując określonego czynu niedozwolonego, winien uwzględniać możliwość wyrządzenia szkody nie tylko u osoby poszkodowanej bezpośrednio (śmierci, czy uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia), lecz powinien również mieć na uwadze to, że jego zachowanie będzie oddziaływało także na najbliższych członków rodziny poszkodowanego. Osoby takie doznają określonej szkody niemajątkowej (krzywdy) będącej efektem np. wstrząsu psychicznego czy rozstroju zdrowia¹⁰⁴⁹.

Za osobę pośrednio poszkodowaną uznać zatem należy osobę fizyczną, która doznała określonej szkody o charakterze majątkowym bądź niemajątkowym w wyniku zachowania skierowanego przeciwko innemu podmiotowi (bezpośrednio poszkodowanemu). Na gruncie art. 446 § 4 k.c. członkowie rodziny bezpośrednio

¹⁰⁴⁴ T. Grzeszak, *Dobro osobiste*, s. 34; M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 265.

¹⁰⁴⁵ T. Grzeszak, *Dobro osobiste*, s. 34. Zob. także uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19, OSNKN 2020 nr 2, poz. 11.

¹⁰⁴⁶ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 260, 265.

¹⁰⁴⁷ Przeciwnikami takie podziału są m.in. B. Lackoroński, *Odpowiedzialność cywilna*, s. 254 i n.; K. Osajda, *Zadośćuczynienie dla osoby najbliższej*, s. 76; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., nt. 52).

¹⁰⁴⁸ K. Krupa-Lipińska, *Zadośćuczynienie za cierpienie*, s. 189; K. Ziemianin, *Zadośćuczynienie za krzywdę wynikłą ze spowodowania stanu wegetatywnego. Rozważania na tle wyroku Sądu Najwyższego z 16.04.2015 r., I CSK 434/14*, Prawo w działaniu. Sprawy cywilne 2020, nr 44, s. 192.

¹⁰⁴⁹ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 29 listopada 2000 r., I ACa 882/00, Lex nr 82424; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 815.

poszkodowanego w tym przypadku otrzymać mogą zadośćuczynienie pieniężne za własne uszczerbki niemajątkowe (krzywdę), które wynikają ze śmierci osoby bliskiej¹⁰⁵⁰.

Uprawnionym do dochodzenia roszczenia z art. 446 § 4 k.c. może być także *nasciturus*, o ile urodzi się żywy (por. art. 446¹ k.c.). Wątpliwości budzić może to, czy dziecko takie powinno być poczęte przed samym zdarzeniem szkodzącym, czy też przed śmiercią osoby najbliższej. Skoro skuteczność dochodzenia roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za śmierć najbliższego członka rodziny uzależniona jest od momentu wystąpienia zdarzenia szkodzącego, a nie samej śmierci osoby bezpośrednio poszkodowanej, uznać należy, że dziecko powinno zostać poczęte nie tylko przed śmiercią osoby pośrednio poszkodowanej, lecz również przed samym zdarzeniem szkodzącym¹⁰⁵¹. Jeśli dziecko zostało poczęte po zdarzeniu (w sposób naturalny, czy nawet wskutek zabiegu wspomaganey prokreacji) to nie można uznać, że warunkowo nabywa ono roszczenie o zadośćuczynienie za śmierć osoby najbliższej (w tym przypadku rodzica). Również w takim przypadku niezbędne jest stwierdzenie, że śmierć rodzica jest normalnym (choć odwleczonym w czasie) następstwem zdarzenia szkodzącego.

Nie sposób zgodzić się jednocześnie z funkcjonującym w doktrynie przed dniem 15 września 2023 r. poglądem, jakoby osoba pośrednio poszkodowana mogła być uznana za poszkodowanego bezpośrednio w razie dochodzenia na podstawie 448 k.c. naprawienia samoistnej krzywdy doznanej wskutek śmierci osoby najbliższej, a tym samym naruszenie jej własnego dobra osobistego poprzez zerwanie więzi rodzinnej¹⁰⁵². Jak zostało to już wskazane, w poprzednim stanie prawnym więzi rodzinne nie mogły stanowić dobra osobistego. Poszkodowany nie mógł zatem poszukiwać ochrony naruszonej relacji ze zmarłym w oparciu o przepisy dotyczące ochrony dóbr osobistych. Pogląd ten obecnie jest jednak nieaktualny. Ustawodawca m.in. poprzez art. 448 § 2 k.c. dokonał rozszerzenia katalogu dóbr osobistych także na wartości niemajątkowe o charakterze relacyjnym. Artykuł 448 § 1 k.c. z kolei wprost umożliwia zaś poszukiwanie ochrony prawnej w razie naruszenia jakiegokolwiek dobra osobistego.

¹⁰⁵⁰ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 260.

¹⁰⁵¹ Odmienne M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 814; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 109. Autorka wskazuje, że dziecko poczęte musi zostać przed śmiercią ojca.

¹⁰⁵² Tak M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 36. Por. także uchwały Sądu Najwyższego: z dnia 12 grudnia 2013 r., III CZP 74/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 88; z dnia 13 lipca 2011 r., III CZP 32/11, OSNC 2012, Nr 1, poz. 10, z glosami: B. Lackorońskiego oraz M. Łolika, OSP 2012, Nr 3, poz. 32.

4. Przesłanki roszczenia

Skuteczne dochodzenie roszczenia o zadośćuczynienie za śmierć najbliższego członka rodziny, o którym mowa w art. 446 § 4 k.c. wymaga zaistnienia trzech podstawowych przesłanek odpowiedzialności charakterystycznych dla reżimu deliktowego. Pierwszą z nich jest określone zdarzenie szkodzące, którego skutkiem jest śmierć najbliższego członka rodziny. Drugą przesłanką jest powstanie u osoby pośrednio poszkodowanej krzywdy. Trzecią zaś zaistnienie pomiędzy tym zdarzeniem a krzywdą związku przyczynowego¹⁰⁵³.

4.1. Śmierć najbliższego członka rodziny

4.1.1. Pojęcie śmierci człowieka

Pierwszą z przesłanek warunkujących odpowiedzialność na gruncie art. 446 § 4 k.c. jest śmierć osoby bezpośrednio poszkodowanej w wyniku określonego czynu niedozwolonego, wskutek doznanego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia. Śmierć ta pozostawać musi w adekwatnym związku przyczynowym ze zdarzeniem sprawczym (deliktem)¹⁰⁵⁴. Ustawodawca w art. 446 § 4 k.c. posługuje się pojęciem „zmarłego”, które wyznacza zakres kompensacji szkody niemajątkowej najbliższych członków jego rodziny.

Wskazać należy, że problematyka śmierci człowieka stanowi przedmiot licznych pogłębionych analiz na gruncie różnych dyscyplin naukowych¹⁰⁵⁵. Wskazuje się również na różne oblicza „śmierci” jako takiej, w tym śmierć biologiczną, kliniczną, bezwzględną (absolutną), względną, mózgową, krążeniową, fizjologiczną, patologiczną, pośrednią, bezpośrednią, cywilną, czy też rzeczywistą¹⁰⁵⁶. Ustalenie momentu śmierci człowieka, a zatem wyznaczenie końcowego punktu granicznego życia, jest jednym z najistotniejszych zagadnień w wymiarze społecznym, a ponadto jest okolicznością relewantną z punktu

¹⁰⁵³ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 265; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 292.

¹⁰⁵⁴ M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 810. Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 marca 2012 r., I CSK 282/11, OSNC 2012 nr 11, poz. 130.

¹⁰⁵⁵ Zob. m.in. K. Sobczak, A. Janaszczyk, *Kontrowersje wokół neurologicznego kryterium śmierci mózgu*, Forum Medycyny Rodzinnej 2012, nr 4, s. 183; J. Trzebicki, *Rozpoznanie śmierci człowieka na podstawie kryteriów neurologicznych w świetle zmian w prawie*, Medycyna, Dydaktyka, Wychowanie 2011, nr 3-5, s. 44; J. Wolski, *Śmierć mózgową a śmierć człowieka*, Łódzkie Studia Teologiczne 2010, nr 19, s.218.

¹⁰⁵⁶ Tak podaje J. Wolski, *Śmierć*, s. 230.

widzenia art. 446 § 4 k.c. Zgodnie ze znaczeniem słownikowym „zmarłym” jest ten „kto zmarł”, czyli osoba, która umarła¹⁰⁵⁷.

Na gruncie polskich rozwiązań prawnych brak jest kompleksowych medycznych procedur, czy też kryteriów, które pozwoliłyby na stwierdzenie zgonu człowieka¹⁰⁵⁸. Niemniej samo przesądzenie o śmierci osoby fizycznej, pozwalające na dochodzenie roszczenia z art. 446 § 4 k.c., polega na stwierdzeniu tej okoliczności przez kompetentny do tego organ, we właściwym trybie¹⁰⁵⁹. Podmioty uprawnione do stwierdzenia zgonu oraz wystawienia karty zgonu wymienione są w art. 11 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych¹⁰⁶⁰ oraz w § 2 i 3 rozporządzenia Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 3 sierpnia 1961 r. w sprawie stwierdzenia zgonu i jego przyczyny¹⁰⁶¹. Analiza tych przepisów pozwala na sformułowanie wniosku, że podmiotem takim, lecz nie jedynym, jest przede wszystkim lekarz¹⁰⁶². Stwierdzenie zgonu, na co wskazuje art. 43 ust. 1 – 3 ustawy z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty następuje na podstawie osobiście wykonanych przez lekarza badań i ustaleń. Zgon i jego przyczynę stwierdza się w karcie zgonu¹⁰⁶³. Lekarz (z wyłączeniem lekarza dentysty) może w uzasadnionych przypadkach uzależnić wystawienie karty zgonu także od przeprowadzenia sekcji zwłok. Nadto, karta zgonu może zostać wydana przez lekarza (z wyłączeniem lekarza dentysty) również na podstawie dokumentacji badania pośmiertnego przeprowadzonego przez innego lekarza

¹⁰⁵⁷ Zob. hasło „zmarły”, Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/zmar%C5%82y.html> (dostęp: 20.06.2023); hasło „umrzeć”, Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/umrzec;2532773.html> (dostęp: 20.06.2023). Zob. również wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 marca 2012 r., I CSK 282/11, OSNC 2012, nr 11, poz. 130.

¹⁰⁵⁸ P. Drembkowski, *Ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych. Komentarz*, Legalis 2018, komentarz do art. 11, nb. 35.

¹⁰⁵⁹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 marca 2012 r., I CSK 282/11, OSNC 2012, nr 11, poz. 130.

¹⁰⁶⁰ Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 887 ze zm.).

¹⁰⁶¹ Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 3 sierpnia 1961 r. w sprawie stwierdzenia zgonu i jego przyczyny (Dz. U. Nr 39, poz. 202).

¹⁰⁶² Wskazuje na to treść art. 11 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 31 stycznia 1972 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych. W pierwszej kolejności zgon i jego przyczyny ustala lekarz, który leczył chorego w ostatniej chorobie albo kierownik zespołu ratownictwa medycznego, jeżeli zgon nastąpił w trakcie akcji medycznej, o której mowa w art. 41 ustawy z dnia 8 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1541 ze zm.). W sytuacji, gdy stwierdzenie zgonu i jego przyczyny nie jest możliwe we wskazany wyżej sposób, powinno ono nastąpić w drodze oględzin, dokonywanych przez lekarza lub w razie jego braku przez inną osobę, powołaną do tej czynności przez właściwego starostę, przy czym koszty tych oględzin i wystawionego świadectwa nie mogą obciążać rodziny zmarłego. Zob. szerzej P. Drembkowski, *Ustawa o cmentarzach*, komentarz do art. 11, nb. 34. Prawo do stwierdzenia zgonu przysługuje także lekarzowi stażysty (por. art. 15b ust. 3 pkt ustawy z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty, tekst jedn. z 2022 r., poz. 1731 ze zm.), a także lekarzowi odbywającemu szkolenie specjalizacyjne (por. art. 160a ust 2 pkt 1 lit. g ustawy).

¹⁰⁶³ Zob. § 1 Rozporządzenia Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 3 sierpnia 1961 r. w sprawie stwierdzenia zgonu i jego przyczyny.

lub inną uprawnioną osobę, a także na podstawie dokumentacji stwierdzenia trwałego nieodwracalnego ustalania czynności mózgu (śmierci mózgu) lub nieodwracalnego zatrzymania krążenia poprzedzającego pobranie narządów (art. 43 ust. 1 – 3 ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentysty).

Z perspektywy okoliczności towarzyszących śmierci osoby bezpośrednio poszkodowanej oraz związanego z jej utratą rozmiaru cierpienia dotyczącego najbliższych członków jego rodziny, nie bez znaczenia pozostaje to, w jaki sposób na gruncie medycznym i biologicznym faktycznie dochodzi do śmierci człowieka. Ustalenie samego faktu śmierci bezpośrednio poszkodowanego stanowi spełnienie jednej z kilku materialnoprawnych przesłanek omawianego roszczenia o zadośćuczynienie. Nie jest jednak wystarczające dla ustalenia wszystkich występujących w danej sprawie okoliczności, a przede wszystkim tego, w jaki sposób najbliżsi członkowie rodziny poszkodowanego przeżywali czas poprzedzający jego śmierć. Źródłem dodatkowych cierpień mogą być te okoliczności, które z perspektywy wiedzy specjalnej pozwalały na wnioskowanie o śmierci poszkodowanego, zaś z perspektywy pograżonych w żałobie najbliższych członków rodziny mogą być niezrozumiałe, kwestionowane i negowane. W tym zakresie uzasadnione jest także uwzględnienie uwag o charakterze interdyscyplinarnym dotyczących medycznych kryteriów ustalania śmierci człowieka. Pozwoli to na zrozumienie obowiązujących w prawie polskim, choć niewysłowionych *explicite*, reguł dotyczących stwierdzania śmierci. Poczynione uwagi stanowią również wyraz nieodłącznego, wzajemnego przenikania się różnych dyscyplin naukowych, w szczególności medycyny i biologii, również na tle cywilnoprawnej ochrony w związku z doznaną krzywdą.

Postrzeganie śmierci człowieka „jako całości”, czy też kryteriów stwierdzania zgonu, ulegało w naukach medycznych znacznym modyfikacjom na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci. Dominujące w przeszłości klasyczne metody stwierdzania zgonu oparte były na stosowaniu kryteriów krążeniowych (ustania akcji serca) i oddechowych (braku czynności oddechowej), a także na obserwacji tzw. oznak pośmiertnych w postaci np. oziębienia ciała, plam opadowych, stężenia pośmiertnego, czy rozpoznaniu zapachu rozkładu ciała¹⁰⁶⁴. Niemniej, rozwój wiedzy medycznej oraz techniki wywołał

¹⁰⁶⁴ K. Sobczak, A. Janaszczyk, *Kontrowersje*, s. 183; J. Trzebicki, *Rozpoznanie śmierci*, s. 47. J. Trzebicki wskazuje, że pojęcie „jako całość” „opisuje więź, która łączy poszczególne elementy i w przypadku definicji śmierci prawidłowo wskazuje, że jej wystąpienie prowadzi do zerwania powiązań między poszczególnymi składnikami niezbędnymi do życia człowieka”.

konieczność weryfikacji pierwotnych kryteriów, które zaczęto postrzegać jako zdezaktualizowane i niewystarczające. Od początku lat 60 XX w. rozpoczęto próby opracowania nowych kryteriów stwierdzania śmierci człowieka, które uwzględniłyby aktualny ówczesnie stan wiedzy w zakresie np. skutecznego wykonania resuscytacji krążeniowo-oddechowej (RKO), możliwości sztucznego (zewnętrznego) podtrzymywania życia poprzez wykorzystanie m.in. respiratorów, czy urządzeń ECMO (ciągłe pozaustrojowe natlenianie krwi)¹⁰⁶⁵. Sformułowano wówczas kryterium neurologiczne¹⁰⁶⁶.

Szczególne znaczenie dla rozwoju nowego kryterium miały wyniki prac Nadzwyczajnej Komisji Harwardzkiej Szkoły Medycznej do Zbadania Definicji Śmierci Mózgowej powołanej na Uniwersytecie Harvarda w styczniu 1968 r. Składająca się z ekspertów z zakresu medycyny komisja opracowała definicję śmierci mózgu jako trwałego i nieodwracalnego ustania jego czynności. W badaniu klinicznym stwierdzić należało brak jakiegokolwiek funkcji całego układu nerwowego, poprzez stwierdzenie tzw. nieodwracalnej śpiączki (ang. *irreversible coma*)¹⁰⁶⁷. Co istotne, nie musiało to oznaczać zaprzestania funkcjonowania innych organów¹⁰⁶⁸. Stwierdzenie śmierci możliwe było zatem również wówczas, gdy uszkodzony oddychał, a jego serce biło. Komisja przedstawiła przy tym stosowną procedurę diagnostyczną¹⁰⁶⁹. Wyniki prac Komisji stały się przedmiotem zainteresowania przedstawicieli nauki na całym świecie. Poddawane były nie tylko pozytywnym weryfikacjom, ale także nieznacznym modyfikacjom¹⁰⁷⁰. Nowe kryteria ustalania śmierci człowieka spotkały się też z nielicznym oporem i krytyką, przy czym jednym z głównych, powoływanych przez przeciwników kryteriów argumentem było to, że powstały one jedynie w celu umożliwienia pozyskiwania narządów do transplantacji¹⁰⁷¹. W 1980 r. działająca w Stanach Zjednoczonych Ameryki

¹⁰⁶⁵ O ewolucji kryteriów neurologicznych zob. szerzej K. Sobczak, A. Janaszczyk, *Kontrowersje*, s. 183-185; J. Trzebicki, *Rozpoznanie śmierci*, s. 44-49. Por. także m.in. M. Borowicz, E. Urbańska, R. Przybylski, J. Wojarski, A. Grzybowski, T. Szary, G. Włoczka, J. H. Skalski, M. Zembala, *ECMO jako metoda ratowania nie tylko noworodków, ale i dorosłych z niewydolnością krążenia i/lub oddychania*, *Kardiologia i Torakochirurgia Polska* 2005, nr 5 (2), s. 183-186; J. Wolski, *Śmierć*, s. 220.

¹⁰⁶⁶ O ewolucji kryteriów neurologicznych zob. szerzej K. Sobczak, A. Janaszczyk, *Kontrowersje*, s. 183-185; J. Trzebicki, *Rozpoznanie śmierci*, s. 45-49.

¹⁰⁶⁷ J. Trzebicki, *Rozpoznanie śmierci*, s. 45; J. Wolski, *Śmierć*, s. 225.

¹⁰⁶⁸ K. Sobczak, A. Janaszczyk, *Kontrowersje*, s. 184.

¹⁰⁶⁹ Zob. szerzej J. Trzebicki, *Rozpoznanie śmierci*, s. 45-46; W. Iwańczuk, *Harwardzkie kryteria śmierci mózgu*, *Anestezjologia i Ratownictwo* 2008, nr 2, s. 265-273.

¹⁰⁷⁰ K. Sobczak, A. Janaszczyk, *Kontrowersje*, s. 184.

¹⁰⁷¹ J. Trzebicki, *Rozpoznanie śmierci*, s. 46; J. Wolski, *Śmierć*, s. 220, 239. Podkreślenia wymaga, że nawet dziś kryterium neurologiczne spotyka się z krytyką ze strony niektórych przedstawicieli środowiska nauki, lecz obecnie jest kryterium dominującym (w zakresie uwag krytycznych zob. m.in. K. Sobczak, A. Janaszczyk, *Kontrowersje*, s. 185-190; J. Wolski, *Śmierć*, s. 229-234). Przeciwnicy kryterium

Północnej Prezydencka Komisja ds. Studiów Problemów Etycznych w Medycynie oraz Badań Biometrycznych i Behawioralnych opracowała „Akt Jednolitego Ustalania Śmierci” (*Uniform Determination of Death Act*). Komisja sformułowała wówczas kryterium śmierci mózgu jako całości poprzez śmierć pnia mózgowego. Pień mózgu uznano za najistotniejszy element organizmu ludzkiego. Utrata przez pień mózgu zdolności pełnienia funkcji integracyjnych poszczególnych systemów życiowych organów otwierała drogę do stwierdzenia, że organizm danej osoby nie tworzył już funkcjonalnie całości¹⁰⁷², co pozwalało na uznanie, że dana osoba nie żyje.

Harwardzkie kryteria śmierci mózgu wprowadzone zostały do polskiej praktyki medycznej w 1984 r.¹⁰⁷³, a następnie były aktualizowane i modyfikowane, również pod kątem terminologicznym, w 1990 r.¹⁰⁷⁴, w 1996 r.¹⁰⁷⁵ oraz w 2007 r.¹⁰⁷⁶. Obecne kryteria stwierdzenia śmierci mózgowej zawarte są w Obwieszeniu Ministra Zdrowia z dnia 4 grudnia 2019 r. w sprawie sposobu i kryteriów stwierdzenia trwałego, nieodwracalnego ustania czynności mózgu¹⁰⁷⁷. W obwieszczeniu tym zamieszczono sposoby i kryteria stwierdzenia trwałego, nieodwracalnego ustania czynności mózgu, a także wskazania co do etapów postępowania diagnostycznego, wytycznych organizacyjnych, technicznych i kwalifikacyjnych, a także uwagi co do potwierdzenia ciężkiego uszkodzenia mózgu, określenia czasu trwania obserwacji wstępnej, objawów, które nie wykluczają rozpoznania śmierci mózgu, uwagi co do próby bezdechu, odrębności w rozpoznawaniu

neurologicznego, chcąc ukazać jego niedoskonałość, powołują się na przypadek *Trishy Marshall*-kobiety ciężarnej, u której po śmiertelnym postrzale w głowę, podtrzymywano sztucznie funkcje życiowe (przy czym organizm funkcjonował prawidłowo), aż do momentu pozytywnego rozwiązania ciąży. Wskazywano, że utrzymywanie kryterium neurologicznego oznaczałoby, że kobieta nie żyje, a tym samym nie jest możliwe przeprowadzenie porodu z jej udziałem (por. J. Fisher, *Re-examining death: against a higher brain criterion*, *Journal of Medical Ethics* 1999, nr 25, s. 474; K. Sobczak, A. Janaszczyk, *Kontrowersje*, s. 186). Wskazuje się również, że kontrowersje co do wykorzystania kryterium neurologicznego pojawiają się również na gruncie spraw płodów, czy dzieci urodzonych z bezmózgowiem, a także osób poddanych eutanazji biernej (J. Wolski, *Śmierć*, s. 234).

¹⁰⁷² K. Sobczak, A. Janaszczyk, *Kontrowersje*, s. 184.

¹⁰⁷³ Por. Komunikat Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 26 czerwca 1984 r. w sprawie wytycznych Krajowych Zespołów Specjalistycznych w dziedzinach anestezjologii i intensywnej terapii, neurologii, neurochirurgii i medycyny sądowej (Dz.Urz. MZiOS Nr 6, poz. 38).

¹⁰⁷⁴ W 1990 r. sporządzone zostało pismo Ministerstwa Zdrowia i Opieki społecznej o nr OZS/Tkom/02/02/90, w którym wskazano zaktualizowane wytyczne dotyczące kryteriów stwierdzenia śmierci mózgu. Wytyczne ukazały się w komunikacie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 9 sierpnia 1994 r. w sprawie wytycznych Krajowych Zespołów Specjalistycznych w dziedzinach: anestezjologii i intensywnej terapii (Dz.Urz. MZiOS Nr 11, poz. 24).

¹⁰⁷⁵ Por. Komunikat Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 29 października 1996 r. o wytycznych w sprawie kryteriów stwierdzenia trwałego i nieodwracalnego ustania funkcji pnia mózgu (śmierci mózgowej) (Dz.Urz. MZiOS Nr 13, poz. 36).

¹⁰⁷⁶ Por. Obwieszenie Ministra Zdrowia z dnia 17 lipca 2007 r. w sprawie kryteriów i sposobu stwierdzenia trwałego nieodwracalnego ustania czynności mózgu (M.P. Nr 46, poz. 547).

¹⁰⁷⁷ Obwieszenie Ministra Zdrowia w sprawie sposobu i kryteriów stwierdzenia trwałego nieodwracalnego ustania czynności mózgu z dnia 4 grudnia 2019 r. (M.P. z 2020 r., poz. 73).

śmierci mózgu u dzieci, a także instrumentalnych badań potwierdzających. Co istotne, zamieszczono w nim także uniwersalną, sformułowaną na międzynarodowym spotkaniu ekspertów w Montrealu w 2012 r., definicję śmierci w brzmieniu: „Śmierć jest to trwała utrata przytomności oraz trwała utrata wszystkich funkcji pnia mózgu. Może być spowodowana trwałym ustaniem krążenia lub krytycznym uszkodzeniem mózgu. W kontekście stwierdzania śmierci określenie «trwałe» oznacza utratę funkcji, która nie może powrócić spontanicznie i nie będzie przywrócona na drodze interwencji”. W Obwieszeniu zawarto również uwagę, że zgodnie z ww. definicją w diagnostyce śmierci mózgu zastosowanie mają kryteria neurologiczne, a tym samym „śmierci człowieka jako całości”, bez względu na mechanizm, który do tego doprowadził.

Stwierdzić zatem należy, że zgodnie z obecnym stanem wiedzy medycznej w Polsce moment śmierci człowieka wyznacza kryterium neurologiczne, które wiąże śmierć pnia mózgu człowieka ze śmiercią całego człowieka (tzw. stan śmierci mózgowej), nawet pomimo istnienia technicznych możliwości podtrzymywania niektórych funkcji życiowych człowieka w zakresie np. oddychania czy krążenia¹⁰⁷⁸. Stwierdzenie zgonu przez lekarza na podstawie nieodwracalnego zatrzymania krążenia krwi możliwe jest w wyjątkowych przypadkach¹⁰⁷⁹.

Istotą śmierci mózgowej jest także uszkodzenie tkanek ciała, w tym mózgu (ich obumarcie), które powoduje rozłożoną w czasie utratę możliwości funkcjonalnych organizmu ludzkiego¹⁰⁸⁰. Osoba, u której rozpoznano śmierć mózgową nie wykazuje odruchów nerwowych, czy czynności oddechowej w sposób spontaniczny¹⁰⁸¹. Śmierć mózgową jest stanem granicznym, po którym nie ma już możliwości przywrócenia funkcjonalności mózgu danej osoby zarówno w aspekcie ilościowym, jak i jakościowym¹⁰⁸². Poszkodowany znajduje się w stanie podobnym do śpiączki, nie wykazuje żadnych objawów motorycznych i odruchów nerwowych, a ośrodek

¹⁰⁷⁸ P. Drebnkowski, *Ustawa o cmentarzach*, komentarz do art. 11, nb. 38; K. Sobczak, A. Janaszczyk, *Kontrowersje*, s. 186; T. Sroka, w: *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1-86*, red. M. Safjan, L. Bosek, Legalis 2016, komentarz do art. 38 Konstytucji RP, nb. 115. Por. U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości-perspektywa kliniczna i etyczna*, Aktualności Neurologiczne 2014, nr 14 (3), s. 192.

¹⁰⁷⁹ Dotyczy to sytuacji, w których resuscytacja krążeniowo-oddechowa okaże się nieskuteczna, bądź nie była podjęta z przyczyn medycznych. Por. K. Sobczak, A. Janaszczyk, *Kontrowersje*, s. 186; J. Trzebicki, *Rozpoznanie śmierci*, s. 44.

¹⁰⁸⁰ P. Drebnkowski, *Ustawa o cmentarzach*, komentarz do art. 11, nb. 38; J. Trzebicki, *Rozpoznanie śmierci*, s. 49.

¹⁰⁸¹ P. Drebnkowski, *Ustawa o cmentarzach*, komentarz do art. 11, nb. 38.

¹⁰⁸² U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 192.

oddechowy jest niereaktywny¹⁰⁸³. Powyższe oznacza, że nawet jeśli możliwe jest sztuczne wspomaganie organizmu poszkodowanego w zakresie oddychania czy krążenia krwi, to nigdy nie będzie on w stanie wykonywać tych czynności samodzielnie, a jego stan nie ulegnie poprawie. Decyzja co do zaprzestania kontynuowania leczenia w takim przypadku należy do jednych z najtrudniejszych dla rodziny poszkodowanego, gdyż z perspektywy osoby nieposiadającej wykształcenia medycznego może oznaczać pozbawienie życia bliskiego, który „jeszcze żyje”. Stąd też źródłem dodatkowego cierpienia najbliższych członków rodziny zmarłego może być zatem to, że będą musieli oni doświadczyć pożegnania osoby najbliższej, nawet jeśli cały czas wykazuje one minimalne, lecz pozorne, oznaki życia (np. oddycha). Organizm poszkodowanego może funkcjonować również prawidłowo przy pomocy urządzeń specjalistycznych, tj. zewnętrznego wsparcia funkcjonalności pozostałych organów¹⁰⁸⁴.

Zaznaczyć należy także, że obecnie przepisy związane ze stwierdzeniem zgonu wskutek trwałego nieodwracalnego ustania czynności mózgu zawarte są w art. 43a ustawy z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry¹⁰⁸⁵. Ustawodawca zrównuje w treści art. 43a ust. 7 ww. ustawy stan zgonu ze stwierdzeniem trwałego nieodwracalnego ustania czynności mózgu (śmierci mózgu) oraz nieodwracalnego zatrzymania krążenia poprzedzającego pobranie narządów. Stwierdzenie tych stanów następuje po przeprowadzeniu postępowania przez specjalistów w zgodzie z aktualną wiedzą medyczną¹⁰⁸⁶.

Przenosząc powyższe uwagi na grunt art. 446 § 4 k.c. zagadnienie śmierci człowieka oraz fakt odczuwania cierpienia psychicznego przez najbliższych członków rodziny, uwzględnić powinno również aspekt medyczno-biologiczny stwierdzenia zgonu poszkodowanego. Ma to szczególne znaczenie w procesie ustalania rozmiaru krzywdy po stronie uprawnionych. Śmierć człowieka postrzegana powinna być jako wyznaczony kryteriami medyczno-biologicznymi i posiadający różne przyczyny rozłożony w czasie proces, z wyjątkiem przypadków tzw. śmierci nagłej (np. podczas

¹⁰⁸³ U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 192.

¹⁰⁸⁴ P. Drembkowski, *Ustawa o cmentarzach*, komentarz do art. 11, nb. 38; U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 192.

¹⁰⁸⁵ Zob. ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1516 ze zm.). Wcześniej przepisy takie zawarte były w ustawie z dnia 26 października 1995 r. o pobieraniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów (Dz. U. z 1995 r., nr 138, poz. 682 ze zm.), która obowiązywała od 7 marca 1996 r. do 31 grudnia 2005 r., a także w ustawie z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1185), która obowiązuje od 1 stycznia 2006 r.

¹⁰⁸⁶ Por. art. 43a ust. 1 i 2 ustawy z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry (Dz. U. z 2023 r., poz. 1516 ze zm.).

wypadku komunikacyjnego)¹⁰⁸⁷. Proces ten posiada swoje fazy oraz następstwa w postaci zjawisk nekrofizycznych i nekrochemicznych¹⁰⁸⁸. Prowadzi on ostatecznie do dezintegracji organizmu ludzkiego w wielu aspektach, a przede wszystkim do nieodwracalnego ustania czynności ośrodkowego układu nerwowego (OUN)¹⁰⁸⁹. Świadkiem takiej dezintegracji mogą być niewątpliwie osoby bliskie, które czując brak siły sprawczej jeszcze przed samym stwierdzeniem zgonu poszkodowanego mogą być pogrążone w żałobie. Śmierć człowieka na gruncie art. 446 § 4 k.c. jest zatem nie tylko materialnoprawną przesłanką roszczenia, gdzie przyjmuje się fikcję „śmierci całkowitej”, wymagającą określenia ścisłego momentu zgonu danej osoby i przy której nie występuje przestrzeń do rozważań nad ewentualnymi symptomami resztek życia w organizmie człowieka¹⁰⁹⁰. Śledzenie procesu umierania danej osoby stanowić może również kryterium ustalania cierpienia – krzywdy podlegającej kompensacji poprzez wypłatę zadośćuczynienia pieniężnego na rzecz najbliższych członków rodziny.

Podkreślenia wymaga także to, że pomimo tego, że aktualnie w Polsce wyznacznikiem śmierci człowieka jest śmierć pnia mózgowego, czyli kryterium neurologiczne, to ulec może ono dalszym zmianom w związku z dynamicznym rozwojem wiedzy medycznej i techniki. Ukazuje to jak daleko zaawansowanym procesem jest stwierdzanie zgonu osoby fizycznej oraz jaki wpływ może mieć on na odczuwanie cierpienia przez osoby najbliższe zmarłego. Nawet dziś temat ten nie jest w pełni oczywisty zarówno dla medycyny, jak i biologii, a tym bardziej może budzić kontrowersje na gruncie nauk prawnych, w tym roszczenia z art. 446 § 4 k.c.

¹⁰⁸⁷ J. Wolski, *Śmierć*, s. 222.

¹⁰⁸⁸ W literaturze medycznej opisywany jest biologiczny model umierania, który składa się z kilku etapów. Pierwszym z nich jest *via reducta*, w ramach którego następuje osłabienie głównych czynności układu nerwowego, krwionośnego i oddechowego oraz poszczególnych procesów fizjologicznych. Drugim etapem jest *via minima*, podczas którego podstawowe układy podtrzymujące funkcje życiowe osiągają skrajnie niską aktywność i następuje ich dysregulacja. Trzecim etapem jest ostatnia faza agonii-*animatio suspensa*, czyli tzw. stan śmierci pozornej, gdzie podstawowe układy podtrzymujące życie całkowicie zaprzestają swojej aktywności. Czwarty etap to *mors clinica*, czyli stan śmierci klinicznej, relatywnej, gdzie dochodzi do zatrzymania akcji serca i oddechu. Następnie następuje tzw. stan śmierci osobniczej, czyli *mors biologica cerebri*, gdzie zachodzi nieodwracalne ustanie czynności mózgu, tj. utrata czynności regulujących i koordynujących funkcje organizmu. Szóstym etapem jest *via intermedia* (okres pośredniego życia tkanek, gdzie poszczególne tkanki ulegają obumieraniu, będąc w stanie aktywności interletalnej, tj. stanie posiadania fizycznej zdolności do reagowania na bodźce chemiczne, elektryczne i mechaniczne). Ostatnim, siódmym etapem jest *mors biologica*, czyli stan śmierci biologicznej, rzeczywistej, gdzie dochodzi do zakończenia wszelkich procesów życiowych na poziomie komórkowym i zapoczątkowany jest rozkład ciała. W etapie *mors biologica* pojawiają się znamiona pośmiertne, tj. błądź, spadek temperatury, plamy opadowe, stężenie pośmiertne, czyli tzw. oblicze Hipokratesowe. Por. szerzej K. Sobczak, A. Janaszczak, *Kontrowersje*, s. 189; J. Wolski, *Śmierć*, s. 218, 222-223.

¹⁰⁸⁹ K. Sobczak, A. Janaszczak, *Kontrowersje*, s. 184; T. Sroka, *Konstytucja*, komentarz do art. 38 Konstytucji RP, nb. 115; J. Trzebicki, *Rozpoznanie śmierci*, s. 44, 49.

¹⁰⁹⁰ J. Wolski, *Śmierć*, s. 231.

4.1.2. Pojęcie najbliższego członka rodziny

Wystąpienie śmierci poszkodowanego jest przesłanką kluczową, lecz niewystarczającą dla dochodzenia roszczenia z art. 446 § 4 k.c. Przepis ten *implicite* wskazuje również na to, by pomiędzy zmarłym a uprawnionym istniała więź pozwalająca na uznanie, że osoby te są sobie „najbliższe” na gruncie relacji rodzinnych. Stąd też istotne jest ustalenie znaczenia pojęcia „najbliższego członka rodziny zmarłego”, który wyznacza zakres podmiotowy osób pośrednio poszkodowanych śmiercią osoby najbliższej w reżimie odpowiedzialności deliktowej.

Polski ustawodawca nie wskazuje przy tym, które osoby należą do kręgu rodzinnego, a także jak rozumieć istniejący między tymi osobami stosunek bliskości¹⁰⁹¹. Nie ulega przy tym wątpliwości, że dla zastosowania art. 446 § 4 k.c. więzi między członkami rodziny, muszą występować realnie (rzeczywiście)¹⁰⁹². Krąg osób należących do „najbliższych członków rodziny zmarłego” jest węższy od kręgu „osób bliskich”, do których wprost odwołuje się art. 446 § 2 zd. 2 k.c.¹⁰⁹³.

W nauce prawa cywilnego reprezentowane są dwa odmiennie sposoby rozumienia pojęcia „najbliższy członek rodziny”. Zaznaczyć przy tym należy, że analizy tego pojęcia należy dokonywać wyłącznie z perspektywy art. 446 § 4 k.c., w oderwaniu od art. 448 § 1 k.c.¹⁰⁹⁴, gdyż – jak wcześniej wskazano – przepis ten umożliwia dochodzenie zadośćuczynienia pieniężnego za naruszenie jakiegokolwiek dobra osobistego, bez względu na to, czy uprawniony jest najbliższym członkiem rodziny zmarłego, czy też nie.

Według pierwszego, klasycznego ujęcia, pojęcie „najbliższego członka rodziny”

¹⁰⁹¹ Prawo polskie należy do tych systemów prawnych, w których ustawodawca określając krąg osób uprawnionych do zadośćuczynienia posługuje się pojęciem ogólnym rodziny, członka rodziny, osoby najbliższej, osoby szczególnie bliskiej (podobnie np. prawo greckie, szwajcarskie, szwedzkie). Inne rozwiązania polegają na zamkniętej liście osób uprawnionych (np. prawo angielskie) albo też otwartym zakresie podmiotowym roszczenia (np. prawo francuskie, belgijskie i hiszpańskie) – zob. szerzej E. Bagińska, *Modele regulacji zadośćuczynienia za śmierć osoby bliskiej w wybranych krajach europejskich*, w: *Zadośćuczynienie po nowelizacji art. 446 k.c. na tle doświadczeń europejskich*, red. Z. Strus, K., Ortyński, J. Pokrzywniak, Warszawa 2010, s. 56-58.

¹⁰⁹² M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 94; M. Wałachowska, *Wynagrodzenie szkód deliktowych*, s. 278 i 279.

¹⁰⁹³ A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 17; A. Rzetecka-Gil, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 27; M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 38; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 53; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 112. Zob. również wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 września 1973 r., II CR 446/13, Legalis nr 17334; wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 8 lipca 2015 r., V ACa 684/14, Legalis nr 1359916.

¹⁰⁹⁴ Zob. uwagi K. Mularskiego, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 29-30. Autor dokonuje analizy pojęcia „rodziny” przy założeniu, że więzi rodzinne są dobrem osobistym. Jego zdaniem interpretacja art. 446 § 4 k.c. przemawia za wąskim rozumieniem pojęcia rodziny, wyznaczanego przez przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (jako najbliższych członków rodziny zmarłego), zaś art. 448 k.c. za pojęciem szerokim (obejmującym inne osoby najbliższe).

należy rozumieć wąsko, a więc przy uwzględnieniu zarówno rzeczywistych stosunków łączących zmarłego z uprawnionym przyjmujących postać bliskich relacji, a także formalnych więzi rodzinnoprawnych wynikających z Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Oba te elementy muszą przy tym wystąpić kumulatywnie¹⁰⁹⁵. Rodzinę stanowi bowiem jedynie wspólnota oparta na węzle małżeńskim. Obejmuje ona małżonków oraz dzieci (zarówno wspólne, jak i jednego z małżonków), jak również osoby spokrewnione, a także powinowatych¹⁰⁹⁶. Pogląd ten odrzuca możliwość przyznania zadośćuczynienia osobie, która ze zmarłym pozostawała w stałym związku faktycznym, nawet w sytuacji istnienia wspólnych dzieci¹⁰⁹⁷, oraz przyjaciołom¹⁰⁹⁸. Wskazuje się również, że katalog osób należących do najbliższych członków rodziny zmarłego nie może być szerszy niż granice tzw. „wielkiej rodziny”, jako zbioru „małych rodzin” przy założeniu, że osoby te wspólnie zamieszkują i prowadzą gospodarstwo domowe¹⁰⁹⁹.

Drugi pogląd, do którego należy się przychylić, zakłada szerokie rozumienie pojęcia najbliższego członka rodziny (modernistyczne, *sensu largo*), wskazujące, że katalog osób, które mogą zostać uznane za najbliższego członka rodziny zmarłego jest w zasadzie otwarty. W tym znaczeniu określenie, kim jest najbliższy członek rodziny, uzależnione jest od analizy faktycznego układu stosunków pomiędzy uprawnionym, a zmarłym członkiem rodziny. Drugorzędne znaczenie nadaje się istniejącym między nimi więziom formalnoprawnym determinowanym przez przepisy prawa rodzinnego¹¹⁰⁰.

¹⁰⁹⁵ Por. m.in. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 19 czerwca 2013 r., I ACa 1270/13, Legalis nr 1048978. Podobnie K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 29-30; P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 53). Por. L. Bosek, *W sprawie*, s. 13.

¹⁰⁹⁶ Przykładowo P. Machnikowski i A. Śmieja zaliczają do kręgu uprawnionych do dochodzenia roszczenia z art. 446 § 3 k.c. (który ma zastosowanie również do art. 446 § 4 k.c.) małżonka, dzieci zmarłego, dalszych zstępnych, wstępnych zmarłego, jego macochę, ojczyrna oraz dziecko pozostające pod pieczęią rodziny zastępczej, a także pasierba i pasierbicę (por. P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 795).

¹⁰⁹⁷ Tak P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 795. Autorzy zastrzegają jednak, że nie jest to rozwiązanie optymalne i katalog osób uprawnionych do dochodzenia roszczenia winien zostać rozszerzony. Podobnie M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 36-39.

¹⁰⁹⁸ J. Matys, *Model zadośćuczynienia pieniężnego*, s. 251-252.

¹⁰⁹⁹ Por. J. Winiarz, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1993 r., s. 13.

¹¹⁰⁰ W wyroku z dnia 13 kwietnia 2005 r. (IV CK 648/04, OSNC 2006, nr 3, poz. 54) Sąd Najwyższy wskazał, że pokrewieństwo nie jest ani podstawowym, ani też wyłącznym kryterium bliskości oraz przynależności do rodziny. Zob. także wyrok Sądu Najwyższego z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10, OSP 2012, Nr 4, poz. 44; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 9 marca 2012 r., I CSK 282/11, OSNC 2012, nr 11, poz. 130; z dnia 27 czerwca 2014 r., V CSK 445/13, Legalis nr 1067200; z dnia 1 czerwca 2017 r., I CSK 595/16, Legalis nr 1629970; wyroki Sądów Apelacyjnych: w Gdańsku z dnia 13 listopada 2012 r., V ACa 849/12, Legalis nr 1025281; w Szczecinie z dnia 27 grudnia 2012 r., I ACa 781/12, Legalis nr 743183; w Łodzi z dnia 12 lipca 2013 r., I ACa 227/13, Legalis nr 736112; w Lublinie z dnia 7 sierpnia 2013 r., I ACa 254/13, Legalis nr 740822; w Gdańsku z dnia 16 czerwca 2015 r., I ACa 126/15, Legalis nr 1326273; w Gdańsku z dnia 8 lipca 2015 r., V ACa 684/14, Legalis nr 1359916; w Warszawie z dnia 10

Przepisy te określają bowiem stosunki powstałe m.in. na tle pokrewieństwa, małżeństwa, przysposobienia, powinowactwa, ale także rodziny zastępczej oraz pozostawania we wspólnym gospodarstwie domowym¹¹⁰¹. Zaakceptowanie szerokiego pojęcia „najbliższego członka rodziny” w aktualnych realiach społecznych wynika z przejęcia prymatu rozumienia rodziny jako socjologicznej wspólnoty opartej na więziach bliskości oraz wspólnoty ekonomicznej¹¹⁰². Do kręgu osób uprawnionych do dochodzenia roszczenia z art. 446 § 4 k.c. zaliczyć można te osoby, których sytuacja życiowa kształtowała się w pewnej zależności od osoby zmarłego¹¹⁰³. Najbliższymi członkami rodziny mogą być ci dalsi krewni, których ze zmarłym łączyła szczególna więź emocjonalna¹¹⁰⁴. Ocena istniejących więzi powinna prowadzić przy tym do wniosku, że więzi te są pozytywne oraz oceniane jako silne (więź cechować się musi „najbliższością”)¹¹⁰⁵. Występowanie relacji negatywnej (np. wrogiej) automatycznie uniemożliwia uznanie osoby dochodzącej zadośćuczynienia za najbliższego członka

lutego 2016 r., I ACa 659/15, Legalis nr 1435375; w Warszawie z dnia 21 października 2016 r., I ACa 1671/15, Legalis nr 1546515; w Łodzi z dnia 23 listopada 2018 r., I ACa 30/18, Legalis nr 1880448.

Por. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 268.

¹¹⁰¹ Tak też A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 17; A. Rzetecka-Gil, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 27; W.J. Kocot, *Zadośćuczynienie pieniężne*, s. 239; K. Osajda, *Zadośćuczynienie za doznanie*, s. 83. Podobnie R. Strugała, który twierdzi, że dobro osobiste w postaci więzi rodzinnych podlega ochronie na podstawie art. 448 k.c., przy czym przepis ten dotyczy innych naruszeń, aniżeli spowodowanie śmierci osoby bliskiej. Ta z kolei podlega kompensacji na podstawie art. 446 § 4 k.c. Krąg osób uprawnionych na podstawie art. 446 § 4 k.c. jest szerszy (obejmuje członków tzw. małej rodziny-nuklearnej, czyli małżonków oraz dzieci biologiczne i przysposobione) aniżeli na podstawie art. 448 k.c. (por. R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 8-9).

¹¹⁰² Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 kwietnia 2005 r., IV CK 648/04, OSNC 2006, nr 3, poz. 54. W wyroku tym Sąd Najwyższy wskazuje m.in. że obecnie „rozwój konkubinatu, który znalazł trwałe miejsce w systemie ocen i norm moralnych współczesnego społeczeństwa, ma swoje źródło w przeobrażeniach ustrojowych i gospodarczych, a także kulturowych, zwłaszcza w świadomości społeczeństwa”. Sąd wskazuje dalej, że „można zatem zaaprobować definicję rodziny jako najmniejszej grupy społecznej, powiązanej poczuciem bliskości i wspólnoty, osobistej i gospodarczej, wynikającej nie tylko z pokrewieństwa”.

¹¹⁰³ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 23 listopada 2018 r., I ACa 30/18, Legalis nr 1880448.

¹¹⁰⁴ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 kwietnia 2005 r., IV CK 648/04, OSNC 2006, nr 3, poz. 54; wyroki Sądów Apelacyjnych: w Warszawie z dnia 10 lutego 2016 r., I ACa 659/15, Legalis nr 1435375; w Łodzi z dnia 23 listopada 2018 r., I ACa 30/18, Legalis nr 1880448; B. Lackoroński, *Zadośćuczynienie pieniężne (cz. 2)*, s. 42-43.

¹¹⁰⁵ Między innymi w wyroku z dnia 13 kwietnia 2005 r. Sąd Najwyższy (IV CK 648/04, OSNC 2006, nr 3, poz. 54) definiuje rodzinę jako najmniejszą grupę społeczną, powiązaną poczuciem bliskości i wspólności osobistej i gospodarczej, wynikającej nie tylko z pokrewieństwa. Por. także wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 10 grudnia 1969 r., III PRN 77/69, OSNCP 1970, nr 9, poz. 160; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10, OSP 2012, Nr 4, poz. 44; z dnia 9 marca 2012 r., I CSK 282/11, OSNC 2012 nr 11, poz. 130; z dnia 27 czerwca 2014 r., V CSK 445/13, Legalis nr 1067200; z dnia 1 czerwca 2017 r., I CSK 595/16, Legalis nr 1629970; wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 16 czerwca 2015 r., I ACa 126/15, Legalis nr 1326273; wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 8 lipca 2015 r., V ACa 684/14, Legalis nr 1359916. Zob. również A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 17; A. Rzetecka-Gil, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 27; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 813; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 291.

rodziny. Występowanie zaś relacji neutralnej (obojętnej), która może być właściwa nie tyle na tle stosunków rodzinnych, a stosunków przyjacielskich, sąsiedzkich, pracowniczych jest niewystarczająca dla spełnienia przesłanki roszczenia z art. 446 § 4 k.c. Między najbliższym członkiem rodziny a zmarłym muszą być utrzymywane stosunki rodzinne oraz więź emocjonalna, która powinna być bardzo bliska oraz silna¹¹⁰⁶. Tylko takie rozumienie więzi gwarantuje, że uprawniony będzie mógł zostać uznany za najbliższego członka rodziny zmarłego.

Szeroki krąg uprawnionych do dochodzenia roszczenia z art. 446 § 4 k.c. jest analogiczny do tego, który został ukształtowany przez doktrynę i orzecznictwo sądowe na gruncie roszczenia z art. 446 § 3 k.c., czy też wcześniej obowiązującego art. 166 k.z.¹¹⁰⁷. Wśród nich wymienić należy zarówno osoby należące do tzw. „małej rodziny”, tj. małżonka¹¹⁰⁸ (również byłego małżonek, a także małżonka będącego w orzeczonej

¹¹⁰⁶ W zakresie charakterystyki wartości niemajątkowej, która podlega ochronie z perspektywy art. 446 § 4 k.c., zob. uwagi zawarte w Rozdziale III.

¹¹⁰⁷ G. Bieniek, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 68; J. Gudowski, G. Bieniek, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 75; M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 265; P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 794-795; A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 22; A. Rzetecka-Gil, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 27; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 105. Por. także wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 10 grudnia 1969 r., III PRN 77/69, OSNCP 1970, nr 9, poz. 160; z dnia 5 sierpnia 1970 r., II CR 313/70, OSNCP 1971, nr 3, poz. 56; z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10, OSP 2012, nr 4, poz. 44.

¹¹⁰⁸ Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 21 czerwca 2013 r., I CSK 614/12, Legalis nr 759427; z dnia 27 czerwca 2014 r., V CSK 445/13, Legalis nr 1067200; z dnia 15 maja 2015 r., V CSK 493/14, Legalis nr 1281628; z dnia 20 lipca 2020 r., I CSK 153/19, Legalis nr 2503232; wyroki Sądów Apelacyjnych: w Gdańsku z dnia 30 czerwca 2015 r., V ACa 111/15, Legalis nr 1359888; w Lublinie z dnia 9 czerwca 2020 r., I ACa 392/20, Legalis nr 2449971; w Gdańsku z dnia 8 marca 2022 r., I ACa 240/21, Legalis nr 2727849; w Warszawie z dnia 1 lutego 2023 r., V ACa 463/22, Legalis nr 2905812.

separacji¹¹⁰⁹), rodziców¹¹¹⁰ i dzieci¹¹¹¹, rodzeństwo¹¹¹² (również przyrodnie)¹¹¹³, wnuków i dziadków¹¹¹⁴, bratanka i bratanicę¹¹¹⁵, powinowatych, np. teściów¹¹¹⁶, ojczyma

¹¹⁰⁹ W wyroku z dnia 22 lutego 2018 r. (I CSK 377/17, Legalis nr 1768190) Sąd Najwyższy uznał, że „były małżonek może zostać uznany za najbliższego członka rodziny osoby zmarłej, jeśli mimo formalnego rozwiązania związku małżeńskiego, byli małżonkowie ponownie nawiązali pożycie małżeńskie rozumiane jako widoczne dla otoczenia, trwałe bliskie relacje osobiste, fizyczne, emocjonalne i gospodarcze, podobne do występujących w prawidłowo funkcjonującym małżeństwie”. Podobnie wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 lipca 2014 r., IV CSK 631/13, Legalis nr 1359740. W wyroku z dnia 17 grudnia 2020 r. (III CSK 126/18, Legalis nr 2506668) Sąd Najwyższy uznał, że orzeczenie separacji między małżonkami nie stanowi negatywnej przesłanki dla żądania zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę wskutek śmierci najbliższego członka rodziny. Może być jednak przyczyną domniemania faktycznego braku relacji między małżonkami.

¹¹¹⁰ Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 13 maja 1969 r., II CR 128/69, OSPiKA 1970, nr 6, poz. 122; z dnia 20 stycznia 2004 r., II CK 360/02, Legalis nr 64964; z dnia 25 lutego 2004 r., II CK 17/03, Legalis nr 313355; z dnia 24 października 2007 r., IV CSK 194/07, Legalis nr 172002; wyroki Sądów Apelacyjnych: w Krakowie z dnia 13 marca 2014 r., I ACa 69/14, Legalis nr 1162450; w Białymstoku z dnia 25 czerwca 2015 r., I ACa 202/15, Legalis nr 1303758; w Białymstoku z dnia 11 grudnia 2015 r., I ACa 707/15, Legalis nr 1398663.

¹¹¹¹ Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 20 grudnia 2012 r., IV CSK 192/12, Legalis nr 607831; z dnia 21 czerwca 2013 r., I CSK 614/12, Legalis nr 759427; z dnia 27 czerwca 2014 r., V CSK 445/13, Legalis nr 1067200; z dnia 15 maja 2015 r., V CSK 493/14, Legalis nr 1281628; z dnia 20 lipca 2020 r., I CSK 153/19, Legalis nr 2503232; wyroki Sądów Apelacyjnych: w Krakowie z dnia 13 marca 2014 r., I ACa 69/14, Legalis nr 1162450; w Krakowie z dnia 28 października 2014 r., I ACa 1000/14, Legalis nr 1162415; w Gdańsku z dnia 30 czerwca 2015 r., V ACa 111/15, Legalis nr 1359888; w Katowicach z dnia 3 sierpnia 2017 r., I ACa 211/17, Legalis nr 1683214; w Białymstoku z dnia 8 września 2017 r., I ACa 196/17, Legalis nr 1674178; w Warszawie z dnia 15 listopada 2017 r., V ACa 206/17, Legalis nr 1712882; w Szczecinie z dnia 22 lutego 2018 r., I ACa 855/17, Legalis nr 1781705. W wyroku z dnia 9 czerwca 2020 r. Sąd Apelacyjny w Lublinie (I ACa 392/20, Legalis nr 2449971) wskazał słusznie, że „obok śmierci małżonka, krzywda wywołana śmiercią rodzica należy do jednej z najbardziej dotkliwych, jakie mogą dotyczyć człowieka europejskiego kręgu kulturowego z uwagi na rolę pełnioną w rodzinie przez każdego z rodziców”.

¹¹¹² Pod warunkiem, że między rodzeństwem istnieją silne i pozytywne więzi emocjonalne, które wykraczają ponad zwykłe więzi pomiędzy dorosłym rodzeństwem. Podobnie Z. Strus, *Zadośćuczynienie w razie śmierci osoby najbliższej*, w: *Zadośćuczynienie po nowelizacji art. 446 k.c. na tle doświadczeń europejskich*, red. Z. Strus, K., Ortyński, J. Pokrzywniak, Warszawa 2010, s. 38; M. Nesterowicz, *Glosa III CSK 279/10*, s. 288; a także Sąd Apelacyjny w Lublinie w wyroku z dnia 9 kwietnia 2015 r., I ACa 861/14, Legalis nr 1242012. Por. także m.in. wyroki Sądów Apelacyjnych: w Krakowie z dnia 13 marca 2014 r., I ACa 69/14, Legalis nr 1162450; w Łodzi z dnia 13 października 2015 r., I ACa 482/15, Legalis nr 1370771; w Białymstoku z dnia 7 kwietnia 2017 r., I ACa 932/16, Legalis nr 1657634; w Gdańsku z dnia 20 lipca 2017 r., V ACa 563/16, Legalis nr 1696329; w Białymstoku z dnia 25 maja 2018 r., I ACa 109/18, Legalis nr 1804892. W orzecznictwie sądów zagranicznych poskreśla się, że decydujący dla przyznania zadośćuczynienia jest fakt wspólnego zamieszkiwania rodzeństwa, ponieważ z reguły potwierdza to istnienia między nimi silnej więzi emocjonalnej-zob. E. Bagińska, *Modele regulacji*, s. 58.

¹¹¹³ Por. m.in. wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 25 lutego 2016 r., I ACa 1276/15, Legalis nr 1446442.

¹¹¹⁴ Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 5 sierpnia 1970 r., II CR 313/70, OSNCP 1971, nr 3, poz. 56; z dnia 17 września 1973 r., II CR 446/73, Legalis nr 17334; wyroki Sądów Apelacyjnych: w Krakowie z dnia 13 marca 2014 r., I ACa 69/14, Legalis nr 1162450; w Katowicach z dnia 24 czerwca 2014 r., I ACa 269/14, Legalis nr 1062629; w Krakowie z dnia 28 października 2014 r., I ACa 1000/14, Legalis nr 1162415; w Lublinie z dnia 23 grudnia 2014 r., I ACa 632/14, Legalis nr 1164539; w Warszawie z dnia 4 listopada 2016 r., I ACa 1792/15, Legalis nr 1564405; wyroki Sądów Apelacyjnych: w Warszawie z dnia 11 lipca 2017 r., I ACa 725/16, Legalis nr 1658261; w Szczecinie z dnia 22 lutego 2018 r., I ACa 855/17, Legalis nr 1781705.

¹¹¹⁵ Por. m.in. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 23 lutego 2017 r., I ACa 2387/15, Legalis nr 1591879. W tym wyroku Sąd oddalił jednak powództwo z uwagi na nikły rozmiar krzywdy.

¹¹¹⁶ Por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 20 stycznia 2004 r., II CK 360/02, Legalis nr 64964.

(macochę)¹¹¹⁷ i pasierba (pasierbicę)¹¹¹⁸, synową i zięcia¹¹¹⁹, czy też członków rodziny zastępczej¹¹²⁰. Za najbliższego członka rodziny uznać należy także w pewnych okolicznościach konkubenta (konkubinę) zmarłego oraz jego (jej) potomstwo oraz narzeczonego (narzeczoną), czyli osoby żyjące ze sobą bez zawarcia związku małżeńskiego¹¹²¹. Osoby te mogą zostać uznane za uprawnionych do dochodzenia roszczenia z art. 446 § 4 k.c., jeśli ich związek przynajmniej w głównych założeniach przypomina małżeństwo, tj. istnieje dłuższy czas, ma charakter trwały i faktyczny, w jego ramach dochodzi do wzajemnego zaspokajania potrzeb materialnych (ekonomicznych, gospodarczych) i emocjonalnych (uczuciowych) konkubentów, a także prowadzi on do zapewnienia poczucia bezpieczeństwa i samorealizacji partnerów¹¹²². Podzielić należy pogląd, że w tym zakresie bez znaczenia powinno być to, jaką orientację seksualną reprezentują partnerzy oraz czy są tej samej czy odmiennej płci¹¹²³. Wątpliwości, które rozstrzygnąć musi sąd *in casu*, pojawiają się wówczas, gdy nieformalny związek dwóch osób godzić może w dobro rodziny założonej już wcześniej z inną osobą (zwłaszcza w której występują już małżonek i dzieci, co dotyczy np. zdrad małżeńskich) lub pozostaje sprzeczny z zasadami współżycia społecznego z innych przyczyn, a przez to zakłóca bądź

¹¹¹⁷ Por. m.in. orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 18 listopada 1961 r., 2 CR 325/61, OSNCP 1963, nr 2, poz. 32; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 grudnia 1969 r., III PRN 77/69, OSNCP 1970, nr 9, poz. 160; wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 25 lutego 2016 r., I ACa 1276/15, Legalis nr 1446442.

¹¹¹⁸ Por. m.in. wyrok Sądów Apelacyjnych: we Wrocławiu z dnia 18 grudnia 2013 r., I ACa 1227/13, Legalis nr 999467; w Warszawie z dnia 21 października 2016 r., I ACa 1671/15, Legalis nr 1546515.

¹¹¹⁹ Por. m.in. wyroki Sądów Apelacyjnych: w Krakowie z dnia 28 października 2014 r., I ACa 1000/14, Legalis nr 1162415; w Warszawie z dnia 30 sierpnia 2017 r., VI ACa 646/16, Legalis nr 1743874. P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 795.

¹¹²⁰ Tak wyrok Sądu Okręgowego w Sieradzu z dnia 22 listopada 2013 r., I C 110/13, Legalis nr 1555515.

¹¹²¹ Narzeczeni są uprawnieni również we Francji i Szwajcarii, a konkubenci we Francji, Hiszpani, Włoszech i Austrii-zob. E. Bagińska, *Modele regulacji*, s. 58.

¹¹²² Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 2 grudnia 1970 r., II CR 541/70, Legalis nr 14994; z dnia 13 kwietnia 2005 r., IV CK 648/04, OSNC 2006, nr 6, poz. 54; wyroki Sądów Apelacyjnych: w Gdańsku z dnia 13 listopada 2012 r., V ACa 849/12, Legalis nr 1025281; w Lublinie z dnia 15 listopada 2012 r., I ACa 519/12, Legalis nr 704767; w Krakowie z dnia 13 marca 2014 r., I ACa 69/14, Legalis nr 1162450; w Gdańsku z dnia 23 grudnia 2014 r., I ACa 638/14, Legalis nr 1241724; w Gdańsku z dnia 16 czerwca 2015 r., I ACa 126/15, Legalis nr 1326273; w Gdańsku z dnia 8 lipca 2015 r., V ACa 684/14, Legalis nr 1359916; w Łodzi z dnia 25 lutego 2016 r., I ACa 1276/15, Legalis nr 1446442; w Łodzi z dnia 23 listopada 2018 r., I ACa 30/18, Legalis nr 1880448; w Krakowie z dnia 13 marca 2014 r., I ACa 69/14, Legalis nr 1162450. Tak też K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 30; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 814; Z. Strus, *Zadośćuczynienie*, s. 39.

¹¹²³ Tak M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 814; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 105-106, 108. Odmienne Z. Strus, który uznaje, że „Nie ma także możliwości uznania za rodzinę związku homoseksualnego, zmieniałoby to bowiem istotę unormowania opartą (również etymologicznie) na rodzeniu, czyli biologicznym następstwie pokoleń, do czego związki takie z natury nie są zdolne” (Z. Strus, *Zadośćuczynienie*, s. 39-40).

unicestwia rzeczywiste więzi rodzinne ukształtowane na innych płaszczyznach¹¹²⁴. Za dopuszczalną należy uznać możliwość przyznania zadośćuczynienia pieniężnego z art. 446 § 4 k.c. zarówno małżonkowi, jak i osobie pozostającej ze zmarłym w faktycznym związku, również w sytuacji istnienia porozumienia między małżonkami co do akceptacji istnienia relacji pozamałżeńskiej jednego z nich. Choć porozumienie takie jest sprzeczne z istotą małżeństwa, godzi w jego byt oraz prawa i obowiązki małżonków¹¹²⁵, to nie można wykluczyć sytuacji, w której zmarły pozostawał w faktycznej bliskiej relacji zarówno z małżonkiem, jak i innym partnerem. Kwestia wiedzy i akceptacji jednego z małżonków faktu pozostawania drugiego z nich w związku z inną osobą nie powinna mieć na tym gruncie znaczenia. Kluczowe jest ustalenie, czy pomiędzy uprawnionym a zmarłym istniała więź rodzinna. Również wspólne zamieszkiwanie dwóch osób nie musi oznaczać, że są one najbliższymi członkami rodziny¹¹²⁶. Z drugiej zaś strony, brak wspólnego zamieszkiwania (w tym brak prowadzenia wspólnego gospodarstwa domowego) nie musi oznaczać, że nie doszło do wykształcenia więzi rodzinnej, która uzasadniałaby dochodzenie roszczenia z art. 446 § 4 k.c.¹¹²⁷. Z powyższego wywieść można wniosek, że ustalenie, czy osoba dochodząca zadośćuczynienia jest najbliższym członkiem rodziny należy przede wszystkim do sądu orzekającego¹¹²⁸.

W doktrynie i orzecznictwie sądowym spornym jest, czy za „zmarłego” w rozumieniu art. 446 § 4 k.c. uznać można dziecko nienarodzone (*nasciturusa*), a tym samym, czy możliwe jest przyznanie zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę jego najbliższymi członkami rodziny, w szczególności rodzicom. Przypadek ten obejmuje sytuację, w której wskutek określonego, skierowanego przeciwko matce dziecka, czynu niedozwolonego, dochodzi do śmierci dziecka w łonie matki przed jego urodzeniem¹¹²⁹. Dodatkowo sporna pozostaje także kwestia istnienia więzi rodzinnej między

¹¹²⁴ Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 2 grudnia 1970 r., II CR 541/70, Legalis nr 14994. Odmiennie postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 5 marca 2019 r., III CSK 236/18, Legalis nr 1883141.

¹¹²⁵ J. Pawliczak, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, Legalis 2023, komentarz do art. 23 k.r.o., pkt 112.

¹¹²⁶ M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 107. Por. także wyroki Sądów Apelacyjnych: w Szczecinie z dnia 27 grudnia 2012 r., I ACa 781/12, Legalis nr 743183; w Gdańsku z dnia 8 lipca 2015 r., V ACa 684/14, Legalis nr 1359916.

¹¹²⁷ Wyroki Sądów Apelacyjnych w Katowicach: z dnia 24 czerwca 2014 r., I ACa 269/14, Legalis nr 1062629; w Lublinie z dnia 23 grudnia 2014 r., I ACa 632/14, Legalis nr 1164539. Odmiennie wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 13 marca 2014 r., I ACa 69/14, Legalis nr 1162450.

¹¹²⁸ Por. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 10 grudnia 1969 r., III PRN 77/69, OSNCP 1970 nr 9, poz. 160; z dnia 17 września 1973 r., II CR 446/73, Legalis nr 17334; wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 7 sierpnia 2013 r., I ACa 254/13, Legalis nr 740822. Tak również M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 39.

¹¹²⁹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 26 listopada 2014 r., III CSK 307/13, OSNC 2015, nr 12, poz. 147.

uprawnionymi do dochodzenia roszczenia na gruncie art. 446 § 4 k.c. a dzieckiem nienarodzonym.

W zakresie wyżej wskazanego problemu ukształtowały się zasadniczo trzy poglądy. Według pierwszego z nich, zadośćuczynienie pieniężne należne jest jedynie za śmierć żyjącego członka rodziny. Nabycie przez dziecko zdolności prawnej z chwilą urodzenia zgodnie z art. 8 § 1 k.c., jest warunkiem koniecznym dochodzenia roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę związaną z jego śmiercią. Dodatkowo wskazuje się przy tym, że okoliczność śmierci dziecka nienarodzonego, choć nie pozwala na uzyskanie zadośćuczynienia pieniężnego przez jego najbliższych członków rodziny, to jednak powinna być brana pod uwagę jako okoliczność mająca wpływ na ustalenie rozmiaru krzywdy uprawnionego, a w konsekwencji wysokość zadośćuczynienia, w sytuacji, gdy śmierć poniósł inny członek rodziny będący w ciąży (np. żona, córka, siostra)¹¹³⁰. Zgodnie z drugim poglądem, nabycie przez dziecko zdolności prawnej nie stanowi przesłanki powstania roszczenia o zadośćuczynienie z art. 446 § 4 k.c. Przepis ten nie odwołuje się bowiem do pojęcia poszkodowanego, czyli podmiotu mającego zdolność prawną. Warunkiem dochodzenia roszczenia o zadośćuczynienie za śmierć *nasciturusa* jest jednak to, by dziecko nienarodzone w okresie prenatalnym nabyło zdolność do życia poza organizmem matki. Zmarłym w rozumieniu art. 446 § 4 k.c. może być zatem osoba żyjąca albo dziecko nienarodzone, które jest zdolne do samodzielnego życia. Z kolei dziecko nienarodzone, które nie nabyło cechy zdolności do samodzielnego życia poza organizmem matki, nie może być uznane za „zmarłego”¹¹³¹. Trzeci pogląd zakłada, że dziecko nienarodzone może być uznane za zmarłego, przy czym nie jest konieczne stwierdzenie, by było ono zdolne do życia poza organizmem matki, ponieważ kategoria ta nie jest przewidziana w prawie cywilnym. Czas trwania ciąży wpływać może

¹¹³⁰ Por. M. Nesterowicz, *Zadośćuczynienie pieniężne na rzecz rodziców dziecka, które urodziło się martwe (art. 446 § 4 k.c.)*. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 9 marca 2012 r. (I CSK 282/11), Przegląd Sądowy 2013, nr 1, s. 108-113. Autor podkreśla, że aby człowiek poniósł śmierć, to najpierw musi żyć, choćby przez chwilę, stąd też art. 446 § 4 k.c. nie może mieć zastosowania. Niemniej jednak rodzicom dziecka, które urodziło się martwe przysługuje roszczenie o zadośćuczynienie z art. 445 § 1 k.c. jako bezpośrednio poszkodowanym, którzy doznali rozstroju zdrowia w postaci znacznych cierpień psychicznych. Por. również wyroki Sądów Apelacyjnych w Krakowie z dnia 5 lutego 2013 r., I ACa 1298/12, Legalis nr 736492; wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 4 kwietnia 2013 r., I ACa 190/13, Legalis nr 797382.

¹¹³¹ Por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 26 listopada 2014 r., III CSK 307/13, OSNC 2015, nr 12, poz. 147; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 maja 2015 r., III CSK 286/14, OSNC 2016, nr 4, poz. 45; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 marca 2012 r., I CSK 282/11, OSNC 2012, nr 11, poz. 130; wyrok Sądu Apelacyjnego w Rzeszowie z dnia 25 października 2012 r., I ACa 352/12, Legalis nr 734882. Za tym poglądem opowiada się m.in. A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 22; K. Bączyk-Rozwadowska, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 9 marca 2012 r., I CSK 282/11*, OSP 2012, Nr 11, poz. 106, s. 749-752.

jedynie na rozmiar doznanych przez osoby najbliższe cierpień związanych z utratą dziecka¹¹³². Warto zauważyć, że również w prawie niemieckim sporne jest, czy dziecku narodzonemu przysługuje omawiane zadośćuczynienie, gdy śmierć osoby bliskiej nastąpiła w czasie jego życia płodowego. Niemiecka doktryna wskazuje, że trudno w tym przypadku mówić o spełnieniu przesłanki istnienia bliskiego związku jako wyniku realnie przeżywanego przez obie strony stosunku społecznego, a także zdolności do uświadomienia sobie śmierci osoby bliskiej i odczuwania cierpienia¹¹³³.

Udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy dziecko poczęte, a nienarodzone może zostać uznane za zmarłego w rozumieniu art. 446 § 4 k.c. wymaga przede wszystkim określenia znaczenia tego pojęcia. Niezbędne jest przy tym ustalenie, czym w perspektywie prawnej jest życie, jako samodzielna wartość przysługująca jednostce ludzkiej i podlegająca intensywnej ochronie prawnej. Dodatkowo, uzasadnione jest dokonanie oceny, która faza rozwoju człowieka, włączywszy w to fazę prenatalną, pozwalała będzie na uznanie, że mamy do czynienia z takim życiem istoty ludzkiej, którego bezprawne naruszenie skutkuje powstaniem roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę należne najbliższym członkom rodziny dziecka. Kwestia ta budzi uzasadnione wątpliwości doktrynalne i orzecznicze, zwłaszcza, że dotyka niezwykle istotnego z punktu widzenia moralności i etyki zagadnienia, jakim jest ochrona prawna płodu ludzkiego¹¹³⁴. Z tego względu w nauce formuluje się postulaty *de lege ferenda* co do wprowadzenia wyraźnej podstawy prawnej roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne należne najbliższym członkom rodziny w związku ze śmiercią *nasciturusa*¹¹³⁵.

Nie ulega wątpliwości, że prawo do życia dziecka, nawet nienarodzonego, zarówno w międzynarodowym, jak i krajowym systemie prawnym podlega rozbudowanej ochronie prawnej. Interesy dziecka zabezpieczane są przez ustawodawcę na wielu płaszczyznach, co dotyczy m.in. regulacji ze sfery konstytucyjnej, prawa

¹¹³² Zob. P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 55; K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 30.

¹¹³³ A. Slizyk, *Schmerzensgeld 2022*, s. 195.

¹¹³⁴ Zob. ustawa o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży z dnia 7 stycznia 1993 r. (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1575). Por. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 października 2020 r. (K 1/20, OTK ZU A/2021, poz. 4; Dz. U. 2021, poz. 175), w którym Trybunał orzekł o niezgodności art. 4a ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży z art. 38 w zw. z art. 30 w zw. z art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Zob. również J. Trzebicki, *Rozpoznanie śmierci*, s.

¹¹³⁵ Tak m.in. M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 813; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 128, a także M. Wałachowska, *Wynagrodzenie szkód deliktowych*, s. 246, 368-369). M. Wałachowska wskazuje, że na tle rozważań nad wyraźną podstawą prawną roszczenia nie powinno mieć znaczenia to, czy płód był zdolny do życia poza organizmem matki.

karnego, prawa cywilnego, prawa rodzinnego oraz spadkowego¹¹³⁶. Podzielić należy zapatrywanie, że człowiekiem jest każda istota posiadająca genom ludzki, niezależnie od etapu rozwoju. Dotyczy to zatem zarówno fazy prenatalnej, jak i postnatalnej¹¹³⁷. Dziecku nienarodzonemu, czyli *nasciturusowi*, w polskim porządku prawnym przysługuje przy tym tzw. warunkowa zdolność prawna¹¹³⁸. Niemniej, rozważania nad zakresem

¹¹³⁶ W zakresie regulacji prawa międzynarodowego por. art. 6 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych otwartego do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977, Nr 38, poz. 167), zgodnie z którym „każda istota ludzka ma przyrodzone prawo do życia. Prawo to powinno być chronione przez ustawę. Nikt nie może być samowolnie pozbawiony życia”; art. 6 ust. 1 Konwencji o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. z 1991, nr 120, poz. 526 ze zm.), zgodnie z którym „państwa-strony uznają, że każde dziecko ma niezbywalne prawo do życia” oraz art. 2 ust. 1 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmienionej następnie protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełnionej protokołem nr 2 (Dz. U. z 1993 r., nr 61, poz. 284 ze zm.), zgodnie z którym „prawo każdego człowieka do życia jest chronione przez ustawę. Nikt nie może być umyślnie pozbawiony życia, wyjąwszy przypadki wykonania wyroku sądowego, skazującego za przestępstwo, za które ustawa przewiduje taką karę”. Zgodnie zaś z art. 38 Konstytucji RP „Rzeczpospolita Polska zapewnia każdemu człowiekowi prawną ochronę życia”. Nadto art. 1 ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1575 ze zm.) stanowi, że „prawo do życia podlega ochronie, w tym również w fazie prenatalnej w granicach określonych w ustawie”. Dziecko w fazie prenatalnej chronione jest również przepisami prawa karnego. Kodeks karny w art. 152-154 penalizuje czyny polegające na przerywaniu ciąży za zgodą kobiety ciężarnej i bez jej zgody, w tym również skutek w postaci śmierci kobiety ciężarnej. Wskazuje się jednocześnie, że pełna prawnokarna ochrona zdrowia i życia dziecka nienarodzonego przysługuje od rozpoczęcia porodu naturalnego, od podjęcia pierwszej czynności medycznej bezpośrednio zmierzającej do przeprowadzenia zabiegu cesarskiego cięcia, a w razie konieczności medycznej przeprowadzenia zabiegu cesarskiego cięcia lub innego alternatywnego zakończenia ciąży-od zaistnienia medycznych przesłanek takiej konieczności (por. m.in. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 26 października 2006 r., I KZP 18/06, OSNK 2006, nr 11, poz. 97; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 30 października 2008 r., I KZP 13/08, OSNKW 2008, nr 11, poz. 90). Zauważyć należy również to, że zgodnie z art. 52 ust. 2 ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. - Prawo o aktach stanu cywilnego (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1378) w przypadku dziecka, które urodziło się martwe, nie sporządza się aktu zgonu, a sporządza się akt urodzenia z adnotacją, że dziecko urodziło się martwe. Zob. również K. Pietrzykowski, *Kodeks rodzinny*, komentarz do art. 75 k.r.o., nb. 3; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 128;

¹¹³⁷ Por. T. Sroka, *Konstytucja*, komentarz do art. 38 Konstytucji RP, nb. 110-112. Podobnie P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 55.

¹¹³⁸ M. Domański, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, Legalis 2022, komentarz do art. 75 k.r.o., pkt 12-13; K. Pietrzykowski, *Kodeks rodzinny*, komentarz do art. 75 k.r.o., nb. 1-2, 5; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 817; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 128. Zob. szerzej M. Pazdan, *Kodeks*, komentarz do art. 8 k.c., nb. 2. Pogląd o warunkowej zdolności prawnej dziecka nienarodzonego wywodzi się z nieobowiązującego już art. 8 § 2 k.c., który stanowił, że „zdolność prawną ma również dziecko poczęte; jednakże prawa i zobowiązania majątkowe uzyskuje ono pod warunkiem, że urodzi się żywe”. Na mocy ustawy z dnia 30 sierpnia 1996 r. o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 139, poz. 646) doszło do uchylecia tego paragrafu. Obecnie część doktryny podtrzymuje stanowisko co do warunkowej zdolności prawnej dziecka poczętego, inni zaś wskazują, że właściwsze jest przyjęcie postulatu ochrony praw przyszłych warunkowych (ekspektatyw) dziecka poczętego w zakresie tych praw, które go dotyczą. Por. J. Regan, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Legalis 2023, komentarz do art. 8 k.c., nb. 8-9. W tym zakresie wskazać można m.in. na art. 446¹ k.c., zgodnie z którym „z chwilą urodzenia dziecko może żądać naprawienia szkód doznanych przed urodzeniem”. Nadto, zgodnie z art. 927 § 2 k.c. „jednakże dziecko w chwili otwarcia spadku już poczęte może być spadkobiercą, jeżeli urodzi się żywe”. Artykuł 182 k.r.o. stanowi również, że „dla dziecka poczętego, lecz jeszcze nieurodzonego, ustanawia się kuratora, jeżeli jest to potrzebne do strzeżenia przyszłych praw dziecka. Kuratela ustaje z chwilą urodzenia się dziecka”.

zastosowania art. 446 § 4 k.c. w kontekście uznania dziecka nienarodzonego za zmarłego w rozumieniu tego przepisu nie należy sprowadzać wyłącznie do oceny, czy dziecko to skutecznie nabyło zdolność prawną, zgodnie z art. 8 § 1 k.c. Nabycie przez dziecko zdolności prawnej jest okolicznością irrelevantną na gruncie art. 446 § 4 k.c., ponieważ nie jest przesłanką powstania roszczenia o zadośćuczynienie. W doktrynie zauważalne są jednak zdania odmienne¹¹³⁹. Nabycie zdolności prawnej przez dziecko może mieć znaczenie jedynie dla nabycia przez dziecko własnych roszczeń, np. związanych ze szkodami prenatalnymi (art. 446¹ k.c.)¹¹⁴⁰, czy nawet roszczenia z art. 446 § 4 k.c.¹¹⁴¹. W związku z tym należy również zgodzić się z poglądem, że bez znaczenia jest to, czy zmarłe dziecko nienarodzone może być uznane za poszkodowanego w rozumieniu art. 446 § 1 k.c.¹¹⁴².

Wątpliwości budzi także możliwość uznania za zmarłego dziecka nienarodzonego już od momentu jego poczęcia. Wynika to z faktu, że na początkowym etapie ciąży, dziecko jest w pełni zależne od odrębnego organizmu matki, bez którego nie ma szans na przeżycie oraz jakikolwiek rozwój. Problematiczne jest również to, w jaki sposób ustalić śmierć dziecka nienarodzonego. Co więcej, w razie śmierci *nasciturusa*, osoby będące najbliższymi członkami rodziny, w szczególności jego rodzice, mogą w ogóle nie mieć świadomości jego istnienia. W takiej sytuacji nie dochodzi do powstania więzi, które podlegają ochronie na gruncie art. 446 § 4 k.c., choć niewątpliwie wiedza o utracie dziecka nienarodzonego wywoływać może negatywną reakcję psychiczną u osób najbliższych. Nie jest to jednak wystarczające do uznania, iż przesłanki z art. 446 § 4 k.c. zostały spełnione.

Na gruncie aktualnie obowiązujących przepisów nie znajduje uzasadnienia także pogląd, iż dziecko nienarodzone może zostać uznane zmarłego w rozumieniu art. 446 § 4 k.c. wówczas, gdy nabędzie zdolność do życia poza organizmem matki. Analiza stopnia

¹¹³⁹ Tak też wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 9 marca 2012 r., I CSK 282/11, OSNC 2012, nr 11, poz. 130; z dnia 26 listopada 2014 r., III CSK 307/13, OSNC 2015, nr 12, poz. 147. Z kolei w ocenie M. Wałachowskiej dziecko, które urodziło się martwe, nie nabywa podmiotowości prawnej, a zatem nie może być uznane za zmarłego w rozumieniu art. 446 § 4 k.c. Nie można jednak wykluczyć powództwa z art. 444 k.c. w zw. z art. 445 § 1 k.c., czy art. 415 k.c. np. w zakresie kosztów pochówku (por. M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 817; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 128).

¹¹⁴⁰ Przepis art. 446¹ k.c. wprost uzależnia możliwość żądania naprawienia szkód doznanym przed urodzeniem od urodzenia (żywego). Por. I. Długoszewska-Kruk, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 446¹ k.c., nb. 1; J. Haberko, w: *Kodeks cywilny. Tom III. Komentarz. Art. 353-626*, red. M. Gutowski, Legalis 2022, komentarz do art. 446¹ k.c., nb. 17.

¹¹⁴¹ M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 813.

¹¹⁴² Wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 26 listopada 2014 r., III CSK 307/13, OSNC 2015, nr 12, poz. 147; z dnia 13 maja 2015 r., III CSK 286/14, OSNC 2016, nr 4, poz. 45.

rozwoju dziecka nienarodzonego w organizmie matki nie stanowi przesłanki roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne na gruncie omawianego przepisu. Niezasadne jest również uznanie, że cecha ta wpływa na określenie zakresu znaczeniowego pojęcia zmarłego, ze względu na niedopuszczalność stosowania rozszerzającej wykładni art. 446 § 4 k.c. Czas trwania ciąży oraz fakt nabycia przez dziecko zdolności do życia poza organizmem matki może wpłynąć jedynie na rozmiar doznanych przez osoby najbliższe cierpień związanych z utratą dziecka¹¹⁴³. Wskazać należy także, że samo określenie momentu, w którym dziecko nienarodzone nabywa zdolność do samodzielnego życia poza organizmem matki jest z medycznego punktu widzenia utrudnione. Przyjmuje się, że zdolność ta ma miejsce wtedy, gdy dziecko wykształci wszystkie niezbędne organy do podtrzymywania podstawowych funkcji życiowych. Przy ocenie osiągnięcia takiego poziomu rozwoju nie powinno się uwzględniać możliwości podtrzymywania tych funkcji przy wykorzystaniu urządzeń technicznych, które pozwalają na imitowanie ustroju matki czy wspomagają funkcje życiowe płodu¹¹⁴⁴. Wskazuje się przy tym, że dziecko nienarodzone nabywa zdolność do życia poza organizmem matki około 22-24 tygodnia życia¹¹⁴⁵. Dolna granica żywotności (przeżywalności) dziecka poza organizmem matki, według standardów opracowanych przez Światową Organizację Zdrowia, wyznaczana jest z kolei na 22 tydzień ciąży lub masę urodzeniową dziecka co najmniej 500 gram. Niekiedy wskazuje się również długość ciała dziecka wynoszącą co najmniej 25 cm¹¹⁴⁶. Podobnie granice ustalone są w innych klasyfikacjach¹¹⁴⁷. Jak się przy tym podkreśla, określenie uniwersalnej granicy, od której można mówić o nabyciu przez dziecko zdolności do życia poza organizmem matki, jest prawdopodobnie niemożliwe. Każdy płód rozwija się bowiem inaczej, przy czym możliwe jest jedynie przewidzenie typowych etapów jego rozwoju¹¹⁴⁸. Określenie zdolności do życia poza organizmem matki zawsze musi być dokonywane w sposób indywidualny na podstawie odpowiedniego badania, ze względu m.in. na cechy osobnicze płodu¹¹⁴⁹, co w niektórych stanach faktycznych może być

¹¹⁴³ Por. K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 30.

¹¹⁴⁴ Tak A. Barczak-Oplustil, *Rozdział 9. Odpowiedzialność karna za czynności nielecnicze (nieterapeutyczne) w prawie medycznym*, w: *System Prawa Medycznego. Odpowiedzialność publicznoprawna*. Tom 6, red. A. Barczak-Oplustil, T. Sroka, Warszawa, s. 484.

¹¹⁴⁵ A. Barczak-Oplustil, *Odpowiedzialność karna*, s. 484 i cytowana tam literatura.

¹¹⁴⁶ Por. M. Stanojevic, *Limit of viability: Should we play God?*, *Psychiatria Danubina* 2021, vol. 33, s. 47-48. Zob. także K. Borkowska, *Penalizacja przerwania ciąży w polskim prawie karnym*, *Studia Prawnoustrojowe* 2022, nr 56, s. 42; A. Barczak-Oplustil, *Odpowiedzialność karna*, s. 484.

¹¹⁴⁷ Por. S. Al-Alayn, *Call to establish a national lower limit of viability*, *Annals of Saudi Medicine* 2008, nr 1 (28), s. 1.

¹¹⁴⁸ M. Stanojevic, *Limit*, s. 48.

¹¹⁴⁹ A. Barczak-Oplustil, *Odpowiedzialność karna*, s. 484; K. K. Borkowska, *Penalizacja*, s. 42

niemożliwe do wykonania (np. wobec braku możliwości wykonania sekcji płodu czy braku dokumentacji medycznej). Pojęcie „zdolności do samodzielnego życia poza organizmem matki” występuje na gruncie innych, aniżeli Kodeks cywilny aktów prawnych, np. w art. 4a ust. 2 ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży¹¹⁵⁰ (jako przesłanka negatywna wykonania zabiegu usunięcia ciąży), w art. 152 § 3 k.k. i art. 153 § 2 k.k. (typ kwalifikowany czynu zabronionego w postaci przerywania ciąży za zgodą albo bez zgody kobiety ciężarnej), w art. 154 k.k. (stanowiąc znamię dynamiczne, jakim jest śmierć kobiety ciężarnej).

W sprawach związanych z roszczeniem o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę za śmierć dziecka nienarodzonego na gruncie art. 446 § 4 k.c. problematyczne jest również to, czy dziecko, które się nie narodziło, może samo zostać uznane za osobę najbliższą. Między takim dzieckiem, a innymi członkami rodziny, w szczególności rodzicami, mogą nie wykształcić się jakiegokolwiek więzi. W tym zakresie podzielić należy stanowisko, że w niektórych przypadkach dziecko nienarodzone już od momentu poczęcia może być uznane przez rodziców za dziecko, które już mają. Za istnieniem więzi rodzinnej oraz jej intensywności, przemawiać mogą przede wszystkim odczucia i emocje rodziców żywione w związku z oczekiwaniem na potomka, chęć jego posiadania i wychowywania, planowanie wspólnej przyszłości, a także czynności, które rodzice podejmują w ramach przygotowania do narodzin¹¹⁵¹. Z kolei sama świadomość utraty dziecka nienarodzonego, nawet jeszcze na początkowym etapie jego rozwoju, wywołać może trudny do przewyciężenia ból psychiczny i poczucie utraconej szansy, często prowadząc do świadomej rezygnacji z dalszego potomstwa. U rodziców dochodzi nie tylko do drastycznego naruszenia życia rodzinnego, lecz również do uniemożliwienia nawiązania więzi z dzieckiem nienarodzonym, w tym także jej kontynuowania na przyszłość¹¹⁵². Podkreślenia wymaga przy tym, że im wyższy stopień rozwoju dziecka w organizmie matki, tym obiektywnie silniejsze mogą być więzi (uczucia) rodziców żywione względem poczętego dziecka. Zauważyć należy również, że sam ustawodawca dostrzega szczególną relację między rodzicami i dziećmi nienarodzonymi, w

¹¹⁵⁰ Ustawa o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży z dnia 7 stycznia 1993 r. (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1575).

¹¹⁵¹ Wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 9 marca 2012 r., I CSK 282/11, OSNC 2012, nr 11, poz. 130; z dnia 26 listopada 2014 r., III CSK 307/13, OSNC 2015, nr 12, poz. 147; wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 5 lutego 2013 r., I ACa 1298/12, Legalis nr 736492;

¹¹⁵² Tak też M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 818. Zob. również wyrok Sądu Najwyższego z dnia 26 listopada 2014 r., III CSK 307/13, OSNC 2015, nr 12, poz. 147.

szczegółności na gruncie prawa rodzinnego, – np. odniesieniu do instytucji uznania ojcostwa *nasciturusa* uregulowanej w art. 73 ust. 1 w zw. z art. 75 k.r.o. lub 75¹ k.r.o.¹¹⁵³.

Stwierdzić należy, że na gruncie art. 446 § 4 k.c. nie ma możliwości dochodzenia roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę wywołaną śmiercią dziecka nienarodzonego. Za niedopuszczalną uznać należy rozszerzającą wykładnię art. 446 § 4 k.c. mającą na celu objęcie *nasciturusa* zakresem pojęcia zmarłego, a także kreowanie dodatkowej, niemającej podstawy normatywnej, przesłanki zdolności do życia poza organizmem matki. Mając na uwadze uzasadnienie do projektu ustawy nowelizacyjnej z 2008 r., wydaje się, że intencją ustawodawcy przy wprowadzeniu do systemu prawnego § 4 art. 446 k.c. nie było objęcie ochroną cywilnoprawną również przypadków śmierci dziecka nienarodzonego. Podkreślenia wymaga, że jeżeli ustawodawca zamierza objąć ochroną prawną *nasciturusa* bądź wiązać z jego istnieniem określone skutki prawne, to wyraźnie wskazuje to w treści przepisów prawnych. Niemniej jednak, ze względu na silne uzasadnienie aksjologiczne, zasadny jest postulat *de lege ferenda* polegający na wyraźnym wskazaniu w treści przepisu art. 446 k.c., że za zmarłego rozumie się również zmarłe dziecko poczęte, choć nienarodzone. Zauważyć należy, że przepis taki obowiązuje przykładowo w prawie chorwackim. Zgodnie z art. 1101 ust. 3 chorwackiego Prawa o stosunkach zobowiązaniowych¹¹⁵⁴, rodzice mają prawo do godziwego zadośćuczynienia pieniężnego w przypadku utraty poczętego, ale nienarodzonego dziecka. W takim przypadku zmiana ustawowa polegać mogłaby na dodaniu do art. 446 k.c. § 5 o następującej treści: „Zadośćuczynienie określone w § 4 przysługuje również rodzicom w razie śmierci dziecka poczętego, a nienarodzonego”. Wymienienie wprost jako uprawnionych do dochodzenia roszczenia rodziców dziecka nienarodzonego stanowi zabieg celowy. Wyraźne ograniczenie katalogu osób mogących dochodzić roszczenia wynika z jego wyjątkowego charakteru, które dotyczy śmierci dziecka jeszcze przed narodzeniem. Powstała w ten sposób krzywda realnie dotykać może wyłącznie rodziców, którzy już od poczęcia oczekują przyjścia na świat potomka.

Kompensacja krzywdy wynikającej ze śmierci *nascitursa* wydaje się jednak możliwa na gruncie ogólnego przepisu dotyczącego ochrony dóbr osobistych, tj. art. 448 § 1 k.c. W takiej sytuacji niezbędne jest jednak wykazanie, że pomiędzy dzieckiem

¹¹⁵³ M. Domański, *Kodeks*, komentarz do art. 75 k.r.o., pkt 11-12; K. Pietrzykowski, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Legalis 2023, komentarz do art. 75 k.r.o., nb. 6-7.

¹¹⁵⁴ *Zakon o obveznim odnosima* z dnia 4 marca 2005 r. (NN 35/2005-707), https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2005_03_35_707.html (dostęp: 15.08.2023).

nienarodzonym a uprawnionym do dochodzenia roszczenia (którym nie musi być najbliższy członek rodziny) doszło do wykształcenia zasługującej na ochronę prawną więzi rodzinnej.

4.2. Krzywda

Drugą z przesłanek roszczenia z art. 446 § 4 k.c., podobnie jak na gruncie art. 445 § 1 k.c., jest krzywda prawnie relewantna, czyli krzywda odpowiadająca wymogowi art. 361 § 1 k.c.

Wskazać należy, że celem przepisu art. 446 § 4 k.c. jest skompensowanie powstałej u osoby pośrednio poszkodowanej krzywdy w formie cierpienia psychicznego bądź fizycznego, związanej ze śmiercią najbliższego członka rodziny, będącego bezpośrednio poszkodowanym. W wyniku śmierci tej osoby dochodzi bowiem do definitywnego zerwania łączących go z uprawnionym relacji, które na gruncie stosunków rodzinnych są szczególnie cenne. Osoba pośrednio poszkodowana traci w wyniku śmierci osoby najbliższej możliwość uzyskania typowych dla prawidłowych relacji rodzinnych doświadczeń i przeżyć związanych np. z małżeństwem, rodzicielstwem, dzieciństwem czy faktem związania relacjami z innymi członkami rodziny¹¹⁵⁵. Doznając krzywdy na skutek śmierci najbliższego członka rodziny, odczuwa ona zatem różnego rodzaju negatywne skutki we własnej sferze psychicznej, a niekiedy również fizycznej, co wymusza na niej dostosowanie się do nowej rzeczywistości życiowej.

Z punktu widzenia art. 446 § 4 k.c. nie jest konieczne, aby cierpienia psychiczne odczuwane przez poszkodowanego przybrały postać jakiegokolwiek choroby, czy zaburzeń¹¹⁵⁶. Ustawodawca w art. 446 § 4 k.c. nie wprowadza zatem wymogu, by odczuwane przez osobę pośrednio poszkodowaną negatywne emocje osiągnęły konkretny poziom, ani też by poddawały się jakimkolwiek stopniowaniu. Taki rodzaj krzywdy, opartej na smutku i żałobie, przewidziany jest w większości systemów prawnych¹¹⁵⁷. Nie jest również konieczne udowodnienie, że pośrednio poszkodowany był świadkiem zdarzenia szkodzącego lub bezpośrednich jego następstw albo był obecny w miejscu zdarzenia¹¹⁵⁸. Po stronie poszkodowanego musi występować jedynie krzywda,

¹¹⁵⁵ Por. m.in. wyroki Sądów Apelacyjnych: w Łodzi z dnia 27 czerwca 2013 r., I ACa 177/13, Legalis nr 1024485; w Gdańsku z dnia 17 kwietnia 2014 r., I ACa 845/13, Legalis nr 1062010.

¹¹⁵⁶ M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 97.

¹¹⁵⁷ E. Bagińska, *Modele regulacji*, s. 54.

¹¹⁵⁸ Podobnie wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 29 listopada 2000 r., I ACa 882/00, TPP 2002, nr 4, poz. 107. Zob. także P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 52.

która może przybrać różną postać i intensywność. Krzywda podlegająca kompensacji może być zatem zarówno chwilowa lub trwała albo długotrwała, jak również zachodząca z małym natężeniem, lub może być intensywna¹¹⁵⁹. Sam rozmiar krzywdy wpływa na wysokość należnego stronie zadośćuczynienia pieniężnego¹¹⁶⁰. Dla stwierdzenia, że najbliższy członek rodziny zmarłego faktycznie odczuwa cierpienie związane z zerwaniem więzi rodzinnych w związku z utratą osoby najbliższej, a także dla ustalenia zadośćuczynienia w odpowiedniej wysokości, konieczna jest ocena stanu faktycznego sprawy przy wykorzystaniu kryteriów obiektywnych, a nie jedynie subiektywnych odczuć osoby poszkodowanej.

Orzecznictwo sądowe wskazuje bardzo szeroki katalog okoliczności, które stanowią oznaki występującej po stronie osoby pośrednio poszkodowanej krzywdy. Ocena wystąpienia takich okoliczności, jak również ich wpływu na ustalenie jej rozmiaru, dokonywana musi być przy uwzględnieniu zarówno wszystkich okoliczności danej sprawy, a przede wszystkim w sposób zindywidualizowany w odniesieniu do konkretnej osoby poszkodowanego. W tym miejscu jedynie sygnalizacyjnie wskazać można, że skutek śmierci osoby najbliższej osoba pośrednio poszkodowana odczuwa przede wszystkim smutek, pustkę, bezsilność i żal oraz tęsknotę za zmarłym. Zwiększona krzywda obejmuje przeżycia, ból i rozpacz wynikający z nagłej, często tragicznej i nieoczekiwanej śmierci osoby najbliższej. Pozbawienie uprawnionego więzi rodzinnych skutkuje z reguły powstaniem po jego stronie cierpienia psychicznego osiągającego wyjątkowo duży wymiar¹¹⁶¹. Krzywda obejmuje również poczucie osamotnienia i utraty towarzystwa, pomocy, opieki, wsparcia życiowego czy rady. Poszkodowany może unikać kontaktu z przedmiotami, osobami, czy pomieszczeniami, które kojarzą mu się ze zmarłym. Z drugiej strony, może także nadmiernie wspominać zmarłego. W razie wyjątkowo intensywnego odczuwania przez poszkodowanego cierpienia w związku ze śmiercią osoby najbliższej może on doznać także pogorszenia jego kondycji psychicznej, zaburzeń psychicznych (w tym wstrząsu psychicznego, nerwicy, depresji, bezsenności), mieć znaczne trudności odnalezienia się i akceptacji nowej sytuacji życiowej (rzeczywistości), czy też doświadczyć spadku sił życiowych. Stan psychiczny wpłynąć może także na stan somatyczny, powodując w niektórych przypadkach przyspieszony

¹¹⁵⁹ M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 98.

¹¹⁶⁰ M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 815.

¹¹⁶¹ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 2013 r., III CZP 74/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 88, wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 6 września 2018 r., I ACa 185/18, Legalis nr 2180327. P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 796.

rozwój choroby. Zająć może konieczność skorzystania z pomocy psychologicznej, leczenia traumy czy przyjmowania leków farmakologicznych¹¹⁶². Szczegółowe rozważania nad przejawami odczuwanej przez poszkodowanego krzywdy, jak również kwestia ustalania jej rozmiaru, zamieszczone zostały w pkt 5.2.1. niniejszego Rozdziału.

Przyznane stronie zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę wywołaną śmiercią najbliższego członka rodziny powinno mieć charakter całościowy. Powinno ono uwzględniać wszelkie cierpienia psychiczne oraz fizyczne, zarówno te, które wystąpiły do momentu wyrokowania, jak również te, które z całą pewnością mogą wystąpić w przyszłości w związku z definitywną utratą osoby najbliższej¹¹⁶³. Innymi słowy, kompensacie podlegają nie tylko cierpienia występujące po stronie osoby pośrednio poszkodowanej w okresie tzw. żałoby po zmarłym, lecz również cierpienia wynikające z utraty osoby bliskiej na zawsze¹¹⁶⁴. Dlatego w przypadku małych dzieci odczuwana przez nie krzywda nie może być umniejszana, a tym bardziej nie może być negowana. Należy bowiem uwzględnić krzywdę mogącą powstać w przeszłości, w tym prawidłowość rozwoju psychicznego dziecka¹¹⁶⁵.

4.3. Związek przyczynowy

Dla możliwości dochodzenia roszczenia z art. 446 § 4 k.c. konieczne jest również stwierdzenie występowania związku przyczynowego, o którym mowa w art. 361 § 1 k.c.¹¹⁶⁶. Związek taki występować musi pomiędzy zdarzeniem szkodzącym a śmiercią bezpośrednio poszkodowanego, a także między śmiercią bezpośrednio poszkodowanego

¹¹⁶² Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10, OSP 2012, nr 4, poz. 44; z dnia 10 maja 2012 r., IV CSK 416/11, Legalis nr 511982; z dnia 20 grudnia 2012 r., IV CSK 192/12, Legalis nr 607831; z dnia 7 marca 2014 r., IV CSK 374/13, Legalis nr 797040; z dnia 27 czerwca 2014 r., V CSK 445/13, Legalis nr 1067200; z dnia 17 kwietnia 2015 r., III CSK 173/14, Legalis nr 1263234; wyroki Sądów Apelacyjnych: w Łodzi z dnia 25 lutego 2016 r., I ACa 1276/15, Legalis nr 1446442; w Warszawie z dnia 23 listopada 2017 r., I ACa 1538/16, Legalis 2122217; w Krakowie z dnia 20 grudnia 2018 r., I ACa 975/18, Legalis nr 2240931; w Warszawie z dnia 29 czerwca 2021 r., V ACa 168/21, Legalis nr 2624958; w Gdańsku z dnia 8 marca 2022 r., I ACa 240/21, Legalis nr 2727849. Analogiczne uszczerbki niemajątkowe powołuje doktryna-por. np. L. Jantowski, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 446 § 4 k.c., pkt 19.

¹¹⁶³ Wyroki Sądów Apelacyjnych: w Łodzi z dnia 1 grudnia 2017 r., I ACa 440/17, Legalis nr 1743705; w Warszawie z dnia 29 czerwca 2021 r., V ACa 168/21, Legalis nr 2624958; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 787.

¹¹⁶⁴ Tak m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 29 listopada 2017 r., II CSK 137/17, Legalis nr 1706103; z dnia 20 lipca 2020 r., I CSK 153/19, Legalis nr 2503232.

¹¹⁶⁵ Zob. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 10 maja 2012 r., IV CSK 416/11, Legalis nr 511982; z dnia 20 grudnia 2012 r., IV CSK 192/12, Legalis nr 607831, a także wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 29 czerwca 2021 r., V ACa 168/21, Legalis nr 2624958.

¹¹⁶⁶ P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 51.

a krzywdą osoby pośrednio poszkodowanej wynikającą ze śmierci najbliższego członka rodziny.

W doktrynie prezentowany jest pogląd, który zakłada, że przy zastosowaniu art. 446 § 4 k.c. osoba pośrednio poszkodowana może skorzystać z ułatwień dowodowych, polegających na zwolnieniu z obowiązku udowodnienia nie tylko naruszenia dobra osobistego, czego konsekwencją będzie domniemanie doznania krzywdy wskutek śmierci osoby bliskiej¹¹⁶⁷, lecz także zwolniona jest z obowiązku wykazania związku przyczynowego między zdarzeniem a szkodą niemajątkową¹¹⁶⁸. Pogląd ten do dnia 14 września 2023 r. nie wydawał się jednak właściwy, gdyż u jego źródła znajdowało się błędne założenie, że wartość niemajątkowa chroniona na podstawie art. 446 § 4 k.c. stanowi dobro osobiste. Wskazane domniemania nie miały zatem uzasadnienia i jako takie nie mogły być podstawą orzekania w sprawach o zadośćuczynienie pieniężne za śmierć najbliższego członka rodziny. Powyższy pogląd zachowuje swoją aktualność także po wejściu w życie ustawy z dnia 28 lipca 2023 r. Nie ulega bowiem wątpliwości, że wykazanie istnienia między zmarłym a uprawnionym do dochodzenia roszczenia więzi rodzinnej (obecnie jako dobra osobistego podlegającego ochronie) stanowi element konieczny do stwierdzenia, że osoba dochodząca roszczenia jest najbliższym członkiem rodziny zmarłego. Niewykazanie istnienia tej szczególnej relacji oznacza, że roszczenie na podstawie art. 446 § 4 k.c. nie przysługuje.

5. Wysokość zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę

Dla zachowania spójności rozważań dokonywanych w niniejszej pracy, niezbędne jest przeprowadzenie analizy roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za śmierć najbliższego członka rodziny na wzór tej, dokonanej w części poświęconej roszczeniu o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę doznaną wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia. Stąd też oprócz analizy pojęcia odpowiedniej sumy zadośćuczynienia czy kryteriów ustalenia jego wysokości, przeprowadzono badania aktualnej praktyki orzeczniczej sądów powszechnych w sprawach dotyczących roszczenia z art. 446 § 4 k.c.

¹¹⁶⁷ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 28.

¹¹⁶⁸ Tak B. Lackoroński, *Odpowiedzialność cywilna*, s. 260; B. Lackoroński, *Zadośćuczynienie pieniężne (cz. 2)*, s. 40; M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 35. Odmienne R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 9.

5.1. Pojęcie odpowiedniej sumy zadośćuczynienia pieniężnego

Ustalone przez sąd zadośćuczynienie pieniężne za śmierć najbliższego członka rodziny, podobnie jak ma to miejsce na gruncie art. 445 § 1 k.c., stanowić ma „sumę odpowiednią”. W zakresie analizy tego pojęcia w pełni aktualne są ustalenia zawarte w Rozdziale II pkt 7.1. niniejszej pracy. W celu uniknięcia powtórzeń wystarczające jest stwierdzenie, że odpowiednią sumą tytułem zadośćuczynienia pieniężnego z art. 446 § 4 k.c., jest suma, która z jednej strony, odpowiada podstawowej funkcji zadośćuczynienia pieniężnego, jaką jest funkcja kompensacyjna, z drugiej zaś, uwzględnia określone kryteria ustalania wysokości świadczenia kompensacyjnego¹¹⁶⁹. W literaturze wskazuje się, że na wysokość zadośćuczynienia pieniężnego, które należne jest jednemu uprawnionemu, nie wpływa uprzednie zasądzenie zadośćuczynienia na rzecz innego uprawnionego czy też fakt naprawienia przez podmiot zobowiązany szkody majątkowej poniesionej przez członków najbliższej rodziny zmarłego¹¹⁷⁰.

W orzecznictwie sądów powszechnych oraz Sądu Najwyższego szczególnie podkreśla się potrzebę zapewnienia jednolitości oceny przypadków podobnych. Tematyka ta na gruncie roszczenia z art. 446 § 4 k.c. odnosi się do uwzględnienia przy ustalaniu wysokości zadośćuczynienia pieniężnego za śmierć najbliższego członka rodziny sum zasądzonych z tego tytułu w innych, lecz „podobnych” sprawach. Sąd Najwyższy wielokrotnie w swoich orzeczeniach wskazywał, że „w przypadkach, w których stopień bliskości osoby uprawnionej względem zmarłego jest taki sam, wiek uprawnionego podobny, podobna intensywność więzi między uprawnionym a zmarłym, podobna skala przeżywanego bólu i cierpienia przez uprawnionego, podobny stopień negatywnego wpływu śmierci osoby najbliższej na życie uprawnionego, powinny być zasądzone podobne kwoty tytułem zadośćuczynienia za krzywdę doznaną wskutek śmierci osoby najbliższej”. Stąd też w sprawach, których przedmiotem jest roszczenie z art. 446 § 4 k.c., dokonywana indywidualizacja ocen dotycząca zarówno rozmiaru krzywdy, jak i zadośćuczynienia pieniężnego, musi doznawać ograniczeń¹¹⁷¹.

¹¹⁶⁹ Niekiedy strony powodowe dochodzące zadośćuczynienia za śmierć najbliższego członka rodziny powołują się na wysokość zadośćuczynienia przyznanego najbliższym ofiar „katastrofy smoleńskiej” i samolotu CASA na mocy ugody zawartej ze Skarbem Państwa. Małżonek, dzieci oraz rodzice otrzymali po równej kwocie 250.000 zł, bez względu na stopień bliskości, wiek dzieci-zob. M. Nesterowicz, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10*, OSP 2012 nr 4, poz. 44, s. 286; W.J. Kocot, *Zadośćuczynienie pieniężne*, s. 242.

¹¹⁷⁰ P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 796.

¹¹⁷¹ Tak Sąd Najwyższy w wyrokach: z dnia 17 kwietnia 2015 r., III CSK 173/14, Legalis nr 1263234; z dnia 15 maja 2015 r., V CSK 493/14, Legalis nr 1281628; z dnia 15 maja 2015 r., V CSK 493/14, Legalis nr 1281628; z dnia 1 czerwca 2017 r., I CSK 595/16, Legalis nr 1629970, a także w postanowieniach: z dnia 22 lutego 2017 r., II CSK 559/16, Legalis nr 2944644; z dnia 4 października 2017

Skonfrontowanie wysokości należnego stronie zadośćuczynienia z wysokością świadczeń wypłacanych na tle innych spraw pozwala na stwierdzenie, czy wysokość zadośćuczynienia nie jest rażąco zaniżona bądź zawyżona¹¹⁷². Zwrócić uwagę należy także na wypowiedź Trybunału Konstytucyjnego, którą odnieść można także do zadośćuczynienia pieniężnego z art. 446 § 4 k.c., zgodnie z którą „w przypadku krzywdy moralnej o identycznym lub podobnym charakterze, wyrządzonej zawinionym działaniem oraz w zbliżonych okolicznościach towarzyszących wyrządzeniu krzywdy, sądy mają obowiązek zachować się podobnie, jeśli chodzi o ocenę potrzeby i odpowiedności zadośćuczynienia pieniężnego”¹¹⁷³. Szczególną uwagę zwrócić należy na założenie zawarte w art. 10:301 Zasad Europejskiego Prawa Czynów Niedozwolonych, gdzie wprost wskazano, że „przy ustalaniu wysokości zadośćuczynienia (włącznie z odszkodowaniem przysługującym osobom pozostającym w bliskim stosunku ze zmarłym lub ciężko poszkodowanym) podobne sumy powinny być zasądzone za obiektywnie podobne szkody”. Nie chodzi w tym zakresie o jakikolwiek nakaz automatyzmu, a jedynie o niepomijanie spraw, które są obiektywnie podobne do rozpoznawanej sprawy¹¹⁷⁴.

W doktrynie prawa cywilnego coraz częściej zgłaszane są postulaty wprowadzenia standaryzacji zasądzanych przez sądy kwot tytułem zadośćuczynienia za śmierć najbliższego członka rodziny¹¹⁷⁵. Standaryzacja ta powinna stanowić wyłącznie

r., V CSK 177/17, Legalis nr 2942153. Również w wyroku z dnia 7 kwietnia 2017 r. (V CSK 448/16, Legalis nr 1618097) Sąd Najwyższy zaznaczył, że jeżeli w różnych sprawach występują podobne okoliczności, na podstawie których można ustalić rozmiar krzywdy, powinny być zasądzone podobne kwoty zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę.

¹¹⁷² M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 794-795; M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2007*, s. 129; K. Ludwichowska, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 14 lutego 2008 r., II CSK 536/07*, OSP 2010 nr 5, poz. 47; A. Szpunar, *Zadośćuczynienie*, 186.

¹¹⁷³ Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 lutego 2005 r., SK 49/03, OTK Seria A 2005, nr 2, poz. 13.

¹¹⁷⁴ K. Ludwichowska K., *Glosa*, s. 340.

¹¹⁷⁵ M. Nesterowicz, *Tendencje rozwojowe odpowiedzialności deliktowej w końcu XX w. i początkach XXI wieku a ochrona poszkodowanego w prawie polskim*, w: *Czyny niedozwolone w prawie polskim i prawie porównawczym*, red. M. Nesterowicz, Warszawa 2012, s. 49; E. Bagińska, *O granicach kompensacji*, s. 133; E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy osób najbliższych w razie poniesienia przez poszkodowanego ciężkiego uszczerbku na zdrowiu-przebieg rozwiązań europejskich*, w: *Rozprawy z prawa prywatnego. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Wojciechowi Popiołkowi*, red. M. Pazdan, M. Jagielska, E. Rott-Pietrzyk, M. Szpunar, Warszawa 2017, s. 640-641, 643; Z. Strus, *Zadośćuczynienie*, s. 28. Autor podkreśla, że społeczną akceptację uzyskały jednorazowe odszkodowania z funduszu Zakładu Ubezpieczeń Społecznych uzyskiwane w związku z wypadkiem przy pracy lub chorobą zawodową, które różnią się co do istoty i funkcji od zadośćuczynienia z art. 446 § 3 lub § 4 k.c. Por. W.J. Kocot, *Zadośćuczynienie pieniężne*, s. 242-243. Autor negatywnie odnosi się do wprowadzenia tzw. tabel normatywnych, czy też taryfikatora sztywno określających sumy zadośćuczynienia, proponując stworzenie zestawienia w celach porównawczych orzeczeń z uzasadnieniami, jak ma to miejsce np. w Niemczech. Wyraźnie negatywne stanowisko odnośnie jakichkolwiek taryf wyraził niemal 70 lat temu Z. Radwański, argumentując „w sposób oczywisty uwłacza godności człowieka i ludzko przypomina barbarzyńskie

punkt wyjścia (wskazówki) do określenia wysokości zadośćuczynienia przy zachowaniu zasady indywidualizacji każdego przypadku¹¹⁷⁶. Przyjęcie takiego rozwiązania uzasadnione jest nie tylko zasadą równości wobec prawa, która usprawiedliwia jednakowe traktowanie osób znajdujących się w podobnej sytuacji, ale również zasady pewności prawa i przewidywalności rozstrzygnięć, a także efektywności dochodzenia odszkodowań (w tym na etapie pozasądowym) oraz przeciwdziałaniu nadmiernemu poszerzaniu odpowiedzialności¹¹⁷⁷. Nie spowoduje to przy tym naruszenia prawa poszkodowanego do sądu i zasady niezawisłości sądu¹¹⁷⁸.

Sąd Najwyższy wielokrotnie wskazał, że jednolita ocena przypadków podobnych powinna dotyczyć tych sytuacji, w których stopień bliskości osoby uprawnionej względem zmarłego jest taki sam, a także gdy podobne są następujące okoliczności: wiek uprawnionego, intensywność więzi między uprawnionym a zmarłym, skala przeżywanego bólu i cierpienie przez uprawnionego, stopień negatywnego wpływu śmierci osoby najbliższej na życie uprawnionego¹¹⁷⁹.

Przykładem normatywnej „tabelaryzacji” świadczeń związanych między innymi ze śmiercią człowieka w polskim prawie jest wysokość świadczenia kompensacyjnego uregulowanego w ustawie o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta¹¹⁸⁰. Wysokość możliwego do uzyskania świadczenia kompensacyjnego uzależniona została od rodzaju zaistniałego zdarzenia medycznego. Ustawodawca w art. 67s ust. 1 u.p.p. wskazał, że „wysokość świadczenia kompensacyjnego z tytułu jednego zdarzenia medycznego w odniesieniu do jednego wnioskodawcy będzie wynosić w przypadku: 1) zakażenia biologicznym czynnikiem chorobotwórczym – od 2.000 zł do 200.000 zł; 2) uszkodzenia

kompozycje” (Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne*, s. 203-204); wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 17 kwietnia 2015 r., III CSK 173/14, Legalis nr 1263234; z dnia 11 lipca 2019 r., V CSK 179/18, Legalis nr 2200425; z dnia 27 marca 2019 r., V CSK 77/18, Legalis nr 1899929; z dnia 7 lutego 2019 r., II CSK 1/18, Legalis nr 265125; z dnia 20 lipca 2020 r., I CSK 153/19, Legalis nr 2503232; z dnia 13 października 2021 r., I CSKP 151/21, Legalis nr 2651257; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 23 października 2020 r., III CSK 337/19, Legalis nr 2473309.

¹¹⁷⁶ Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 29 maja 2008 r., II CSK 78/08, Legalis nr 133158; z dnia 27 czerwca 2014 r., V CSK 445/13, Legalis nr 1067200; wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 20 grudnia 2018 r., I ACa 975/18, Legalis nr 2240931; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 113.

¹¹⁷⁷ E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 640-641, 643.

¹¹⁷⁸ Z. Strus, *Zadośćuczynienie*, s. 29,

¹¹⁷⁹ Wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 17 kwietnia 2015 r., III CSK 173/14, Legalis nr 1263234; z dnia 15 maja 2015 r., V CSK 493/14, Legalis nr 1281628; z dnia 1 czerwca 2017 r., I CSK 595/16, Legalis nr 1629970; postanowienia Sądu Najwyższego: z dnia 22 lutego 2017 r., II CSK 559/16, Legalis nr 2944644; z dnia 4 października 2017 r., V CSK 177/17, Legalis nr 2942153.

¹¹⁸⁰ Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1545 ze zm.). Nowelizacja weszła w życie w dniu 6 września 2023 r. na mocy ustawy z dnia 16 czerwca 2023 r. o zmianie ustawy o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2023 r. poz. 1675).

ciała lub rozstroju zdrowia – od 2.000 zł do 200.000 zł; 3) śmierci pacjenta – od 20.000 zł do 100.000 zł”.

W tym miejscu warto poświęcić nieco uwagi nowemu – obowiązującemu od 6 września 2023 r. – modelowi pozasądowego rekompensowania szkód doznanych przez pacjentów w wyniku zaistnienia zdarzeń medycznych¹¹⁸¹, który zastąpił funkcjonujące od 1 stycznia 2012 r. wojewódzkie komisje do spraw orzekania o zdarzeniach medycznych.

Głównym założeniem tego modelu jest m.in. przyspieszenie i uproszczenie procedur związanych z wypłatą na rzecz pacjentów odszkodowań i zadośćuczynień, które nazwane zostały „świadczeniami kompensacyjnymi”, a także ustaleniem ich wysokości za określone zdarzenia medyczne, bez konieczności orzekania o winie podmiotu odpowiedzialnego (tzw. *no-fault*). Uprawnionymi do dochodzenia świadczenia są przede wszystkim pacjenci (art. 67r ust. 1 u.p.p.), jako osoby bezpośrednio dotknięte zdarzeniem medycznym. Uprawnionymi są również członkowie rodziny pacjenta jedynie w razie jego śmierci, przy czym ich katalog jest znacznie węższy od katalogu osób uprawnionych do dochodzenia roszczenia z art. 446 § 4 k.c. czy art. 446² k.c. (art. 67r ust. 2 u.p.p.). Mianowicie osobami uprawnionymi do złożenia wniosku o przyznanie świadczenia kompensacyjnego są jedynie krewni pacjenta pierwszego stopnia, niepozostający w separacji małżonkowie, osoby pozostające w stosunku przysposobienia oraz osoby będące z pacjentem we wspólnym pożyciu. Nowy system z reguły ma zastosowanie do zdarzeń medycznych będących następstwem udzielania świadczeń zdrowotnych w szpitalu w rozumieniu ustawy z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej¹¹⁸², zatem obejmuje przypadki zdarzeń zaistniałych w ramach świadczenia publicznej opieki zdrowotnej. Postępowanie w przedmiocie wypłaty świadczenia kompensacyjnego prowadzone jest w trybie administracyjnym i kończy się wydaniem decyzji

¹¹⁸¹ Zdarzeniem medycznym, w myśl art. 3 ust. 1 pkt 11 ustawy o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta, jest „zaistniałe w trakcie udzielenia lub w efekcie udzielenia bądź zaniechania udzielenia świadczenia zdrowotnego: 1) zakażenie pacjenta biologicznym czynnikiem chorobotwórczym, 2) uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia pacjenta, albo 3) śmierć pacjenta-której z wysokim prawdopodobieństwem można było uniknąć w przypadku udzielenia świadczenia zdrowotnego zgodnie z aktualną wiedzą medyczną albo zastosowania innej dostępnej metody diagnostycznej lub leczniczej, chyba że doszło do dających się przewidzieć normalnych następstw zastosowania metody, na którą pacjent wyraził świadomą zgodę”. Zob. również druk sejmowy nr 3259 - projekt ustawy o zmianie ustawy o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta oraz niektórych innych ustaw oraz uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta oraz niektórych innych ustaw, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=3259> (dostęp: 29.07.2023).

¹¹⁸² Zob. ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 991 ze zm.).

merytorycznej przez Rzecznika Praw Pacjenta. W przypadku zaakceptowania przez poszkodowanego ustalonego w toku postępowania świadczenia, dochodzi do zrzeczenia się przez niego wszelkich roszczeń o odszkodowanie, rentę bądź zadośćuczynienie pieniężne, które stanowiłyby rekompensatę za szkody wynikające ze zdarzenia medycznego i zostały ujawnione do dnia złożenia wniosku¹¹⁸³.

Nowy model pozasądowego rekompensowania szkód doznanych przez pacjentów w wyniku zaistnienia zdarzeń medycznych z pewnością należy ocenić pozytywnie. Praktyka pokaże jednak, na ile nowa instytucja pozwoli faktycznie na zredukowanie liczby kierowanych na drogę postępowania sądowego spraw związanych z błędami medycznymi. Podkreślić należy przy tym, że nowy model w swych szczegółowych założeniach różni się od tradycyjnego procesu sądowego, w którym badaniu podlegają wszystkie okoliczności sprawy mające wpływ na ustalenie rozmiaru doznanej przez poszkodowanego szkody majątkowej oraz niemajątkowej, nie zaś tylko te wyselekcjonowane przez ustawodawcę. Ograniczenie katalogu okoliczności podlegających uwzględnieniu przy ustalaniu wysokości świadczenia kompensacyjnego może jednak pozwolić na osiągnięcie nie tylko pewnej stabilizacji przyznawanych kwot zadośćuczynień, ale także pewnej przewidywalności rozstrzygnięć. Wątpliwości budzą jednak limity świadczenia. Mianowicie, świadczenie w przypadku śmierci pacjenta może wynieść od 20.000 zł do 100.000 zł. Górny limit świadczenia jest trzykrotnie mniejszy niż ten obowiązujący w ramach wojewódzkich komisji ds. orzekania o świadczeniach medycznych, który wynosił 300.000 zł (art. 67k ust. 7 u.p.p. w brzmieniu do 5 września 2023 r.). Natomiast dolny limit świadczenia, którego dotychczas nie było, wydaje się za wysoki, ponieważ nie można wykluczyć sytuacji, w której wielkość krzywdy nawet najbliższych członków rodziny będzie uzasadniała zadośćuczynienie w niższej niż 20.000 zł wysokości. Podobne uwagi należy odnieść do wysokości świadczenia kompensacyjnego w przypadku zakażenia biologicznego, uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia. Wątpliwości wzbudza bowiem minimalna wysokość świadczenia ustalona na kwotę 2.000 zł, ponieważ oznacza to, że poszkodowani, którzy doznali najmniejszych uszczerbków będą musieli skierować sprawę na drogę postępowania sądowego, a

¹¹⁸³ W zakresie założeń wprowadzenia nowego modelu pozasądowego rekompensowania szkód doznanych przez pacjentów w wyniku zaistnienia zdarzeń medycznych zob. w szczególności druk sejmowy nr 3259 - projekt ustawy o zmianie ustawy o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta oraz niektórych innych ustaw oraz uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta oraz niektórych innych ustaw, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=3259> (dostęp: 29.07.2023).

przecież nowy model rekompensowania szkód doznanych przez pacjentów miał sady odciążać.

Krokiem w kierunku standaryzacji zadośćuczynienia za śmierć najbliższego członka rodziny jest opracowane przez Krajową Szkołę Sądownictwa i Prokuratury narzędzie informatyczne, umożliwiające ustalenie mediany, pierwszego i trzeciego kwartyla oraz zadośćuczynienia najniższego i najwyższego w wybranym zakresie spraw podobnych. Z dostępnych informacji wynika, że na dzień 26 września 2023 r. narzędzie to powstało po przeprowadzeniu badań aktowych obejmujących 2323 sprawy, w których wyrok zapadł nie wcześniej niż w 2015 r. Narzędzie to przypomina internetowe kalkulatory i wymaga wybrania konkretnych parametrów sprawy, w tym wieku zmarłego i powoda¹¹⁸⁴, płci powoda, określenia, jaką rolę na gruncie relacji rodzinnych pełnił dla powoda zmarły, określenia, czy zmarły był jedynym dzieckiem powoda, określenia stażu małżeńskiego¹¹⁸⁵, stopnia bliskości relacji (bardzo bliski, bliski i słaby), szczególnych okoliczności¹¹⁸⁶, faktu wspólnego zamieszkiwania, roku wniesienia pozwu, czy roku wydania wyroku¹¹⁸⁷. Ideę stworzenia wskazanego narzędzia ocenić należy z pewnością pozytywnie, gdyż obecnie może się ono przyczynić do przynajmniej częściowego ujednolicenia spraw dotyczących zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę związaną ze śmiercią najbliższego członka rodziny. Wskazać należy, że sędzia rozpoznający sprawę

¹¹⁸⁴ Opracowano przy tym następujące przedziały wiekowe w oparciu o periodyzację etapów rozwoju człowieka: dziecko nienarodzone, dziecko do ukończenia 28 dnia życia (noworodek), dziecko do ukończenia pierwszego roku życia (niemowlę), 1-3 lata (wczesne dzieciństwo), 3-6 lat (średnie dzieciństwo), 6-11 lat (późne dzieciństwo), 11-15 lat (wczesne dorastanie), 15-19 lat (późne dorastanie), 19-26 lat (wczesna dorosłość), 26-35 lat (wczesna dorosłość), 35-65 lat (średnia dorosłość), powyżej 65 lat (późna dorosłość).

¹¹⁸⁵ Opracowano przy tym następujące przedziały czasowe: staż małżeński poniżej jednego roku (brak potomstwa i związanych z nim obowiązków; zwykle trwający jeszcze okres zakochania), staż małżeński od 1 do 5 lat (pojawienie się dzieci i licznych obowiązków związanych z opieką nad nimi; zwiększone potrzeby finansowe), staż małżeński od 5 do 10 lat (dzieci w wieku wczesnoszkolnym), staż małżeński od 10 do 25 lat (dzieci w wieku szkolnym aż do usamodzielnienia się), staż małżeński od 25 do 50 lat (dzieci usamodzielnione, pojawienie się wnuków), staż małżeński powyżej 50 lat (emerytura; różnego rodzaju nieudomaganie; bardzo długi okres wspólnego życia).

¹¹⁸⁶ Autorzy zaliczyli do nich: istotne pogorszenie funkcjonowania powoda w sferze psychicznej przekraczające granice „standardowej” żałoby, korzystanie przez powoda z pomocy psychologicznej lub psychiatrycznej, jednoczesne wystąpienie śmierci więcej niż jednej osoby bliskiej dla powoda w wyniku danego zdarzenia, fakt śmierci zmarłego na oczach powoda, wydłużony okres agonii zmarłego, fakt, że zmarła była w ciąży lub śmierć nastąpiła w związku z porodem, konieczność identyfikacji zwłok (zmasakrowanych, rozczłonkowanych, zwęglonych), śmierć zmarłego, która związana była ze szczególnym cierpieniem.

¹¹⁸⁷ Zob. Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury, Standaryzacja zadośćuczynień, <https://www.kSSIP.gov.pl/node/9003> (dostęp: 18.07.2023), Patrycja Sojek-Socha, Specjalne narzędzie doradzi sędziemu wysokość zadośćuczynienia za śmierć osoby najbliższej, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/narzedzie-do-ustalania-zadoscuczynienia-za-smierc-osoby-najblizszej,521717.html> (dostęp: 18.07.2023). Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury opracowała przy tym podobne narzędzie pozwalające na określenie stopnia przyczynienia się w sprawach o zadośćuczynienie za krzywdę spowodowaną śmiercią osoby najbliższej.

nie ma obowiązku korzystania z tego narzędzia, gdyż jego rola w procesie ustalania wysokości zadośćuczynienia pieniężnego jest jedynie pomocnicza. Autorzy narzędzia wzięli pod uwagę konieczność uwzględnienia kwot nominalnych zadośćuczynienia, po przeprowadzeniu weryfikacji, czy kwota zasądzona przez sądy uwzględnia ustalony w procesie stopień przyczynienia się poszkodowanego do śmierci czy też fakt wypłaty zadośćuczynienia pieniężnego w ramach postępowania likwidacyjnego przez ubezpieczyciela bądź fakt wypłaty tego świadczenia w ramach postępowania karnego. Podkreślić należy również to, że na ten moment liczba zaimplementowanych orzeczeń może okazać się niewystarczająca do skutecznej analizy niektórych stanów faktycznych¹¹⁸⁸, stąd postulować należy ciągłe uzupełnianie systemu o kolejne orzeczenia. Nadto, należy również pamiętać, że kwoty wskazywane przez narzędzie nie są kwotami, które uwzględniają wskaźnik inflacyjny, co może okazać się szczególnie problematyczne w razie uzyskania mediany obejmującej sprawy, w których wyroki zapadły w różnych, odległych od siebie latach. Narzędzie stanowi interesujące rozwiązanie mające na celu realizację konstytucyjnej zasady równości wobec prawa, jeśli jednocześnie będą respektowane indywidualne okoliczności danej sprawy. Ponadto pozwoli ono na ocenę, czy na tle innych podobnych spraw ustalone przez sąd zadośćuczynienie nie jest nadmiernie wygórowane lub zaniżone, co niewątpliwie wpłynie na uniknięcie znaczących dysproporcji. Uznać można je także za pierwszy etap w ewolucyjnej, kompleksowej standaryzacji kwot należnych tytułem zadośćuczynienia pieniężnego z art. 446 § 4 k.c., na wzór rozwiązań panujących w obcych ustawodawstwach.

W kontekście coraz częstszego wykorzystywania narzędzi informatycznych (*LegalTech*) w procesie stosowania prawa, a zwłaszcza perspektyw rozwoju i wykorzystania sztucznej inteligencji (ang. *artificial intelligence*, AI) w podejmowaniu decyzji merytorycznych w zakresie stanowienia czy stosowania prawa, nasuwają się pewne spostrzeżenia. Mianowicie, wykorzystywanie nawet bardzo zaawansowanych algorytmów czy aplikacji w sprawach dotyczących zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę jest bardzo ograniczone. Sztuczna inteligencja, pomimo niewątpliwie wielu zalet, nie jest w stanie dokonać oceny ludzkiego zachowania na wzór tego, w jaki

¹¹⁸⁸ Dla przykładu wybór kryteriów: płeć powoda-kobieta, zmarły-córka, wiek powoda-26-35 lat (wczesna dorosłość), jedyne dziecko-tak, wiek zmarłego-6-11 lat (późne dzieciństwo) pozwala na uzyskanie jedynie jednego wyniku, którym jest wyrok Sądu Okręgowego w Słupsku z dnia 26 października 2017 r., sygn. akt I C 51/16, (dostęp: 18.07.2023 r.).

sposób dokonuje tego sędzia. Ocena rozmiaru odczuwanej przez człowieka krzywdy i towarzyszących jej innych okoliczności wymaga przede wszystkim odczuwania emocji i posiadania wysokiego poziomu empatii emocjonalnej. Cech tych pozbawiona jest (i zapewne będzie w przyszłości) sztuczna inteligencja, która – przynajmniej na obecnym etapie rozwoju technologicznego – oparta jest wyłącznie na danych informatycznych. Sztuczna inteligencja nie posiada również cech właściwych wyłącznie człowiekowi, w tym niezależności, umiejętności samodzielnego podejmowania decyzji, rzetelności w realizacji powierzonego urzędu, jak również określonego doświadczenia zawodowego oraz życiowego.

5.2. Kryteria miarkowania zadośćuczynienia

W zakresie badania kryteriów miarkowania zadośćuczynienia pieniężnego za śmierć najbliższego członka rodziny szczególną uwagę zwrócić należy na kilka spostrzeżeń natury ogólnej. Po pierwsze, roszczenie o należne zadośćuczynienie pieniężne z art. 446 § 4 k.c. jest zasadne dopiero wówczas, gdy po stronie osoby pośrednio poszkodowanej dojdzie do przekroczenia pewnego poziomu krzywdy wskutek śmierci osoby bliskiej. Oznacza to, że znikomy rozmiar krzywdy, z uwagi na fakultatywny charakter zadośćuczynienia pieniężnego, może stanowić podstawę odmowy zasądzenia świadczenia¹¹⁸⁹. Po drugie, wysokość zadośćuczynienia pieniężnego zależy od oceny sądu oraz powinna opierać się na całokształcie okoliczności sprawy, które wpływają na rozmiar doznanej krzywdy¹¹⁹⁰, przy czym do okoliczności tych nie należy pogorszenie się sytuacji materialnej osoby uprawnionej oraz poniesienie przez nią szkody majątkowej¹¹⁹¹. Każdy rozważany przypadek powinien być traktowany indywidualnie, przy czym ocena ta powinna opierać się na kryteriach obiektywnych, a nie wyłącznie

¹¹⁸⁹ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 7 marca 2014 r., IV CSK 374/13, Legalis nr 797040; z dnia 18 czerwca 2014 r., V CSK 418/13, Legalis nr 1067197; z dnia 27 czerwca 2014 r., V CSK 445/13, Legalis nr 1067200; z dnia 27 listopada 2014 r., IV CSK 112/14, Legalis nr 1180471; z dnia 16 grudnia 2014 r., I PK 124/14, Legalis nr 1213135; a także postanowienia Sądu Najwyższego: z dnia 26 kwietnia 2017 r., IV CSK 536/16, Legalis nr 2943880; z dnia 10 stycznia 2019 r., I PK 264/17, Legalis nr 1860944; z dnia 9 stycznia 2020 r., IV CSK 421/19, Legalis nr 2284766. Zob. również M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 98; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 815; A. Szpunar, *Zadośćuczynienie*, s. 82.

¹¹⁹⁰ W zakresie szczegółowych uwag dotyczących fakultatywności roszczenia o zadośćuczynienie oraz realizacji tzw. prawa sędziowskiego zob. uwagi zawarte w Rozdziale I pkt 9.2. Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 21 czerwca 2013 r., I CSK 614/12, Legalis nr 759427; z dnia 26 listopada 2014 r., III CSK 307/13, OSNC 2015 nr 12, poz. 147.

¹¹⁹¹ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 10 maja 2012 r., IV CSK 416/11, Legalis nr 511982; z dnia 7 marca 2014 r., IV CSK 374/13, Legalis nr 797040.

subiektywnych odczuciach pokrzywdzonego¹¹⁹². Po trzecie, zadośćuczynienie jest świadczeniem jednorazowym, obejmującym wszystkie cierpienia poszkodowanego, w tym te, które poszkodowany będzie w przyszłości odczuwać, zgodnie z zasadą jednolitości i niepodzielności szkody niemajątkowej¹¹⁹³. Po czwarte, wysokość ustalonego przez sąd zadośćuczynienia powinna, z jednej strony, być utrzymana w rozsądnych granicach, nie prowadząc do niezasadnego wzbogacenia poszkodowanego, z drugiej zaś, przedstawiać ekonomicznie odczuwalną wartość, a nie jedynie zapłatę symboliczną¹¹⁹⁴. Po piąte, cierpienie doznane przez poszkodowanego nie musi mieć charakteru trwałego, ponieważ długotrwałość i nasilenie krzywdy wpływa jedynie na wysokość świadczenia¹¹⁹⁵.

Na gruncie roszczenia z art. 446 § 4 k.c. brak jest jednolitych, stosowanych przez sądy powszechne, kryteriów ustalania wysokości zadośćuczynienia pieniężnego za śmierć najbliższego członka rodziny. Niemniej, istota zadośćuczynienia polega na rekompensacie doznanej krzywdy bez względu na to, czy źródłem jej powstania jest uszkodzenie ciała, rozstrój zdrowia, naruszenie innego dobra osobistego czy też zerwanie więzi rodzinnej wskutek śmierci najbliższego członka rodziny. Z tego względu w praktyce podejmowane są próby wykorzystania niektórych kryteriów ustalania wysokości zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę wypracowanych przez doktrynę i judykaturę na tle art. 445 § 1 k.c. w stosunku do roszczenia, o którym mowa w art. 446 § 4 k.c. Podkreślenia wymaga jednak to, że pomiędzy tymi roszczeniami zachodzą istotne różnice, które uniemożliwiają automatyczne przełożenie określonych kryteriów ustalania rozmiaru doznanych cierpień psychicznych i fizycznych oraz wysokości należnego stronie świadczenia kompensacyjnego za doznaną szkodę niemajątkową¹¹⁹⁶. Kryteria

¹¹⁹² Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 7 marca 2014 r., IV CSK 374/13, Legalis nr 797040; z dnia 18 października 2019 r., II CSK 456/18, Legalis nr 2939924; z dnia 13 października 2021 r., I CSKP 151/21, Legalis nr 2651257 oraz postanowienia Sądu Najwyższego: z dnia 26 kwietnia 2017 r., IV CSK 536/16, Legalis nr 2943880; z dnia 9 stycznia 2020 r., IV CSK 421/19, Legalis nr 2284766.

¹¹⁹³ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 14 grudnia 2018 r., I CSK 702/17, Legalis nr 1875436; z dnia 18 grudnia 2019 r., II CSK 565/18, Legalis nr 2939122; z dnia 20 lipca 2020 r., I CSK 153/19, Legalis nr 2503232. P. Sobolewski, *Kodeks 2022*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 56; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 786-787.

¹¹⁹⁴ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 30 czerwca 2004 r., IV CK 445/03, Legalis nr 68864; z dnia 6 lutego 2018 r., IV CSK 76/17, Legalis nr 1772257; z dnia 11 lipca 2019 r., V CSK 179/18, Legalis nr 2200425; z dnia 7 października 2020 r., V CSK 546/18, Legalis nr 2481135; z dnia 13 lipca 2022 r., II CSKP 769/22, Legalis nr 2715011; K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 32; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 795.

¹¹⁹⁵ M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 815.

¹¹⁹⁶ Tak również K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 32; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 816. Zob. także wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 kwietnia 2015 r., III CSK 173/14, Legalis nr 1263234.

ustalania wysokości zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę, wypracowane na gruncie art. 445 § 1 k.c. odpowiadają wyłącznie przypadkom, w których dochodzi do uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia osoby bezpośrednio poszkodowanej. Tracą one aktualność w tych sprawach, które za swój przedmiot mają nie zdrowie osoby bezpośrednio poszkodowanej, lecz jej życie, a także więzi rodzinne łączące zmarłego z osobą pośrednio poszkodowaną. Nie ulega przy tym wątpliwości, że naruszenie zdrowia osoby bezpośrednio poszkodowanej stanowi przypadek obiektywnie poważniejszy, aniżeli naruszenie więzi rodzinnej u osoby poszkodowanej w sposób pośredni, co powinno znaleźć odzwierciedlenie w wysokości zasądzonych przez sąd kwot tytułem zadośćuczynienia.

W kontekście omawianych zagadnień warto również wskazać na normatywne kryteria zawarte w ustawie o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta dla ustalania wysokości świadczenia kompensacyjnego w przypadku zaistnienia określonego zdarzenia medycznego. Zgodnie z art. 67s ust. 4 u.p.p. kryteria te różnią się w zależności od tego, czy świadczenie kompensacyjne ma być wypłacone za zakażenie biologicznym czynnikiem chorobotwórczym, za uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia, bądź też za śmierć pacjenta. W pierwszym przypadku organ rozpoznający sprawę powinien uwzględnić takie czynniki jak: charakter następstw zdrowotnych oraz stopień dolegliwości wynikających z zakażenia biologicznym czynnikiem chorobotwórczym, w tym w zakresie uciążliwości leczenia, uszczerbku na zdrowiu oraz pogorszenia jakości życia. Z kolei przy ustalaniu wysokości świadczenia w przypadku uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia organ powinien uwzględnić: charakter następstw zdrowotnych oraz stopień dolegliwości wynikających ze zdarzenia medycznego, w tym w zakresie uciążliwości leczenia, uszczerbku na zdrowiu oraz pogorszenia jakości życia. Nadto, w razie śmierci pacjenta uwzględnieniu podlegają takie okoliczności jak: pozostawanie w związku małżeńskim w chwili śmierci pacjenta, pokrewieństwo, pozostawanie w stosunku przysposobienia albo we wspólnym pożyciu oraz wiek osoby, która po śmierci pacjenta domaga się wypłaty świadczenia kompensacyjnego, jak również wiek zmarłego pacjenta.

W przypadku roszczenia z art. 446 § 4 k.c. wśród kryteriów ustalania wysokości zadośćuczynienia pieniężnego, które mają charakter mocno uogólniony, doktryna i orzecznictwo sądowe wymienia m.in. okoliczności zdarzenia, w którym śmierć poniosła osoba najbliższa uprawnionego, fakt bycia bezpośrednim świadkiem zdarzenia, przebieg żałoby, charakter, rozmiar i czas trwania odczuwanych cierpień psychicznych i

fizycznych, w tym: dramatyzm doznań, wstrząs psychiczny wywołany śmiercią bliskiego, poczucie smutku, osamotnienia i pustki, tęsknoty, żalu, rola zmarłego w rodzinie (szczególnie w kontekście śmierci jedyne dziecko, małżonka bądź obojga rodziców), stopień bliskości, a także rodzaj i intensywność więzi łączącej poszkodowanego ze zmarłym, utrata wsparcia, rady, towarzystwa, prowadzenie wspólnego gospodarstwa domowego, osobiste cechy uprawnionego, w tym jego stopień wrażliwości, tempo zaadaptowania się do nowej rzeczywistości, zdolność zaakceptowania nowej rzeczywistości oraz umiejętność odnalezienia się w niej, wystąpienie trwałych następstw w psychice poszkodowanego, zaburzeń psychicznych i somatycznych, apatii, leczenie doznanej traumy, spadek sił życiowych (tzw. energii życiowej), przyspieszenie rozwoju choroby, wsparcie ze strony osób trzecich, w szczególności bliskich, negatywny wpływ śmierci osoby najbliższej na różne dziedziny życia, w tym na ograniczenia i utrudnienia w życiu osobistym, rodzinnym, w szczególności przez dekompozycję rodziny, oraz zawodowym, wycofanie z życia rodzinnego, towarzyskiego, kulturalnego, w przypadku dzieci brak troski rodzica i jego opieki w okresie rozwoju, dorastania, dojrzewania, poczucie sieroctwa, niższej wartości wobec rówieśników, problemy w okresie dorastania oraz zachwianie poczucia bezpieczeństwa, ogólne pogorszenie sytuacji życiowej dziecka, wiek zmarłego i osoby pośrednio poszkodowanej, zachowanie sprawcy po zdarzeniu, jeśli prowadzi do nasilenia krzywdy¹¹⁹⁷. Zaznaczenia wymaga przy tym, że nie jest możliwe stworzenie

¹¹⁹⁷ Wśród bogatego orzecznictwa por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10, OSP 2012, nr 4, poz. 44; z dnia 10 maja 2012 r., IV CSK 416/11, Legalis nr 511982; z dnia 20 grudnia 2012 r., IV CSK 192/12, Legalis nr 607831; z dnia 21 czerwca 2013 r., I CSK 614/12, Legalis nr 759427; z dnia 17 kwietnia 2015 r., III CSK 173/14, Legalis nr 1263234; z dnia 20 sierpnia 2015 r., II CSK 594/14, Legalis nr 1337752; z dnia 11 lipca 2019 r., V CSK 179/18, Legalis nr 2200425; z dnia 23 marca 2022 r., II PSKP 96/21, Legalis nr 2765377; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 10 stycznia 2019 r., I PK 264/17, Legalis nr 1860944; wyroki Sądów Apelacyjnych: w Szczecinie z dnia 23 stycznia 2013 r., I ACa 714/12, Legalis nr 743172; w Łodzi z dnia 6 września 2013 r., I ACa 429/13, Legalis nr 746642; w Katowicach z dnia 24 listopada 2016 r., I ACa 249/16, Legalis nr 1546692; w Łodzi z dnia 10 maja 2017 r., I ACa 1453/16, Legalis nr 1636806; w Warszawie z dnia 31 maja 2017 r., I ACa 511/16, Legalis nr 1636823; w Gdańsku z dnia 20 kwietnia 2018 r., V ACa 840/17, Legalis nr 1855731; w Gdańsku z dnia 15 października 2018 r., V ACa 756/17, Legalis nr 1886918; w Szczecinie z dnia 31 marca 2021 r., I ACa 121/21, Legalis nr 2586099. Zob. również M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 102; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 815 -816.L. Jantowski, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 19; K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 31; A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 23; B. Lackoroński, *Zadośćuczynienie pieniężne za krzywdy wynikłe ze śmierci najbliższego członka rodziny na podstawie art. 446 § 4 k.c.*, cz. 1 Palestra 2009, nr 7-8, s. 19-28; B. Lackoroński, *Zadośćuczynienie pieniężne za krzywdy wynikłe ze śmierci najbliższego członka rodziny na podstawie art. 446 § 4 k.c.*, cz. 2, Palestra 2009, nr 9-10, s. 36-47; J. Matys, *Model zadośćuczynienia*, s. 245-253; W.J. Kocot, *Zadośćuczynienie pieniężne*, s. 221-245.

wyczerpującego katalogu kryteriów mających zastosowanie do art. 446 § 4 k.c.¹¹⁹⁸. Uzasadniona okazuje się zatem każdorazowa analiza przydatności tych kryteriów, z uwzględnieniem możliwości ich modyfikacji w taki sposób, by odpowiadały one charakterowi roszczenia z art. 446 § 4 k.c. Wynika to między innymi z potrzeby zachowania indywidualizacji ocen na tle konkretnego stanu faktycznego sprawy.

Kryteria stosowane na gruncie zadośćuczynienia za śmierć najbliższego członka rodziny są podobne do kryteriów stosowanych na gruncie zadośćuczynienia za uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia. Wyróżnić można zatem kryterium w postaci rozmiaru krzywdy, które ma dla procesu ustalenia wysokości zadośćuczynienia podstawowe znaczenie, a także kryteria pochodne, o charakterze pomocniczym (subsydiarnym). W ramach drugiej wyróżnionej grupy kryteriów, podobnie jak na gruncie art. 445 § 1 k.c. zaliczono: wpływ zdarzenia na dotychczasowe życie osobiste i zawodowe poszkodowanego, wiek zmarłego i poszkodowanego, stan ich zdrowia, postawę sprawcy szkody, rodzaj i stopień jego winy, a także aktualne warunki gospodarcze oraz stopę życiową społeczeństwa.

5.2.1. Kryterium podstawowe – rozmiar krzywdy

Śmierć postrzegana jest jako najbardziej skrajny przypadek zerwania istniejącej pomiędzy dwoma osobami relacji interpersonalnej, która niesie ze sobą najbardziej przykre i obciążające doświadczenia życiowe¹¹⁹⁹. Podstawową determinantą miarkowania zadośćuczynienia pieniężnego z art. 446 § 4 k.c. jest rozmiar krzywdy, obejmującej cierpienia psychiczne (a niekiedy również fizyczne) z powodu śmierci najbliższego członka rodziny na skutek czynu niedozwolonego. Rozmiar doznanej przez poszkodowanego krzywdy wynika przede wszystkim z rodzaju więzi rodzinnej istniejącej między uprawnionym a zmarłym, a także od tego, czy była ona stabilna, pozytywna, pogłębiona i trwała, oparta na ufnym i bezpiecznym przywiązaniu. Ponadto znaczenie ma intensywność cierpień, czas ich trwania, trwałość skutków zdarzenia szkodzącego oraz ewentualne prognozy na przyszłość¹²⁰⁰. Im więź jest silniejsza, tym jej zerwanie powoduje większy rozmiar krzywdy i poważniejsze skutki psychospołeczne jej

¹¹⁹⁸ Tak również m.in. Sąd Apelacyjny w Lublinie w wyroku z dnia 17 sierpnia 2022 r., I ACa 369/21, Legalis nr 2728005.

¹¹⁹⁹ P. Cynkier, *Problemy psychiczne po śmierci osoby bliskiej jako przedmiot ekspertyzy sądowej*, *Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii* 2021, vol. 71 (3-4), s. 109.

¹²⁰⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 października 2020 r., V CSK 546/18, Legalis nr 2481135.

naruszenia¹²⁰¹. O wyjątkowości więzi, której towarzyszy symbiotyczna relacja rodzinna, świadczą między innymi Takie okoliczności jak: częstotliwość odwiedzin, rodzaj udzielonego wsparcia i pomocy, okazywanie czułości, zainteresowania, miłości, rola zmarłego w życiu poszkodowanego, zwłaszcza gdy był dla uprawnionego wzorem do naśladowania¹²⁰². Doznana przez osobę pośrednio poszkodowaną krzywda musi być rzeczywista, co oznacza, że nie można jej domniemywać¹²⁰³.

Za najbardziej dotkliwe przypadki śmierci osób najbliższych uznawane są te, które dotyczą osób wchodzących w skład tzw. „małej rodziny” (rodziny nuklearnej), obejmującej wyłącznie dwa pokolenia, czyli dzieci, rodziców oraz małżonków. Niemniej, niezależnie od przyczyny śmierci, strata bliskiego wywołuje cierpienie po stronie zarówno członków rodziny zmarłego, jak również przyjaciół, czy nawet innych osób obcych zmarłemu.

Nadto, jeśli śmierć nie następuje z przyczyn naturalnych (np. wynikających z choroby bądź wieku danej osoby), lecz jest nagła, tragiczna i wywołana zdarzeniem zewnętrznym, wówczas ból i cierpienie najbliższych jest niewątpliwie większe i dotkliwsze. Za szczególne przypadki śmierci nagłej, w stosunku do którego art. 446 § 4 k.c. znajduje zastosowanie wyjątkowo często, są wypadki komunikacyjne (drogowe), w których śmierć ponosi osoba bezpośrednio poszkodowana. Jak słusznie się wskazuje, wypadki te stanowią źródło dużych cierpień u najbliższych członków rodziny zmarłego, są dla nich zdarzeniem wyjątkowo traumatycznym i tragicznym, gdyż prowadzą do natychmiastowego zerwania więzi rodzinnych ze zmarłym¹²⁰⁴. Krzywdę potęguje fakt, że uprawniony do dochodzenia roszczenia nie miał możliwości ostatniego pożegnania się z osobą najbliższą. Wypadek drogowy rodzi również przekonanie, że gdyby do zdarzenia nigdy nie doszło, to utracona osoba najbliższa cały czas by żyła¹²⁰⁵. Wówczas możliwe byłoby dalsze pielęgnowanie istniejących między nim a osobą pośrednio poszkodowaną więzi rodzinnych.

¹²⁰¹ K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 31.

¹²⁰² Wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 9 listopada 2017 r., V CSK 564/16, Legalis nr 1856119; z dnia 18 października 2019 r., II CSK 456/18, Legalis nr 2939924.

¹²⁰³ M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 814-815.

¹²⁰⁴ Por. m.in. wyroki Sądów Apelacyjnych: w Krakowie z dnia 30 kwietnia 2015 r., I ACa 222/15, Legalis nr 1285467; w Krakowie z dnia 6 września 2016 r., I ACa 436/16, Legalis nr 1514743; w Szczecinie z dnia 12 stycznia 2017 r., I ACa 437/16, Legalis nr 1591948; w Warszawie z dnia 9 lutego 2018 r., I ACa 1944/16, Legalis nr 1760439; w Szczecinie z dnia 26 lutego 2020 r., I ACa 6/19, Legalis nr 2315115.

¹²⁰⁵ Por. m.in. wyroki Sądów Apelacyjnych w Szczecinie: z dnia 12 stycznia 2017 r., I ACa 437/16, Legalis nr 1591948; z dnia 26 lutego 2020 r., I ACa 6/19, Legalis nr 2315115.

Na gruncie omawianych zagadnień pojawia się istotne pytanie, według jakich kryteriów sąd orzekający w sprawach dotyczących zadośćuczynienia za śmierć najbliższego członka rodziny powinien dokonywać oceny rozmiaru doznanej przez osobę pośrednio poszkodowaną krzywdy. Poszukiwanie odpowiedzi na powyższe pytanie wymaga uwzględnienia aspektu pozaprawnego dotyczącego sposobu i formy odczuwania krzywdy przez osoby pośrednio poszkodowane. Okoliczności te stanowią z reguły przedmiot dowodu z opinii biegłych z zakresu psychiatrii, psychologii czy neurologii, na gruncie konkretnych spraw sądowych¹²⁰⁶. Stąd też za szczególnie istotne należy uznać uwagi dotyczące procesu żałoby oraz towarzyszących mu przeżyć emocjonalnych, ponieważ mają one zastosowanie w sprawach o zadośćuczynienie, niezależnie od okoliczności i przyczyn śmierci poszkodowanego, czy też charakteru łączącej uprawnionego ze zmarłym więzi.

W pierwszej kolejności wskazać należy, że w chwili, w której osoba pośrednio poszkodowana zda sobie sprawę ze śmierci osoby najbliższej, w jej psychice i zachowaniu zaczynają pojawiać się określone zjawiska, które są początkiem procesu przeżywania, czyli tzw. żałoby¹²⁰⁷. Proces ten jest zjawiskiem całkowicie naturalnym i nieuniknionym. Stanowi nieodłączny element ludzkiej egzystencji i nie musi oznaczać wystąpienia jakiegokolwiek choroby bądź zaburzenia¹²⁰⁸. Żałoba to wstrząs psychiczny, który wywołany jest fizjologiczną reakcją na niespodziewaną stratę osoby bliskiej¹²⁰⁹. Pełni ona funkcję wspomagającą względem potrzeby zaadaptowania się do nowych realiów życiowych, pogodzenie się z odejściem bliskiego, doświadczenie niezbędnego bólu, cierpienia oraz żalu¹²¹⁰. Stąd też przede wszystkim krzywda związana ze stratą osoby najbliższej pojawiająca się w przebiegu żałoby podlegała będzie kompensacji na podstawie art. 446 § 4 k.c. W tej mierze nie jest konieczne, by doszło do powstania po

¹²⁰⁶ W orzecznictwie wskazuje się, że ze względu na to, że określenie rozmiaru krzywdy pozostawione zostało dyskrecjonalnej decyzji sądu, skorzystanie z dowodu z opinii biegłego sądowego w każdym postępowaniu nie jest wymagane. Por. postanowienia Sądu Najwyższego: z dnia 12 grudnia 2018 r., III CSK 148/18, Legalis nr 1856254; z dnia 6 lutego 2019 r., III CSK 215/18, Legalis nr 1872391. Zob. odmiennie np. art. 553 k.p.c., który przewiduje w ramach postępowania dowodowego w sprawie o ubezwłasnowolnienie obligatoryjne przeprowadzenie dowodu z opinii biegłego sądowego.

¹²⁰⁷ P. Cynkier, *Problemy psychiczne*, s. 109; M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent w żałobie po śmierci bliskiej osoby-rola lekarza rodzinnego*, Polska Medycyna Paliatywna 2006, tom 5, nr 4, s. 22.

¹²⁰⁸ Richard A. Bryant, *Żałoba jako zaburzenie psychiczne*, *Psychiatria po dyplomie* 2013, nr 1, s. 31; P. Cynkier, *Problemy psychiczne*, s. 111, 115; M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 22. Por. także wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 30 kwietnia 2015 r., I ACa 222/15, Legalis nr 1285467.

¹²⁰⁹ P. Cynkier, *Problemy psychiczne*, s. 112.

¹²¹⁰ M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 22-23.

stronie osoby pośrednio poszkodowanej jakichkolwiek zmian w psychice czy też trwałych skutków w stanie zdrowia¹²¹¹, choć pojawienie się tzw. żałoby powikłanej i jej następstw, wpływa na zwiększenie nie tylko rozmiaru doznawanej krzywdy, lecz także wysokości należnego stronie zadośćuczynienia pieniężnego.

Każda osoba inaczej przeżywa żałobę po utracie osoby najbliższej, gdyż kwestia ta pozostaje silnie zindywidualizowana¹²¹² i stąd nosi cechę subiektywizmu. To, jak ostatecznie będzie ona przebiegała zależy od wielu czynników. Wśród nich wymienia się czynniki natury wewnętrznej, odwołujące się np. do odporności i konstrukcji psychicznej, osobowości żałobnika, jego umiejętności radzenia sobie z trudnościami oraz traumatycznymi zdarzeniami, intensywności utraconej relacji ze zmarłym, umiejętności nawiązywania nowych relacji, osobistego nastawienia do śmierci i spodziewania się jej wystąpienia¹²¹³. Duże znaczenie mają także czynniki natury zewnętrznej w postaci np. okoliczności zdarzenia szkodzącego, obowiązujących w danej grupie norm i wzorców reakcji, istnienia wsparcia ze strony osób trzecich, w tym najbliższej rodziny i specjalistów¹²¹⁴. Każdy żałobnik może również wykształcić własne mechanizmy obronne¹²¹⁵, które mogą poszkodowanemu zarówno przeszkadzać, jak również pomóc w niepowikłanym przeżywaniu cierpienia po śmierci osoby najbliższej. Dla jednej osoby

¹²¹¹ Por. m.in. wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 30 kwietnia 2015 r., I ACa 222/15, Legalis nr 1285467.

¹²¹² R.A. Bryant, *Żałoba*, s. 31; M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 22.

¹²¹³ P. Cynkier, *Problemy psychiczne*, s. 112; M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 22.

¹²¹⁴ M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 22. Por. m.in. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 30 sierpnia 2017 r., VI ACa 646/16, Legalis nr 1743874.

¹²¹⁵ W literaturze wskazuje się na następujące mechanizmy obronne: 1) zaprzeczenie-członek rodziny zmarłego odrzuca śmierć osoby bliskiej, nie traktuje tego faktu jako realnego, nie wyraża zgody na śmierć osoby bliskiej, nastąpić mogą halucynacje; 2) projekcje-członek rodziny zmarłego odczuwa negatywne emocje związane ze śmiercią i zaczyna przypisywać złe intencje samemu zmarłemu; 3) identyfikacja-członek rodziny zmarłego identyfikuje się z cechami zmarłego, przyjmuje je jako własne, dotyczy to np. zachowań, stylu ubierania się, formułowania wypowiedzi, uskarżania się na podobne dolegliwości, choroby; 4) somatyzacja-członek rodziny zmarłego zaczyna swoje dolegliwości w sferze psychicznej przenosić na sferę fizyczną; 5) ucieczka-członek rodziny zmarłego czuje winę i niegodność, która powoduje, że nie może spotykać się z innymi ludźmi; 6) reakcje upozorowane-członek rodziny zmarłego wykazuje zachowania nieautentyczne, myśli i uczucia przykre zmienia na pozytywne, co skutkuje np. idealizowaniem osoby zmarłego. Zob. szerzej M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 25.

najdotkliwsza będzie śmierć dziecka¹²¹⁶, dla innej rodzica albo małżonka¹²¹⁷, przy czym nie jest możliwe dokładne określenie, utrata której osoby najbliższej niosła będzie największy wymiar krzywdy, gdyż w każdym przypadku jest to sprawa bardzo indywidualna.

Rolą sądu w sprawach dotyczących roszczenia z art. 446 § 4 k.c. jest ocena, w jaki sposób i z jaką intensywnością fakt śmierci członka rodziny oraz rozpoczęcia i przebiegu procesu żałoby wpłynął na określone sfery funkcjonowania żałobnika, w oparciu o wszystkie okoliczności sprawy. Ocena ta, w oparciu o twierdzenia i wnioski stron, powinna być przeprowadzona według zobiektywizowanych kryteriów, a nie subiektywnych odczuć osoby pośrednio poszkodowanej. Powinna obejmować zwłaszcza sferę poznawczą, emocjonalną, psychiczną, fizyczną, a czasami nawet duchową¹²¹⁸.

W nauce wyróżnia się kilka faz (modeli) żałoby, które mają specyficzny dla siebie zespół zachowań i cech żałobnika. Podkreśla się przy tym, że nie każda osoba musi przejść przez wszystkie fazy¹²¹⁹. Modele te często wykorzystywane są przez sądy do ustalenia, czy osoba pośrednio poszkodowana przeszła żałobę w jej pełnej postaci, a ostatecznie, czy proces żałoby został zakończony, co ma wpływ na dalsze ustalenia co do rozmiaru doznanej krzywdy. Sama dynamika żałoby jest w wielu modelach zbliżona.

¹²¹⁶ W wyroku z dnia 11 grudnia 2015 r. Sąd Apelacyjny w Białymstoku (I ACa 707/15, Legalis nr 1398663) wskazał, że „obiektywnie przecież krzywda matki po stracie dziecka, jest chyba najdotkliwszą jakich można doznać”. Podobnie odnośnie śmierci matki wypowiedział się Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 20 grudnia 2012 r. (IV CSK 192/12, Legalis nr 607831), wskazując, że „oceniając według kryteriów obiektywnych, trzeba stwierdzić, iż krzywda wywołana śmiercią matki jest jedną z najbardziej dotkliwych z uwagi na rodzaj i siłę więzów rodzinnych oraz rolę pełnioną w rodzinie przez matkę”. Z kolei w wyroku z dnia 25 czerwca 2015 r. Sąd Apelacyjny w Białymstoku (I ACa 202/15, Legalis nr 1303758) uznał, że „obiektywnie krzywda rodzica związana ze stratą dziecka jest jedną z najdotkliwszych, jakich można doznać, również z tego względu łącząca ich więź jest szczególna i wyjątkowa”.

¹²¹⁷ W wyroku z dnia 12 września 2013 r. Sąd Najwyższy (IV CSK 87/13, Legalis nr 728663) stwierdził, że „nie ulega wątpliwości, że krzywda wywołana śmiercią współmałżonka, jest-oceniając według kryteriów obiektywnych-jedną z najbardziej dotkliwych i najmocniej odczuwalnych z uwagi na rodzaj i siłę więzów rodzinnych oraz rolę pełnioną w rodzinie przez-w tym wypadku-żonę i matkę”. Z kolei w wyroku z dnia 30 czerwca 2015 r. Sąd Apelacyjny w Gdańsku (V ACa 111/15, Legalis nr 1359888) wskazał, że „stosując do oceny krzywdy kryteria obiektywne, trzeba stwierdzić, iż krzywda wywołana śmiercią męża i ojca jest jedną z najbardziej dotkliwych z uwagi na rodzaj i siłę więzi rodzinnych oraz rolę pełnioną w rodzinie przez męża i ojca”.

¹²¹⁸ Zob. wyroki Sadu Najwyższego: z dnia 7 marca 2014 r., IV CSK 374/13, Legalis nr 797040; z dnia 16 grudnia 2014 r., I PK 124/14, OSNP 2016, nr 6, poz. 70; z dnia 30 stycznia 2015 r., III CSK 132/14, OSNC-Zbiór dodatkowy 2016, nr B, poz. 31; z dnia 20 sierpnia 2015 r., II CSK 595/14, Legalis nr 1337753; z dnia 6 kwietnia 2016 r., IV CSK 389/15, Legalis nr 1450600; z dnia 4 lipca 2018 r., I PK 201/17, Legalis nr 1804777; z dnia 7 października 2020 r., V CSK 546/18, Legalis nr 2481135; z dnia 13 lipca 2022 r., II CSKP 769/22, Legalis nr 2715011, a także postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 27 lutego 2018 r., I CSK 634/17, Legalis nr 1765963; J. Gudowski, G. Bieniek, *Kodeks, Komentarz do art. 446 k.c.*, pkt 80.

¹²¹⁹ Zob. szerzej P. Cynkier, *Problemy psychiczne*, s. 109; E. Harasim-Piszczatowska, *Żałoba w rodzinie pacjenta lekarza rodzinnego*, w: *W drodze do brzegu życia*, red. E. Krajewska-Kułak, C. R. Łukaszyk, J. Lewko, W. Kułak, Białystok 2016, s. 373-375; M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorośli pacjent*, s. 23.

W orzecznictwie, co do zasady, wskazuje się na cztery podstawowe fazy żałoby. Pierwszą z nich jest szok i odrętwienie, drugą – szloch i protest oraz etap złości, trzecią – dezorganizacja, zaś czwartą, ostatnią – reorganizacja i stopniowe powracanie do normalnego funkcjonowania, będące konsekwencją zaadaptowania się do nowej sytuacji¹²²⁰. Analiza stanu faktycznego przez pryzmat tych faz pozwala sądom na sprecyzowanie rozmiaru doznanego przez poszkodowanego cierpienia psychicznego związanego ze śmiercią najbliższego członka rodziny przy wykorzystaniu kryteriów obiektywnych. W przebiegu wskazanych faz osoba pośrednio poszkodowana początkowo odczuwa odrętwienie, oszołomienie, a następnie niedowierzanie i tęsknotę za zmarłym. Pośrednio poszkodowany zaczyna identyfikować się ze zmarłym i z jego doświadczeniami przed śmiercią (np. ze złym stanem zdrowia somatycznego, cierpieniem, złym samopoczuciem), dokonuje wyidealizowanego opisu osoby zmarłej. Żałobnik protestuje przeciwko śmierci i zaprzecza, by fakt taki miał miejsce, zwłaszcza wówczas, gdy śmierć nastąpiła nagle. Pojawia się rozpacz, która wyrażana jest poprzez sprzeczne ze sobą emocje, czy pojawienie się dolegliwości fizycznych. Odczuwane są: strach, żal, tęsknota, bezsilność, nicość, pustka, lęk, drażliwość, złość, gniew czy smutek¹²²¹. Pojawić mogą się również emocje wrogie wobec zmarłego (w postaci np. pretensji o śmierć, porzucenie, unikania wspomniania zmarłego), poszukiwanie osób odpowiedzialnych za zdarzenie szkodzące, usprawiedliwianie swojego zachowania albo

¹²²⁰ Między innymi w wyroku z dnia 16 marca 2017 r. (I ACa 773/16, Legalis nr 1636720) Sąd Apelacyjny w Szczecinie wymienia następujące fazy żałoby: „etapy żałoby to fazy: szoku i zaprzeczania, dezorganizacji zachowania, złości/buntu, smutku/depresji oraz akceptacji straty, a alternatywnie: wstrząsu, szoku i otępienia uczuciowego; gwałtownego szochu i protestu; dezorganizacji oraz ostatecznie reorganizacji, czyli powrotu do aktywności i pełnionych ról”. Zob. wyroki Sądów Apelacyjnych: w Krakowie z dnia 23 grudnia 2014 r., I ACa 1378/14, Legalis nr 1195659; w Łodzi z dnia 23 maja 2014 r., I ACa 1535/13, Legalis nr 1024051; w Lublinie z dnia 4 czerwca 2014 r., I ACa 142/14, Legalis nr 992810; w Łodzi z dnia 18 lipca 2014 r., I ACa 120/14, Legalis nr 1067274; w Lublinie z dnia 8 lipca 2015 r., I ACa 94/15, Legalis nr 2095668; w Białymstoku z dnia 19 lutego 2016 r., I ACa 963/15, Legalis nr 1409679; w Szczecinie z dnia 16 marca 2017 r., I ACa 773/16, Legalis nr 1636720; w Gdańsku z dnia 23 lutego 2018 r., V ACa 77/17, Legalis nr 1808254; w Warszawie z dnia 17 kwietnia 2018 r., VI ACa 2065/16, Legalis nr 1822149; w Warszawie z dnia 23 kwietnia 2018 r., I ACa 313/17, Legalis nr 1805109; w Krakowie z dnia 11 maja 2018 r., I ACa 1563/17, Legalis nr 1809586; w Białymstoku z dnia 7 grudnia 2018 r., I ACa 403/18, Legalis nr 1886906; w Szczecinie z dnia 27 marca 2019 r., I ACa 553/18, Legalis nr 2180313; w Poznaniu z dnia 5 października 2020 r., III APa 13/20, Legalis nr 2708686. Por. także wyroki Sądów Okręgowych: w Bielsku-Białej z dnia 22 grudnia 2014 r., I C 259/14, Legalis nr 2026389; w Łodzi z dnia 27 września 2016 r., II C 1818/14, Legalis nr 2065019; w Łomży z dnia 13 sierpnia 2020 r., I C 205/19, Legalis nr 2479269, a także w Łomży z dnia 20 lutego 2020 r., I C 1822/18, Legalis nr 2288070;

¹²²¹ P. Cynkier, *Problemy psychiczne*, s. 109; A. Korlak-Łukasiewicz, *Przeżywanie żałoby przez dzieci*, Rocznik Lubuski 2013, tom 39, cz. 2, s. 119; M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 22-23. Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10, OSP 2012, nr 4, poz. 44; z dnia 7 marca 2014 r., IV CSK 374/13, Legalis nr 797040; z dnia 17 kwietnia 2015 r., III CSK 173/14, Legalis nr 1263234.

poczucie winy wobec zmarłego i przekonanie o swoich zaniedbaniach wobec niego¹²²². Żałobnik doświadczać może osłabionej koncentracji uwagi i pamięci, bezsenności czy problemów ze snem. Może odczuwać wyczerpanie psychofizyczne. Może pojawić się brak apetytu, spadek wagi, zaburzenia łaknienia, osłabienie potrzeb seksualnych, halucynacje wzrokowe i słuchowe (widzenie i słyszenie zmarłego)¹²²³. Dojść może przy tym do dezorganizacji w pracy zawodowej czy pełnieniu ról społecznych, a przez to, także do pogorszenia sytuacji bytowej i finansowej¹²²⁴. Żałobnik przejść może też w etap depresji i separacji. Dochodzi wówczas do rozluźnienia, osłabienia bądź zerwania relacji z innymi osobami, a w szczególności z żyjącymi członkami rodziny¹²²⁵. Żałobnik pozostaje obojętny na sprawy i ludzi, dokonuje odizolowania od innych, czuje osamotnienie, porzucenie, ma obniżone poczucie własnej wartości. Cierpi z powodu utraty towarzystwa, pomocy, opieki, wsparcia życiowego, czy rady¹²²⁶. Ostatecznie następuje stan pozwalający osobie pośrednio poszkodowanej na zaakceptowanie śmierci osoby najbliższej, normalizacji emocji, oraz rozpoczęcia wyznaczania nowych celów i planów na przyszłość¹²²⁷. Dopiero na tym etapie żałobnik może spokojnie wspominać zmarłego, gdyż nie jest to dla niego tak bolesne, jak wcześniej¹²²⁸. W okresie żałoby u niektórych osób pośrednio poszkodowanych mogą wystąpić także zaburzenia somatyczne. Zalicza się do nich np. towarzyszące uczucie ucisku w gardle i klacie piersiowej, suchość w ustach, nadwrażliwość na hałas, osłabienie bądź zmęczenie, czy apatia¹²²⁹. Istnieje też niebezpieczeństwo zaostrzenia przewlekłych chorób, wzrost ciśnienia tętniczego, zwiększenie ryzyka ostrego zespołu wieńcowego¹²³⁰.

Wyjątkowo dotkliwa może być dla członków rodziny zmarłego sytuacja opisywana w literaturze jako tzw. „zespół pustego grobu”. Występuje ona, gdy brak było możliwości zidentyfikowania ciała po samym zdarzeniu szkodzącym. Wówczas

¹²²² P. Cynkier, *Problemy psychiczne*, s. 109; M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 23.

¹²²³ P. Cynkier, *Problemy psychiczne*, s. 109; M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 22-23.

¹²²⁴ P. Cynkier, *Problemy psychiczne*, s. 109-110.

¹²²⁵ P. Cynkier, *Problemy psychiczne*, s. 109.

¹²²⁶ M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 22- 23; P. Cynkier, *Problemy psychiczne*, s. 109. Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 10 maja 2012 r., IV CSK 416/11, Legalis nr 511982; z dnia 20 grudnia 2012 r., IV CSK 192/12, Legalis nr 607831; z dnia 27 czerwca 2014 r., V CSK 445/13, Legalis nr 1067200; z dnia 17 kwietnia 2015 r., III CSK 173/14, Legalis nr 1263234, a także wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 25 lutego 2016 r., I ACa 1276/15, Legalis nr 1446442.

¹²²⁷ P. Cynkier, *Problemy psychiczne*, s. 109.

¹²²⁸ M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 23.

¹²²⁹ M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 22-23.

¹²³⁰ M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 23. Por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 kwietnia 2015 r., III CSK 173/14, Legalis nr 1263234.

członkowie rodziny niedowierzają w śmierć i odczuwają ciągłe wątpliwości co do tego, czy faktycznie osoba, która zmarła jest osobą im bliską¹²³¹.

Istotne jest także ustalenie, czy okres żałoby u osoby pośrednio poszkodowanej uległ zakończeniu. Następuje to wówczas, gdy poszkodowany uznaje śmierć osoby bliskiej za element przeszłości, przestaje reagować na wspomnienia o zmarłym w sposób charakterystyczny dla okresu żałoby, nie unika miejsc i przedmiotów, które przypominają zmarłego. Poszkodowany odczuwa dystans do negatywnych emocji i wspomnień związanych ze zmarłym¹²³².

Z punktu widzenia roszczenia z art. 446 § 4 k.c. duże znaczenie praktyczne ma to, jak długo trwać może okres żałoby, w szczególności żałoby powikłanej. W tej mierze zwrócić uwagę na art. 442¹ k.c., który przewiduje terminy przedawnienia roszczeń o naprawienie szkody, w tym szkody niemajątkowej wywołanej śmiercią najbliższego członka rodziny¹²³³. Pojawia się bowiem wątpliwość, czy uprawniony, który z powodu żałoby nie był w stanie kierować swoim postępowaniem (np. z powodu leczenia depresji), może dochodzić swojego roszczenia pomimo upływu terminów przedawnienia¹²³⁴. W literaturze wskazuje się, że etapy żałoby odczuwanej przez osobę pośrednio poszkodowaną powinny ustąpić w okresie od 6 do 12 miesięcy¹²³⁵. Nie oznacza to jednak, że sama krzywda ulega zmniejszeniu. Czas nie może bowiem stanowić kryterium miarkowania wysokości zadośćuczynienia pieniężnego¹²³⁶. Jego upływ, np. między momentem zdarzenia a momentem złożenia pozwu bądź wyrokowania, pozwała jedynie na dokonanie oceny stopnia nasilenia cierpienia w przeszłości, terażniejszości oraz ewentualnie w przyszłości. Upływ czasu łagodzi jedynie skutki negatywnych doznań poprzez umożliwienie osobie pośrednio poszkodowanej zaadaptowania się do nowych sytuacji życiowych, ale nie wynagradza tych cierpień, które już się pojawiły¹²³⁷. Czas nie

¹²³¹ M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 27.

¹²³² M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 24.

¹²³³ Por. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 11 lipca 2014 r., III CSK 193/13, OSNC-Zbiór dodatkowy 2015, nr D, poz. 55; z dnia 19 lutego 2015 r., III CSK 167/14, Legalis nr 1187398;

¹²³⁴ W wyroku z dnia 27 listopada 2013 r. (V CSK 516/12, Legalis nr 739918) Sąd Najwyższy uznał, że wdowa może dochodzić roszczenia po zmarłym mężu pomimo upływu terminów przedawnienia. Podniesienie zarzutu przedawnienia przez stronę przeciwną stanowi, w ocenie Sądu Najwyższego, nadużycie prawa z uwagi na traumatyczny dla powódki charakter zdarzenia oraz konieczność skorzystania z terapii psychiatrycznej.

¹²³⁵ P. Cynkier, *Problemy psychiczne*, s. 109. Niektórzy autorzy podają inne okresy, np. 1-2 lat. Por. M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 23.

¹²³⁶ Tak też K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb.32.

¹²³⁷ L. Jantowski, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 23; M. Safjan, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb.39; P. Zielonka, *Zadośćuczynienie za krzywdę spowodowaną śmiercią najbliższego członka rodziny-glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 4 października 2018 r.*, V ACa 697/17, Acta Iuris Stetinensis 2019, nr 2 (26), s. 149-150.

wpływa na rozmiar krzywdy doznanej po śmierci osoby bliskiej, a negatywne skutki związane z utratą osoby bliskiej są z reguły odczuwane na przestrzeni wielu lat. Niemniej jednak, uznać należy, że upływ 12 miesięcy to optymalny moment do dochodzenia zadośćuczynienia pieniężnego za śmierć najbliższego członka rodziny w przypadku żałoby niepowikłanej.

Proces przeżywania żałoby w przypadku niektórych kategorii osób pośrednio poszkodowanych może być również powikłany, co oznacza skomplikowanie oraz przedłużenie jego przebiegu¹²³⁸. Zająć może konieczność skorzystania z pomocy psychologicznej, leczenia traumy czy przyjmowania leków farmakologicznych¹²³⁹. Wówczas zachowanie żałobnika wykracza poza standardowe fizjologiczne reakcje na śmierć osoby najbliższej¹²⁴⁰. Wraz z przewlekłą żałobą mogą współwystępować: spadek sił życiowych, zaburzenia psychiczne (np. zespoły lękowe, nerwica, depresja, uzależnienie od substancji psychotropowych, zespół stresu pourazowego)¹²⁴¹, niewłaściwe zachowania odnoszące się do zdrowia, pojawienie się zaburzeń somatycznych (naciśnienie tętnicze, nowotwór, choroby układu krążenia)¹²⁴². Objawy powikłanych form żałoby ustępują powoli, a jeśli są nieleczone, to mogą utrzymywać się wiele lat¹²⁴³. Słusznie wskazuje się, że wystąpienie u osoby pośrednio poszkodowanej żałoby powikłanej wpływać może na zwiększenie wysokości należnego jej

¹²³⁸ W literaturze wymienia się następujące nietypowe formy żałoby: 1) żałobę przewlekłą (trwającą ponad rok i wyjątkowo intensywną), 2) żałobę zahamowaną (nieprzeżywaną w sposób otwarty), 3) żałobę opóźnioną (okres zahamowania poprzedza ekspresję przeżyć), 4) żałobę wyolbrzymioną (zbyt intensywną i prowadzącą do zachowań dezadaptacyjnych), 5) żałobę maskowaną (gdzie występują trudności interpersonalne, zaburzenia zachowania oraz symptomy psychosomatyczne)-zob. P. Cynkier, *Problemy psychiczne*, s. 109.

¹²³⁹ Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10, OSP 2012, nr 4, poz. 44; z dnia 7 marca 2014 r., IV CSK 374/13, Legalis nr 797040;

¹²⁴⁰ Przyczynami pojawienia się żałoby powikłanej może być m.in. przeszłość i nastawienie żałobnika do tematu śmierci, czy wcześniej doświadczał on nagłych śmierci osób bliskich, czy cierpiał na jakieś zaburzenia, jakiej pomocy i wsparcia doświadczył po śmierci osoby bliskiej, a także, czy nagłemu zerwaniu intensywnej relacji rodzinnej z osobą zmarłą towarzyszyły tragiczne okoliczności-zob. P. Cynkier, *Problemy psychiczne*, s. 109- 110; M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 24.

¹²⁴¹ Na temat objawów zespołu lękowego, depresji, czy zespołu stresu pourazowego, które wywoływane są u osoby pośrednio poszkodowanej przez gwałtowną i nieoczekiwaną śmierć osoby najbliższej zob. szerzej *American Psychiatric Association, Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders DSM-5, fifth edition*, 2013, s. 792. Por. również m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10, OSP 2012, nr 4, poz. 44; z dnia 10 maja 2012 r., IV CSK 416/11, Legalis nr 511982; z dnia 20 grudnia 2012 r., IV CSK 192/12, Legalis nr 607831; z dnia 7 marca 2014 r., IV CSK 374/13, Legalis nr 797040; z dnia 27 czerwca 2014 r., V CSK 445/13, Legalis nr 1067200; z dnia 17 kwietnia 2015 r., III CSK 173/14, Legalis nr 1263234; a także wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 29 czerwca 2021 r., V ACa 168/21, Legalis nr 2624958.

¹²⁴² R.A. Bryant, *Żałoba*, s. 31.

¹²⁴³ P. Cynkier, *Problemy psychiczne*, s. 110; M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 23.

zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę¹²⁴⁴. W takim przypadku bowiem odczuwana po śmierci osoby najbliższej krzywda przybiera szczególny rozmiar, z czym człowiek nie jest w stanie poradzić sobie samodzielnie, tak jak w sytuacji normalnego przebiegu żałoby fizjologicznej. Krzywda wykracza poza zakres normalnej żałoby oraz ma znaczący wpływ na dotychczasowe funkcjonowanie poszkodowanego w wielu sferach życia.

Przewlekłe i złożone zaburzenie związane z przeżywaniem żałoby zostało wprowadzone do klasyfikacji zaburzeń psychicznych DSM-5¹²⁴⁵. W jego przypadku konieczne jest stwierdzenie ciężkich reakcji żałoby, które utrzymują się przez co najmniej 12 miesięcy, a w przypadku dzieci przez co najmniej 6 miesięcy po śmierci osoby bliskiej¹²⁴⁶. Często objawami żałoby powikłanej są m.in.: odczuwanie żalu, złości, gniewu, goryczy, nadmiernego i intensywnego smutku, poczucia winy, trudności w akceptacji straty bliskiego, intensywna tęsknota za nim, problemy w pozytywnym wspominaniu jego osoby, gniew wobec zmarłego, samooskarżanie za śmierć osoby bliskiej, pragnienie własnej śmierci, a nawet podejmowanie prób samobójczych, zaburzenia funkcjonowania osoby pośrednio poszkodowanej w sferze społecznej, zawodowej, psychologicznej, czy zdrowotnej (somatycznej)¹²⁴⁷, nadmierne izolowanie się, zrywanie bądź znaczne ograniczenie kontaktów społecznych, zarówno w stosunku do członków rodziny, jak i osób trzecich, brak zaufania do osób trzecich, brak zainteresowania innymi, także pod kątem opieki, odczuwanie potrzeby unikania miejsc lub osób, które kojarzą się ze zmarłym, częste przywoływanie okoliczności zdarzenia szkodzącego, wrogość, agresywność, także w sferze emocjonalnej, w stosunku do osób i okoliczności związanych ze śmiercią, lecz bez działań, wykazywanie nadmiernej aktywności w określonych sferach (np. w sferze zawodowej), nadmierne wspomnianie

¹²⁴⁴ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 27 września 2016 r., VI ACa 1004/15, Legalis nr 1544021.

¹²⁴⁵ W DSM-5 trwałe złożone zaburzenie związane z żałobą różni się od normalnej żałoby. DSM (ang. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*) to klasyfikacja zaburzeń psychicznych Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego. Najnowszą jej wersją jest DSM-5. Zob. D. Goldberg, *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych: prostszy system w DSM-V i ICD-11*, Psychiatria po dyplomie 2011, nr 3, s. 24-30. Z kolei ICD (ang. *International Classification of Diseases*) to Międzynarodowa Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych sporządzana przez Międzynarodową Organizację Zdrowia (ang. *World Health Organization*). Najnowszą jej wersją jest ICD-11. W starszych wersjach DSM i ICD, tj. w DSM-IV oraz ICD-10, wskazywano, że żałoba nie może stanowić zaburzenia psychicznego, gdyż postrzegana była jako typowa, normalna reakcja po stracie osoby najbliższej. Por. R.A. Bryant, *Żałoba*, s. 30.

¹²⁴⁶ American Psychiatric Association, *Diagnostic*, s. 792; R.A. Bryant, *Żałoba*, s. 31-32.

¹²⁴⁷ Chodzi między innymi o pogorszenie stanu zdrowia oraz powstanie uszczerbku na zdrowiu w postaci np. nadciśnienia tętniczego, choroby układu krążenia, pojawienia się objawów nowych chorób albo nasilenie objawów chorób już istniejących.

zmarłego, poczucie bezsensu życia, życiowej pustki, obniżenie poczucia własnej wartości¹²⁴⁸.

Analiza roszczenia z art. 446 § 4 k.c., zwłaszcza w sytuacji ujawnienia się szczególnych przejawów cierpienia związanego ze śmiercią najbliższego członka rodziny u osoby pośrednio poszkodowanej, wymaga uwzględnienia wielowymiarowych aspektów odczuwania żałoby przez osobę uprawnioną. Nie ulega wątpliwości, że w sprawach w których występuje wysoce zindywidualizowany sposób przeżywania utraty osoby bliskiej, sąd powinien zasięgnąć wiedzy specjalnej zwłaszcza w zakresie psychologii lub psychiatrii w celu prawidłowego ustalenia dynamiki i przejawów cierpienia doznanego przez pośrednio poszkodowanego. Ma to bowiem wpływ na ustalenie rozmiaru jego krzywdy, a przez to wysokości należnego zadośćuczynienia pieniężnego.

5.2.2. Kryteria pochodne

Charakterystyka roszczenia z art. 446 § 4 k.c. pozwala również na wyodrębnienie kryteriów o charakterze pomocniczym (subsidiarnym). Podkreślenia jednak wymaga, że o ile kryterium o charakterze podstawowym, czyli rozmiar doznawanej przez osobę pośrednio poszkodowaną krzywdy, jest ściśle odnoszone do sfery jej wewnętrznych przeżyć, o tyle kryteria pochodne pozwalają na określenie, jakie faktycznie zmiany zaszły w świecie zewnętrznym poszkodowanego w związku z odczuwaną żałobą. Kryteria pochodne pozostają zatem w ścisłym związku funkcjonalnym z kryterium podstawowym i jako takie nie dają się w prosty sposób rozgraniczyć. Stanowią refleks reakcji psychicznej poszkodowanego na śmierć najbliższego członka rodziny w świecie zewnętrznym. Mogą one zatem nie tylko wpływać na doprecyzowanie kryterium podstawowego, lecz w niektórych sytuacjach dokonywać jego modyfikacji.

Wśród omawianych kryteriów wymienić należy zatem wpływ zdarzenia na dotychczasowe życie i zdrowie poszkodowanego, wiek najbliższego członka rodziny i wiek zmarłego, postawę sprawcy szkody, rodzaj i stopień jego winy, a także aktualne warunki gospodarcze oraz stopę życiową społeczeństwa.

¹²⁴⁸ R.A. Bryant, *Żałoba*, s. 31; P. Cynkier, *Problemy psychiczne*, s. 110; M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorośli pacjent*, s. 27-28. Por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10, OSP 2012, nr 4, poz. 44.

5.2.2.1. Wpływ zdarzenia

na dotychczasowe życie osobiste i zawodowe poszkodowanego

W ramach pierwszego z wymienionych kryteriów niezbędne jest ustalenie, jakie rzeczywiste skutki wywarła śmierć najbliższego członka rodziny na dotychczasowe życie osobiste i zawodowe osoby pośrednio poszkodowanej. Dotyczy to zwłaszcza zmiany sposobu jej codziennego funkcjonowania w rodzinie i społeczeństwie, zaburzeń w prawidłowym funkcjonowaniu rodziny, pozbawienia normalnego życia rodzinnego, wpływu na realizację przez nią ról życiowych, a także zmian w zachowaniu innych ludzi względem poszkodowanego.

Wskazać należy, że osoba pośrednio poszkodowana może doświadczyć istotnej dezorganizacji bądź destabilizacji dotychczasowego życia, a także ograniczenia bądź wygaszenia życia towarzyskiego. W tym przypadku nie chodzi o określenie sposobów i form odczuwania krzywdy, lecz ustalenie w jaki sposób i z jaką intensywnością śmierć najbliższego członka rodziny oraz przebieg proces żałoby wpłynęły na określone sfery zewnętrzne funkcjonowania żałobnika, w tym sferę rodzinną, towarzyską, zawodową. W orzecznictwie słusznie wskazuje się, że wyższe zadośćuczynienie przysługiwać powinno m.in. tym poszkodowanym, którzy w wyniku śmierci osoby bliskiej stali się osobami samotnymi, utracili jedyne dziecko, zwłaszcza wówczas, gdy sami już nie mogą mieć dzieci (np. ze względu na wiek, czy chorobę), a także osoby, które zapadły na określone choroby, w tym psychiczne, czy utraciły możliwość wykonywania dotychczasowego zawodu¹²⁴⁹. Warto zauważyć, że osoba owdowiała szczególnie dotkliwie odczuwa osamotnienie, które wynika z utraty partnera życiowego, w szczególności takiego, z którym łączył ją długi staż małżeński. Negatywne uczucia mogą towarzyszyć tej osobie przez wiele lat¹²⁵⁰. Wskazać należy jednak, że istnieją nieznaczne różnice między odczuwaniem krzywdy po stracie męża przez kobiety i mężczyzn. Utrudnieniem przeżywania żałoby przez wdowy jest idealizowanie męża¹²⁵¹. Lepiej żałobę znosi wdowa, która jest samowystarczalna, w szczególności w sferze zawodowej i ekonomicznej oraz ma wsparcie osób trzecich, w tym innych członków rodziny¹²⁵².

¹²⁴⁹ A. Rzetecka-Gil, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 26. Por. także m.in. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 27 września 2016 r., VI ACa 1004/15, Legalis nr 1544021.

¹²⁵⁰ M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 26. Zob. w szczególności wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 30 czerwca 2015 r., V ACa 111/15, Legalis nr 1359888.

¹²⁵¹ M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 26.

¹²⁵² Por. w szczególności wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 20 lutego 2013 r., I ACa 19/13, Legalis nr 999261. W wyroku tym, Sąd apł prost wskazał, że „praca na stałe świadczy o istotnym zakresie stabilizacji życia powódki na obecnym etapie, której pozytywne przejawy wpływają bez wątpliwości ograniczająco na rozmiar cierpienia psychicznego wywołanego śmiercią”. W literaturze

Wdowiec mniej niż wdowa uzewnętrznia swoje emocje związane z żałobą, ukrywa je i stara się w samotności znieść zastane okoliczności, koncentrując się z reguły na pracy¹²⁵³. Mężczyzna może mieć również problemy z prawidłowym wykonywaniem roli gospodarza domu czy opiekuna i wychowawcy dzieci, a także częściej, w celu złagodzenia cierpień, sięga po alkohol, leki, czy narkotyki¹²⁵⁴. Co więcej, wdowcy częściej niż wdowy zdolni są do ponownego wejścia w związek małżeński¹²⁵⁵.

Śmierć najbliższego członka rodziny ewentualnie wpływać może również na przyszłość osoby pośrednio poszkodowanej, np. poprzez utratę możliwości uczestniczenia w rozwoju i dorosłym życiu dziecka oraz spokojnego i bezpiecznego dzieciństwa bądź starości. Co więcej, w przypadku osoby pośrednio poszkodowanej, która doświadczyła rozregulowania zdrowia psychicznego i sfery osobowości poprzez pojawienie się nerwicy, depresji, myśli samobójczych, zaburzeń adaptacyjnych, samookaleczeń, pourazowego zespołu lękowo-depresyjnego, zmian stosunku do życia, zamknięcia się w sobie, konieczne może być podjęcie specjalistycznego leczenia bądź terapii psychologicznej, a niekiedy również hospitalizacji¹²⁵⁶. W skrajnych przypadkach dojść może do potrzeby udzielenia poszkodowanemu pomocy medycznej w związku z aktami autoagresji, które wyrzucić mogą trwałe ślady w życiu osoby pośrednio poszkodowanej. W sprawie o zadośćuczynienie pieniężne w zależności od stanu ogólnego tej osoby możliwe jest formułowanie określonych rokowań na przyszłość, a więc ustalenie, czy poszkodowany będzie w stanie, a jeśli tak to w jakim stopniu, powrócić do normalnego funkcjonowania w dotychczasowych warunkach.

wskazuje się na trzy stadia żałoby wdowy. W pierwszym stadium wdowa odczuwa wstrząs i niedowierzenie. Pojawia się także odrętwienie, które pozwala małżonce na wejście w rolę wdowy, i którego długość uzależniona jest od tego, czy śmierć męża nastąpiła nagle, czy też wskutek długiej choroby. W drugim stadium pojawiają się poczucie „utruty siebie”, „kureczenia się w sobie”. Pojawiają się problemy ze snem (bezsennosc) i brak apetytu bądź pobudzenie i nadmierny apetyt. Wystąpić mogą także takie uczucia jak: niepokój, zniecierpliwienie, gniew, wyrzuty sumienia, niechęć do przebywania z ludźmi i ze sobą samym. W trzecim stadium, nazwanym „akomodacją”, stan wdowy powraca do normy. Kobieta odnajduje sposoby na prawidłowe codzienne funkcjonowanie. Zmniejszeniu ulega intensywność odczuwanej depresji i straty. Kobieta odnawia i zawiera nowe przyjaźnie, uśmiecha się i snuje pozytywne plany na przyszłość. Tak M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 26.

¹²⁵³ R.A. Bryant, *Żałoba*, s. 31; M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 26.

¹²⁵⁴ M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 26.

¹²⁵⁵ M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 26.

¹²⁵⁶ Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10, OSP 2012, nr 4, poz. 44; z dnia 7 marca 2014 r., IV CSK 374/13, Legalis nr 797040.

5.2.2.2. Wiek i stan zdrowia

Drugie kryterium dotyczy wieku i stanu zdrowia zarówno najbliższego członka rodziny zmarłego (osoby pośrednio poszkodowanej), jak również samego zmarłego (osoby bezpośrednio poszkodowanej).

W sprawach dotyczących roszczenia z art. 446 § 4 k.c. wiek osoby pośrednio poszkodowanej ma szczególne znaczenie, gdy osoba uprawniona do dochodzenia zapłaty zadośćuczynienia pieniężnego jest osobą młodą, szczególnie gdy jest małoletnim dzieckiem¹²⁵⁷. Inaczej podchodzić należy bowiem do krzywdy odczuwanej przez dziecko, które jest pełnoletnie, samodzielne, samowystarczalne pod względem ekonomicznym, posiada ustabilizowane życie zawodowe, a także rodzinne. Inaczej zaś oceniać należy sytuację, w której dziecko jest małoletnie, a przez to również niesamodzielne. Nie ulega wątpliwości, że sprawy o zadośćuczynienie pieniężne za śmierć najbliższego członka rodziny, w których powodami są małoletnie dzieci, winny być rozpatrywane ze szczególną uwagą. Sąd zawsze winien mieć na względzie to, że więź między rodzicami a dziećmi jest więzią szczególną, niepowtarzalną i z reguły niezastępowalną¹²⁵⁸. Jest ona najbardziej intensywna w okresie dzieciństwa, zaś w okresie dorosłości w naturalny sposób ulega rozluźnieniu. Cecha braku zastępowalności więzi między małoletnimi dziećmi a rodzicami, uzasadnia twierdzenie, że więzi te są z reguły ściślejsze od więzi istniejących między małżonkami¹²⁵⁹.

Wskazuje się, że dzieci również przeżywają fazy żałoby we właściwy dla siebie sposób, przy czym intensywność negatywnych odczuć występujących u osoby małoletniej jest niemniejsza niż u osoby dorosłej¹²⁶⁰. Już od drugiego roku życia dziecko zapoznaje się z koncepcją śmierci, która zmienia się wraz z jego rozwojem i doświadczeniem życiowym¹²⁶¹. Niemniej śmierć rodzica przynosi szczególne cierpienie u wszystkich osób, niezależnie od wieku¹²⁶². Reakcja dziecka osieroconego w związku ze śmiercią bliskiego może być wielowymiarowa i obejmować sfery emocjonalno-ekspresyjną, usługowo-opiekuńczą i socjalizacyjną¹²⁶³. Objawiać się może ona

¹²⁵⁷ M. Nesterowicz, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10*, OSP 2012 nr 4, poz. 44, s. 288.

¹²⁵⁸ Zob. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 maja 2012r., IV CSK 416/11, Legalis nr 511982. L. Jantowski, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 19.

¹²⁵⁹ Podobnie Sąd Najwyższy w wyrokach: z dnia 15 maja 2015 r., V CSK 493/14, Legalis nr 1281628; z dnia 18 października 2019 r., II CSK 456/18, Legalis nr 2939924; z dnia 13 października 2021 r., I CSKP 151/21, Legalis nr 2651257.

¹²⁶⁰ A. Korlak-Lukasiewicz, *Przeżywanie żałoby*, s. 120, 124.

¹²⁶¹ A. Korlak-Lukasiewicz, *Przeżywanie żałoby*, s. 120.

¹²⁶² M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 27.

¹²⁶³ M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 27.

problemami wychowawczymi, problemami z koncentracją, nauką w szkole, kłopotami ze snem, brakiem wywiązywania się z obowiązków szkolnych, brakiem zainteresowania swoim wyglądem, brakiem kontroli nad nastrojami, pojawieniem się objawów depresji, smutku. Dziecko pozbawione jest dotychczasowego poczucia bezpieczeństwa, troski w sferze ekonomicznej, emocjonalnej i wychowawczej, uświadamia sobie własne starzenie i śmiertelność, nie odczuwa już dotychczasowej miłości i przynależności. Może czuć się gorsze od swoich rówieśników, mieć obniżone poczucie własnej wartości, unikać ludzi lub zajęć, które wcześniej sprawiały mu radość. Z perspektywy kryteriów obiektywnych może zostać postawione w gorszej sytuacji życiowej względem tego stanu, który zaistniałby, gdyby nie doszło do śmierci najbliższego członka rodziny. Dziecko może także obwiniać się za jego śmierć, czuć wobec niego gniew, może samo chcieć umrzeć w celu „połączenia się ze zmarłym”, czy mieć halucynacje (widzieć i słyszeć zmarłego). Może także realnie obawiać się o życie drugiego rodzica, w sytuacji gdy jeden z nich zmarł. Starsze dzieci mogą nawet szukać pocieszenia w alkoholu lub narkotykach¹²⁶⁴. Dziecko małoletnie w razie śmierci rodzica pozbawione jest na przyszłość osobistych starań rodzica i jego udziału w życiu na etapie dorastania i rozwoju psychiczno-emocjonalnego. Brak rodzica na wczesnym etapie życia może wywołać nieprawidłowości w rozwoju dziecka, spowodować zachwianie jego poczucia bezpieczeństwa oraz pogorszenie jego ogólnej sytuacji życiowej¹²⁶⁵. Bez znaczenia pozostaje to, czy dziecko, ze względu na stopień swojego rozwoju, jest faktycznie w stanie przeżywać żałobę. Cierpienie wynikające ze śmierci osoby najbliższej nie musi zostać uwidocznione od razu po śmierci, gdyż może ujawnić się w przyszłości w postaci odczuwania tęsknoty, smutku, braku osoby najbliższej nie tylko w codziennym funkcjonowaniu, lecz także w ważnych wydarzeniach w życiu dziecka¹²⁶⁶. W pełni zgodzić się należy zatem ze stwierdzeniem, że „o rozmiarze krzywdy małego dziecka doznanej wskutek śmierci rodzica decyduje przede wszystkim pozbawienie, niedającego się przecenić i skompensować, udziału rodzica w życiu dziecka, jego rozwoju, dorastaniu

¹²⁶⁴ A. Korlak-Łukasiewicz, *Przeżywanie żałoby*, s. 124-129; M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 27. Por. także wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 20 grudnia 2012 r., IV CSK 192/12, Legalis nr 607831; z dnia 17 kwietnia 2015 r., III CSK 173/14, Legalis nr 1263234; wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 3 sierpnia 2017 r., I ACa 211/17, Legalis nr 1683214.

¹²⁶⁵ Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 kwietnia 2015 r., III CSK 173/14, Legalis nr 1263234.

¹²⁶⁶ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 16 listopada 2012 r., I ACa 1143/12, Legalis nr 739062; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 grudnia 2019 r., II CSK 565/18, Legalis nr 2939122.

i dojrzewaniu, a następnie w jego dorosłym życiu. Konsekwencje wychowywania się bez rodzica mogą rzutować na całe życie osieroconego dziecka”¹²⁶⁷.

Należy także zauważyć, że liczne negatywne skutki w sferze psychicznej w postaci wstrząsu psychicznego mogą wystąpić także u rodziców małoletniego dziecka w związku z jego śmiercią¹²⁶⁸. Dotyczy to w szczególności sytuacji, w której śmierć dotyczy dziecka, które było przez rodziców wyczekiwane, chciane i z którym wiązane były konkretne plany na przyszłość.

Natomiast w kontekście wieku i zdrowia zmarłego należy zauważyć, że nagła i nieoczekiwana śmierć najbliższego członka rodziny, nawet w podeszłym wieku, ale cieszącego się dobrym zdrowiem (będącego w sile wieku), wiąże się ze szczególnie bolesnym przeżyciem, które jest niewątpliwie większe niż w przypadku śmierci bliskiego, którego wiek lub stan zdrowia uzasadnia konieczność liczenia się ze śmiercią (nieuchronnym odejściem) z przyczyn naturalnych¹²⁶⁹. W tym drugim przypadku z momentem śmierci osoby najbliższej pojawia się świadomość uwolnienia zmarłego od cierpień, których dotychczas doświadczał¹²⁷⁰. Śmierć jest wówczas przyjmowana łatgodniej, niż ma to miejsce w przypadku śmierci nagłej i nieoczekiwanej.

5.2.2.3. Postawa sprawcy szkody, rodzaj i stopień jego winy

Podobnie jak w przypadku zadośćuczynienia z tytułu uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia (art. 445 § 1 k.c.) na wysokość zadośćuczynienia może mieć również wpływ wysoki stopień winy sprawcy, a także jego obojętna postawa wobec popełnionego czynu skutkującego śmiercią bezpośrednio poszkodowanego. W tym zakresie w pełni aktualne pozostają uwagi dokonane w Rozdziale II pkt 7.3.2.3. niniejszej pracy z tą różnicą, że postawę sprawcy, a także rodzaj i stopień jego winy odnieść należy także do szkody niemajątkowej wyrządzonej osobie pośrednio poszkodowanej.

Dodać należy przy tym, że wcześniejsza wypłata przez zobowiązanego do naprawienia szkody zadośćuczynienia pieniężnego na rzecz innego uprawnionego nie powinna wpływać na wysokość zadośćuczynienia należnego najbliższemu członkowi

¹²⁶⁷ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 18 października 2019 r., II CSK 456/18, Legalis nr 2939924; z dnia 13 października 2021 r., I CSKP 151/21, Legalis nr 2651257.

¹²⁶⁸ Por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 października 2007 r., IV CSK 192/07, OSNC-Zbiór dodatkowy 2008, nr C, poz. 86; wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 18 marca 2020 r., I ACa 317/19, Legalis nr 2334163.

¹²⁶⁹ Por. m.in. wyrok Sądów Apelacyjnych: w Krakowie z dnia 28 października 2014 r., I ACa 1000/14, Legalis nr 1162415; w Gdańsku z dnia 30 czerwca 2015 r., V ACa 111/15, Legalis nr 1359888; w Krakowie z dnia 23 listopada 2021 r., I ACa 298/20, Legalis nr 2675558.

¹²⁷⁰ M. Rogiewicz, K. Buczkowski, *Dorosły pacjent*, s. 22-24.

rodziny zmarłego¹²⁷¹. Wypłacone świadczenie ma bowiem kompensować krzywdę indywidualną, odczuwaną przez konkretnego pośrednio poszkodowanego, którego ze zmarłym łączyła szczególna więź rodzinna. Artykuł 446 § 4 k.c. nie przewiduje przy tym możliwości skompensowania krzywdy odczuwanej zbiorowo.

5.2.2.4. Aktualne warunki gospodarcze oraz stopa życiowa społeczeństwa

Ostatnie kryterium pochodne dotyczące aktualnych warunków gospodarczych oraz stopy życiowej społeczeństwa należy rozumieć i stosować w taki sam sposób, jak na gruncie art. 445 § 1 k.c.¹²⁷². Orzecznictwo sądowe w sprawach o zadośćuczynienie pieniężne za śmierć najbliższego członka rodziny wielokrotnie (w sposób analogiczny do spraw o zadośćuczynienie pieniężne za uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia) powoływało wskazane czynniki jako kryteria miarkowania wysokości zadośćuczynienia należnego osobie pośrednio poszkodowanej. Nie wskazywało jednak, jak należy rozumieć te kryteria oraz na czym one dokładnie polegają.

Kryteria pochodne w postaci aktualnych warunków gospodarczych oraz stopy życiowej społeczeństwa, również na gruncie art. 446 § 4 k.c., stanowią element realizacji zasady umiarkowanego, tj. wyważonego, rozmiaru zadośćuczynienia. Z jednej strony, uzyskane zadośćuczynienie pieniężne powinno stanowić dla osoby pośrednio poszkodowanej odczuwalną wartość ekonomiczną, która skompensuje jej doznane cierpienia związane z utratą osoby najbliższej. Z drugiej zaś, powinno być ono realne, utrzymane w rozsądnych granicach, a nie symboliczne bądź nadmierne (wygórowane), stanowiąc przy tym dla poszkodowanego nieuzasadnione przysporzenie finansowe i przyczynę wzbogacenia¹²⁷³. Stąd też ustalenie wysokości zadośćuczynienia pieniężnego

¹²⁷¹ Tak też P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 796.

¹²⁷² Zob. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 7 marca 2014 r., IV CSK 374/13, Legalis nr 797040; z dnia 28 maja 2014 r., I CSK 332/13, Legalis nr 1160511; z dnia 27 listopada 2014 r., IV CSK 112/14, Legalis nr 1180471; z dnia 30 stycznia 2015 r. III CSK 132/14, OSNC-Zb. dodatkowy 2016 nr B, poz. 31; z dnia 15 maja 2015 r., V CSK 493/14, Legalis nr 1281628; z dnia 20 sierpnia 2015 r., II CSK 595/14, Legalis nr 1337753; z dnia 7 lutego 2019 r., II CSK 1/18, OSP 2020 nr 3, poz. 22; z dnia 18 października 2019 r., II CSK 456/18, Legalis nr 2939924; z dnia 7 października 2020 r., V CSK 546/18, Legalis nr 2481135;

¹²⁷³ Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 12 września 2002 r., IV CKN 1266/00, Legalis nr 61715; z dnia 7 października 2020 r., V CSK 546/18, Legalis nr 2481135; z dnia 13 lipca 2022 r., II CSKP 769/22, Legalis nr 2715011; wyroki Sądów Apelacyjnych: w Katowicach z dnia 7 lutego 2008 r., II AKa 22/08, Legalis nr 101871; w Gdańsku z dnia 31 stycznia 2018 r., V ACa 636/16, Legalis nr 1804929; w Białymstoku z dnia 30 października 2018 r., I ACa 490/18, Legalis nr 1886881; w Krakowie z dnia 20 grudnia 2018 r., I ACa 975/18, Legalis nr 2240931 w Katowicach z dnia 25 kwietnia 2022 r., V Aca 295/20, Legalis nr 2738138. Zob. L. Jantowski, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 21; K. Mularski, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., nb. 32; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 816; M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 104.

za śmierć najbliższego członka rodziny powinno uwzględniać takie czynniki, jak aktualne warunki gospodarcze oraz stopę życiową społeczeństwa. Okolicznością irrelevantną jest to, jak kształtuje się poziom życia rodziny bądź środowiska, w którym żyje osoba pośrednio poszkodowana, jak również jej status społeczny czy materialny¹²⁷⁴. W pełni należy zgodzić się ze stwierdzeniem, że cierpienie każdego człowieka ma to samo znaczenie¹²⁷⁵. Bez znaczenia dla procesu ustalania rozmiaru krzywdy oraz wysokości należnego stronie świadczenia jest również stan majątkowy zobowiązanego do naprawienia szkody niemajątkowej¹²⁷⁶. Ustalenie przez sąd „sumy odpowiedniej” zadośćuczynienia za doznaną krzywdę wymaga zatem pomocniczego uwzględnienia nie tylko kwot już zasądzonych w sprawach podobnych (w celu stwierdzenia, czy wysokość świadczenia nie jest wygórowana bądź zaniżona), lecz także wskaźnika inflacji, który zobrazowany jest przez wskaźnik cen konsumpcyjnych (CPI). Nie należy podzielić przy tym stanowiska niektórych sądów, które wskazują, że przeciętna stopa życiowa czy poziom życia na gruncie spraw z art. 446 § 4 k.c. może być ilustrowany określonym wskaźnikiem w postaci średniego miesięcznego wynagrodzenia¹²⁷⁷, gdyż takie stwierdzenie jest niepełne i nie uwzględnia czynników mających wpływ na rzeczywistą wartość nabywczą pieniądza w gospodarce. Aktualne warunki gospodarcze oraz stopa życiowa społeczeństwa pomimo tego, że pośrednio rzutują na wymiar zadośćuczynienia pieniężnego za śmierć najbliższego członka rodziny, nie mogą pozbawić zadośćuczynienia jego dominującej funkcji kompensacyjnej¹²⁷⁸. W odniesieniu do wskazanych kryteriów zastosowanie mają zatem rozważania zawarte w Rozdziale III pkt

¹²⁷⁴ Por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 lipca 2022 r., II CSKP 769/22, Legalis nr 2715011; wyroki Sądów Apelacyjnych: w Krakowie z dnia 6 września 2012 r., I ACa 739/12, Legalis nr 719501; w Łodzi z dnia 20 kwietnia 2016 r., I ACa 1535/15, Legalis nr 1470110; w Warszawie z dnia 11 stycznia 2018 r., VI ACa 1289/16, Legalis nr 1743878; w Gdańsku z dnia 31 stycznia 2018 r., V ACa 636/16, Legalis nr 1804929; w Szczecinie z dnia 6 września 2018 r., I ACa 185/18, Legalis nr 2180327; w Gdańsku z dnia 15 października 2018 r., V ACa 756/17, Legalis nr 1886918; w Krakowie z dnia 20 grudnia 2018 r., I ACa 975/18, Legalis nr 2240931. Zob. M. Wałachowska, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 110. M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 794-796, 816.

¹²⁷⁵ Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne*, s. 206.

¹²⁷⁶ Tak A. Rzetecka-Gil, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 29; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 796. Por. także wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 14 kwietnia 2010 r., I ACa 178/10, Legalis nr 287175.

¹²⁷⁷ Tak m.in. Sąd Apelacyjny we Wrocławiu w wyroku z dnia 10 listopada 2022 r., II AKa 317/22, Legalis nr 2905887.

¹²⁷⁸ Wyroki Sądów Apelacyjnych: w Krakowie z dnia 6 września 2012 r., I ACa 739/12, Legalis nr 719501; w Gdańsku z dnia 5 kwietnia 2018 r., V ACa 209/17, Legalis nr 1829180; w Gdańsku z dnia 23 lutego 2018 r., V ACa 77/17, Legalis nr 1808254; w Gdańsku z dnia 31 stycznia 2018 r., V ACa 636/16, Legalis nr 1804929; w Łodzi z dnia 20 kwietnia 2016 r., I ACa 1535/15, Legalis nr 1470110. Zob. L. Jantowski, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 21; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 795, 816.

7.3.2.4., a w szczególności w zakresie potrzeby stosowania wskaźnika, który stanowi konkretyzację omawianego kryterium.

Wskazać należy, że niekiedy sam ustawodawca wprowadza waloryzację wypłacanych na rzecz osób bezpośrednio i pośrednio poszkodowanych świadczeń odszkodowawczych związanych z uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia czy też śmiercią najbliższego członka rodziny. Mechanizm taki przewidziany został w ustawie o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta¹²⁷⁹ w stosunku do świadczeń kompensacyjnych za określone zdarzenia medyczne. Zgodnie z art. 67s ust. 2 u.p.p. „wysokość świadczenia kompensacyjnego podlega co roku waloryzacji w stopniu odpowiadającym wskaźnikowi cen towarów i usług konsumpcyjnych za okres poprzedniego roku obliczonemu na podstawie średniorocznego wskaźnika cen towarów i usług konsumpcyjnych, ogłaszanego przez Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego na podstawie art. 94 ust. 1 pkt 1 lit. a ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, z zaokrągleniem do pełnych złotych w górę”. Informacje o wysokości świadczenia kompensacyjnego zamieszczane są przez Rzecznika Praw Pacjenta na stronie internetowej urzędu go obsługującego (art. 67s ust. 3 u.p.p.).

5.2.2.5. Kompensacja szkody majątkowej

Podobnie jak ma to miejsce na gruncie roszczenia z art. 445 § 1 k.c., przepisy Kodeksu cywilnego odnoszące się do roszczenia z art. 446 § 4 k.c., umożliwiają kompensację powstałych szkód majątkowych związanych ze śmiercią osoby najbliższej. Zgodnie z art. 446 k.c., kompensacja szkody majątkowej powstałej w wyniku śmierci osoby najbliższej obejmuje następujące roszczenia dla osób pośrednio poszkodowanych: o rentę, o odszkodowanie oraz o zwrot kosztów leczenia i pogrzebu. Na tym tle postawić można pytanie, czy zachowanie samego sprawcy bądź osoby trzeciej, dokonane po wystąpieniu zdarzenia szkodzącego, mające na celu usunięcie powstałego uszczerbku majątkowego osoby pośrednio poszkodowanej, może wpłynąć na istnienie lub zmniejszenie doznanej przez nią szkody niemajątkowej (krzywdy).

¹²⁷⁹ Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1545 ze zm.). Nowelizacja weszła w życie w dniu 6 września 2023 r. na mocy ustawy z dnia 16 czerwca 2023 r. o zmianie ustawy o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2023 r. poz. 1675).

Podkreślić należy przy tym, że przewidziane w art. 446 k.c. środki służące naprawie szkody majątkowej nie służą kompensacji powstałych po stronie osoby pośrednio poszkodowanej uszczerbków niemajątkowych. Zadośćuczynienie z art. 446 § 4 k.c. nie jest bowiem zależne od pogorszenia sytuacji materialnej osoby uprawnionej, jak i poniesienia przez nią szkody majątkowej¹²⁸⁰. Stąd ewentualna kompensacja szkody majątkowej nie może stanowić typowego kryterium podstawowego bądź pochodnego ustalania wysokości zadośćuczynienia pieniężnego. Niemniej doznanie przez osobę pośrednio poszkodowaną szkody majątkowej, która towarzyszy odczuwanej krzywdzie związanej ze śmiercią osoby najbliższej, również wywołać może pewien refleks psychiczny. Nie sposób zatem uznać, by spełnienie przez podmiot zobowiązany świadczeń z art. 446 § 1-3 k.c. w żadnym zakresie nie wpływał na rozmiar odczuwanej przez osobę pośrednio poszkodowaną krzywdy. Wniosek ten wynika z faktu, że po śmierci najbliższego członka rodziny może wystąpić brak poczucia dotychczasowej stabilności finansowej oraz konieczność samodzielnego ponoszenia wydatków związanych z codziennym funkcjonowaniem (np. w przypadku śmierci obojga rodziców, którzy utrzymywali dziecko). Fakt ten może potęgować uczucie straty po zmarłym, a zatem może mieć wpływ na odczuwane cierpienie wynikające ze śmierci osoby najbliższej.

Wskazać należy, że wpływ na rozmiar krzywdy po stronie osoby pośrednio poszkodowanej w razie śmierci osoby najbliższej może mieć naprawienie szkody majątkowej w postaci zwrotu kosztów pogrzebu i leczenia, o których mowa w art. 446 § 1 k.c. Zwrot kosztów pogrzebu obejmuje zwykle ponoszone wydatki związane z pochówkiem zmarłego, przy jednoczesnym uwzględnieniu przyjętych w danym środowisku zwyczajów¹²⁸¹. Najbliższy członek rodziny zmarłego po otrzymaniu tych środków może doświadczać mniejszych uciążliwości w związku z koniecznością organizacji pochówku i poniesienia związanych z tym wydatków. Podobnie ocenić należy nałożony na podmiot odpowiedzialny obowiązek skompensowania szkody majątkowej wynikający z wydatkowanych środków na leczenie zmarłego. Ma to szczególne znaczenie wówczas, gdy leczenie bezpośrednio poszkodowanego jest

¹²⁸⁰ Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 maja 2015 r., V CSK 493/14, Legalis nr 1281628; wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 20 grudnia 2018 r., I ACa 975/18, Legalis nr 2240931.

¹²⁸¹ Koszty pogrzebu obejmują-w zakresie odpowiadającym zwyczajom miejscowym-np. zakup trumny, kremację, przygotowanie i przewóz zwłok, ceremonię pogrzebową, koszty dojazdu rodziny na pogrzeb, nabycie odzieży żałobnej, nabycie grobu i jego urządzenie, wieńce, stypę, koszty nagrobka. M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 256. Zobacz szerzej A. Szpunar, *Wynagrodzenie szkody*, s. 167-181.

długotrwałe, a ostatecznie nieskuteczne, gdyż poszkodowany w wyniku doznanego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia umiera. Wówczas osoby najbliższe, które partycypowały w kosztach leczenia, mogą negatywnie odczuwać nieskuteczną i kosztowną próbę uratowania życia bezpośrednio poszkodowanego, co dodatkowo potęguje ich smutek i żal.

Szczególnym przypadkiem, który może mieć jeszcze większy wpływ na niwelowanie cierpień związanych ze śmiercią bezpośrednio poszkodowanego, jest możliwość przyznania osobie pośrednio poszkodowanej na podstawie art. 446 § 2 k.c. renty obligatoryjnej bądź fakultatywnej¹²⁸². Uprawnionym do dochodzenia renty obligatoryjnej jest osoba, względem której ciążył na zmarłym ustawowy obowiązek alimentacyjny¹²⁸³. Zmniejszenie rozmiarów potencjalnej krzywdy wiązać może się z zapewnieniem osobom najbliższym zmarłego środków utrzymania w wysokości odpowiadającej zarówno ich potrzebom, jak i możliwościom zarobkowym i majątkowym zmarłego¹²⁸⁴. Uwzględniany jest również prawdopodobny czas trwania obowiązku alimentacyjnego¹²⁸⁵. Fakt, iż zobowiązany faktycznie nie realizował swoich zobowiązań alimentacyjnych nie stoi na przeszkodzie do ubiegania się o zapłatę renty¹²⁸⁶. Renta powinna odpowiadać wysokości obowiązku alimentacyjnego, który obciążał zmarłego¹²⁸⁷. Otrzymanie renty będzie miało największe znaczenie dla osób szczególnie pokrzywdzonych śmiercią najbliższego członka rodziny (np. osób samotnych, dzieci, niesamodzielnych osób starszych). Mianowicie świadomość posiadania środków finansowych na własne utrzymanie, pozwala na lepsze zaadaptowanie się do nowej rzeczywistości. Z kolei uprawnionymi do dochodzenia renty fakultatywnej są osoby bliskie zmarłego, które jednocześnie nie są uprawnione do alimentacji¹²⁸⁸. Ta kategoria osób jest znacznie szersza, gdyż obejmuje również osoby powiązane ze zmarłym innymi więziami niż więzi pokrewieństwa, a więc również opartymi na uczuciach miłości, przyjaźni i przywiązania¹²⁸⁹. W przeciwieństwie do renty obligatoryjnej, warunkiem

¹²⁸² Zob. szerzej A. Szpunar, *Wynagrodzenie szkody*, 83-136, 182-191.

¹²⁸³ Treść ustawowego obowiązku alimentacyjnego określona jest przez Kodeks rodzinny i opiekuńczy, a w szczególności art. 23, 27, 60 i 128 i nast. Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 sierpnia 1990 r., I CR 422/90, OSNCP 1991 nr 10-12, poz. 124.

¹²⁸⁴ Renta nie będzie przysługiwała w sytuacji, gdy obowiązek alimentacyjny wygasł (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 marca 2007 r., V CSK 459/06, Legalis nr 141356).

¹²⁸⁵ N. Rzewuska, *Prawo cywilne*, s. 330.

¹²⁸⁶ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 280.

¹²⁸⁷ N. Rzewuska, *Prawo cywilne*, s. 330.

¹²⁸⁸ Osobami takimi mogą być dalsi krewni, powinowaci, partner życiowy, dzieci, które nie pochodzą od zmarłego. M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 257; N. Rzewuska, *Prawo cywilne*, s. 330.

¹²⁸⁹ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 280.

przyznania renty fakultatywnej jest to, by zmarły dobrowolnie i stale dostarczał osobom bliskim środków utrzymania¹²⁹⁰. Wysokość renty fakultatywnej ustalana jest w oparciu o te same kryteria, co wysokość świadczenia alimentacyjnego¹²⁹¹. Za przyznaniem renty przemawiać muszą także zasady współżycia społecznego¹²⁹², co oznacza, że renta kompensować ma realne potrzeby związane z utrzymaniem, będąc konsekwencją istnienia określonej, silnej więzi między uprawnionym a zmarłym. Nadto podkreślenia wymaga, że uprawniony ma możliwość dochodzenia jednej ze wskazanych wyżej rent na czas prawdopodobnego trwania obowiązku alimentacyjnego bądź dostarczania środków utrzymania przez zmarłego¹²⁹³. Oba rodzaje renty mogą podlegać kapitalizacji¹²⁹⁴. Poczucie bezpieczeństwa uprawnionego może zostać również zagwarantowane wyższą kwotą renty w razie wykazania, że sam zmarły dostarczał środków w wyższej wysokości¹²⁹⁵, a także tego, czy uprawniony otrzyma rentę na czas określony bądź nieokreślony (w zależności od tego, czy uszczerbki mają charakter trwałe i czy można przewidzieć moment ich ustalania w przyszłości)¹²⁹⁶. Z tych względów, zasądzenie renty na rzecz uprawnionego z art. 446 § 4 k.c. pozwala na łagodniejsze odczuwanie utraty osoby najbliższej. Zagwarantowanie stałych środków utrzymania wpływać może na proces nie tylko kształtowania się, ale i przebiegu odczuwanych cierpień, zwłaszcza w czasie trwania żałoby.

Wskazać również należy, że krzywdę po śmierci najbliższego członka rodziny wywołać może również pogorszenie sytuacji życiowej pośrednio poszkodowanego. Jeżeli na skutek śmierci bezpośrednio poszkodowanego nastąpiło znaczne pogorszenie sytuacji życiowej jego najbliższych członków rodziny, mogą oni żądać na podstawie art. 446 § 3 k.c. zapłaty na swoją rzecz stosownego, jednorazowego odszkodowania¹²⁹⁷. Uzyskanie takiego odszkodowania nie tylko łagodzi, ale i przeciwdziała wystąpieniu określonego rodzaju cierpień związanych ze śmiercią osoby najbliższej. Odszkodowanie skompensować ma bowiem te uszczerbki majątkowe spowodowane śmiercią

¹²⁹⁰ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 280.

¹²⁹¹ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 256.

¹²⁹² M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 257.

¹²⁹³ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 280.

¹²⁹⁴ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 280.

¹²⁹⁵ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 280. M. Kaliński wskazuje, że jeżeli rzeczywiste świadczenia spełnione przez zmarłego na rzecz osób uprawnionych do renty obligatoryjnej przekraczają jej wysokość, to uprawniony może żądać uzupełnienia renty poprzez domaganie się dodatkowo renty fakultatywnej. M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 257.

¹²⁹⁶ M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 258.

¹²⁹⁷ G. Bieniek, *Kodeks, komentarz do art. 446 k.c., pkt 66*; M. Kaliński, *Zobowiązania*, s. 258; P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 792. Zobacz szerzej A. Szpunar, *Wynagrodzenie szkody*, s. 137-166.

poszkodowanego, które wynikają np. z utraty zabezpieczenia finansowego w postaci dochodu zmarłego, niekorzystnej dla rodziny zmiany wysokości ogólnych codziennych wydatków, zmniejszenia energii życiowej i chęci samorozwoju, negatywnie wpływające na motywację do wykonywania pracy zarobkowej, zdobywania zarobku i oszczędzania, kształcenia się, zdobywania nowych kwalifikacji, jak również pogorszenia warunków mieszkaniowych¹²⁹⁸. Odszkodowanie to może zostać przyznane obok renty z art. 446 § 2 k.c., jak również wówczas, gdy renta taka nie przysługuje. Jego celem jest wynagrodzenie powstałego u pośrednio poszkodowanych uszczerbku majątkowego, wynikającego z pogorszenia sytuacji życiowej, którego wartość trudno jest ustalić i które nie mogą zostać naprawione poprzez zapłatę renty¹²⁹⁹. Wysokość odszkodowania uzależniona może być od tych elementów stanu faktycznego, które wiążą się z zaistnieniem krzywdy¹³⁰⁰ bądź z powstaniem uszczerbku o charakterze majątkowym¹³⁰¹.

Podsumowując, uprzednia kompensacja szkody majątkowej doznanej przez pośrednio poszkodowanego może wpłynąć na rozmiar doznanej przez niego krzywdy z powodu śmierci najbliższego członka rodziny. Stąd też w procesie ustalania krzywdy uwzględnić należy zachowanie podmiotu odpowiedzialnego do naprawienia szkody, polegające na zmniejszeniu uszczerbku majątkowego osoby pośrednio poszkodowanej.

¹²⁹⁸ P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 792-793; Z. Radwański i A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 277. Zob. również wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 25 czerwca 2020 r., II CSK 535/18, OSNC 2021, nr 1, poz. 5; z dnia 21 stycznia 2021 r., I CSKP 23/21, Legalis nr 2525843.

¹²⁹⁹ W przeszłości dyskusyjne było to, czy wskazany rodzaj roszczenia pozwala na kompensację jedynie szkód majątkowych, czy także niemajątkowych. Wątpliwości wynikały z porównania art. 446 § 3 k.c. z dawniej obowiązującym art. 166 k.z., w zakresie którego możliwość dochodzenia zadośćuczynienia ówczesne orzecznictwo uzależniło od wystąpienia pogorszenia sytuacji życiowej uprawnionego (por. m.in. uchwała pełnego składu Izby Cywilnej Sądu Najwyższego z dnia 29 stycznia 1957 r., I CO 37/56, OSNCK 1958 nr 1, poz. 2). Za odrzuceniem możliwości skompensowania szkód niemajątkowych na gruncie art. 446 § 3 KC przemawiała także potrzeba niemieszania pojęć odszkodowania i zadośćuczynienia w jednym przepisie prawnym. Stąd też uznano ostatecznie, że art. 446 § 3 k.c. nie może być podstawą przyznania świadczenia pieniężnego za same tylko cierpienia psychiczne doznane z powodu śmierci osoby najbliższej (por. uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 26 października 1970 r., III PZP 22/70, OSNCP 1971 nr 7-8, poz. 120; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 25 lipca 1967 r., I CR 81/67, OSNCP 1968 nr 3, poz. 48; z dnia 18 grudnia 1968 r., I PR 290/68, Legalis nr 13771; jak również nowsze orzecznictwo: wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 15 października 2002 r., II CKN 985/00, Legalis nr 56916; z dnia 25 czerwca 2020 r., II CSK 535/18, OSNC 2021 nr 1, poz. 5; z dnia 6 maja 2021 r., V CSKP 22/21, Legalis nr 2600905; wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 15 stycznia 2021 r., I ACa 515/20, Legalis nr 2553936). G. Bieniek, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 66; P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 793; A. Olejniczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446 k.c., pkt 18-19.

¹³⁰⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 19 sierpnia 1980 r., IV CR 283/80, OSNCP 1981 nr 5, poz. 81; wyroki Sądów Apelacyjnych: w Warszawie z dnia 26 listopada 2019 r., VI ACa 217/19, Legalis nr 2331142; w Warszawie z dnia 17 grudnia 2020 r., V ACa 679/19, Legalis nr 2531773.

¹³⁰¹ Szkodą majątkową w tym znaczeniu może być wydatek związany z koniecznością zapewnienia opieki przez osobę trzecią nad osobą starszą. Może dojść bowiem do sytuacji, kiedy to wobec zmarłego kierowane były przez osoby mu bliskie oczekiwania zapewnienia pomocy i wsparcia, które po wystąpieniu zdarzenia szkodzącego stały się nieaktualne (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 marca 2007 r., V CSK 459/06, Legalis nr 141356).

6. Analiza orzecznictwa sądów powszechnych

6.1. Założenia i metodologia badań

Założenia i metodologia badań orzecznictwa sądów powszechnych w sprawach o zadośćuczynienie osób pośrednio poszkodowanych z tytułu krzywdy powstałej na skutek śmierci najbliższego członka rodziny są analogiczne do tych zawartych w pkt 8.1. Rozdziału II pracy, dotyczących analizy spraw o zadośćuczynienie pieniężne należne osobom bezpośrednio poszkodowanym za krzywdę z tytułu uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia (na podstawie art. 445 § 1 k.c.). Do badania zakwalifikowano 60 losowo wybranych spraw zakończonych w latach 2014-2022 z Portalu Orzecznictwa Sądów Powszechnych¹³⁰², po 10 z następujących apelacji: warszawskiej, poznańskiej, szczecińskiej, krakowskiej, lubelskiej i białostockiej¹³⁰³. Wszystkie poddane analizie sprawy dotyczą zadośćuczynienia za krzywdę spowodowaną śmiercią najbliższego członka rodziny (art. 446 § 4 k.c.) w związku z wypadkiem komunikacyjnym. W większości poddanych analizie spraw stroną pozwaną jest zakład ubezpieczeń na podstawie zawartej przez sprawcę szkody umowy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej. W kilku zaś sprawach stroną pozwaną jest Ubezpieczeniowy Fundusz Gwarancyjny, który ponosi odpowiedzialność na podstawie art. 98 ustawy z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych¹³⁰⁴. Odpowiedzialność odszkodowawcza Funduszu obejmuje między innymi sytuacje, w których nie ustalono tożsamości kierującego pojazdem mechanicznym, a także gdy posiadacz pojazdu mechanicznego nie posiada obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej. Wśród poddanych analizie spraw występują także stany faktyczne obejmujące zdarzenia szkodzące mające miejsce przed wejściem w życie przepisu art. 446 § 4 k.c., do których orzecznictwo sądowe stosuje jako podstawę prawną art. 448 k.c. (obecnie art. 448 § 1 k.c.) dotyczący możliwości zasądzenia na rzecz poszkodowanego zadośćuczynienia pieniężnego za naruszenie dóbr osobistych. Należy również zauważyć, że z reguły po stronie powodowej występował więcej niż jeden podmiot, co zostało uwzględnione podczas analizy poszczególnych spraw.

¹³⁰² Portal Orzeczeń Sądów Powszechnych, <https://orzeczenia.ms.gov.pl/> (dostęp 1.08.2023 r.).

¹³⁰³ Wykaz orzeczeń sądów powszechnych poddanych analizie znajduje się w części Wykazu źródeł pt. „Wykaz orzeczeń sądów powszechnych w sprawach o zadośćuczynienie pieniężne za śmierć najbliższego członka rodziny”.

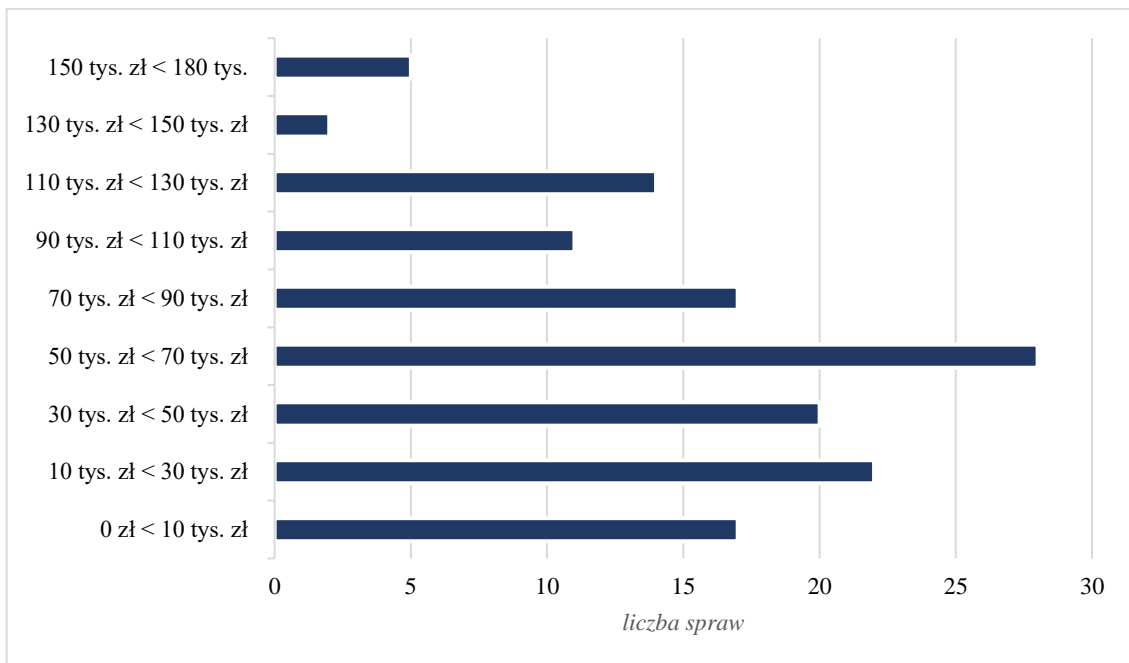
¹³⁰⁴ Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 2277 ze zm.).

6.2. Analiza poddanych badaniu spraw sądowych

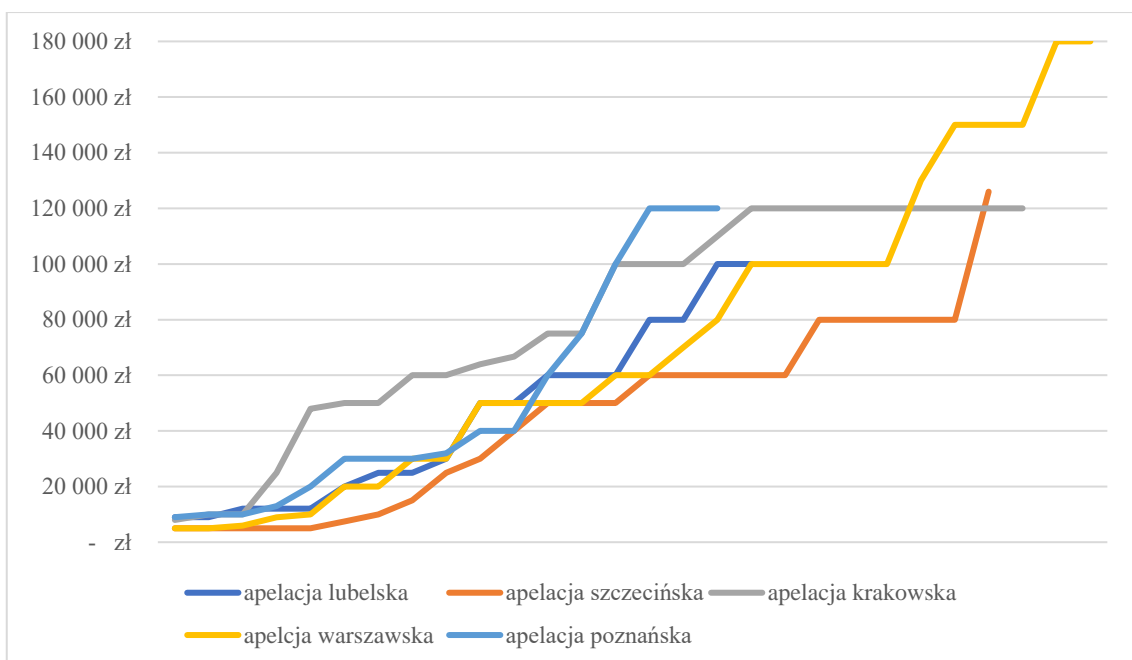
Analiza spraw dotyczących zadośćuczynienia na podstawie art. 446 § 4 k.c. uwzględnia następujące kwestie. Po pierwsze, wysokość ustalonych przez sąd kwot tytułem należnego poszkodowanemu zadośćuczynienia pieniężnego – z podziałem na apelacje; po drugie, udział procentowy kwot przyznanych przez zakład ubezpieczeń oraz kwot zasądzonych w postępowaniu karnym przed wszczęciem postępowania cywilnego o zapłatę zadośćuczynienia – z podziałem na apelacje; po trzecie, liczbę spraw, w których uwzględniono przyczynienie się poszkodowanego do powstania szkody; po czwarte, czas jaki upłynął od zdarzenia wyrządzającego szkodę do wyrokowania przez sąd; po piąte, stopień wygrania przez poszkodowanego sprawy o zadośćuczynienie – z podziałem na apelacje, oraz po szóste, rodzaj i stopień bliskości istniejącej między osobą pośrednio poszkodowaną a zmarłym najbliższym członkiem rodziny.

Wśród badanych spraw wysokość zadośćuczynienia najczęściej była ustalona w przedziale od 50.000 zł do 70.000 zł (na rzecz 28 uprawnionych) oraz od 80.000 zł do 110.000 zł (na rzecz 23 uprawnionych). Najniższe ustalone zadośćuczynienie wyniosło 5.000 zł i wystąpiło dziewięciokrotnie w apelacjach: białostockiej, szczecińskiej, warszawskiej w 2016 r., 2017 r., 2020 r., w tym na rzecz wnuka (ośmiokrotnie) oraz rodzeństwa zmarłego (jednokrotnie). Najwyższe zadośćuczynienie zostało ustalone dwukrotnie w wysokości 180.000 zł na rzecz dziecka zmarłego w apelacji warszawskiej w 2017 r. Sumarycznie największa, łączna kwota tytułem zadośćuczynienia została ustalona w apelacji krakowskiej, zaś najmniejsza w apelacji lubelskiej.

Wykres 13. Wysokość ustalonych przez sąd kwot tytułem zadośćuczynienia.

Wykres 14. Wysokość ustalonych przez sąd kwot tytułem zadośćuczynienia z podziałem na apelacje.

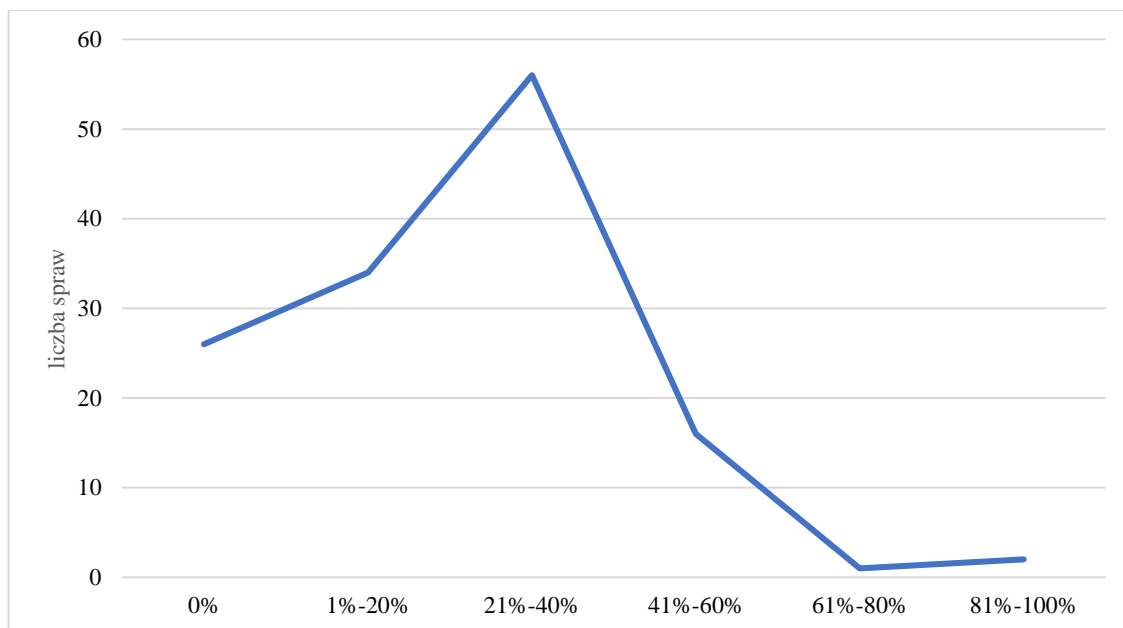

Najczęściej ustalana przez sądy wysokość zadośćuczynienia pieniężnego w apelacji białostockiej wynosiła od 40.000 zł do 80.000 zł, w apelacji szczecińskiej i lubelskiej – od 50.000 zł do 80.000 zł, w apelacji krakowskiej – od 100.000 zł do

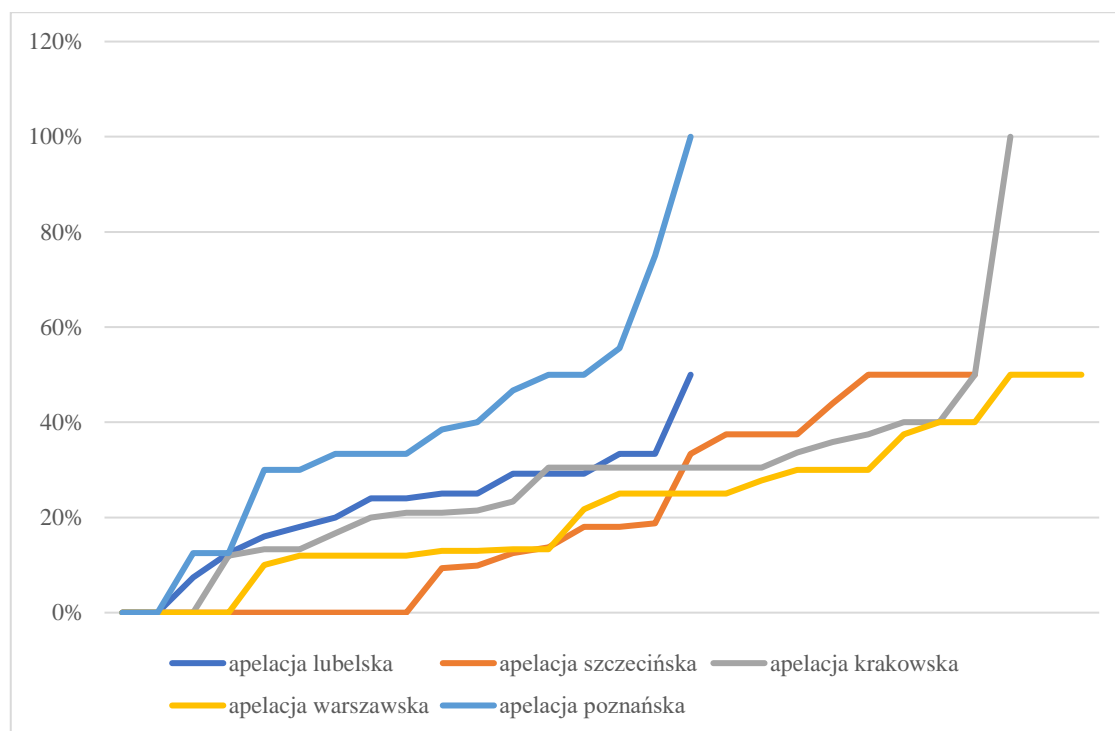
120.000,00 zł, w apelacji warszawskiej – od 100.000 zł do 180.000,00 zł, w apelacji poznańskiej – od 9.000 zł do 40.000 zł. Najniższe ustalone zadośćuczynienie pieniężne wyniosło: w apelacji białostockiej, szczecińskiej i warszawskiej – 5.000 zł, w apelacji lubelskiej – 9.000 zł, w apelacji krakowskiej – 8.000 zł, a w apelacji poznańskiej – 9.000 zł. Z kolei najwyższe ustalone zadośćuczynienie pieniężne wyniosło: w apelacji białostockiej – 143.000 zł, w apelacji szczecińskiej – 126.000 zł, w apelacji krakowskiej – 120.000 zł, w apelacji warszawskiej – 180.000 zł, w apelacji poznańskiej i lubelskiej 120.000 zł.

Na wysokość zasądzonych przez sądy kwot tytułem zadośćuczynienia za śmierć najbliższego członka rodziny, w przeważającej części (80 %) wpływała kwota odszkodowania wypłacona przez zakład ubezpieczeń przed wszczęciem cywilnego postępowania o zapłatę zadośćuczynienia. Kwoty wypłacone przez zakład ubezpieczeń najczęściej stanowiły od 20% do 40% ustalonego przez sąd zadośćuczynienia. W dwóch przypadkach sąd oddalił powództwo o zapłatę zadośćuczynienia, uznając, że jego wysokość ustalona przez zakład ubezpieczeń w toku postępowania likwidacyjnego w pełni rekompensuje doznaną przez powoda krzywdę. W nielicznych, pięciu przypadkach na wysokość zasądzonego przez sąd cywilny zadośćuczynienia pieniężnego wpłynęło zasądzone przez sąd w postępowaniu karnym tytułem zadośćuczynienia na podstawie art. 46 § 1 k.k. (w wysokości 3.000 zł oraz 20.000 zł) oraz nawiazki na podstawie art. 46 § 2 k.k. (w wysokości 10.000 zł). W 26 przypadkach zakład ubezpieczeń odmówił poszkodowanym wypłaty zadośćuczynienia pieniężnego.

Wykres 15. Udział procentowy kwot przyznanych przez zakład ubezpieczeń oraz kwot zasądzonych w postępowaniu karnym przed wszczęciem cywilnego postępowania o zasądzenie zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę spowodowaną śmiercią najbliższego członka rodziny.

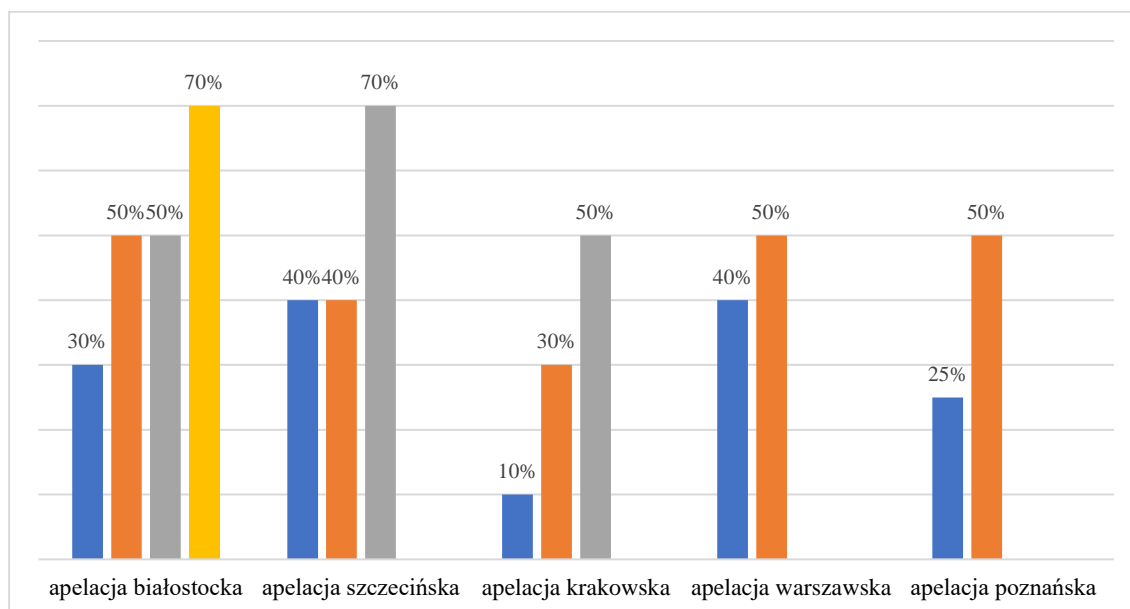
Wykres 16. Udział procentowy kwot przyznanych przez zakład ubezpieczeń oraz zasądzonych przez sąd w postępowaniu karnym przed wszczęciem cywilnego postępowania o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę spowodowaną śmiercią najbliższego członka rodziny z podziałem na apelacje.

W 14 sprawach sąd uwzględnił przyczynienie się bezpośrednio poszkodowanego do powstania szkody, co stanowiło 23% ogółu badanych spraw. Niemal w każdej apelacji

(z wyjątkiem apelacji lubelskiej) wystąpiła chociażby jedna sprawa z przyczynieniem się poszkodowanego do powstania szkody. Największe ustalone przez sąd przyczynienie wyniosło 70% i wystąpiło w dwóch sprawach w apelacji białostockiej i szczecińskiej.

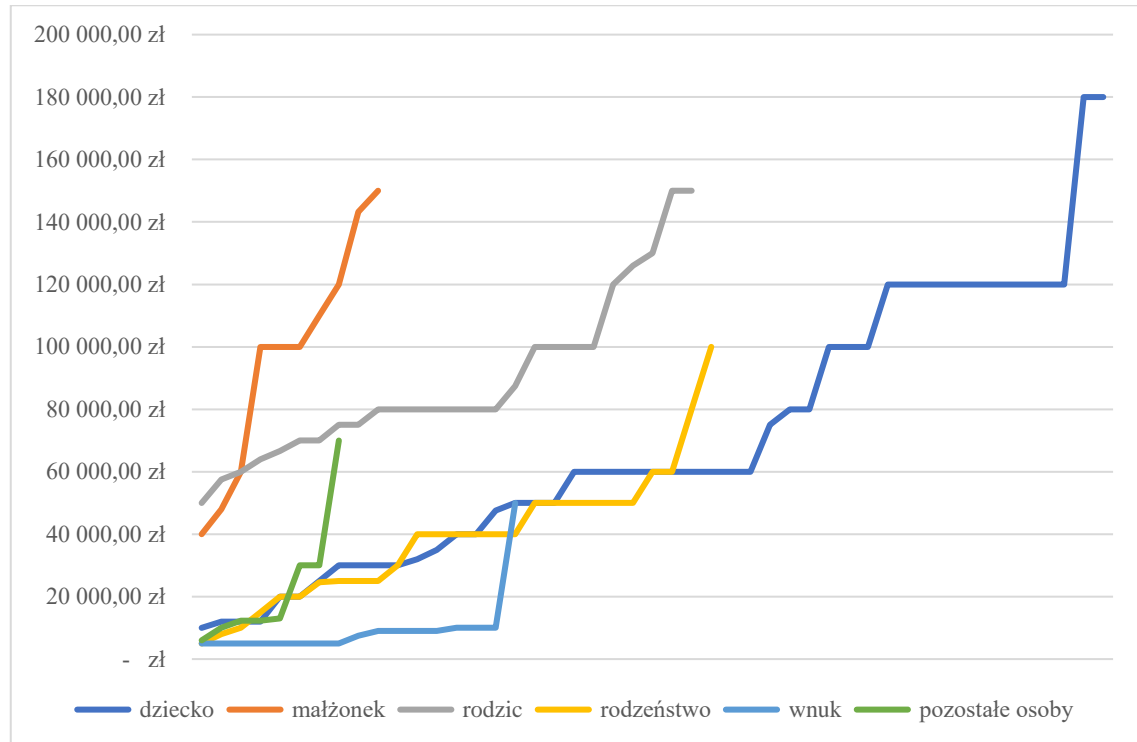
Wykres 17. Przyczynienie się poszkodowanego do powstania szkody z podziałem na apelacje.

Następny aspekt prowadzonej analizy obejmuje wysokość zadośćuczynienia pieniężnego w ramach poszczególnych grup uprawnionych w zależności od istniejącego stopnia bliskości ze zmarłym najbliższym członkiem rodziny. Wyróżniono sześć grup uprawnionych: dziecko, małżonka, rodzica, rodzeństwo, wnuka oraz pozostałe osoby. W analizowanych sprawach najczęściej pośrednio poszkodowanym było dziecko zmarłego (47 przypadków), a następnie rodzeństwo (27 przypadków), rodzic (26 przypadków), małżonek (10 przypadków) oraz wnuk (17 przypadków). W ramach pierwszej grupy obejmującej dzieci zmarłego rodzica wystąpiło bardzo duże zróżnicowanie ustalonych przez sąd kwot tytułem zadośćuczynienia pieniężnego, które zasądzone były w wysokości od 10.000 zł do 180.000 zł. W drugiej grupie, w której pośrednio poszkodowanym był małżonek zmarłego zadośćuczynienie pieniężne wyniosło od 40.000 zł do 150.000 zł. Podobna wysokość zadośćuczynienia pieniężnego ustalona była w grupie rodziców bezpośrednio poszkodowanego i wyniosła od 50.000 zł do 150.000 zł. W czwartej grupie obejmującej wnuków zmarłego zadośćuczynienie pieniężne wyniosło od 5.000 zł do 50.000 zł. Ostatnia grupa objęła dziadków (od 10.000 zł do 30.000 zł), dziecko

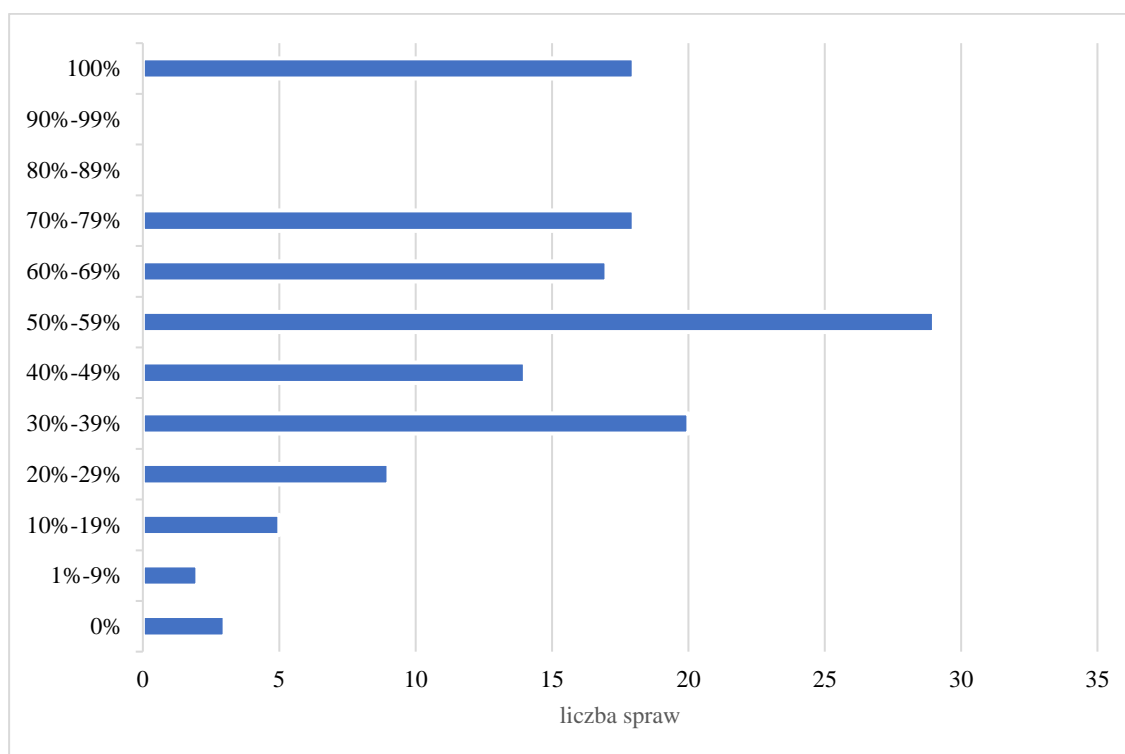
rodzeństwa (ponad 12.000 zł), pasierba (13.000 zł), synową (6.000 zł), konkubenta (70.000 zł) oraz syna konkubenta (30.000 zł).

Wykres 18. Wysokość zadośćuczynienia w poszczególnych grupach osób uprawnionych.

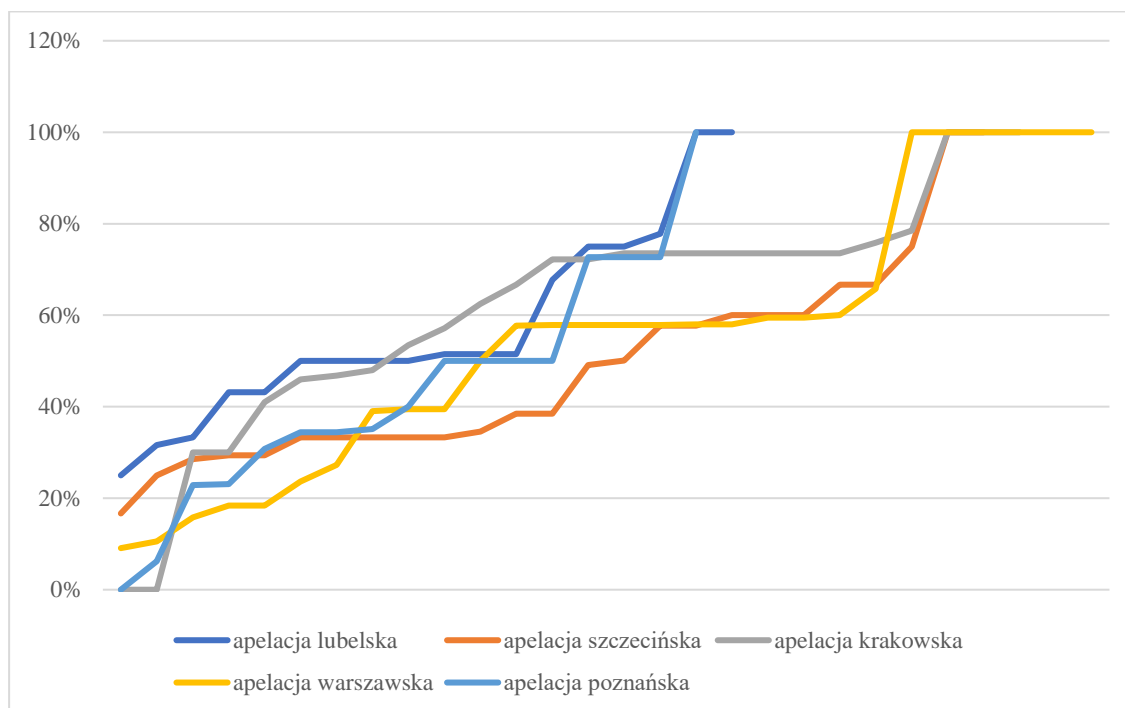

Kolejnym analizowanym aspektem był stopień wygrania przez poszkodowanego sprawy o zadośćuczynienie pieniężne za śmierć najbliższego członka rodziny. Spośród wszystkich zbadanych spraw, w aż 18 przypadkach (13%) powód wygrał sprawę o zadośćuczynienie w 100 %, co oznacza, że sąd ustalił wysokość zadośćuczynienia w takiej samej wysokości, w jakiej wyceniła je strona powodowa. W każdej apelacji wystąpił co najmniej jeden przypadek, w której powód wygrał sprawę w 100% (najwięcej w apelacji warszawskiej i białostockiej, a najmniej w apelacji poznańskiej). W dwóch sprawach sąd oddalił powództwo w całości. Najczęściej strona powodowa wygrywała sprawy w 50%-59% oraz 30%-39%. Wystąpiły również przypadki, w których powód wygrał sprawę w nieznaczącej części, np. 6% w apelacji poznańskiej, 9% w apelacji warszawskiej.

Wykres 19. Stopień wygrania sprawy przez poszkodowanego.

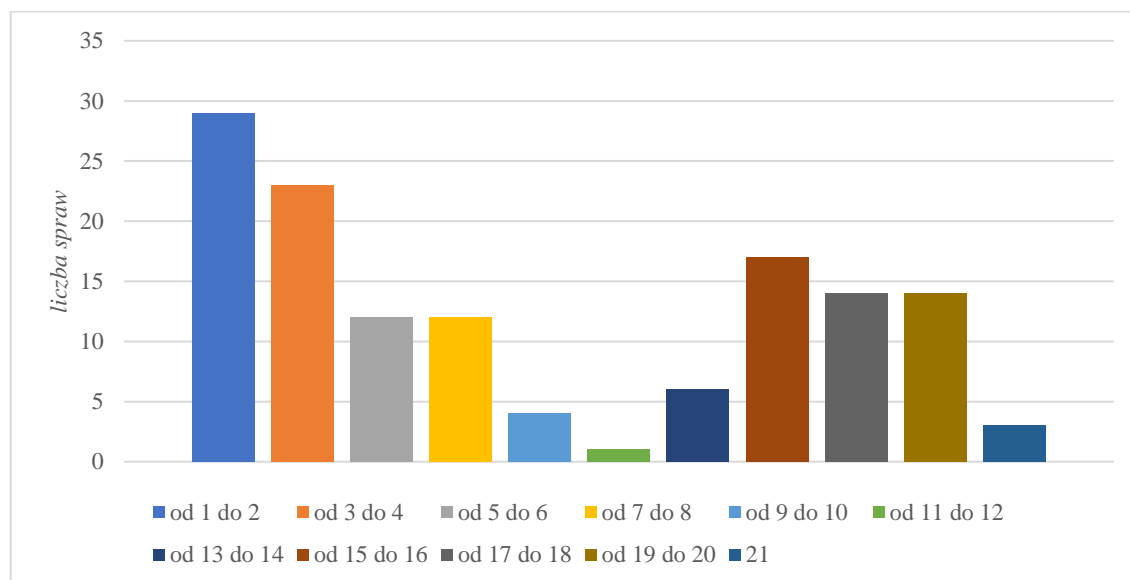
Wykres 20. Stopień wygrania sprawy przez poszkodowanego z podziałem na apelacje.

Ostatnim aspektem jest czas, jaki upłynął od zdarzenia wyrządzającego szkodę do wydania przez sąd wyroku w sprawie o zadośćuczynienie pieniężne. Z punktu widzenia

tego kryterium widoczne jest istotna rozpiętość czasowa – od roku do 21 lat. Najwięcej przypadków obejmuje okres od roku do 4 lat między zdarzeniem szkodzącym a wyrokowaniem przez sąd.

Wykres 21. Czas od zdarzenia wywołującego szkodę do wyrokowania przez sąd o zadośćuczynieniu.

6.3. Wnioski z analizy

Z przeprowadzonej analizy uzasadnień wyroków wynika, że sądy stosują kryteria miarkowania zadośćuczynienia wypracowane przez orzecznictwo Sądu Najwyższego na gruncie art. 446 § 4 k.c. Za podstawowe kryterium orzecznictwo uznaje rozmiar krzywdy, na który wpływa zwłaszcza „dramatyzm doznań osoby bliskiej, poczucie osamotnienia i pustki, cierpienia moralne i wstrząs psychiczny wywołany śmiercią osoby najbliższej, rodzaj i intensywność więzi łączącej pokrzywdzonego z zmarłym, wystąpienie zaburzeń będących skutkiem tego odejścia (np. nerwicy, depresji), roli w rodzinie pełnionej przez osobę zmarłą, stopień w jakim pokrzywdzony będzie umiał się znaleźć w nowej rzeczywistości i zdolności jej zaakceptowania, leczenie doznanej traumy, wiek pokrzywdzonego, oparcie w innych osobach bliskich”¹³⁰⁵. W niektórych wyrokach sądy powołały się na te wypowiedzi Sądu Najwyższego, według których kryterium

¹³⁰⁵ Zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10, OSP 2012 nr 4, poz. 44; z dnia 28 maja 2014 r., I CSK 332/13, Legalis nr 1160511; z dnia 20 sierpnia 2015 r., II CSK 595/14, Legalis nr 1337753; z dnia 22 lutego 2018 r., I CSK 377/17, Legalis nr 1768190; z dnia 4 lipca 2018 r., I PK 201/17, Legalis nr 1804777; z dnia 11 lipca 2019 r., V CSK 179/18, Legalis nr 2200425; z dnia 30 czerwca 2020 r., Legalis nr 2451838; IV CSK 706/19, Legalis nr 2451838; z dnia 20 kwietnia 2021 r., II PSKP 21/21, Legalis nr 2616254

uzupełniającym jest stopa życiowa społeczeństwa jako pośrednio wpływająca na umiarkowany wymiar zadośćuczynienia¹³⁰⁶. Podobnie jak w przypadku spraw o zadośćuczynienie za uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia, sądy nie dokonały wyboru wskaźnika, który stanowiłby konkretyzację wskazanego kryterium i według którego ustaliłyby realną wartość zadośćuczynienia pieniężnego zgodnie z aktualnymi warunkami gospodarczymi oraz stopą życiową społeczeństwa. W wielu przeanalizowanych uzasadnieniach brak było informacji dotyczących wieku zarówno pośrednio poszkodowanego, jak i zmarłego najbliższego członka rodziny pomimo, że obie te okoliczności stanowią kryteria miarkowania zadośćuczynienia. Z reguły sądy uwzględniały czas, jaki upłynął od zdarzenia wyrządzającego szkodę do czasu wyrokowania. W kilku jednak przypadkach okoliczność ta została błędnie zastosowana jako kryterium miarkowania zadośćuczynienia pieniężnego, „co pozwoliło na złagodzenie” skutków doznanego cierpienia. Należy bowiem zauważyć, że znaczny upływ czasu od zdarzenia szkodzącego pozwala jedynie na ocenę rozmiaru cierpień doznanych w przeszłości, aktualnie odczuwanych, a także tych, które mogą istnieć jeszcze w przyszłości. Nie może jednak przemawiać za obniżeniem wysokości należnego stronie świadczenia kompensacyjnego.

Przeprowadzona analiza, podobnie jak w sprawach o zadośćuczynienie za uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia, wykazała pewną niejednorodność w stosowanych przez sądy kryteriów miarkowania zadośćuczynienia pieniężnego oraz brak ich orzeczniczej ewolucji. Ponadto, nie dostrzeżono wyraźnej tendencji do ustalenia przez sądy większych kwot na przestrzeni ostatnich lat. Natomiast rozbieżności w zakresie ustalanych przez sądy wysokości zadośćuczynienia w ramach poszczególnych grup osób najbliższych potwierdzają brak standaryzacji w tym zakresie.

W nielicznych wyrokach sądy odniosły się do kwot zasądzonych w podobnych sprawach. W jednym z wyroków „sąd po wszechstronnym rozważeniu skali cierpienia każdego z powodów, na tle aktualnego orzecznictwa uznał, iż żądane kwoty nie korelują z kwotami zazwyczaj zasądzanymi w podobnych sprawach”¹³⁰⁷. W innym zaś wyroku sąd wprost odwołał się do innych orzeczeń, wskazując, że „zdaniem Sądu kwota

¹³⁰⁶ Wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10, OSP 2012 nr 4, poz. 44; z dnia 10 maja 2012 r., IV CSK 416/11, Legalis nr 511982; z dnia 20 grudnia 2012 r., IV CSK 192/12, Legalis nr 607831; z dnia 12 września 2013 r., IV CSK 87/13, Legalis nr 728663.

¹³⁰⁷ Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie 6.5.2016 r., I C 420/15, http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado%015b%0107uczynienie%002c%0020%015bmier%0107%0020/154505000000303_I_C_000420_2015_Uz_2016-05-30_001 (dostęp: 1.08.2023 r.).

przyznanego zadośćuczynienia nie jest w żaden sposób wygórowana. Jest ona podobna w wysokości do kwot zasądanych w podobnych przypadkach, czego wyrazem są choćby orzeczenia Sądu Okręgowego w Radomiu (z dnia 27 kwietnia 2016 r. sygn. akt I C 959/14), Sądu Rejonowego w Nysie (z dnia 10 lutego 2015 r., sygn. akt I C 893/14), Sądu Rejonowego w Kościerzynie (z dnia 18 lutego 2015 r., sygn. akt I C 25/15)¹³⁰⁸. Jeszcze w innym wyroku sąd podkreślił, że „zarówno okoliczności wpływające na wysokość zadośćuczynienia, jak i mierniki ich oceny muszą być rozważane indywidualnie w związku z konkretną osobą poszkodowanego. Zawodzą wszelkie porównania z innymi sprawami i mechaniczne przenoszenie dokonanej w nich oceny krzywdy, nawet przy podobnych obrażeniach i sytuacji osobistej. Sumy zasądzone z tytułu zadośćuczynienia w podobnych sprawach mogą jedynie dawać wskazówki orientacyjne, zapobiegając powstawaniu rażącej dysproporcji, nie stanowią natomiast dodatkowego kryterium miarkowania”¹³⁰⁹.

W analizowanych sprawach, najczęściej strona powodowa wygrywała sprawę w 50%-59%, a także w 30%-39% oraz 100%. Potwierdza to, że stosowane przez zakłady ubezpieczeń taryfikatory wysokości wypłacanych kwot są zaniżone i nie odpowiadają sumie odpowiedniej zadośćuczynienia pieniężnego za śmierć najbliższego członka rodziny.

W niektórych sprawach sądy oddaliły wniosek o przeprowadzenie dowodu z opinii biegłego psychologa lub psychiatry na okoliczność tego, jakie skutki dla zdrowia psychicznego powodów spowodowała nagła śmierć najbliższego członka rodziny. W tych przypadkach sądy uznały, że ustalenie rozmiaru krzywdy doznanej na skutek śmierci osoby najbliższej nie wymaga wiadomości specjalnych, ponieważ może to zostać udowodnione innymi środkami dowodowymi, np. dowodem z dokumentu, zeznań świadków, przesłuchania stron. Dopuszczenie takiego dowodu prowadziło do nieuzasadnionego przedłużenia trwania postępowania, a także wygenerowania dodatkowych kosztów. Takie stanowisko wpisuje się w reprezentowany przez Sąd Najwyższy pogląd, że „określenie rozmiaru sumy zadośćuczynienia pieniężnego ustawodawca pozostawił dyskrecjonalnej decyzji sądu. Nie ma podstaw do uznania, że w

¹³⁰⁸ Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Żoliborza w Warszawie z 9.2.2017 r., I C 19/16, [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/154505400000503_I_C_000019_2016_Uz_2017-02-09_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/154505400000503_I_C_000019_2016_Uz_2017-02-09_001) (dostęp: 1.08.2023 r.).

¹³⁰⁹ Wyrok Sądu Okręgowego w Nowym Sączu z 11.3.2022 r., I C 1383/21, [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/152015000000503_I_C_001383_2021_Uz_2022-03-11_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/152015000000503_I_C_001383_2021_Uz_2022-03-11_001) (dostęp: 1.08.2023 r.).

każdej tego rodzaju sprawie zachodzi konieczność korzystania z opinii biegłego dla ustalenia rozmiaru krzywdy niemajątkowej. Decydować o tym powinien kontekst faktyczny sprawy”¹³¹⁰. Uznać zatem należy, że z reguły w sprawach o zadośćuczynienie pieniężne za śmierć najbliższego członka rodziny nie ma potrzeby przeprowadzania dowodu z opinii biegłego psychologa lub psychiatry, jeśli doznana przez pokrzywdzonego krzywda ma charakter typowy. Niemniej jednak, wykorzystanie dowodu z opinii biegłego sądowego pozwala na większe zobiektywizowanie odczuwanych przez osobę pośrednio poszkodowaną cierpień związanych z utratą najbliższego. Dotyczy to zwłaszcza tych przypadków, w których powód przeszedł żałobę w sposób powikłany, podjął leczenie lub terapię, przyjmował leki czy też doznał rozstroju zdrowia.

7. Podsumowanie

Przeprowadzone rozważania stały się podstawą do sformułowania następujących wniosków podsumowujących.

1. Przed dniem 3 sierpnia 2008 r. (tj. przed wejściem w życie art. 446 § 4 k.c.) brak było podstawy prawnej dla zasądzenia przez sąd zadośćuczynienia za śmierć najbliższego członka rodziny. Nie stanowiły takiej podstawy, zarówno przed, jak i po nowelizacji z 2008 r., przepisy dotyczące ochrony dóbr osobistych (art. 448 k.c. w zw. z art. 24 k.c.). Obecnie, po wprowadzeniu w życie ustawy z dnia 28 lipca 2023 r., podstawą prawną roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za śmierć najbliższego członka rodziny może być również art. 448 § 1 k.c. z uwagi na rozszerzenie katalogu dóbr osobistych o interpersonalne wartości niemajątkowe. Przepis art. 446 § 4 k.c. ma zastosowanie do stanów faktycznych, w których zarówno zdarzenie szkodzące, jak i śmierć poszkodowanego, nastąpiło po dniu 3 sierpnia 2008 r. Roszczenie z art. 446 § 4 k.c. ma charakter ściśle osobisty i wygasa z chwilą śmierci uprawnionego.

2. Na gruncie art. 446 § 4 k.c. należy przyjąć szerokie rozumienie pojęcia najbliższego członka rodziny (modernistyczne, *sensu largo*). Katalog najbliższych członków rodziny zmarłego uprawnionych do zadośćuczynienia jest zatem otwarty, co oznacza, że obejmuje on oprócz małżonka, rodziców, dzieci, rodzeństwa, również wnuków i dziadków, bratanka i bratanicę, powinowatych (np. teściów, ojczyrna, macochę, pasierba, pasierbicę, synową i zięcia), członków rodziny zastępczej, a także

¹³¹⁰ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 2018 r., III CSK 148/18, Legalis nr 1856254.

konkubenta (konkubinę) wraz z ich potomstwem oraz narzeczonego (narzeczoną). Decydujące znaczenie dla powstania roszczenia z art. 446 § 4 k.c. nie mają bowiem formalne więzi rodzinnoprawne wynikające z Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, a istnienie rzeczywistej, bliskiej więzi emocjonalnej. *De lege lata* nie przysługuje zadośćuczynienie za krzywdę wywołaną śmiercią dziecka nienarodzonego (*nasciturusa*) na podstawie art. 446 § 4 k.c. Podstawę takiego roszczenia może stanowić art. 448 § 1 k.c.

3. Miarodajne dla oceny rozmiaru krzywdy są przede wszystkim kryteria obiektywne, a nie jedynie subiektywne odczucia poszkodowanego. Kompensacji podlegają nie tylko cierpienia występujące w okresie tzw. żałoby po zmarłym, lecz również cierpienia wynikające z utraty osoby bliskiej w przyszłości, co ma szczególne znaczenie w przypadku najmłodszych dzieci będących pośrednio poszkodowanymi. Cierpienie nie musi wiązać się z powstaniem trwałych skutków zdrowotnych (uszczerbku na zdrowiu). Niemniej jednak, pojawienie się tzw. żałoby powikłanej (polegającej na skomplikowanym jej przebiegu oraz przedłużeniu czasu jej trwania) wpływa na zwiększenie rozmiaru doznawanej krzywdy, a w konsekwencji wysokości należnego zadośćuczynienia. Adekwatny związek przyczynowy występować musi pomiędzy zdarzeniem szkodzącym a śmiercią bezpośrednio poszkodowanego, a także między śmiercią bezpośrednio poszkodowanego a krzywdą osoby pośrednio poszkodowanej wynikającej ze śmierci najbliższego członka rodziny.

4. Wyróżniono kryterium podstawowe w postaci rozmiaru krzywdy, a także kryteria pochodne, o charakterze pomocniczym (subsidiarnym), do których zaliczono: wpływ zdarzenia na dotychczasowe życie osobiste i zawodowe poszkodowanego, wiek zmarłego i poszkodowanego, stan ich zdrowia, postawę sprawcy szkody, rodzaj i stopień jego winy, a także aktualne warunki gospodarcze, w tym inflację, którą najlepiej obrazuje wskaźnik cen konsumpcyjnych (CPI). Do kryteriów miarkowania zadośćuczynienia nie należy poziom życia rodziny bądź środowiska, w którym żyje pośrednio poszkodowany, jak również jego status społeczny czy materialny, a także stan majątkowy zobowiązanego do naprawienia szkody niemajątkowej. Natomiast wpływ na rozmiar krzywdy pośrednio poszkodowanego w razie śmierci osoby najbliższej może mieć naprawienie przez zobowiązanego szkody majątkowej w postaci renty, odszkodowania oraz zwrotu kosztów pogrzebu i leczenia.

5. Analiza orzecznictwa sądowego potwierdza, że na gruncie roszczenia z art. 446 § 4 k.c. brak jest jednolitych kryteriów ustalania wysokości zadośćuczynienia

pieniężnego za śmierć najbliższego członka rodziny. Ponadto w praktyce orzecniczej nie uwzględnia się zmiany siły nabywczej pieniądza związanej z ekonomicznym zjawiskiem inflacji. Zdarzają się dość często przypadki, w których sądy nie uwzględniają innych, istotnych kryteriów miarkowania zadośćuczynienia, w tym zwłaszcza wieku pośrednio i bezpośrednio poszkodowanego. Ponadto wysokość zasądzanych przez sądy kwot tytułem zadośćuczynienia w ramach poszczególnych grup uprawnionych wykazują znaczne dysproporcje.

6. W doktrynie prawa cywilnego oraz orzecznictwie sądowym pojawiają się coraz częściej postulaty pewnej standaryzacji zasądzanych przez sądy kwot tytułem zadośćuczynienia za śmierć najbliższego członka rodziny. Proponowane są różne rozwiązania, w tym wprowadzenie tabel normatywnych, taryfikatorów sztywno określających sumy zadośćuczynienia, zbiory orzeczeń w celach porównawczych. Propozycje te korespondują z najnowszymi tendencjami zarówno w zagranicznych systemach prawnych, jak i europejskich dokumentach dotyczących wzmocnienia i harmonizacji prawa deliktowego w Europie.

7. Również w przypadku roszczenia z art. 446 § 4 k.c. negatywnie ocenić należy obowiązujący w prawie polskim model orzekania o zadośćuczynieniu pieniężnym za śmierć najbliższego członka rodziny oparty na uznaniu sędziowskim. Uzasadnione jest tym samym zaproponowanie wdrożenia mechanizmów pozwalających na standaryzację przyznawanych osobom pośrednio poszkodowanym kwot pieniężnych, które oderwane będą od uznaniowych kryteriów orzekania. W przypadku omawianego roszczenia najbardziej optymalnym rozwiązaniem byłoby wprowadzenie tabel normatywnych wskazujących określone ramy kwotowe, a zatem kwoty minimalne oraz maksymalne. Pewne wątpliwości wzbudzać może wprowadzenie kwot sztywnych, podlegających wyjątkowo podwyższeniu, np. gdy śmierć najbliższego członka rodziny nastąpiła w wyniku przestępstwa (tak jak na gruncie prawa holenderskiego). Mianowicie tabele te powinny być na tyle szczegółowe, aby uwzględniały wszelkie kryteria, mające dla procesu miarkowania zadośćuczynienia charakter fundamentalny. Przykładowa tabela może przewidywać podwyższenie albo obniżenie zadośćuczynienia pieniężnego należnego poszkodowanemu w zależności od spełnienia (w całości bądź w części) albo niespełnienia danego kryterium (tak jak ma to miejsce np. w prawie hiszpańskim w zakresie szkód w wypadkach komunikacyjnych). Tabela może także zawierać określoną kwotę bazową (jednostkę bazową), która jest mnożona przez liczbę punktów, w zależności o wystąpienia określonych okoliczności i kryteriów (co ma miejsce np. w

sądowych tabelach rzymskich w prawie włoskim). Tabele powinny również zawierać możliwość podwyższenia zadośćuczynienia pieniężnego w przypadkach szczególnych o określoną z góry kwotę bądź poprzez wykorzystanie odpowiedniego mnożnika kwoty bazowej. Ponadto kwoty zawarte w tabelach powinny być co roku aktualizowane w oparciu o wskaźnik inflacji, co oznacza, że obowiązywałyby one jedynie do czasu wydania kolejnych aktualizacji kwot. Należy zaznaczyć, że polski ustawodawca posługuje się normatywną „tabelaryzacją”, choć na bardzo ogólnym poziomie, m.in. na gruncie ustawy o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta. Dotyczy to tzw. świadczenia kompensacyjnego, które aktualnie w przypadku uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia wynosi od 2.000 zł do 200.000 zł, zaś w przypadku śmierci pacjenta od 20.000 zł do 100.000 zł. Powyższe kwoty podlegają corocznej waloryzacji.

Rozdział V. Zadośćuczynienie za niemożność nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej

1. Uwagi wstępne

Problematyka dochodzenia przez osobę pośrednio poszkodowaną zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę wywołaną poważnym uszczerbkiem na zdrowiu osoby najbliższej stanowi przedmiot ożywionych dyskusji doktrynalnych i orzeczniczych. W przeszłości główną kwestią sporną było to, czy dopuszczalne jest tego rodzaju roszczenie pomimo braku wyraźnej podstawy prawnej, a także, czy więź łącząca pośrednio poszkodowanego z osobą bezpośrednio poszkodowaną w ogóle zasługuje na ochronę cywilnoprawną. Wątpliwości dotyczyły również katalogu osób uprawnionych do dochodzenia roszczenia oraz rodzaju uszczerbków bezpośrednio poszkodowanego uzasadniających roszczenie osoby najbliższej. Niemniej, *de lege lata* najbliższym członkom rodziny poszkodowanego przysługuje na podstawie art. 446² k.c. roszczenie o zadośćuczynienie za krzywdę w sytuacji ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia, skutkującego niemożnością nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej. Już w tym miejscu można postawić tezę, że art. 446² k.c. stanowi kolejny krok w ewolucji tendencji ustawodawcy do rozszerzania ochrony cywilnoprawnej na nowe wartości niemajątkowe, które w ocenie społecznej zasługują na szczególną ochronę prawną. Z uwagi na zachodzące podobieństwa pomiędzy roszczeniami z art. 446 § 4 k.c. i art. 446² k.c., w celu uniknięcia zbędnych powtórzeń, w wielu miejscach obecne są odesłania do rozważań zawartych w Rozdziale IV niniejszej pracy. Stąd też prowadzone rozważania skoncentrowane są na zakresie podmiotowym i przedmiotowym roszczenia z art. 446² k.c., a w szczególności na stanach kwalifikowanych jako ciężkie i trwałe uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia, które mają skutkować niemożnością nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej.

2. Charakterystyka roszczenia

2.1. Dopuszczalność roszczenia przed 19 września 2021 r. i po tym dniu

Roszczenie o zapłatę zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę polegającą na zerwaniu więzi rodzinnej wskutek doznanego przez bezpośrednio poszkodowanego uszczerbku na zdrowiu, zostało wprowadzone do Kodeksu cywilnego ustawą z dnia 24

czerwca 2021 r.¹³¹¹, poprzez dodanie art. 446² k.c. Zgodnie z tym przepisem „w razie ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, skutkującego niemożnością nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej, sąd może przyznać najbliższym członkom rodziny poszkodowanego odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę”.

Roszczenie o zadośćuczynienie za krzywdę wywołaną niemożnością nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej z osobą najbliższą przed wejściem w życie ustawy nowelizującej z 2021 r. nie miało wyraźnej podstawy normatywnej. W polskiej kulturze prawnej roszczenie to nie miało tak bogatej historii, jak chociażby roszczenia wymienione w art. 445 § 1 k.c., art. 446 § 4 k.c., czy art. 448 k.c. Odpowiednika dzisiejszego art. 446² k.c. nie zawierał zarówno Kodeks zobowiązań¹³¹², jak i Kodeks cywilny od początku swojego obowiązywania. Zasadniczo dyskusja nad potrzebą kompensacji krzywdy najbliższych członków rodziny poszkodowanego, który doznał poważnego uszczerbku na zdrowiu, skutkującego zerwaniem więzi rodzinnej, rozpoczęła się dopiero po wprowadzeniu w 2008 r. do Kodeksu cywilnego zadośćuczynienia za śmierć najbliższego członka rodziny na podstawie art. 446 § 4 k.c. Wówczas dostrzeżono, że w niektórych sytuacjach poważny uszczerbek na zdrowiu bezpośrednio poszkodowanego niesie dla członków jego najbliższej rodziny skutki podobne do tych, których doświadczyliby oni w razie jego śmierci. W tym zakresie doktryna i orzecznictwo niekiedy zrównywały w skutkach stan biologicznej śmierci bezpośrednio poszkodowanego ze stanem, w którym poszkodowany doznał poważnego uszczerbku na zdrowiu. W obu przypadkach dojść miało do naruszenia tej samej wartości, z różną jednak intensywnością. Poważny stan zdrowia bezpośrednio poszkodowanego przekreślać miał przy tym jakąkolwiek jego zdolność do samodzielnej egzystencji czy możliwość nawet minimalnego brania udziału w życiu społecznym, w tym kontaktu z bliskimi¹³¹³.

Wśród zwolenników dopuszczalności dochodzenia takiego roszczenia doszło do wykształcenia trzech stanowisk. Zgodnie z pierwszym z nich, w sytuacji uszkodzenia

¹³¹¹ Artykuł 446² k.c. wprowadzony został do Kodeksu cywilnego na mocy ustawy z dnia 24 czerwca 2021 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz. U. z 2021 r., poz. 1509). Nowelizacja weszła w życie w dniu 19 września 2021 r.

¹³¹² Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. - Kodeks zobowiązań (Dz. U. z 1933 r. nr 82, poz. 598 ze zm.).

¹³¹³ Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 9 sierpnia 2016 r., II CSK 719/15, OSNP 2017, nr 5, poz. 60; z dnia 10 lutego 2017 r., V CSK 291/16, Legalis nr 1640606. Z nowszego orzecznictwa zob. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 sierpnia 2021 r., V CSKP 103/21, Legalis nr 2736275; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 19 kwietnia 2021 r., II CSK 355/20, Legalis nr 2612916.

ciała lub wywołania rozstroju zdrowia bezpośrednio poszkodowanego, roszczenie bliskich członków jego rodziny miało podstawę normatywną w treści art. 446 § 4 k.c. Z jednej strony, zastosowana mogła być względem tego przepisu wykładnia rozszerzająca pojęcia „zmarłego” poprzez objęcie jego zakresem również osoby, która nie tylko poniosła śmierć, lecz także doznała ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia. Z drugiej zaś, art. 446 § 4 k.c. mógł być stosowany *per analogiam legis*, lecz przy założeniu, że § 4 nie uzasadnia wnioskowania *a contrario*¹³¹⁴. Drugie stanowisko zakładało przyjęcie wykładni rozszerzającej przepisu art. 445 § 1 k.c., poprzez objęcie jego zakresem zastosowania nie tylko osoby poszkodowanej w sposób bezpośredni, lecz także osobę pośrednio poszkodowaną, która doznała własnej krzywdy w wyniku zdarzenia skutkującego poważnym stanem zdrowia bezpośrednio poszkodowanego. Z kolei trzecie stanowisko zakładało, że podstawą prawną roszczenia osób najbliższych poszkodowanego był art. 448 k.c. jako bezpośrednia konsekwencja uznania więzi rodzinnych za dobro osobiste podlegające ochronie cywilnoprawnej¹³¹⁵. Ostatni z wyżej wskazanych poglądów jest konsekwencją trwającej do dziś dyskusji nad istotą dóbr osobistych w prawie polskim oraz możliwości włączenia do otwartego katalogu z art. 23 k.c. wartości mających charakter relacyjny.

W efekcie powstał istotny rozdźwięk w orzecznictwie sądowym, zwłaszcza na gruncie rozstrzygnięć wydawanych przez Sąd Najwyższy. W trakcie bowiem prawie dwóch lat Sąd ten wydał kilka sprzecznych ze sobą merytorycznie uchwał w składzie siedmiu sędziów. W uchwałach z dnia 27 marca 2018 r. uznał, że „sąd może przyznać zadośćuczynienie za krzywdę osobom najbliższym poszkodowanego, który na skutek czynu niedozwolonego doznał ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu”¹³¹⁶. Za

¹³¹⁴ W.J. Kocot, *Zadośćuczynienie pieniężne*, s. 229-230. Zob. także zdania odrębne SSN K. Zawady oraz SSN J. Gudowskiego wyrażone w uzasadnieniu uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018, nr 9, poz. 83; a także uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego: z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 36/17, OSNC 2018 nr 11, poz. 103; z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 69/17, OSNC 2018, nr 11, poz. 104.

¹³¹⁵ A. Biały, *Prawo do zadośćuczynienia dla osób najbliższych w świetle uchwały Sądu Najwyższego z 27.03.2018 r.*, III CZP 60/17, *Przegląd Sądowy* 2019, nr 7-8, s. 203; K. Osajda, *Zadośćuczynienie za doznanie*, s. 74-75. Por. E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 5-6; M. Wałachowska, *Wynagrodzenie szkód deliktowych*, s. 386 i 407; M. Wałachowska, *Roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne za zerwanie więzi rodzinnych w razie doznania przez osobę bliską poważnego uszczerbku na zdrowiu*, *Przegląd Sądowy* 2017, nr 9, s. 11 i n.; K. Ziemianin, *Zadośćuczynienie za krzywdę*, s. 193. Zob. także wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 10 lutego 2017 r., V CSK 291/16, *Legalis* nr 1640606; z dnia 24 kwietnia 2018 r., V CSK 300/17, *Legalis* nr 1799140; z dnia 6 lipca 2018 r., II CSK 234/17, *Legalis* nr 1803607; z dnia 24 czerwca 2019 r., III CSK 233/17, *Legalis* nr 1949198; z dnia 27 sierpnia 2021 r., V CSKP 103/21, *Legalis* nr 2736275; z dnia 11 marca 2022 r., II CSKP 214/22, *Legalis* nr 2710656.

¹³¹⁶ Uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego: z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 69/17, OSNC 2018 nr 11, poz. 104; z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 36/17, OSNC 2018, nr 11, poz. 103; z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018, nr 9, poz. 83.

przyjęciem takiego stanowiska przemawiać miał argument, że więzi rodzinne łączące członków danej rodziny stanowią dobro osobiste podlegające ochronie prawnej. Naruszenie tego dobra mogło nastąpić nie tylko poprzez śmierć osoby bliskiej, lecz również poprzez sytuację, w której dochodzi u niej do ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu lub rozstroju zdrowia. Sama różnica między naruszeniem dobra osobistego polegała jedynie na sposobie tego naruszenia. W tych warunkach osoby bliskie nie mogły nawiązać bądź kontynuować typowej więzi rodzinnej z poszkodowanym, co rodziło po ich stronie określony wymiar krzywdy, która podlegać powinna kompensacji na podstawie art. 448 k.c. Co więcej, jak podnoszono, nie każda więź między członkami rodziny podlegała ochronie, a jedynie taka, która nie jest abstrakcyjna, a zatem więź, która da się zakwalifikować jako rzeczywiście występująca, silna emocjonalnie i psychicznie, a także trwała i dająca się obiektywnie potwierdzić¹³¹⁷. Analogiczne stanowiska wyrażone zostały również w innych orzeczeniach¹³¹⁸. Z kolei w uchwale z dnia 22 października 2019 r. Sąd Najwyższy zaprezentował pogląd diametralnie odmienny, wskazując, że „osobie bliskiej poszkodowanego, który na skutek czynu niedozwolonego doznał ciężkiego i trwałego rozstroju zdrowia, nie przysługuje zadośćuczynienie pieniężne na podstawie art. 448 Kodeksu cywilnego”¹³¹⁹. Sąd Najwyższy dzięki dokonanej szerokiej analizie zarówno istoty dobra osobistego, jak i ewolucji roszczeń służących kompensacie uszczerbków niemajątkowych przez osoby pośrednio poszkodowane w prawie polskim, uznał, że więzi rodzinne nie są dobrem osobistym. Stąd też osobom najbliższym poszkodowanego, który doznał szkody na osobie, nie

¹³¹⁷ W uchwale składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r. (III CZP 69/17, OSNC 2018, nr 11, poz. 104, s. 27) Sąd Najwyższy wskazał, że „trwały stan śpiączki pourazowej lub wegetatywny, czy też związany z uszkodzeniem mózgu albo poważnym i nieodwracalnym rozstrojem zdrowia jest podobny w zakresie skutków zerwania więzi do śmierci osoby bliskiej. Cierpienie osoby najbliższej związanej z takim chorym jest dojmujące w dłuższym okresie czasu, a intensywność poczucia bezsilności i braku nadziei nie mniejsza niż doznania związane ze śmiercią. Utrzymywanie więzi z taką osobą sprowadza się w przeważającej mierze do zachowania egzystencji fizycznej i udziału w jej cierpieniu. Istniejąca pomiędzy poszkodowanym i osobą bliską szczególnie więź emocjonalna doznaje istotnego naruszenia, którego zakres oceniany jest przy zastosowaniu kryteriów obiektywnych”.

¹³¹⁸ Por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 9 sierpnia 2016 r., II CSK 719/15, OSNP 2017, nr 5, poz. 60; z dnia 10 lutego 2017 r., V CSK 291/16, Legalis nr 1640606; z dnia 24 kwietnia 2018 r., V CSK 300/17, Legalis nr 1799140. Między innymi Sąd Apelacyjny w Warszawie w wyroku z dnia 18 stycznia 2016 r. (VI ACa 1405/14, OSP 2017, nr 4, poz. 42) zasądził na podstawie art. 448 k.c. nie tylko wysokie zadośćuczynienie w kwocie 1.200.000 zł dla bezpośrednio poszkodowanego dziecka, urodzonego w zamartwicy z powodu zawinionego uchybienia personelu medycznego szpitala polegającego na zmuszenia matki dziecka do porodu drogą naturalną, ale również zadośćuczynienie pieniężne dla rodziców dziecka w wysokości po 200.000 zł oraz 300.000 zł za naruszenie ich własnych dóbr osobistych. Sąd Apelacyjny we wskazanym wyroku błędnie uznał, że więzi rodzinne kwalifikowane mogą być jako dobro osobiste, a przez to podlegają ochronie na podstawie art. 448 k.c.

¹³¹⁹ Uchwała składu siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19, OSNKN 2020 nr 2, poz. 11.

przysługiwało roszczenie o zadośćuczynienie oparte na ówczesnie obowiązującym przepisie art. 448 k.c.

Stwierdzić należy, że do dnia 19 września 2021 r. w polskim porządku prawnym nie istniała jakakolwiek podstawa prawna umożliwiająca kompensację krzywd występujących u osób pośrednio poszkodowanych, będących wynikiem ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia osoby najbliższej, która prowadziła jednocześnie do zerwania więzi rodzinnej¹³²⁰. Na gruncie polskich rozwiązań normatywnych (odmiennie, niż ma to miejsce np. w prawie francuskim¹³²¹) nie obowiązuje jedna ogólna podstawa prawna, która pozwalałaby na kompensację wszelkich doznanych przez poszkodowanego szkód. Zgodnie zaś z zasadą ogólną, kompensacja szkody prawnie relewantnej może nastąpić jedynie na rzecz osoby bezpośrednio poszkodowanej, tj. takiej, przeciwko której skierowane było zdarzenie szkodzące¹³²². Zatem ochrona więzi rodzinnych, która przed wprowadzeniem w życie ustawy z dnia 28 lipca 2023 r. nie mogła stanowić dobra osobistego, lecz inną wartość niemajątkową, mogła mieć miejsce jedynie na podstawie wyraźnej decyzji ustawodawcy, wyrażonej w przepisie szczególnym. Z tych względów przyjęcie zaprezentowanej w Rozdziale III niniejszej pracy tezy, wedle której więzi rodzinne przed 15 września 2023 r. nie spełniały kryteriów konstrukcyjnych dobra osobistego powoduje, że wartość ta nie mogła być chroniona w oparciu o art. 448 k.c. Dokonanie przez ustawodawcę rozszerzenia katalogu dóbr osobistych również o interpersonalne wartości niemajątkowe (por. art. 448 § 2 k.c.) powoduje, że *de lege lata* ochrona więzi rodzinnych uzasadniona jest również na gruncie art. 448 § 1 k.c.

Nie zasługuje na akceptację argument przewidujący stosowanie wykładni rozszerzającej art. 446 § 4 k.c., czy art. 445 § 1 k.c. Przepisy te mają bowiem charakter wyjątkowy i nie podlegają wykładni rozszerzającej wedle reguły *exceptiones non sunt extendendae*¹³²³. Za niedopuszczalne należy również uznać stosowanie art. 446 § 4 k.c.

¹³²⁰ Tak też E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 642; P. Machnikowski, A. Śmieja, *System*, s. 796-797. Podobne stanowisko wyraził Sąd Najwyższy m.in. w postanowieniu z dnia 21 kwietnia 2017 r., I CSK 472/16, Legalis nr 1618082 i wyroku z dnia 8 grudnia 2021 r., I PSKP 57/21, Legalis nr 2639880. Przeciwno kompensacji szkód wynikających z cierpienia spowodowanego kalectwem osób bliskich opowiadał się A. Szpunar, który twierdził, że nie należy wynagradzać uczuć związanych z przywiązaniem do innej osoby (*sentiments d'affection*) – zob. A. Szpunar, *Zadośćuczynienie*, s. 73.

¹³²¹ Por. art. 1240 k.c. franc. (= por. Ordonnance n° 2016-131 du 10 février 2016 portant réforme du droit des contrats, du régime général et de la preuve des obligations; <https://www.legifrance.gouv.fr/> dostęp: 14.08.2023 r.); który jest odpowiednikiem wcześniej obowiązującego art. 1382.

¹³²² Z. Banaszczyk, *Szkody*, s. 28 i n.; M. Kaliński, *Ograniczenie indemnizacji*, s. 10; M. Wałachowska, *Roszczenie o zadośćuczynienie*, s. 16-17.

¹³²³ M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 825.

per analogiam legis do stanów faktycznych, w których bezpośrednio poszkodowany doznaje poważnych obrażeń ciała skutkujących jego ciężkim i trwałym uszkodzeniem lub rozstrojem zdrowia¹³²⁴. Zaznaczenia wymaga, że analogia z ustawy co prawda jest dopuszczalna w odniesieniu do przepisu mającego charakter wyjątkowy, niemniej, dotyczy to wyłącznie tych przypadków, w których „stan faktyczny nieunormowany odpowiada tym samym warunkom, które uzasadniały wydanie przepisu wyjątkowego”¹³²⁵. W tej mierze brak jest jakichkolwiek argumentów, by stan śmierci poszkodowanego porównywać do stanu, w którym poszkodowany żyje, lecz doznaje nawet najpoważniejszych obrażeń ciała. Stawianie znaku równości między tymi stanami pozostaje sprzeczne z aksjologicznymi założeniami cywilnoprawnej ochrony życia i zdrowia człowieka. Przyjęty pogląd potwierdza również sam ustawodawca, wskazując w uzasadnieniu projektu ustawy wprowadzającej do Kodeksu cywilnego art. 446² k.c. Mianowicie celem nowelizacji było ustanowienie „prawidłowej podstawy normatywnej dla odpowiedzialności cywilnej za krzywdę najbliższych członków rodziny poszkodowanego, która polega na niemożności nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej z poszkodowanym, z powodu wyrządzenia u poszkodowanego trwałego i ciężkiego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia”¹³²⁶.

Z uzasadnienia projektu ustawy nowelizującej wynika również, że nowa instytucja zadośćuczynienia jest niezbędna dla „realizacji konstytucyjnej ochrony

¹³²⁴ Por. uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19, OSNKN 2020 nr 2, poz. 11. Zob. również zdanie odrębne SSN Jacka Gudowskiego wyrażone w uzasadnieniu uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018, nr 9, poz. 83; a także uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego: z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 36/17, OSNC 2018 nr 11, poz. 103; z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 69/17, OSNC 2018, nr 11, poz. 104.

¹³²⁵ Tak Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 26 września 1969 r., III CZP 8/69, OSNCP 1970 nr 6, poz. 97. Zob. także Z. Radwański, M. Zieliński, w: *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne - część ogólna. Tom 1*, red. M. Safjan, Warszawa 2012, s. 495-496. Sąd Najwyższy w uzasadnieniu uchwały z dnia 19 stycznia 2006 r. (III CZP 100/05, OSNC 2006, nr 6, poz. 95) wskazał, że analogia z ustawy jest powszechnie dopuszczalna w prawie cywilnym. *Per analogiam* może być stosowany przepis, który normuje sytuacje sobie najbliższe, podobne do przypadku, który rozstrzygany jest ze względu na istotne cechy. Dopuszczalne jest stosowanie *per analogiam* przepisu wyjątkowego wówczas, gdy spełnione są warunki, które spowodowały wydanie przepisu, tak że jego zastosowanie pozostaje w obrębie tej samej *ratio*. Stosowanie analogii jest jednak niedopuszczalne wtedy, gdy przepis wyjątkowy uzasadnia wnioskowanie oparte na argumencie *a contrario*. Dodatkowo w uchwale Sądu Najwyższego z dnia 11 października 1991 r. (III CZP 37/91, OSNCP 1992, nr 4, poz. 50) zaznaczono, że analogia z ustawy służy uzupełnianiu luki w prawie przy uwzględnieniu oczywiście słusznych roszczeń. Luka taka występuje wtedy, gdy dla określonego stosunku prawnie obojętnego nie ma normy prawnej, która jest wyraźna albo dałaby się wyprowadzić w drodze wykładni. Nie sposób zatem uznać, by analogia z ustawy mogła służyć jako środek do wykreowania nowego roszczenia w oparciu o dotychczas obowiązujący art. 446 § 4 k.c.

¹³²⁶ Zob. uwagi zawarte w uzasadnieniu do projektu ustawy o zmianie ustawy - Kodeks cywilny z dnia 24 czerwca 2021 r., druk sejmowy IX kadencji, nr 1125; <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=1125> (dostęp: 14.08.2023).

rodziny, o której mowa w art. 18 Konstytucji oraz zasady równości wobec prawa i zasady zaufania obywateli do państwa, tj. zapewnienia jednolitych i przewidywalnych rozstrzygnięć w analogicznych sprawach. Jednolitość orzecznictwa jest, obok legalności, praworządności, obiektywności oraz pewności, jedną z ważniejszych wartości demokratycznego państwa prawa¹³²⁷. Nie ulega wątpliwości, że wprowadzenie do Kodeksu cywilnego roszczenia z art. 446² k.c. spełnia aktualne społeczne oczekiwania co do kompensowania szkód niemajątkowych doznanych przez osoby pośrednio poszkodowane, w związku z najpoważniejszym rodzajem szkód na osobie bezpośrednio poszkodowanego. Przed dniem 19 września 2021 r. judykatura podejmowała jednak, sprzeczne z zasadami panującymi w polskim systemie prawnym, próby „zalegalizowania” omawianego roszczenia i wypełnienia istniejącej w tym zakresie luki. Należy uznać, że orzecznictwo Sądu Najwyższego opierało się na prawotwórczym charakterze wykładni art. 448 k.c. i błędnym wykreowaniu więzi rodzinnej jako dobra osobistego. Takie działanie naruszało zasady polskiego prawa odszkodowawczego, a zwłaszcza zasadę, że zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową przysługuje tylko w przypadkach wyraźnie wskazanych w przepisach prawa, a także zasadę, że ochrona osób pośrednio poszkodowanych czynem niedozwolonym ma charakter wyjątkowy¹³²⁸. Co więcej, przy uwzględnieniu specyfiki polskiego systemu prawnego stwierdzić można, że wprowadzenie dopiero w 2021 r. do Kodeksu cywilnego art. 446² k.c. nastąpiło z dużym opóźnieniem. Ustanowienie prawidłowej podstawy prawnej roszczenia osób pośrednio poszkodowanych, które doznały krzywdy wynikającej z poważnego uszczerbku osoby najbliższej mogło nastąpić o wiele wcześniej, a co najmniej w 2008 r., tj. wraz z wprowadzeniem § 4 do art. 446 k.c.¹³²⁹. W późniejszym okresie potrzebę wprowadzenia zmian silnie sygnalizowały również środowiska naukowe, a także manifestowane były w tym zakresie oczekiwania społeczne¹³³⁰. Wbrew temu

¹³²⁷ Zob. uwagi zawarte w uzasadnieniu do projektu ustawy o zmianie ustawy - Kodeks cywilny z dnia 24 czerwca 2021 r., druk sejmowy IX kadencji, nr 1125; <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=1125> (dostęp: 14.08.2023).

¹³²⁸ E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 7. Zob. też W.J. Kocot, *Zadośćuczynienie pieniężne*, s. 227.

¹³²⁹ Tak też E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 5.

¹³³⁰ M. Wałachowska postulowała wprowadzenie art. 445 § 4 k.c., o następującej treści: „Sąd może także przyznać najbliższym członkom rodziny poszkodowanego na skutek uszkodzenia ciała lub doznania rozstroju zdrowia, odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną przez nich krzywdę”. Zob. M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę na rzecz najbliższych członków rodziny poszkodowanego na skutek uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia - konieczność regulacji prawnych*, w: *Czyny niedozwolone w prawie polskim i prawie porównawczym. Materiały IV Ogólnopolskiego Zjazdu Cywilistów. Toruń 24–25 czerwca 2011 r.*, red. M. Nesterowicz, Warszawa 2012, s. 587, 592. Por. także E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 642-643; M. Nesterowicz, *Glosa do wyroku*

takiego roszczenia nie zawierały nawet projekty Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego dotyczące prawa zobowiązań z 2009 r. i 2015 r.¹³³¹. W tym samym czasie podobne regulacje prawne sukcesywnie wdrażane były w obcych systemach prawnych. Wydaje się, że nawet dziś są one dalej idące, gdyż uwzględniają nieznanne polskiemu prawu rozwiązania co do okoliczności mających wpływ na wysokość należnego stronie zadośćuczynienia czy ustalenia konkretnych kwot należnych osobie pośrednio poszkodowanej w razie zaistnienia poważnego uszczerbku na zdrowiu najbliższego.

Szczególną uwagę zwrócić należy przy tym na aspekt intertemporalny dotyczący roszczenia z art. 446² k.c. Choć ustawa nowelizująca z dnia 24 czerwca 2021 r. weszła w życie w dniu 19 września 2021 r., ustawodawca nadał przepisowi art. 446² k.c. moc retrospektywną¹³³². Takie rozwiązanie pozwoliło na uniknięcie wątpliwości co do możliwości stosowania art. 446² k.c. przed jego wejściem w życie, które występowały na gruncie chociażby art. 446 § 4 k.c. Zaznaczenia przy tym wymaga, że za przyjęciem przez ustawodawcę tej zasady prawa intertemporalnego przemawiało dotychczasowe, przeważające stanowisko wyrażone w orzecznictwie sądowym, dopuszczające przyznanie zadośćuczynienia pieniężnego za zerwane więzi rodzinne, a także duża liczba zawisłych spraw sądowych¹³³³. Stosownie do treści art. 2 ustawy nowelizującej „do zdarzeń, których skutkiem jest niemożność nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej przez najbliższych członków rodziny z poszkodowanym z powodu wyrządzenia u niego ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, powstałych przed dniem wejścia w życie niniejszej ustawy, stosuje się przepis

Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 18 stycznia 2016 r., VI ACa 1405/14, OSP 2017, nr 4, poz. 42, s. 152-153; M. Wałachowska, Odpowiedzialność prywatnoprawna, s. 823.

¹³³¹ E. Bagińska, *O granicach kompensacji*, s. 130, 132.

¹³³² Należy odróżnić retroaktywność od retrospektywności. Retroaktywność polega na tym, że nowa ustawa ma zastosowanie do zdarzeń prawnych mających miejsce przed jej wejściem w życie. Natomiast retrospektywność oznacza, że nową ustawę stosuje się do stosunku prawnego, który powstał i trwa w następstwie zdarzenia prawnego zaistniałego w czasie obowiązywania starej ustawy (sytuacje „w toku”) - zob. uchwałę Sądu Najwyższego z 17 dnia kwietnia 2009 r., III CZP 16/09, OSNC 2010, nr 1, poz. 6. Retroaktywność jest łagodniejszą od retroakcji zasadą prawa intertemporalnego, ponieważ „nowe skutki nie następują od chwili zdarzenia prawnego (czyli ze skutkiem wstecznym), ale dopiero na przyszłość” - zob. K. Mularski, w: *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz do art. 1-352*, red. M. Gutowski, Legalis 2021, komentarz do art. 3 k.c., nb. 8-13, R. Strugała, *Kodeks 2023, komentarz do art. 446² k.c.*, nb. 4 Odmiennie B. Lackoroński, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. W. Borysiak, Legalis 2022, komentarz do art. 446² k.c., pkt 55. Autor przyjmuje, że art. 2 ustawy nowelizującej ma charakter retrospektywny „w zakresie, w jakim zakres zastosowania wynikającej z niego normy pokrywa się z zakresem zastosowania normy chroniącej więzi rodzinne wynikającej z art. 448 k.c.”, zaś charakter retroaktywny „w pozostałym zakresie, to jest w przypadkach, w których art. 446² k.c. stanowi podstawę przyznania zadośćuczynienia za krzywdy wynikłe z naruszenia więzi rodzinnej niezależnie od winy”.

¹³³³ Uzasadnienie do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny z dnia 24 czerwca 2021 r., druk sejmowy IX kadencji, nr 1125, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=1125> (dostęp: 14.08.2023).

art. 446² ustawy zmienianej w art. 1”. Artykuł 446² k.c. ma zatem zastosowanie do zdarzeń mających miejsce zarówno przed, jak i po dniu jego wejścia w życie. Nie ma przy tym znaczenia moment wystąpienia skutku w postaci niemożności nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej przez najbliższego członka rodziny z poszkodowanym z powodu wyrządzenia u niego ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia¹³³⁴. Nadana przez ustawodawcę moc retrospektywa przepisu doznaje jednak określonych ograniczeń. Z uwagi na fakt, że roszczenie z art. 446² k.c. wcześniej nie istniało w polskim systemie prawnym, osoba pośrednio poszkodowana może skutecznie dochodzić roszczeń nieprzedawnionych, a zatem dotyczących zdarzeń mających miejsce nie później niż 20 lat przed wejściem w życie art. 446² k.c. (art. 442¹ § 2 k.c.)¹³³⁵.

2.2. Zakres zastosowania art. 446² k.c.

Również na gruncie art. 446² k.c. pojawia się zagadnienie dotyczące granic kompensacji szkód niemajątkowych pośrednio poszkodowanych w deliktowym reżimie odpowiedzialności odszkodowawczej. Podobnie jak ma to miejsce w przypadku art. 446 § 4 k.c., wyrażony w art. 446² k.c. instrument indemnizacji uszczerbku niemajątkowego odnosi się do najbliższych członków rodziny zmarłego, którzy - jako osoby pośrednio poszkodowane czynem niedozwolonym - odczuwają ból i cierpienie związane ze szczególnie złym stanem zdrowia osoby najbliższej, wywołanym np. nieodwracalnym stanem śpiączki czy trwałym stanem wegetatywnym, a przez to również brakiem możliwości nawiązania lub kontynuowania z nim więzi rodzinnej. Ponownie wskazać należy, że możliwość uzyskania zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę, zwłaszcza przez osoby pośrednio poszkodowane, musi wynikać z konkretnego przepisu ustawowego¹³³⁶. Przepisem takim w ramach reżimu deliktowego, obok art. 446 § 4 k.c. jest art. 446² k.c.

¹³³⁴ K. Mularski, P. Klaczak, w: *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 353–626*, red. M. Gutowski, Legalis 2022, komentarz do art. 446² k.c., nb. 8. Odmienne R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 446² k.c., nb. 4. Autor ten wskazuje, że przepis art. 446² k.c. obejmuje „zakresem swojego zastosowania także te stany faktyczne, w których zdarzenie szkodzące (np. wypadek drogowy) będące źródłem krzywdy nastąpiło przed jego wejściem w życie, jeśli będące następstwem tego zdarzenia uszkodzenie ciała czy rozstrój zdrowia powodujący naruszenie więzi i skutkujący krzywdą miało miejsce po jego wejściu w życie.”

¹³³⁵ E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 4; K. Mularski, P. Klaczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., nb. 10.

¹³³⁶ Por. m.in. uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19, OSNKN 2020 nr 2, poz. 11.

Omawiane roszczenie stanowi własne roszczenie osoby pośrednio poszkodowanej i jest niezależne od roszczeń przysługujących osobie bezpośrednio poszkodowanej¹³³⁷. Przy czym zakres odpowiedzialności wobec pośrednio poszkodowanego jest wyznaczony przez zakres odpowiedzialności względem bezpośrednio poszkodowanego (w tym wynikający np. z przyczynienia się do powstania szkody)¹³³⁸. Przepis art. 446² k.c. chroni - tak samo jak ma to miejsce na gruncie art. 446 § 4 k.c. - określoną wartość niemajątkową w postaci więzi rodzinnej¹³³⁹. Od 15 września 2023 r. wśród wyżej wskazanych przepisów należy wymienić także art. 448 § 1 k.c., który obejmuje swoją ochroną również osoby pośrednio poszkodowane z uwagi na zaliczenie więzi rodzinnych (jako wartości relacyjnej) do katalogu dóbr osobistych.

Zaznaczyć należy, że art. 446² k.c., jako wyjątek od zasady kompensowania szkód jedynie na rzecz osób bezpośrednio poszkodowanych, nie może być interpretowany rozszerzająco w celu objęcia zakresem jego zastosowania stanów zbliżonych do ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu lub rozstroju zdrowia bezpośrednio poszkodowanego, skutkującego niemożnością nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej. Brak jest również uzasadnienia dla stosowania w tym zakresie analogii *legis*.

Dochodzenie zadośćuczynienia pieniężnego z art. 446² k.c., podobnie jak zadośćuczynienia z art. 445 § 1 k.c. i art. 446 § 4 k.c., możliwe jest wyłącznie na gruncie reżimu *ex delicto*. Odwołanie się do reżimu *ex contractu* może mieć miejsce jedynie na gruncie zbiegu roszczeń, o którym mowa w art. 443 k.c.¹³⁴⁰. Dodatkowo, z uwagi na fakt, że art. 446² k.c. reguluje wyłącznie sposób naprawienia szkody, konieczne jest jego powiązanie z przepisem regulującym określoną zasadę odpowiedzialności. Stwierdzić należy, że odpowiedzialność na gruncie art. 446² k.c. obejmuje dowolną zasadę odpowiedzialności, w tym zasadę winy, ryzyka, czy zasadę słuszności¹³⁴¹.

Przepis art. 446² k.c., odmiennie niż art. 446 § 4 k.c., nie jest powiązany z przepisami przewidującymi możliwość naprawy powstałej w majątku osoby pośrednio poszkodowanej szkody majątkowej. Roszczenia takie przysługują jedynie bezpośrednio poszkodowanemu na gruncie art. 444 k.c., i mogą kompensować uszczerbki doznane

¹³³⁷ E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 9.

¹³³⁸ E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 4, 9; B. Lackoroński, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., pkt 8, 13-14; K. Mularski, P. Klaczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., nb. 12.

¹³³⁹ W zakresie uwag dotyczących więzi rodzinnych por. uwagi zawarte w Rozdziale III.

¹³⁴⁰ E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 9.

¹³⁴¹ B. Lackoroński, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., pkt 13. E. Bagińska zwraca przy tym uwagę, że przepis art. 446² k.c. stanowi jedynie podstawę normatywną roszczenia, a nie samodzielną podstawę odpowiedzialności (E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 4, 9).

przez najbliższego członka rodziny poszkodowanego, zarówno w zakresie poniesionych kosztów leczenia, czy wynagrodzenia członka rodziny związanego z opieką i pielęgnacją bezpośrednio poszkodowanego.

Krzywdą najbliższego członka rodziny bezpośrednio poszkodowanego obejmuje przede wszystkim określone cierpienia psychiczne, którym towarzyszyć mogą określone negatywne skutki w sferze somatycznej. Objawiać może się w różnych aspektach funkcjonowania człowieka, które mogą być nawet szersze, aniżeli na gruncie art. 446 § 4 k.c. Krzywda stanowi konsekwencję konieczności obcowania z całkowicie uzależnionym od osób trzecich poszkodowanym, którego niepełnosprawność osiąga najwyższy możliwy stopień. Składa się ona z ciągłych negatywnych odczuć i przeżyć, które nie ustają pomimo upływu czasu. Trwają one z reguły tak długo, jak długo trwa zły stan zdrowia bezpośrednio poszkodowanego. Zaznaczyć należy, że doznany przez osobę bezpośrednio poszkodowaną uszczerbek na zdrowiu musi być na tyle poważny, by jego skutkiem stała się niemożność nawiązania lub kontynuowania z nim obowiązujących szczególnych relacji na tle stosunków rodzinnych¹³⁴². Artykuł 446² k.c. odnosi się zatem wyłącznie do najcięższych przypadków uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia, które na stałe uniemożliwiają bezpośrednio poszkodowanemu, jak i jego bliskim, podtrzymywanie dotychczasowych, silnych i pozytywnych więzi rodzinnych. Do stanów takich zaliczyć można m.in. stan wegetatywny, stan śpiączki, stan minimalnej świadomości, czy stan zamknięcia. Wspólną cechą tych stanów jest to, że niezależnie od zachowanego poziomu świadomości czy przytomności przez bezpośrednio poszkodowanego, pomiędzy nim a najbliższym członkiem rodziny nie ma możliwości zachowania jakiegokolwiek logicznej formy komunikacji¹³⁴³. Stąd kontakt z bezpośrednio poszkodowanym ograniczony jest do opieki i pielęgnacji nad nim, spędzania z nim czasu poprzez czuwanie, troszczenie się zarówno o niego, jak i jego sprawy osobiste. Dla zachowania jednak więzi rodzinnej, sama fizyczna obecność bezpośrednio poszkodowanego, bez przejawiania przez niego swojej roli w rodzinie, nie jest wystarczająca.

Warto także zauważyć, że podstawową funkcją zadośćuczynienia z art. 446² k.c. jest funkcja kompensacyjna¹³⁴⁴, w tym osiągnięcie określonego poziomu satysfakcji u osoby pośrednio poszkodowanej. Niemniej, nie sposób nie zauważyć, że tak daleko idące

¹³⁴² K. Mularski, P. Klaczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., nb. 39.

¹³⁴³ Zob. szerzej uwagi zawarte w pkt 5.1.1.1. niniejszego Rozdziału.

¹³⁴⁴ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 30 listopada 2021 r., V ACa 442/20, Legalis nr 2712320.

rozszerzanie zakresu ochrony więzi rodzinnych, również w świetle obecnych oczekiwań społecznych w tym zakresie, sprawia, że większego znaczenia nabiera także funkcja prewencyjna¹³⁴⁵. Ryzyko ponoszenia odpowiedzialności deliktowej nie tylko w razie śmierci bezpośrednio poszkodowanego, lecz również w razie doznania przez niego ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu, wpłynąć może na skuteczne odstraszenie potencjalnych sprawców od popełniania czynów niedozwolonych. Nie bez znaczenia, chociażby na gruncie wypadków komunikacyjnych, jest także wliczanie ryzyka ubezpieczeniowego w wysokość składki ubezpieczeniowej, która wzrasta proporcjonalnie do prawdopodobieństwa wystąpienia potencjalnych szkód, które wyrządzić może sprawca.

2.3. Wymagalność roszczenia

Na gruncie roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne z art. 446² k.c. nie ma większego znaczenia ustalenie, czy zdarzenie szkodzące oraz ciężkie i trwałe uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia, skutkujące niemożnością nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej, nastąpiły przed czy po dacie wprowadzenia tego przepisu w życie, tj. 19 września 2021 r. Ustawodawca nadał bowiem art. 446² k.c. moc retrospektywną, co powoduje, że ma on zastosowanie również do stanów faktycznych mających miejsce przed dniem wprowadzenia tego przepisu w życie¹³⁴⁶.

W odniesieniu zaś do ustalenia daty początkowej naliczania odsetek za opóźnienie w pełni aktualne są poczynione już uwagi dotyczące art. 445 § 1 k.c. oraz art. 446 § 4 k.c.¹³⁴⁷. Moment wymagalności roszczenia z art. 446² k.c. może zatem przypadać, w zależności od okoliczności sprawy, niezwłocznie po wezwaniu dłużnika do zapłaty, zgodnie z treścią art. 445 k.c.¹³⁴⁸, bądź później, włączywszy w to dzień wyrokowania, bądź czas następujący niezwłocznie po tym dniu¹³⁴⁹. W tym zakresie podstawowego znaczenia nabiera ustalenie całego rozmiaru krzywdy, której doznał najbliższy członek rodziny bezpośrednio poszkodowanego. Roszczenie staje się zatem wymagalne wówczas, gdy kompensacji podlegał będzie określony, znany już rozmiar krzywdy. Stąd

¹³⁴⁵ Tak też E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 4.

¹³⁴⁶ K. Mularski, P. Klaczak, *Kodeks, komentarz do art. 446² k.c.*, nb. 2, 3, 8, R. Strugała, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 446² k.c., nb. 4.

¹³⁴⁷ Zob. uwagi zawarte w pkt 2.3 Rozdziału II oraz pkt 2.3 Rozdziału IV.

¹³⁴⁸ Por. m.in. wyroki Sądów Apelacyjnych: w Gdańsku z dnia 30 listopada 2021 r., V ACa 442/20, Legalis nr 2712320; w Poznaniu z dnia 11 stycznia 2022 r., I ACa 768/20, Legalis nr 2658776.

¹³⁴⁹ Por. m.in. wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 11 sierpnia 2022 r., I ACa 104/22, Legalis nr 2727992.

też również na gruncie art. 446² k.c. ustalenie daty początkowej naliczania odsetek oparte jest na uznaniu sędziowskim.

2.4. Dziedziczenie i zbywanie roszczeń

Do przepisu art. 446² k.c., niż do jak art. 446 § 4 k.c., zastosowanie ma szczególna regulacja dotycząca dziedziczenia roszczenia o zadośćuczynienie. Do dnia 14 września 2023 r., tj. w czasie, kiedy art. 448 § 3 k.c. jeszcze nie obowiązywał, kwestia dziedziczności roszczenia z art. 446² k.c. pozostawała sporna. Wówczas doktryna prezentowała dwa sprzeczne ze sobą stanowiska. Zgodnie z pierwszym z nich omawiane roszczenie było dziedziczne, a zatem miało w tym zakresie zastosowanie art. 445 § 3 k.c.¹³⁵⁰. Według zaś drugiego poglądu negującego możliwość stosowania art. 445 § 3 k.c., roszczenie o zadośćuczynienie za zerwane więzi rodzinnej co do zasady wygasało wraz ze śmiercią uprawnionego, ponieważ było prawem ściśle związanym z osobą zmarłego (art. 922 k.c.), a zatem nie wchodziło do spadku po nim i nie podlegało dziedziczeniu¹³⁵¹. Przed wejściem w życie art. 448 § 3 k.c. uzasadniony był drugi ze wskazanych poglądów. Za jego trafnością przemawiał brak w art. 446² k.c. regulacji szczególnej na wzór tej, zawartej w art. 445 § 3 k.c. czy choćby odesłania do odpowiedniego stosowania art. 445 § 3 k.c., które występowało na gruncie art. 448 zd. 2 k.c.¹³⁵².

W aktualnym stanie prawnym dziedziczność roszczenia z art. 446² k.c. nie budzi wątpliwości. Zgodnie bowiem z art. 448 § 3 k.c. do roszczenia z art. 446² k.c. wprost zastosowanie ma art. 445 § 3 k.c., zgodnie z którym „roszczenie o zadośćuczynienie przechodzi na spadkobierców tylko wtedy, gdy zostało uznane na piśmie albo gdy powództwo zostało wytoczone za życia poszkodowanego”. Stąd *de lege lata* roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę wywołaną ciężkim i trwałym uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia, skutkującym niemożnością nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej, wchodzi w skład spadku i polega dziedziczeniu.

Odnosnie do zbywalności roszczenia z art. 446² k.c. wskazać należy, że ze względu na jego umiejscowienie w Kodeksie cywilnym, zastosowanie znajduje art. 449 k.c.¹³⁵³. Przepis ten wprowadza regułę niezbywalności roszczeń przewidzianych w art.

¹³⁵⁰ K. Mularski, P. Klaczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., nb. 50. Por. również R. Strugała, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 446² k.c., nb. 8.

¹³⁵¹ Zob. B. Lackoroński, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., pkt 53 i powołaną tam literaturą. Tak też E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 18.

¹³⁵² E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 18. E. Bagińska słusznie zauważa również, że art. 445 § 3 k.c. jako *lex specialis* względem art. 922 § 2 k.c. podlega wykładni ścisłej.

¹³⁵³ E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 18.

444-448 k.c., z wyjątkiem sytuacji, w której wskazane roszczenie jest już wymagalne i uznane na piśmie albo przyznane prawomocnym orzeczeniem. Uprawniony ma zatem możliwość zbycia roszczenia jedynie w ściśle wskazanych w ustawie przypadkach.

2.5. Roszczenie o zadośćuczynienie w obcych systemach prawnych

Z punktu widzenia prowadzonych analiz uwzględnić należy również tendencje rozwojowe odpowiedzialności deliktowej w obcych systemach prawnych, także z perspektywy zintensyfikowanych obecnie dążeń harmonizacyjnych prawa w ramach Unii Europejskiej, a także nasilonej prywatnoprawnej ochrony integralności cielesnej i psychicznej człowieka¹³⁵⁴. Szczególną inspiracją dla krajowych ustawodawstw oraz orzecznictwa sądowego są efekty prac międzynarodowych zespołów badawczych prowadzących prace nad harmonizacją prawa deliktów. W tym zakresie przykładowo wskazać należy, że zgodnie z art. 10:301 Zasad Europejskiego Prawa Czynów Niedozwolonych „z zastrzeżeniem zakresu ochrony (art. 2:102) naruszenie dobra może uzasadniać przyznanie zadośćuczynienia. Zadośćuczynienia można żądać w szczególności w razie szkody na osobie, naruszenia godności, wolności lub innych dóbr osobistych. Roszczenie o zadośćuczynienie może również przysługiwać osobom, które pozostają w bliskim związku z poszkodowanym, który poniósł śmierć lub doznał innego bardzo poważnego uszczerbku” (*fatal or very serious non-fatal injury*)¹³⁵⁵. PETL dopuszcza zatem możliwość przyznania zadośćuczynienia nie tylko członkom rodziny w rozumieniu formalnoprawnym, lecz także innym osobom, które związane są z bezpośrednio poszkodowanym więziami bliskości, co odnosi się również do partnera życiowego ofiary (konkubenta)¹³⁵⁶. Przychylnie podejście do kompensacji szkody niemajątkowej na rzecz osób pośrednio poszkodowanych prezentuje nadto art. VI. 2:202 ust. 1 *Draft Common Frame of Reference* wedle którego „szkoda niemajątkowa, której doznała osoba fizyczna wskutek uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia albo śmierci innej osoby (*personal injury or death*) stanowi szkodę podlegającą kompensacji, jeżeli w chwili doznania szkody osoby te pozostawały w szczególnie bliskich stosunkach

¹³⁵⁴ Zob. szerzej na temat harmonizacji i tzw. europeizacji prawa deliktów E. Bagińska, *Tendencje rozwojowe odpowiedzialności deliktowej w Europie w końcu XX w. początkach XXI wieku*, w: *Czyny niedozwolone w prawie polskim i prawie porównawczym*, red. M. Nesterowicz, Warszawa 2012, s. 53 i n.; E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 640.

¹³⁵⁵ *Principles of European Tort Law*. Zob. przypis nr 58.

¹³⁵⁶ M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 585.

osobistych”¹³⁵⁷. Także w tym przypadku wskazuje się, że kryterium istnienia więzi bliskości powinno być istotnym elementem oceny dopuszczalności roszczenia.

Podkreślić należy przy tym, że prawodawstwo unijne nie nakłada na państwa członkowskie Unii Europejskiej jakiegokolwiek obowiązku wdrożenia konkretnych rozwiązań prawnych, które pozwoliłyby na kompensację szkód niemajątkowych na rzecz osób najbliższych bezpośrednio poszkodowanego, pozostawiając w tym zakresie swobodę ustawodawcom krajowym¹³⁵⁸. Kwestie związane zatem z dopuszczalnością oraz sposobem realizacji roszczeń o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę związaną nie tylko ze śmiercią, lecz również z ciężkim i trwałym uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia u osoby bezpośrednio poszkodowanej, należą do domeny prawa krajowego.

Zauważyć należy, że aktualnie znaczna liczba ustawodawstw europejskich zawiera różnego rodzaju rozwiązania prawne, które wpisują się w tendencję rozszerzania kompensacji krzywdy na rzecz osób najbliższych bezpośrednio poszkodowanego, który w wyniku danego zdarzenia doznał ciężkiego i nieodwracalnego uszczerbku na zdrowiu. Świadczy to przede wszystkim o tym, że kwestie te stanowią ważny temat w debacie społecznej, zaś przyznanie pośrednio poszkodowanym określonych roszczeń związanych z ich własną krzywdą jest wręcz oczekiwane i pożądane.

W ramach poddanych analizie obcych systemów prawnych wyszczególnić można dwa podstawowe rozwiązania, które pozwalają na dochodzenie w takim przypadku przez pośrednio poszkodowanych zadośćuczynienia. Warto również zauważyć, że prawo niemieckie nie dopuszcza kompensacji szkód osób pośrednio poszkodowanych, z wyjątkiem przypadku, gdy bezpośrednio poszkodowany doznaje śmierci w wyniku czynu niedozwolonego. Od 2017 r. podstawą prawną takiego roszczenia jest art. 844 ust. 3 k.c. niem., przy czym ograniczenie możliwości kompensacji jedynie do przypadku śmierci poszkodowanego poddane zostało krytyce przez niemiecką doktrynę¹³⁵⁹. Wcześniej taką podstawę stanowił jedynie § 823 k.c. niem., w ramach którego pośrednio poszkodowany musiał udowodnić, że doznał własnego rozstroju zdrowia¹³⁶⁰.

¹³⁵⁷ *Draft Common Frame of Reference*, DCFR, <https://sakig.pl/wp-content/uploads/2019/01/dfcr.pdf> (dostęp: 14.08.2023). Zob. szerzej M. Wałachowska, *Wynagrodzenie szkód*, s. 37- 40; M. Wałachowska, *Roszczenie o zadośćuczynienie*, s. 22; M. Wilejczyk, *Zasady Draft Common Frame of Reference na tle zasad polskiego prawa prywatnego*, Lex 2018; a także E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 640; E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 8.

¹³⁵⁸ M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 585; M. Wałachowska, *Roszczenie o zadośćuczynienie*, s. 23.

¹³⁵⁹ Zob. E. Bagińska, *O granicach kompensacji*, s. 131.

¹³⁶⁰ M. Wałachowska, *Wynagrodzenie szkód*, s. 397.

Pierwsze rozwiązanie jest konsekwencją braku wyraźnej podstawy prawnej omawianego roszczenia. Istniejącą lukę uzupełnia doktryna i orzecznictwo sądowe, poprzez stosowanie przepisów odnoszących się bądź do reguł ponoszenia odpowiedzialności cywilnoprawnej na zasadach ogólnych, bądź też stosowanie względem obowiązujących już regulacji wykładni rozszerzającej czy też analogii *legis*. Takie rozwiązania obowiązują m.in. w Austrii, Francji, Portugalii, czy Włoszech.

W prawie austriackim, pomimo braku wyraźnej podstawy prawnej roszczenia, dopuszcza się możliwość kompensacji na rzecz osób pośrednio poszkodowanych szkód niemajątkowych, które stanowią konsekwencją poważnego uszczerbku na zdrowiu osoby poszkodowanej w sposób bezpośredni. Dotyczy to jednak jedynie wypadków wyjątkowych¹³⁶¹. W prawie tym panuje ogólna zasada, zgodnie z którą zadośćuczynienie należne jest tylko w przypadkach wyraźnie wskazanych w ustawie¹³⁶². W tym zakresie nauka dokonuje niekiedy wykładni rozszerzającej przepisów austriackiego kodeksu cywilnego, zwłaszcza w zakresie przepisów dotyczących szkód na osobie (§ 1325 k.c. austr.)¹³⁶³. Odnosi się to do przypadków wystąpienia własnego rozstroju zdrowia psychicznego, zwłaszcza wstrząsu psychicznego związanego z powypadkowym stanem zdrowia osoby bliskiej. Szok taki musi być porównywalny z szokiem doznany w razie śmierci bliskiego. Osoba poszkodowana w sposób pośredni musi wówczas wykazać, że z bliskim łączyła ją silna więź, a własny rozstrój zdrowia jest konsekwencją poważnego i nieodwracalnego uszczerbku na zdrowiu bezpośrednio poszkodowanego. Dodatkowo, stan zdrowia bezpośrednio poszkodowanego musi być bardzo poważny. Obejmuje to sytuację, gdy konieczne jest zapewnienie mu stałej opieki osoby trzeciej, od której jest całkowicie uzależniony¹³⁶⁴. Dodatkowo, w prawie austriackim rolę ogólnego przepisu będącego podstawą roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne stanowi § 1323 k.c. austr., lecz jedynie wówczas, gdy sprawcy można przypisać winę umyślną lub rażące niedbalstwo¹³⁶⁵. Przepis ten stanowi niekiedy alternatywę dla roszczenia wywodzonego z § 1325 k.c. austr.

W prawie portugalskim roszczenia osób pośrednio poszkodowanych związane z krzywdą doznaną wskutek poważnego uszczerbku na zdrowiu osoby bliskiej wywodzi

¹³⁶¹ E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 637.

¹³⁶² M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 574.

¹³⁶³ Zob. M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 574.

¹³⁶⁴ E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 637; M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 574-575 i wskazywane tam orzecznictwo.

¹³⁶⁵ E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 637; M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 574. Por. także M. Wałachowska, *Wynagrodzenie szkód*, s. 386-388.

się z szerokiego stosowania art. 496 k.c. portug. (zwłaszcza ust. 2 - 4) oraz art. 483 k.c. portug.¹³⁶⁶, określającego klauzulę generalną odpowiedzialności za winę. Przepisy te odnoszą się do roszczeń osób trzecich w razie śmierci osoby bezpośrednio poszkodowanej. Wyznaczony katalog uprawnionych do dochodzenia roszczenia obejmuje małżonka, dzieci i innych zstępnych, a w razie ich braku - rodzica lub innych wstępnych, a także rodzeństwa. Dodatkowo do kręgu uprawnionych wlicza się osoby pozostające w związku pozamałżeńskim, dzieci lub innych zstępnych. W orzecznictwie wskazuje się przy tym, że gdy poszkodowanym bezpośrednio jest małoletnie dziecko, możliwość przyznania zadośćuczynienia łączy się z m.in. naruszeniem takich wartości jak prawo do wykonywania władzy rodzicielskiej, w tym prawo do wychowania zdrowego dziecka, czy prawo do macierzyństwa. Z kolei na tle relacji małżeńskich, gdy poszkodowanym bezpośrednio jest współmałżonek, skuteczność roszczenia wymaga stwierdzenia naruszenia m.in. prawa osobistego uprawnionego do życia seksualnego ze współmałżonkiem i odbywania z nim kontaktów cielesnych, małżeńskiego obowiązku współżycia (art. 1672 k.c. portug.), prawa do posiadania potomstwa, czy prawa do wolności, które zostaje naruszone poprzez konieczność opiekowania się bezpośrednio poszkodowanym, który jest niesamodzielnym¹³⁶⁷. Niekiedy wymagane jest także udowodnienie istnienia bardzo silnej więzi między uprawnionym a osobą bezpośrednio poszkodowaną, a także wykazanie, że uszczerbek na zdrowiu bezpośrednio poszkodowanego jest szczególnie poważny, przez co występują znaczne ograniczenia jego zdolności w codziennym funkcjonowaniu, np. w zakresie komunikowania się czy samoobsługi¹³⁶⁸.

Z kolei w prawie włoskim zastosowanie ma art. 2059 k.c. włos. Przepis ten stanowi ogólną postawę roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę, w sytuacji, gdy czyn niedozwolony kwalifikowany może być jako przestępstwo¹³⁶⁹. Jak wskazuje się jednak w literaturze, sądownictwo włoskie, w świetle konstytucji i standardów ochrony praw człowieka, dokonuje szerokiej wykładni tego przepisu, obejmując zakresem jego

¹³⁶⁶ *Código Civil*, który jest dekretem z mocą ustawy nr 47344 (Diário do Governo n.º 274/1966, Série I de 1966-11-25), <https://diariodarepublica.pt/dr/legislacao-consolidada/decreto-lei/1966-34509075> (dostęp: 14.08.2023), zwany dalej „k.c. portug.”. Zob. E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 638.

¹³⁶⁷ M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 576-577.

¹³⁶⁸ E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 638; M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 575-578 i wskazywane tam orzecznictwo. Por. także M. Wałachowska, *Wynagrodzenie szkód*, s. 394-397.

¹³⁶⁹ E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 635; M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 578-579.

zastosowania także przypadki szkody niemajątkowej, niewynikające z przestępstw¹³⁷⁰. Przesłanką do przyznania zadośćuczynienia osobom bliskim bezpośrednio poszkodowanego jest np. utrata towarzystwa czy też naruszenie praw małżonków do odbywania stosunków seksualnych, jak również naruszenie praw dzieci do moralnego i materialnego wychowania przez rodziców¹³⁷¹. Krąg osób uprawnionych do dochodzenia roszczenia wyznaczany jest przez pryzmat istniejących między bezpośrednio i pośrednio poszkodowanym więzi (w przypadku osób najbliższych przyjmuje się domniemanie istnienia takiej więzi)¹³⁷². Prawo włoskie nie wyklucza dochodzenia przez pośrednio poszkodowanego zadośćuczynienia wynikającego z własnej szkody na osobie, tj. wystąpienia rozstroju zdrowia (*danno biologico*)¹³⁷³, mającego związek z poważnym uszczerbkiem na zdrowiu osoby bliskiej. Krzywda ta musi zostać wykazana jako stanowiąca wynik poważnego stanu zdrowia osoby poszkodowanej w sposób bezpośredni¹³⁷⁴.

Natomiast w prawie francuskim podstawą wskazanych roszczeń jest aktualnie art. 1240 k.c. franc. (odpowiednik wcześniej obowiązującego art. 1382 k.c. franc.), który wyraża zasadę, że każdy czyn człowieka, który skutkuje wyrządzeniem szkody drugiej osobie, zobowiązuje tego, z czyjej winy nastąpił, do jej naprawienia. Przepis ten stanowi ogólną podstawę odpowiedzialności deliktowej¹³⁷⁵. W prawie francuskim funkcjonuje pojęcie tzw. szkody towarzyszącej (*préjudice d'accompagnement*), czyli szkody, którą doznaje rodzina lub osoby bliskie ofiary, powiązane z nią silnymi więzami emocjonalnymi. Przyznane im zadośćuczynienie zrekompensować ma doznaną szkodę moralną wynikającą np. ze wstrząsu, którego osoba pośrednio poszkodowana doznaje w związku ze stanem zdrowia osoby bezpośrednio poszkodowanej¹³⁷⁶. Przesłankami roszczenia jest szkoda, która musi być rzeczywista, istnienie więzi bliskości pomiędzy osobą poszkodowaną a uprawnionym, a także związek przyczynowy między zdarzeniem

¹³⁷⁰ E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 635; M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 578-579.

¹³⁷¹ M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 578.

¹³⁷² E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 635; M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 579.

¹³⁷³ Zob. także M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 579.

¹³⁷⁴ E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 635; M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 578 - 579 i wskazywane tam orzecznictwo. Por. także M. Wałachowska, *Wynagrodzenie szkód*, s. 389-391.

¹³⁷⁵ E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 634; M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 583.

¹³⁷⁶ M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 582.

szkodzącym a szkodą¹³⁷⁷. Prawo francuskie ułatwia przy tym realizację roszczenia poprzez odejście od wymogu wykazywania poważnego uszczerbku na zdrowiu osoby bezpośrednio poszkodowanej. Konieczne w tej mierze jest wykazanie jedynie własnej krzywdy uprawnionego¹³⁷⁸, wynikającej z doświadczenia cierpienia przez osobę bliską.

Z kolei druga koncepcja sposobu kompensacji szkód niemajątkowych osób pośrednio poszkodowanych polega na wprowadzeniu wyraźnej podstawy prawnej roszczenia. Takie rozwiązanie funkcjonuje m.in. w prawie chorwackim, czeskim, holenderskim, polskim, czy słoweńskim.

W prawie słoweńskim podstawę taką stanowi art. 180 k.z. słow., a ściślej jego ust. 2, 3, i 4¹³⁷⁹. Słoweński ustawodawca przyznaje współmałżonkowi, dzieciom i rodzicom możliwość dochodzenia roszczenia o przyznanie godziwego zadośćuczynienia pieniężnego za cierpienie psychiczne (np. wstrząs psychiczny, stres) w wypadku szczególnie ciężkiego kalectwa osoby bezpośrednio poszkodowanej. Szkada osoby bezpośrednio poszkodowanej musi być poważna i trwała¹³⁸⁰. Zadośćuczynienie pieniężne może być również przyznane rodzeństwu, a także konkubentowi (partnerowi pozamałżeńskiemu), lecz jedynie wówczas, gdy istnieją między nimi a bezpośrednio poszkodowanym trwałe relacje (wspólnota życia).

Bardzo podobna regulacja obowiązuje w prawie chorwackim, tj. art. 1101 ust. 1 i 2 chorwackiego Prawa o stosunkach zobowiązaniowych. Również w tym systemie roszczenie o godziwe zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową (krzywdę) wynikającą ze szczególnie ciężkiego kalectwa przysługuje najbliższej rodzinie bezpośrednio poszkodowanego (tj. małżonkowi, dzieciom i rodzicom). Nie oznacza to jednak, że chodzi w tym przypadku o kalectwo całkowite¹³⁸¹. Dla skuteczności roszczenia niezbędne jest spełnienie dwóch przesłanek. Z jednej strony, wystąpić musi obiektywny stopień winy, z drugiej zaś, zewnętrzna manifestacja kalectwa¹³⁸². Uprawnionymi może

¹³⁷⁷ M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 582.

¹³⁷⁸ E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 634; M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 582. Por. także M. Wałachowska, *Wynagrodzenie szkód*, s. 388-389.

¹³⁷⁹ *Obligacyjny zakonik z dnia 3 października 2001 r.* (Uradni list RS, št. 97/07), <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO1263> (dostęp: 15.08.2023 r.). Por. uwagi E. Bagińskiej, *Kompensacja krzywdy*, s. 638; M. Wałachowskiej, *Wynagrodzenie szkód deliktowych doznanych przez pośrednio poszkodowanych*, Warszawa 2014, s. 398.

¹³⁸⁰ E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 638; M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 584; M. Wałachowska, *Roszczenie o zadośćuczynienie*, s. 23. Por. uwagi M. Wałachowska, *Wynagrodzenie szkód*, s. 398-399.

¹³⁸¹ E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 638-639.

¹³⁸² E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 639.

być również rodzeństwo poszkodowanego, jego dziadkowie, wnukowie i konkubent, jeśli istniała między nimi a bezpośrednio poszkodowanym trwała wspólnota życiowa.

Z kolei w prawie czeskim podstawę roszczeń osób pośrednio poszkodowanych pełni art. 2959 k.c. czes.¹³⁸³, który uprawnia współmałżonka, rodziców, dziecko lub inną osobę bliską względem osoby bezpośrednio poszkodowanej do dochodzenia rekompensaty za szkodę niemajątkową w postaci cierpień psychicznych w razie szczególnie ciężkiego naruszenia zdrowia bezpośrednio poszkodowanego. Zasadą jest pełna kompensacja szkody niemajątkowej¹³⁸⁴. Czeski ustawodawca wskazuje także, że jeśli kwota rekompensaty nie jest możliwa do ustalenia, to można ją określić odwołując się do zasady słuszności.

Najciekawsze rozwiązanie wprowadzone zostało jednak w prawie holenderskim, na gruncie którego brak było wyraźnej podstawy prawnej roszczeń osób pośrednio poszkodowanych zarówno wówczas, gdy poszkodowany zmarł, jak i wtedy, gdy przeżył, lecz doznał ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu. Wówczas możliwość przyznania zadośćuczynienia wywodzą z generalnej normy, której treścią był obowiązek naprawienia szkody niemajątkowej, będącej konsekwencją czynu niedozwolonego¹³⁸⁵. Ustawodawca holenderski zdecydował się jednak na ustanowienie szczególnej podstawy prawnej omawianego roszczenia, dążąc przede wszystkim do zapewnienia poszkodowanemu satysfakcji z uznania krzywdy, przy nadaniu mniejszego znaczenia funkcji kompensacyjnej¹³⁸⁶. Zgodnie z art. 107 ust. 1 pkt b k.c. hol. (Księga Szósta, Prawo zobowiązań)¹³⁸⁷, który obowiązuje od dnia 1 stycznia 2019 r., najbliżsi krewni osoby bezpośrednio poszkodowanej, która doznała poważnego i trwałego uszczerbku na zdrowiu, uprawnieni są do dochodzenia zapłaty kwoty zryczałtowanej za szkodę niebędącą szkodą majątkową. Jako osoby uprawnione wymienia się: małżonka lub zarejestrowanego partnera osoby bezpośrednio poszkodowanej, który w chwili zdarzenia nie pozostawał w separacji prawnej, a także konkubenta (towarzysza życia) poszkodowanego, który w chwili zdarzenia prowadził z nim na stałe wspólne

¹³⁸³ *Zákon občanský zákoník* z dnia 22 marca 2012 r. (Zákon č. 89/2012 Sb.), <https://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/start.aspx> (dostęp: 15.08.2023), zwany dalej „k.c. czes.”

¹³⁸⁴ E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 639.

¹³⁸⁵ E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 639.

¹³⁸⁶ E. Bagińska, *O granicach kompensacji*, s. 131.

¹³⁸⁷ Artykuł 107 został zmodyfikowany na mocy ustawy z dnia 11 kwietnia 2018 r. – tj. Wet van 11 april 2018 tot wijziging van het Burgerlijk Wetboek, het Wetboek van Strafvordering en het Wetboek van Strafrecht teneinde de vergoeding van affectieschade mogelijk te maken en het verhaal daarvan alsmede het verhaal van verplaatste schade door derden in het strafproces te bevorderen (Staatsblad 2018, 132), <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2018-132.html> (dostęp: 1.08.2022). Zmiana ta obowiązuje od dnia 1 stycznia 2019 r.

gospodarstwo domowe, osobę, która była rodzicem albo dzieckiem osoby poszkodowanej w chwili zdarzenia, a także inną osobę, która pozostawała w tak bliskich stosunkach osobistych z osobą poszkodowaną, że powinna być ona uznana za bliskiego krewnego na podstawie wymogów rozsądku i uczciwości. W prawie holenderskim szczegółowe zasady ustalania poważnego i trwałego urazu, który uzasadnia dochodzenie roszczenia na podstawie art. 107 ust. 1 lit. b k.c. hol., a także konkretne kwoty ryczałtowe zadośćuczynienia określone są w aktach wykonawczych. W tym zakresie *Besluit vergoeding affectieschade*¹³⁸⁸ przewiduje kwoty należne osobom uprawnionym do dochodzenia roszczenia, które różnią się w zależności od stopnia bliskości z poszkodowanym, wieku uprawnionego, faktu prowadzenia wspólnego gospodarstwa domowego, czy wspólnego zamieszkiwania. Wynoszą one odpowiednio 12.500 € dla dorosłych dzieci i rodziców niezamieszkujących z poszkodowanym oraz innych osób bliskich oraz 15.000 zł dla pozostałych uprawnionych wymienionych w ust. 2, np. małżonka, zarejestrowanego partnera, czy małoletnich dzieci. Powyższe kwoty ulegają zwiększeniu o 2.500 €, jeśli poważny i trwały uszczerbek na zdrowiu osoby najbliższej nastąpił w wyniku umyślnego przestępstwa¹³⁸⁹.

W prawie hiszpańskim funkcjonuje specyficzne roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne za utratę jakości życia dla krewnego osoby bezpośrednio poszkodowanej, która została poważnie ranna w wypadku komunikacyjnym (*perjuicio moral por pérdida de calidad de vida de familiares de grandes lesionados*). Zadośćuczynienie to rekompensuje znaczne zmiany w dotychczasowym życiu osoby pośrednio poszkodowanej, z powodu świadczenia ciągłej opieki nad bezpośrednio poszkodowanym, który na skutek wypadku utracił możliwość samodzielnego wykonywania prawie wszystkich codziennych, podstawowych czynności (art. 110 ust. 1 ustawy nr 35/2015 z 22 września 2015 r. o reformie systemu wyceny szkód wyrządzonych osobom w wypadkach komunikacyjnych¹³⁹⁰). Zgodnie z zestawieniem tabelarycznym znajdującym się w ww. ustawie (*Indemnizaciones por Secuelas, Tabla 2.B, Perjuicio personal particular*) aktualnie zadośćuczynienie z tego tytułu wynosi od 35.707,68 € do 172.587,14 €¹³⁹¹.

¹³⁸⁸ *Besluit vergoeding affectieschade*, który obowiązuje od 1 stycznia 2019 r. (Staatsblad 2018, 133), <https://wetten.overheid.nl/BWBR0040907/2019-01-01/#Artikel1> (dostęp: 15.08.2023).

¹³⁸⁹ Por. także E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 639; E. Bagińska, *O granicach kompensacji*, s. 131; E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 8.

¹³⁹⁰ Zob. *Ley 35/2015, de 22 de septiembre, de reforma del sistema para la valoración de los daños y perjuicios causados a las personas en accidentes de circulación* (BOE-A-2015-10197), <https://www.boe.es/eli/es/l/2015/09/22/35> (dostęp: 30.08.2023).

¹³⁹¹ Zob. *Resolución de 12 de enero de 2023, de la Dirección General de Seguros y Fondos de Pensiones, por la que se hacen públicas las cuantías de las indemnizaciones actualizadas del sistema para*

Analogiczne zadośćuczynienie przysługuje na gruncie prawa hiszpańskiego bezpośrednio poszkodowanemu i ma na celu zrekompensowanie poniesionych na skutek wypadku szczególnych szkód moralnych, które uniemożliwiają lub ograniczają samodzielne wykonywanie podstawowych czynności w codziennym życiu (art. 107 ustawy nr 35/2015). W tym przypadku wysokość zadośćuczynienia uzależniona jest od kwalifikacji utraty jakości życia jako: bardzo poważnej, poważnej, umiarkowanej albo łagodnej (art. 108-109 ustawy nr 35/2015). Aktualnie wysokość zadośćuczynienia kształtuje się następująco: od 107.123,05 € do 178.538,42 € (szkoda moralna spowodowana bardzo poważną utratą jakości życia); od 47.610,25 € do 119.025,61 € (szkoda moralna spowodowana poważną utratą jakości życia); od 11.902,56 € do 59.512,81 € (szkoda moralna spowodowana umiarkowaną utratą jakości życia); od 1.785,38 € do 17.853,84 € (szkoda moralna spowodowana lekką, niewielką utratą jakości życia)¹³⁹².

Poczynione uwagi prawnoporównawcze pozwalają na stwierdzenie, że europejskie systemy prawne wykazują widoczną tendencję do ścisłego wyznaczania granic roszczenia przysługującego osobom pośrednio poszkodowanym. Obejmują one bowiem wyłącznie stany faktyczne o charakterze wyjątkowym, czyli najpoważniejsze przypadki uszczerbków na zdrowiu bezpośrednio poszkodowanego. Uszczerbek ten często kwalifikowany jest przy używaniu takich sformułowań jak „poważny”, „trwały”, „nieodwracalny”, czy „ciężki”. Odnoszą się one do najpoważniejszych przypadków, które w niektórych skutkach mogą być zbliżone nawet do stanu śmierci, a zatem całkowitego wyłączenia poszkodowanego z dotychczasowego życia społecznego,

Ja valoración de los daños y perjuicios causados a las personas en accidentes de circulación (BOE-A-2023-1765), [https://www.boe.es/eli/es/res/2023/01/12/\(2\)](https://www.boe.es/eli/es/res/2023/01/12/(2)) (dostęp: 30.08.2023), https://dgsfp.mineco.gob.es/es/Regulacion/DocumentosRegulacion/Tablas_indemnizatorias_Baremo_2023_JC%20-%20draft.pdf (dostęp: 30.08.2023 r.).

¹³⁹² Ustawodawca hiszpański w art. 108 ust 1-5 ustawy nr 35/2015 dokonuje rozróżnienia szkody moralnej spowodowanej utratą jakości życia u osoby bezpośrednio poszkodowanej na cztery typy. Szkoda bardzo poważna (*el perjuicio muy grave*) oznacza, że w jej wyniku poszkodowany utracił swoją osobistą autonomię w wykonywaniu niemal wszystkich czynności niezbędnych do prowadzenia normalnego życia. Z kolei szkoda poważna (*el perjuicio grave*) rozumiana jest jako utrata przez poszkodowanego osobistej autonomii w zakresie wykonywania niektórych czynności niezbędnych do rozwoju codziennego życia lub większości swoich specyficznych działań związanych z rozwojem osobistym. Przez szkodę poważną rozumie się także utratę możliwości wykonywania jakiegokolwiek pracy lub działalności zawodowej. Nadto, szkoda umiarkowana (*el perjuicio moderado*) wiąże się z utratą przez poszkodowanego możliwości realizacji odpowiedniej części swoich specyficznych działań rozwojowych. Szkodą umiarkowaną jest również szkoda niemajątkowa, która powstała w związku z utratą dotychczas wykonywanej pracy lub działalności zawodowej. Ostatni rodzaj szkody, czyli szkoda lekka (*el perjuicio leve*) oznacza stan, w którym poszkodowany z następstwami większymi niż sześć punktów (według określonej w ustawie skali punktowej) traci możliwość wykonywania określonych czynności mających szczególne znaczenie dla jego rozwoju osobistego.

rodzinnego, zawodowego czy osobistego (np. śpiączka czy stan wegetatywny). Co więcej, często skuteczność dochodzenia roszczenia uwarunkowana jest spełnieniem przesłanki bliskości, czyli istnienia bliskich więzi emocjonalnych pomiędzy pośrednio i bezpośrednio poszkodowanym członkiem rodziny¹³⁹³. W wielu ustawodawstwach uprawnionymi są osoby, które należą nie tylko do kręgu rodzinnego osoby poszkodowanej, lecz również inne, które związane są z nim więzami bliskości¹³⁹⁴. W tym zakresie wspólnym elementem wielu europejskich ustawodawstw jest przyjmowanie określonego (ściśłego) katalogu osób, które uprawnione są do dochodzenia roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne lub przynajmniej wskazania kryteriów jego określenia. Zwrócić należy uwagę także na niejednolitość w sposobie ustalania wysokości zadośćuczynienia. W tym zakresie niektóre ustawodawca pozostawiają decyzję co do wysokości należnego stronie świadczenia sądom, inne zaś z góry narzucają określone limity kwotowe, które podlegają ocenie przez pryzmat okoliczności konkretnej sprawy (zwłaszcza w Holandii).

3. Przesłanki roszczenia

Powstanie odpowiedzialności odszkodowawczej z art. 446² k.c. uzależnione jest od wystąpienia nie tylko przesłanek wskazanych w tym przepisie, ale również ogólnych przesłanek odpowiedzialności odszkodowawczej¹³⁹⁵. Należą do nich: 1) wystąpienie zdarzenia prawnie relewantnego, tj. takiego z którym ustawa wiąże obowiązek naprawienia szkody, 2) powstanie szkody niemajątkowej (krzywdy) po stronie najbliższego członka rodziny osoby bezpośrednio poszkodowanej, która wynika z ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia u bezpośrednio poszkodowanego, skutkującego niemożnością nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej, a także 3) zaistnienie związku przyczynowego między zdarzeniem a szkodą¹³⁹⁶. W celu uniknięcia zbędnych powtórzeń, poniżej przedstawiono najważniejsze uwagi dotyczące przesłanek roszczenia o zadośćuczynienie z art. 446² k.c.

¹³⁹³ M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 586.

¹³⁹⁴ E. Bagińska wskazuje przy tym, że zakres podmiotowy roszczeń jest dynamiczny. E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 634.

¹³⁹⁵ B. Lackoroński, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., pkt 10.

¹³⁹⁶ E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 11; B. Lackoroński, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., pkt 12.

3.1. Ciężkie i trwale uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia bezpośrednio poszkodowanego

Wyrażona w art. 446² k.c. przesłanka „ciężkiego i trwałego uszkodzenie ciała lub wywołania rozstroju zdrowia” stanowi zwrot niedookreślony (ma nieokreśloną, niewyraźną treść)¹³⁹⁷. Konsekwencją niedookreśloności zwrotów jest ich nieostrość. W przypadku zwrotów nieostrych nie chodzi o ustalenie ich jednoznaczności, a o ustalenie granic jego zakresu, a następnie zaliczenie bądź niezaliczenie określonych stanów do zakresu nieostrej nazwy w granicach pasa nieostrości, w oparciu o uprzednio przyjęte obiektywne kryteria¹³⁹⁸. W celu określenia znaczenia interpretowanego zwrotu należy rozpoznać znaczenie poszczególnych wyrazów i wyrażen składowych. W pierwszej kolejności należy zatem ustalić znaczenie wyrażen „uszkodzenia ciała” oraz „rozstroju zdrowia”, a następnie wyrazów „ciężki” i „trwały”, mając na uwadze kontekst art. 446² k.c.

Przede wszystkim podkreślić należy, że brak jest podstaw, by zwroty „uszkodzenie ciała” oraz „rozstrój zdrowia” na gruncie art. 446² k.c. rozumieć odmiennie, aniżeli na gruncie art. 444 § 1 k.c. oraz art. 446 § 1 k.c.¹³⁹⁹. Dlatego z uwagi na brak definicji legalnej w tym zakresie, uzasadnione jest wykorzystanie dorobku wypracowanego przez przedstawicieli doktryny oraz orzecznictwo sądowe. Jak zostało to szczegółowo wskazane w Rozdziale II niniejszej rozprawy, w nauce przyjmuje się, że przez „uszkodzenie ciała” rozumie się takie naruszenie organizmu człowieka (integralności cielesnej, fizycznej), które powoduje powstanie zmian w jego strukturze, tj. w tkance lub narządzie, a tym samym pojawienie się określonego defektu. Uszkodzenie ciała to naruszenie ciągłości lub spójności jego tkanek wewnętrznych lub zewnętrznych. Z kolei przez „rozstrój zdrowia” rozumieć należy zaburzenia w funkcjonowaniu jakiegoś organu lub tkanki bez ich widocznego uszkodzenia¹⁴⁰⁰.

W świetle art. 446² k.c. nie każde uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia osoby najbliższej będzie uzasadniał roszczenie o zadośćuczynienie. Ustawodawca wyraźnie

¹³⁹⁷ M. Zieliński, *Wykładnia prawa. Zasady-reguły-wskazówki*, Warszawa 2017, s. 155; Z. Radwański, M. Zieliński, *Uwagi de lege ferenda o klauzulach generalnych w prawie prywatnym*, *Przegląd Legislacyjny* 2001, nr 2, s. 12; A. Choduń, *Klauzule generalne i zwroty niedookreślone - wybrane zagadnienia teoretyczne*, w: *Klauzule generalne i zwroty niedookreślone w prawie podatkowym i administracyjnym. Wybrane zagadnienia teoretyczne i orzecznictwo*, Warszawa 2013, s. 17-18.

¹³⁹⁸ Zob. szerzej A. Choduń, *Klauzule generalne*, s. 161.

¹³⁹⁹ B. Lackoroński, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., pkt 19; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 446² k.c., nb. 3; K. Mularski, P. Klaczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., nb. 28.

¹⁴⁰⁰ Zob. np. M. Kaliński, *Szkoda na osobie*, s. 19; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 12 marca 1975 r., II CR 18/75, Legalis nr 18623. Zob. uwagi zawarte w Rozdziale II pkt 4.1. niniejszej pracy.

wskazuje bowiem, że prawnie relewantne są jedynie te rodzaje szkód na osobie, które dają się zakwalifikować jako „ciężkie i trwałe”, stąd dotyczą one jedynie przypadków najcięższych. W literaturze wskazuje się, że za uznaniem uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia za „ciężkie” przemawiać powinien zarówno obiektywny stopień powagi naruszeń zdrowia poszkodowanego, a także charakter wynikającej z tego niepełnosprawności, która powinna być uzewnętrzniona¹⁴⁰¹. Przez ciężkie uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia rozumieć zatem należy poważny, niebezpieczny, groźny, zagrażający życiu stan fizyczny lub psychiczny bezpośrednio poszkodowanego. Stan ten skutkuje głębokim upośledzeniem funkcji życiowych, co czyni bezpośrednio poszkodowanego niezdolnym do samodzielnej egzystencji, utrzymywania podstawowych relacji społecznych, w tym więzi bliskości z innymi osobami, a także nawiązania z nimi logicznego kontaktu¹⁴⁰². W tym zakresie nie wydaje się celowe, ani potrzebne, odwoływanie się, choćby posiłkowo, do dorobku doktryny prawa karnego w zakresie przesłanki zastosowania art. 156 § 1 k.k. w postaci „ciężkiego uszczerbku na zdrowiu”¹⁴⁰³. Przesłanka ta ma bowiem na gruncie prawa karnego inne, szersze znaczenie, aniżeli na gruncie art. 446² k.c.¹⁴⁰⁴. Zwroty „ciężkie uszkodzenie ciała” oraz „ciężki rozstrój zdrowia” są pojęciami prawa cywilnego i powinny podlegać ocenie według cywilistycznych ocen i kryteriów, wyznaczonych odmiennym od prawa karnego celem oraz kontekstem normatywnym.

Z kolei cecha trwałości uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia oznacza, że istnieje ono przez dłuższy czas (jest długotrwałe) i jest nieodwracalne¹⁴⁰⁵. Cecha nieodwracalności uszczerbku odwołuje się do takiego stanu zdrowia bezpośrednio poszkodowanego, który przy wykorzystaniu aktualnej i dostępnej wiedzy medycznej w zasadzie nie pozwala na podjęcie skutecznego leczenia pacjenta (a także diagnostyki i rehabilitacji), a zatem brak jest możliwości przywrócenia stanu zdrowia poszkodowanego sprzed zdarzenia szkodzącego, w stopniu umożliwiającym nawiązanie lub kontynuowanie więzi rodzinnej (uszczerbki dożywotnie, nierokujące poprawy)¹⁴⁰⁶.

¹⁴⁰¹ E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 12.

¹⁴⁰² Zob. hasło „ciężki” w: *Słownik języka polskiego PWN*, red. W. Doroszewski, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/ciezki;5417825.html> (dostęp: 04.09.2023). Zob. E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 12; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 824. Por. także postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 19 kwietnia 2021 r., II CSK 355/20, Legalis nr 2612916.

¹⁴⁰³ Tak proponuje B. Lackoroński, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., pkt 23-25. Tak też E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 12.

¹⁴⁰⁴ E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 12.

¹⁴⁰⁵ Zob. hasło „trwały” w: *Słownik języka polskiego PWN*, red. W. Doroszewski, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/trwaly;5508994.html> (dostęp: 04.09.2023).

¹⁴⁰⁶ B. Lackoroński, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., pkt 21.

Zawarcie w treści art. 446² k.c. przesłanki ciężkiego i trwałego charakteru uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia oznacza, że roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne powinno być uwzględniane jedynie w sytuacjach wyjątkowych¹⁴⁰⁷, tj. wówczas gdy stopień uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia wskutek czynu niedozwolonego jest, pod kątem zdolności do wchodzenia i podtrzymywania relacji emocjonalnych z najbliższymi, niemal równy śmierci i porównywalny z zerwaniem więzi z osobą najbliższą, która zmarła¹⁴⁰⁸. Zdecydowanie jednak nie należy tych stanów ze sobą utożsamiać. Wyjątkowy charakter sytuacji uzasadniający przyznanie zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę wywołaną zerwaniem więzi rodzinnych wielokrotnie opisywany był w orzecznictwie. Zdaniem Sądu Najwyższego w razie ciężkiego i głębokiego stanu upośledzenia funkcji życiowych człowieka nie dochodzi ani do zaburzenia, zakłócenia czy pogorszenia więzi, lecz do faktycznej niemożności ich nawiązania oraz niemożności utrzymywania kontaktu właściwego dla danego rodzaju stosunków z uwagi na ciężkie i głębokie upośledzenie funkcji życiowych poszkodowanego. Odnosi się to zwłaszcza do więzi łączących małżonków oraz dzieci i rodziców. Sąd Najwyższy trafnie podkreślił przy tym, że chodzi o najcięższe i nieodwracalne uszczerbki na zdrowiu, czyli takie, w których naruszenie więzi rodzinnej wiązać się musi z dotkliwą i niekończącą się krzywdą. Porównywana może być ona z kolei z cierpieniem, które odczuwa osoba pośrednio poszkodowana w razie definitywnej utraty osoby najbliższej¹⁴⁰⁹. O zasadności roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę wywołaną zerwaniem więzi rodzinnych przemawia fakt, że zerwanie to musi mieć charakter definitywny i trwały (nieodwracalny), a także musi odnosić się do wszystkich elementów, które składają się

¹⁴⁰⁷ Tak też M. Wałachowska, *Roszczenie o zadośćuczynienie*, s. 20-23.

¹⁴⁰⁸ K. Mularski, P. Klaczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., nb. 39. Por. także uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018, nr 9, poz. 83; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 27 sierpnia 2021 r., V CSKP 103/21, Legalis nr 2736275; z dnia 11 marca 2022 r., II CSKP 214/22, Legalis nr 2710656; postanowienia Sądu Najwyższego: z dnia 2 sierpnia 2020 r., V CSK 424/19, Legalis nr 2572889; z dnia 19 kwietnia 2021 r., II CSK 355/20, Legalis nr 2612916.

¹⁴⁰⁹ Uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018 nr 9, poz. 83 wraz z glosami: A. Biały, *Przegląd Sądowy* 2019, nr 7-8, s. 197; M. Łoik, *Przegląd Sądowy* 2019, nr 9, s. 110; M. Bogucki, *Palestra* 2019, nr 6, s. 137; a także wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 24 kwietnia 2018 r., V CSK 300/17, Legalis nr 1799140; z dnia 17 maja 2018 r., V CSK 159/18, Legalis nr 1823920; z dnia 31 maja 2019 r., IV CSK 141/18, Legalis nr 1973118; z dnia 27 sierpnia 2021 r., V CSKP 103/21, Legalis nr 2736275; z dnia 11 marca 2022 r., II CSKP 214/22, Legalis nr 2710656; z dnia 15 czerwca 2018 r., I CSK 472/16, Legalis nr 1788296; z dnia 6 lipca 2018 r., II CSK 233/17, Legalis nr 1804716; z dnia 6 lipca 2018 r., II CSK 234/17, Legalis nr 1803607; z dnia 24 czerwca 2019 r., III CSK 233/17, Legalis nr 1949198; z dnia 11 marca 2022 r., II CSKP 214/22, Legalis nr 2710656; z dnia 23 marca 2022 r., II PSKP 96/21, Legalis nr 2765377; a także postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 14 lutego 2020 r., II CSK 442/19, Legalis nr 2571651. Odmienne m.in. Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 21 kwietnia 2017 r., I CSK 472/16, Legalis nr 1618082.

na więzi rodzinne i które są istotne dla jej funkcjonowania¹⁴¹⁰. W tej mierze dla zachowania więzi rodzinnych nie jest wystarczające, by osoba bezpośrednio poszkodowana wyłącznie przeżyła¹⁴¹¹.

Ciężkie i trwale uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia odnosi się do takich stanów zdrowia osoby bezpośrednio poszkodowanej, jak np. stan śpiączki pourazowej, stan wegetatywny, stan związany z uszkodzeniem mózgu oraz inne najcięższe i nieodwracalne uszczerbki na zdrowiu skutkujące głębokim upośledzeniem funkcji życiowych i nieodwracalnym rozstrojem zdrowia (ciężkie kalectwo i trwała choroba psychiczna). Tego rodzaju stany występowały w dotychczasowym orzecznictwie Sądu Najwyższego oraz sądów powszechnych jako podstawa zasądzenia m.in. zadośćuczynienia ze zerwanie więzi rodzinnych na podstawie art. 448 k.c.¹⁴¹². Ocena tego, który ze stanów, doświadczanych przez osobę bezpośrednio poszkodowaną stanowi ciężkie i trwale uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia, przez które dochodzi do unicestwienia łączącej najbliższych członków rodziny silnej więzi emocjonalnej, każdorazowo dokonywana jest *in casu* przy wykorzystaniu kryteriów obiektywnych¹⁴¹³, czyli aktualnej wiedzy medycznej.

¹⁴¹⁰ Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 marca 2022 r., II CSKP 214/22, Legalis nr 2710656; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 14 lutego 2020 r., II CSK 442/19, Legalis nr 2571651.

¹⁴¹¹ Odmienne Sąd Najwyższy w uchwale składu siedmiu sędziów z dnia 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19, OSNKN 2020 nr 2, poz. 11. Sąd ten wskazał m.in., że dopóki bezpośrednio poszkodowany żyje, to więź z nim może być zachowana. Więż ta jest co prawda inna, ale to nie oznacza, że jest gorsza. Więż taka nadal trwa, lecz doznaje istotnych zmian w sposobie wyrażania, w treści związanych z nią praw, wolności, obowiązków rodzinnych, czy alimentacyjnych.

¹⁴¹² Zob. uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego: z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018 nr 9, poz. 83; z dnia z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 69/17, OSNC 2018 nr 11, poz. 104; wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 6 lipca 2018 r., II CSK 234/17, Legalis nr 1803607; z dnia 6 lipca 2018 r., II CSK 233/17, Legalis nr 1804716; z dnia 31 maja 2019 r., IV CSK 141/18, Legalis nr 1973118; z dnia 10 maja 2021 r., II CSKP 11/21, OSNC 2022 nr 4, poz. 42; z dnia 27 sierpnia 2021 r., V CSKP 103/21, Legalis nr 2736275; z dnia 8 grudnia 2021 r., I PSKP 57/21, Legalis nr 2639880; z dnia 23 marca 2022 r., II PSKP 96/21, Legalis nr 2765377; z dnia 11 marca 2022 r., II CSKP 214/22, Legalis nr 2710656; postanowienia Sądu Najwyższego: z dnia 14 lutego 2020 r., II CSK 442/19, Legalis nr 2571651; z dnia 2 sierpnia 2020 r., V CSK 424/19, Legalis nr 2572889; z dnia 19 kwietnia 2021 r., II CSK 355/20, Legalis nr 2612916. Por. także uzasadnienie do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny z dnia 24 czerwca 2021 r., druk sejmowy IX kadencji, nr 1125, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=1125> (dostęp: 14.08.2023).

¹⁴¹³ Uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018 nr 9, poz. 83; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 marca 2022 r., II CSKP 214/22, Legalis nr 2710656. Zob. także E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 16.

3.2. Niemożność nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej między bezpośrednio i pośrednio poszkodowanym

Więź rodzinna to szczególna relacja łącząca członków rodziny, pomiędzy którymi istnieje stosunek emocjonalny polegający na silnej, trwałej i pozytywnej postawie. Więź rodzinna musi być ujawniona na zewnątrz poprzez np. okazywanie miłości, udzielanie wsparcia, wspólne prowadzenie gospodarstwa domowego lub udzielanie pomocy w jego prowadzeniu, niesienie członkom rodziny pomocy w innych sprawach, wspólne spędzanie wolnego czasu¹⁴¹⁴. Więź rodzinna nie musi spełniać cechy wzajemności, co oznacza, że uczucia jednej strony tej więzi nie muszą być odwzajemnione przez drugą stronę¹⁴¹⁵. Zerwanie więzi rodzinnej występuje w razie obiektywnego, faktycznego braku możliwości nawiązania relacji właściwych dla danego rodzaju stosunku bliskości albo kontynuowania tych relacji, jakie dotychczas istniały. Relacje takie muszą zostać zerwane całkowicie (a nie jedynie częściowo lub tymczasowo), zaś samo jakościowe pogorszenie tych więzi na gruncie art. 446² k.c. nie uzasadnia zasądzenia zadośćuczynienia pieniężnego na rzecz osoby pośrednio poszkodowanej¹⁴¹⁶. Stąd nie jest wystarczające stwierdzenie jedynie zakłócenia łączącej bezpośrednio poszkodowanego z najbliższym członkiem rodziny relacji czy też braku możliwości nawiązania więzi w pełnym, oczekiwanym zakresie. Jeśli mimo zachowania więzi rodzinnej, osoba najbliższa bezpośrednio poszkodowanego zdecyduje się na jej całkowite zerwanie, to nie będzie jej przysługiwało roszczenie o zadośćuczynienie z art. 446² k.c.¹⁴¹⁷. Sąd Najwyższy słusznie wskazał, że „stan zadowolenia z życia rodzinnego nie jest prawnie gwarantowany i nie ma znaczenia prawnego z punktu widzenia ukształtowanej ustawowo więzi rodzinnoprawnej”¹⁴¹⁸.

¹⁴¹⁴ Podobnie B. Lackoroński, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., pkt 16; E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 17. Zob. także postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 21 kwietnia 2017 r., I CSK 472/16, Legalis nr 1618082.

¹⁴¹⁵ J. Ciszewski, P. Nazaruk, B. Bajor, A. Bieranowski, D. Bierecki, J. Bocianowska, M. Ciszewski, G. Karaszewski, J. Knabe, J. Mucha-Kujawa, G. Sikorski, B. Sitek, R. Tanajewska, w: *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. J. Ciszewski, P. Nazaruk, Lex 2023, komentarz do art. 446² k.c.; B. Lackoroński, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., pkt 16. W kwestii szczegółowych uwag dotyczących więzi rodzinnej należy odesłać do Rozdziału III pkt 6. niniejszej pracy.

¹⁴¹⁶ E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 12, 14; K. Królikowska, *Ochrona więzi*, s. 186; K. Ziemianin, *Zadośćuczynienie za krzywdę*, s. 192. Zob. także wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 marca 2022 r., II CSKP 214/22, Legalis nr 2710656.

¹⁴¹⁷ Częściowo podobnie Sąd Najwyższy w uchwale składu siedmiu sędziów z dnia 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19, OSNKN 2020 nr 2, poz. 11.

¹⁴¹⁸ Zob. m.in. uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018 nr 9, poz. 83; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 21 kwietnia 2017 r., I CSK 472/16, Legalis nr 1618082.

Uprawnionymi do dochodzenia roszczenia o zadośćuczynienie na podstawie art. 446² k.c. są najbliżsi członkowie rodziny bezpośrednio poszkodowanego. Pojęcie najbliższego członka rodziny należy rozumieć tak, jak na gruncie art. 446 § 3 i 4 k.c.¹⁴¹⁹, co uzasadnia uwzględnienie dotychczas wypracowanego dorobku nauki i orzecznictwa dotyczącego tego przepisu. Stąd pojęcie najbliższego członka rodziny z art. 446² k.c. także należy ujmować szeroko, obejmując nim „nie tylko rodziców i dzieci, ale też inne osoby, które z uwagi na konkretny układ stosunków faktycznych pozostawały w relacjach szczególnej bliskości, niezależnie od formalnej kolejności pokrewieństwa wynikającej z przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego”¹⁴²⁰. Determinantą uznania danej osoby za najbliższego członka rodziny bezpośrednio poszkodowanego jest faktyczny układ istniejących między nimi stosunków, obejmujących dostatecznie mocną więź emocjonalną, osobistą i gospodarczą, nie zaś formalnoprawne więzi wynikające zwłaszcza z małżeństwa, pokrewieństwa, czy powinowactwa¹⁴²¹. Za najbliższego członka rodziny może zatem zostać uznany daleki krewny, a nawet osoba niespokrewniona, ojczym i macocha, pasierb, wychowanek, konkubent, narzeczony, osoby żyjące w związkach partnerskich¹⁴²². Podobnie jest między innymi w prawie francuskim, hiszpańskim, belgijskim i włoskim, na gruncie których katalog osób uprawnionych do zadośćuczynienia za śmierć najbliższego członka rodziny jest dość szeroki, wykraczający poza krewnych zmarłego. Wystarczające jest przy tym udowodnienie istnienia „stosunku emocjonalnego”, „uczucia przywiązania” (*ties of affection, sentiments d’affection*). Z kolei węższy katalog osób uprawnionych występuje

¹⁴¹⁹ B. Lackoroński, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., pkt 39; J. Ciszewski, P. Nazaruk i in., *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c. W ocenie E. Bagińskiej użyte w art. 446 § 2, 3 i 4 k.c. pojęcia „osoby bliskiej” oraz „najbliższego członka rodziny” są rozumiane szeroko i synonimicznie - por. E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 10; M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 589. Z kolei M. Safjan twierdzi, że pojęcie „najbliższego członka rodziny” ma węższy krąg desygnatów niż pojęcie „osoby bliskiej”, co należy odczytywać jako celowy zabieg ustawodawcy. Zdaniem tego Autora krąg osób uprawnionych z art. 446 § 2 k.c. jest szerszy od kręgu wskazanego w § 3 i 4. Por. M. Safjan, w: *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz. Art. 1-449¹⁰ k.c.*, red. K. Pietrzykowski, komentarz do art. 446 k.c., nb. 38.

¹⁴²⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 czerwca 2014 r., V CSK 445/13, Legalis nr 1067200.

¹⁴²¹ Zob. uwagi zawarte w pkt 4.1.2. Rozdziału IV.

¹⁴²² J. Ciszewski, P. Nazaruk, i in., *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c.; E. Bagińska, *Dopuszczalność dochodzenia przez osoby bliskie zadośćuczynienia w związku z doznaniem poważnej szkody na osobie przez bezpośrednio poszkodowanego*, *Iustitia* 2016, nr 2, s. 77; E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 10-11; B. Lackoroński, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., pkt 40. Zob. także wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 10 grudnia 1969 r., III PRN 77/69, OSNC 1970, Nr 9, poz. 160; z dnia 13 kwietnia 2005 r., IV CK 648/04, OSNC 2006 nr 3, poz. 54; z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10, OSP 2012 nr 4, poz. 44; wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 10 stycznia 2019 r., I ACA 237/18, Legalis nr 2560045. Odmiennie R. Strugała, który uważa, że roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne z art. 446² k.c., w odróżnieniu od art. 446 § 4 k.c., przysługuje przede wszystkim członkom tzw. małej rodziny, a więc małżonkom, rodzicom i dzieciom (R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 446² k.c., nb. 5).

w krajach skandynawskich¹⁴²³, np. w prawie szwedzkim, za uprawnionych uznaje się wyłącznie małżonka, partnera rejestrowego, konkubenta, dzieci i rodziców¹⁴²⁴.

Wskazać należy, że art. 446² k.c. w zakresie przesłanki „niemożności nawiązania więzi rodzinnej” odnosi się do tych sytuacji, w których osobą bezpośrednio poszkodowaną jest dziecko, które doznało uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia w okresie prenatalnym (por. art. 446¹ k.c.) albo w trakcie samego porodu, zaś pośrednio poszkodowanymi są rodzice lub inni najbliżsi członkowie rodziny¹⁴²⁵. Bez znaczenia pozostaje przy tym okoliczność, czy w momencie doznania szkody dziecko było zdolne do życia poza organizmem matki. Kwestia ta może jedynie wpływać na rozmiar doznanych przez osobę pośrednio poszkodowaną cierpień, a w konsekwencji na wysokość należnego jej zadośćuczynienia pieniężnego¹⁴²⁶. Przepis art. 446² k.c. dotyczy również dziecka, które w bardzo młodym wieku utraciło możliwość nawiązania więzi ze swoim rodzicem, bowiem w wyniku danego zdarzenia szkodzącego stał się on osobą całkowicie niesamodzielną. W takiej sytuacji dziecko traci wsparcie rodzica już na początku swojego życia, nie ma możliwości korzystania z jego wychowania, zmiany charakteru więzi na „bardziej intelektualną” oraz bardziej rozwiniętą pod względem emocjonalnym¹⁴²⁷. W takich warunkach dziecko traci bezpowrotnie możliwość nie tylko nawiązania więzi, ale także jej pielęgnowania i rozwijania w okresie całego swojego dalszego dorastania i rozwoju.

Dodatkowo zauważyć należy, że art. 446² k.c. swoim zakresem nie obejmuje sytuacji, w których możliwość nawiązania więzi rodzinnej pomiędzy bezpośrednio i pośrednio poszkodowanym stanowi jedynie deklarację w ramach abstrakcyjnych planów na przyszłość¹⁴²⁸. Jeśli do momentu zdarzenia szkodzącego więzi rodzinne nie zostały ukształtowane, to domniemywać można, iż poszkodowani nie mieli woli ich nawiązania.

¹⁴²³ Zob. M. Nesterowicz, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10*, OSP 2012 nr 4, poz. 44, s. 287 wraz z powołaną tam literaturą.

¹⁴²⁴ W.J. Kocot, *Zadośćuczynienie pieniężne*, s. 238; E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 634.

¹⁴²⁵ Odmienne Sąd Najwyższy w uchwale składu siedmiu sędziów z dnia 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19, OSNKN 2020 nr 2, poz. 11. Sąd ten wskazał, że w takim przypadku nie dochodzi do zerwania więzi rodzinnej łączącej rodziców z dzieckiem, nawet wówczas, gdy dziecko wykazuje słabą sprawność intelektualną. Podkreślił również, że więzi z dzieckiem niepełnosprawnym mogą być nawet bliższe i pełniejsze, niż z dzieckiem zdrowym, choć są one na pewno trudniejsze.

¹⁴²⁶ B. Lackoroński, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., pkt 28. Zob. również K. Bączyk-Rozwadowska, *Glosa do wyroku SN z dnia 9 marca 2012 roku, I CSK 282/11*, OSP 2012, Nr 11, poz. 106, s. 750.

¹⁴²⁷ E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 14. Zob. także wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 lutego 2017 r., V CSK 291/16, Legalis nr 1640606.

¹⁴²⁸ E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 13.

Nie jest zatem wystarczające powoływanie się na hipotetyczną możliwość nawiązania więzi rodzinnych w przyszłości.

Z kolei „niemożność kontynuowania więzi rodzinnej” zakłada, że więzi te istniały już wcześniej pomiędzy osobą bezpośrednio i pośrednio poszkodowaną. W wyniku zaś danego czynu niedozwolonego nie jest obiektywnie możliwe jej kontynuowanie w jakimkolwiek dotychczasowym kształcie. Należy przy tym zauważyć, że w treści art. 446² k.c. ustawodawca błędnie użył spójnika „lub” w kontekście nawiązania lub kontynuowania więzi, oznaczającego alternatywą łączną. Nie jest bowiem możliwe zaistnienie sytuacji, w której dojdzie do jednoczesnej niemożności nawiązania i kontynuowania więzi rodzinnej. Zaproponować należy zatem zmianę przepisu poprzez zastąpienie spójnika „lub”, spójnikiem „albo”, dzięki temu treść przepisu stanie się bardziej precyzyjna.

Dynamiczny rozwój nauk medycznych, w tym sposobów ratowania życia pacjentów znajdujących się w najcięższych stanach, powoduje, że rośnie liczba poszkodowanych będących np. w stanie wegetatywnym czy stanie minimalnej świadomości¹⁴²⁹. O braku możliwości nawiązania lub kontynuowania typowej więzi rodzinnej w relacji z najbliższymi członkami rodziny decyduje przede wszystkim niezdolność osoby bezpośrednio poszkodowanej do samodzielnej egzystencji, wykonywania podstawowych czynności życiowych samodzielnie oraz brak możliwości nawiązania logicznego kontaktu z otoczeniem¹⁴³⁰. Jak się jednocześnie wskazuje w literaturze, sformułowana przez ustawodawcę w art. 446² k.c. przesłanka niemożności nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej ma charakter ograniczający¹⁴³¹. To skłania do zastanowienia się, czy wyznacznikiem zachowania więzi rodzinnych, w każdym indywidualnym przypadku, może być stan poważnego zaburzenia świadomości u osoby bezpośrednio poszkodowanej. Przez zaburzenie świadomości rozumieć należy utratę zdolności przez bezpośrednio poszkodowanego do poprawnego odbierania i reagowania na sygnały, które pochodzą z wnętrza organizmu oraz świata zewnętrznego¹⁴³². Takie zaburzenie świadomości musi stanowić przy tym rezultat

¹⁴²⁹ M. Georgiopoulos, P. Katsakiori, Z. Kefalopoulou, J. Ellul, E. Chroni, C. Constantoyannis, *Vegetative State and Minimally Conscious State, A Review of the Therapeutic Interventions*, Stereotactic and Funkcjonal Neurosurgery 2010, nr 88, s. 199.

¹⁴³⁰ E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 14. Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 sierpnia 2016 r., II CSK 719/15, OSP 2017, nr 12, poz. 125.

¹⁴³¹ Tak E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 11.

¹⁴³² R. Mazur, M. Klimarczyk, M. Trzcńska, W. Rajczyk, *Zaburzenia świadomości - spojrzenie interdyscyplinarne*, Polski Przegląd Neurologiczny 2014, tom 10, nr 2, s. 51.

ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, zatem musi zachodzić między nim a zdarzeniem, adekwatny związek przyczynowy w rozumieniu art. 361 § 1 k.c.

Wskazać należy, że nauki medyczne wyróżniają dwa podstawowe czynniki pozwalające na scharakteryzowanie świadomości. Pierwszym z nich jest aspekt ilościowy, czyli tzw. poziom przytomności (poziom pobudzenia i czuwania), który w języku klinicznym utożsamiany jest wprost z pojęciem „przytomności”. Przytomność opisywana jest przy tym w naukach medycznych jako „zdolność żywego organizmu do odbierania, rejestrowania i przetwarzania informacji oraz przejawiania adekwatnych reakcji”¹⁴³³. Drugim zaś jest aspekt jakościowy, czyli tzw. treść przytomności, przez co należy rozumieć świadomość otoczenia oraz samoświadomość¹⁴³⁴. Nie ulega przy tym wątpliwości, że realizacja więzi rodzinnych ma miejsce jedynie wówczas, gdy poszkodowany w pełni zachowuje świadomość zarówno w aspekcie ilościowym, jak i jakościowym, to znaczy jest przytomny oraz świadomy siebie i otaczającej go rzeczywistości. Behawioralnemu badaniu podlega jednak jedynie poziom przytomności, czyli stwierdzenie stanu pobudzenia, czuwania¹⁴³⁵. Szczegółowe przybliżenie zagadnień medycznych dotyczących wpływu poszczególnych części organizmu ludzkiego na utrzymywanie przytomności, samoświadomości i możliwości dokonywania dzięki temu interakcji w życiu społecznym, wykraczałoby poza ramy niniejszego opracowania. Zwrócić uwagę należy jednak na to, że - najogólniej rzecz ujmując - obecność u człowieka przytomności wiąże się z funkcjonowaniem pnia mózgu, zaś świadomości

¹⁴³³ Z kolei ilościowe zaburzenia świadomości odnoszą się do zakłóceń w odpowiednim poziomie czuwania, który jest punktem wyjściowym do świadomego uczestnictwa i poznawania zjawisk wewnętrznych i zewnętrznych u poszkodowanego (por. R. Mazur, M. Klimarczyk, M. Trzczińska, W. Rajczyk, *Zaburzenia świadomości*, s. 53). Zob. także U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 191. W literaturze wskazuje się, że najczęściej stosowanymi skalami oceny zaburzeń przytomności są *Glasgow Coma Scale* oraz *JFK Coma Recovery Scale*, a w ostatnim czasie *Full Outline of Unresponsiveness (FOUR)* skupiające się na ocenie takich aspektów jak odpowiedzi motoryczne, werbalne, odpowiedzi słuchowe czy też śledzenie ruchu gałek ocznych, a w przypadku ostatniej wspomnianej skali dodatkowo oceniany jest wzorzec oddechowcy - zob. szerzej M. Świerkocka, J. Komendziński, *Neurologiczne aspekty zaburzeń przytomności*, *Annales Academiae Medicae Gedanensis* 2013, nr 43, s. 148.

¹⁴³⁴ Istotą jakościowych zaburzeń świadomości jest m.in. zakłócenie określonych procesów poznawczych, w tym zdolności uczenia się, zachowania orientacji, umiejętność posługiwania się językiem (mowa niespójna), zdolność do realizacji funkcji wykonawczych. Dochodzi też do zaburzenia uwagi, od której zależy możliwość myślenia (dochodzi do jej dezorganizacji), zapamiętywania, percepcja, analiza i synteza danych odbieranych przez poszkodowanego. Upośledzeniu ulega pamięć krótkotrwała i operacyjna. Zob. R. Mazur, M. Klimarczyk, M. Trzczińska, W. Rajczyk, *Zaburzenia świadomości*, s. 52-53; M. Świerkocka, J. Komendziński, *Neurologiczne aspekty*, s. 147-148; M. Wyrwa, *Świadomość w kontekstach klinicznych. Zaburzenia, diagnostyka, problemy*, *Studia z Kognitywistyki z Filozofii Umysłu* 2015/2016, nr 9 (1), s. 54.

¹⁴³⁵ M. Świerkocka, J. Komendziński, *Neurologiczne aspekty*, s. 147.

siebie i otoczenia, z funkcjonowaniem kory mózgowej¹⁴³⁶. Urazy tych części mózgu, które decydują o utrzymaniu przytomności oraz powodują zakłócenia świadomości, określa się mianem *disorder of consciousness* (DOC)¹⁴³⁷. W ramach DOC nauki medyczne wyróżniają m.in. stan wegetatywny, stan śpiączki, stan minimalnej świadomości, zespół zamknięcia, ale także śmierć mózgową¹⁴³⁸. Stany te różnią się od siebie, zaś odmienności między nimi dotyczą m.in. oceny stopnia złożoności zachowanych procesów myślowych u bezpośrednio poszkodowanego. Bywa tak, że zarówno objawy, jak i przyczyna mogą różnić się w przypadku dwóch osób, które cierpią na to samo zaburzenie¹⁴³⁹. W niektórych stanach kontakt z osobą bezpośrednio poszkodowaną może być całkowicie zerwany albo znacznie ograniczony bądź zachowany jedynie szczątkowo. W innym przypadku poszkodowany może być świadomy otaczających go zdarzeń, lecz może nie mieć w ogóle możliwości reakcji na nie w sposób widoczny dla obserwatorów¹⁴⁴⁰. Charakterystyka poszczególnych stanów DOC powinna mieć wpływ na ustalenie, czy stan poszkodowanego uniemożliwia nawiązanie lub kontynuowanie więzi rodzinnej z najbliższym członkiem rodziny. W przypadku udzielenia odpowiedzi twierdzącej, opis stanu zdrowia poszkodowanego powinien również wpływać na wysokość należnego osobie pośrednio poszkodowanej zadośćuczynienia.

Stanu, w jakim znajduje się bezpośrednio poszkodowany po ciężkim urazie mózgu, nie można opisać jedynie w wymiarze ilościowym¹⁴⁴¹, gdyż w zależności od przyczyny tego stanu może on zachować różny poziom świadomości¹⁴⁴². Rozpoznawanie stanów DOC jest wyjątkowo trudne ze względu na niedoskonałość aktualnie funkcjonujących narzędzi diagnostycznych¹⁴⁴³. Jak wskazuje się w literaturze, wyniki obserwacji przyłóżkowej (jako podstawowej w tym zakresie metody badawczej), mogą okazać się podobne w przypadku dwóch osób, które znajdują się w całkowicie odmiennych stanach zdrowotnych, a także odmiennie (zarówno pod kątem objawów, jak

¹⁴³⁶ Tak wskazuje R. Mazur, M. Klimarczyk, M. Trzcńska, W. Rajczyk, *Zaburzenia świadomości*, s. 51-52; M. Świerkocka, J. Komendziński, *Neurologiczne aspekty*, s. 147-148.

¹⁴³⁷ Urazy takie mogą powstawać w wyniku urazów czaszkowo-mózgowych, np. urazy mechaniczne bądź ogniskowych uszkodzeń mózgu, niedotlenienia (M. Świerkocka, J. Komendziński, *Neurologiczne aspekty*, s. 147-148.). Por. także M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 49.

¹⁴³⁸ M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 48-49.

¹⁴³⁹ M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 49.

¹⁴⁴⁰ M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 54.

¹⁴⁴¹ U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 191.

¹⁴⁴² Wskazuje się, że stan wegetatywny jest pod względem ilościowym niemal identyczny ze stanem minimalnej świadomości. Jednakże różnią się one znaczenie w aspekcie jakościowym. Por. U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 191.

¹⁴⁴³ M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 48.

i etiologii) w sytuacji, gdy osoby te cierpią na to samo zaburzenie¹⁴⁴⁴. Elementem badań przyłóżkowych mogą być także testy behawioralne. Istotną wadą tych testów jest brak możliwości oceny obecności świadomości u bezpośrednio poszkodowanego¹⁴⁴⁵, zatem brak jest możliwości rzetelnej weryfikacji, które zachowanie poszkodowanego jest celowe, a które przypadkowe. Badaniu podlega bowiem jedynie stopień sprawności umysłowej¹⁴⁴⁶. Badania behawioralne polegają także na rejestrowaniu reakcji na widoczne obiekty i doznania słuchowe. Wskazuje się przy tym, że nie pozwalają one na stwierdzenie istnienia świadomości autobiograficznej¹⁴⁴⁷.

Zachowanie przez osobę bezpośrednio poszkodowaną jedynie określonego poziomu sprawności umysłowej (przytomności) może okazać się niewystarczające do uznania, że pomiędzy nią a najbliższym członkiem rodziny doszło do podtrzymania więzi rodzinnej. Podstawowym elementem więzi jest bowiem kontakt pomiędzy członkami danej zbiorowości rodzinnej, co może być realizowane jedynie w warunkach takiej sprawności umysłowej poszkodowanego, która umożliwia podjęcie logicznej konwersacji. Jeśli taka możliwość nie istnieje, to relacja między bezpośrednio i pośrednio poszkodowanym ograniczona jest wyłącznie do zachowania egzystencji fizycznej, udziału w cierpieniu oraz kwestii opiekuńczo-pielęgnacyjnych¹⁴⁴⁸. Dlatego też w sprawach o zadośćuczynienie z art. 446² k.c., kluczowe znaczenie, oprócz poziomu przytomności, ma także poznanie poziomu świadomości siebie i otoczenia u poszkodowanego. Dodatkowo, nie można pominąć dynamicznego, zwłaszcza w ostatnich latach, rozwoju techniki, który pozwala na dekodowanie myśli pacjenta (np. przy wykorzystaniu implantów, czy sztucznej inteligencji). Zachowanie świadomości siebie i otoczenia, lecz bez możliwości komunikacji naturalnymi drogami, podawać może w wątpliwość trwałość zerwania więzi rodzinnych między członkami rodziny. Technika służyć może bowiem nawiązaniu świadomego kontaktu z osobą, która dotychczas nie była w stanie komunikować się ze światem zewnętrznym.

¹⁴⁴⁴ M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 48-49.

¹⁴⁴⁵ M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 56.

¹⁴⁴⁶ Sprawność umysłowa nie jest równoznaczna z zachowaniem poziomu świadomości. Por. szerzej M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 56.

¹⁴⁴⁷ M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 55.

¹⁴⁴⁸ E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 13. Zob. także wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 marca 2022 r., II CSKP 214/22, Legalis nr 2710656.

3.3. Krzywda

Kolejna z przesłanek materialnoprawnych z art. 446² k.c., tj. szkoda niemajątkowa w postaci krzywdy, w swojej ogólnej charakterystyce zbliżona jest do cierpień odczuwanych przez osobę pośrednio poszkodowaną, do których odwołuje się art. 446 § 4 k.c. Podkreślenia wymaga to, że z punktu widzenia art. 446² k.c. kompensacji podlega nie tylko krzywda aktualna na moment wyrokowania, lecz także krzywda, którą można z dużym prawdopodobieństwem przewidzieć, że wystąpi w przyszłości¹⁴⁴⁹.

Osoba pośrednio poszkodowana, która z bezpośrednio poszkodowanym związana była silnymi i pozytywnymi więziami emocjonalnymi, bądź też miała realną szansę na nawiązanie takich więzi, szczególnie dotkliwie odczuć może stan, w którym dochodzi do niemożności nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej z najbliższym. Każde zewnętrzne poważne naruszenie zdrowia osoby najbliższej, skutkujące ciężkim i trwałym rozstrojem zdrowia lub uszkodzeniem ciała, w sposób oczywisty i naturalny wywołuje u osób najbliższych określony wymiar negatywnych odczuć. Cierpienia te mogą im towarzyszyć - z różnym nasileniem - nie tylko w okresie bezpośrednio następującym po zdarzeniu szkodzącym, lecz także przez wiele następnych lat¹⁴⁵⁰. Cechą charakterystyczną krzywdy z art. 446² k.c. jest to, że obiektywnie nie ma możliwości przewidzenia prawdopodobnego momentu, w którym osoba pośrednio poszkodowana przestanie odczuwać krzywdę związaną ze stanem zdrowia osoby najbliższej. O ile w przypadku krzywdy z art. 446 § 4 k.c. minimalnym wyznacznikiem potencjalnego okresu odczuwania krzywdy może być tzw. stan żałoby, to w przypadku art. 446² k.c. okres odczuwania krzywdy z reguły silnie związany jest z długością życia bezpośrednio poszkodowanego, a przynajmniej okresu, w którym będzie się on znajdował w stanie uniemożliwiającym samodzielną egzystencję. Cierpienie odczuwane przez osobę pośrednio poszkodowaną, które związane jest z poszkodowanym znajdującym się poważnym stanie zdrowia, jest rozciągnięte w czasie nawet na długie lata¹⁴⁵¹.

Krzywda, do której odwołuje się art. 446² k.c., dotyczy tych cierpień osoby pośrednio poszkodowanej, które wynikają z konieczności obcowania z osobą całkowicie niezdolną do samodzielnej egzystencji, z obserwacji tego, że nie może się poruszać i jest okaleczona, słuchania wytwarzanych przez nią dźwięków, a także świadomości, że w jej

¹⁴⁴⁹ E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 16; M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 588.

¹⁴⁵⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 sierpnia 2021 r., V CSKP 103/21, Legalis nr 2736275.

¹⁴⁵¹ Por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 marca 2022 r., II CSKP 214/22, Legalis nr 2710656.

sytuacji życiowej doszło do znacznych negatywnych zmian¹⁴⁵². W przypadku osoby pośrednio poszkodowanej może dojść do konieczności znacznego przeorganizowania własnego życia, podjęcia faktycznej opieki nad bezpośrednio poszkodowanym, spędzania z nim czasu, troszczenia się o niego, pielęgnowania, obsługiwania, świadczenia pomocy w realizacji potrzeb higienicznych i fizjologicznych, dbania o jego interesy, całkowitego dostosowania się do jego wymogów czy też całkowitej rezygnacji z własnych planów życiowych. Osoba pośrednio poszkodowana może odczuwać silny stres, niepokój, frustrację, bezradność¹⁴⁵³, czy też inne negatywne uczucia destabilizujące równowagę psychiczną. W przypadku dziecka krzywda dotyczyć może powstania poważnego urazu psychicznego związanego z utratą rodzica, a następnie być źródłem znacznych zaburzeń adaptacyjnych czy zakłóceń w rozwoju emocjonalnym¹⁴⁵⁴. Z kolei w przypadku rodziców, ich krzywda wynikać może z odebrania im możliwości wychowywania zdrowego dziecka oraz kształtowania relacji rodzinnych w sposób swobodny i niezakłócony, przez co pozbawieni są oni szansy na pozytywne doświadczenia rodzicielstwa¹⁴⁵⁵. Jeśli z dzieckiem nie ma logicznego kontaktu, to nie można uznać, by istniała realna szansa na wytworzenie więzi rodzinnych. Ogrom negatywnych doznań, które towarzyszyć mogą codziennie osobie pośrednio poszkodowanej, troska o los najbliższego i odczuwane współczucie potęgować mogą także traumatyczne okoliczności zdarzenia, które stało się przyczyną stanu bezpośrednio poszkodowanego. W zależności od całokształtu okoliczności danej sprawy, spowodowanie uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia u osoby bliskiej może okazać się nie mniej dojmujące, aniżeli śmierć osoby bliskiej. Stąd nie można wykluczyć sytuacji, w której intensywność krzywdy będzie przekraczała poziom cierpienia związanych ze śmiercią osoby bezpośrednio poszkodowanej, zwłaszcza wówczas, gdy bezpośrednio poszkodowany nieustannie cierpi, zaś dostępne środki leczenia nie pozwalają na złagodzenie jego bólu.

Zwrócić należy uwagę także na to, że faktyczny rozmiar cierpienia osoby pośrednio poszkodowanej uzależniony może być od jej konstrukcji psychicznej¹⁴⁵⁶. Od tego

¹⁴⁵² E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 15; M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 588.

¹⁴⁵³ E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 15; M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 586. Por. także uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2019 r., I NSNZP 2/19, OSNKN 2020 nr 2, poz. 11.

¹⁴⁵⁴ Por. m.in. M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 820.

¹⁴⁵⁵ E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 13; M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 821-822.

¹⁴⁵⁶ E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 15.

zależało będzie czy osoba pośrednio poszkodowana dozna np. zaburzeń na tle nerwowym, psychologicznym¹⁴⁵⁷. Krzywda nie może stanowić przy tym reakcji sztucznie wyolbrzymionej na gruncie danych okoliczności¹⁴⁵⁸. W razie zaistnienia własnego rozstroju zdrowia, np. silnego wstrząsu psychicznego, pośrednio poszkodowany może dochodzić zadośćuczynienia na gruncie art. 445 § 1 k.c. Wówczas osobę najbliższą bezpośrednio poszkodowanego można uznać również za bezpośrednio poszkodowaną, jeśli jej rozstrój zdrowia stanowi normalne następstwo pierwotnego działania sprawczego¹⁴⁵⁹. Odczuwane skutki zdarzenia sprawczego objawiać mogą się nie tylko w cierpieniu na poziomie psychicznym, z określonymi skutkami w sferze somatycznej w postaci rozstroju zdrowia, lecz mogą również dotyczyć wszelkich zewnętrznych sfer dotychczasowego życia, w tym rodzinnego, towarzyskiego i osobistego. Cierpienia bliskiego mogą uniemożliwić normalne życie rodzinne, współżycie małżeńskie, czy też zejście w ciążę drogą naturalną¹⁴⁶⁰.

3.4. Związek przyczynowy

Ostatnią przesłanką materialnoprawną z art. 446² k.c. jest istnienie adekwatnego związku przyczynowego, który na gruncie tego przepisu ma charakter pośredni¹⁴⁶¹. Związek taki musi zachodzić nie tylko między zdarzeniem szkodzącym (z którym przepisy łączą powstanie odpowiedzialności deliktowej) a ciężkim i trwałym uszkodzeniem ciała lub rozstrojem zdrowia poszkodowanego bezpośrednio, lecz także między ciężkim i trwałym uszkodzeniem ciała lub rozstrojem zdrowia bezpośrednio poszkodowanego a niemożnością nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej, która istniała dotychczas między osobą bezpośrednio i pośrednio poszkodowaną, jako najbliższymi członkami rodziny¹⁴⁶². Szkada na osobie bezpośrednio poszkodowanego spełnia przy tym podwójną rolę. Z jednej strony, jest skutkiem zdarzenia szkodzącego, zaś z drugiej, przyczyną zerwania więzi rodzinnej. Nadto, adekwatny związek przyczynowy musi wystąpić między ciężkim i trwałym uszkodzeniem ciała lub

¹⁴⁵⁷ M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 588.

¹⁴⁵⁸ M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 588.

¹⁴⁵⁹ Tak też M. Wałachowska, *Odpowiedzialność prywatnoprawna*, s. 823; M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 586, 589. Por. także wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 sierpnia 2016 r., II CSK 719/15, OSP 2017, nr 12, poz. 125, s. 108.

¹⁴⁶⁰ M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 588.

¹⁴⁶¹ B. Lackoroński, *Kodeks cywilny*, komentarz do art. 446² k.c., pkt 36.

¹⁴⁶² E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 15; R. Strugała, *Kodeks 2021*, komentarz do art. 446² k.c., nb. 2; K. Mularski, P. Klaczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., nb. 12; B. Lackoroński, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., pkt 37; M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 586-587.

wywołaniem rozstroju zdrowia skutkującym niemożnością nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej a doznana przez pośrednio poszkodowanego krzywdą¹⁴⁶³. Dopiero spełnienie wszystkich tych elementów pozwala na skuteczne dochodzenie roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę na gruncie omawianego artykułu.

4. Relacja art. 446² k.c. do art. 446 § 4 k.c. oraz do art. 448 § 1 k.c.

Istotnym problemem, który powstał po wprowadzeniu do Kodeksu cywilnego art. 446², jest kwestia dopuszczalności jednoczesnego dochodzenia roszczeń o zadośćuczynienie pieniężne za śmierć najbliższego członka rodziny (art. 446 § 4 k.c.) oraz o zadośćuczynienie pieniężne za niemożność nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej z osobą bezpośrednio poszkodowaną (art. 446² k.c.). Zdarzyć się może bowiem tak, że początkowo bezpośrednio poszkodowany znajdował się będzie w stanie uzasadniającym przyznanie najbliższym członkom jego rodziny zadośćuczynienia za krzywdę związaną z niemożnością nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej, zaś następnie, wskutek doznanych obrażeń, umrze. Nie ulega wątpliwości, że skoro art. 446 § 4 k.c. oraz 446² k.c. chronią to samo dobro, to zachodzić musi między nimi relacja, która wpływała będzie na ocenę dochodzonych przez uprawnionego roszczeń.

Uznać należy, że nie jest wykluczone dochodzenie przez pośrednio poszkodowanego zadośćuczynienia pieniężnego w oparciu o obie podstawy prawne¹⁴⁶⁴. Analizowane przepisy chronią mające silne uzasadnienie aksjologiczne dobro osobiste, jakim jest więź rodzinna. Jak już wskazano, przepisy te stanowią wyjątek od ogólnej zasady kompensacji szkód na rzecz bezpośrednio poszkodowanych. W przypadku obu roszczeń kompensacji podlega krzywda, która pozostaje w adekwatnym związku przyczynowym ze zdarzeniem szkodzącym oraz odpowiednio - z niemożnością nawiązania albo utrzymania więzi rodzinnych z najbliższym członkiem rodziny - bądź też z jego śmiercią. Zarówno na gruncie art. 446 § 4 k.c., jak i art. 446² k.c. cierpienia osoby pośrednio poszkodowanej wynikają z zerwania więzi rodzinnej. To uzasadnia twierdzenie, że zakresy cierpień odczuwanych w obu przypadkach przez osobę pośrednio

¹⁴⁶³ K. Mularski, P. Klaczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., nb. 12; R. Strugała, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 446² k.c., nb. 2; R. Strugała, *Artykuł 446[2] KC jako podstawa zasądzenia zadośćuczynienia za krzywdę wyrządzoną naruszeniem więzi rodzinnej spowodowanym ciężkim i trwałym uszkodzeniem ciała lub rozstrojem zdrowia najbliższego członka rodziny*, *Monitor Prawniczy* 2021, nr 21, s. 1120.

¹⁴⁶⁴ Tak też K. Mularski, P. Klaczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., nb. 49; R. Strugała, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 446² k.c., nb. 6.

poszkodowaną krzyżują się¹⁴⁶⁵. Okoliczność ta powinna wpływać na wysokość należnego stronie zadośćuczynienia pieniężnego, po uprzednim ustaleniu przez sąd rozmiaru i charakteru doznanej krzywdy na tle art. 446 § 4 k.c. oraz 446² k.c., a następnie analizie, w jakim zakresie krzywda, której kompensacji domaga się uprawniony, nie została dotychczas naprawiona. W sytuacji, gdy uprawniony wcześniej dochodził zadośćuczynienia pieniężnego na podstawie art. 446² k.c., ma on możliwość żądania dodatkowego zadośćuczynienia pieniężnego na podstawie art. 446 § 4 k.c., lecz jedynie w takim zakresie, w jakim uprzednio doznana krzywda nie została skompensowana. Nie zachodzi zatem ryzyko podwójnej kompensacji¹⁴⁶⁶. W praktyce może to oznaczać konieczność wykazania takiego cierpienia, które występuje wyłącznie w sytuacji śmierci osoby najbliższej.

Identyczna relacja występuje także między art. 448 § 1 k.c. a art. 446 § 4 k.c. lub art. 446² k.c. Na skutek nowelizacji wprowadzonej ustawą z dnia 28 lipca 2023 r. więzi rodzinne podlegają ochronie również w oparciu o ogólne przepisy dotyczące dóbr osobistych. Poszkodowany dochodzić może zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę wywołaną naruszeniem bądź zerwaniem więzi rodzinnej zarówno na podstawie art. 446 § 4 k.c., art. 446² k.c., jak i art. 448 § 1 k.c. (wcześniej art. 448 k.c.). Jeśli podejmie on decyzję o dochodzeniu dalszych roszczeń ze względu na wystąpienie dolegliwszych skutków, to fakt ten wpływać powinien na sposób ustalenia należnego mu zadośćuczynienia pieniężnego. Także w takiej sytuacji zakresy cierpień odczuwanych przez osobę pośrednio poszkodowaną krzyżują się. Kompensacji podlegać powinien jedynie ten wymiar krzywd, który dotychczas nie został naprawiony.

Warto również wskazać, że samo uzyskanie przez poszkodowanego zadośćuczynienia pieniężnego na podstawie art. 446 § 4 k.c. nie wyłącza możliwości skutecznego dochodzenia zadośćuczynienia w oparciu o art. 446² k.c., czy art. 448 § 1 k.c. Również w tych przypadkach jednak należy mieć na uwadze możliwość skompensowania jedynie tej części krzywdy, która nie krzyżuje się z cierpieniem związanym z definitywną utratą osoby najbliższej w razie jej śmierci. Nie można również wykluczyć sytuacji, w której cierpienie najbliższego członka rodziny związane z uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia bezpośrednio poszkodowanego

¹⁴⁶⁵ Podobnie K. Mularski, P. Kłaczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., nb. 49.

¹⁴⁶⁶ Zob. uwagi M. Wałachowska, *Roszczenie o zadośćuczynienie*, s. 24. Odmiennie R. Strugała, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 446² k.c., nb. 6. Autor uważa, że art. 446 § 4 k.c. i art. 446² k.c. kompensują całkowicie odmienny wymiar krzywd doznawanych przez osoby pośrednio poszkodowane.

(art. 446² k.c.) będzie miało znacznie większy wymiar, niż cierpienie zaistniałe na gruncie art. 446 § 4 k.c. czy art. 448 § 1 k.c.. Dotyczy to zwłaszcza stanów faktycznych, w których bezpośrednio poszkodowany pozostaje np. w stanie wegetatywnym lub w śpiączce przez wiele lat.

W odniesieniu do relacji między art. 446² k.c. i art. 448 k.c. jeszcze przed wejściem w życie ustawy z dnia 28 lipca 2023 r., należało opowiedzieć się za poglądem, wedle którego osobom pośrednio poszkodowanym czynem niedozwolonym nie przysługują roszczenia wskazane w art. 448 k.c., w tym roszczenie o zapłatę na cel społeczny. Wynikało to z tego, że pośrednio poszkodowanym przysługuje cywilnoprawna ochrona wyłącznie w zakresie wskazanym przez ustawodawcę, który został wyznaczony treścią art. 446² k.c. Skoro więzi rodzinne nie stanowiły dobra osobistego, to nie występowała relacja między art. 446² k.c. a 448 k.c. Artykuł 446² k.c. nie mógł także stanowić *lex specialis* względem art. 448 k.c. Przyjęcie odmiennego poglądu skutkowało nadmiernym obciążeniem dłużnika, a także naruszeniem zasady proporcjonalności sankcji, pomijając przy tym założenia słuszności i sprawiedliwości, na których opiera się odpowiedzialność odszkodowawcza¹⁴⁶⁷.

Sposób postrzegania relacji art. 446² k.c. i art. 448 k.c. uległ zmianie po 15 września 2023 r. *De lege lata* więzi rodzinne podlegają ochronie w oparciu o oba wskazane przepisy. Artykuł 446² k.c. stanowi zatem, odmiennie niż poprzednio, *lex specialis* (podobnie jak art. 446 § 4 k.c.) względem art. 448 § 1 k.c. Dodatkowo, na podstawie art. 448 § 2 k.c. pośrednio poszkodowanym, dochodzącym zadośćuczynienia na podstawie m.in. art. 446² k.c., przysługuje także dodatkowe roszczenie o zasądzenie sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny, które może być dochodzone tylko obok roszczenia o zasądzenie zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę (inaczej niż na gruncie art. 448 § 1 k.c.)¹⁴⁶⁸. Podkreślenia jednak wymaga, że tak ukształtowana kumulacja roszczeń jest niekonsekwentna, ponieważ w art. 448 § 2 k.c. ustawodawca nie przyznaje dodatkowego roszczenia osobie, która dochodzi zadośćuczynienia pieniężnego na gruncie art. 446 § 4 k.c.¹⁴⁶⁹, a zatem w sytuacji wystąpienia bardziej dolegliwego skutku naruszenia więzi rodzinnej, aniżeli ma to miejsce w przypadku określonym w art. 446² k.c.

¹⁴⁶⁷ E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 18-19.

¹⁴⁶⁸ Tak też R. Strugała, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 448 k.c., nb. 23 i komentarz do art. 446² k.c., nb. 7.

¹⁴⁶⁹ R. Strugała, *Kodeks 2023*, komentarz do art. 448 k.c., nb. 23 i komentarz do art. 446² k.c., nb. 7.

5. Wysokość zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę

Pomimo obowiązywania art. 446² k.c. przez okres ponad dwóch lat, praktyka jego stosowania nie zdążyła rozwinąć się na tyle, by móc dokonać kompleksowej analizy kryteriów mających wpływ na wysokość zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę. W tej mierze posiłkować się można jedynie dawnym orzecznictwem wydawanym jeszcze na gruncie art. 448 k.c.

Stwierdzić należy, że roszczenie z art. 446² k.c. w zakresie kryteriów ustalania wysokości zadośćuczynienia pieniężnego wykazuje dużo podobieństw do omówionych już roszczeń z art. 445 § 1 k.c. oraz art. 446 § 4 k.c. Również w przypadku roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę spowodowaną ciężkim i trwałym uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia u osoby bezpośrednio poszkodowanej, skutkującego niemożnością nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej, ma stanowić „sumę odpowiednią”. Uzasadnia to odwołanie się w tym zakresie do uwag poczynionych zarówno w Rozdziale II pkt 7.1., jak i Rozdziale IV pkt 5.2. niniejszej pracy.

Osadzając jednak omawiane zagadnienie w szerszej, prawnoporównawczej perspektywie, zwrócić uwagę należy na to, że także w obcych systemach prawnych, również w zakresie zadośćuczynienia pieniężnego na rzecz osób pośrednio poszkodowanych, coraz częściej powstają określone tabele odszkodowawcze, które choć w niektórych przypadkach nie są dla sądów bezwzględnie wiążące, to stanowić mogą punkt wyjścia do oceny wysokości należnego stronie zadośćuczynienia, przy zachowaniu zasady indywidualizacji każdego przypadku. W tym zakresie funkcjonują, podobnie jak w przypadku roszczeń o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę wywołaną uszkodzeniem ciała lub za śmierć osoby najbliższej, tabele sądowe (np. we Włoszech czy w Belgii) oraz tabele normatywne (np. w Hiszpanii czy Norwegii). Maksymalne, możliwe do zasądzenia na rzecz uprawnionego, kwoty określone są w Hiszpanii, Portugalii, Holandii, czy Wielkiej Brytanii¹⁴⁷⁰.

5.1. Kryteria miarkowania zadośćuczynienia

Aktualnie wypowiedzi doktryny oraz judykatury w zakresie kryteriów, w oparciu o które należałoby oceniać krzywdę podlegającą kompensacji na podstawie art. 446² k.c., są dość nieliczne. Dotychczas wyróżniono takie kryteria jak np. stopień bliskości pomiędzy bezpośrednio poszkodowanym a najbliższym członkiem rodziny,

¹⁴⁷⁰ E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy*, s. 640-641.

intensywność istniejącej między nimi więzi, rozmiar (skala) cierpień psychicznych i bólu odczuwanych przez pośrednio poszkodowanego, zaistnienie wstrząsu psychicznego, spadek sił życiowych, przyspieszenie rozwoju choroby, uczucie smutku, żalu, tęsknoty, poczucie osamotnienia, utrata wsparcia osoby najbliższej, jej rady, towarzystwa, niemożność odnalezienia się w nowej sytuacji, zaburzenia w prawidłowym funkcjonowaniu rodziny oraz stopień negatywnego wpływu stanu zdrowia bezpośrednio poszkodowanego na życie osoby uprawnionej, zachwianie poczucia bezpieczeństwa, a także wiek uprawnionego oraz bezpośrednio poszkodowanego¹⁴⁷¹.

Dla spełnienia przesłanki z art. 446² k.c. konieczne jest wykazanie rzeczywistej więzi, a więc takiej, która ma swoje podstawy w całokształcie okoliczności sprawy. Nie sposób przy tym nie zauważyć, że pomiędzy kryteriami funkcjonującymi na podstawie art. 446 § 4 k.c. i art. 446² k.c. zachodzą istotne podobieństwa. To uzasadnia odwołanie się na gruncie art. 446² k.c. do kryteriów wypracowanych na tle art. 446 § 4 k.c., przy jednoczesnym uwzględnieniu specyfiki obu roszczeń oraz stanów, w których znajduje się osoba bezpośrednio poszkodowana. W tym zakresie zachodzi relacja krzyżowania, co oznacza, że można wyróżnić kryteria wspólne obu roszczeniom oraz kryteria właściwe wyłącznie dla roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za niemożność nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej. Do tej drugiej grupy zaliczyć można np. wielkość uszczerbku na zdrowiu bezpośrednio poszkodowanego, stopień wynikającej z tego niepełnosprawności, konieczność stałego monitorowania jego stanu zdrowia, fakt ubezwłasnowolnienia, konieczność udzielania ciągłej pomocy i obsługiwanie poszkodowanego, zakres koniecznej opieki, podtrzymywania życia w sytuacjach kryzysowych. Podkreślenia wymaga, że istotną okolicznością są również negatywne rokowania co do stanu zdrowia osoby bezpośrednio poszkodowanej, w tym czy istnieje jakakolwiek szansa na odzyskanie zdolności do samodzielnej egzystencji¹⁴⁷².

5.1.1. Kryterium podstawowe - rozmiar krzywdy

Podstawowym kryterium miarkowania zadośćuczynienia pieniężnego z art. 446² k.c., podobnie jak w przypadku art. 445 § 1 k.c. oraz art. 446 § 4 k.c., jest rozmiar krzywdy osoby pośrednio poszkodowanej. Z punktu widzenia art. 446² k.c. najistotniejszą

¹⁴⁷¹ Zob. wyroki Sądu Apelacyjnego: w Gdańsku z dnia 30 listopada 2021 r., V ACa 442/20, Legalis nr 2712320; w Lublinie z dnia 11 sierpnia 2022 r., I ACa 104/22, Legalis nr 2727992. Por. M. Wałachowska, *Roszczenie o zadośćuczynienie*, s. 24.

¹⁴⁷² M. Wałachowska, *Wynagrodzenie szkód deliktowych*, s. 400; M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne 2012*, s. 586.

okolicznością wpływającą na ten rozmiar jest stan więzi rodzinnych istniejących między bezpośrednio i pośrednio poszkodowanym, do których naruszenia doszło w wyniku określonego czynu niedozwolonego¹⁴⁷³. Im więź ta jest silniejsza, bardziej zażyła i intensywniejsza, tym odczuwana przez osobę pośrednio poszkodowaną krzywda jest większa. Na gruncie art. 446² k.c. intensywność więzi emocjonalnej między członkami rodziny spełnia trzy podstawowe role. Po pierwsze, stanowi element konieczny w kwalifikacji osoby pośrednio poszkodowanej jako najbliższego członka rodziny, a tym samym uprawnionego do dochodzenia roszczenia. Po drugie, pozwala na zweryfikowanie, czy w sprawie zaistniała przesłanka niemożności nawiązania lub kontynuowania istniejącej więzi rodzinnej. Po trzecie, jest najistotniejszym kryterium ustalania rozmiaru krzywdy, której doznaje osoba pośrednio poszkodowana w razie ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu lub wywołania rozstroju zdrowia u osoby najbliższej¹⁴⁷⁴.

Istotną okolicznością z punktu widzenia ustalenia rozmiaru krzywdy odczuwanej przez pośrednio poszkodowanego jest także stan zdrowia osoby najbliższej, która doznała ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu. W tym zakresie konieczne staje się ustalenie, czy stan zdrowia poszkodowanego, w tym stan jego świadomości, pozwala na podjęcie między nim a najbliższym członkiem rodziny komunikacji, a jeśli tak, to w jakim zakresie. Jeśli dostępne narzędzia techniczne pozwalają na stwierdzenie, że u bezpośrednio poszkodowanego doszło do zachowania świadomości siebie i otoczenia, a także że możliwe jest nawiązanie z nim ponownie komunikacji, to nie można uznać, że doszło do nieodwracalnego naruszenia więzi rodzinnych, a w konsekwencji do niemożności ich nawiązania lub kontynuowania.

Należy zaznaczyć, że behawioralne metody diagnozowania poszkodowanych po ciężkich wypadkach są bezużyteczne dla określenia poziomu zachowanej u poszkodowanych świadomości. Pozwalają one jedynie na określenie poziomu przytomności, sprawności umysłowej. Co więcej, następcze odzyskanie przez poszkodowanego przytomności nie musi oznaczać, że doszło jednocześnie do przywrócenia świadomości siebie i otoczenia. Jak wskazuje się w literaturze, konieczne jest wypracowanie nowych narzędzi diagnostycznych, które pozwoliłyby na pogłębioną analizę świadomości poszkodowanego. Pojawiają się propozycje dodania do testów

¹⁴⁷³ Podobnie K. Mularski, P. Klaczak, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., nb. 45.

¹⁴⁷⁴ Tak trafnie E. Bagińska, *W sprawie wykładni*, s. 16.

sprawności komunikacyjnej pytań dotyczących świadomości autobiograficznej¹⁴⁷⁵. Uzyskanie odpowiedzi w tym zakresie pozwoliłoby na potwierdzenie bądź wykluczenie faktu zachowania świadomości u poszkodowanego, ewentualnie określenie tego poziomu według przyjętej skali.

Uznać należy, że roszczenie o zadośćuczynienie na podstawie art. 446² k.c. przysługuje uprawnionemu wyłącznie w sytuacji, gdy uszczerbek na zdrowiu najbliższego członka rodziny, w świetle aktualnej wiedzy medycznej, ma charakter nieodwracalny. Specyfika omawianego roszczenia oraz osadzenie jego przesłanek w naukach pozaprawnych, wymusza uwzględnienie najistotniejszych cech najcięższych stanów zaburzeń świadomości, które mogą być objęte art. 446² k.c. Zaliczyć należy do nich stan wegetatywny, śpiączkę, stan minimalnej świadomości oraz zespół zamknięcia. Rozstrzygnięcie o zasadności roszczenia o zadośćuczynienie z art. 446² k.c. oraz jego wysokości powinno uwzględniać cechy zaburzenia, którego doświadcza bezpośrednio poszkodowany, co z kolei wymaga od sądu z reguły wykorzystania wiadomości specjalnych.

5.1.1.1. Stany zaburzenia świadomości

5.1.1.1.1. Stan wegetatywny

Podejmując się krótkiego omówienia poszczególnych stanów zaburzenia świadomości wskazać należy, że najczęściej powoływany w orzecznictwie jest tzw. stan wegetatywny (*vegetative state*, VS)¹⁴⁷⁶. W sytuacji, gdy bezpośrednio poszkodowany znajduje się w tym stanie, krzywda najbliższych członków rodziny polega na obcowaniu z osobą w patologicznym stanie zdrowotnym, która nie ma świadomości zarówno własnej osoby, jak również otaczającej jej przestrzeni¹⁴⁷⁷. Poszkodowany zachowuje zdolność do samodzielnego oddychania bez pomocy zewnętrznej aparatury oraz zauważalne jest u niego znaczne obniżenie metabolizmu mózgu¹⁴⁷⁸. Stan wegetatywny różni się od stanu

¹⁴⁷⁵ Por. m.in. M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 56.

¹⁴⁷⁶ Stan wegetatywny dawniej stan apaliczny, zespół niereaktywnego czuwania (*unresponsive wakefulness syndrome*, UWS). Stan ten może być wynikiem nie tylko uszkodzeń w obrębie mózgu, lecz również udaru. Przyczyny mogą być pourazowe, jak i urazowe. Zob. U. Górska, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 192-193; M. Wyrwa, *Świadomość w kontekstach klinicznych. Zaburzenia, diagnostyka, problemy*, Studia z Kognitywistyki z Filozofii Umysłu 2015/2016, nr 9 (1), s. 50; M. Świerkocka, J. Komendziński, *Neurologiczne aspekty*, s. 149, 152.

¹⁴⁷⁷ M. Georgiopoulos, P. Katsakiori, Z. Kefalopoulou, J. Ellul, E. Chroni, C. Constantoyannis, *Vegetative State*, s. 199.

¹⁴⁷⁸ U. Górska, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 192; C. Schnakers, *Clinical assessment of patients with disorders of consciousness*, Archives Internationales de Biologie 2012, nr 150, s. 36-43; M. Świerkocka, J. Komendziński, *Neurologiczne aspekty*, s. 149.

śpiączki zachowanym cyklem snu i czuwania¹⁴⁷⁹, gdyż poszkodowany charakteryzuje się zbliżonym do normalnego stanem pobudzenia. Może wykonywać pewne ruchy, ale nie wydają się one zaplanowane czy celowe. Poszkodowany nie reaguje jednak w żaden celowy sposób na kierowane do niego bodźce (zwłaszcza w zakresie motoryki, ekspresji, reakcji werbalnych). Czynnikiem, który może sugerować zachowaną świadomość są tzw. stereotypie ruchowe objawiające się poprzez płacz, grymasy na twarzy, ruch powiek, fiksację wzrokową, mimikę, jęki, wypowiedane pojedynczych słów, spontaniczny płacz, otwieranie i zamykanie oczu, niekontrolowane ruchy niektórych części ciała, czy wokalizacje w postaci pojedynczych wypowiedanych słów¹⁴⁸⁰. Powyższe zachowania poszkodowanego mogą w istotny sposób wpływać na rozmiar krzywdy najbliższego członka rodziny, gdyż imitują one kontakt z otoczeniem oraz emocje. Mogą one pojawić się również zwłaszcza po stymulacji cielesnej¹⁴⁸¹, np. po dotknięciu ręki, przytuleniu, pocałunku. Taki stan poszkodowanego może sprawiać złudne wrażenie, że bezpośrednio poszkodowany obserwuje i obcuje z rodziną, choć nie może nic powiedzieć. Niestety zachowania te nie są w żaden sposób formą komunikacji poszkodowanego ze światem zewnętrznym, a jedynie zachowaniem niekontrolowanym, losowym. Nie są one wolicjonalne, jak również nie są dostosowane do sytuacji¹⁴⁸². Poszkodowany nie odpowiada na bodźce słuchowe, dotykowe, bólowe oraz nie zna języka¹⁴⁸³. Poszkodowany nie odczuwa myśli ani doznań¹⁴⁸⁴.

Bardzo istotnym czynnikiem w ocenie stanu zdrowia poszkodowanego będącego w stanie wegetatywnym jest czynnik czasu. Mianowicie ma on wpływ nie tylko na dodatkowe potwierdzenie wcześniej postawionej diagnozy co do stanu zdrowia poszkodowanego, ale także wpływa na negatywne doznania psychiczne członków rodziny, którzy nie mają pewności, czy poszkodowany ma szansę na wyzdrowienie. W tym zakresie wskazać należy, że w zależności od braku zmiany oznak poprawy stanu zdrowia poszkodowanego wyróżnia się przetrwały stan wegetatywny oraz utrwalony stan wegetatywny. Przetrwały stan wegetatywny (*persistent vegetative state*) występuje wówczas, gdy brak jest oznak poprawy stanu w ciągu miesiąca (4 tygodnie) od momentu

¹⁴⁷⁹ M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 50; M. Świerkocka, J. Komendziński, *Neurologiczne aspekty*, s. 149.

¹⁴⁸⁰ U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 192-193; M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 50; M. Świerkocka, J. Komendziński, *Neurologiczne aspekty*, s. 150.

¹⁴⁸¹ M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 52.

¹⁴⁸² U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 192-193; M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 50.

¹⁴⁸³ M. Świerkocka, J. Komendziński, *Neurologiczne aspekty*, s. 149.

¹⁴⁸⁴ U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 192-193.

zdarzenia sprawczego¹⁴⁸⁵. Natomiast utrwalony stan wegetatywny (*permanent vegetative state*, PVS) występuje wówczas, gdy stan uszkodzonego nie poprawia się po 3 miesiącach w przypadku zaburzenia niezwiązanego z urazem (zdarzenie nietraumatyczne) lub po 12 miesiącach w przypadku stanu pourazowego (zdarzenie traumatyczne)¹⁴⁸⁶. Rokowania dla uszkodzonego znajdującego w stanie wegetatywnym maleją wraz z upływem czasu¹⁴⁸⁷. Jedyne jeden na dziesięciu pacjentów w przypadkach nietraumatycznych przechodzi skuteczną rehabilitację¹⁴⁸⁸. W przypadku stanu pochodzenia urazowego rokowania są złe, a gorsze w przypadku pochodzenia nieurazowego¹⁴⁸⁹.

5.1.1.1.2. Śpiączka

Z punktu widzenia przesłanek roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne z art. 446² k.c. znaczenie ma jedynie śpiączka patologiczna¹⁴⁹⁰, która może wynikać z takich zdarzeń jak m.in. zatrucie, krwotok wewnętrzny, czy uraz głowy¹⁴⁹¹. Natomiast czym innym jest śpiączka farmakologiczna, która polega na celowym wywołaniu u danej osoby śpiączki środkami farmakologicznymi, najczęściej w celu przygotowania jej do przeprowadzenia zabiegu medycznego.

W stanie śpiączki patologicznej uszkodzony nie wykazuje obecności stanu pobudzenia i czuwania (poziomu przytomności) oraz świadomości siebie i otoczenia (treści przytomności)¹⁴⁹². Zachowuje podstawowe czynności biologiczne, co oznacza, że funkcje organizmu są zachowane¹⁴⁹³. Na cierpienia psychiczne rodziny wpływa to, że uszkodzony cały czas leży, ma zamknięte oczy¹⁴⁹⁴, jest nieprzytomny, nie wykonuje żadnych samoistnych ruchów. Brak jest zachowanego stanu snu¹⁴⁹⁵. Nieskuteczne są

¹⁴⁸⁵ M. Świerkocka, J. Komendziński, *Neurologiczne aspekty*, s. 150; M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 50; M. Georgiopoulos, P. Katsakiori, Z. Kefalopoulou, J. Ellul, E. Chroni, C. Constantoyannis, *Vegetative State*, s. 200; U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 192-193.

¹⁴⁸⁶ U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 192-193; M. Georgiopoulos, P. Katsakiori, Z. Kefalopoulou, J. Ellul, E. Chroni, C. Constantoyannis, *Vegetative State*, s. 200; M. Świerkocka, J. Komendziński, *Neurologiczne aspekty*, s. 150; M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 50.

¹⁴⁸⁷ Zob. szerzej M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 50.

¹⁴⁸⁸ M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 50.

¹⁴⁸⁹ M. Georgiopoulos, P. Katsakiori, Z. Kefalopoulou, J. Ellul, E. Chroni, C. Constantoyannis, *Vegetative State*, s. 200.

¹⁴⁹⁰ M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 49.

¹⁴⁹¹ M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 49.

¹⁴⁹² U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 192; M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 49; M. Świerkocka, J. Komendziński, *Neurologiczne aspekty*, s. 149.

¹⁴⁹³ U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 192.

¹⁴⁹⁴ M. Świerkocka, J. Komendziński, *Neurologiczne aspekty*, s. 149.

¹⁴⁹⁵ M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 49.

jakiegokolwiek próby kontaktu z poszkodowanym, gdyż nie reaguje on na bodźce i nie podejmuje żadnych wolicjonalnych ruchów¹⁴⁹⁶. Mylącym czynnikiem obecności poszkodowanego może być występujący odruch oczno-główny¹⁴⁹⁷. W badaniu przyłożkowym obecne są odruchy, w tym grymasy na twarzy w przypadku osób znajdujących się w śpiączce płytkiej¹⁴⁹⁸. Co istotne, bezpośrednio po wystąpieniu zdarzenia szkodzącego krzywdę najbliższych członków rodziny nieznacznie łagodzić może jedynie fakt, że rokowania poszkodowanego w śpiączce są lepsze niż pacjentów w stanie wegetatywnym. Możliwe jest bowiem wyjście przez poszkodowanego ze stanu śpiączki w okresie około 2-4 tygodni od zdarzenia¹⁴⁹⁹. Nastąpić może także przejście do stanu wegetatywnego, stanu minimalnej świadomości czy zespołu zamknięcia¹⁵⁰⁰. Nie ulega przy tym wątpliwości, że wyjście poszkodowanego ze stanu śpiączki, czyli powrót do zdrowia, będzie skutkowało brakiem możliwości dochodzenia roszczenia o zadośćuczynienie wobec nieziszczenia się przesłanek materialnoprawnych z art. 446² k.c. Brak jest bowiem wówczas spełnionej przesłanki roszczenia w postaci trwałości uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia bezpośrednio poszkodowanego.

5.1.1.1.3. Stan minimalnej świadomości

Kolejnym stanem bezpośrednio poszkodowanego istotnym z punktu widzenia art. 446² k.c. jest stan minimalnej świadomości (*minimally concious state-MCS, minimally responsive state-MRS*)¹⁵⁰¹. W tym stanie poszkodowany wykazuje przejawy przytomności, behawioralne oznaki świadomości siebie i otoczenia (tzw. dowód świadomości)¹⁵⁰². Różnica między stanem minimalnej świadomości a stanem wegetatywnym polega na powtarzalności zachowania, reakcji nieodruchowych, wolicjonalnych, w tym werbalizacji¹⁵⁰³ i obecności woli poszkodowanego w konkretnym postępowaniu¹⁵⁰⁴. Co najważniejsze, kontakt z poszkodowanym nie jest zerwany całkowicie. Obecne są elementy świadomego kontaktu z otoczeniem. Potrafi on

¹⁴⁹⁶ M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 49.

¹⁴⁹⁷ M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 49.

¹⁴⁹⁸ U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 192.

¹⁴⁹⁹ M. Świerkocka, J. Komendziński, *Neurologiczne aspekty*, s. 149; U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 192; M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 49.

¹⁵⁰⁰ M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 49.

¹⁵⁰¹ Zob. M. Świerkocka, J. Komendziński, *Neurologiczne aspekty*, s. 149; U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 192.

¹⁵⁰² Zob. M. Świerkocka, J. Komendziński, *Neurologiczne aspekty*, s. 149.

¹⁵⁰³ Zob. M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 50.

¹⁵⁰⁴ M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 50.

wykonywać stosunkowo proste polecenia¹⁵⁰⁵, ruchy¹⁵⁰⁶, rozumie komunikaty, potrafi udzielić sensowych odpowiedzi (twierdzących lub przeczących odpowiedzi typu np. „tak” lub „nie”), potrafi wypowiadać zrozumiałe słowa¹⁵⁰⁷. Wykrywanie stanu minimalnej świadomości jest dość trudne, gdyż wymaga wielokrotnego powtarzania badań i wykluczenia ewentualnych reakcji odruchowych poszkodowanego (z uwagi na niedoskonałość obserwacji przyłóżkowej)¹⁵⁰⁸. W literaturze medycznej wskazuje się, że nawet 40% poszkodowanych ze zdiagnozowanym stanem wegetatywnym, w rzeczywistości może znajdować się w innych stanach, w tym w stanie minimalnej świadomości¹⁵⁰⁹. Samo spektrum stanu minimalnej świadomości nie jest również jednakowe, w związku z czym nauka wyodrębnia kolejne podziały stanu minimalnej świadomości na podstawie przejawianych przez pacjenta objawów (MCS+, MCS-, *emergence from MCS-EMCS*). Zakres tego spektrum ma bezpośredni wpływ na możliwość uznania zachowania więzi rodzinnych. Ujemny minimalny stan świadomości charakteryzuje się tym, że poszkodowany może poruszać niektórymi częściami ciała w sposób niesprawny oraz udzielać krótkich odpowiedzi na zadawane pytania¹⁵¹⁰. W dodatnim minimalnym stanie świadomości poszkodowany może nawet komunikować się (udzielać sensowych odpowiedzi), poprawnie używać określonych przedmiotów¹⁵¹¹. Wraz z upływem czasu, poszkodowany może odzyskiwać kolejne zdolności¹⁵¹². Dodatkowo wyróżnia się jeszcze tzw. etap przejścia do pełnej świadomości (stan wyjścia z MCS, *emergence from MCS, EMCS*).

Stan minimalnej świadomości w niektórych przypadkach może mieć charakter trwały bądź przejściowy między stanem wegetatywnym albo śpiączką a odzyskaniem funkcji motorycznych i poznawczych. Poszkodowany może również przejść ze stanu wegetatywnego w stan minimalnej świadomości. Wskaźnikiem przejścia może być np. odzyskanie możliwości poznawczych, umiejętności podążania wzrokiem za obiektem,

¹⁵⁰⁵ Zob. M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 51.

¹⁵⁰⁶ Zob. M. Świerkocka, J. Komendziński, *Neurologiczne aspekty*, s. 150

¹⁵⁰⁷ M. Świerkocka, J. Komendziński, *Neurologiczne aspekty*, s. 150

¹⁵⁰⁸ M. Świerkocka, J. Komendziński, *Neurologiczne aspekty*, s. 150

¹⁵⁰⁹ M. Świerkocka, J. Komendziński, *Neurologiczne aspekty*, s. 148; U. Górńska, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 193.

¹⁵¹⁰ Zob. M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 50-51.

¹⁵¹¹ M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 51-52.

¹⁵¹² M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 50.

poruszanie kończyną¹⁵¹³. Rehabilitacja poszkodowanego cierpiącego na stan minimalnej świadomości może być długa i nie przynosić pozytywnych rezultatów¹⁵¹⁴.

Z punktu widzenia omawianego roszczenia powstaje zatem istotne pytanie, czy stan minimalnej świadomości występujący u bezpośrednio poszkodowanego pozwala na jednoznaczne stwierdzenie, że dochodzi do niemożności nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej. Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 9 sierpnia 2016 r. uznał, że stan minimalnej świadomości może wskazywać na zerwanie więzi rodzinnej¹⁵¹⁵. Wydaje się jednak, że w niektórych sytuacjach stan minimalnej świadomości pozwala na zachowanie relacji między członkami rodziny, z uwagi na występujące elementy świadomości poszkodowanego. Ocena taka powinna być jednak każdorazowo dokonywana przez sąd. Jeśli bowiem poszkodowany jest zdolny do udzielania sensowych odpowiedzi na zadawane pytania i jest w miarę sprawny motorycznie, to nie sposób uznać, że doszło do całkowitego unicestwienia dotychczasowej więzi. Niewątpliwie jednak jej jakość doznaje znacznego pogorszenia, co jednak nie jest wystarczające dla spełnienia przesłanki z art. 446² k.c. dotyczącej niemożności nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej.

5.1.1.1.4. Stan zamknięcia

Istotna z punktu widzenia analizy roszczenia z art. 446² k.c. jest również charakterystyka tzw. stanu zamknięcia (*locked-in syndrome*). Specyficzną cechą tego stanu jest to, że poziom pobudzenia oraz świadomości siebie i otoczenia są u poszkodowanego identyczne jak u osób w pełni zdrowych¹⁵¹⁶. Poszkodowany charakteryzuje się całkowitym paraliżem ciała, lecz zachowuje w pełni swoją świadomość¹⁵¹⁷. Odbiera on bodźce i rozumie, co się wokół niego dzieje. Przyjmuje się nawet, że pacjent może podejmować samodzielnie decyzje dotyczące jego osoby¹⁵¹⁸. W zależności od stanu poszkodowanego wyróżnia się klasyczny zespół zamknięcia oraz całkowity zespół zamknięcia. W klasycznym zespole zamknięcia poszkodowany zachowuje możliwość wykonywania ruchów pionowanych gałek ocznych oraz mrugania lub poruszania inną częścią ciała (np. palcem)¹⁵¹⁹. Natomiast w całkowitym zespole

¹⁵¹³ Zob. U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 193; M. Świerkocka, J. Komendziński, *Neurologiczne aspekty*, s. 149; M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 50-51.

¹⁵¹⁴ Zob. M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 51.

¹⁵¹⁵ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 sierpnia 2016 r., II CSK 719/15, OSNP 2017, nr 5, poz. 60.

¹⁵¹⁶ U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 193-194;

¹⁵¹⁷ M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 53.

¹⁵¹⁸ U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 193-194.

¹⁵¹⁹ U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 193-194.

zamknięcia poszkodowany może w ogóle nie wykazywać ruchów¹⁵²⁰. Problematyczne jest dokonanie prawidłowego rozpoznania stanu zamknięcia, gdyż wymaga to długich obserwacji (co najmniej dwa i pół miesiąca)¹⁵²¹. Poszkodowany znajduje się w stanie, który jest podobny w zakresie symptomów do stanu wegetatywnego lub stanu minimalnej świadomości¹⁵²². Badanie aktywności mózgu poszkodowanego pozwala jednak na wyodrębnienie pewnych różnic¹⁵²³.

Podobnie jak w przypadku stanu minimalnej świadomości, możliwość uwzględnienia roszczenia z art. 446² k.c. zależała będzie od tego, czy z bezpośrednio poszkodowanym możliwe jest nawiązanie logicznego kontaktu. Kluczowe znaczenie ma zatem to, czy zachował on świadomość oraz możliwość komunikacji ze światem zewnętrznym. Stąd tak duże znaczenie ma postawienie trafnej diagnozy już na początku leczenia poszkodowanego. Jedynie całkowity zespół zamknięcia uniemożliwia komunikację ze światem zewnętrznym na podstawie reakcji behawioralnych¹⁵²⁴.

5.1.2. Kryteria pochodne

Do kryteriów o charakterze pomocniczym w miarkowaniu zadośćuczynienia pieniężnego na podstawie art. 446² k.c. należy zaliczyć: wpływ zdarzenia szkodzącego oraz ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia na dotychczasowe życie osobiste i zawodowe osoby pośrednio poszkodowanej, wiek i stan zdrowia zarówno osoby bezpośrednio, jak i pośrednio poszkodowanej, postawę sprawcy szkody oraz rodzaj i stopień jego winy, a także aktualne warunki gospodarcze oraz stopę życiową społeczeństwa. Powyższe kryteria są analogiczne do kryteriów miarkowania zadośćuczynienia za śmierć najbliższego członka rodziny, co uzasadnia odwołanie w tym zakresie do rozważań zawartych w Rozdziale IV pkt 5.2.2. niniejszej pracy. Niemniej jednak należy zwrócić uwagę na występujące w tym zakresie odmienności, wynikające ze specyfiki obu roszczeń.

W ramach pierwszego z wymienionych kryteriów istotną okolicznością jest to, jak stan zdrowia bezpośrednio poszkodowanego wpłynął na funkcjonowanie pośrednio poszkodowanego. Chodzi przede wszystkim o ustalenie, czy doszło do dezorganizacji życia jego rodziny, odwrócenia panujących w niej ról, ograniczenia w spełnianiu innych

¹⁵²⁰ U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 193-194.

¹⁵²¹ U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 193-194.

¹⁵²² Zob. M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 53.

¹⁵²³ M. Wyrwa, *Świadomość*, s. 53.

¹⁵²⁴ Tak U. Górską, M. Koculak, M. Brocka, M. Binder, *Zaburzenia świadomości*, s. 193-194.

ról niż opiekuńcze, a także, czy pośrednio poszkodowany zrezygnował z pracy zawodowej z powodu konieczności sprawowania opieki nad osobą najbliższą. Istotną okolicznością jest także to, czy doszło do rozpadu rodziny pośrednio poszkodowanego, np. rozwodu, którego przyczyną była niepełnosprawność dziecka. Nie ulega wątpliwości, że na rozmiar krzywdy wpływa również sam stan zdrowia osoby pośrednio poszkodowanej, zarówno w aspekcie fizycznym, jak i psychicznym, jeśli uległ on pogorszeniu w związku ze skutkami zdarzenia szkodzącego. W takiej sytuacji osoba pośrednio poszkodowana może np. doświadczyć zaburzeń lękowo-depresyjnych, zaburzeń snu, myślenia depresyjnego, może odczuwać bezradność, bezsens życia, negatywne stany emocjonalne, poczucie zmarnowanego życia. Zająć może także konieczność podjęcia leczenia lub terapii.

Z kolei czynnik czasu wpływa z reguły na zwiększenie krzywdy najbliższych członków rodziny. Im dłużej bowiem trwa zły stan zdrowia bezpośrednio poszkodowanego i związany z tym stan braku możliwości nawiązania lub utrzymania więzi rodzinnych, tym cierpienia pośrednio poszkodowanego są większe. Specyfika krzywdy relewantnej z punktu widzenia art. 446² k.c. związana jest również z tym, że pośrednio poszkodowany jest świadkiem bólu i cierpienia najbliższego członka rodziny, odczuwając permanentną obawę o to, kto w przyszłości zaopiekuje się nim, jeśli stan jego zdrowia się nie poprawi. Istotną okolicznością może być również to, czy chory członek rodziny przebywa w domu z rodziną, czy też w szpitalu albo placówce opiekuńczej.

Zwrócić należy także uwagę, że okolicznością wpływającą na miarkowanie zadośćuczynienia są również okoliczności zdarzenia¹⁵²⁵, zwłaszcza gdy były one tragiczne, a pośrednio poszkodowany był ich świadkiem. Nie bez znaczenia są również okoliczności towarzyszące leczeniu bezpośrednio po zdarzeniu (np. jakość opieki medycznej), a także okoliczności po zakończeniu leczenia szpitalnego.

¹⁵²⁵ Podobnie B. Lackoroński, *Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c. pkt 34. Odmienne K. Mularski, P. Klaczak (*Kodeks*, komentarz do art. 446² k.c., nb. 45), którzy uznają, że krzywda na gruncie omawianego przepisu obejmuje wyłącznie „te negatywne przeżycia, które pozostają skutkiem niemożności nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej, nie zaś cierpienia wynikające ze współczucia”, zaś „okoliczności dotyczące zdarzenia wyrządzającego szkodę będą brane pod uwagę przy ustalaniu wysokości zadośćuczynienia należnego tzw. bezpośrednio poszkodowanemu”.

6. Studium przypadku (*case study*)

6.1. Założenia i metodologia badań

Na gruncie spraw o zadośćuczynienie na podstawie art. 446² k.c. nie są możliwe analogiczne założenia i metodologia badań do tych przyjętych na gruncie spraw o zadośćuczynienie za uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia oraz za śmierć najbliższego członka rodziny. Wynika to z faktu, że instytucja zadośćuczynienia za niemożność nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnych obowiązuje dopiero od dnia 1 września 2021 r. i brak jest dotychczas wystarczającej liczby orzeczeń sądów powszechnych zapadłych na gruncie art. 446² k.c. Niemniej jednak, wyznaczony cel niniejszej pracy i podporządkowane mu problemy badawcze, uzasadniają uwzględnienie zapadłych, przed wejściem w życie art. 446² k.c., rozstrzygnięć sądów przyznających zadośćuczynienia na podstawie art. 448 k.c. w stanach faktycznych objętych zakresem zastosowania art. 446² k.c. Powyższe założenie nie podważa jednak wcześniej wyrażonej tezy, zgodnie z którą przed wejściem w życie art. 446² k.c. brak było podstawy prawnej do przyznania przez sąd zadośćuczynienia za zerwanie więzi rodzinnej z żyjącym najbliższym członkiem rodziny, który doznał uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia na skutek określonego czynu niedozwolonego.

Z uwagi na małą liczbę udostępnionych na portalu orzecznictwa sądów powszechnych spraw o zadośćuczynienie za zerwanie więzi rodzinnej posłużono się metodą studium przypadku (*case study*), która pozwala na wnikliwą analizę i lepsze zrozumienie tej kategorii spraw. Analizie poddano cztery sprawy zakończone w latach 2014-2022, które dotyczą zadośćuczynienia za krzywdę w związku z wypadkiem komunikacyjnym.

6.2. Analiza poddanych badaniu spraw sądowych

I. W pierwszej sprawie¹⁵²⁶ jednym ze zgłoszonych żądań było zasądzenie od pozwanego zadośćuczynienia pieniężnego w kwocie 18.000 zł za krzywdę będącą konsekwencją zdarzenia komunikacyjnego z 2013 r., w wyniku którego matka powódki, mająca 70 lat, została bezpośrednio poszkodowana. Na skutek wypadku doznała ona rozległych urazów skutkujących zaburzeniami funkcji poznawczych oraz funkcjonowania społecznego charakterystycznego dla choroby psychicznej - otępienia

¹⁵²⁶ Wyrok Sądu Rejonowego w Bartoszycach z dnia 25 kwietnia 2017 r., I C 466/16, [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/150515050000503_I_C_000466_2016_Uz_2017-09-19_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/150515050000503_I_C_000466_2016_Uz_2017-09-19_001) (dostęp: 14.08.2023 r.).

umiarkowanego stopnia oraz niezdolności do samodzielnej egzystencji. Ponadto, została ona całkowicie ubezwłasnowolniona z powodu choroby psychicznej oraz orzeczono wobec niej znaczny stopień niepełnosprawności na stałe. Po upływie roku od wypadku matka powódki została umieszczona w Domu Pomocy Społecznej na pobyt stały ze względu na konieczność całodobowej opieki osób trzecich. Podczas pobytu matka powódki nauczyła poruszać się na wózku, a następnie przy pomocy chodzika przy asekuracji drugiej osoby. Z przeprowadzonych z matką powódki rozmów wynika, że wstydzi się ona, że jest osobą niepełnosprawną i trudno jest jej zaakceptować fakt, że nie chodzi i że jest niesamodzielna. Przed wypadkiem matka powódki była osobą aktywną życiowo i samowystarczalną. Utrzymywała bardzo dobre relacje z córką, z którą spędzała bardzo dużo czasu. Kobiety tworzyły kochającą się i wspierającą rodzinę. Powódka na skutek zdarzenia podupadła na zdrowiu, planuje podjąć konsultacje psychologiczne, ma wyrzuty sumienia, że nie jest w stanie zapewnić całodobowej opieki swojej matce.

Sąd za podstawę prawną roszczenia przyjął art. 448 k.c. Wskazał przy tym że w najnowszym orzecznictwie dostrzec można tendencję do rozszerzania zakresu art. 448 k.c. także o sytuacje, w których doszło w wyniku danego zdarzenia komunikacyjnego do bardzo poważnego uszczerbku ciała lub rozstroju zdrowia, które prowadzi do wystąpienia u osoby bezpośrednio poszkodowanej stanu wegetatywnego lub śpiączki, w wyniku czego osoby najbliższe nie mają z nią żadnego kontaktu. Uznał, że „w tych stanach faktycznych, w których w następstwie wypadku komunikacyjnego doszło do bardzo poważnych uszczerbków na zdrowiu lub rozstroju zdrowia, określanych jako «stan wegetatywny», a zatem określanego jako pozostawanie «na granicy życia i śmierci» krzywdę może odnieść również osoba najbliższa dla bezpośrednio poszkodowanego”. Jednocześnie podkreślił, że dotyczą one „wyjątkowo skrajnych przypadków, w których ze względu na stan zdrowia w jakim znajduje się poszkodowany, czy też ze względu na osobę najbliższą dla bezpośrednio poszkodowanego (małoletni nie mający drugiego rodzica, czy matka nowonarodzonego dziecka), ochronie podlega również krzywda osoby najbliższej”. Jednakże w ocenie sądu orzekającego stan faktyczny rozpoznawanej sprawy jest odmienny, ponieważ matka powódki nie jest w stanie wegetatywnym, samodzielnie porusza się na wózku, i jest zachowany z nią w miarę logiczny kontakt słowny. Sytuacja powódki i jej matki nie jest na tyle wyjątkowa i skrajna, aby uzasadniała przyjęcie, że doszło do zerwania więzi rodzinnych, a w konsekwencji by brak było jakiegokolwiek kontaktu między nimi. Sama zmiana na skutek wypadku jakości tych

więzi nie uzasadnia, zdaniem sądu, przyznania zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę. To z kolei doprowadziło do oddalenia w tym zakresie wniesionego powództwa.

II. W drugiej, poddanej analizie sprawie¹⁵²⁷, strona powodowa wniosła o zasądzenie od pozwanego zakładu ubezpieczeń kwoty 100.000 zł z tytułu zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę związaną z wypadkiem w 2011 r., w wyniku którego narzeczona powoda została całkowicie sparaliżowana. W uzasadnieniu pozwu wskazano, że na skutek tego zdarzenia doszło do naruszenia dóbr osobistych powoda w postaci prawidłowego pielęgnowania więzi rodzinnych, w tym więzi intymnych. Przed wypadkiem powód wraz z narzeczoną byli w związku od 4 lat. W chwili zdarzenia narzeczona powoda miała 21 lat, była zdrowa zarówno pod względem fizycznym, jak i psychicznym. Pracowała na stanowisku biurowym, a także pomagała rodzicom w prowadzeniu gospodarstwa rolnego. Narzeczeni tworzyli zgodny związek. Mieszkali od kilku lat razem w domu rodzinnym narzeczonej powoda, planując małżeństwo i założenie rodziny. Powód w chwili wypadku miał 28 lat i pracował zarobkowo. Wypadek zmienił całkowicie zarówno życie powoda, jak i jego partnerki. Z uwagi na stan zdrowia narzeczonej powód zrezygnował z dotychczas wykonywanej pracy zawodowej. Narzeczeni żyją z zarobków rodziców partnerki powoda oraz z jej oszczędności. Powód opiekuje się i troszczy o narzeczoną, dokonuje przy niej czynności pielęgnacyjnych. Kontakty towarzyskie partnerów zostały znacznie ograniczone, ponieważ dużo ich wspólnych znajomych zaprzestało z nimi kontaktu. Powód przed wypadkiem był radosnym człowiekiem i duszą towarzystwa, zaś obecnie często jest smutny, nieraz płacze. Narzeczona powoda jest całkowicie sparaliżowana od szyi w dół; mówi, je i przełyka; jest osobą leżącą albo siedzącą, nie kontroluje czynności fizjologicznych; wymaga codziennej higieny, pielęgnacji, ubierania, przebierania, mycia, czesania, malowania, karmienia, pojenia. Między narzeczonymi została zachowana bliskość intymna, istniejąca przed wypadkiem. Chcieliby mieć dzieci, choć istnieją przeciwwskazania dla ciąży ze względu na pozycję siedzącą narzeczonej powoda.

Sąd uwzględnił powództwo w części, tj. w zakresie żądania przez powoda kwoty 75.000 zł, po uwzględnieniu przyczynienia się do powstania szkody partnerki powoda w 25% na skutek niezapięcia przez nią pasów bezpieczeństwa w trakcie podróży pojazdem.

¹⁵²⁷ Wyrok Sądu Okręgowego w Olsztynie z 22 stycznia 2019 r., I C 704/16, [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/15051500000503_I_C_000704_2016_Uz_2019-01-22_002](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/15051500000503_I_C_000704_2016_Uz_2019-01-22_002) (dostęp: 14.08.2023 r.).

Sąd uznał przy tym, że więź emocjonalna jest dobrem osobistym, jeśli jej zerwanie powoduje obiektywnie uzasadniony ból i cierpienie. Więź rodzinna stanowi silną, emocjonalnie i psychicznie trwałą bliskość między osobami, która przejawia się na zewnątrz w sposób umożliwiający ich obiektywną weryfikację. W rozważaniach prawnych, sąd odniósł się do określenia stosunku bliskości, którym może być formalny stosunek rodzinny (np. małżeństwo), jak i stosunek niesformalizowany (np. konkubinat, związek partnerski). Sąd orzekający podkreślił, że „przeobrażenia ustrojowe i gospodarcze, a także kulturowe spowodowały, że obecnie ten drugi, tj. konkubinat, znalazł trwałe, alternatywne miejsce w systemie ocen i norm moralnych współczesnego społeczeństwa”. Decydujący jest faktyczny układ stosunków łączących powoda z osobą, która doznała ciężkiego lub trwałego uszczerbku na zdrowiu. Sąd podkreślił również, że nie zawsze każde małżeństwo cechuje się poczuciem bliskości i wspólności, więziami emocjonalnymi i uczuciowymi, a także wspólnością gospodarczą. Niekiedy, pomimo zupełnego i trwałego rozkładu pożycia, małżonkowie trwają dalej w małżeństwie, żyjąc „obok siebie”, np. gdy jeden z małżonków złącza się nad drugim lub dochodzi między nimi do zdrady. Sąd uznał, że na skutek wypadku dotychczasowa więź emocjonalna powoda z narzeczoną została niemal całkowite zerwana. Skutkowało to dotkliwą i niekończącą się krzywdą, ponieważ więź powoda z narzeczoną jest „niemal całkowicie unicestwiona poprzez najcięższy i - jak na obecne metody leczenia - nieodwracalny stan zdrowia poszkodowanej, polegający na głębokim upośledzeniu funkcji życiowych, poważnym i trwałym inwalidztwie powodującym niezdolność do nawiązania normalnej więzi rodzinnej”. Jednocześnie sąd wskazał, że pomimo istniejącej bliskości, jaki łączy narzeczonych, stan zdrowia narzeczonej powoda powoduje, że „utrzymanie trwałej więzi rodzinnej nie jest obiektywnie możliwe w zdecydowanej większości sfer odpowiadających, za jakość tej więzi”.

W trzeciej sprawie¹⁵²⁸ powódka wniosła o zasądzenie na swoją rzecz kwoty 100.000 zł tytułem zadośćuczynienia za krzywdę powstałą na skutek wypadku komunikacyjnego w 2010 r., w którym licznych obrażeń doznała jej córka. Powódka oparła swoje żądanie na dwóch podstawach. Pierwszą z nich było doznanie przez powódkę rozstroju zdrowia w wyniku konieczności sprawowania osobistej opieki nad córką. Drugą zaś było naruszenie dobra osobistego powódki w postaci prawa do

¹⁵²⁸ Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z 4 grudnia 2019 r., I C 46/16, [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/15450500000303_I_C_000046_2016_Uz_2019-12-13_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/15450500000303_I_C_000046_2016_Uz_2019-12-13_001) (dostęp: 14.08.2023 r.).

niezakłóconego życia rodzinnego. W chwili wypadku córka powódki miała 12 lat. Doznała ona licznych oraz poważnych obrażeń, w następstwie których jest upośledzona umysłowo, a także ma liczne ograniczenia fizyczne. Ukończyła gimnazjum i liceum w trybie indywidualnego toku nauki, a następnie rozpoczęła naukę w szkole zawodowej. W chwili wyrokowania (8 lat od zdarzenia) córka powódki poruszała się samodzielnie w domu, jednak czynności pielęgnacyjne (np. mycie, ubieranie) wykonuje przy pomocy matki. Samodzielnie nie opuszcza domu, do szkoły jest zawożona. Powódka wykonywała wszelkie czynności codzienne i pielęgnacyjne nad córką, co wymagało częstego jej podnoszenia i przenoszenia, zwłaszcza gdy córka poruszała się na wózku inwalidzkim w ciągu dwóch lat od opuszczenia szpitala. Czynności związane z opieką nad córką spowodowały ból kręgosłupa. Przez kilka miesięcy od wypadku powódka miała zaburzenia adaptacyjne, a następnie przystosowała się do nowej sytuacji, w pełni poświęcając się opiece nad córką. Proces adaptacji przebiegał typowo, bez cech zaburzeń stresowych pourazowych. Ze względu na konieczność sprawowania opieki nad córką powódka zrezygnowała z pracy i ograniczyła aktywność życiową.

Ostatecznie sąd oddalił powództwo w całości. W zakresie pierwszej podstawy faktycznej opartej na art. 444 § 1 k.c. w zw. z art. 445 § 1 k.c. sąd wskazał, że między odczuwanymi przez powódkę cierpieniami fizycznymi a zdarzeniem szkodzącym nie zachodzi normalny związek przyczynowy. Dolegliwości powódki wystąpiły dopiero na skutek opieki nad córką, a nie bezpośrednio wskutek wypadku. W odniesieniu zaś co do drugiej podstawy faktycznej (art. 448 k.c. w zw. z art. 24 k.c.) sąd uznał, że między powódką a jej córką nie doszło do zerwania więzi rodzinnej, które uzasadniałoby zasądzenie zadośćuczynienia pieniężnego za naruszenie dobra osobistego - prawa do niezakłóconego życia rodzinnego. Mianowicie na skutek wypadku córka powódki doznała ciężkich uszkodzeń ciała, które doprowadziły do ograniczenia jej rozwoju i zmiany charakteru relacji między nią a jej matką. Obecnie funkcjonuje w społeczeństwie w miarę swoich możliwości i jest zdolna do rozwijania więzi emocjonalnych z powódką. Sąd orzekający wskazał również, że nawet w przypadku uznania, że doszło do naruszenia dobra osobistego powódki, powództwo podlegałoby oddaleniu z uwagi na brak winy sprawcy, ponieważ wyłączną przyczyną wypadku było zachowanie małoletniej córki powódki. Ponadto, dochodzone roszczenia już w chwili wniesienia pozwu było przedawnione na podstawie art. 442¹ § 1 k.c., zgodnie z którym roszczenie o naprawienie szkody wyrządzonej czynem niedozwolonym ulega przedawnieniu z upływem lat trzech

od dnia, w którym poszkodowany dowiedział się albo przy zachowaniu należytej staranności mógł się dowiedzieć o szkodzie i osobie obowiązanej do jej naprawienia.

W ostatniej, czwartej sprawie¹⁵²⁹ powodowie wniesli o zasądzenie na swoją rzecz po 150.000 zł tytułem zadośćuczynienia w związku z wypadkiem w 2002 r., w którym osobą bezpośrednio poszkodowaną była ich córka. Na skutek wypadku córka powodów jest w stanie apallicznym, stwierdzono u niej głęboki stan wyłączenia świadomości, co uzasadniło jej ubezwłasnowolnienie całkowite. Jest w stanie wegetatywnym i nie ma możliwości nawiązania z nią przez bliskich kontaktu. Przy obecnym stanie wiedzy medycznej nie jest możliwa poprawa stanu jej zdrowia. Poszkodowana córka powodów jest ich jedynym dzieckiem. Miała ona bardzo bliskie relacje z rodzicami, którzy ją wspierali i pomagali w wychowaniu wnuka. W chwili wypadku poszkodowana miała 34 lata, była mężatką i matką 6-letniego syna, pracowała w zawodzie lekarza dermatologa, rozpoczęła pisanie pracy doktorskiej. Początkowo powodowie odwiedzali córkę codziennie w szpitalu, a następnie w ośrodku rehabilitacyjnym. Są u córki co dwa dni, ponieważ przygotowują samodzielnie dla niej posiłki, piorą jej odzież i pościel. Powodowie samodzielnie wykonują czynności pielęgnacyjno-opiekuńcze (mycie, przewijanie, karmienie, rehabilitacja). Dzięki codziennej trosce powodów o córkę jej wyniki badań są bardzo dobre. Stan zdrowia córki jest dla powodów ogromną tragedią, która całkowicie zmieniła ich dotychczasowe życie. Powodowie od 14 lat całkowicie poświęcili się opiece nad córką; zrezygnowali z pracy zawodowej; nie mają czasu na relaks, przestali wyjeżdżać na wakacje, odizolowali się od znajomych, nie dbają o swój stan zdrowia. Stan zdrowia powodów pogorszył się, są oni nerwowi, żyją w permanentnym stresie, stracili na wadze, mają problemy ze snem. Powódka dodatkowo zażywa leki psychotropowe. Powodowie nieustannie martwią się o to, kto zaopiekuje się ich córką po ich śmierci.

Sąd uwzględnił w całości powództwo w zakresie zasądzenia kwoty 150.000 zł dla każdego z powodów tytułem doznanej przez nich krzywdy na podstawie art. 448 k.c. w zw. z art. 24 § 1 k.c., uznając, że prawo do niezakłóconego życia rodzinnego, w tym do utrzymania osobistych kontaktów z poszczególnymi członkami rodziny stanowi dobro osobiste podlegające ochronie prawnej. Sąd wskazał, że powodowie są bezpośrednio poszkodowanymi czynem niedozwolonym, nie zaś jedynie pośrednio. Mianowicie to

¹⁵²⁹ Wyrok Sądu Okręgowego we Wrocławiu z 30 maja 2016 r., I C 238/16, [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/15502500000503_I_C_000238_2016_Uz_2016-06-13_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/15502500000503_I_C_000238_2016_Uz_2016-06-13_001) (dostęp: 14.08.2023 r.).

wypadek, a nie stres spowodowany niepełnosprawnością córki, skutkowałam ciężkim uszkodzeniem jej ciała, co spowodowało poważne zaburzenie relacji rodzinnych między najbliższymi członkami rodziny. Stąd też powodowie jako bezpośrednio poszkodowani w wyniku deliktu są uprawnieni do dochodzenia zadośćuczynienia na podstawie art. 448 k.c. W zakresie postępowania dowodowego sąd oddalił wniosek o przeprowadzenie dowodu z opinii psychologa na okoliczność stopnia zakłócenia życia rodzinnego i więzi rodzinnych w wyniku wypadku, uznając że nie są wymagane do tego wiadomości specjalne. Okoliczności te sąd bowiem mógł ustalić w oparciu o zeznania świadków, przesłuchania powodów, a dodatkowo dopuszczenie dowodu z opinii biegłego prowadziłyby jedynie do nieuzasadnionej zwłoki w postępowaniu dowodowym. Sąd, uznając doznana krzywdę za jedyny miernik zadośćuczynienia, przy ustalaniu jego wysokości uwzględnił bliskość relacji pomiędzy powodami a córką, która istniała przed wypadkiem. Zdaniem sądu „krzywda powodów wyraża się w tym, że relacje między nią a rodzicami zostały poważnie zaburzone, doszło niemal do odwrócenia ról, gdyż to rodzice pomimo wieku opiekują się dorosłą córką, od prawie 14 lat widząc cierpienie swojego jedynego dziecka, czując ból i lęk o jej stan zdrowia”. Ponadto sąd podkreślił, że „przeżywanie przez wiele lat cierpienia najbliższego członka rodziny, będącego w stanie wegetatywnym i świadomość nieodwracalności takiego stanu zdrowia chorego powoduje większą krzywdę, aniżeli nawet nagła strata osoby najbliższej w wypadku”.

6.3. Wnioski z analizy

W przeanalizowanych czterech sprawach sądy przychyliły się do reprezentowanego przez Sąd Najwyższy poglądu uznającego prawo do życia w rodzinie i więzi między najbliższymi członkami rodziny za dobro osobiste¹⁵³⁰. Sądy uwzględniły powództwo w zakresie żądania zasądzenia zadośćuczynienia w dwóch sprawach (w jednej sprawie w 75%, zaś w drugiej sprawie w 100%). W dwóch sprawach powództwo zostało oddalone.

We wszystkich poddanych analizie sprawach sądy uznały, że cywilnoprawna ochrona na podstawie art. 448 k.c. w zw. z art. 24 k.c. dotyczy sytuacji wyjątkowych, w których bezpośrednio poszkodowany doznał bardzo poważnego uszczerbku ciała lub rozstroju zdrowia (zwłaszcza będąc w stanie wegetatywnym lub śpiączce), na skutek

¹⁵³⁰ Zob. uchwały Sądu Najwyższego: z dnia 13 lipca 2011 r., III CZP 32/11, OSNC 2012, nr 1, poz. 10 oraz z dnia 22 października 2010 r., III CZP 76/10, OSP 2011, nr 9, poz. 96, a także wyrok Sądu Najwyższego z dnia 4 lipca 2014 r., II CSK 621/13, Legalis nr 1044859.

czego doszło do zerwania więzi rodzinnych między nim a najbliższym członkiem jego rodziny. W sprawach, w których doszło do oddalenia powództwa stan faktyczny uzasadniał przyjęcie, że na skutek deliktu doszło do zmiany jakości więzi rodzinnych, nie zaś ich zerwania. Podkreślenia wymaga w tym zakresie, że całkowite zerwanie więzi rodzinnych między członkami rodziny utożsamiane było z zachowaniem możliwości komunikacji z osobą poszkodowaną. W jednym z orzeczeń sąd wprost wskazał, że zachowanie między członkami rodziny możliwości podjęcia logicznego kontaktu słownego powoduje, że sytuacja osoby bezpośrednio poszkodowanej nie jest na tyle skrajna i wyjątkowa, by możliwe było uwzględnienie roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne. W takim przypadku bowiem nie dochodzi do całkowitego zerwania więzi rodzinnych, zaś kontakt najbliższych członków rodziny z poszkodowanym nie jest ograniczony wyłącznie do czynności opiekuńczo-pielęgnacyjnych. Natomiast w jednej sprawie, sąd uwzględniając żądanie zasądzenia zadośćuczynienia, błędnie przyjął, że doszło do zerwania więzi rodzinnych, choć w rzeczywistości stan faktyczny sprawy uzasadniał przyjęcie, że doszło jedynie do zmiany jakości (cech) tej więzi na skutek bardzo ciężkich fizycznych obrażeń bezpośrednio poszkodowanej (całkowity paraliż).

Ustalone przez sądy kwoty zadośćuczynienia za doznaną krzywdę w związku z zerwaniem więzi rodzinnej należy ocenić jako dość wysokie (po 150.000 zł dla rodziców oraz 100.000 zł dla konkubenta), zwłaszcza porównując je do kwot zasądzanych jako zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę doznaną wskutek śmierci najbliższego członka rodziny. Należy zauważyć, że najwyższe zadośćuczynienie pieniężne na podstawie art. 446 § 4 k.c. wyniosło 180.000 zł na rzecz dziecka zmarłego. Warto również podkreślić, że wysokość zasądzanego zadośćuczynienia pieniężnego dla osoby pośrednio poszkodowanej pozostającej w związku konkubenckim z bezpośrednio poszkodowaną potwierdza, że nieformalny związek jest niemal na równi traktowany w tym zakresie z małżeństwem. Zgodzić należy się z twierdzeniem, że przyczyną takiego zjawiska jest dynamiczny rozwój systemu ocen i norm moralnych współczesnego społeczeństwa. Na rozmiar cierpienia związanego z zerwaniem więzi rodzinnych nie wpływa bowiem sam fakt istnienia formalnego związku małżeńskiego, a istnienie trwałej i faktycznej więzi emocjonalnej, fizycznej oraz gospodarczej.

W sprawach, w których doszło do uwzględnienia powództwa o zadośćuczynienie, sądy nie zastosowały jednak kryteriów miarkowania zadośćuczynienia, przyjmując *a priori* za odpowiednią kwotę wskazaną przez stronę powodową. Wydaje się, że dla sądów znaczenie miała jedynie „wycena” krzywdy dokonana przez stronę powodową, skoro nie

doszło w tych sprawach do samodzielnego ustalenia przez sąd wysokości należnego zadośćuczynienia.

7. Podsumowanie

Podsumowując rozważania poświęcone zadośćuczynieniu za krzywdę spowodowaną niemożnością nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnych wskazać należy następujące wnioski.

1. Do dnia wejścia w życie art. 446² k.c., tj. do dnia 19 września 2021 r., w polskim porządku prawnym nie istniała jakkolwiek podstawa prawna umożliwiająca kompensację krzywd pośrednio poszkodowanych związanych z zerwaniem więzi rodzinnych na skutek uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia osoby najbliższej. Stąd też orzecznictwo Sądu Najwyższego uznające za podstawę prawną takiego roszczenia art. 448 k.c., opierało się na prawotwórczym charakterze wykładni tego przepisu oraz błędnym uznaniu więzi rodzinnej za dobro osobiste. Dopiero od 15 września 2023 r., w związku z wprowadzonymi ustawą z dnia 28 lipca 2023 r. zmianami legislacyjnymi, więzi rodzinne należy uznać za dobro osobiste.

2. Przepis art. 446² k.c. ma moc retrospektywną, co oznacza, że ma on zastosowanie do zdarzeń mających miejsce przed dniem jego wejścia w życie, przy czym nie ma znaczenia moment wystąpienia niemożności nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej.

3. Przepis art. 446² k.c. ma charakter wyjątkowy i niedopuszczalna jest jego wykładnia rozszerzająca w celu objęcia zakresem jego zastosowania stanów zbliżonych do ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu lub rozstroju zdrowia bezpośrednio poszkodowanego, skutkującego niemożnością nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej. Brak jest również uzasadnienia dla stosowania w tym zakresie analogii *legis*.

4. Podstawowymi przykładami stanów kwalifikowanych jako ciężki i trwały (nieodwracalny) uszczerbek na zdrowiu lub rozstrój zdrowia są tzw. stany zaburzenia świadomości (*disorder of consciousness*, DOC): stan wegetatywny, stan śpiączki, stan minimalnej świadomości oraz stan zamknięcia.

5. Zadośćuczynienie pieniężne z art. 446² k.c., podobnie jak zadośćuczynienia z art. 445 § 1 k.c. i art. 446 § 4 k.c., występuje wyłącznie na gruncie reżimu odpowiedzialności *ex delicto*. Zakres odpowiedzialności zobowiązanego wobec osób pośrednio poszkodowanych jest wyznaczony przez zakres jego odpowiedzialności

względem bezpośrednio poszkodowanego (np. zasady odpowiedzialności, przyczynienia się poszkodowanego).

6. Pośrednio poszkodowanemu z art. 446² k.c., w drodze wyjątku od ogólnej zasady niekumulowania roszczeń wyrażonej w art. 448 § 1 k.c., przysługuje roszczenie o zapłatę sumy pieniężnej na cel społeczny. Roszczenie takie nie może być dochodzone samodzielnie, a wyłącznie obok roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne. Ze względu na to, że po dniu 15 września 2023 r. więzi rodzinne są dobrem osobistym, między art. 446² k.c. a art. 448 § 1 k.c. zachodzi relacja *lex specialis - lex generalis*, która nakazuje przyjąć, że art. 446² k.c. jest przepisem szczególnym względem art. 448 § 1 k.c.

7. Roszczenie o zadośćuczynienie z art. 446² k.c. nie wygasa wraz ze śmiercią uprawnionego, gdyż zgodnie z art. 448 § 3 k.c. w zw. z art. 445 § 3 k.c. podlega ono dziedziczeniu i wchodzi w skład spadku po zmarłym. Przed dniem 15 września 2023 r. brak było w tym zakresie jakiegokolwiek regulacji szczególnej, podobnej do tej zawartej w art. 445 § 3 k.c., lub też odesłania do odpowiedniego stosowania art. 445 § 3 k.c., które występowało w ówczesnie obowiązującym art. 448 zd. 2 k.c.

8. Przesłanka roszczenia o zadośćuczynienie z art. 446² k.c. polegająca na ciężkim i trwałym uszkodzeniu ciała lub rozstroju zdrowia, skutkująca niemożliwością nawiązania albo kontynuowania więzi rodzinnej, dotyczy sytuacji wyjątkowych, w których stan zdrowia bezpośrednio poszkodowanego jest niemal równy śmierci i porównywalny z zerwaniem więzi na skutek definitywnej utraty osoby najbliższej. Zerwanie więzi rodzinnej powinno mieć charakter trwały, a także całkowity, a więc powinno dotyczyć wszystkich elementów, które składają się na więzi rodzinne. Samo jakościowe pogorszenie tych więzi lub też brak możliwości nawiązania więzi w pełnym, oczekiwanym zakresie, nie jest wystarczające.

9. O istnieniu więzi rodzinnej możemy mówić wyłącznie wówczas, gdy poszkodowany w pełni zachowuje świadomość zarówno w aspekcie ilościowym, jak i jakościowym, to znaczy jest przytomny oraz świadomy siebie i otaczającej go rzeczywistości. Stąd też z punktu widzenia art. 446² k.c. istotne znaczenie ma ustalenie nie tylko poziomu przytomności bezpośrednio poszkodowanego, ale również poziomu jego świadomości.

10. Na gruncie art. 446² k.c. nie jest możliwe przewidzenie prawdopodobnego momentu, w którym osoba pośrednio poszkodowana przestanie odczuwać krzywdę związaną ze stanem zdrowia osoby najbliższej. Nie jest wykluczone, że w skrajnych przypadkach rozmiar krzywdy pośrednio poszkodowanego z powodu ciężkiego i

trwałego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia najbliższego członka rodziny będzie większy, niż w przypadku jego śmierci. Poszkodowany może dochodzić zadośćuczynienia zarówno na podstawie art. 446 § 4 k.c. oraz art. 446² k.c., a od 15 września 2023 r. także na podstawie art. 448 § 1 k.c. Należy przy tym uwzględnić fakt, że zakresy cierpienia spowodowanego naruszeniem więzi rodzinnej, ciężkim stanem zdrowia najbliższego członka rodziny oraz cierpienia związanego z jego śmiercią krzyżują się. Oznacza to, że przy ustaleniu wysokości zadośćuczynienia za śmierć najbliższego członka rodziny (art. 446 § 4 k.c.) należy uwzględnić rozmiar cierpienia, które zostało skompensowane na podstawie art. 446² k.c. bądź art. 448 § 1 k.c.

11. Adekwatny związek przyczynowy na gruncie art. 446² k.c. powinien zachodzić: po pierwsze między zdarzeniem szkodzącym (z którym przepisy łączą powstanie odpowiedzialności deliktowej) a ciężkim i trwałym uszkodzeniem ciała lub rozstrojem zdrowia bezpośrednio poszkodowanego; po drugie między ciężkim i trwałym uszkodzeniem ciała lub rozstrojem zdrowia bezpośrednio poszkodowanego a niemożnością nawiązania lub kontynuowania istniejącej dotychczas między bezpośrednio i pośrednio poszkodowanym więzi rodzinnej; po trzecie między ciężkim i trwałym uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia skutkującym niemożnością nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej a doznaną przez pośrednio poszkodowanego krzywdą.

12. Podstawowym kryterium miarkowania zadośćuczynienia pieniężnego z art. 446² k.c. jest rozmiar krzywdy osoby pośrednio poszkodowanej (tak jak na gruncie art. 445 § 1 k.c. oraz art. 446 § 4 k.c.). O rozmiarze krzywdy decyduje stan więzi rodzinnych istniejących między bezpośrednio i pośrednio poszkodowanym. Im więź ta jest silniejsza, bardziej zażyła i intensywniejsza, tym bardziej odczuwana jest krzywda przez osobę pośrednio poszkodowaną. Istotną okolicznością jest również poziom stanu świadomości bezpośrednio poszkodowanego i możliwości podjęcia z nim komunikacji. Kryteriami pomocniczymi w miarkowaniu zadośćuczynienia pieniężnego na podstawie art. 446² k.c. są: wpływ zdarzenia szkodzącego oraz ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia na dotychczasowe życie osobiste i zawodowe pośrednio poszkodowanego, wiek i stan zdrowia bezpośrednio i pośrednio poszkodowanego, postawa sprawcy szkody oraz rodzaj i stopień jego winy, a także aktualne warunki gospodarcze oraz stopę życiową społeczeństwa.

13. Z przeprowadzonej analizy wybranych orzeczeń sądów powszechnych (w ramach badań *case study*) wynika, że ustalone przez sądy kwoty tytułem

zadośćuczynienia za doznaną krzywdę w związku z zerwaniem więzi rodzinnej są dość wysokie - porównywalne, a niekiedy wyższe od kwot zasądzonych za śmierć osoby najbliższej. Ponadto sądy nie stosowały kryteriów miarkowania zadośćuczynienia, przyjmując bez uzasadnienia za odpowiednią kwotę dochodzoną przez pośrednio poszkodowanego.

14. Wprowadzenie do Kodeksu cywilnego nowej instytucji zadośćuczynienia ze zerwanie więzi rodzinnej wpisuje się w europejski trend poszerzania cywilnoprawnej ochrony w reżimie odpowiedzialności deliktowej. Coraz częściej obce ustawodawstwa przewidują kwoty ryczałtowe lub limity kwot z tytułu zadośćuczynienia, które uwzględniają kryteria jego miarkowania (np. stopień bliskości, wiek uprawnionego, fakt prowadzenia wspólnego gospodarstwa domowego i wspólnego zamieszkiwania).

15. Postulat wdrożenia mechanizmów standaryzacji kwot należnych poszkodowanym tytułem zadośćuczynienia pieniężnego odnieść należy również do, obowiązującego od 2021 r., roszczenia za niemożność nawiązaniu lub kontynuowania więzi rodzinnej spowodowanej ciężkim i trwałym uszkodzeniem ciała lub rozstrojem zdrowia najbliższego członka rodziny, z uwagi na efektywność i uznaniowość aktualnych rozwiązań opartych na uznaniu sędziowskim. W tym przypadku zastosowanie powinno znaleźć rozwiązanie zaproponowane już na gruncie art. 446 § 4 k.c., tabele normatywne wskazujące określone ramy kwotowe, a zatem kwoty minimalne oraz maksymalne. Między art. 446² k.c. a art. 446 § 4 k.c. zachodzi ścisła relacja, która wynika z tożsamości przedmiotu ochrony w postaci więzi rodzinnej. Stąd też zakresy cierpień odczuwanych w obu przypadkach przez osobę pośrednio poszkodowaną krzyżują się. Jeśli zatem pośrednio poszkodowany uzyskał zadośćuczynienie na podstawie art. 446² k.c., a następnie wystąpił z roszczeniem z art. 446 § 4 k.c., niezbędne jest ustalenie w jakim zakresie krzywda, której kompensacji domaga się uprawniony, nie została dotychczas naprawiona. Ponadto, regułą powinno być to, że wysokość zadośćuczynienia na podstawie art. 446² k.c. jest niższa od zadośćuczynienia za śmierć najbliższego członka rodziny z art. 446 § 4 k.c., gdyż wiąże się ono z definitywną utratą osoby bliskiej. Jedynie w wyjątkowych przypadkach sąd powinien mieć możliwość podwyższenia standardowej wysokości zadośćuczynienia. Z przeprowadzonej zaś w niniejszej rozprawie analizy orzecznictwa w ramach *case study* wynika, że sądy zasądzają za zerwanie więzi rodzinnych z powodu poważnego uszczerbku na zdrowiu kwoty porównywalne, a niekiedy nawet wyższe niż w przypadkach zadośćuczynienia za śmierć osoby najbliższej,

przy jednoczesnym braku wystąpienia jakichkolwiek okoliczności danej sprawy, które miałyby charakter okoliczności szczególnych.

Zakończenie

Głównym celem naukowym prowadzonych w niniejszej pracy rozważań była weryfikacja hipotezy, że obowiązujący na gruncie polskich rozwiązań prawnych model kompensacji szkód niemajątkowych za szkodę na osobie, jest niewystarczający i nieefektywny z punktu widzenia realizacji zasady równości wobec prawa, pewności prawa i przewidywalności rozstrzygnięć sądowych, a także efektywności dochodzenia zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę. Zakresem dokonanej analizy objęto zagadnienia prawa deliktowego dotyczące granic indemnizacji szkód niemajątkowych z perspektywy trzech uregulowanych w Kodeksie cywilnym roszczeń o zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę. Pierwszym z nich było roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę wywołaną uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju zdrowia, które uregulowane jest w art. 445 § 1 k.c. w zw. z art. 444 § 1 k.c. Drugie roszczenie - za krzywdę powstałą w razie śmierci najbliższego członka rodziny (art. 446 § 4 k.c.), zaś trzecie - w razie niemożności nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej wskutek ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia u najbliższego członka rodziny (art. 446² k.c.). Przeprowadzone badania pozwalają na zweryfikowanie tezy badawczej oraz sformułowanie wniosków *de lege ferenda*, że obecnie obowiązujący w polskim prawie, normatywny model kompensacji szkód niemajątkowych - obejmujący wymienione wyżej roszczenia - nie stanowi modelu optymalnego i wystarczającego w świetle istoty zadośćuczynienia oraz aktualnych potrzeb i warunków społeczno-gospodarczych.

Zaznaczyć należy, że obecność w polskim porządku prawnym poddanych analizie regulacji zasługuje na pozytywną ocenę. Stanowią one wyraz funkcjonowania w prawie polskim zasady *neminem leadere*, która stanowi fundament odpowiedzialności *ex delicto*. Zasada ta rozumiana jest jako możliwy do osiągnięcia model ukształtowania instytucji prawnej kompensacji szkód zarówno majątkowych, jak i niemajątkowych. Co więcej, wprowadzenie w 2008 r. i 2021 r. do Kodeksu cywilnego art. 446 § 4 k.c. i art. 446² k.c. wpisuje się w europejski trend poszerzania cywilnoprawnej ochrony w reżimie odpowiedzialności deliktowej, który szczególnie widoczny jest w ustawodawstwach państw obcych.

Poddane analizie roszczenia ukształtowane zostały w ten sposób, że posiadają wspólny ogólny katalog przesłanek dochodzenia roszczeń, na który składają się: zdarzenie szkodzące, szkoda niemajątkowa oraz adekwatny związek przyczynowy. Instytucja przyczynienia się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia rozmiaru

szkody zastosowanie ma na gruncie zarówno art. 445 § 1 k.c., art. 446 § 4 k.c., jak i art. 446 § 4 k.c., bez względu na to, czy nieprawidłowość zachowania dotyczy bezpośrednio lub pośrednio poszkodowanego. Roszczenia łączą również: jednakowy sposób pojmowania zagadnień związanych z wymagalnością roszczenia; zbywalność roszczeń; relacja względem ogólnych przepisów dotyczących ochrony dóbr osobistych (art. 448 § 1 k.c.), a także nadanie pierwszorzędno zdarzenia kompensacyjnej funkcji zadośćuczynienia pieniężnego, która łączy się z koniecznością zapewnienia poszkodowanemu odpowiedniego poziomu satysfakcji. Różnice dotyczą zaś odmiennego, szczegółowego definiowania przesłanek odpowiedzialności (w szczególności w zakresie zdarzenia szkodzącego), kwestii dziedziczności roszczeń, czy możliwości kumulacji roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę z roszczeniem o zasądzenie sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny. Podkreślenia wymaga, że aktualnie największą trudność interpretacyjną sprawiać może diametralna zmiana podejścia ustawodawcy do kwestii uznania więzi rodzinnej za dobro osobiste, która wpływa na wykładnię art. 446 § 4 k.c. i art. 446² k.c.

Niemniej, *de lege lata* decyzja co do przyznania zadośćuczynienia należy do sądu w ramach tzw. uznania sędziowskiego. Istotną wadą tego modelu orzekania o zadośćuczynieniu pieniężnym jest to, że decyzja co do wysokości świadczenia należnego poszkodowanemu podjęta przez sąd, pomimo konieczności uwzględnienia wszystkich okoliczności danej sprawy, zawsze narażona jest na zarzut dowolności i arbitralności. Z uwagi na fakt, że szkoda niemajątkowa jest „trudno wymierna”, na gruncie aktualnych rozwiązań nie jest przy tym możliwie ściśle ustalenie rozmiaru krzywdy oraz wysokości należnego stronie zadośćuczynienia, które skompensować ma określone cierpienia psychiczne i fizyczne. Stąd też do zadośćuczynienia pieniężnego nie stosuje się ściśle zasady ekwiwalentności oraz zasady pełnego odszkodowania, gdyż osiągnięcie założeń wynikających z tych zasad nie jest w pełni możliwe.

Co więcej, wykorzystywane aktualnie w orzecznictwie kryteria (o charakterze podstawowym i pomocniczym) ustalania wysokości zadośćuczynienia pieniężnego charakteryzują się także różną wagą dla procesu ustalania wysokości należnego stronie świadczenia kompensacyjnego. W przypadku roszczeń z art. 446 § 4 k.c. oraz art. 446² k.c. decyduje stan więzi rodzinnych istniejących między bezpośrednio i pośrednio poszkodowanym, a także to, czy była ona stabilna, pozytywna, pogłębiona i trwała, oparta na ufnym i bezpiecznym przywiązaniu.

Sformułowaną w niniejszej pracy tezę potwierdzają wyniki przeprowadzonych badań empirycznych, z których jednoznacznie wynika, że w polskim sądownictwie brak jest jednolitej praktyki orzeczniczej w tej omawianej kategorii spraw o zadośćuczynienie pieniężne. W większości poddanych analizie uzasadnień wyroków sądów powszechnych, sądy ograniczały się do ogólnego stwierdzenia, że w okolicznościach danej sprawy uznają określoną kwotę (w szczególności zgłoszoną przez stronę powodową) za „odpowiednią”. Nie wskazywano przy tym w sposób precyzyjny konkretnych, wykorzystanych w procesie ustalania wysokości należnego stronie świadczenia, kryteriów miarkowania zadośćuczynienia oraz ich istoty, co pozwoliłoby na zrozumienie, w jaki sposób sądy postrzegają te kryteria. W niektórych przypadkach dokonywano dowolnego wyboru określonych kryteriów, z jednoczesnym pominięciem niektórych z nich. Najczęściej sądy pomijały kwestię wieku, uszczerbku na zdrowiu oraz czasu, jaki upłynął od zdarzenia wyrządzającego szkodę. Kryterium wieku z reguły determinuje rozmiar krzywdy, ponieważ ma ona charakter całościowy, a zatem obejmuje nie tylko cierpienia według stanu z chwili wyrokowania, ale również te, które poszkodowany będzie odczuwał w przyszłości. Natomiast uszczerbek na zdrowiu, który co prawda jest środkiem pomocniczym w procesie ustalania wysokości zadośćuczynienia, stanowi okoliczność istotną dla określenia rozmiaru cierpień osoby poszkodowanej. Nadto, inaczej postrzegać należy również rozmiar doznanej przez poszkodowanego krzywdy w krótkim czasie po wystąpieniu zdarzenia szkodzącego, aniżeli po upływie wielu lat. Znaczny upływ czasu od zdarzenia szkodzącego wpływa na ocenę skali cierpień doznanych w przeszłości, aktualnie odczuwanych, a także tych, które mogą jeszcze zaistnieć. Kryterium czasu nie może jednak stanowić argumentu na rzecz obniżenia wysokości należnego stronie zadośćuczynienia pieniężnego z uwagi na „zatarcie” niektórych krzywd - czego niekiedy nie dostrzega się w orzecznictwie sądowym. Najistotniejszą jednak wadliwością sądowego procesu ustalania wysokości zadośćuczynienia jest brak stosowania przez sądy wskaźników stanowiących konkretyzację kryterium aktualnych warunków gospodarki rynkowej i przeciętnej stopy życiowej społeczeństwa. Stosowanie tego kryterium jest niezbędne ze względu na ciągłą zmianę wartości nabywczej pieniądza, obserwowaną zwłaszcza w ostatnich latach. Z punktu widzenia kompensacyjnej funkcji zadośćuczynienia pieniężnego, którego wysokość ma przedstawiać dla poszkodowanego odczuwalną ekonomicznie wartość i prowadzić do osiągnięcia określonego poziomu satysfakcji, najlepszym wskaźnikiem jest wskaźnik inflacji. Skutkiem jego wzrostu jest niekorzystny dla poszkodowanego spadek siły nabywczej pieniądza, co oznacza, że ta

sama kwota jest mniej ekonomicznie odczuwalna, a przez to w mniejszym stopniu może ona kompensować ten sam wymiar cierpień psychicznych i fizycznych.

Przeprowadzone badania empiryczne pozwoliły również na potwierdzenie, że brak jest jednolitości orzeczniczej w wysokościach ustalanych przez sądy kwot zadośćuczynień w sprawach mających charakter „spraw podobnych”. W sprawach o zadośćuczynienie pieniężne za uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia na rzecz osoby bezpośrednio poszkodowanej stwierdzoną rozpiętość kwotową przyznawanych świadczeń uznać należy za znaczną. Jeszcze większe dysproporcje dostrzegalne są w sprawach o zadośćuczynienie za śmierć najbliższego członka rodziny. W nielicznych przypadkach sądy orzekające wprost odwołały się do kwot zasądzonych w innych sprawach podobnych.

Powyższy stan praktyki orzeczniczej potwierdza potrzebę wdrożenia w polskim systemie prawnym mechanizmów standaryzacji kwot zasądzanych przez sądy powszechne. Za pierwszy krok w kierunku standaryzacji kwot zadośćuczynień za krzywdę spowodowaną śmiercią najbliższego członka rodziny uznać można opracowane w 2023 r. przez Krajową Szkołę Sądownictwa i Prokuratury narzędzie informatyczne. Zaproponowane narzędzie, choć mające charakter nienormatywny i jedynie pomocniczy dla praktyków stosowania prawa, wpisuje się w niemiecki model kompensacji szkód, w którym wspomagający i niewiążący charakter mają publikowane przez niezależnych wydawców zbiory orzeczeń, które uznawane są za ramy orientacyjne dla sądów. Ze względu na fakt, że zbiory te nie uwzględniają inflacji (czego nie uwzględnia także polskie narzędzie), na etapie stosowania prawa sądy niemieckie (podobnie sądy austriackie) stosują odpowiednią formułę matematyczną z wykorzystaniem indeksu wskaźnika cen towarów i usług konsumpcyjnych dla określonego przedziału czasu. Analogicznie sądy polskie powinny wykorzystywać ten wskaźnik podczas ustalania odpowiedniej sumy zadośćuczynienia pieniężnego w celu prawidłowej realizacji jego funkcji kompensacyjnej.

W niniejszej pracy wykazano także, że podejście do problematyki kompensacji szkód niemajątkowych w deliktowym reżimie odpowiedzialności odszkodowawczej jest różne na gruncie poszczególnych systemów prawnych. Nie ulega wątpliwości, że występujące różnice wynikają przede wszystkim z określonych uwarunkowań historycznych i kulturowych poszczególnych państw, a także inaczej ujmowanych granic możliwej indemnizacji szkód niemajątkowych w ogólności. Granice zaś te wyznaczone są przez określone środowisko społeczno-prawne danego systemu, co każdorazowo

należy mieć na uwadze uwzględniając kontekst prawoporównawczy. Powszechnie przyjmuje się jednak, że ustalone przez sąd zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę powinno być sprawiedliwe, co wiąże się z koniecznością uwzględnienia faktycznej potrzeby skompensowania krzywdy doznanej przez poszkodowanego, a przede wszystkim równego traktowania pokrzywdzonych na tle określonych spraw, mających charakter „spraw podobnych”. Powyższy postulat realizowany jest w ramach dwóch modeli. Pierwszy, obejmujący najwięcej ustawodawstw, opiera się na uznaniu sędziowskim, co oznacza, że sąd według własnego uznania, lecz w oparciu o okoliczności sprawy, ustala wysokość zadośćuczynienia. Sąd bierze pod uwagę kwoty świadczeń przyznawanych w innych zbliżonych pod kątem stanu faktycznego sprawach (np. prawo niemieckie, austriackie, szwajcarskie). Drugi model opiera się na tzw. taryfikatorach (tabelach, zestawieniach) zadośćuczynienia pieniężnego o charakterze normatywnym bądź sądowym. Tabele takie zawierają kwoty i limity zadośćuczynienia za poszczególne szkody niemajątkowe (np. prawo francuskie, hiszpańskie oraz włoskie).

Analiza szczegółowych rozwiązań przyjętych w państwach obcych, a także propozycji ukształtowania prawa deliktowego określonych w zasadach europejskiego prawa czynów niedozwolonych, pozwala na sformułowanie pewnych wniosków własnych i zaproponowanie kierunku zmian ustawodawczych na gruncie polskiego prawa.

W odniesieniu do postulatu standaryzacji kwot należnych poszkodowanemu tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę, do której odwołuje się art. 446 § 4 k.c. i art. 446² k.c., zaproponować należy wprowadzenie do prawa polskiego tabeli normatywnych wskazujących konkretne ramy kwotowe, a zatem kwoty minimalne oraz maksymalne. Tabele takie uwzględniać musiałyby wszystkie kryteria niezbędne do przeprowadzenia procesu miarkowania zadośćuczynienia, a także określać możliwość podwyższenia standardowej wysokości świadczenia w sytuacjach wyjątkowych. Istotne jest także to, by kwoty bazowe wskazane w tabelach poddawane były corocznej aktualizacji o wskaźnik inflacji, co byłoby konsekwencją realizacji kompensacyjnej funkcji zadośćuczynienia pieniężnego. Dodatkowo, między tabelami dotyczącymi art. 446 § 4 k.c. a art. 446² k.c. występować powinna relacja pozwalająca na ustalenie należnego poszkodowanemu zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę, jedynie w takim zakresie, w jakim krzywda ta nie została dotychczas naprawiona w oparciu o inną podstawę prawną. W odniesieniu zaś do roszczenia z art. 445 § 1 k.c. zaproponować należy rozwiązanie mieszane (hybrydowe), co wynika m.in. ze specyfiki i różnorodności

stanów faktycznych, w których może dojść do szkody u poszkodowanego. Standaryzacja powinna dotyczyć przypadków nieznacznych uszczerbków na zdrowiu, a także sytuacji, w której poszkodowany nie doznaje żadnego uszczerbku na zdrowiu.

Powyższa propozycja zmiany podejścia do polskiego modelu kompensacji szkód niemajątkowych wynika z założenia, że dążenie do określonego poziomu standaryzacji, uwzględniającej szczegółowe kryteria miarkowania zadośćuczynienia, uzasadniona jest zasadą równości wobec prawa, a także zasadą pewności i spójności prawa, przewidywalności rozstrzygnięć sądowych, a w konsekwencji zasadą zaufania obywateli do państwa i do stanowionego przez nie prawa. Ponadto, stabilizacja orzecznictwa przyczyni się do zwiększenia efektywności dochodzenia roszczeń o zadośćuczynienie pieniężne zarówno pod kątem długości rozpoznawania spraw, jak również pod względem ekonomiki procesowej, a także zawierania ugód sądowych i pozasądowych.

Konkludując, przeprowadzone w niniejszej rozprawie rozważania potwierdzają, że polskie regulacje dotyczące zbadanych instytucji prawnych wpisują się w europejski standard indemnizacji szkód niemajątkowych w deliktowym reżimie odpowiedzialności odszkodowawczej. W tej mierze istnieje jednak potrzeba standaryzacji kwot zasądzanych przez sądy poprzez wprowadzenie, uwzględniających kryteria miarkowania zadośćuczynienia, tabel normatywnych oraz opracowanie reprezentatywnych zbiorów orzeczeń sądowych w sprawach podobnych.

Wykaz wykresów i tabel

Wykres 1. Produkt krajowy brutto Polski w latach 2011-2022.	146
Wykres 2. Produkt Krajowy Brutto (PKB) per capita (na mieszkańca) wybranych państw europejskich za 2021 r.	147
Wykres 3. Rzeczywista konsumpcja indywidualna AIC.	147
Wykres 4. Wysokość ustalonych przez sąd kwot tytułem zadośćuczynienia.	159
Wykres 5. Wysokość ustalonych przez sąd kwot tytułem zadośćuczynienia z podziałem na apelacje.	159
Wykres 6. Udział procentowy kwot przyznanych przez zakład ubezpieczeń oraz kwot zasądzonych w postępowaniu karnym przed wszczęciem postępowania cywilnego o zadośćuczynienie.	160
Wykres 7. Udział procentowy kwot przyznanych przez zakład ubezpieczeń oraz zasądzonych przez sąd w postępowaniu karnym przed wszczęciem cywilnego postępowania o zadośćuczynienie - z podziałem na apelacje.	161
Wykres 8. Przyczynienie się poszkodowanego do powstania szkody z podziałem na apelacje.	162
Wykres 9. Wysokość uszczerbku na zdrowiu poszkodowanego.	163
Wykres 10. Stopień wygrania sprawy przez poszkodowanego.	165
Wykres 11. Stopień wygrania sprawy przez poszkodowanego z podziałem na apelacje.	166
Wykres 12. Czas od zdarzenia wywołującego szkodę do wyrokowania przez sąd o zadośćuczynieniu	166
Wykres 13. Wysokość ustalonych przez sąd kwot tytułem zadośćuczynienia.	315
Wykres 14. Wysokość ustalonych przez sąd kwot tytułem zadośćuczynienia z podziałem na apelacje.	315
Wykres 15. Udział procentowy kwot przyznanych przez zakład ubezpieczeń oraz kwot zasądzonych w postępowaniu karnym przed wszczęciem cywilnego postępowania o zasądzenie zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę spowodowaną śmiercią najbliższego członka rodziny.	317
Wykres 16. Udział procentowy kwot przyznanych przez zakład ubezpieczeń oraz zasądzonych przez sąd w postępowaniu karnym przed wszczęciem cywilnego postępowania o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę spowodowaną śmiercią najbliższego członka rodziny z podziałem na apelacje.	317
Wykres 17. Przyczynienie się poszkodowanego do powstania szkody z podziałem na apelacje.	318
Wykres 18. Wysokość zadośćuczynienia w poszczególnych grupach osób uprawnionych.	319
Wykres 19. Stopień wygrania sprawy przez poszkodowanego.	320
Wykres 20. Stopień wygrania sprawy przez poszkodowanego z podziałem na apelacje.	320
Wykres 21. Czas od zdarzenia wywołującego szkodę do wyrokowania przez sąd o zadośćuczynieniu.	321
Tabela 1. Wysokość uszczerbków na zdrowiu oraz ustalonych przez sąd kwot tytułem zadośćuczynienia.	163

Wykaz źródeł

Akty prawne

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
2. Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3,5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. 1993 nr 61 poz. 284 ze zm.)
3. Konwencja o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. z 1991, nr 120, poz. 526 ze zm.)
4. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977, Nr 38, poz. 167)
5. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej (załącznik do Traktatu z Lizbony zmieniający traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską z dnia 13 grudnia 2007 r.; Dz. U. 2009, nr 203, poz. 1569)
6. Dekret z dnia 25 września 1945 r. – Prawo małżeńskie (Dz. U. nr 48, poz. 270)
7. Ustawa z dnia 5 lutego 1924 r. o ochronie wynalazków, wzorów i znaków towarowych (Dz. U. 1924, nr 31, poz. 306 ze zm.)
8. Ustawa z dnia 29 marca 1926 r. o prawie autorskim (tekst jedn. Dz. U. Nr 36, poz. 260)
9. Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (tekst jedn. Dz. U. Nr 56, poz. 467)
10. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 33, poz. 313)
11. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz. U. z 1950 r. Nr 43, poz. 394 ze zm.)
12. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. - Kodeks zobowiązań (Dz. U. z 1933 r. Nr 82, poz. 598 ze zm.)
13. Ustawa z dnia 20 lipca 1950 r. o zmianie przepisów postępowania w sprawach cywilnych (Dz. U. nr 38, poz. 349 ze zm.)
14. Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 887 ze zm.)
15. Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 775 ze zm.)
16. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1610 ze zm.)
17. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (w brzmieniu pierwotnym; Dz. U. Nr 16, poz. 93)
18. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 94 ze zm.)
19. Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Przepisy prowadzące Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. nr 43, poz. 297 ze zm.)

20. Ustawa z 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 1359 ze zm.),
21. Ustawa z 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r., poz. 1550 ze zm.)Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1465)
22. Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. – Prawo prasowe (tekst jedn. Dz. U. z 2018 r., poz. 1914)
23. Ustawa z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz. U. nr 55, poz. 321 ze zm.)
24. Ustawa z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego (tekst jedn. Dz. U. z 2021 r., poz. 1693)
25. Ustawa o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży z dnia 7 stycznia 1993 r. (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1575).
26. Ustawa z dnia 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1233)
27. Ustawa z dnia 13 października 1995 r. – Prawo łowieckie (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1082)
28. Ustawa z dnia 26 października 1995 r. o pobieraniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów (Dz. U. z 1995 r., nr 138, poz. 682 ze zm.)
29. Ustawa z dnia 23 sierpnia 1996 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 114, poz. 542)
30. Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1516 ze zm.)
31. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1138 ze zm.)
32. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1375 ze zm.)
33. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych (tekst jedn. Dz. U. Nr 223, poz. 2268 ze zm.)
34. Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r., poz. 1251)
35. Ustawa z dnia 30 czerwca 2000 r. – Prawo własności przemysłowej (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1170)
36. Ustawa z dnia 29 listopada 2000 r. – Prawo atomowe (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1173)
37. Ustawa o ubezpieczeniu społecznym z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych z dnia 30 października 2002 r. (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 2189 ze zm.)
38. Ustawa o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych z dnia 22 maja 2003 r. (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 2277 ze zm.)

39. Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 901 ze zm.)
40. Ustawa z dnia 22 grudnia 2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. z 2005 r., nr 13, poz. 98 ze zm.)
41. Ustawa z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1185)
42. Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich (tekst jedn. Dz. U. z 2019 r., poz. 477)
43. Ustawa z dnia 8 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1541 ze zm.)
44. Ustawa z dnia 13 kwietnia 2007 r. o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 2187).
45. Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw z dnia 30 maja 2008 r. (Dz. U. Nr 116, poz. 731)
46. Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1545 ze zm.)
47. Ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 991 ze zm.).
48. Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. – Prawo geologiczne i górnicze (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 633 ze zm.)
49. Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1426 ze zm.)
50. Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1378)
51. Ustawa z dnia 20 lipca 2017 r. – Prawo wodne (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1478 ze zm.)
52. Ustawa z dnia 24 listopada 2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 511 ze zm.)
53. Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. – Prawo przedsiębiorców (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 221 ze zm.)
54. Ustawa z dnia 26 marca 2020 r. o zadośćuczynieniu rodzicom ofiar zbiorowych wystąpień wolnościowych w latach 1956 – 1989 (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 678)
55. Ustawa z dnia 24 czerwca 2021 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz. U. z 2021 r., poz. 1509)
56. Ustawa z dnia 16 czerwca 2023 r. o zmianie ustawy o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2023 r., poz. 1675)
57. Ustawa z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2023 r., poz. 1615)
58. Rozporządzenia Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 3 sierpnia 1961 r. w sprawie stwierdzenia zgonu i jego przyczyny (Dz.U. Nr 39, poz. 202)

59. Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 549/2013 z dnia 21 maja 2013 r. w sprawie europejskiego systemu rachunków narodowych i regionalnych w Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE L 174 z 26.06.2013, s. 1 ze zm.)
60. Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 10 marca 1989 r. w sprawie określenia wysokości odsetek ustawowych (Dz. U. Nr 16, poz. 84 ze zm.).
61. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej w sprawie szczegółowych zasad orzekania o stałym lub długotrwałym uszczerbku na zdrowiu, trybu postępowania przy ustalaniu tego uszczerbku oraz postępowania o wypłatę jednorazowe odszkodowania z dnia 18 grudnia 2002 r. (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 233).
62. Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 3 sierpnia 1961 r. w sprawie stwierdzenia zgonu i jego przyczyny (Dz. U. Nr 39, poz. 202)
63. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 18 grudnia 2002 r. w sprawie szczegółowych zasad orzekania o stałym lub długotrwałym uszczerbku na zdrowiu, trybu postępowania przy ustalaniu tego uszczerbku oraz postępowania o wypłatę jednorazowego odszkodowania (tekst jedn. Dz. U. z 2013 r., poz. 954 ze zm.)
64. Komunikat Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 26 czerwca 1984 r. w sprawie wytycznych Krajowych Zespołów Specjalistycznych w dziedzinach anestezjologii i intensywnej terapii, neurologii, neurochirurgii i medycyny sądowej (Dz.Urz. MZiOS Nr 6, poz. 38)
65. Komunikat Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 9 sierpnia 1994 r. w sprawie wytycznych Krajowych Zespołów Specjalistycznych w dziedzinach: anestezjologii i intensywnej terapii (Dz.Urz. MZiOS Nr 11, poz. 24)
66. Komunikat Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 29 października 1996 r. o wytycznych w sprawie kryteriów stwierdzenia trwałego i nieodwracalnego ustania funkcji pnia mózgu (śmierci mózgowej) (Dz.Urz. MZiOS Nr 13, poz. 36)
67. Obwieszenie Ministra Zdrowia z dnia 17 lipca 2007 r. w sprawie kryteriów i sposobu stwierdzenia trwałego nieodwracalnego ustania czynności mózgu (M.P. Nr 46, poz. 547).
68. Obwieszenie Ministra Zdrowia w sprawie sposobu i kryteriów stwierdzenia trwałego nieodwracalnego ustania czynności mózgu z dnia 4 grudnia 2019 r. (M.P. z 2020 r., poz. 73)
69. Kodeks cywilny francuski z dnia 21 marca 1804 r. (Code Napoléon, Code civil des Français),
https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/
(dostęp: 14.08.2023)
70. Kodeks cywilny austriacki z dnia 1 czerwca 1811 r. (ABGB – Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, Justizgesetzsammlung Nr 946/1811),
<https://www.ris.bka.gv.at/eli/jgs/1811/946/P1325/NOR12019069> (dostęp: 14.08.2023)
71. Kodeks cywilny włoski z dnia 16 marca 1942 r. (Codice Civile, Gazzetta Ufficiale n.79 del 4-4-1942),
https://www.gazzettaufficiale.it/atto/serie_generale/caricaDettaglioAtto/originario

- ?atto.dataPubblicazioneGazzetta=1942-04-04&atto.codiceRedazionale=042U0262&elenco30giorni=false (dostęp: 14.08.2023)
72. Kodeks cywilny portugalski (Código Civil, Diário do Governo n.º 274/1966, Série I de 1966-11-25), <https://diariodarepublica.pt/dr/legislacao-consolidada/decreto-lei/1966-34509075> (dostęp: 14.08.2023)
 73. Skadeståndslag z dnia 2 czerwca 1972 r. (SFS nr: 1972:207), https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skadestandslag-1972207_sfs-1972-207/ (dostęp: 1.8.2023)
 74. Kodeks cywilny holenderski (Burgerlijk Wetboek Boek 6, Verbintennisrecht, Staatsblad 1992, 600), <https://wetten.overheid.nl/BWBR0005289/2023-07-01> (dostęp: 15.08.2023)
 75. Kodeks zobowiązań słoweński z dnia 3 października 2001 r. (Obligacijski zakonik, Uradni list RS, št. 97/07), <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO1263> (dostęp: 15.08.2023 r.)
 76. Kodeks cywilny niemiecki w brzmieniu z dnia 2 stycznia 2002 r. (BGB - Bürgerliches Gesetzbuch, BGBI. I s. 42, 2909; 2003 I s. 738 ze zm.), <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/> (dostęp: 26.08.2023)
 77. Decreto del 3 Luglio 2003 Tabella delle menomazioni alla integrità psicofisica comprese tra 1 e 9 punti di invalidità (GU Serie Generale n.211 del 11-09-2003), https://www.gazzettaufficiale.it/atto/serie_generale/caricaDettaglioAtto/originario?atto.dataPubblicazioneGazzetta=2003-09-11&atto.codiceRedazionale=03A10189&elenco30giorni=false (dostęp: 11.09.2023 r.)
 78. Real Decreto Legislativo 8/2004, de 29 de octubre, por el que se aprueba el texto refundido de la Ley sobre responsabilidad civil y seguro en la circulación de vehículos a motor (BOE-A-2004-18911), <https://www.boe.es/eli/es/rdlg/2004/10/29/8> (dostęp: 30.08.2023)
 79. Zakon o obveznim odnosima z dnia 4 marca 2005 r. (NN 35/2005-707), https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2005_03_35_707.html (dostęp: 15.08.2023)
 80. Decreto legislativo 7 settembre 2005, n. 209 – Codice delle assicurazioni private (GU Serie Generale n.239 del 13-10-2005 - Suppl. Ordinario n. 163), <https://www.gazzettaufficiale.it/dettaglio/codici/assicurazioniPrivate> (dostęp: 11.09.2023 r.)
 81. Kodeks zobowiązań szwajcarski z dnia 30 marca 2011 r. (OR – Obligationenrecht, AS 27 317), https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/27/317_321_377/de (dostęp: 1.10.2023 r.)
 82. Kodeks cywilny czeski z 22 marca 2012 r. (Zákon občanský zákoník z dnia 22 marca 2012 r., Zákon č. 89/2012 Sb.), (dostęp: 15.08.2023)
 83. Ley 35/2015, de 22 de septiembre, de reforma del sistema para la valoración de los daños y perjuicios causados a las personas en accidentes de circulación (BOE-A-2015-10197), <https://www.boe.es/eli/es/l/2015/09/22/35> (dostęp: 30.08.2023)

84. Ordonnance n° 2016-131 du 10 février 2016 portant réforme du droit des contrats, du régime général et de la preuve des obligations (JORF n°0035 du 11 février 2016), <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000032004939> (dostęp: 14.08.2023)
85. Wet van 11 april 2018 tot wijziging van het Burgerlijk Wetboek, het Wetboek van Strafvordering en het Wetboek van Strafrecht teneinde de vergoeding van affectieschade mogelijk te maken en het verhaal daarvan alsmede het verhaal van verplaatste schade door derden in het strafproces te bevorderen (Staatsblad 2018, 132), <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2018-132.html> (dostęp: 1.8.2022)
86. Besluit vergoeding affectieschade, <https://wetten.overheid.nl/BWBR0040907/2019-01-01> (dostęp: 1.8.2022)
87. Decreto Ministeriale dello Sviluppo Economico 8 giugno 2022 recante l'Aggiornamento annuale degli importi per il risarcimento del danno biologico per lesioni di lieve entità, derivanti da sinistri conseguenti alla circolazione dei veicoli a motore e dei natanti (22A03627) (GU Serie Generale n.144 del 22-06-2022) https://www.gazzettaufficiale.it/atto/serie_generale/caricaDettaglioAtto/originario?atto.dataPubblicazioneGazzetta=2022-06-22&atto.codiceRedazionale=22A03627&elenco30giorni=false (dostęp: 11.09.2023 r.)
88. Resolución de 12 de enero de 2023, de la Dirección General de Seguros y Fondos de Pensiones, por Ja que se hacen públicas las cuantías de las indemnizaciones actualizadas del sistema para Ja valoración de los daños y perjuicios causados a las personas en accidentes de circulación (BOE-A-2023-1765), [https://www.boe.es/eli/es/res/2023/01/12/\(2\)](https://www.boe.es/eli/es/res/2023/01/12/(2)) (dostęp: 30.08.2023), https://dgsfp.mineco.gob.es/es/Regulacion/DocumentosRegulacion/Tablas_indemnizatorias_Baremo_2023_JC%20-%20draft.pdf (dostęp: 30.08.2023 r.).

Wykaz literatury

1. Adach-Stankiewicz E., Białek J., Bielak R., Bobel A., Dominiczak-Astin A., Turek D., Wyżnikiewicz B., *Co warto wiedzieć o inflacji?* Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019, https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5464/18/1/1/c_o_warto_wiedziec_o_inflacji.pdf
2. Al.-Alaiyn S., *Call to establish a national lower limit of viability*, *Annals of Saudi Medicine* 2008, nr 1 (28)
3. Atienza M.L. Navarro, *Accidentes de circulación, muerte e indemnización*, Valencia 2018
4. Bagińska E., *Dopuszczalność dochodzenia przez osoby bliskie zadośćuczynienia w związku z doznaniem poważnej szkody na osobie przez bezpośrednio poszkodowanego*, *Iustitia* 2016, nr 2
5. Bagińska E., *Modele regulacji zadośćuczynienia za śmierć osoby bliskiej w wybranych krajach europejskich*, w: *Zadośćuczynienie po nowelizacji art. 446 k.c. na tle doświadczeń europejskich*, red. Z. Strus, K., Ortyński, J. Pokrzywniak, Warszawa 2010
6. Bagińska E., *O granicach kompensacji szkody niemajątkowej w przyszłym kodeksie cywilnym (uwagi na tle projektów Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego)*, *Państwo i Prawo* 2021, nr 3
7. Bagińska E., *Teoria odpowiedzialności częściowej (proportional liability) jako koncepcja sprawiedliwego rozłożenia ciężaru odpowiedzialności deliktowej (wprowadzenie do problematyki)*; *Gdańskie Studia Prawnicze* 2016, t. 35
8. Bagińska E., *W sprawie wykładni art. 446² k.c.*, *Wiadomości Ubezpieczeniowe* 2022, nr 3
9. Bagińska E., *Kompensacja krzywdy osób najbliższych w razie poniesienia przez poszkodowanego ciężkiego uszczerbku na zdrowiu – przegląd rozwiązań europejskich*, w: *Rozprawy z prawa prywatnego. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Wojciechowi Popiołkowi*, red. M. Pazdan, M. Jagielska, E. Rott-Pietrzyk, M. Szpunar, Warszawa 2017
10. Bagińska E., *Tendencje rozwojowe odpowiedzialności deliktowej w Europie w końcu XX w. początkach XXI wieku*, w: *Czyny niedozwolone w prawie polskim i prawie porównawczym*, red. M. Nesterowicz, Warszawa 2012
11. Banaszczyk Z., Granecki P., *O istocie należytej staranności*, *Palestra* 2002, nr 7-8
12. Banaszczyk Z., *Szkody bezpośrednie i pośrednie a podmiotowy zakres odpowiedzialności odszkodowawczej*, *Przebieg Sądowy* 2016, nr 2
13. Banaszczyk Z., w: *Kodeks cywilny. T.I. Komentarz. Art. 1-449¹⁰*, red. H. Pietrzykowski, Legalis 2020
14. Barczak-Oplustil A., *Rozdział 9. Odpowiedzialność karna za czynności nielecniczne (nieterapeutyczne) w prawie medycznym*, w: *System Prawa Medycznego. Odpowiedzialność publicznoprawna. Tom 6*, red. A. Barczak-Oplustil, T. Sroka, Warszawa 2023

15. Bączyk-Rozwadowska K., *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 9 marca 2012 r., I CSK 282/11*, OSP 2012, Nr 11, poz. 106
16. Biały A., *Prawo do zadośćuczynienia dla osób najbliższych w świetle uchwały Sądu Najwyższego z 27.03.2018 r., III CZP 60/17*, Przegląd Sądowy 2019, nr 7-8
17. Biały A., *Więź rodzinna jako dobro osobiste w kontekście zadośćuczynienia z tytułu śmierci osoby bliskiej*, w: *Prawo wobec problemów społecznych. Księga jubileuszowa Profesor Eleonory Zielińskiej*, red. B. Namysłowska-Gabrysiak, K. Syroka-Marczewska, A. Walczak-Żochowska, Warszawa 2016
18. Bidziński Z., Serda J., *Cywilnoprawna ochrona dóbr osobistych w praktyce sądowej*, w: *Dobra osobiste i ich ochrona w polskim prawie cywilnym. Zagadnienia wybrane*, red. J. S. Piątowski, Wrocław 1986
19. Bieniek G., w: *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania. Tom I – II*, red. G. Bieniek, Lex 2011
20. Bierć A., *Pluralistyczna czy monistyczna koncepcja ochrony prywatności (dóbr osobistych) na gruncie krajowego prawa prywatnego w erze społeczeństwa informacyjnego (kontrolowanego)*, w: *Władza – obywatele – informacja. Ku nowemu porządkowi prawnemu. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Teresy Górzyńskiej*, red. I. Lipowicz, Warszawa 2014
21. Bławat M., *W sprawie zmiany klauzuli rebus sic stantibus (Uwagi na tle postulowanej odpowiedzialności odszkodowawczej za naruszenie obowiązku negocjacji)*, Transformacje Prawa Prywatnego 2015, nr 4
22. Bogucki O., *Teoretyczne aspekty zasady prawdy materialnej w nowym modelu postępowania cywilnego*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2000, z. 1
23. Bogucki O., Zieliński M., *Rozdział 1. Zasady prawa z perspektywy ogólnej teorii prawa*, w: *System prawa karnego procesowego, Tom 3. Część 1. Zasady procesu karnego*, red. P. Wiliński, Warszawa 2014
24. Borkowska K., *Penalizacja przerwania ciąży w polskim prawie karnym*, Studia Prawnoustrojowe 2022, nr 56
25. Borowicz M., Urbańska E., Przybylski R., Wojarski J., Grzybowski A., Szary T., Włoczka G., Skalski J. H., Zembala M., *ECMO jako metoda ratowania nie tylko noworodków, ale i dorosłych z niewydolnością krążenia i/lub oddychania*, Kardiologia i Torakochirurgia Polska 2005, nr 5 (2)
26. Bosek L., *Gwarancje godności ludzkiej i ich wpływ na polskie prawo cywilne*, Warszawa 2012
27. Bosek L., *W sprawie kwalifikacji więzi rodzinnej jako dobra osobistego (uwagi krytyczne na tle aktualnego orzecznictwa Sądu Najwyższego)*, Forum Prawnicze 2015, nr 3
28. Bryant R.A., *Żaloba jako zaburzenie psychiczne*, Psychiatria po Dyplomie 2013, nr 1
29. Brzozowski A., Kocot W.J., Skowrońska-Bocian E., *Prawo cywilne*, Warszawa 2015

30. Budzyńska E., *Więzi międzypokoleniowe w rodzinie w kontekście przemian społecznych i kulturowych*, w: *Dylematy życia rodzinnego. Diagnoza i wsparcie*, red. M. Szyszka, Lublin 2016
31. Choduń A., *Klauzule generalne i zwroty niedookreślone – wybrane zagadnienia teoretyczne*, w: *Klauzule generalne i zwroty niedookreślone w prawie podatkowym i administracyjnym. Wybrane zagadnienia teoretyczne i orzecznicze*, Warszawa 2013
32. Cisek A., *Dobra osobiste i ich niemajątkowa ochrona w kodeksie cywilnym*, Wrocław 1989
33. Cisek A., Dubis W., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Legalis 2017
34. Ciućkowska K., *Ochrona więzi małżeńskiej instrumentami właściwymi dla dóbr osobistych. Zadośćuczynienie za zdradę małżeńską. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 11 grudnia 2018 r., IV CNP 31/17*, Orzecznictwo Sądów Polskich 2019, nr 10
35. Clausmeyer A., *Odszkodowanie i zadośćuczynienie za szkody majątkowe i niemajątkowe w przypadku szkody na osobie w Niemczech*, w: *Zadośćuczynienie po nowelizacji art. 446 k.c. na tle doświadczeń europejskich*, red. Z. Strus, K., Ortyński, J. Pokrzywniak, Warszawa 2010
36. Cynkier P., *Problemy psychiczne po śmierci osoby bliskiej jako przedmiot ekspertyzy sądowej*, *Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii* 2021, vol. 71 (3-4)
37. Czachórski W., Brzozowski A., Safjan M., Skowrońska-Bocian E., *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 2009
38. Czachórski W., *Prawo zobowiązań w zarysie*, Warszawa 1968
39. Czachórski W., w: *System Prawa Cywilnego. Prawo zobowiązań. Część ogólna, tom III, część I*, red. W. Czachórski, Ossolineum 1981
40. Dąbrowa J., *Wina jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej*, Wrocław 1968
41. Długoszewska-Kruk I., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Legalis 2020
42. Długoszewska-Kruk I., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Legalis 2023
43. Dmowski S., w: *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, red. S. Dmowski, S. Rudnicki, Lex 2011
44. Domański M., w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, Legalis 2022
45. Domański, *Instytucje kodeksu zobowiązań: komentarz teoretyczno-praktyczny: część ogólna*, Warszawa 1936
46. Domżał T.M., *Kliniczne podstawy badania i oceny bólu — wprowadzenie do tematu*, *Polski Przegląd Neurologiczny* 2007, tom 3, nr 4
47. Drembkowski P., *Ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych. Komentarz*, Legalis 2018
48. Dubis W., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Legalis 2017

49. Dybowski T., *W sprawie przyczynienia się poszkodowanego do powstania szkody*, Nowe Prawo 1977, nr 6
50. Dyka I., *Zasady przyznawania i ustalania wysokości zadośćuczynienia pieniężnego w razie naruszenia dobra osobistego*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2001, nr 3
51. Falkiewicz A., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 2013 r.*, III CZP 74/13, Palestra 2014, nr 10
52. Fisher J., *Re-examining death: against a higher brain criterion*, Journal of Medical Ethics 1999, nr 25
53. Förster Ch., *Schuldrecht Allgemeiner Teil. Eine Einführung mit Fällen*, Heidelberg 2015, s. 249; B. Markesinis, M. Coester, G. Alpa, A. Ullstein, *Compensation for Personal Injury in English, German and Italian Law. A Comparative Outline*, New York 2011
54. Galasiński D., *Osoby niepełnosprawne czy z niepełnosprawnościami?*, Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania 2013, nr 4
55. Garlicki S., *Czyny niedozwolone*, Warszawa 1965-1966
56. Garlicki S., *Glosa do wyroku SN z 28.4.1964 r.*, II CR 540/63, Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych 1965, Nr 9, poz. 197
57. Garlicki S., *Odpowiedzialność cywilna za nieszczęśliwe wypadki*, Warszawa 1971
58. Gawlik B., *Ochrona dóbr osobistych, Sens i nonsens koncepcji tzw. praw podmiotowych osobistych*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego DCCLXXI, Warszawa-Kraków 1987
59. Goldberg D., *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych: prostszy system w DSM-V i ICD-11*, Psychiatria po dyplomie 2011, nr 3
60. Górská U., Koculak M., Brocka M., Binder M., *Zaburzenia świadomości – perspektywa kliniczna i etyczna*, Aktualności Neurologiczne 2014, nr 14 (3)
61. Górski J., *Zarys prawa zobowiązań*, Poznań 1948
62. Grablis K., *Więzi rodzinne a problematyka dóbr osobistych*, Studia Iuridica Toruniensia 2021, t. 28
63. Granecki P., *Odpowiedzialność sprawcy szkody niemajątkowej na podstawie art. 448 k.c.*, Studia Prawnicze 2002, z. 2
64. Grobel S., *Niektóre aspekty winy w prawie cywilnym*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego 2011, nr 10
65. Grzeszak T., *Dobro osobiste jako dobro zindywidualizowane*, Przegląd Sądowy 218, nr 4, s. 30
66. Grzeszak T., *Zdrada małżeńska naruszenie dóbr osobistych w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, Monitor Prawniczy 2019, nr 11
67. Grzybowski S., *Ochrona dóbr osobistych według przepisów ogólnych prawa cywilnego*, Warszawa 1957
68. Grzybowski S., w: *System Prawa Cywilnego*, t. 1, Część ogólna, red. S. Grzybowski, Wrocław-Warszawa 1985
69. Gudowski J., w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna*, red. J. Gudowski, Lex 2018
70. Gudowski J., Bieniek G., w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna*, red. J. Gudowski, Lex 2018

71. Gulla B., *Wrażliwość człowieka*, Kraków 2021
72. Haberko J., w: *Kodeks cywilny. Tom III. Komentarz. Art. 353-626*, red. M. Gutowski, Legalis 2022
73. Harasim-Piszczatowska E., *Żaloba w rodzinie pacjenta lekarza rodzinnego*, w: *W drodze do brzegu życia*, red. E. Krajewska-Kułak, C. R. Łukaszuk, J. Lewko, W. Kułak, Białystok 2016
74. Iwańczuk W., *Harwardzkie kryteria śmierci mózgu*, *Anestezjologia i Ratownictwo* 2008, nr 2
75. Janiszewska B., w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna, cz. 1 (art. 1 – 554)*, red. Gudowski J., Lex 2022
76. Janiszewska B., *Zadośćuczynienie za krzywdę w sprawach medycznych*, *Prawo i Medycyna* 2005, nr 2
77. Jantowski L., w: *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Lex 2023
78. Jantowski L., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Lex 2022
79. Jastrzębski J., *O granicach kompensacji*, w: *Odpowiedzialność odszkodowawcza*, red. J. Jastrzębski, Warszawa 2007
80. Jeznach M., Leszczyńska-Luberek O., *Rachunki narodowe – kierunki rozwoju w świetle rewizji standardów międzynarodowych (ESA 2010)*, *Wiadomości statystyczne. Czasopismo Głównego Urzędu Statystycznego i Polskiego Towarzystwa Statystycznego* 2013, nr 5
81. Jędrzejewski Z., *Bezprawność w prawie cywilnym i karnym a zasada jedności porządku prawnego (jednolitego ujęcia bezprawności)*, *Ius Novum* 2008, nr 1
82. Józwiak P., *Zmniejszenie odszkodowania w razie przyczynienia się zmarłego wskutek czynu niedozwolonego*, *Państwo i Prawo* 2011, nr 12
83. Kaczmarek T., *O tzw. okolicznościach „wyluczających” bezprawność czynu*, *Państwo i Prawo* 2008, nr 10
84. Kaliński M., *Ograniczenie indemnizacji do podmiotów bezpośrednio poszkodowanych w związku z nowelizacją art. 446 k.c.*, *Przeгляд Sądowy* 2014, nr 3
85. Kaliński M., *Szkoda na mieniu i jej naprawienie*, Warszawa 2021
86. Kaliński M., *Szkoda na osobie i jej naprawienie*, Warszawa 2021
87. Kaliński M., w: *System Prawa Prywatnego. Prawo zobowiązań – część ogólna. Tom 6*, red. A. Olejniczak, Warszawa 2018
88. Kaliński M., w: *Zobowiązania. Część ogólna*, A. Brzozowski, J. Jastrzębski, M. Kaliński, E. Skowrońska-Bocian, Warszawa 2021
89. Kalus S., w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125)*, red. M. Fras, M. Habdas, Lex 2018
90. Kasprzyk R., *Podstawa roszczenia przewencyjnego*, *Palestra* 1989, nr 3
91. Kmiecicka J., *Ochrona więzi prawnorodzinnych przepisami o ochronie dóbr osobistych. Zadośćuczynienie za niewypełnienie obowiązków małżeńskich. Głosa do wyroku Sądu Najwyższego z 11 grudnia 2018 r. (IV CNP 31/17)*, *Acta Universitatis Wratislaviensis* 2021, nr 125

92. Koch A., *Związek przyczynowy jako podstawa odpowiedzialności odszkodowawczej w prawie cywilnym*, Warszawa 1975
93. Kocot W.J., *Odpowiedzialność przedkontraktowa*, Warszawa 2013
94. Kocot W.J., *Zadośćuczynienie pieniężne dla najbliższych członków rodziny w razie śmierci poszkodowanego będącej następstwem czynu niedozwolonego*, w: *Czyny niedozwolone w prawie polskim i prawie porównawczym*, red. M. Nesterowicz, Warszawa 2012
95. Kondek J.M., *Bezprawność jako przesłanka odpowiedzialności odszkodowawczej*, Warszawa 2013
96. Kondek J.M., *Naprawienie krzywdy wyrządzonej w wypadkach komunikacyjnych w świetle badań aktowych*, *Prawo w działaniu*, Sprawy cywilne 2021, nr 46
97. Kondek J.M., *Zadośćuczynienie za zdradę małżeńską*, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 11.12.2018 r., IV CNP 31/17*, *Przegląd Sądowy* 2020, nr 2
98. Konert A., Łuczak K., *Wyrównanie szkody niemajątkowej przy naruszeniu zdrowia w prawie francuskim*, *Ius Novum* 2016, nr 3
99. Kopff A., *Koncepcja praw do intymności i do prywatności życia osobistego (zagadnienia konstrukcyjne)*, *Studia Cywilistyczne* 1972, t. XX
100. Kopff A., *Ochrona sfery życia prywatnego w świetle doktryny i orzecznictwa*, *Zeszyty Naukowego Uniwersytetu Jagiellońskiego* 1982, nr 100
101. Kordasiewicz B., *Jednostka wobec środków masowego przekazu*, *Ossolineum* 1991
102. Korlak-Łukasiewicz A., *Przeżywanie żaloby przez dzieci*, *Rocznik Lubuski* 2013, tom 39, cz. 2
103. Korytkowska D., *Roszczenia odszkodowawcze wobec podmiotów leczniczych w świetle spraw wpływających do Sądów Okręgowych w Polsce*, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* 2017, nr 500
104. Koschembahr-Łyskowski I., *Przepisy ustawy a prawo w prawie cywilnym. Studium z dziedziny prawa porównawczego*, *Rocznik Prawniczy Wileński (rok VII)* 1935
105. Kozieł G., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, *Legalis* 2020
106. Krajewski M., *Niezachowanie należytej staranności – problem bezprawności czy winy?*, *Państwo i Prawo* 1997, nr 5
107. Krawczyk A., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 2013 r., III CZP 74/13*, *Palestra* 2014, nr 11–12
108. Królikowska K., *Ochrona więzi emocjonalnych między osobami bliskimi na podstawie przepisów o ochronie dóbr osobistych*, w: *Aksjologia prawa cywilnego i cywilnoprawna ochrona dóbr*, red. J. Pisuliński, J. Zawadzka Warszawa 2020
109. Krupa-Lipińska K., *Naruszenie dobra osobistego w postaci więzi rodzinnej poprzez utrudnianie kontaktów dzieckiem*, w: *Dobro dziecka w ujęciu interdyscyplinarnym*, red. E. Kabza, K. Krupa-Lipińska, Toruń 2016
110. Krupa-Lipińska K., *Zadośćuczynienie za cierpienie wynikające z niemożności nawiązania z osobą bliską typowej więzi rodzinnej z powodu jej uszczerbku na zdrowiu będącego następstwem czynu zabronionego*, *Gdańskie Studia Prawnicze* 2018, Tom XXXIX
111. Księżak P., w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, *Lex* 2014

112. Kubas A., *Wynagrodzenie szkody poniesionej w cudzym interesie*, *Studia Cywilistyczne* 1979, t. XXX
113. Kubas A., *Zachowanie osób trzecich jako przyczynienie się poszkodowanego*, *Studia cywilistyczne* 1976, t. XXVII
114. Kurosz K., *Samorealizacja osoby bliskiej jako element definicji dóbr osobistych Zbigniewa Radwańskiego (uwagi na temat ochrony dóbr osobistych w świetle koncepcji psychologicznej Abrahama Masłowa)*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2016, nr 3
115. Kuryłowicz M., *Aequitas i iustitia w rzymskiej praktyce prawnej*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* 2019, vol. LXVI, sectio G
116. Kuryłowicz M., *Alterum non laedere i uniwersalność rzymskich zasad prawa*, w: *Państwo i prawo w dobie globalizacji*, red. S. Sagan, Rzeszów 2011
117. Kuryłowicz M., Wiliński A., *Rzymskie Prawo Prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 2021
118. Kuźmicka-Sulikowska J., w: *Zarys prawa cywilnego*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2018
119. Kuźmicka-Sulikowska J., *Zasady odpowiedzialności deliktowej w świetle nowych tendencji w ustawodawstwie polskim*, Warszawa 2011
120. Lackoroński B., *Kontrowersje wokół ustalania odpowiedzialności z tytułu naruszenia więzi rodzinnych jako dobra osobistego*, *Studia Prawnoustrojowe* 2019, nr 46
121. Lackoroński B., M. Raczkowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, Legalis 2021
122. Lackoroński B., *Odpowiedzialność cywilna za pośrednie naruszenie dóbr*, Warszawa 2013
123. Lackoroński B., *Więzi rodzinne jako dobro osobiste – uwagi na tle wyroku Sądu Najwyższego z dnia 9 sierpnia 2016 roku, II CSK 719/15*, *Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Materiały Naukowe*, Warszawa 2017
124. Lackoroński B., *Zadośćuczynienie pieniężne za krzywdy wynikłe ze śmierci najbliższego członka rodziny na podstawie art. 446 § 4 k.c., cz. 1*, „Palestra” 2009, nr 7-8
125. Lackoroński B., *Zadośćuczynienie pieniężne za krzywdy wynikłe ze śmierci najbliższego członka rodziny na podstawie art. 446 § 4 k.c. cz. 2*, *Palestra* 2009, nr 9-10
126. Lackoroński B., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 2013 r., III CZP 74/13*, *OSP* 2015, nr 2, poz. 15
127. Leszczyński L., Maroń G., *Zasady prawa. Ujęcie dogmatyczno-porównawcze*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2016, vol. XXV
128. Lewaszkiewicz-Petrykowska B., *Prawo do wynagrodzenia szkody wyrządzonej przez niezgodne z prawem działanie władzy publicznej*, w: *Księga XX-lecia orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, red. M. Zubik, Warszawa 2006
129. Lewaszkiewicz-Petrykowska B., *Problem definicji winy jako podstawy odpowiedzialności*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego* 1959, seria I, z. 14

130. Lewaszkiewicz-Petrykowska B., *Wina jako podstawa odpowiedzialności z tytułu czynów niedozwolonych*, Studia Prawno-Ekonomiczne, 1969, t. 2
131. Lewaszkiewicz-Petrykowska B., *Zakres niedbalstwa jako podstawa odpowiedzialności cywilnej z tytułu czynów niedozwolonych*, Nowe Prawo 1956, nr 3
132. Lijowska M., *Koncepcja ogólnego prawa osobistości w niemieckim i polskim prawie cywilnym*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2001, nr 10, z. 3
133. Litewski W., *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001
134. Longchamps de Brier R., *Zobowiązania*, Lwów 1939 (wydanie anastatyczne Poznań 1999)
135. Longchamps de Brier R., *Zobowiązania*, Poznań 1948
136. Ludwichowska K., *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 14 lutego 2008 r., II CSK 536/07*, OSP 2010, nr 5, poz. 47
137. Łętowska E., *Przyczynienie się małoletniego do wyrządzenia szkody*, Nowe Prawo 1965, nr 2
138. Łolik M., *Glosa do uchwały SN z dnia 13 lipca 2011 r., III CZP 32/11*, OSP 2012, Nr 3, poz. 32.
139. Łolik M., *Nowelizacja kodeksu cywilnego o zakresie możliwości przyznania zadośćuczynienia za śmierć osoby bliskiej*, Przegląd Prawa Handlowego 2008, nr 9
140. Łolik M., *Więź emocjonalna między osobami najbliższymi jako dobro osobiste. Glosa do uchwały siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27.03.2018 r., III CZP 60/17*, Przegląd Sądowy 2019, nr 9
141. Łolik M., *Więź rodzinna jako dobro osobiste. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 10.02.2017 r., V CSK 291/16*, Przegląd Sądowy 2018, nr 5
142. Machnikowski P., Śmieja A., w: *System Prawa Prywatnego. Prawo zobowiązań – część ogólna*, t. 6, red. A. Olejniczak, Warszawa 2018
143. Machnikowski P., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Legalis 2021
144. Machowska-Okrój S., *Wzrost gospodarczy a dobrobyt ekonomiczno-społecznych w wybranych krajach europejskich*, Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania 2014, nr 35
145. Magnus U., w: *Compensation for Personal Injury in a Comparative Perspective*, red. B.A. Koch, H. Koziol, Wien 2003
146. Marszałkowska-Krześ E., w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil, Legalis 2023
147. Masłowski Z., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 2, red. Z. Resich, J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, J.I. Bielski, Warszawa 1972
148. Matys J., *Model zadośćuczynienia pieniężnego z tytułu szkody niemajątkowej w kodeksie cywilnym*, Warszawa 2010
149. Mączyński A., *Konstytucyjne podstawy prawa rodzinnego*, w: *Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Procesora Andrzeja Zolla*, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2012
150. Mączyński A., *Zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę spowodowaną naruszeniem dobra osobistego. Geneza, charakterystyka i ocena obowiązującej*

- regulacji*, w: *Odpowiedzialność cywilna. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Adama Szpunara*, red. M. Pyziak-Szafnicka, Kraków 2004
151. Michałowska K., *Ewolucja i wyodrębnienie „rodzinych dóbr osobistych” – zagadnienia wybrane*, *Miscellanea Historico-Iuridica* 2018, t. 17
 152. Michałowska K., *Niemajątkowe wartości życia rodzinnego w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2017
 153. Modrzelewski P., *Sposoby naruszania dóbr osobistych w Internecie – zagadnienia wybrane*, *Studia Prawnoustrojowe* 2019, nr 44
 154. Mornet B., *L'indemnisation des préjudices en cas de blessures ou de décès*, 2020, s. 91, <https://www.victimes-solidaires.org/upload/referentiel-MORNET.pdf>
 155. Mularski K., w: *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 353-626*, red. M. Gutowski, Legalis 2022
 156. Nazar M., *Niektóre zagadnienia małżeństwa i rodziny w świetle unormowań Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, *Rejent* 1997, nr 5
 157. Nesterowicz M., *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10*, *OSP* 2012 nr 4, poz. 44
 158. Nesterowicz M., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 2013 r., III CZP 74/13*, *OSP* 2015, nr 2, poz. 15
 159. Nesterowicz M., *Odpowiedzialność cywilna zakładu leczniczego za bezpieczeństwo pacjenta podczas hospitalizacji*, *Państwo i Prawo* 2001, z. 3
 160. Nesterowicz M., *Odpowiedzialność kontraktowa i deliktowa (uwagi de lege ferenda i o stosowaniu prawa)*, *Państwo i Prawo* 1999, z. 1
 161. Nesterowicz M., *Tendencje rozwojowe odpowiedzialności deliktowej w końcu XX w. i początkach XXI wieku a ochrona poszkodowanego w prawie polskim*, w: *Czyny niedozwolone w prawie polskim i prawie porównawczym*, red. M. Nesterowicz, Warszawa 2012
 162. Nesterowicz M., *Zadośćuczynienie pieniężne i odszkodowanie za śmierć lub uszkodzenie psa „rodzinnego” na skutek czynu niedozwolonego (w świetle orzecznictwa)*, *Przegląd Sądowy* 2019, nr 5
 163. Nesterowicz M., *Zadośćuczynienie pieniężne na rzecz poszkodowanych w stanie wegetatywnym na skutek śpiączki mózgowej (uwagi na tle wyroku SN z 16.04.2015 r., I CSK 434/14)*, *Przegląd Sądowy* 2016, nr 6
 164. Nesterowicz M., *Zadośćuczynienie pieniężne na rzecz rodziców dziecka, które urodziło się martwe (art. 446 § 4 k.c.). Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 9 marca 2012 r. (I CSK 282/11)*, *Przegląd Sądowy* 2013, nr 1
 165. Nesterowicz M., *Zadośćuczynienie pieniężne za zmarnowany urlop podczas wycieczki turystycznej*, *Państwo i Prawo* 2002, z. 10
 166. Nesterowicz M., *Zadośćuczynienie za doznaną krzywdę w „procesach lekarskich”*, *Państwo i Prawo* 2005, nr 3
 167. Nesterowicz M., *Odpowiedzialność kontraktowa i deliktowa (uwagi de lege ferenda i o stosowaniu prawa)*, *Państwo i Prawo* 1999, z. 1
 168. Nesterowicz M., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 2013 r., III CZP 74/13*, *OSP* 2015, nr 2, poz. 15

169. Nowakowski Z.K., *Wina jako podstawa odpowiedzialności za wyrządzoną szkodę*, Przegląd Notarialny 1950, nr 1-2
170. Obrębski M., *Ochrona dóbr osobistych związanych z osobami zmarłymi w świetle orzecznictwa*, w: *Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane*, red. J. Gołaczyński, J. Mazurkiewicz, J. Turłukowski, D. Karkut, Wrocław 2015
171. Ohanowicz A., *Glosa do orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia 14 listopada 1961 r., 4 CR 133/61*, NP 1969, nr 9
172. Ohanowicz A., Górski J., *Zarys prawa zobowiązań*, Warszawa 1970
173. Ohanowicz A., *Zbieg norm w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 1963
174. Ohanowicz A., *Zobowiązania. Zarys według Kodeksu cywilnego*, Warszawa-Poznań 1965
175. Olejniczak A., w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania – część ogólna*, red. A. Kidyba, Lex 2022
176. Osajda K., *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 17 grudnia 2004 r. (II CK 300/04)*, Przegląd Sądowy 2006, nr 9
177. Osajda K., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. W. Borysiak, Legalis 2023
178. Osajda K., *Zadośćuczynienie dla osoby najbliższej zmarłego – wątpliwości interpretacyjne już rozstrzygnięte i jeszcze do rozstrzygnięcia*, w: *Ochrona strony słabszej stosunku prawnego. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Adamowi Zielińskiemu*, red. M. Boratyńska, Warszawa 2016
179. Osajda K., *Zadośćuczynienie za doznanie przez bliskiego uszczerbku na zdrowiu wskutek wypadku*, Państwo i Prawo 2016, nr 1
180. Ossowski S., *Z zagadnień psychologii społecznej, Dzieła*, t. 3, Warszawa 1968
181. Pajor T., *Odpowiedzialność dłużnika za niewykonanie zobowiązania*, Warszawa 1982
182. Pajor T., *Uwagi o przyczynieniu się poszkodowanego do powstania szkody*, w: *Odpowiedzialność cywilna. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Adama Szpunara*, red. M. Pyziak-Szafnicka, Kraków 2004
183. Palmirski T., *Obligaciones quasi ex delicto (maleficio) ze studiów nad źródłami zobowiązań w prawie rzymskim*, Zeszyty Prawnicze UKSW 2002, nr 2.2
184. Panowicz-Lipska J., *Majątkowa ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1975
185. Panowicz-Lipska J., w: *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz do art. 1–352*, red. M. Gutowski, Legalis 2021
186. Partyk A., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 29.01.2013, I ACa 906/12*, Lex 2015
187. Pawliczak J., w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, Legalis 2023
188. Pazdan M., *Dobra osobiste i ich ochrona*, w: *System Prawa Prywatnego. Tom I. Prawo cywilne - część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012
189. Pazdan M., *Naprawienie krzywdy niemajątkowej w ramach odpowiedzialności ex contractu*, w: *Odpowiedzialność cywilna. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Adama Szpunara*, red. M. Pyziak-Szafnicka, Kraków 2004
190. Pazdan M., w: *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz. Art. 1-449¹⁰*, red. K.

- Pietrzykowski, Legalis 2020
191. Piątowski J.S., *Ewolucja ochrony dóbr osobistych*, w: *Tendencje rozwoju prawa cywilnego. Zbiór studiów*, red. E. Łętowska, Wrocław 1983
 192. Piszczek J.A., *Cywilnoprawna ochrona godności pracowniczej*, Toruń 1981
 193. Pohl Ł., *Prawo karne. Wykład części ogólnej*, Warszawa 2012
 194. Ponzanelli G., M. Baroni, *Odszkodowanie za szkodę na osobie oraz krzywdę wynikającą ze śmierci osoby bliskiej w świetle włoskich przepisów o czynach niedozwolonych*, w: *Zadośćuczynienie po nowelizacji art. 446 k.c. na tle doświadczeń europejskich*, red. Z. Strus, Ortyński K., J. Pokrzywniak, Warszawa 2010
 195. Popiołek W., *Więź między osobami fizycznymi jako przedmiot ochrony cywilnoprawnej*, w: *Experientia docet. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Elżbiecie Traple*, red. P. Kostański, P. Podrecki, T. Targosz, Warszawa 2017
 196. Prager M., *Zadośćuczynienie za ból i cierpienie wynikające ze śmierci innej osoby w prawie szwedzkim, ze szczególnym uwzględnieniem odpowiedzialności za wypadki drogowe*, w: *Zadośćuczynienie po nowelizacji art. 446 k.c. na tle doświadczeń europejskich*, red. Z. Strus, Ortyński K., J. Pokrzywniak, Warszawa 2010
 197. Przesławski T., w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. R. Stefański, Legalis 2018
 198. Pubrat F., *Zadośćuczynienie za krzywdę wywołaną ciężkim uszczerbkiem osoby bliskiej. Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., III CZP 60/17*, *Transformacje Prawa Prywatnego* 2019, nr 3
 199. Pyziak-Szafnicka M., *Uznanie długu*, Warszawa 1996
 200. Raczkowski M., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, Legalis 2020
 201. Radé Ch., Bloch L., w: *Compensation for Personal Injury in a Comparative Perspective*, red. B.A. Koch, H. Koziol, Wien 2003
 202. Radwański Z., A. Olejniczak, *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2020
 203. Radwański Z., *Glosa do uchwały całej Izby Cywilnej SN z dnia 29 stycznia 1957 r., I CO 37/56*, *Nowe Prawo* 1957, nr 12
 204. Radwański Z., *Koncepcja praw podmiotowych osobistych*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1988, z. 2
 205. Radwański Z., *Zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową. Rozwój i funkcja społeczna*, Poznań 1956
 206. Radwański Z., *Zarys części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 1979
 207. Radwański Z., Zieliński M., w: *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne - część ogólna. Tom 1*, red. M. Safjan, Warszawa 2012
 208. Rezler J., *Naprawienie szkody wynikłej ze spowodowania uszczerbku na ciele lub zdrowiu (według prawa cywilnego)*, Warszawa 1968
 209. Robaczyński W., P. Księżak, *Niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania jako czyn niedozwolony*, w: *Czyny niedozwolone w prawie polskim i prawie porównawczym*, red. M. Nesterowicz, Warszawa 2012
 210. Rogiewicz M., K. Buczkowski, *Dorosły pacjent w żałobie po śmierci bliskiej osoby – rola lekarza rodzinnego*, *Polska Medycyna Paliatywna* 2006, tom 5, nr 4

211. Rzetecka-Gil A., *Kodeks cywilny. Komentarz. Zobowiązania – część ogólna*, Lex 2011
212. Rzewuska N., *Prawo cywilne*, red. M. Rzewuski, Warszawa 2021
213. Sadowski J., *Konflikt zasad - ochrona dóbr osobistych a wolność prasy*, Warszawa 2008
214. Sadowski J., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, W. Borysiak, Legalis 2022
215. Safjan M., *Kilka refleksji wokół problematyki zadośćuczynienia pieniężnego z tytułu szkody wyrządzonej pacjentom*, *Prawo i Medycyna* 2005, nr 1
216. Safjan M., *Naprawienie krzywdy niemajątkowej w ramach odpowiedzialności ex contractu*, w: *Odpowiedzialność cywilna. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Adama Szpunara*, red. M. Pyziak-Szafnicka, Kraków 2004
217. Safjan M., *Refleksje wokół konstytucjonalnych uwarunkowań rozwoju ochrony dóbr osobistych*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2002, z. 1
218. Safjan M., w: *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz. Art. 1-449¹⁰*, red. K. Pietrzykowski, Legalis 2020
219. Serwach M., *Wina jako zasada odpowiedzialności cywilnej oraz okoliczność zwalniająca z obowiązku naprawienia szkody*, *Wiadomości Ubezpieczeniowe* 2009, nr 1
220. Slizyk A., *Schmerzensgeld 2022. Handbuch und Tabellen*, München 2022
221. Słaboń A., *Wartość*, w: *Słownik pojęć socjologicznych*, red. M. Pacholski, A. Słaboń, Kraków 2010
222. Smoczyński T., Andrzejewski M., *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2020
223. Smoczyński T., *O stosunku prawnym opartym na więzi rodzinnej*, w: *W poszukiwaniu dobra wspólnego. Księga jubileuszowa Profesora Macieja Zielińskiego*, Szczecin 2010
224. Smoczyński T., *Ochrona rodziny w Konstytucji RP*, *Państwo i prawo* 1994, z. 2
225. Smoczyński T., *Rodzina i prawo rodzinne w świetle nowej Konstytucji*, *Państwo i Prawo* 1997, z. 11-12
226. Sobczak K., A. Janaszczyk, *Kontrowersje wokół neurologicznego kryterium śmierci mózgu*, *Forum Medycyny Rodzinnej* 2012, nr 4,
227. Sobolewski P., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. W. Borysiak, Legalis 2021
228. Sobolewski P., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. W. Borysiak, Legalis 2022
229. Sołtysiński S., *Licencje na korzystanie z cudzych rozwiązań technicznych*, Warszawa 1970
230. Sokołowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna*, red. A. Kidyba, Lex 2012
231. Sośniak M., *Bezprawność zachowania jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej za czyny niedozwolone*, Kraków 1959
232. Sośniak M., *Należyta staranność*, Katowice 1980
233. Sośniak M., *Cywilna odpowiedzialność lekarza*, Warszawa 1968
234. Sójka-Zielińska K., *Historia prawa*, Warszawa 1986
235. Sroka T., w: *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1-86*, red. M. Safjan, L. Bosek, Legalis 2016

236. Stach R., *Sumienie i mózg. O wewnętrznym regulatorze zachowań moralnych*, Kraków 2012
237. Stanojevic M., *Limit of viability: Should we play God?*, *Psychiatria Danubina* 2021, vol. 33
238. Stelmachowski A., *Wstęp do teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1984
239. Strugała R., *Dobra i interesy chronione w strukturze czynu niedozwolonego*, Warszawa 2019
240. Strugała R., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Legalis 2021
241. Strugała R., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Legalis 2023
242. Strus Z., *Zadośćuczynienie w razie śmierci osoby najbliższej*, w: *Zadośćuczynienie po nowelizacji art. 446 k.c. na tle doświadczeń europejskich*, red. Z. Strus, K., Ortyński, J. Pokrzywniak, Warszawa 2010
243. Strus-Wołos M., *Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego (Izba Cywilna). Wiąż rodzinna jako dobro osobiste w razie ciężkiego uszkodzenia ciała*, *Przegląd Prawniczy Allerhanda* 2019, t. 2, nr 1 (3)
244. Sylwestrzak A., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Lex 2022
245. Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970
246. Szpunar A., *Czyny niedozwolone w Kodeksie cywilnym*, *Studia Cywilistyczne* 1970, t. XV
247. Szpunar A., *O niemajątkowych środkach ochrony dóbr osobistych*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1984, z. 3
248. Szpunar A., *O zadośćuczynieniu z tytułu uszkodzenia ciała*, *Studia Iuridica* 1994, nr XXI
249. Szpunar A., *Ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1979
250. Szpunar A., *Powództwo o symboliczną złotówkę*, *Nowe Prawo* 1973, nr 2
251. Szpunar A., *Przesłanki przewidzianego w art. 448 k.c. zadośćuczynienia*, *Przegląd Sądowy* 2002, nr 1
252. Szpunar A., *Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową*, Bydgoszcz 1999
253. Szpunar A., *Wynagrodzenie szkody wynikłej wskutek śmierci osoby bliskiej*, Bydgoszcz 2000
254. Szymańska vel Szymanek P., *Wiąż rodzinna w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, *Studia Prawnoustrojowe* 2019, nr 45
255. Śmieja A., *Wykładnia pojęcia „szkoda” a podstawy prawne odpowiedzialności za doznaną krzywdę (w:) Współczesne problemy prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Edwarda Gniewka*, red. J. Gołaczyński, P. Machnikowski, Warszawa 2010
256. Śmieja A., *Z problematyki odpowiedzialności uregulowanej w art. 448 k.c.*, w: *Odpowiedzialność cywilna. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Adama Szpunara*, red. M. Pyziak-Szafnicka, Kraków 2004
257. Tokarz A. S., *Zdrada małżeńska. Zadośćuczynienie za zerwanie więzi rodzinnych*, *Przegląd Sądowy* 2011, nr 4

258. Traple E., *Nadużycie instytucji ochrony dóbr osobistych w praktyce orzeczniczej sądów polskich*, w: *Aksjologia prawa cywilnego i cywilnoprawna ochrona dóbr*, red. J. Pisuliński, J. Zawadzka Warszawa 2020
259. Trzaskowski R., *Zadośćuczynienie za krzywdę związaną z niewykonaniem lub nienależytym wykonaniem zobowiązania*, *Przegląd sądowy* 2006, nr 5
260. Trzebicki J., *Rozpoznanie śmierci człowieka na podstawie kryteriów neurologicznych w świetle zmian w prawie*, *Medycyna, Dydaktyka, Wychowanie* 2011, nr 3-5
261. Turowski J., *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Lublin 1993
262. Tylec G., *Zadośćuczynienie za naruszenie dobra osobistego w postaci więzi rodzinnej. Uwagi na tle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, *Przegląd Sądowy* 2018, nr 3
263. Wałachowska M., *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2010 r., III CZP 76/10*, *OSP* 2011, nr 9, poz. 96
264. Wałachowska M., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 2013 r., III CZP 74/13*, *Wiadomości Ubezpieczeniowe* 2014, nr 2
265. Wałachowska M., w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna (art. 353-534)*, red. M. Fras, M. Habdas, Lex 2018
266. Wałachowska M., w: *Odpowiedzialność prywatnoprawna. System Prawa Medycznego. Tom 5*, red. E. Bagińska, Warszawa 2021
267. Wałachowska M., *Wynagrodzenie szkód deliktowych doznanych przez pośrednio poszkodowanych*, Warszawa 2014
268. Wałachowska M., *Zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę na rzecz najbliższych członków rodziny poszkodowanego na skutek uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia – konieczność regulacji prawnych*, [w:] *Czyny niedozwolone w prawie polskim i prawie porównawczym*, red. M. Nesterowicz, Warszawa 2012
269. Wałachowska M., *Zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę*, Toruń 2007
270. Wałachowska M., *Zadośćuczynienie pieniężne za uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia w prawie polskim*, *Wiadomości Ubezpieczeniowe* 2012, numer specjalny 2
271. Wałachowska M., *Roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne za zerwanie więzi rodzinnych w razie doznania przez osobę bliską poważnego uszczerbku na zdrowiu*, *Przegląd Sądowy* 2017, nr 9
272. Warkało W., *Odpowiedzialność odszkodowawcza. Funkcje, rodzaje, granice*, Warszawa 1972
273. Warkało W., *Trzy znaczenia terminu "czyn niedozwolony"*, *Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego* 1959, nr 5
274. Warkało W., *Ubezpieczenie a odpowiedzialność deliktowa*, w: *Studia z prawa cywilnego*, Warszawa-Łódź 1983
275. Wasilewska E., *Zobiektywizowany sposób oceny rozmiaru krzywdy przy ustalaniu zadośćuczynienia pieniężnego na rzecz poszkodowanego pacjenta*, *Ius Novum* 2017, nr 3
276. Widło J., *Glosa do uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 22 października 2019 r., sygn. akt I NSNZP 2/19*, *Przegląd Sejmowy* 2020, nr 3 (158)

277. Wilczyńska M., *Przyznanie zadośćuczynienia w ramach reżimu kontraktowego – wnioski de lege lata i de lege ferenda (w:) Wokół rekodyfikacji prawa cywilnego. Prace jubileuszowe*, red. P. Stec, M. Załucki, Kraków 2015
278. Wilejczyk M., *Zagadnienia etyczne części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 2014
279. Wilk A., *Zadośćuczynienie za krzywdę osobom najbliższym poszkodowanego – glosa – III CZP 60/17*, Monitor Prawniczy 2018, nr 15
280. Wilowski W., *Metafizyka cierpienia. Od Arystotelesa, poprzez myśl indyjską, do myśli chrześcijańskiej*, Poznań 2010
281. Winiarz J., *Prawo rodzinne*, Warszawa 1993
282. Wolak G., *Zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę doznaną wskutek śmierci najbliższego członka rodziny (art. 446 § 4 k.c.) a art. 445 § 3 k.c.*, Prawo Asekuracyjne 2014, nr 1
283. Wolski J., *Śmierć mózgowa a śmierć człowieka*, Łódzkie Studia Teologiczne 2010, nr 19
284. Wolter A., Ignatowicz J., Stefaniuk K., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2020
285. Wronkowska S., *Analiza pojęcia prawa podmiotowego*, Poznań 1973
286. Wronkowska S., Zieliński M., Ziemiński Z., *„Zasady prawa” w perspektywie teorii prawa oraz szczegółowych nauk prawnych*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1974, nr 36, z. 2
287. Wronkowska S., Zieliński M., Ziemiński Z., *Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1974
288. Wypiórkiewicz A., *Refleksyjne spojrzenie na ochronę dóbr osobistych*, w: *Ars et usus. Księga pamiątkowa ku czci Sędziego Stanisława Rudnickiego*, Warszawa 2005
289. Zagrobelny K., w: *Zarys prawa cywilnego*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2018
290. Załucki M., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Legalis 2023
291. Zelek M., w: *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 353 – 626*, red. M. Gutowski, Legalis 2022
292. Zelek M., *Wina w prawie karnym i w prawie deliktów – przyczynek do dyskusji na temat tożsamości pojęcia winy w prawie polskim*, Acta Iuris Stetinensis 2019, nr 2
293. Zelek M., w: *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 353-626*, red. M. Gutowski, Legalis 2022
294. Zieliński M., *Wykładnia prawa. Zasady – reguły – wskazówki*, Warszawa 2017
295. Zieliński M.J., *Kwalifikacja więzi rodzinnej jako dobra osobistego a relacja art. 446 § 4 k.c. do art. 448 k.c.*, w: *Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Materiały Naukowe. Zadośćuczynienie na rzecz poszkodowanego w wypadku komunikacyjnym i na rzecz osób najbliższych*, tom V, red. M.J. Zieliński, Warszawa 2017
296. Zielonacki A., *Wartości życia rodzinnego w świetle ochrony dóbr osobistych*, w: *Dobra osobiste i ich ochrona w polskim prawie cywilnym*, red. J.S. Piątowski, Warszawa 1986

297. Zielonka P., *Zadośćuczynienie za krzywdę spowodowaną śmiercią najbliższego członka rodziny – glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 4 października 2018 r., V ACa 697/17*, Acta Iuris Stetinensis 2019, nr 2 (26)
298. Ziemiński Z., *Problemy podstawowe prawoznawstwa*, Warszawa 1980
299. Ziemianin B., w: *Prawo zobowiązań. Część ogólna*, B. Ziemianin, E. Kitłowski, Warszawa 2013
300. Ziemianin B., Kuniewicz Z., *Prawo cywilne. Część ogólna*, Poznań 2007
301. Ziemianin K., *Zadośćuczynienie za krzywdę wynikłą ze spowodowania stanu wegetatywnego. Rozważania na tle wyroku Sądu Najwyższego z 16.04.2015 r., I CSK 434/14*, Prawo w działaniu. Sprawy cywilne 2020, nr 44
302. Ziółkowski M., *Wartości*, w: *Encyklopedia Socjologii*, 4. S-Ż, Warszawa 2002
303. Zoll F., *Prawo cywilne w zarysie*, Kraków 1948
304. Zoll F., *Zobowiązania w zarysie według polskiego kodeksu zobowiązań*, Warszawa 1945
305. Żelechowski Ł., *Ochrona oznaczeń odróżniających w prawie zwalczania nieuczciwej konkurencji. Zagadnienia konstrukcyjne*, Legalis 2019

Orzecznictwo sądowe

1. Wyr. TK z 22.10.2020 r., K 1/20, Dz. U. 2021, poz. 175
2. Wyr. TK z 23.3.1999 r., K 2/98, OTK 1999, nr 3, poz. 38
3. Wyr. TK z 4.4.2001 r., K 11/00, OTK 2001, nr 3, poz. 54
4. Wyr. TK z 4.12.2001 r., SK 18/00, OTK 2001, nr 8, poz. 256
5. Wyr. TK z 7.2.2005 r., SK 49/03, OTK-A 2005 nr 2, poz. 13
6. Uchw. SN (7) z 15.12.1951 r., C 15/51, OSNCK 1953, nr 1, poz. 3
7. Uchw. SN z 26.10.1956 r., 1 CO 9/56, OSNCK 1957, nr 1, poz. 1
8. Uchw. SN z 29.1.1957 r., 1 CO 37/56, OSNCK 1958, z. 1, poz. 2
9. Uchw. SN (7) z 21.11.1967 r., III PZP 37/67 (zasada prawna), OSNCP 1968 nr 7, poz. 113
10. Uchw. SN z 21.11.1967 r., III PZP 37/67, OSNCP 1968 nr 7, poz. 113
11. Uchw. SN (7) z 17.4.1970 r. (zasada prawna), III PZP 34/69, OSNCP 1970, Nr 12, poz. 217
12. Uchw. SN (7) z 22.9.1970 r., III PZP 18/70, OSNCP 1971, nr 1, poz. 5
13. Uchw. SN (7) z 26.10.1970 r., III PZP 22/70, OSNCP 1971 nr 7-8, poz. 120
14. Uchw. SN (7) z 28.5.1971 r., III PZP 33/70, OSNCP 1971, nr 11, poz. 188
15. Uchw. SN z 28.5.1971 r., III PZP 33/70, OSNCP 1971, nr 11, poz. 188
16. Uchw. SN z 8.12.1973 r., III CZP 37/73, OSNCP 1974, nr 9, poz. 145
17. Uchw. SN z 20.9.1975 r., III CZP 8/75, OSN 1976, Nr 7-8, poz. 151
18. Uchw. SN z 25.2.1986 r., III CZP 2/86, OSNCP 1987, nr 1, poz. 10
19. Uchw. SN z 8.7.1993 r., III CZP 80/93, Legalis nr 28164
20. Uchw. SN (7) z 16.7.1993 r., I PZP 28/93, OSNCP 1994, nr 1, poz. 2
21. Uchw. SN z 31.1.1994 r., III CZP 184/93, OSP 1994, nr 9, poz. 173
22. Uchw. SN z 6.9.1994 r., III CZP 105/94, OSNC 1995, nr 2, poz. 26
23. Uchw. SN z 19.3.1998 r., III CZP 72/97, OSNC 1998, nr 9, poz. 133
24. Uchw. SN z 27.4.2001 r., III CZP 5/01, OSNC 2001, nr 11, poz. 161
25. Uchw. SN z 5.10.2006 r., I PZP 3/06, OSNP 2007, nr 11-12, poz. 151
26. Uchw. SN z 26.10.2006 r., I KZP 18/06, OSNK 2006, nr 11, poz. 97
27. Uchw. SN (7) z 31.1.2008 r., III CZP 49/07, OSNC 2008, nr 6, poz. 55
28. Uchw. SN z 24.2.2009 r., III CZP 2/09, OSNC 2009 nr 12, poz. 168
29. Uchw. SN z 8.10.2010 r., III CZP 35/10, OSNC 2011, nr 2, poz. 13
30. Uchw. SN z 22.10.2010 r., III CZP 76/10, OSNC-ZD 2011, nr B, poz. 42
31. Uchw. SN z 19.11.2010 r., III CZP 79/10, OSNC 2011, nr 4, poz. 41
32. Uchw. SN z 13.7.2011 r., III CZP 32/11, OSNC 2012, nr 1, poz. 10
33. Uchw. SN z 7.11.2012 r., III CZP 67/12, OSNC 2013, nr 4, poz. 45
34. Uchw. SN z 20.12.2012 r., III CZP 93/12, OSNC 2013, nr 7-8, poz. 84
35. Uchw. SN z 12.12.2013 r., III CZP 74/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 88
36. Uchw. SN z 16.2.2017 r., III CZP 103/16, OSNC 2018, nr 1, poz. 4
37. Uchw. SN z 9.11.2017 r., III CZP 43/17, OSNC 2018, nr 5, poz. 49
38. Uchw. SN (7) 27.3.2018 r., III CZP 60/17, OSNC 2018, nr 9, poz. 83
39. Uchw. SN (7) z 27.3.2018 r., III CZP 36/17, OSNC 2018 nr 11, poz. 103
40. Uchw. SN (7) z 27.3.2018 r., III CZP 69/17, OSNC 2018, nr 11, poz. 104

41. Uchw. SN (7) z 22.10.2019 r., I NSNZP 2/19, OSNKN 2020 nr 2, poz. 11
42. Uchw. SN z 28.5.2021 r, III CZP 27/20, OSNC 2021, nr 11, poz. 72
43. Uchw. SN z 3.12.2021 r., III CZP 84/20, OSNC-ZD 2022 nr 3, poz. 33
44. Orz. SN z 6.10.1953 r., II C 1141/53, OSNCK 1955, nr 1, poz. 4
45. Orz. SN z 18.11.1961 r., 2 CR 325/61, OSNCP 1963, nr 2, poz. 32
46. Orz. SN z 5.12.1961 r., 1 CR 775/60, OSNCP 1963, nr 2, poz. 36
47. Orz. SN z 13.7.1964 r., I CR 370/63, OSP 1965, nr 9, poz. 198
48. Post. SN z 13.1.1965 r., I CR 464/64, OSNCP 1965, nr 10, poz. 171
49. Post. SN z 10.5.1972 r., III PRN 23/72, Legalis nr 16246
50. Post. SN z 13.7.2000 r., II CSK 619/19, Legalis nr 2598823.
51. Post. SN z 4.10.2002 r., III CZP 62/02, OSNC 2004, nr 1, poz. 7, s. 66
52. Post. SN z 6.3.2008 r., III KK 345/07, OSNKW 2008, Nr 6, poz. 49
53. Post. SN z 30.10.2008 r., I KZP 13/08, OSNKW 2008, nr 11, poz. 90
54. Post. SN z 5.10.2011 r., IV CZ 64/11, Legalis nr 464093
55. Post. SN z 26.2.2014 r., V CZ 20/14, Legalis nr 993322
56. Post. SN (7) z 27.6.2014 r., III CZP 2/14, OSNC 2014, nr 12, poz. 124
57. Post. SN z 29.9.2014 r., V CSK 365/13, Legalis nr 2301385
58. Post. SN z 29.9.2014 r., V CSK 458/13, Legalis nr 2301386
59. Post. SN z 29.9.2014 r., V CSK 523/13, Legalis nr 2301387
60. Post. SN z 29.9.2014 r., V CSK 645/13, Legalis nr 2301388
61. Post. SN z 30.10.2014 r., V CSK 431/13, Legalis nr 2301251
62. Post. SN z 30.10.2014 r., V CSK 687/13, Legalis nr 2301260
63. Post. SN z 5.1.2017 r., I CSK 444/16, Legalis nr 1549977
64. Post. SN z 22.2.2017 r., II CSK 559/16, Legalis nr 2944644
65. Post. SN z 26.4.2017 r., IV CSK 536/16, Legalis nr 2943880
66. Post. SN z 28.7.2017 r. V CSK 86/17, Legalis nr 1683072
67. Post. SN z 25.9.2017 r., I CSK 137/17, Legalis nr 2730789
68. Post. SN z 4.10.2017 r., V CSK 177/17, Legalis nr 2942153
69. Post. SN z 27.2.2018 r., I CSK 634/17, Legalis nr 1765963
70. Post. SN z 19.6.2018 r., V CSK 19/18, Legalis nr 1792023
71. Post. SN z 27.11.2018 r., I CSK 298/18, Legalis nr 1851051
72. Post. SN z 4.12.2018 r., IV CSK 215/18, Legalis nr 1852721
73. Post. SN z 12.12.2018 r., III CSK 148/18, Legalis nr 1856254
74. Post. SN z 10.1.2019 r., I PK 264/17, Legalis nr 1860944
75. Post. SN z 6.2.2019 r., III CSK 215/18, Legalis nr 1872391
76. Post. SN z 5.3.2019 r., III CSK 236/18, Legalis nr 1883141
77. Post. SN z 31.3.2019 r., II CSK 604/18, Legalis nr 1973130
78. Post. SN z 13.6.2019 r., V CSK 295/18, Legalis nr 1958744
79. Post. SN z 24.6.2019 r., III CSK 238/17, Legalis nr 1949203
80. Post. SN z 17.7.2019 r., I PK 229/18, OSNP 2021, nr 2, poz. 13
81. Post. SN z 8.1.2020 r., IV KK 169/19, Legalis nr 2591724
82. Post. SN z 9.1.2020 r., IV CSK 421/19, Legalis nr 2284766
83. Post. SN z 13.7.2020 r., III CSK 189/19, Legalis nr 2598830
84. Post. SN z 21.8.2020 r., V CSK 557/19, Legalis nr 2490668

85. Post. SN z 24.9.2020 r., II CSK 58/20, Legalis nr 2480094
86. Post. SN z 23.10.2020 r., III CSK 337/19, Legalis nr 2473309
87. Post. SN z 20.11.2020 r., II CSK 81/20, Legalis nr 2498350
88. Post. SN z 25.11.2020 r., II PK 183/19, Legalis nr 2601904
89. Post. SN z 6.5. 2021 r., III CSK 214/20, Legalis nr 2629859
90. Post. SN z 10.6. 2021 r., V KK 50/21, Legalis nr 2612694
91. Post. SN z 31.8.2021 r., II CSK 183/21, Legalis nr 2633019
92. Post. SN z 29.6.2022 r., I CSK 2368/22, Legalis nr 2879799
93. Post. SN z 12.8.2022 r., I CSK 2319/22, Legalis nr 2737804
94. Post. SN z 20.9.2022 r., I CSK 2417/22, Legalis nr 2891498
95. Wyr. SN z 15.1.1937 r., II C 2097/36, OSNC 1938, nr 2, poz. 54
96. Wyr. SN z 24.11.1937 r., I C 2096/37, OSNC 1938, nr 10, poz. 432
97. Wyr. SN z 30.8.1958 r., 2 CR 772/57, OSP 1959 nr 11, poz. 291
98. Wyr. SN z 11.12.1965 r., I CR 326/65, OSNCP 1966 nr 10, poz. 167
99. Wyr. SN z 15.12.1965 r., II PR 280/65, OSNCP 1966, nr 10, poz. 168
100. Wyr. SN z 15.4.1966 r., II PR 102/66, Legalis nr 12644
101. Wyr. SN z 17.4.1967 r., II PR 162/67, Legalis nr 13036
102. Wyr. SN z 5.5.1967 r., I PR 118/67, Legalis nr 13071
103. Wyr. SN z 20.7.1967 r., I CR 53/67, Legalis nr 13156
104. Wyr. SN z 25.7.1967 r., I CR 81/67, OSNCP 1968 nr 3, poz. 48
105. Wyr. SN z 4.9.1967 r., I PR 23/67, OSPiKA 1969, nr 1, poz. 5
106. Wyr. SN z 10.10.1967 r., I CR 224/67, OSNCP 1968 nr 6, poz. 107
107. Wyr. SN z 5.1.1968 r., I PR 424/67, Legalis nr 13345
108. Wyr. SN z 21.2.1968 r., I PR 22/68, Legalis nr 13423
109. Wyr. SN z 9.5.1968 r., I CR 126/68, Legalis nr 13520
110. Wyr. SN z 4.6.1968 r., I PR 175/68, OSNCP 1969 nr 2, poz. 37
111. Wyr. SN z 12.7.1968 r., I CR 252/68, OSNCP 1970, nr 1, poz. 18
112. Wyr. SN z 19.9.1968 r., II CR 291/68, OSNCP 1969, nr 11, poz. 200
113. Wyr. SN z 18.12.1968 r., I PR 290/68, Legalis nr 13771
114. Wyr. SN z 10.3.1969 r., I CR 26/69, Legalis nr 13883
115. Wyr. SN z 8 .5.1969 r., II CR 114/69, OSNCP 1970, nr 7-8, poz. 129
116. Wyr. SN z 13.5.1969 r., II CR 128/69, OSPiKA 1970, nr 6, poz. 122
117. Wyr. SN z 17.6.1969 r., II CR 165/69, Legalis nr 13996
118. Wyr. SN z 4 .7.1969 r., I CR 116/69, OSNCP 1970 nr 5, poz. 82
119. Wyr. SN z 4.7.1969 r., I PR 178/69, OSNCP 1970, nr 4, poz. 71
120. Wyr. SN z 24.2.1970 r., I CR 438/69, Legalis nr 14375
121. Wyr. SN z 9.7.1970 r., III PRN 39/70, OSNCP 1971 nr 3, poz. 53
122. Wyr. SN z 28.7.1970 r., I CR 304/70, Legalis nr 14727
123. Wyr. SN z 29.7.1970 r., II CR 307/70, Legalis nr 14733
124. Wyr. SN z 5.8.1970 r., II CR 313/70, OSNCP 1971, nr 3, poz. 56
125. Wyr. SN 18.9.1970 r., II PR 257/70, OSNCP 1971, nr 6, poz. 103
126. Wyr. SN z 2.12.1970 r., II CR 541/70, Legalis nr 14994
127. Wyr. SN z 15.12.1970 r., II CR 535/70, Legalis nr 15029
128. Wyr. SN z 10.2.1971 r., I PR 106/70, Legalis nr 15180

129. Wyr. SN z 24.2.1971 r., II CR 619/70, OSNCP 1971, nr 10, poz. 182
130. Wyr. SN z 12.4.1972 r., II CR 57/72, OSNCP 1972, nr 10, poz. 183
131. Wyr. SN z 13.3.1973 r., II CR 50/73, Legalis nr 17005
132. Wyr. SN z 22.3.1973 r., I CR 73/73, Legalis nr 17033
133. Wyr. SN z 17.9.1973 r., II CR 446/13, Legalis nr 17334
134. Wyr. SN z 21.1.1974 r., I CR 762/73, Legalis nr 17690
135. Wyr. SN z 23.1.1974 r., II CR 763/73, OSPiKA 1975, nr 7, poz. 171
136. Wyr. SN z 10.4.1974 r., II CR 123/74, Legalis nr 17908
137. Wyr. SN z 29.6.1974 r., II CR 341/74, OSP 1976, nr 11, poz. 205
138. Wyr. SN z 8.7.1974 r., I CR 361/74, OSPiKA 1975, nr 9, poz. 204
139. Wyr. SN z 27.11.1974 r., II CR 658/74, Legalis nr 18420
140. Wyr. SN z 25.3.1975 r., II CR 53/75, Legalis nr 18661
141. Wyr. SN z 27.11.1975 r., II CR 604/75, Legalis nr 19126
142. Wyr. SN z 15.12.1975 r., I CR 887/75, Legalis nr 19160
143. Wyr. SN z 16.1.1976 r., II CR 692/75, OSNCP 1976, nr 11, poz. 251
144. Wyr. SN z 10.6.1977 r., II CR 187/77, Legalis nr 20141
145. Wyr. SN z 24.8.1977 r., IV CR 300/77, Legalis nr 20304
146. Wyr. SN z 4.11.1977 r., II CR 355/77, OSN 1978, Nr 11, poz. 205
147. Wyr. SN z 30.11.1977 r., IV CR 458/77, Legalis nr 20534
148. Wyr. SN z 9.1.1978 r., IV CR 510/77, OSNCP 1978, nr 11, poz. 210
149. Wyr. SN z 22.3.1978 r., IV CR 79/78, Legalis nr 20764
150. Wyr. SN z 13.2.1979 r., I CR 25/79, OSNCP 1979, nr 10, poz. 195
151. Wyr. SN z 31.3.1980 r., II CR 88/80, Legalis nr 21960
152. Wyr. SN z 22.5.1980 r., II CR 131/80, OSNCP 1980, nr 11, poz. 223
153. Wyr. SN z 19.8.1980 r., IV CR 283/80, OSNCP 1981 nr 5, poz. 81
154. Wyr. SN z 11.10. 1980 r., I CR 295/80, OSPiKA 1981, nr 11, poz. 195
155. Wyr. SN z 16.1.1981 r., I CR 455/80, OSPiKA 1981, poz. 233
156. Wyr. SN z 2.4.1981 r., I CR 80/81, OSNCP 1981, nr 12, poz. 241
157. Wyr. SN z 3.6.1981 r., IV CR 18/81, Legalis nr 22653
158. Wyr. SN z 24.1.1983 r., IV CR 555/82, OSNCP 1983, nr 8, poz. 123
159. Wyr. SN z 18.8.1986 r., II CR 187/86, OSNCP 1987, nr 11, poz. 180
160. Wyr. SN z 12.11.1986 r., II CR 295/86, OSNCP 1988, nr 2-3, poz. 40
161. Wyr. SN z 13.10.1987 r., IV CR 266/87, OSNCP 1989, nr 9, poz. 142
162. Wyr. SN z 13.10.1987 r., IV CR 266/87, OSPiKA 1988, nr 6, poz. 140
163. Wyr. SN z 22.5.1990 r., II CR 225/90, Legalis nr 26972
164. Wyr. SN z 24.8.1990 r., I CR 422/90, OSNCP 1991 nr 10-12, poz. 124
165. Wyr. SN z 22.3.1991 r., III CRN 28/91, Legalis nr 27282
166. Wyr. SN z 16.9.1993 r., I PRN 70/93, OSNCP 1994, nr 5, poz. 113
167. Wyr. SN z 4.8.1994 r., I PRN 49/94, OSNP 1994, nr 7, poz. 113
168. Wyr. SN z 13.10.1994 r., I CRN 121/94, OSNC 1995, nr 1, poz. 21
169. Wyr. SN z 29.1.1997 r., I CKU 60/96, Legalis nr 47075
170. Wyr. SN z 13.2.1997 r., I CKN 82/96, Legalis nr 30678
171. Wyr. SN z 11.3.1997 r., III CKN 33/97, OSNC 1997, nr 6-7, poz. 93
172. Wyr. SN z 6.6.1997 r., II CKN 204/97, Legalis nr 349118

173. Wyr. SN z 16.7.1997 r., II CKN 273/97, Legalis nr 343285
174. Wyr. SN z 8.12.1997 r., I CKN 361/97, Legalis nr 1450605
175. Wyr. SN z 10.2.1998 r., II CKN 608/97, Legalis nr 354536
176. Wyr. SN z 20.3.1998 r., II CKN 650/97, Legalis nr 348465
177. Wyr. SN z 30.3.1998 r., III CKN 330/97, OSNC 1998, nr 12, poz. 209
178. Wyr. SN z 31.3.1998 r., II CKN 663/97, Legalis nr 348472
179. Wyr. SN z 4.9.1998 r., II CKN 875/97, Legalis nr 335391
180. Wyr. SN z 19.2.1999 r., II CKN 189/98, Legalis nr 343332
181. Wyr. SN z 11.6.1999 r., II CKN 405/98, Legalis nr 362320
182. Wyr. SN z 9.9.1999 r., II CKN 477/98, Legalis nr 349095
183. Wyr. SN z 15.9.1999 r., III CKN 339/98, OSP 2000, nr 4, poz. 66
184. Wyr. SN z 3.2. 2000 r., I CKN 969/98, Legalis nr 350602
185. Wyr. SN z 9.2. 2000 r., III CKN 582/98, Legalis nr 343209
186. Wyr. SN z 10.2.2000 r., II CKN 725/98, OSNC 2000, nr 9, poz. 158
187. Wyr. SN z 26.5.2000 r., I CKN 1326/99, Legalis nr 47926
188. Wyr. SN z 13.6. 2000 r., V CKN 34/00, Legalis nr 278200
189. Wyr. SN z 11.7.2000 r., II CKN 1119/98, Lex nr 50884
190. Wyr. SN z 12.10.2000 r., IV CKN 128/00, Lex nr 52520
191. Wyr. SN z 14.2.2001 r., I PKN 248/00, OSNP 2002, Nr 21, poz. 522
192. Wyr. SN z 22.2.2001 r., II CKN 404/00, Legalis nr 277381
193. Wyr. SN z 22.3.2001 r., V CKN 1360/00, Legalis nr 315885
194. Wyr. SN z 8.8.2001 r., I CKN 18/99, OSNC 2002, nr 5, poz. 64
195. Wyr. SN z 28.9.2001 r., III CKN 427/00, Legalis nr 278481
196. Wyr. SN z 26.10.2001 r., V CKN 195/01, Legalis nr 52691
197. Wyr. SN z 23.1.2002 r., II CKN 604/99, Legalis nr 52694
198. Wyr. SN z 19.2.2002 r., II UKN 202/01, Legalis nr 76048
199. Wyr. SN z 11.3.2002 r., I CSK 556/18, Legalis nr 2572979
200. Wyr. SN z 5.4.2002 r., II CKN 953/00, Legalis nr 277464
201. Wyr. SN z 16.4.2002 r., V CKN 1010/00, OSNC 2003, nr 4, poz. 56
202. Wyr. SN z 18.4.2002 r., II CKN 605/00, Legalis nr 277418
203. Wyr. SN z 19.4.2002 r., III CKN 452/99, Legalis nr 279003
204. Wyr. SN z 12.6.2002 r., III CKN 694/00, OSNC 2003, nr 9, poz. 124
205. Wyr. SN z 4.7.2002 r., I CKN 837/00, Legalis nr 277247
206. Wyr. SN z 12.7.2002 r., V CKN 1114/00, Legalis nr 59803
207. Wyr. SN z 12.9.2002 r., IV CKN 1266/00, Legalis nr 61715
208. Wyr. SN z 15.10.2002 r., II CKN 985/00, Legalis nr 56916
209. Wyr. SN z 30.10.2002 r., V CKN 1456/00, Legalis nr 60119
210. Wyr. SN z 12.11.2002 r., III CSK 55/18, Legalis nr 2496618
211. Wyr. SN z 20.11.2002 r., V CKN 1540/00, Legalis nr 299509
212. Wyr. SN z 27.11.2002 r., I CKN 1215/00, Legalis nr 57268
213. Wyr. SN z 12.12.2002 r., II CKN 1018/00, Legalis nr 56937
214. Wyr. SN z 19.2.2003 r., V CKN 1681/00, Legalis nr 61228
215. Wyr. SN z 20.2.2003 r., V CK 308/02, OSNC 2004, nr 5, poz. 82
216. Wyr. SN z 11.3.2003 r., V CKN 1723/00, Legalis nr 299525

217. Wyr. SN z 26.9.2003 r., IV CK 32/02, Legalis nr 222769
218. Wyr. SN z 22.10.2003 r., II CK 146/02, Legalis nr 70439
219. Wyr. SN z 30.10.2003 r., IV CK 130/02, Legalis nr 222784
220. Wyr. SN z 7.11.2003 r., V CK 110/03, Legalis nr 62350
221. Wyr. SN z 18.11.2003 r., II CK 235/02, Legalis nr 63316
222. Wyr. SN z 2.12.2003 r., III CK 430/03, OSNC 2005 nr 1, poz. 10
223. Wyr. SN z 20.1.2004 r., II CK 364/02, Legalis nr 71849.
224. Wyr. SN z 20.1.2004 r., II CK 360/02, Legalis nr 64964
225. Wyr. SN z 30.1.2004 r., I CK 131/03, OSNC 2005 nr 2, poz. 40
226. Wyr. SN z 24.2.2004 r., III CSK 329/09, OSNC 2005, nr 3, poz. 48
227. Wyr. SN z 25.2.2004 r., II CK 17/03, Legalis nr 313355
228. Wyr. SN z 27.2.2004 r., V CK 282/03, Legalis nr 67905
229. Wyr. SN z 1.4.2004 r., II CK 131/03, Legalis nr 73225
230. Wyr. SN z 6.4.2004 r., I CK 484/03, OSNC 2005, nr 4, poz. 69
231. Wyr. SN z 19.5.2004 r., I CK 636/03, Legalis nr 75577
232. Wyr. SN z 30.6.2004 r., IV CK 445/03, Legalis nr 68864
233. Wyr. SN z 16.7.2004 r., I CK 83/04, Legalis nr 64362
234. Wyr. SN z 22.7.2004 r., II CK 479/03, Legalis nr 77074
235. Wyr. SN z 29.9.2004 r., II CK 531/03, Legalis nr 277051
236. Wyr. SN z 5.11.2004 r., II CK 173/04, Legalis nr 242577
237. Wyr. SN z 13.4.2005 r., IV CK 648/04, OSNC 2006, nr 3, poz. 54
238. Wyr. SN z 25.6.2005 r., I CK 7/05, Legalis nr 354618
239. Wyr. SN z 21.9.2005 r., V CK 150/05, Legalis nr 92775
240. Wyr. SN z 5.10.2005 r., I PK 47/05, Legalis nr 73331
241. Wyr. SN z 4.11.2005 r., V CK 182/05, Legalis nr 181182
242. Wyr. SN z 7.2.2006 r., I PK 272/05, Legalis nr 72943
243. Wyr. SN z 15.2.2006 r., IV CK 384/05, Legalis nr 141259
244. Wyr. SN z 28.2.2006 r., III CSK 135/05, Legalis nr 108226
245. Wyr. SN z 10.3.2006 r., IV CSK 80/05, OSNC 2006 nr 10, poz. 175
246. Wyr. SN z 3.8.2006 r., IV CSK 118/06, Legalis nr 173821
247. Wyr. SN z 21.9.2006 r., I CSK 118/06, OSNC 2007, nr 5, poz. 77
248. Wyr. SN z 17.11.2006 r., V CSK 266/06, Legalis nr 161372
249. Wyr. SN z 5.12.2006 r., II PK 102/06, OSNP 2008, nr 1-2, poz. 11
250. Wyr. SN z 7.2.2007 r., I PK 211/06, OSNP 2008, nr 11-12, poz. 158
251. Wyr. SN z 22.2.2007 r., I CSK 433/06, Legalis nr 158033
252. Wyr. SN z 9.3.2007 r., V CSK 459/06, Legalis nr 141356
253. Wyr. SN z 20.9.2007 r., II CSK 237/07, OSNC-ZD 2008, nr C, poz. 71
254. Wyr. SN z 24.10.2007 r., IV CSK 192/07, OSNC-ZD 2008, nr C, poz. 86
255. Wyr. SN z 8.11.2007 r., II CSK 151/07, OSNC 2009, nr 1, poz. 15
256. Wyr. SN z 9.11.2007 r., V CSK 245/07, OSNC-ZD 2008 nr D, poz. 95
257. Wyr. SN z 13.12.2007 r., I CSK 384/07, OSP 2009 nr 2, poz. 20
258. Wyr. SN z 14.2.2008 r., II CSK 536/07, OSP 2010, nr 5, poz. 47
259. Wyr. SN z 16.4.2008 r., V CSK 544/07, Legalis nr 304279
260. Wyr. SN z 7.5.2008 r., II CSK 4/08, Legalis nr 164722

261. Wyr. SN z 29.5.2008 r., II CSK 78/08, Legalis nr 133158
262. Wyr. SN z 19.8.2008 r., V CSK 491/07, Legalis nr 313326
263. Wyr. SN z 24.9.2008 r., II CSK 126/08, OSNC-ZD 2009 nr B, poz. 58
264. Wyr. SN z 11.12.2008 r., IV CSK 349/08, Legalis nr 589239
265. Wyr. SN z 20.1.2009 r., II CSK 423/08, Legalis nr 235147
266. Wyr. SN z 18.2.2009 r., II PK 154/08, Legalis nr 242493
267. Wyr. SN z 25.3.2009 r., V CSK 370/08, Legalis nr 247656
268. Wyr. SN z 16.4.2009 r., I CSK 524/08, Legalis nr 172072
269. Wyr. SN z 7.5.2009 r., IV CSK 16/09, Legalis nr 264459
270. Wyr. SN z 14.5.2009 r., II PK 282/08, OSNP 2011 nr 1-2, poz. 7
271. Wyr. SN z 17.6.2009 r., IV CSK 84/09, Legalis nr 266542
272. Wyr. SN z 17.7.2009 r., I PK 68/18, OSNP 2020 nr 7, poz. 66
273. Wyr. SN z 4.9.2009 r., III CSK 26/09, Legalis nr 285218
274. Wyr. SN z 23.9.2009 r., I CSK 346/08, OSNC 2010, nr 3, poz. 48
275. Wyr. SN z 24.9.2009 r., II PK 65/09, Legalis nr 287807
276. Wyr. SN z 21.10.2009 r., I PK 97/09, Legalis nr 1875565
277. Wyr. SN z 19.11.2009 r., IV CSK 241/09, Legalis nr 304048
278. Wyr. SN z 26.11.2009 r., III CSK 62/09, OSNC-ZD 2010, z. 3, poz. 80
279. Wyr. SN z 14.1.2010 r., IV CSK 307/09, OSNC-ZD 2010, nr C, poz. 91
280. Wyr. SN z 28.1.2010 r., I CSK 244/09, Legalis nr 338384
281. Wyr. SN z 10.2.2010 r., V CSK 287/09, OSP 2012, Nr 10, poz. 95
282. Wyr. SN z 18.2.2010 r., II CSK 434/09, Legalis nr 350647
283. Wyr. SN z 11.3.2010 r., IV CSK 410/09, Legalis nr 358169
284. Wyr. SN z 28.4.2010 r., III CSK 143/09, OSNC 2010, nr 11, poz. 154
285. Wyr. SN z 6.5.2010 r., II CSK 640/09, OSNC-ZD 2011, nr A, poz. 4
286. Wyr. SN z 2.6.2010 r., III CSK 245/09, Legalis nr 282481
287. Wyr. SN z 17.9.2010 r., II CSK 94/10, OSNC 2011 nr 4, poz. 44
288. Wyr. SN z 24.9.2010 r., IV CSK 79/10, Legalis nr 397170
289. Wyr. SN z 29.9.2010 r., V CSK 19/10, OSNC-ZD 2011, nr B, poz. 37
290. Wyr. SN z 15.10.2010 r., V CSK 90/10, Legalis nr 406151
291. Wyr. SN z 10.11.2010 r., II CSK 213/10, Legalis nr 407511
292. Wyr. SN z 10.11.2010 r., II CSK 248/10, OSNC-ZD 2011, nr B, poz. 44
293. Wyr. SN z 19.11.2010 r., III CZP 79/10, OSNC 2011, nr 4, poz. 41
294. Wyr. SN z 26.11.2010 r., IV CSK 170/10, Legalis nr 407526
295. Wyr. SN z 14.1.2011 r., I PK 145/10, OSNP 2012, nr 5-6, poz. 66
296. Wyr. SN z 18.2.2011 r., I CSK 243/10, Legalis nr 428271
297. Wyr. SN z 24.3.2011 r., I CSK 372/10, OSNC-ZD 2012, nr A, poz. 21
298. Wyr. SN z 24.3.2011 r., I CSK 389/10, OSNC-ZD 2012, nr A, poz. 22
299. Wyr. SN z 11.5.2011 r., I CSK 621/10, Legalis nr 385415
300. Wyr. SN z 25.5.2011 r., II CSK 537/10, Legalis nr 440106
301. Wyr. SN z 3.6.2011 r., III CSK 279/10, OSP 2012 nr 4, poz. 44
302. Wyr. SN z 25.8.2011 r., I CSK 54/11, Legalis nr 1195523
303. Wyr. SN z 5.10.2011 r., IV CSK 10/11, OSNC-ZD 2012, nr C, poz. 55
304. Wyr. SN z 7.12.2011 r., II CSK 160/11, OSNC 2012, nr 6, poz. 75

305. Wyr. SN z 16.12.2011 r., V CSK 38/11, Legalis nr 443537
306. Wyr. SN z 8.3.2012 r., V CSK 109/11, OSNC 2012, nr 10, poz. 119
307. Wyr. SN z 9.3.2012 r., I CSK 282/11, OSNC 2012, nr 11, poz. 130
308. Wyr. SN z 15.3.2012 r., I CSK 314/11, Legalis nr 490934
309. Wyr. SN z 10.5.2012 r., IV CSK 416/11, Legalis nr 511982
310. Wyr. SN z 22.6.2012 r., V CSK 282/11, OSP 2013, nr 5, poz. 48
311. Wyr. SN z 6.7.2012 r., V CSK 332/11, Legalis nr 544313
312. Wyr. SN z 11.7.2012 r., II CSK 677/11, Legalis nr 544294
313. Wyr. SN z 12.7.2012 r., I CSK 660/11, Legalis nr 544283
314. Wyr. SN z 8.8.2012 r., I CSK 2/12, Legalis nr 544079
315. Wyr. SN z 19.10.2012 r., V CSK 501/11, Legalis nr 561321
316. Wyr. SN z 20.12.2012 r., IV CSK 192/12, Legalis nr 607831
317. Wyr. SN z 7.3.2013 r., II CSK 364/12, OSP 2014 nr 2, poz. 16
318. Wyr. SN z 27.3.2013 r., V CSK 185/12, OSP 2014 nr 3, poz. 30
319. Wyr. SN z 5.4.2013 r., III CSK 198/12, OSNC 2013, nr 12, poz. 141
320. Wyr. SN z 23.5.2013 r., III PK 99/12, Legalis nr 750383
321. Wyr. SN z 21.6.2013 r., I CSK 614/12, Legalis nr 759427
322. Wyr. SN z 21.6.2013 r., III BP 4/12, Legalis nr 768574
323. Wyr. SN z 3.7.2013 r., V KK 464/1, KZS 2013, nr 10, poz. 38
324. Wyr. SN z 21.8.2013 r., II CSK 704/12, Legalis nr 830581
325. Wyr. SN z 28.8.2013 r., V CSK 361/12, Legalis nr 830585
326. Wyr. SN z 29.8.2013 r., I CSK 667/12, Legalis nr 830578
327. Wyr. SN z 12.9.2013 r., IV CSK 87/13, Legalis nr 728663
328. Wyr. SN z 20.9.2013 r., II CSK 1/13, OSNC-ZD 2014, nr D, poz. 69
329. Wyr. SN z 7.11.2013 r., II PK 53/13, Legalis nr 819347
330. Wyr. SN z 14.11.2013 r., IV CSK 121/13, Legalis nr 830516
331. Wyr. SN z 27.11.2013 r., V CSK 516/12, Legalis nr 739918
332. Wyr. SN z 15.1.2014 r., I CSK 215/13, Legalis nr 797001
333. Wyr. SN z 30.1.2014 r., III CSK 69/13, Legalis nr 1092613
334. Wyr. SN z 7.3.2014 r., IV CSK 374/13, Legalis nr 797040
335. Wyr. SN z 16.4.2014 r., V CSK 320/13, Legalis nr 1002405
336. Wyr. SN z 25.4.2014 r., II CSK 436/13, Legalis nr 1048610
337. Wyr. SN z 28.5.2014 r., I CSK 332/13, Legalis nr 1160511
338. Wyr. SN z 5.6.2014 r., I PK 304/13, Legalis nr 1385165
339. Wyr. SN z 18.6.2014 r., V CSK 418/13, Legalis nr 1067197
340. Wyr. SN z 18.6.2014 r., V CSK 463/13, Legalis nr 1067202
341. Wyr. SN z 27.6.2014 r., V CSK 445/13, Legalis nr 1067200
342. Wyr. SN z 4.7.2014 r., II CSK 621/13, Legalis nr 1044859
343. Wyr. SN z 11.7.2014 r., III CSK 193/13, OSNC-ZD 2015, nr D, poz. 55
344. Wyr. SN z 18.7.2014 r., IV CSK 631/13, Legalis nr 1359740
345. Wyr. SN z 24.7.2014 r., II CSK 595/13, Legalis nr 1061839
346. Wyr. SN z 6.8.2014 r., I CSK 578/13, Legalis nr 1079913
347. Wyr. SN z 7.10.2014 r., I PK 39/14, Legalis nr 1157400
348. Wyr. SN z 4.11.2014 r., III PK 24/14, OSNP 2016 nr 4, poz. 45

349. Wyr. SN z 26.11.2014 r., III CSK 307/13, OSNC 2015, nr 12, poz. 147
350. Wyr. SN z 27.11.2014 r., IV CSK 112/14, Legalis nr 1180471
351. Wyr. SN z 16.12.2014 r., I PK 124/14, OSNP 2016, nr 6, poz. 70
352. Wyr. SN z 22.1.2015 r., III PK 65/14, OSP 2016, nr 4, poz. 34
353. Wyr. SN z 30.1.2015 r. III CSK 132/14, OSNC-ZD 2016 nr B, poz. 31
354. Wyr. SN z 6.2.2015 r., II CSK 334/14, Legalis nr 1187396
355. Wyr. SN z 19.2.2015 r., III CSK 167/14, Legalis nr 1187398
356. Wyr. SN z 26.3.2015 r., V CSK 317/14, Legalis nr 1231837
357. Wyr. SN z 17.4.2015 r., I CSK 216/14, Legalis nr 1260019
358. Wyr. SN z 17.4.2015 r., III CSK 173/14, Legalis nr 1263234
359. Wyr. SN z 22.4.2015 r., II PK 170/14, Legalis nr 1242198
360. Wyr. SN z 13.5.2015 r., III CSK 286/14, OSNC 2016, nr 4, poz. 45
361. Wyr. SN z 15.5.2015 r., V CSK 493/14, Legalis nr 1281628
362. Wyr. SN z 21.5.2015 r., IV CSK 539/14, Legalis nr 1310270
363. Wyr. SN z 20.8.2015 r., II CSK 595/14, Legalis nr 1337753
364. Wyr. SN z 9.9.2015 r., IV CSK 624/14, Legalis nr 1341829
365. Wyr. SN z 14.10.2015 r., V CSK 730/14, Legalis nr 1358760
366. Wyr. SN z 28.10.2015 r., II CSK 787/14, Legalis nr 1460724
367. Wyr. SN z 16.3.2016 r., IV CSK 270/15, OSNC 2017, nr 1, poz. 12
368. Wyr. SN z 6.4.2016 r., IV CSK 389/15, Legalis nr 1450600
369. Wyr. SN z 20.5.2016 r., II CSK 654/15, Legalis nr 1472883
370. Wyr. SN z 9.8.2016 r., II CSK 719/15, OSNP 2017, nr 5, poz. 60
371. Wyr. SN z 17.11.2016 r., IV CSK 15/16, Legalis nr 1544284
372. Wyr. SN z 17.11.2016 r., IV CSK 27/16, Legalis nr 1544285
373. Wyr. SN z 17.11.2016 r., IV CSK 52/16, Legalis nr 1565048
374. Wyr. SN z 10.1.2017 r., V CSK 115/16, Legalis nr 1618130
375. Wyr. SN z 10.2.2017 r., V CSK 291/16, Legalis nr 1640606
376. Wyr. SN z 7.4.2017 r., V CSK 448/16, Legalis nr 1618097
377. Wyr. SN z 1.6.2017 r., I CSK 595/16, Legalis nr 1629970
378. Wyr. SN z 5.7.2017 r., II PK 201/16, Legalis nr 1668831
379. Wyr. SN z 8.8.2017 r., I PK 206/16, Legalis nr 1682593
380. Wyr. SN z 29.8.2017 r., I PK 244/16, Legalis nr 1715297
381. Wyr. SN z 9.11.2017 r., V CSK 564/16, Legalis nr 1856119
382. Wyr. SN z 22.11.2017 r., IV CSK 8/17; Legalis nr 1715549
383. Wyr. SN z 29.11.2017 r., II CSK 137/17, Legalis nr 1706103
384. Wyr. SN z 7.12.2017 r., I PK 337/16, Legalis nr 1715597
385. Wyr. SN z 18.1.2018 r., V CSK 142/17, Legalis nr 1731929
386. Wyr. SN z 6.2.2018 r., IV CSK 76/17, Legalis nr 1772257
387. Wyr. SN z 22.2.2018 r., I CSK 377/17, Legalis nr 1768190
388. Wyr. SN z 16.3.2018 r., IV CSK 114/17, Legalis nr 1807243
389. Wyr. SN z 24.4.2018 r., V CSK 300/17, Legalis nr 1799140
390. Wyr. SN z 14.6.2018 r., V CSK 344/17, Legalis nr 1793924
391. Wyr. SN z 15.6.2018 r., I CSK 472/16, Legalis nr 1788296
392. Wyr. SN z 4.7.2018 r., I PK 201/17, Legalis nr 1804777

393. Wyr. SN z 5.7.2018 r., I CSK 550/17, Legalis nr 1806345
394. Wyr. SN z 6.7.2018 r., II CSK 234/17, Legalis nr 1803607
395. Wyr. SN z 27.9.2018 r., I CSK 581/17, Legalis nr 1829357
396. Wyr. SN z 18.10.2018 r., IV CSK 348/17, Legalis nr 1840899
397. Wyr. SN z 27.11.2018 r., I PK 208/17, Legalis nr 1851038
398. Wyr. SN z 4.12.2018 r., IV CSK 217/18, Legalis nr 1852704
399. Wyr. SN z 11.12.2018 r., IV CNP 31/17, OSNC 2019, nr 9, poz. 95
400. Wyr. SN z 13.12.2018 r., I CSK 690/17, Legalis nr 1855909
401. Wyr. SN z 14.12.2018 r., I CSK 702/17, Legalis nr 1875436
402. Wyr. SN z 10.1.2019 r., II CSK 293/18, Legalis nr 1861141
403. Wyr. SN z 11.1.2019 r., V CSK 558/17, Legalis nr 1861140
404. Wyr. SN z 31.1.2019 r., V CSK 559/17, Legalis nr 1872715
405. Wyr. SN z 7.2.2019 r., II CSK 1/18, OSP 2020 nr 3, poz. 22
406. Wyr. SN z 22.2.2019 r., IV CSK 152/18, Legalis nr 1878756
407. Wyr. SN z 14.3.2019 r., I PK 260/17, OSNP 2019, nr 10, poz. 121
408. Wyr. SN z 25.3.2019 r., I CSK 38/18, Legalis nr 1887491
409. Wyr. SN z 27.3.2019 r., V CSK 77/18, Legalis nr 1899929
410. Wyr. SN z 24.4.2019 r., IV 45/18, Legalis nr 1911203
411. Wyr. SN z 30.4.2019 r., I CSK 366/18, Legalis nr 1920528
412. Wyr. SN z 30.4.2019 r., I CSK 32/18, Legalis nr 1920532
413. Wyr. SN z 24.6.2019 r., III CSK 238/17, Legalis nr 1949203
414. Wyr. SN z 24.6.2019 r., III CSK 233/17, Legalis nr 1949198
415. Wyr. SN z 25.6.2019 r., I PK 51/18, OSNP 2020, nr 6, poz. 52
416. Wyr. SN z 11.7.2019 r., V CSK 179/18, Legalis nr 2200425
417. Wyr. SN z 17.7.2019 r., I PK 68/18, OSNP 2020 nr 7, poz. 66
418. Wyr. SN z 19.7.2019 r., II CSK 304/18, Legalis nr 2272358
419. Wyr. SN z 3.10.2019 r., I CSK 296/18, Legalis nr 2397153
420. Wyr. SN z 10.10.2019 r., I CSK 507/18, OSNC-ZD 2021 nr A, poz. 10
421. Wyr. SN z 18.10.2019 r., II CSK 456/18, Legalis nr 2939924
422. Wyr. SN z 26.11.2019 r., IV CSK 386/18, Legalis nr 2294243
423. Wyr. SN z 28.11.2019 r., III CSK 284/17, Legalis nr 2278670.
424. Wyr. SN z 17.12.2019 r., I NSNc 5/19, Legalis nr 2370771
425. Wyr. SN z 18.12.2019 r., II CSK 565/18, Legalis nr 2939122.
426. Wyr. SN z 30.1.2020 r., I PK 229/18, Legalis nr 2571402
427. Wyr. SN z 31.3.2020 r., II CSK 124/19, OSP 2020, Nr 10, poz. 79
428. Wyr. SN z 25.6.2020 r., II CSK 535/18, OSNC 2021, nr 1, poz. 5
429. Wyr. SN z 30.6.2020 r., IV CSK 706/19, Legalis nr 2451838
430. Wyr. SN z 20.7.2020 r., I CSK 153/19, Legalis nr 2503232
431. Wyr. SN z 9.9.2020 r., II CSKP 858/22, Legalis nr 2891832
432. Wyr. SN z 7.10.2020 r., V CSK 546/18, Legalis nr 2481135
433. Wyr. SN z 8.10.2020 r., II CSK 766/18, Legalis nr 2502769
434. Wyr. SN z 12.11.2020 r., III CSK 55/18, Legalis nr 2496618
435. Post. SN z 20.11.2020 r., II CSK 81/20, Legalis nr 2498350
436. Wyr. SN z 16.12.2020 r., I NSNk 3/19, Legalis nr 2506277

437. Wyr. SN z 17.12.2020 r., III CSK 149/18, Legalis nr 2522405
438. Wyr. SN z 17.12.2020 r., III CSK 126/18, Legalis nr 2506668
439. Wyr. SN z 21.1.2021 r., I CSKP 23/21, Legalis nr 2525843
440. Wyr. SN z 26.3.2021 r., I NSNc 29/20, Legalis nr 2555386
441. Wyr. SN z 20.4.2021 r., II PSKP 21/21, Legalis nr 2616254
442. Wyr. SN z 6.5.2021 r., V CSKP 22/21, Legalis nr 2600905
443. Wyr. SN z 26.5.2021 r., V CSKP 114/21, Legalis nr 2601331
444. Post. SN z 10.6.2021 r., V KK 50/21, Legalis nr 2612694
445. Wyr. SN z 30.7.2021 r., V CSKP 236/21, Legalis nr 2631415
446. Wyr. SN z 27.8.2021 r., V CSKP 103/21, Legalis nr 2736275
447. Wyr. SN z 13.10.2021 r., I CSKP 151/21, Legalis nr 2651257
448. Wyr. SN z 8.12.2021 r., I PSKP 57/21, Legalis nr 2639880
449. Wyr. SN z 23.2.2022 r., II CSKP 232/22, OSNC 2023 nr 1, poz. 7
450. Wyr. SN z 11.3.2022 r., II CSKP 214/22, Legalis nr 2710656
451. Wyr. SN z 23.3.2022 r., II PSKP 96/21, Legalis nr 2765377
452. Wyr. SN z 26.5.2022 r., V CSKP 114/21, Legalis nr 2601331
453. Wyr. SN z 12.7.2022 r., II CSKP 450/22, Legalis nr 2889132
454. Wyr. SN z 13.7.2022 r., II CSKP 769/22, Legalis nr 2715011
455. Wyr. SN z 9.9.2022 r., II CSKP 858/22, Legalis nr 2891832
456. Wyr. SN z 21.9.2022 r., I NSNc 75/21, Legalis nr 2727627
457. Wyr. SN z 4.10.2022 r., I PSKP 81/21, Legalis nr 2899745
458. Wyr. SN z 10.12.1969 r., III PRN 77/69, OSNCP 1970, nr 9, poz. 160
459. Post. SN z 19.4.2021 r., II CSK 355/20, Legalis nr 2612916
460. Wyr. SA w Lublinie z 27.2.1991 r., I ACr 16/91, OSA 1991, nr 2, poz. 5
461. Wyr. SA w Krakowie z 29.11.2000 r., I ACa 882/00, Lex nr 82424
462. Wyr. SA w Poznaniu z 9.4.2002 r., I ACa 1317/01, Legalis nr 537354
463. Wyr. SA w Katowicach z 10.4.2002 r., I ACa 1399/01, OSA 2003, nr 2, poz. 6
464. Wyr. SA w Warszawie z 3.6.2003 r., I ACa 1162/02, Legalis nr 60750
465. Wyr. SA w Poznaniu z 9.7.2003 r., I ACa 396/03, Legalis nr 65965
466. Wyr. SA w Katowicach z 12.2.2004 r., II AKa 15/04, OSA 2005, nr 1, poz. 1
467. Wyr. SA w Gdańsku z 23.9.2005 r., I ACa 554/05, Legalis nr 77703
468. Wyr. SA w Katowicach z 21.11.2007 r., I ACa 617/07, Legalis nr 3169611
469. Wyr. SA w Gdańsku z 14.12.2007 r., I ACa 1137/07, Legalis nr 287203
470. Wyr. SA w Katowicach z 7.2.2008 r., II AKa 22/08, Legalis nr 101871
471. Wyr. SA w Katowicach z 24.7.2008 r., V ACa 252/08, Legalis nr 218212
472. Wyr. SA w Szczecinie z 21.1.2010 r., I ACa 676/09, Legalis nr 373875
473. Wyr. SA w Łodzi z 14.4.2010 r., I ACa 178/10, Legalis nr 287175
474. Wyr. SA w Łodzi z 15.7.2010 r., I ACa 437/10, Legalis nr 287174
475. Wyr. SA w Warszawie z 13.4.2011 r., VI ACa 1310/10, Legalis nr 722845.
476. Wyr. SA w Warszawie z 28.10.2011 r., VI ACa 247/11, Legalis nr 440205
477. Wyr. SA w Katowicach z 4.11.2011 r., I ACa 374/11, Legalis nr 486853
478. Wyr. SA we Wrocławiu z 18.1.2012 r., I ACa 930/11, Legalis nr 739026
479. Wyr. SA we Wrocławiu z 27.4.2012 r., I ACa 281/12, Legalis nr 738932
480. Wyr. SA w Krakowie z 6.9.2012 r., I ACa 739/12, Legalis nr 719501

481. Wyr. SA w Warszawie z 26.9.2012 r., I ACa 262/12, Legalis 730817
482. Wyr. SA w Rzeszowie z 25.10.2012 r., I ACa 352/12, Legalis nr 734882
483. Wyr. SA we Wrocławiu z 31.10.2012 r., I ACa 1095/12, Legalis nr 739056
484. Wyr. SA w Gdańsku z 13.11.2012 r., V ACa 849/12, Legalis nr 1025281
485. Wyr. SA w Lublinie z 15.11.2012 r., I ACa 519/12, Legalis nr 704767
486. Wyr. SA we Wrocławiu z 16.11.2012 r., I ACa 1143/12, Legalis nr 739062
487. Wyr. SA w Warszawie z 13.12.2012 r., I ACa 1018/12, Legalis nr 735168
488. Wyr. SA w Warszawie z 13.12.2012 r., VI ACa 675/12, Legalis nr 739274
489. Wyr. SA w Szczecinie z 27.12.2012 r., I ACa 781/12, Legalis nr 743183
490. Wyr. SA w Lublinie z 16.1.2013 r., I ACa 694/12, Legalis nr 733746
491. Wyr. SA w Szczecinie z 23.1.2013 r., I ACa 714/12, Legalis nr 743172
492. Wyr. SA w Katowicach z 29.1.2013 r., I ACa 906/12, Legalis 732676
493. Wyr. SA w Krakowie z 5.2.2013 r., I ACa 1298/12, Legalis nr 736492
494. Wyr. SA w Katowicach z 7.2.2013 r., I ACa 992/12, Legalis nr 1025672
495. Wyr. SA w Poznaniu z 13.2.2013 r., I ACa 1221/12, Legalis nr 741199
496. Wyr. SA w Krakowie z 20.2.2013 r., I ACa 19/13, Legalis nr 999261
497. Wyr. SA we Wrocławiu z 21.2.2013 r., I ACa 60/13, Legalis nr 999361
498. Wyr. SA w Poznaniu z 27.2.2013 r., I ACa 65/13, Legalis nr 2107322
499. Wyr. SA w Krakowie z 28.2.2013 r., I ACa 52/13, Legalis nr 999267
500. Wyr. SA w Warszawie z 15.3.2013 r., I ACa 1133/12, Legalis nr 1048937
501. Wyr. SA w Krakowie z 4.4.2013 r., I ACa 190/13, Legalis nr 797382
502. Wyr. SA w Warszawie z 5.4.2013 r., I ACa 1143/12, Legalis nr 1048940.
503. Wyr. SA w Warszawie z 9.4.2013 r., I ACa 1272/12, Legalis nr 1048980
504. Wyr. SA w Krakowie z 29.5.2013 r., I ACa 230/13, Legalis nr 797392
505. Wyr. SA w Warszawie z 14.6.2013 r., I ACa 1583/12, Legalis nr 1049036
506. Wyr. SA w Warszawie z 19.6.2013 r., I ACa 1270/13, Legalis nr 1048978
507. Wyr. SA w Łodzi z 27.6.2013 r., I ACa 177/13, Legalis nr 1024485
508. Wyr. SA w Łodzi z 12.7.2013 r., I ACa 227/13, Legalis nr 736112
509. Wyr. SA w Lublinie z 7.8.2013 r., I ACa 254/13, Legalis nr 740822
510. Wyr. SA w Katowicach z 6.9.2013 r., I ACa 322/13, Legalis nr 1229715
511. Wyr. SA w Łodzi z 6.9.2013 r., I ACa 429/13, Legalis nr 746642
512. Wyr. SA w Krakowie z 10.10.2013 r., I ACa 891/13, Legalis nr 1002295
513. Wyr. SA w Szczecinie z 7.11.2013 r., I ACa 455/13, Legalis nr 1241597
514. Wyr. SA w Białymstoku z 15.11.2013 r., I ACa 497/13, Legalis nr 745063
515. Wyr. SA w Katowicach z 13.12.2013 r., V ACa 556/13, Legalis nr 761356
516. Wyr. SA we Wrocławiu z 18.12.2013 r., I ACa 1227/13, Legalis nr 999467
517. Wyr. SA w Białymstoku z 9.1.2014 r., I ACa 616/13, Legalis nr 950187
518. Wyr. SA w Katowicach z 23.1.2014 r., V ACa 649/13, Legalis nr 797344
519. Wyr. SA w Łodzi z 28.1.2014 r., I ACa 940/13, Legalis nr 993914
520. Wyr. SA w Gdańsku z 29.1.2014 r., II AKa 1/14, Legalis nr 797293
521. Wyr. SA w Krakowie z 13.3.2014 r., I ACa 69/14, Legalis nr 1162450
522. Wyr. SA w Białymstoku z 16.4.2014 r., I ACa 16/14, Legalis nr 831270
523. Wyr. SA w Gdańsku z 17.4.2014 r., I ACa 845/13, Legalis nr 1062010
524. Wyr. SA w Krakowie z 24.4.2014 r., I ACa 233/14, Legalis nr 1163359

525. Wyr. SA w Poznaniu z 8.5.2014 r., I ACa 233/14, Legalis nr 1062376
526. Wyr. SA w Białymstoku z 16.5.2014 r., I ACa 93/14, Legalis nr 992512
527. Wyr. SA w Łodzi z 23.5.2014 r., I ACa 1535/13, Legalis nr 1024051
528. Wyr. SA w Lublinie z 4.6.2014 r., I ACa 142/14, Legalis nr 992810
529. Wyr. SA w Katowicach z 24.6.2014 r., I ACa 269/14, Legalis nr 1062629
530. Wyr. SA w Łodzi z 18.7.2014 r., I ACa 120/14, Legalis nr 1067274
531. Wyr. SA w Łodzi z 24.7.2014 r., I ACa 146/14, Legalis nr 1067279
532. Wyr. SA w Katowicach z 11.9.2014 r., I ACa 401/14, Legalis nr 1091715
533. Wyr. SA w Gdańsku z 18.9.2014 r., V ACa 541/14, Legalis nr 1157668
534. Wyr. SA w Białymstoku z 23.9.2014 r., I ACa 301/14, Legalis nr 1091669
535. Wyr. SA w Krakowie z 28.10.2014 r., I ACa 1000/14, Legalis nr 1162415
536. Wyr. SA w Warszawie z 16.12.2014 r., VI ACa 275/14, Legalis nr 1241808
537. Wyr. SA w Gdańsku z 23.12.2014 r., I ACa 638/14, Legalis nr 1241724;
538. Wyr. SA w Krakowie z 23.12.2014 r., I ACa 1378/14, Legalis nr 1195659
539. Wyr. SA w Lublinie z 23.12.2014 r., I ACa 632/14, Legalis nr 1164539
540. Wyr. SA w Lublinie z 9.4.2015 r., I ACa 861/14, Legalis nr 1242012
541. Wyr. SA w Lublinie z 21.4.2015 r., I ACa 894/14, Legalis nr 1249618
542. Wyr. SA w Krakowie z 30.4.2015 r., I ACa 222/15, Legalis nr 1285467
543. Wyr. SA w Łodzi z 30.4.2015 r., I ACa 1752/14, Legalis nr 1285506
544. Wyr. SA w Rzeszowie z 7.5.2015 r., I ACa 1/15, Legalis nr 1315453
545. Wyr. SA w Katowicach z 14.5.2015 r., I ACa 24/15, Legalis nr 1285096
546. Wyr. SA w Katowicach z 15.5.2015 r., I ACa 131/15, Legalis nr 1263391.
547. Wyr. SA w Szczecinie z 21.5.2015 r., I ACa 55/15, Legalis nr 1327402
548. Wyr. SA w Gdańsku z 16.6.2015 r., I ACa 126/15, Legalis nr 1326273
549. Wyr. SA w Białymstoku z 25.6.2015 r., I ACa 218/15, Legalis nr 1303761
550. Wyr. SA w Białymstoku z 25.6.2015 r., I ACa 202/15, Legalis nr 1303758
551. Wyr. SA w Gdańsku z 30.6.2015 r., V ACa 111/15, Legalis nr 1359888
552. Wyr. SA w Białymstoku z 3.7.2015 r., I ACa 250/15, Legalis nr 1337686
553. Wyr. SA w Gdańsku z 8.7.2015 r., V ACa 684/14, Legalis nr 1359916
554. Wyr. SA w Lublinie z 8.7.2015 r., I ACa 94/15, Legalis nr 2095668
555. Wyr. SA w Gdańsku z 15.7.2015 r., I ACa 202/15, Legalis nr 1303817
556. Wyr. SA w Krakowie z 23.7.2015 r., I ACa 621/15, Legalis nr 1370725
557. Wyr. SA w Gdańsku z 25.8.2015 r., III ACa 15/15, Legalis nr 1352350
558. Wyr. SA w Łodzi z 26.8.2015 r., I ACa 29/15, Legalis nr 1336545
559. Wyr. SA w Białymstoku z 30.9.2015 r., I ACa 403/15, Legalis nr 1352336
560. Wyr. SA w Łodzi z 13.10.2015 r., I ACa 482/15, Legalis nr 1370771
561. Wyr. SA w Warszawie z 21.10.2015 r., VI ACa 1554/14, Legalis nr 1392961
562. Wyr. SA w Białymstoku z 30.10.2015 r., I ACa 567/15, OSA 2016, nr 5, poz. 17
563. Wyr. SA w Białymstoku z 11.12.2015 r., I ACa 707/15, Legalis nr 1398663
564. Wyr. SA w Warszawie z 18.1.2016 r., VI ACA 1405/14, OSP 2017, nr 3, poz. 42
565. Wyr. SA w Warszawie z 10.2.2016 r., I ACa 659/15, Legalis nr 1435375
566. Wyr. SA w Białymstoku z 19.2.2016 r., I ACa 963/15, Legalis nr 1409679
567. Wyr. SA w Łodzi z 25.2.2016 r., I ACa 1276/15, Legalis nr 1446442
568. Wyr. SA w Warszawie z 10.3.2016 r., VI ACa 1905/14, Legalis nr 1472472

569. Wyr. SA w Łodzi z 22.3.2016 r., I ACa 1328/15, Legalis nr 1443526
570. Wyr. SA w Łodzi z 20.4.2016 r., I ACa 1535/15, Legalis nr 1470110
571. Wyr. SA w Warszawie z 20.4.2016 r., VI ACa 526/15, Legalis nr 1514762
572. Wyr. SA w Warszawie z 29.4.2016 r., I ACa 1005/15, Legalis nr 1487585
573. Wyr. SA w Łodzi z 9.6.2016 r., I ACa 1752/15, Legalis nr 1473224
574. Wyr. SA w Warszawie z 9.8.2016 r., VI ACa 417/15, Legalis nr 1546542
575. Wyr. SA w Krakowie z 6.9.2016 r., I ACa 436/16, Legalis nr 1514743
576. Wyr. SA w Warszawie z 27.9.2016 r., VI ACa 1004/15, Legalis nr 1544021
577. Wyr. SA w Warszawie z 21.10.2016 r., I ACa 1671/15, Legalis nr 1546515
578. Wyr. SA w Warszawie z 4.11.2016 r., I ACa 1792/15, Legalis nr 1564405
579. Wyr. SA w Katowicach z 24.11.2016 r., I ACa 249/16, Legalis nr 1546692
580. Wyr. SA w Warszawie z 2.12.2016 r., VI ACa 925/15, Legalis nr 1581252
581. Wyr. SA w Warszawie z 16.12.2016 r., VI ACa 1431/15, Legalis nr 1591913
582. Wyr. SA w Szczecinie z 12.1.2017 r., I ACa 437/16, Legalis nr 1591948
583. Wyr. SA w Warszawie z 23.2.2017 r., I ACa 2387/15, Legalis nr 1591879
584. Wyr. SA w Krakowie z 7.3.2017 r., I ACa 1406/16, Legalis nr 1611689
585. Wyr. SA w Szczecinie z 16.3.2017 r., I ACa 773/16, Legalis nr 1636720
586. Wyr. SA w Białymstoku z 7.4.2017 r., I ACa 932/16, Legalis nr 1657634
587. Wyr. SA w Łodzi z 10.5.2017 r., I ACa 1453/16, Legalis nr 1636806
588. Wyr. SA w Warszawie z 31.5.2017 r., I ACa 511/16, Legalis nr 1636823
589. Wyr. SA w Warszawie z 8.6.2017 r., I ACa 575/16, Legalis nr 1658254
590. Wyr. SA w Warszawie z 11.7.2017 r., I ACa 725/16, Legalis nr 1658261
591. Wyr. SA w Gdańsku z 20.7.2017 r., V ACa 563/16, Legalis nr 1696329
592. Wyr. SA w Łodzi z 20.7.2017 r., I ACa 1771/16, OSA 2018, nr 1, poz. 3
593. Wyr. SA w Katowicach z 3.8.2017 r., I ACa 211/17, Legalis nr 1683214
594. Wyr. SA w Szczecinie z 23.8.2017 r., I ACa 577/17, Legalis nr 1696474
595. Wyr. SA w Warszawie z 30.8.2017 r., VI ACa 646/16, Legalis nr 1743874
596. Wyr. SA w Białymstoku z 8.9.2017 r., I ACa 196/17, Legalis nr 1674178
597. Wyr. SA w Szczecinie z 20.9.2017 r., I ACa 410/17, Legalis nr 1696473
598. Wyr. SA w Warszawie z 26.10.2017 r., I ACa 1239/16, Legalis nr 1712623
599. Wyr. SA w Warszawie z 15.11.2017 r., V ACa 206/17, Legalis nr 1712882
600. Wyr. SA w Łodzi z 22.11.2017 r., I ACa 402/17, Legalis nr 1743714
601. Wyr. SA w Warszawie z 23.11.2017 r., I ACa 1538/16, Legalis 2122217
602. Wyr. SA w Łodzi z 1.12.2017 r., I ACa 440/17, Legalis nr 1743705
603. Wyr. SA w Warszawie z 28.12.2017 r., VI ACa 1266/16, Legalis nr 1768474
604. Wyr. SA w Warszawie z 11.1.2018 r., VI ACa 1289/16, Legalis nr 1743878
605. Wyr. SA w Gdańsku z 31.1.2018 r., V ACa 636/16, Legalis nr 1804929
606. Wyr. SA w Warszawie z 9.2.2018 r., I ACa 1944/16, Legalis nr 1760439
607. Wyr. SA w Szczecinie z 22.2.2018 r., I ACa 855/17, Legalis nr 1781705
608. Wyr. SA w Gdańsku z 23.2.2018 r., V ACa 77/17, Legalis nr 1808254
609. Wyr. SA w Gdańsku z 5.4.2018 r., V ACa 209/17, Legalis nr 1829180
610. Wyr. SA w Warszawie z 17.4.2018 r., VI ACa 2065/16, Legalis nr 1822149
611. Wyr. SA w Gdańsku z 20.4.2018 r., V ACa 840/17, Legalis nr 1855731
612. Wyr. SA w Warszawie z 23.4.2018 r., I ACa 313/17, Legalis nr 1805109

613. Wyr. SA w Krakowie z 11.5.2018 r., I ACa 1563/17, Legalis nr 1809586
614. Wyr. SA w Krakowie z 17.5.2018 r., I ACa 1266/17, Legalis nr 1814880
615. Wyr. SA w Krakowie z 21.5.2018 r., I ACa 1184/17, Legalis nr 1814869
616. Wyr. SA w Szczecinie z 23.5.2018 r., III APa 19/17, Legalis nr 2243688
617. Wyr. SA w Białymstoku z 25.5.2018 r., I ACa 109/18, Legalis nr 1804892
618. Wyr. SA w Warszawie z 7.6.2018 r., V ACa 465/17, Legalis nr 1809641
619. Wyr. SA w Warszawie z 11.8.2018 r., VI ACa 602/16, Legalis nr 1789070
620. Wyr. SA w Szczecinie z 6.9.2018 r., I ACa 185/18, Legalis nr 2180327
621. Wyr. SA w Gdańsku z 18.9.2018 r., V ACa 235/18, Legalis nr 1886950
622. Wyr. SA w Poznaniu z 2.10.2018 r., I ACa 539/18, Legalis nr 1857748
623. Wyr. SA w Gdańsku z 15.10.2018 r., V ACa 756/17, Legalis nr 1886918
624. Wyr. SA w Białymstoku z 30.10.2018 r., I ACa 490/18, Legalis nr 1886881
625. Wyr. SA w Łodzi z 23.11.2018 r., I ACa 30/18, Legalis nr 1880448
626. Wyr. SA w Białymstoku z 7.12.2018 r., I ACa 403/18, Legalis nr 1886906
627. Wyr. SA w Krakowie z 20.12.2018 r., I ACa 975/18, Legalis nr 2240931
628. Wyr. SA w Szczecinie z 16.1.2019 r., I ACa 619/18, Legalis nr 2180886
629. Wyr. SA w Szczecinie z 27.3.2019 r., I ACa 553/18, Legalis nr 2180313
630. Wyr. SA w Warszawie z 27.8.2019 r., VI ACa 241/18, Legalis nr 2891038
631. Wyr. SA w Warszawie z 18.9.2019 r., VI ACa 254/18, Legalis nr 2267135
632. Wyr. SA w Warszawie z 26.11.2019 r., VI ACa 217/19, Legalis nr 2331142
633. Wyr. SA w Warszawie z 18.1.2020 r., VI ACa 505/20, Legalis nr 2553790
634. Wyr. SA w Szczecinie z 26.2.2020 r., I ACa 6/19, Legalis nr 2315115
635. Wyr. SA w Gdańsku z 11.3.2020 r., I ACa 659/19, Legalis nr 2694510
636. Wyr. SA w Szczecinie z 18.3.2020 r., I ACa 317/19, Legalis nr 2334163
637. Wyr. SA w Katowicach z 21.5.2020 r., V ACa 77/20, Legalis nr 2671307
638. Wyr. SA w Lublinie z 9.6.2020 r., I ACa 392/20, Legalis nr 2449971
639. Wyr. SA w Poznaniu z 5.10.2020 r., III APa 13/20, Legalis nr 2708686
640. Wyr. SA w Warszawie z 17.12.2020 r., V ACa 679/19, Legalis nr 2531773
641. Wyr. SA w Białymstoku z 30.12.2020 r., I ACa 43/20, Legalis nr 2554649
642. Wyr. SA w Szczecinie z 15.1.2021 r., I ACa 515/20, Legalis nr 2553936
643. Wyr. SA w Krakowie z 5.2.2021 r., I ACa 823/19, Legalis nr 2594861
644. Wyr. SA w Szczecinie z 31.3.2021 r., I ACa 121/21, Legalis nr 2586099
645. Wyr. SA w Warszawie z 29.6.2021 r., V ACa 168/21, Legalis nr 2624958
646. Wyr. SA w Krakowie z 23.11.2021 r., I ACa 298/20, Legalis nr 2675558
647. Wyr. SA w Katowicach z 29.11.2021 r., V ACa 416/19, Legalis nr 2684991
648. Wyr. SA w Łodzi z 30.12.2021 r., I ACa 444/21, Legalis nr 2766754
649. Wyr. SA w Gdańsku z 8.3.2022 r., I ACa 240/21, Legalis nr 2727849
650. Wyr. SA w Szczecinie z 1.4.2022 r., I ACa 459/20, Legalis nr 2763453
651. Wyr. SA w Katowicach z 25.4.2022 r., V Aca 295/20, Legalis nr 2738138
652. Wyr. SA w Lublinie z 11.8.2022 r., I ACa 104/22, Legalis nr 2727992
653. Wyr. SA w Lublinie z 17.8.2022 r., I ACa 369/21, Legalis nr 2728005
654. Wyr. SA we Wrocławiu z 10.11.2022 r., II AKa 317/22, Legalis nr 2905887
655. Wyr. SA w Warszawie z 1.2.2023 r., V ACa 463/22, Legalis nr 2905812
656. Wyr. SO w Bielsku-Białej z 22.12.2014 r., I C 259/14, Legalis nr 2026389

657. Wyr. SO w Krakowie z 7.9.2017 r., II Ca 1111/17, Legalis nr 2047821
658. Wyr. SO w Łodzi z 27.9.2016 r., II C 1818/14, Legalis nr 2065019
659. Wyr. SO w Łomży z 13.8.2020 r., I C 205/19, Legalis nr 2479269
660. Wyr. SO w Sieradzu z 22.11.2013 r., I C 110/13, Legalis nr 1555515
661. Wyr. NSA z 3.3.2021 r., II FSK 3133/18, Legalis nr 2598030
662. Cass. civ., sez. III, 7.6.2011, n.12408,
<https://www.fondazioneforensefirenze.it/uploads/fff/files/2011/2011-2/2011.10.04%20Risarcimento%20danni/Materiale/Sentenza%20Cassazione%20Sez.%20III%207.6.2011%20n.%2012408.pdf> (dostęp: 1.10.2022)
663. Cour de cassation, 28.5.2009, n° 08-16.829;
<https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000020680783/>
 (dostęp: 1.10.2022)
664. 3 Ob 128/11m, 24.08.2011,
https://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Justiz&Dokumentnummer=JJT_20110824_OGH0002_0030OB00128_11M0000_000&Suchworte=RS0031307
 (dostęp: 1.10.2022 r.);
665. 2 Ob 83/14s, 11.09.2014,
https://ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Justiz&Dokumentnummer=JJT_20140911_OGH0002_0020OB00083_14S0000_000&Suchworte=RS0031075
 (dostęp: 1.10.2022 r.)
666. BGH, 10.02.2015, VI ZR 8/14, <http://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&nr=70544&pos=0&anz=1>
 1 (dostęp: 1.10.2022)
667. Cour de cassation, 5.3.2015, n° 14-10.758,
<https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000030324584/>
 (dostęp: 1.10.2022)
668. Cass. civ., sez. III, 27.8.2015, n. 17209,
https://rivistagiuridica.aci.it/fileadmin/Documenti/Cass_Civile_17209_del_27_agosto_2015.pdf (dostęp: 1.10.2022 r.)
669. GZ 1 Ob 114/16w, 30.08.2016;
https://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Justiz&Dokumentnummer=JJT_20160830_OGH0002_0010OB00114_16W0000_000&Suchworte=RS0123936
 (dostęp: 1.10.2022 r.)
670. Cour de cassation, 27.4.2017, n° 16-13.740,
<https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000034552071>
 (dostęp: 1.10.2022)
671. Cass. civ., sez. III, 10.11.2021, n. 33005; Rivista Semestrale di Diritto 2/2021, s. 175, https://www.iusinitinere.it/wp/wp-content/uploads/2022/01/RSD_Rivista-Semestrale-di-Diritto_n.-2_2021-Ius-in-itinere.pdf (dostęp: 1.2.2023 r.)
672. Cour d'appel de Paris, 15.9.2022, RG n° 21/04240,
<https://www.courdecassation.fr/decision/6324137505769e2d4d4dbb2e3> (dostęp: 1.10.2022).

**Wykaz orzeczeń sądów powszechnych
w sprawach o zadośćuczynienie za uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia**

1. Wyrok Sądu Rejonowego w Zambrowie z dnia 13 lutego 2014 r., I C 165/13,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/150510100000503_I_C_000165_2013_Uz_2014-02-13_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/150510100000503_I_C_000165_2013_Uz_2014-02-13_001)
2. Wyrok Sądu Okręgowego w Łomży z dnia 12 kwietnia 2016 r., I C 751/12,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/150510000000503_I_C_000751_2012_Uz_2016-04-12_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/150510000000503_I_C_000751_2012_Uz_2016-04-12_002)
3. Wyrok Sądu Okręgowego w Białymstoku z dnia 7 marca 2017 r., I C 1453/15,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/150505000000503_I_C_001453_2015_Uz_2017-03-24_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/150505000000503_I_C_001453_2015_Uz_2017-03-24_001)
4. Wyrok Sądu Rejonowego w Bielsku Podlaskim z dnia 19 czerwca 2017 r., I C 1160/16,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/150505100000503_I_C_001160_2016_Uz_2017-06-19_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/150505100000503_I_C_001160_2016_Uz_2017-06-19_001)
5. Wyrok Sądu Okręgowego w Olsztynie z dnia 16 marca 2022 r., I C 201/21,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/150515000000503_I_C_000201_2021_Uz_2022-03-16_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/150515000000503_I_C_000201_2021_Uz_2022-03-16_002)
6. Wyrok Sądu Okręgowego w Olsztynie z dnia 16 grudnia 2021 r., I C 417/18,
[http://orzeczenia.olsztyn.so.gov.pl/content/\\$N/150515000000503_I_C_000417_2018_Uz_2021-12-16_002](http://orzeczenia.olsztyn.so.gov.pl/content/$N/150515000000503_I_C_000417_2018_Uz_2021-12-16_002)
7. Wyrok Sądu Okręgowego w Olsztynie z dnia 6 sierpnia 2021 r., I C 55/19,
[http://orzeczenia.olsztyn.so.gov.pl/content/\\$N/150515000000503_I_C_000055_2019_Uz_2021-08-06_002](http://orzeczenia.olsztyn.so.gov.pl/content/$N/150515000000503_I_C_000055_2019_Uz_2021-08-06_002)
8. Wyrok Sądu Rejonowego w Giżycku z dnia 25 czerwca 2021 r., I C 1241/18,
[http://orzeczenia.gizycko.sr.gov.pl/content/\\$N/150515100000503_I_C_001241_2018_Uz_2021-07-22_001](http://orzeczenia.gizycko.sr.gov.pl/content/$N/150515100000503_I_C_001241_2018_Uz_2021-07-22_001)
9. Wyrok Sądu Rejonowego w Giżycku z dnia 23 czerwca 2021 r., I C 898/20,
[http://orzeczenia.gizycko.sr.gov.pl/content/\\$N/150515100000503_I_C_000898_2020_Uz_2021-07-16_002](http://orzeczenia.gizycko.sr.gov.pl/content/$N/150515100000503_I_C_000898_2020_Uz_2021-07-16_002)
10. Wyrok Sądu Rejonowego w Ostrołęce z dnia 27 stycznia 2021 r. I C 473/19,
[http://orzeczenia.ostroleka.sr.gov.pl/content/\\$N/150525050000503_I_C_000473_2019_Uz_2021-01-27_001](http://orzeczenia.ostroleka.sr.gov.pl/content/$N/150525050000503_I_C_000473_2019_Uz_2021-01-27_001)
11. Wyrok Sądu Okręgowego w Lublinie z 26.2.2014 r., I C 970/11,
http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado%015b%0107uczynienie%002c%0020uszkodzenie%0020cia%0142a%002c%0020rozstr%00f3j%0020zdrowia%0020/153005000000503_I_C_000970_2011_Uz_2014-02-26_001
12. Wyrok Sądu Okręgowego w Lublinie z 28.2.2014 r., I C 866/13,
http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado%015b%0107uczynienie%002c%0020uszkodzenie%0020cia%0142a%002c%0020rozstr%00f3j%0020zdrowia%0020/153005000000503_I_C_000866_2013_Uz_2014-02-28_001
13. Wyrok Sądu Rejonowego w Puławach z 30.08.2016 r., I C 620/14,

- [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a\\$002c\\$0020rozstr\\$00f3j\\$0020zdrowia\\$0020/153005400000503_I_C_000620_2014_Uz_2016-08-30_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a$002c$0020rozstr$00f3j$0020zdrowia$0020/153005400000503_I_C_000620_2014_Uz_2016-08-30_001)
14. Wyrok Sądu Okręgowego w Siedlcach z 1.7.2016 r., I C 1397/13,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a\\$002c\\$0020rozstr\\$00f3j\\$0020zdrowia\\$0020/153015000000503_I_C_001397_2013_Uz_2016-07-01_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a$002c$0020rozstr$00f3j$0020zdrowia$0020/153015000000503_I_C_001397_2013_Uz_2016-07-01_001)
 15. Wyrok Sądu Rejonowego w Radzynie Podlaskim z 7.6.2018 r., I C 647/15,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a\\$002c\\$0020rozstr\\$00f3j\\$0020zdrowia\\$0020/153005450000503_I_C_000647_2015_Uz_2018-06-07_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a$002c$0020rozstr$00f3j$0020zdrowia$0020/153005450000503_I_C_000647_2015_Uz_2018-06-07_002)
 16. Wyrok Sądu Okręgowego w Radomiu z 7.11.2019 r., I C 1489/16,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020zak\\$0142ad\\$0020ubezpiecze\\$0144\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/153010000000503_I_C_001489_2016_Uz_2019-11-07_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020zak$0142ad$0020ubezpiecze$0144$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/153010000000503_I_C_001489_2016_Uz_2019-11-07_001)
 17. Wyrok Sądu Okręgowego w Siedlcach z 25.2.2021 r., I C 889/19,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a\\$002c\\$0020rozstr\\$00f3j\\$0020zdrowia\\$0020/153015000000503_I_C_000889_2019_Uz_2021-02-25_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a$002c$0020rozstr$00f3j$0020zdrowia$0020/153015000000503_I_C_000889_2019_Uz_2021-02-25_001)
 18. Wyrok Sądu Rejonowego w Radzynie Podlaskim z 16.4.2019 r., I C 342/15,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/153005450000503_I_C_000342_2015_Uz_2019-04-16_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/153005450000503_I_C_000342_2015_Uz_2019-04-16_002)
 19. Wyrok Sądu Rejonowego Lublin-Zachód w Lublinie z 5.7.2021 r., I C 200/18,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020wypadek\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/153005300000503_I_C_000200_2018_Uz_2021-07-05_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020wypadek$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/153005300000503_I_C_000200_2018_Uz_2021-07-05_001)
 20. Wyrok Sądu Rejonowego Lublin-Zachód w Lublinie z 5.7.2021 r., I C 644/17,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/153005300000503_I_C_000644_2017_Uz_2021-07-05_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/153005300000503_I_C_000644_2017_Uz_2021-07-05_001)
 21. Wyrok Sądu Okręgowego w Gorzowie Wielkopolskim z 19.2.2014 r., I C 1198/12,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/155505000000503_I_C_001198_2012_Uz_2014-02-19_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/155505000000503_I_C_001198_2012_Uz_2014-02-19_001)
 22. Wyrok Sądu Rejonowego w Gryficach z 8.1.2015 r., I C 70/10,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/155515100000503_I_C_000070_2010_Uz_2016-02-05_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/155515100000503_I_C_000070_2010_Uz_2016-02-05_001)
 23. Wyrok Sądu Rejonowego w Świnoujściu z 10.6.2016 r., I C 116/13,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a\\$002c\\$0020wypadek/155515400000503_I_C_000116_2013_Uz_2016-06-10_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a$002c$0020wypadek/155515400000503_I_C_000116_2013_Uz_2016-06-10_001)
 24. Wyrok Sądu Rejonowego Szczecin-Centrum w Szczecinie z 3.9.2018 r., I C 581/18,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/155515300000503_I_C_000581_2018_Uz_2018-09-03_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/155515300000503_I_C_000581_2018_Uz_2018-09-03_002)
 25. Wyrok Sądu Rejonowego w Gorzowie Wielkopolskim z 3.2.2017 r., I C 497/15,

- [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/155505050000503_I_C_000497_2015_Uz_2017-02-03_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/155505050000503_I_C_000497_2015_Uz_2017-02-03_001)
26. Wyrok Sądu Rejonowego Szczecin-Prawobrzeże i Zachód w Szczecinie z 1.9.2017 r., I C 2149/14,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/155515350000503_I_C_002149_2014_Uz_2017-09-18_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/155515350000503_I_C_002149_2014_Uz_2017-09-18_001)
27. Wyrok Sądu Okręgowego w Szczecinie z 29.3.2013 r., I C 821/12,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a\\$002c\\$0020wypadek/155515000000503_I_C_000821_2012_Uz_2013-04-23_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a$002c$0020wypadek/155515000000503_I_C_000821_2012_Uz_2013-04-23_001)
28. Wyrok Sądu Rejonowego Szczecin-Centrum w Szczecinie z 5.1.2022 r., I C 1055/19,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/155515300000503_I_C_001055_2019_Uz_2022-01-28_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/155515300000503_I_C_001055_2019_Uz_2022-01-28_002)
29. Wyrok Sądu Okręgowego w Gorzowie Wielkopolskim z 13.1.2022 r., I C 775/21,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/155505000000503_I_C_000775_2021_Uz_2022-02-14_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/155505000000503_I_C_000775_2021_Uz_2022-02-14_001)
30. Wyrok Sądu Rejonowego w Goleniowie z 19.5.2021 r., I C 2231/17,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/155515050000503_I_C_002231_2017_Uz_2021-05-19_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/155515050000503_I_C_002231_2017_Uz_2021-05-19_001)
31. Wyrok Sądu Okręgowego w Nowym Sączu z 10.9.2014 r., I C 281/13,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/152015000000503_I_C_000281_2013_Uz_2014-09-10_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/152015000000503_I_C_000281_2013_Uz_2014-09-10_001)
32. Wyrok Sądu Rejonowego w Jędrzejowie z 18.10.2016 r., I C 354/15,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/152005100000503_I_C_000354_2015_Uz_2016-10-18_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/152005100000503_I_C_000354_2015_Uz_2016-10-18_001)
33. Wyrok Sądu Rejonowego w Brzesku z 22.9.2016 r., I C 70/16,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/152020100000503_I_C_000070_2016_Uz_2016-09-22_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/152020100000503_I_C_000070_2016_Uz_2016-09-22_001)
34. Wyrok Sądu Okręgowego w Krakowie z 20.4.2016 r., I C 2255/14,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/152010000000503_I_C_002255_2014_Uz_2016-04-20_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/152010000000503_I_C_002255_2014_Uz_2016-04-20_001)
35. Wyrok Sądu Okręgowego w Nowym Sączu z 31.5.2015 r., I C 262/14,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020wypadek\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a\\$0020/152015000000503_I_C_000262_2014_Uz_2016-05-31_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020wypadek$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a$0020/152015000000503_I_C_000262_2014_Uz_2016-05-31_001)
36. Wyrok Sądu Rejonowego w Nowym Sączu z 8.11.2017 r., I C 86/17,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020wypadek\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a\\$0020/152015150000503_I_C_000086_2017_Uz_2017-11-08_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020wypadek$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a$0020/152015150000503_I_C_000086_2017_Uz_2017-11-08_001)
37. Wyrok Sądu Rejonowego w Nowym Targu z 20/7/2018 r., I C 718/17,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/152015200000503_I_C_000718_2017_Uz_2018-07-20_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/152015200000503_I_C_000718_2017_Uz_2018-07-20_001)

38. Wyrok Sądu Rejonowego w Ostrowcu Świętokrzyskim z 30.3.2020 r., I C 211/18,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/152005250000503_I_C_000211_2018_Uz_2020-03-30_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/152005250000503_I_C_000211_2018_Uz_2020-03-30_001)
39. Wyrok Sądu Rejonowego w Limanowej z 28.7.2020 r., I C 1279/17,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/152015100000503_I_C_001279_2017_Uz_2020-09-17_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/152015100000503_I_C_001279_2017_Uz_2020-09-17_001)
40. Wyrok Sądu Okręgowego w Nowym Sączu z 1.6.2022 r., I C 245/16,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/152015000000503_I_C_000245_2016_Uz_2022-06-01_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/152015000000503_I_C_000245_2016_Uz_2022-06-01_002)
41. Wyrok Sądu Rejonowego dla m.st. Warszawy w Warszawie z 5.5.2015 r., I C 1179/11,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/154505250000503_I_C_001179_2011_Uz_2015-05-05_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/154505250000503_I_C_001179_2011_Uz_2015-05-05_002)
42. Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy Śródmieścia z 20.4.2015 r., I C 1744/14,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/154505300000503_I_C_001744_2014_Uz_2015-04-20_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/154505300000503_I_C_001744_2014_Uz_2015-04-20_002)
43. Wyrok Sądu Okręgowego Warszawa-Praga w Warszawie z 18.12.2014 r., I C 1105/11,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/154510000000503_I_C_001105_2011_Uz_2014-12-18_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/154510000000503_I_C_001105_2011_Uz_2014-12-18_002)
44. Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Mokotowa w Warszawie z 11.1.2017 r., I C 288/14,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/154505200000503_I_C_000288_2014_Uz_2017-01-11_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/154505200000503_I_C_000288_2014_Uz_2017-01-11_001)
45. Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z 12.4.2017 r., IV C 750/15,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/details/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/154505000001203_IV_C_000750_2015_Uz_2017-05-04_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/details/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/154505000001203_IV_C_000750_2015_Uz_2017-05-04_001)
46. Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Mokotowa w Warszawie z 1.10.2019 r., I C 610/15,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/154505200000503_I_C_000610_2015_Uz_2019-11-18_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/154505200000503_I_C_000610_2015_Uz_2019-11-18_001)
47. Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Mokotowa w Warszawie z 1.6.2021 r., I C 4011/15,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/154505200000503_I_C_004011_2015_Uz_2021-06-01_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/154505200000503_I_C_004011_2015_Uz_2021-06-01_001)
48. Wyrok Sądu Rejonowego dla m.st. Warszawy w Warszawie z 1.4.2020 r., I C 3570/18,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/154505250000503_I_C_003570_2018_Uz_2020-04-01_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/154505250000503_I_C_003570_2018_Uz_2020-04-01_001)
49. Wyrok Sądu Okręgowego Warszawa Praga w Warszawie z 29.6.2021 r., I C 946/16,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/154510000000503_I_C_000946_2016_Uz_2021-07-15_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/154510000000503_I_C_000946_2016_Uz_2021-07-15_001)
50. Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Mokotowa w Warszawie z 19.9.2022 r., XVI C 336/16,

- [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/154505200008003_XVI_C_000336_2016_Uz_2022-09-19_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/154505200008003_XVI_C_000336_2016_Uz_2022-09-19_001)
51. Wyrok Sądu Rejonowego w Koninie z 1.7.2015 r., I C 1236/14,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/153505100000503_I_C_001236_2014_Uz_2015-07-20_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/153505100000503_I_C_001236_2014_Uz_2015-07-20_001)
 52. Wyrok Sądu Rejonowego w Zielonej Górze z 16.5.2016 r., I C 779/14,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/153515200000503_I_C_000779_2014_Uz_2016-05-23_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/153515200000503_I_C_000779_2014_Uz_2016-05-23_001)
 53. Wyrok Sądu Okręgowego w Poznaniu z 4.2.2015 r., I C 2620/13,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/153510000000503_I_C_002620_2013_Uz_2015-02-04_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/153510000000503_I_C_002620_2013_Uz_2015-02-04_001)
 54. Wyrok Sądu Rejonowego w Turku z 18.4.2019 r., I C 222/17,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/153505150000503_I_C_000222_2017_Uz_2019-04-18_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/153505150000503_I_C_000222_2017_Uz_2019-04-18_001)
 55. Wyrok Sądu Rejonowego Poznań – Stare Miasto w Poznaniu z 29.11.2019 r., I C 869/19,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/153510400000503_I_C_000869_2019_Uz_2019-12-16_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/153510400000503_I_C_000869_2019_Uz_2019-12-16_002)
 56. Wyrok Sądu Okręgowego w Zielonej Górze z 10.12.2018 r., I C 194/17,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/153515000000503_I_C_000194_2017_Uz_2018-12-10_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/153515000000503_I_C_000194_2017_Uz_2018-12-10_001)
 57. Wyrok Sądu Okręgowego w Koninie z 28.4.2021 r., I C 1298/17,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a\\$002c\\$0020wypadek/153510000006003_XII_C_001298_2017_Uz_2021-05-21_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a$002c$0020wypadek/153510000006003_XII_C_001298_2017_Uz_2021-05-21_001)
 58. Wyrok Sądu Rejonowego w Słupcy z 11.2.2021 r., I C 246/20,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/153505200000503_I_C_000246_2020_Uz_2021-02-11_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/153505200000503_I_C_000246_2020_Uz_2021-02-11_001)
 59. Wyrok Sądu Okręgowego w Zielonej Górze z 21.10.2022 r., I C 218/19,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/153505200000503_I_C_001059_2018_Uz_2020-02-27_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/153505200000503_I_C_001059_2018_Uz_2020-02-27_002)
 60. Wyrok Sądu Rejonowego w Trzciance z 17.11.2021 r., I C 1369/19,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020uszkodzenie\\$0020cia\\$0142a/153510550000503_I_C_001369_2019_Uz_2021-11-17_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020uszkodzenie$0020cia$0142a/153510550000503_I_C_001369_2019_Uz_2021-11-17_001)

**Wykaz orzeczeń sądów powszechnych
w sprawach o zadośćuczynienie za śmierć najbliższego członka rodziny**

1. Wyrok Sądu Okręgowego w Olsztynie z dnia 28 maja 2014 r., I C 787/13,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/15051500000503_I_C_000787_2013_Uz_2014-05-28_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/15051500000503_I_C_000787_2013_Uz_2014-05-28_002)
(dostęp: 1.08.2023)
2. Wyrok Sądu Rejonowego w Bielsku Podlaskim z dnia 2 października 2015 r., I C 905/15,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/150505100000503_I_C_000905_2015_Uz_2015-10-21_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/150505100000503_I_C_000905_2015_Uz_2015-10-21_001)
(dostęp: 1.08.2023)
3. Wyrok Sądu Rejonowego w Bielsku Podlaskim z dnia 2 lutego 2016 r., I C 1629/15,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/150505100000503_I_C_001629_2015_Uz_2016-02-02_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/150505100000503_I_C_001629_2015_Uz_2016-02-02_001)
(dostęp: 1.08.2023)
4. Wyrok Sądu Rejonowego w Biskupcu z dnia 19 kwietnia 2017 r., I C 756/16,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/150515400000503_I_C_000756_2016_Uz_2017-04-19_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/150515400000503_I_C_000756_2016_Uz_2017-04-19_001)
(dostęp: 1.08.2023)
5. Wyrok Sądu Rejonowego w Szczytnie z dnia 17 maja 2017 r., I C 382/13,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107/150515300000503_I_C_000382_2013_Uz_2017-05-17_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107/150515300000503_I_C_000382_2013_Uz_2017-05-17_001) (dostęp: 1.08.2023)
6. Wyrok Sądu Okręgowego w Olsztynie z dnia 18 stycznia 2018 r., I C 421/17,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/150515000000503_I_C_000421_2017_Uz_2018-02-05_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/150515000000503_I_C_000421_2017_Uz_2018-02-05_001)
(dostęp: 1.08.2023)
7. Wyrok Sądu Rejonowego w Kętrzynie z dnia 29 września 2020 r., I C 508/20,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/150515150000503_I_C_000508_2020_Uz_2020-09-29_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/150515150000503_I_C_000508_2020_Uz_2020-09-29_002)
(dostęp: 1.08.2023)
8. Wyrok Sądu Rejonowego w Łomży z dnia 20 lutego 2020 r., I C 1822/18,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/150510050000503_I_C_001822_2018_Uz_2020-03-05_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/150510050000503_I_C_001822_2018_Uz_2020-03-05_001)
(dostęp: 1.08.2023)
9. Wyrok Sądu Okręgowego w Olsztynie z dnia 2 marca 2020 r., I C 601/19,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/150515000000503_I_C_000601_2019_Uz_2020-03-02_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/150515000000503_I_C_000601_2019_Uz_2020-03-02_002)
(dostęp: 1.08.2023)
10. Wyrok Sądu Rejonowego w Piszcu z dnia 24 listopada 2021 r., I C 331/20,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/150515350000503_I_C_000331_2020_Uz_2021-11-24_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/150515350000503_I_C_000331_2020_Uz_2021-11-24_002)
(dostęp: 1.08.2023)

11. Wyrok Sądu Okręgowego w Siedlcach z dnia 29 września 2014 r., I C 1322/13, [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b mier\\$0107\\$0020/153015000000503_I_C_001322_2013_Uz_2014-09-29_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/153015000000503_I_C_001322_2013_Uz_2014-09-29_001) (dostęp: 1.08.2023)
12. Wyrok Sądu Okręgowego w Siedlcach z dnia 24 kwietnia 2015 r., I C 470/14, [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b mier\\$0107\\$0020/153015000000503_I_C_000470_2014_Uz_2015-04-24_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/153015000000503_I_C_000470_2014_Uz_2015-04-24_001) (dostęp: 1.08.2023)
13. Wyrok Sądu Rejonowego w Ostrołęce z dnia 16 grudnia 2015 r., I C 523/15, [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b mier\\$0107\\$0020/150525050000503_I_C_000523_2015_Uz_2015-12-16_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/150525050000503_I_C_000523_2015_Uz_2015-12-16_001) (dostęp: 1.08.2023)
14. Wyrok Sądu Okręgowego w Siedlcach z dnia 19 kwietnia 2017 r., I C 682/16, [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b mier\\$0107\\$0020/153015000000503_I_C_000682_2016_Uz_2017-04-19_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/153015000000503_I_C_000682_2016_Uz_2017-04-19_001) (dostęp: 1.08.2023)
15. Wyrok Sądu Okręgowego w Radomiu z dnia 14 czerwca 2017 r., I C 874/16, [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b mier\\$0107\\$0020/153010000000503_I_C_000874_2016_Uz_2017-06-14_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/153010000000503_I_C_000874_2016_Uz_2017-06-14_001) (dostęp: 1.08.2023)
16. Wyrok Sądu Okręgowego w Siedlcach z dnia 27 października 2017 r., I C 55/17, [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b mier\\$0107\\$0020/153015000000503_I_C_000055_2017_Uz_2017-10-27_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/153015000000503_I_C_000055_2017_Uz_2017-10-27_001) (dostęp: 1.08.2023)
17. Wyrok Sadu Rejonowego w Przysusze z dnia 8 kwietnia 2021 r., I C 148/19, [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b mier\\$0107\\$0020/153010150000503_I_C_000148_2019_Uz_2021-04-08_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/153010150000503_I_C_000148_2019_Uz_2021-04-08_002) (dostęp: 1.08.2023)
18. Wyrok Sądu Okręgowego w Radomiu z dnia 28 stycznia 2020 r., I C 322/18, [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b mier\\$0107\\$0020/153010000000503_I_C_000322_2018_Uz_2020-01-28_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/153010000000503_I_C_000322_2018_Uz_2020-01-28_001) (dostęp: 1.08.2023)
19. wyrok Sądu Okręgowego w Siedlcach z dnia 20 lipca 2020 r., I C 1197/18, [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b mier\\$0107\\$0020/153015000000503_I_C_001197_2018_Uz_2020-07-20_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/153015000000503_I_C_001197_2018_Uz_2020-07-20_001) (dostęp: 1.08.2023)
20. Wyrok Sadu Okręgowego w Radomiu z dnia 2 kwietnia 2020 r., I C 1301/18, [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b mier\\$0107\\$0020/153010000000503_I_C_001301_2018_Uz_2020-04-02_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/153010000000503_I_C_001301_2018_Uz_2020-04-02_001) (dostęp: 1.08.2023)
21. Wyrok Sądu Rejonowego w Goleniowie z dnia 14 grudnia 2016 r., I C 75/15, [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b mier\\$0107\\$0020/155515050000503_I_C_000075_2015_Uz_2016-12-14_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/155515050000503_I_C_000075_2015_Uz_2016-12-14_001) (dostęp: 1.08.2023)

22. Wyrok Sądu Rejonowego w Kamieniu Pomorskim z dnia 8 kwietnia 2016 r., I C 205/15,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/155515500000503_I_C_000220_2015_Uz_2016-04-08_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/155515500000503_I_C_000220_2015_Uz_2016-04-08_001)
(dostęp: 1.08.2023)
23. Wyrok Sądu Okręgowego w Gorzowie Wielkopolskim z dnia 13 stycznia 2016 r., I C 432/15,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/155505000000503_I_C_000432_2015_Uz_2016-01-13_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/155505000000503_I_C_000432_2015_Uz_2016-01-13_002)
(dostęp: 1.08.2023)
24. Wyrok Sądu Rejonowego w Gryficach z dnia 30 kwietnia 2018 r., I C 521/16,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/155515100000503_I_C_000521_2016_Uz_2018-04-30_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/155515100000503_I_C_000521_2016_Uz_2018-04-30_002)
(dostęp: 1.08.2023)
25. Wyrok Sądu Rejonowego w Białogardzie z dnia 4 grudnia 2017 r., I C 778/16,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/155510050000503_I_C_000778_2016_Uz_2017-12-04_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/155510050000503_I_C_000778_2016_Uz_2017-12-04_001)
(dostęp: 1.08.2023)
26. Wyrok Sądu Rejonowego w Międzyrzeczu z dnia 16 stycznia 2017 r., I C 413/15,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/155505100000503_I_C_000413_2015_Uz_2017-01-16_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/155505100000503_I_C_000413_2015_Uz_2017-01-16_001)
(dostęp: 1.08.2023)
27. Wyrok Sądu Rejonowego Szczecin – Centrum w Szczecinie z dnia 24 czerwca 2020 r., I C 81/18,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/155515300000503_I_C_000081_2018_Uz_2020-07-27_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/155515300000503_I_C_000081_2018_Uz_2020-07-27_002)
(dostęp: 1.08.2023)
28. Wyrok Sądu Rejonowego w Goleniowie z dnia 27 lutego 2019 r., I C 2288/17,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/155515050000503_I_C_002288_2017_Uz_2019-02-27_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/155515050000503_I_C_002288_2017_Uz_2019-02-27_001)
(dostęp: 1.08.2023)
29. Wyrok Sądu Rejonowego Szczecin – Prawobrzeże i Zachód w Szczecinie z dnia 25 czerwca 2020 r., I C 1695/19,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/155515350000503_I_C_001695_2019_Uz_2020-07-21_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/155515350000503_I_C_001695_2019_Uz_2020-07-21_001)
(dostęp: 1.08.2023)
30. Wyrok Sądu Okręgowego w Gorzowie Wielkopolskim z dnia 23 stycznia 2019 r., I C 1081/17,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/155505000000503_I_C_001081_2017_Uz_2019-01-23_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/155505000000503_I_C_001081_2017_Uz_2019-01-23_002)
(dostęp: 1.08.2023)
31. Wyrok Sądu Okręgowego w Nowym Sączu z dnia 16 września 2015 r., I C 684/14,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b)

- mier\$0107\$0020/152015000000503_I_C_000684_2014_Uz_2015-09-16_001
(dostęp: 1.08.2023)
32. Wyrok Sądu Okręgowego w Nowym Sączu z dnia 28 marca 2014 r., I C 599/13,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b
mier\\$0107\\$0020/152015000000503_I_C_000599_2013_Uz_2014-04-14_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/152015000000503_I_C_000599_2013_Uz_2014-04-14_001)
(dostęp: 1.08.2023)
33. Wyrok Sądu Okręgowego w Tarnowie z dnia 7 października 2016 r., I C 651/15,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b
mier\\$0107\\$0020/152020000000503_I_C_000651_2015_Uz_2016-10-07_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/152020000000503_I_C_000651_2015_Uz_2016-10-07_001)
(dostęp: 1.08.2023)
34. Wyrok Sądu Okręgowego w Krakowie z dnia 22 maja 2017 r., I C 283/17,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b
mier\\$0107\\$0020/152010000000503_I_C_000283_2017_Uz_2017-05-22_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/152010000000503_I_C_000283_2017_Uz_2017-05-22_001)
(dostęp: 1.08.2023)
35. Wyrok Sądu Rejonowego w Nowym Targu z dnia 6 października 2017 r., I C 550/16,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b
mier\\$0107\\$0020/1520152000000503_I_C_000550_2016_Uz_2017-10-06_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/1520152000000503_I_C_000550_2016_Uz_2017-10-06_001)
(dostęp: 1.08.2023)
36. Wyrok Sądu Okręgowego w Tarnowie z dnia 11 grudnia 2018 r., I C 471/18,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b
mier\\$0107\\$0020/152020000000503_I_C_000471_2018_Uz_2018-12-27_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/152020000000503_I_C_000471_2018_Uz_2018-12-27_001)
(dostęp: 1.08.2023)
37. Wyrok Sądu Okręgowego w Tarnowie z dnia 23 kwietnia 2019 r., I C 389/18,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b
mier\\$0107\\$0020/152020000000503_I_C_000389_2018_Uz_2019-05-08_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/152020000000503_I_C_000389_2018_Uz_2019-05-08_001)
(dostęp: 1.08.2023)
38. Wyrok Sądu Okręgowego w Nowym Sączu z dnia 8 marca 2019 r., I C 311/18,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b
mier\\$0107\\$0020/152015000000503_I_C_000311_2018_Uz_2019-03-08_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/152015000000503_I_C_000311_2018_Uz_2019-03-08_002)
(dostęp: 1.08.2023)
39. Wyrok Sądu Okręgowego w Nowym Sączu z dnia 11 marca 2022 r., I C 1383/21,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b
mier\\$0107\\$0020/152015000000503_I_C_001383_2021_Uz_2022-03-11_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/152015000000503_I_C_001383_2021_Uz_2022-03-11_001)
(dostęp: 1.08.2023)
40. Wyrok Sądu Okręgowego w Kielcach z dnia 29 października 2020 r., I C 2308/19,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b
mier\\$0107\\$0020/152005000000503_I_C_002308_2019_Uz_2020-10-29_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/152005000000503_I_C_002308_2019_Uz_2020-10-29_001)
(dostęp: 1.08.2023)
41. Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 6 maja 2016 r., I C 420/15,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b
mier\\$0107\\$0020/154505000000303_I_C_000420_2015_Uz_2016-05-30_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/154505000000303_I_C_000420_2015_Uz_2016-05-30_001)
(dostęp: 1.08.2023 r.);
42. Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 28 września 2016 r., I C 732/15,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b)

- mier\$0107\$0020/154505000000303_I_C_000732_2015_Uz_2016-10-12_001
(dostęp: 1.08.2023)
43. Wyrok Sądu Okręgowego Warszawa-Praga w Warszawie z dnia 17 stycznia 2014 r., I C 1488/12,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/154510000000503_I_C_001488_2012_Uz_2014-01-17_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/154510000000503_I_C_001488_2012_Uz_2014-01-17_002)
(dostęp: 1.08.2023)
44. Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 19 lipca 2017 r., I C 120/16,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/154505000000303_I_C_000120_2016_Uz_2017-07-26_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/154505000000303_I_C_000120_2016_Uz_2017-07-26_001)
(dostęp: 1.08.2023)
45. Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Żoliborza w Warszawie z dnia 9 lutego 2017 r., I C 19/16,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/154505400000503_I_C_000019_2016_Uz_2017-02-09_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/154505400000503_I_C_000019_2016_Uz_2017-02-09_001)
(dostęp: 1.08.2023)
46. Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Mokotowa w Warszawie z dnia 29 maja 2017 r., I C 36/15,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/details/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/154505200000503_I_C_000036_2015_Uz_2017-05-29_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/details/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/154505200000503_I_C_000036_2015_Uz_2017-05-29_001)
(dostęp: 1.08.2023)
47. Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Mokotowa w Warszawie z dnia 9 maja 2019 r., XVI C 1000/18,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/details/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$002c\\$0020wypadek/154505200008003_XVI_C_001000_2018_Uz_2019-05-09_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/details/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$002c$0020wypadek/154505200008003_XVI_C_001000_2018_Uz_2019-05-09_001) (dostęp: 1.08.2023)
48. Wyrok Sądu Okręgowego Warszawa-Praga w Warszawie z dnia 23 października 2020 r., I C 561/18,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/154510000000503_I_C_000561_2018_Uz_2020-11-12_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/154510000000503_I_C_000561_2018_Uz_2020-11-12_001)
(dostęp: 1.08.2023)
49. Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Mokotowa w Warszawie z dnia 26 stycznia 2022 r., I C 3457/15,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/154505200000503_I_C_003457_2015_Uz_2022-01-26_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/154505200000503_I_C_003457_2015_Uz_2022-01-26_002)
(dostęp: 1.08.2023)
50. Wyrok Sądu Rejonowego w Gryficach z dnia 30 kwietnia 2018 r., I C 521/16,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/155515100000503_I_C_000521_2016_Uz_2018-04-30_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/155515100000503_I_C_000521_2016_Uz_2018-04-30_002)
(dostęp: 1.08.2023)
51. Wyrok Sądu Okręgowego w Koninie z dnia 30 kwietnia 2014 r., I C 715/13,
[http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015bmier\\$0107\\$0020/153505000000503_I_C_000715_2013_Uz_2014-04-30_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015bmier$0107$0020/153505000000503_I_C_000715_2013_Uz_2014-04-30_001)
(dostęp: 1.08.2023)

52. Wyrok Sądu Okręgowego w Poznaniu z dnia 13 lipca 2015 r., I C 617/15, [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b mier\\$0107\\$0020/153510000000503_I_C_000617_2015_Uz_2015-07-13_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/153510000000503_I_C_000617_2015_Uz_2015-07-13_002) (dostęp: 1.08.2023)
53. Wyrok Sądu Rejonowego w Trzciance z dnia 3 października 2016 r., I C 272/16, [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b mier\\$0107\\$0020/153510550000503_I_C_000272_2016_Uz_2016-10-03_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/153510550000503_I_C_000272_2016_Uz_2016-10-03_001) (dostęp: 1.08.2023)
54. Wyrok Sądu Okręgowego w Koninie z dnia 10 sierpnia 2018 r., I C 1253/17, [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b mier\\$0107\\$0020/153505000000503_I_C_001253_2017_Uz_2018-08-31_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/153505000000503_I_C_001253_2017_Uz_2018-08-31_001) (dostęp: 1.08.2023)
55. Wyrok Sądu Okręgowego w Zielonej Górze z dnia 27 marca 2017 r., I C 469/15, [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b mier\\$0107\\$0020/153515000000503_I_C_000469_2015_Uz_2017-04-14_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/153515000000503_I_C_000469_2015_Uz_2017-04-14_001) (dostęp: 1.08.2023)
56. Wyrok Sądu Okręgowego w Koninie z dnia 19 lipca 2017 r., I C 1060/15, [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b mier\\$0107\\$002c\\$0020wypadek\\$002c\\$0020zasady\\$0020bezpiecze\\$0144stwa\\$0020w\\$0020ruchu\\$0020drogowym/153505000000503_I_C_001060_2015_Uz_2017-07-28_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$002c$0020wypadek$002c$0020zasady$0020bezpiecze$0144stwa$0020w$0020ruchu$0020drogowym/153505000000503_I_C_001060_2015_Uz_2017-07-28_001) (dostęp: 1.08.2023)
57. Wyrok Sądu Okręgowego w Koninie z dnia 21 lipca 2017 r., I C 718/16, [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b mier\\$0107\\$0020/153505000000503_I_C_000718_2016_Uz_2017-09-01_002](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/153505000000503_I_C_000718_2016_Uz_2017-09-01_002) (dostęp: 1.08.2023)
58. Wyrok Sądu Rejonowego w Trzciance z dnia 25 września 2019 r., I C 893/18, [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b mier\\$0107\\$0020/153510550000503_I_C_000893_2018_Uz_2019-09-25_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/153510550000503_I_C_000893_2018_Uz_2019-09-25_001) (dostęp: 1.08.2023)
59. Wyrok Sądu Rejonowego Poznań-Stare Miasto w Poznaniu z dnia 9 kwietnia 2019 r., I C 992/19, [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b mier\\$0107\\$0020/153510400000503_I_C_000992_2019_Uz_2019-09-25_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$0020/153510400000503_I_C_000992_2019_Uz_2019-09-25_001) (dostęp: 1.08.2023)
60. Wyrok Sądu Okręgowego w Poznaniu z dnia 6 lutego 2020 r., XIV C 1086/18, [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado\\$015b\\$0107uczynienie\\$002c\\$0020\\$015b mier\\$0107\\$002c\\$0020wypadek\\$002c\\$0020zasady\\$0020bezpiecze\\$0144stwa\\$0020w\\$0020ruchu\\$0020drogowym/153510007020003_XIV_C_001086_2018_Uz_2020-02-24_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/zado$015b$0107uczynienie$002c$0020$015b mier$0107$002c$0020wypadek$002c$0020zasady$0020bezpiecze$0144stwa$0020w$0020ruchu$0020drogowym/153510007020003_XIV_C_001086_2018_Uz_2020-02-24_001) (dostęp: 1.08.2023)

Pozostałe źródła

1. American Psychiatric Association, Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders DSM-5, fifth edition, 2013
2. Draft Common Frame of Reference, DCFR, <https://sakig.pl/wp-content/uploads/2019/01/dfcr.pdf> (dostęp: 14.08.2023)
3. Druk sejmowy nr 3259 – projekcie ustawy o zmianie ustawy o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta oraz niektórych innych ustaw oraz uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta oraz niektórych innych ustaw, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=3259> (dostęp: 29.07.2023)
4. Główny Urząd Statystyczny, Produkt krajowy brutto i wartość dodana brutto w przekroju regionów w 2020 r., <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rachunki-narodowe/rachunki-regionalne/produkt-krajowy-brutto-i-wartosc-dodana-brutto-w-przekroju-regionow-w-2020-r-,7,5.html> (dostęp: 12.07.2023)
https://www.allianz.pl/content/dam/onemarketing/cee/azpl/dokumenty/allianz/dla-firm/nnw-grono/Tabela_procentowego_uszczerbku_na_zdrowiu_wskutek_NNW_1_2022_Grono.pdf (dostęp: 26.04.2023 r.)
https://www.pzu.pl/_files/it/item/1508332 (dostęp: 26.04.2023)
5. Konstytucja Międzynarodowej Organizacji Zdrowia z dnia 22 lipca 1946 r. (Constitution of the World Health Organization), <https://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/constitution-en.pdf?ua=1> (dostęp: 24.08.2022)
6. Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury, Standaryzacja zadośćuczynień, <https://www.kSSIP.gov.pl/node/9003> (dostęp: 18.07.2023)
7. Osservatorio sulla Giustizia Civile di Milano, Tabelle milanesi per la liquidazione del danno non patrimoniale – Edizione 2021, https://tribunale-milano.giustizia.it/files/Tabelle%20milanesi_Danno%20non%20patrimoniale_ed.%202021.pdf (dostęp: 11.09.2021)
8. Powszechny Zakład Ubezpieczeń Spółka Akcyjna w Warszawie, Tabela norm oceny procentowej trwałego uszczerbku na zdrowiu,
9. Schmerzengeldsätze in Österreich in Euro, <https://widab.gerichtssv.at/website2016/wp-content/uploads/2022/01/sach-2021-103-103-fucik.pdf> (dostęp: 1.10.2022 r.)
10. Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/> (dostęp: 21.07.2023)
11. Słownik Języka Polskiego, red. W. Doroszewskiego, <https://sjp.pwn.pl/> (dostęp: 21.07.2023)
12. Sojek-Socha P., Specjalne narzędzie doradzi sędziemu wysokość zadośćuczynienia za śmierć osoby najbliższej, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/narzedzie-do-ustalania-zadoscuczynie-za-smierc-osoby-najblizszej,521717.html> (dostęp: 18.07.2023)
13. Tabelle Milanesi per la liquidazione del danno non patrimoniale - Edizione 2021, <https://tribunale->

- milano.giustizia.it/files/Tabelle%20milanesi_Danno%20non%20patrimoniale_ed.%202021.pdf (dostęp: 1.10.2022)
14. Towarzystwo Ubezpieczeń i Reasekuracji Allianz Polska Spółka Akcyjna w Warszawie, Tabela procentowego uszczerbku na zdrowiu wskutek nieszczęśliwego wypadku nr 1/2022,
 15. Towarzystwo Ubezpieczeń i Reasekuracji WARTA Spółka Akcyjna w Warszawie, Tabela norm oceny procentowej trwałego uszczerbku na zdrowiu, https://www.warta.pl/documents/dokumenty_archiwalne/na_zycie_grupowe/Tabela_norm_oceny_procentowej_trwalego_uszczerbku_na_zdrowiu_zyciowe.pdf (dostęp: 26.04.2023 r.)
 16. Tribunale di Roma Tabelle per la valutazione del danno non patrimoniale (anno 2019), https://www.tribunale.roma.it/allegatinews/A_24405.pdf (dostęp: 1.10.2022)
 17. United Nations Development Programme, Human development summary capturing achievements in the HDI and complementary metrics that estimate gender gaps, inequality, planetary pressures and poverty – Poland, <https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries/POL> (dostęp: 23.09.2023 r.)
 18. Uzasadnienie do projektu ustawy zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw z dnia 30 maja 2008 r., druk sejmowy VI kadencji, nr 81; <https://orka.sejm.gov.pl/proc6.nsf/opisy/81.htm> (dostęp: 1.10.2022)
 19. Zasady Europejskiego Prawa Czynów Niedozwolonych (ang. Principles of European Tort Law, PETL) <http://www.egtl.org/docs/PETLPolish.pdf> (dostęp: 18.07.2023)

Streszczenie

Przedmiotem pracy doktorskiej jest analiza dogmatyczna zagadnień prawa deliktowego dotyczących granic indemnizacji szkód niemajątkowych z perspektywy trzech uregulowanych w Kodeksie cywilnym roszczeń. Pierwszym z nich jest roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne za uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia (art. 445 § 1 k.c. w zw. z art. 444 § 1 k.c.), drugim – zadośćuczynienie za śmierć najbliższego członka rodziny (art. 446 § 4 k.c.), zaś trzecim – zadośćuczynienie za niemożność nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej wskutek ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia u najbliższego członka rodziny (art. 446² k.c.). Powyższe roszczenia pełnią szczególnie istotną rolę w praktyce stosowania prawa, zwłaszcza na gruncie coraz większej liczby spraw dotyczących kompensacji krzywdy (doznanej w ramach wypadków komunikacyjnych czy błędów w sztuce medycznej), a także z perspektywy zagadnień związanych z odpowiedzialnością instytucji ubezpieczeniowych. Aktualność i istotność wskazanej problematyki potwierdza nie tylko bogata literatura prawnicza i orzecznictwo sądowe, lecz także najnowsze zmiany legislacyjne, zarówno na gruncie prawa polskiego, jak również obcych ustawodawstw.

Zasadniczym celem pracy doktorskiej była weryfikacja hipotezy, czy obowiązujący na gruncie polskich rozwiązań prawnych model kompensacji szkód niemajątkowych, obejmujący wymienione wyżej roszczenia, jest wystarczający z perspektywy realizacji zasady równości wobec prawa, pewności prawa, przewidywalności rozstrzygnięć sądowych, a także efektywności dochodzenia zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę. Przeprowadzona analiza pozwoliła na potwierdzenie przyjętej w niniejszej pracy tezy badawczej, że aktualnie funkcjonujący model uznania sędziowskiego powinien zostać zastąpiony w całości bądź w części modelem opartym na taryfikatorach mających charakter normatywny bądź sądowy.

Praca składa się z pięciu rozdziałów, poprzedzonych wprowadzeniem i zwieńczonych wnioskami końcowymi.

W *Rozdziale I* zostały omówione zagadnienia mające wobec dalszych szczegółowych rozważań charakter wprowadzający. W tym zakresie wskazano między innymi na istotę odpowiedzialności odszkodowawczej z tytułu czynów niedozwolonych, wyjaśniono treść zasady pełnego odszkodowania oraz charakter zasady *neminem laedere* w polskim systemie prawnym, a także przedstawiono funkcje odpowiedzialności

odszkodowawczej w reżimie *ex delicto*. *Rozdział II* poświęcony został analizie zadośćuczynienia pieniężnego należnego bezpośrednio poszkodowanemu za uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia w oparciu o art. 445 § 1 k.c. w zw. z art. 444 § 1 k.c., w tym również rozwiązaniom normatywnym funkcjonującym w wybranych obcych systemach prawnych. Ponadto zostały skatalogowane i uporządkowane, wyróżniane orzeczniczo i doktrynalnie, kryteria ustalania wysokości zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę. Dokonano także analizy orzecznictwa sądów powszechnych na potrzeby ustalenia aktualnych tendencji orzeczniczych. W *Rozdziale III* poruszono problematykę kwalifikacji więzi rodzinnej, która stanowi wartość chronioną przez art. 446 § 4 k.c. oraz 446² k.c., jako dobra osobistego, zarówno przed 15 września 2023 r., kiedy wprowadzono do Kodeksu cywilnego art. 448 § 2, jak i po tym dniu. Z kolei *Rozdział IV* dotyczy zadośćuczynienia pieniężnego za śmierć najbliższego członka rodziny z art. 446 § 4 k.c. Oprócz szczegółowej charakterystyki roszczenia, w tym z perspektywy obcych rozwiązań normatywnych, szczególną uwagę poświęcono zjawisku żałoby, a także, analogicznie jak w *Rozdziale II*, kryteriom miarkowania zadośćuczynienia oraz analizie orzecznictwa sądów powszechnych. Ostatni *Rozdział V* poświęcono analizie roszczenia o zadośćuczynienie za niemożność nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej w razie ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia osoby najbliższej (446² k.c.). Rozważania rozpoczęto od zbadania charakterystyki roszczenia, a następnie poruszono problematykę stanów zaburzenia świadomości bezpośrednio poszkodowanego, obejmującego stan wegetatywny, śpiączkę, stan minimalnej świadomości oraz stan zamknięcia. W odróżnieniu od dwóch pozostałych roszczeń, w celu analizy dość ograniczonej praktyki orzeczniczej dotyczącej omawianego roszczenia, wykorzystano metodę studium przypadku (*case study*). Zwieńczeniem pracy stały się *Wnioski końcowe*, obejmujące podsumowane wyniki przeprowadzonych badań.

Abstract

The subject of this Ph.D.dissertation is a dogmatic analysis of tort law issues concerning the limits of indemnification of non-material damages from the perspective of the three claims regulated in the Polish Civil Code. The first is a claim for monetary compensation for bodily injury or infliction of disorder of health (Article 445 § 1 of the Polish Civil Code in conjunction with Article 444 § 1 of the Polish Civil Code), the second is compensation for the death of the closest family member (Article 446 § 4 of the Polish Civil Code), and the third is compensation for the inability to establish or continue a family relationship as a result of serious and permanent bodily injury or causing a disorder of health in the closest family member (Article 446² of the Polish Civil Code). These claims play a particularly important role in the practice of law, especially in view of the increasing number of cases concerning the compensation of harm (suffered in the context of traffic accidents or medical malpractice), as well as from the perspective of issues relating to the liability of insurance institutions. The topicality and relevance of the indicated subject matter is confirmed not only by the extensive legal literature and judicial decisions, but also by the most recent legislative changes, both under Polish law and foreign legislation systems.

The main objective of the dissertation was to verify the hypothesis whether the model of compensation for non-pecuniary damage, including the above-mentioned claims, in force on the basis of Polish legal solutions, is sufficient from the perspective of the implementation of the principle of equality before the law, legal certainty, predictability of court decisions, as well as the effectiveness of seeking monetary compensation for the harm suffered. The analysis carried out in this study allowed us to confirm the research thesis adopted in this dissertation that the current model of judicial discretion should be replaced in whole or in part by a model based on tariffs of a normative or judicial nature.

The work consists of five chapters, preceded by an introduction and crowned with final conclusions.

Chapter I discusses issues that are of an introductory nature in view of further detailed considerations. In this respect, the essence of liability for damages resulting from tort is pointed out, the content of the principle of full compensation and the nature of the *neminem laedere principle* in the Polish legal system are explained, and the functions of liability for damages in the *ex delicto* regime are presented, among other things. *Chapter II* is devoted to the analysis of pecuniary compensation payable directly to the aggrieved

party for bodily injury or health disorder on the basis of Article 445 § 1 of the Polish Civil Code in conjunction with Article 444 § 1 of the Polish Civil Code, including normative solutions operating in chosen foreign legal systems. In addition, the criteria, distinguished by case law and doctrine, for determining the amount of monetary compensation for non-material damage have been catalogued and structured. An analysis of the jurisprudence of the common courts was also carried out in order to establish current jurisprudential trends. *Chapter III* addresses the issue of the qualification of the family bond, which is the value protected by Articles 446 § 4 of the Polish Civil Code and 446² of the Polish Civil Code, as a personal good, both before and after 15 September 2023, when Article 448 § 2 was introduced into the Polish Civil Code. *Chapter IV*, in turn, deals with monetary compensation for the death of an immediate family member under Article 446 § 4 of the Polish Civil Code. In addition to a detailed characterisation of the claim, including from the perspective of foreign normative solutions, particular attention is paid to the phenomenon of bereavement and, as in *Chapter II*, to the criteria for measuring compensation and the analysis of the case law of the common courts. The final *Chapter V* is devoted to an analysis of a claim for compensation for the inability to establish or continue a family relationship in the event of serious and permanent bodily injury or infliction of a disorder of the health of the closest person (Article 446² of the Polish Civil Code). The discussion began by examining the characteristics of the claim, and then addressed the issue of states of disorder of consciousness of the directly injured person, including vegetative state, coma, state of minimal consciousness and locked-in syndrome. Unlike the other two claims, a case study method was used to analyse the rather limited jurisprudence on the claim in question. The work is crowned with the Final *Conclusions*, which include the summarised results of the research carried out.